Петко Р. Славейков

СЪЧИНЕНИЯ

В ОСЕМ ТОМА

Редакционна колегия

СОНЯ БАЕВА, ДОЧО ЛЕКОВ, СТОЯНКА МИХАЙЛОВА, ПЕТКО ТОТЕВ, ЦВЕТА УНДЖИЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

Петко Р. Славейков

СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ ТРЕТИ

АВТОБИОГРАФИЧНИ ТВОРБИ БИОГРАФИИ И ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРЦИ

Под редакцията на

СОНЯ БАЕВА

СОФИЯ 1979

Петко Р. Славейков

3

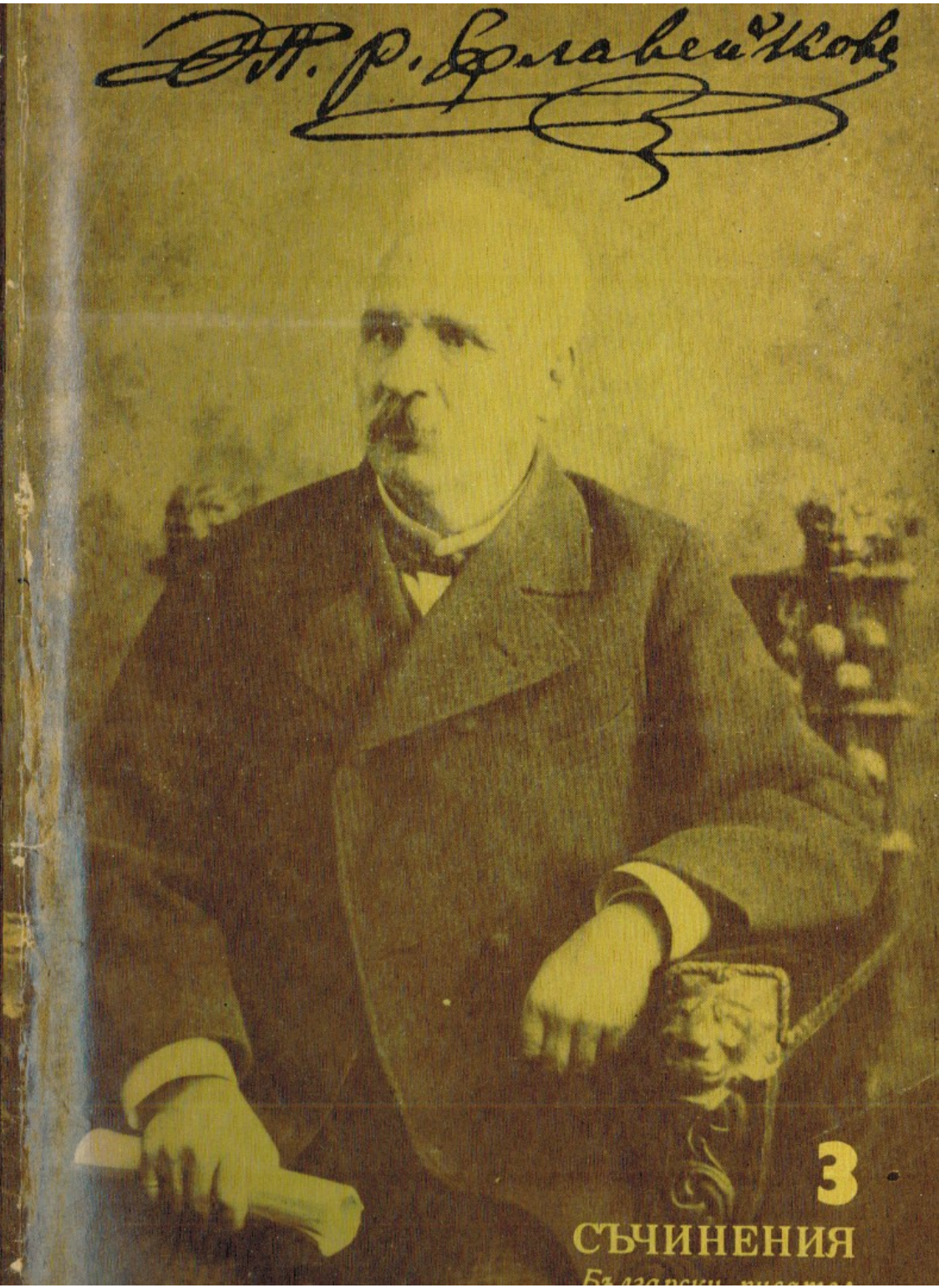

3

СЪЧИНЕНИЯ

Български писател

Петко Р. Славейков

СЪЧИНЕНИЯ

Петко Р. Славейков

3

© П. Р. Славейков, т. III, 1979
c/o Jusautor, Sofia

АВТОБИОГРАФИЧНИ ТВОРБИ

БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ

(ИСТОРИЯ НА СЪБИРАНИЕТО ИМ)

I

На 1843, като излязох от Свищовското училище, през лятото станах изпърво частен учител в къщата на Цонча Казанджията, а три месеца след това услових се даскал в Долня махала. Тогава бях на 16 години. Борбата между гърците владици и българите патриоти беше във възраждането си. В онова време аз бях извадил една песен за гръцките владици в Търново, именно за Панарета, бивший търновский митрополит, и за наследника му Неофита. Песента беше проста, в бели стихове, по духа и размера на народните ни песни,* но като новост, тя се преписваше

---

* Доколкото помня, тя захващаше тъй:

Прославило се Търново
със славни гърци владици
най си се много прослави
със Панарета делия,
делия, делибашия,
лудия гръцки владика.
Като гидия ходеше,
врана си коня яздеше,
окачен тупуз носеше,
селата обикаляше,
сякак народа дереше
и грешни пари береше.
Поповете си яздеше,
груби им думи думаше:
де гиди, старци, магарци!

и ходеше от ръка на ръка между поборниците на българщината, които състояха в онова време от няколко души из най-долнята класа граждани, повечето пришелци от селата, и няколко по-възрастни ученици, които бяха новообръщени от отца Неофита Хилендареца (Бозвелията); от тези ученици аз бях най-малкият. Един мой връстник и съученик от гръцкото училище, син на един доктор гъркоманин, сполучи да открадне собствения ми ръкопис и да го предаде на Неофита, или по-право, на неговия млад секретар Костакя, за когото се нещо и припяваше в тази песен. Ядосани и двамата, особено последний виква ме една вечер късно и след едно остро скарване накара митрополийский ясакчия да ме запре в една одая, там, дето били си запирали кокошките, които им носеха тогава от селата доста много. Тая стая стои и днес откъде изток, срещу гераня, в който изпосле се удави гъркът владика Атанасий.

До моята тъмница, под същата сая, но в друга, живееше клисарят на черквата и слуга на митрополията, стар един човек, на име дядо Колю. Нещо подир час и половина от запирането ми дядо Колю дойде да ме попита вечерял ли съм и на отговора ми «не съм» донесе ми малко хлебец и маслинки, защото беше през коладни пости, сложи хляба и маслините и мълчишката излезе. Подир малко той пак влезе, та ми донесе и вода в един оклоцан пръстен съд и една угорешка от вощеница, която запали, залепи я на прозорците и тогаз продума, та ми каза: «Вечеряй скоро, дорде не е догоряла свещта.» Аз исках да му говоря и казах му нещо, но какво му казах, не помня сега. Помня само, че той излезе из вратата, после се обърна, та през прага отвърна ми сериозно някак и като троснато ми рече: «Да би мирно седяло, не би чудо видяло», и си отиде.

Какво си потеглих аз през онази дълга нощ в онзи

А кметовете псуваше,
псуваше и ги биеше,
калпаците им хвърляше
и тулуми им думаше.
А йощ се повеч прослави
наше велико Търново
със Неофита мъдрия,
мъдрия и лукавия и пр.
. . . . . .

затвор там от глад, от бълхи и кокошинци «един господ знае», ако знае господ за теглилата на слабите от силните и за ония пакости, що могат да им направят още бълхите и кокошите гадинки. То беше несносно и нетърпимо, но още по-мъчително беше за мене унижението ми от Костакя и лошите думи, които беше ми надумал против народността ми. Много пътя изпосле, като съм се усещал за този случай и за претърпяното унижение, плакал съм от яд и досада, и сега даже като се усетя за това, не мога да си го спомня без потръпване. Но и Неофит вярвам, и любимецът му Костаки много пътя изпосле са имали случай да си припомнят, че са ме обидили и запирали.

Това беше първото ми влязване в затвор. Цяла нощ стоях прав или бях принуден да ходя от стена до стена в тясната стая. Пепелта и студът не ми даваха да седна, а бълхите и кокошите гадове кръстосваха ме на вси четири страни, та ме измъчваха до душа, като че нарочно искаха да направят услуга с това на тираните ми Костакя и Неофита. Идеше ми на полуда, но и в това си утеснение често пак се сещах за думите на дяда Коля: «Да би мирно седяло, не би чудо видяло.» Тези думи за пръв път ги чувах, та ми и направиха наистина дълбоко впечатление. Аз усещах, че те бяха за мене едно погълчаване или едно поучаване; но да са думи книжевни, не бяха, а пък и прости не ми се виждаха, тъй щото при всичкото ми несгодно положение този нечакан урок ме занимаваше. Аз преговарях тия думи, за да ги запомня и да отблъсна някак другите безобразни мисли, които наваляха на мене.

Оставям да не разправям тука какво стана по-нататък, как ме пуснаха сутринта и как ме изпъдиха от учителствуването в Долня махала. Пряком ще помена само, и то за свидетелство на това събитие, че дядо Иларион, сегашний кюстендилский митрополит, по онова време беше архидякон при Неофита и изпълняваше временно службата и на протосингел. На сутринта той ме повика, както казваше, по заповед на владиката, та ме нагълча понапред доста строго и грубо, а после уж по-благо някак, посъветва ме да бъда занапред по-умен и «мирен», па извади, та ми даде два бешлика и заръча ми да се не връщам вече никакъв в училището, а да ида «където ми видят очите». Аз бях учителствувал в Долня махала всичко около два месеца и други пари не видях освен двата бешлика на дяда Илариона. Ценен бях за 400 гр. за седем

месеца, платиха ми по бешлик на месец. Такава беше цената на учителите тогава, начесто така им и заплащаха, както на мене, или и два бешлика не виждаха, като ги изпъждаха. Прибавям тук да кажа, че това ставаше само с българите учители, защото гърците учители ги покровителствуваха гръцките владици, от които зависеше тогава всичко относително училищата.

Но аз нямам намерение да пиша автобиографията си. Разказах само това събитие, като исках да спомена как съм се запознал най-напред с таквиз едни думи като онези на дяда Коля, какво впечатление ми направиха те и как привлякоха вниманието ми. Аз бях запомнил дядовите Колеви думи, па си ги често преговарях, често ги и подмятах в разговора си, дето прилягаха, даже и дето не прилягаха. Те ми бяха станали като един вид любими думи и употребявах ги до пресищане.

По онова време имаше някой си дядо Начо, габровчанин, билерин, който идеше всяка събота в Търново да продава билките си на сергия пред Дряновския хан, тогаз наричан Габровский. Дядо Начо беше чокчалан, т. е. обичаше много да дрънка, да приказва, да разпитва и да разправя на мющериите си. А кога нямаше мющерии, той задяваше децата, които се беряха около него, привлечани от любопитната му стока, па и децата бяха се обиграли с него, та на свой ред и те му не даваха спокойствие. Два-три месеца подир гореразказаното събитие аз минувах край Габровския хан. Дядо Начо беше отворил сергията си и аз се спрях там, та разгледвах разните му билки, бурени и корени.

— Какво искаш, момче — ме попита дядо Начо.

— Нищо, гледам — му рекох аз.

— Какво гледаш? — попита пак той.

Аз се намерих в затруднение какво да му отговоря и безцелно някак, даже и безсъзнателно, от немай-какво да кажа, продумах почти по детски: «Гледам те хубавец ли си.» «Амчи не съм ли я? — каза дядо Начо. — Я виж!» — и взе да глади с две ръце промесилата си голяма и прилична брада и да указва на главата си, като казваше: «Брада царска, глава воденичарска», а комшият му на сергията, хаджи Тумтум някой си прекоросван, прибави на подбив: «Хубавец като стамбулец.»

Дядо Начо се обърна към други едни селянки, що се явиха като мющерии, хаджи Тумтум зе да тегли на едного

солена риба, пък аз се замислих в новата си находка и повтарях в себе си «брада царска, глава воденичарска» и «хубавец като стамбулец», особено първата, която ми повече хареса и която преговарях из пътя; после се сетих за любимите ми онези дядови Колеви думи и чудех се тогава отде вземат тези стари хора таквиз избрани приказки и как умеят да ги казват навреме, кога де приляга и както прилича.

Тези два случая бяха първата ми среща и съзнателно запознаване с народната мъдрост; те възродиха в мене първото желание да записвам, кога чуя такива думи, за да си ги имам; но аз не знаех в това време имат ли те особено някакво название и как се наричат у нас. Сам аз си ги нарекох и з б р а н и д у м и или просто и з р е ч е н и я, така и следвах да си ги записвам ту под едното, ту под другото наименование. Тогава, още в началото на 1844 г., аз се услових за учител в ближното на Търново село Килифарево и до пролетта бях вече записал около 40—50 таквиз изречения. Година още подир туй, що поживях като учител в Килифарево, бях събрал около 200 други все таквизи избрани думи.

През пролетта на 1845, Неофит и секретарят му Костаки, кимни още на мене за пустата оная песен, вземаха случай да се вмесят в селските работи и да ме изместят из Килифарево. Като излязох оттам, аз ходих по селата около Търново да търся да се заловя някъде за учител и през лятото на пет места се залавях и заседявах де по две, де по три недели или месец най-много, додето ме разберяха Неофит и Костаки накъде съм и чрез влиянието си върху чорбаджиите и поповете да ме изгонят. Така прибивах аз три или четири недели в Дебелец, две недели в Кованлъка, в Церова кория месец, неделя в една махала в Лясковец и най-после и оттам ме изпъдиха, ударих пешком през селата надолу и срещах нейде учител си имат вече, нейде училище нямат, и тъй от село на село, та се запрях чак на Бяла. Току-що бяха си направили нова черква, която беше разградена и на една й към имаше настрана една сламенопокрита стаица за черковни потребици. Отпърво тая стаица направихме на училище.

В Бяла аз се застоях и учителствувах на 13 деца спокойно нещо около три месеца, догдето да ме разберат Неофит и Костаки, че съм там. Като ме разбраха, те заинтригуваха от първий час против мене; но село Бяла,

като по-далеч от Търново и не ходеха в тоя град тъй често ни поповете, ни чорбаджиите на селото, не можаха тъй лесно и тъй за скоро да си изиграят играта, както другаде. Те подкачиха да пишат писма, за да ме изпъдят, но положението ми беше таквози, щото писмата им не действуваха тъй прямо за изгонването ми. На поповете, които бяха двама и не знаеха нищо от черковен ред, трябвах им за в черква и те си струваха оглушки на владиковите писма. Чорбаджиите не се толкоз месеха, защото от селото нищо не плащаха, тъй като бях някак частен учител на 13—15 деца, които ме хранеха поред. Сегиз-тогиз от черковните дискоси ми даваха по някоя пара за харч, а изпосле кой и как щеше да ми се доплаща за това, малко и мислех. Аз гледах само да се задържа и застоя на едно място, но не така мислел Неофит, а особено писарят му Костаки.

В разстояние на един месец, като видяха, че не може с писма и поръки да ме изгнездят из Бяла, една вечер ето ти че ясакчията Ибриям, същият, който беше ме запирал преди две години, се озова в Бяла с писмо до чорбаджиите и поповете от владиката за мене да ме пратят в Търново със същия ясакчия, защото владиката иска да види тая работа: защо съм се намесил аз да давам вули. Аз се разправях и доказвах, че вули не съм давал, че всичко, дето съм се намесил в работата на вулите, е, че съм писал по искането на едного от поповете да разправя на митрополията по гръцки: какъв е родът на някой момък и някоя мома, за които искали вула от попа да ги венчеят. Попът бил забравил да подпише писмото, та и аз не бях го подписал, това и сам попът потвърждаваше; но кой питаше попа или мене! . . . Ибриям настояваше, че владиката ме иска, и толкоз. Кон не можах да намеря; намерих най-после един нищо и никакъв, и той самар няма. Оттук-оттам намерих едно седло, и то голямо. Ибриям не чака да търся друго или това някак да направя, като да не утрепва коня. Понагласих го, както можах, възседнах го и тръгнах. Яздихме до Трембеш, дето съгледах, че седлото утрепало коня на предницата и стара някоя рана, що имал, беше се отворила наново. Оставям седлото тамо, мятам кожухчето от гърба си на гърба на коня и така на разседлица качвам се да вървим, т. е. да яхаме, но едвам със зор можах да стигна до Поликраище, разкиркетен от яздене на разседлица, убъхтан и утрошен от падане като ненаучен да яздя гол кон и да се крепя; оставих коня на

Поликраище и оттам, кожухчето на рамо, та пешки до Търново. Това, читателю, не е измислица, но събитие преистинно, и тука аз разказвам едва ли едно на сто от патимите си в тоз поход.

Като се представих на владиката в Търново и като му разправих за работата, за която се викаx, той ми каза: «Иди си сега, че ела подир два-три дена, па ще видим да намерим Костаки и писмото.» Два-три дни д е р к е н,[1] че неделя, че две и най-после три недели. Кога владиката спи, кога Костакя няма, кога писмото не е нàръки, та чак на трите недели Неофит благоволи да ме повярва, че не съм нито давал, нито писал за вула, и да ми позволи да си ида; но и тоя път нито Костакя, нито писмото, в което искаха да ме обвиняват, се удостоих да видя. Работата беше очевидна — те искаха да ме отстранят от Бяла, доде си намерят тамо друг учител.

Щом се отървах от тази бела, още до вечерта тръгнах и през нощта стигнах в Бяла. Доде да събера учениците си и да започнем пак изново, минаха се почти две недели; но не бях още сключил тия две недели, когато Ферат бей, заповедникът на Бяла, по наущение, както нямам съмнение, от Костакя, праща една вечер примрак, та ме хващат в смирената ми сламена стая и с букаги на краката — мене и едного арбанасчанина, жител в Бяла, с когото седяхме, та приказвахме — по един крак в букагите, отведоха ни, та ни запряха в тъмницата. На сутринта един от селяните, приятел на Ферат бея и баща на едного от учениците ми, с приканването и на други още селяни, дойде да ни моли и измоли ни наистина, та ни пуснаха, и от затвора като излязохме, той ме заведе на къщата си, нагости ме и тогава чак ми каза, че заповедта на бея била да не замръкнувам вечерта в Бяла.

Ти да си, читателю, покоряваш ли се или не? Аз, хеле, се покорих. Още през деня, без парà, без пул, с една платнена торбичка на рамо, в която нямаше освен малко селски хляб и сол, две глави червен лук, две гръцки книжки за прочитане и един тетрад със записки на избраните ми думи, потеглих за Пиперково и Караманово.

С мрака стигнах в Пиперково и попитах за даскал, ако има там, или поп. Някои добри хорица ме заведоха до къщата на попа, синът на когото бил даскал в селото, но

[1] Като каза (тур.).

сега, лете, не събирал момчетата. Като влязох в двора, кучетата скочиха върху ми и показваха гостоприемството, което ме очакваше. Мина се време, доде се отбраня сам от кучетата и през двора да дода до къщните врата. Застаряла една жена, в кирливи и опърпани дрехи, се подаде на вратата да ми каже, че даскалът бил из село, а дядо поп си бил легнал и позаспал. Да не продължавам — отказаха ми гостоприемство и аз бях принуден през настаналата вече нощ да ходя по опустелите от хора улици в селото, преследван на всяка стъпка от враждебно настроените против окъснели пътници селски псета. Повече от час се скитах, доде намеря де да пренощувам. Най-после установих се накрай селото в един бордей, който беше нещо като дюген или кръчма, но вътре нямаше освен две-три бъчевки и возилници; ни стол, ни възглавница някаква, нито пък лавица някоя за сядане.

Пиперково е паметно за мене не толкоз по тая неприятна случка на поповото спотайване, поради което се изложих на дълги разправии с неприветливите пиперковски кучета, нито по неудобството за пренощуване в калния и влажен бордей, а по едно друго обстояние, може би за читателите не толкоз важно, но за мене не лесно забравимо. Пренощуването ми в Пиперково ми е дало пръв път повод да се помъча да стана нещо като писател български. За зло ли, за добро ли и аз не мога да си обясня още, но странно е това, че първата писателска идея ме посети в това, тъй да кажа, нестранноолюбиво за мене село и аз прося снизхождението на читателите, ако се отстранявам малко от предмета си, да спомена нещо за това, както и какъв край възима първий период на моя даскаллък.

Както казах, в знаменития пиперковский бордей нямаше де да си послужи и да поседне пътник човек, тъй уморен като мене и раздосадуван от непрекъснатото лаене и преследване на селските псета. Пред бордела имаше само един пюшкюнец от една чепорлива дъска, и невещо прикован у стряхата на бордела, и подпрян на три-четири забити в земята клечки. На този пюшкюнец сложих аз торбичката си, па и сам се посложих. Освен кръчмарина, човек около 60-годишен, но здрав още наглед и лек, нямаше никой друг по това време в кръчмата. Като пиперковски кръчмар, той ме прие доста вежливо. Наскоро аз имах случай да узная от него, че той бил от Бяла, че бил войник, ходил по Стамбул, пасъл царските атове

и косил сено по Кеатханата. В същото време той се домогваше да узнае от мене кой съм аз, отде съм, отде ида, къде отивам и защо ходя сам. Не трябва казване, че кръчмарят старец беше колкото любопитен, толкоз и приказлив; обичаше да разказва и умееше доста хубаво и сладко да приказва, тъй що можеше да се слуша без отегчение. Моите отговори на разпитването му дадоха повод да се заприказва за гърците и за патрика им в Цариград и той се впусна надълго да разправя за вероломството на гърците, за издайството на духовния им глава и как направили те, за да изтребят всичките книжевни българи и да се затрие българската книга. Това предание съм слушал аз изпосле и от други някои безкнижни българи, чел бях го и в историята на отца Паисия, но трябва да кажа, че далеко не тъй, както ми го разказваше пиперковският кръчмар дядо Драган. Той разказваше чудеса, хитрини и лукавщини на гръцките калугери за премахването на българската книжевност; представяше за силно трагически безчеловечия, направени от турците при избиването на българските учени. Легендарните му проповедки за гоненията на българските калугери по манастирите, за личбите и чудесиите, станали за спазването на българските слова, бяха тъй занимливи, щото ако и доволно начитан като за онова време, още и уморен както бях, аз стоях, та го слушах «зяпнал в устата му», както казват нашите.

Беше настанало петляно време. Дядо Драган не беше още свършил приказките си, когато излаяха псетата наблизо до кръчмата и пред нас след малко се яви един момък с рунтав, но крехнат калпак, с червена шапка и дълъг перчем, с пъстър аладжан елек и с дивит, затъкнат на пояс, тъй като да не остава невиждан, по което аз заключих, че ще е селски някой граматик. Дядо Драган го посрещна с «Добре дошел, даскале» и седна пак на голата земя до дивния ми пюшкюн, който тоже се обади, като изпращя, кога рекох да се поотместя, за да сторя място на госта. Но той, даскалът, приклекна на прага у входа на кръчмата, а старецът подкачи пак прекъснатия за малко разказ.

Когато вече свърши дядо Драган, даскалът, който беше не друг освен попския син, се вмеси в разговора. Ние се здрависахме, поразпитахме се за живо-здраво, опознахме се като еснафдаши и се разприказвахме за това,

за онова по занаята си. Аз имах случай да блесна с моята начитаност в черковните книги и не се свенях да показвам доколко съм вещ в даскаллъка, като не забравях тук-там в разговора си да втиквам по някоя от «избраните си думи». . . Не помня сега как дойде реч и моят събеседник, пиперковският даскал, отвори дума нещо за вълците. Той искаше да разкаже за една случка, станала миналата година, за която и аз бях чувал, в Бяла като бях. Но. . . «аз вам да ви го прикажа същински, както беше то — каза дядо Драган, — че да видите чудо и помен.» Ний на драго сърце му дадохме ред да прикаже той за тази случка.

Работата беше твърде проста. Един момък от Пиперково задирял някоя мома от Бяла. На момата баща ѝ я не давал на този момък, защото не можел да му даде за о б у щ а (баба хакъ) толкоз, колкото искал той. Момата сторила да п р и с т а н е на момъка и да иде подире му без волята на баща си. Една нощ през зимата момъкът отива на Бяла, извежда момата из бащини ѝ и я повежда към Пиперково. В пътя ги сполетява вълчешка глутница. Момъкът сколасал да възкачи момата на една круша, но не пристигнал да се възкачи и той. Вълците го нападнали и той, възблегнат на крушата, с един габровски нож, що носел, бранил се вече, доколкото можал, съсякъл три вълка, другите най-подир побягнали и той завел момата дома си в Пиперково. Но дядо Драган тъй подробно и тъй увлекателно разказваше за всичко това: как се задиряли младите, как се нагласили да бягат, как ги сполетяла на пътя вълчешката глутница, как се спуснали вълците и с какво остървенение нападали момъка, как той неустрашимо се борил и ги съсякъл, как те наваляли, та дърпали съсечените си другари и ги разкъсвали — щото простата случка със селския момък се представяше от дядо Драгана като някакъв важен геройски подвиг. Аз се дотолкоз увлякох от разказа му, щото тогаз още турнах на ума си непременно да опиша както историята на този маловажен случай, тъй и чудесното онова предание за навета на гърците връз българската книжнина. Още сутринта, в пътуването си от Пиперково за Свищов, на две места сядах да си почивам и да се опитвам в писателския занаят, ако е занаят това, дето драще човек каквото му скимне и записва каквото му се ревне и което му нему харесва, ама било то нещо като «н и в р я л о, н и к и п я л о».

В Свищов ми се представяше случай да остана за взаимен учител в горномахленското училище вместо Петра Ангелова, който се стягаше тогаз да иде да се учи в Русия. Учителят ми, Е. Васкидов, желаеше това и ми пристояваше; оставаше да се отблъснат малки някои интрижки на някои свищовски чорбаджии, които искаха да вредят на това място някои изпаднали свои роднини. Но моята черна орисница ли да кажа тъй докара, лукавата умишленост на моите непримирими врагове ли тъй пресметна, Неофит и Костаки се озоваха в Свищов и осуетиха надеждите ми. Твърде интересна по затейливостта си е интригата, която тия двама мои врагове ми изиграха в Свищов. Тя заслужава да се разкаже, но тук аз и сега не ща да разказвам за нея: ще кажа толкоз само, че те ме така издънтиха и тъй устроиха, щото вместо учител в свищовското училище аз се намерих в свищовската тъмница.

Щом излязох из тъмницата, след два-три дена, хванах пак пътя за Търново. Аз се отбих нарочно в село Михалци, дето имах майчини си роднини, с намерение да опитам не ще ли би възможно някак да се установя за учител. Но и тук някой си русец, известен под името поп Костадин Московецо, дошъл и останал тук не знам кога и как, оженен и опопен, добил беше влияние и въртеше селото, та противодействуваше на родните ми с намерение да настани сина си, момче малко по-малко от мене и много по-неучено. Родните ми, хора честни, но сиромаси, направиха, щото можаха: събраха селяните, представиха им сгодния случай да ме задържат за учител, но по-влиятелните бяха откъм Московецо. Чорбаджията, не му помня сега името, от очи за родните ми стори да ме попита колко бих им взел да остана за тази зима (идущата) да им уча децата. «Хиляда гроша — рекох аз — за една година и да ме хранят. . .» «Че много искаш ти» — каза той. «Ний за цялу ляту — прибави друг един от чорбаджийските мекерета — плащами на гуйдарю да ни пасе гуедта и па ни му даваме повек от двестя грошое, ем дя ѝ то да си гуйдар, а дя ѝ да си даскал: гуйдарю цял ден оди да се пиче пу слънциту, тича подир гуедта, дъждо гу иди поняуга, а ти жа седиш у килията на сянка, няма дъж, няма вятър. . .» «Колко жа ни земиш ти нам за зимъс, а то лятос куго жа учиш?» — «Колко жа ни земиш ти нам за зимъс, а то лятос куго жа учиш?» — повтори чорбаджия-

та. Аз бях готов да пристана колкото ми дадат; но хитрият Московец се намеси и каза: «Трябва да са скаже на владиката, да са спраши, да видим како он жа каже.» Тези думи пресякоха у мене всяка надежда за оставане в Михалци. На вторий ден аз се опростих с роднините си и се завърнах в Търново нещо подир шест месеца скитане.

Това достопаметно за мене лято по случките и патимите ми от Неофитовото и Костакевото преследване беше още повече паметно по събирането и записването на «избраните ми думи», които аз бях прекръстил вече на «достопаметни изречения». В скитането си по селата и в сношението си със селяните аз не само бях обогатил сбирката си, но бях вече доволно привикнал и на уместното им употребение в разговора, от което съгледвах, че селяните с по-голямо благодарение ме слушаха, като им ги привождах в пример: освен това те по-лесно ме разбираха и по-лесно проумяваха онова, което исках да им кажа. Това ми даваше някак преимущество както над самите селяни, тъй и над другите мои съхудожници и еснафчии, селски учители, и още повече над скитниците онези калугери, които ходеха тогаз да просят по селата и драгастяха селяните за едно, за друго, като ги проглушаваха с пословишките си цитати от псалтира и житиетата на светиите. С тези калугери често ми се случваше да имам разправии по селата. Споменувам тука за тях, защото и от тях имах друг вид смущение. По внушение от Костакя ли, по свое недоразумение ли някои от тях тоже ми пакостяха или поне искаха да ми пакостят за установението ми като учител по селата; затова и аз безпощадно ги преследвах и громолях ги, дето ги сполетях, за тяхното невежество и ханжество. Те отбягваха от лично състезание с мене, но зад гърба ми не пропущаха случай да пръскат най-възмутителните за мене мълви: че съм бил еретик, безверник, безбожник, а тогаз аз бях и набожен, и ревностен черковен проповедник. Имаше наистина и някои добри калугери, даже и много по-добри и от мнозина сегашни, които разбираха положението ми, утешаваха ме и насърчаваха ме в подвига ми против гръцкото духовенство. . .; но и добрите калугери, и лошите калугери, бог с'ними. Не е сега работата за калугерите, да се върна на предмета си.

Даскала в Пиперково, син на попа, който се престори на заспал, за да ме не приеме на дома си, в нощното си

онова посещение, което, както разправих по-горе, ми направи в избата на дяда Драгана (дето бях останал да пренощувам), когато се разговаряхме с него и аз по обичаю употребявах често някои от достопаметните си изречения, попита ме де съм чул и как съм запомнил аз толкоз «с т а р и д у м и». Това беше първото название, което чух от други уста за достопаметните от мене наричани изречения, но и то не ми се виждаше чисто народно, приличаше ми някак на селско, полудаскалско наименование. Както и да е, това ми даде повод да се услушам в народа дали той ги не нарича с друго някое особено име. Колкото и да се вслушвах, не чувах нищо друго освен: и м а д у м а, к а к т о и м а е д н а д у м а, к а к т о р е к ъ л о н з и, и нищо повече. Колчем пък се вземах да разпитвам уж как се казват таквиз едни думи, които привеждах за пример, до нищо не можех да се добия и даже работата се позаплиташе и по-неразбрана ставаше и от селяните все пак на «рекъл онзи» се спираше, а от селските даскали на «стари думи».

По-главното обогатяване на сбирката ми беше станало в Бяла, дето се бях застоял и повече. В това село по него време, преди 38 години, по дюгените и по кафенетата мъжете говореха повече по турски и употребяваха доста таквиз стари думи на тоя язик. Това ме и накара да хвана да записвам и турски стари думи. Трябва да призная, че турските стари думи аз намирах много по-замисловати, почесто употребявани и по-приложими на практический живот; само че някои от тях са много по-галатни, тъй що онова, което по турски можеше беззазорно да се изговаря в галатни думи, още и да се прави, на български никак не идеше да се изкаже или ако и да се изказваше, вместо да се аресва, докарваше отвращение. Забележих обаче много пъти, че тези, които си служеха с такива стари думи на турски, като говореха по тоя язик, кога говореха по български, мъчеха се понякога да ги изговарят и по български или да придават поне смисълта им, което и сполучваха. Особено жените, които тоже знаеха турски, но си говореха по български, често привождаха такива думи, преведени на български, но преведени тъй, както не би ги превел сега даже и най-вещия от нашите книжевници. Работата стоеше в това, че онези думи, които на турски се земаха из турския живот и от турските нрави и обичаи, оставаха без смисъл, ако да се преведяха

буквално на български; затова те ги осмисляха, като превождаха не думите, а смисълта и действието с онова, което е свойствено на българина. Тъй напр. изреченията, които на турски привождаха за пример от морския или военний живот, тях ги приспособяваха: гемията на кола, оръжията на рало или копраля, както ще укажа на това в реда на преведени някои пословици. Тука за образец само ще приведа, които ми случайно дойдоха на ум:

«Хер гюн байрям олмас.»
Секи ден Коладня не бива.
«Делие хер гюн байрям.»
На лудия всеки свет ден — Великден.
«Байрямдан сора байрям бумбареки.»
Подир деня Коладе ле.

Но тогава аз от тия работи не разбирах, а поставил си бях за правило, като чуя и турска стара дума, да я записвам, и кога я чуех на български, заличавах турската и оставях само българската. Забележено, че и от турците, доколкото се вслушвах отпосле, не можах да чуя особено название за тоя вид думи. И у тях се слушаше все същото; б и р л а ф в а р (има една дума), б и р и т с и д е м и ш (някой си казал), но някак с повече указание, че тези думи не принадлежат на едного, а на мнозина от народа.

И тъй, когато се завърнах в Търново, сбирката ми състоеше от 500 и няколко български «стари думи» и около сто турски.

Аз се прибрах при баща си, но нямаше какво да правя и много се утеснявах, когато един ден случайно дойде у нас някой си хаджи Иванчо, инак «Тревненската света Богородица» прекоросван. Той беше човек практичен, но и крайно лицемерен. Беше познайница на баща ми като съселянин негов, но искрен приятел и приближен на Неофита. Той беше ме и друг път уговарял, когато отварях частно училище в Търново, да ида да искам воля от Неофита. Сега, като ме запита де съм и какво правя, баща ми му разправи за несполуката ми да се заловя нейде за даскал и особено му разказа за случката ми с Неофита в Свищов, според както му я бях разказвал аз. Той се долови до думите, с които Неофит ме отлъгваше в Свищов, че като се върне в Търново, да ида при него и той ще

предстои да ми намери място. «Ами ходи ли?» —попита той. «Не.» «Ами тъй бива ли? Защо да не идеш? Иди ти, той е владика, юч-тувлия (с три опашки) паша е, и място може да ти намери, и добро може да ти направи, и зло.» По неговите думи воден, и баща ми и той ми заповяда да ида да се явя на Неофита. «Да видим — каза той — и туй чудо», а хаджи Иванчо прибави: «Н я м а д а х в ъ р л и ш к а м ъ к, ч е д а т е з а б о л и р ъ к а т а я? Иди там, поклони му се, кажи му «светий владико», знаш я, как рекъл онзи: «П о к л о н и с е з л о м у к а т о н а с в е т о м у».

Не бях чувал такваз хубава по езика, но и толкоз калпава по науката си стара дума. «И аз му казвам — рече баща ми — п о к л о н е н а г л а в а с а б я н е я с е ч е, ама то вироглаво.» «Тъй са те младите — прибави хаджи Иванчо, — те им се чини, че в с и ч к о, щ о в в ъ р к а, в с е с е я д е; ама не е тъй то. Умното е, както има една гръцка приказка: «Ὅπως ὁ Κόσμος καὶ ὁ Κοσμᾶς»,[1] и хвана да разправя на баща ми какво ще каже то по български.

На другия ден, колкото и да не ми беше по волята, ща не ща, упътих се при Неофита и напомних му обещанията в Свищов, като се преструвах, че вярвам в тях. Неофит се и той преструваше и казваше ми, че той бил намерил уж място, но като не съм се явил навреме, там дето мислил да ме прати, в Лясковец, те си намерили учител. Но пак ща видя — каза той — за някое друго място и ако се намери, ще побърза да ми яви. Аз познах, че ме лъже, но как и да е, измяташе се поне с лъжа, когато Костаки просто ми каза: «Не съм ти бащин измикерин я, да ти търся място, търси и намери си. . .» Той ми се присмя още на очите, че ме изиграл в Свищов, това, за което много ми докривя. Ядосвах се аз на себе си защо сам да му дам случай да се издява над мене, но «м и н а л о т о с е н е в р ъ щ а, а с е п р е г л ъ щ а».

Тогаз излязох из митрополията присрамен и нажален, но нямаше накъде да се обърна. Да се отпъна нейде надалеч да ида да търся място, не смеех да се излагам на неизвестност през зимата. Оближните места, дето бях познат, едни просто не смееха от владиката да ме условят, други се бояха да не би, както беше се пръснало за мене,

[1] «Както цял свят, така и Козма» (гръцко игрословие).

да съм заразен от някоя ерес, а от това най-много се плашеха поповете, които тогаз още играеха по-главната рол в избирането и приставянето на учителите. Трети пък, като чуваха къде съм се скитал миналото лято и на колко места съм се залавял и съм-напущал, заключаваха за мене и явно говореха, че аз не «държа дикиш», т. е. не стоя на едно място. А дали аз не стоях, или не ме оставяха да стоя, то беше нещо, за което никой не искаше да види и да изпита. Тъй аз отвсякъде си отбих омутя и най-подир сторих «да закача даскаллъка на клечката» и да стана казанджия.*

Разумява се, че не ми беше тъй лесно да се заловя на бащиний си занаят, но от немай-къде принудих се на това. Баща ми беше беден човек. С-всичката си сиромашия той беше направил онова, което можеше, за да ме изкара и мене нещо човек и да ме издигне по-високо от средата и кръга, в който съдбата беше ме поставила. Мене ми беше тежко, млад и способен за работа човек, какъвто бях, да стоя празен и най-вече — вместо да бъда нещо помощ на родителите си, да им бъда в тежест. Но веднъж решен, рано една сутрин чуковете и шумът в казанджийската махала, в която живеехме, ме разбудиха; аз станах, прекръстих се, казах «м е ч к а с т р а х, м е н е н е» и се озовах в дюгена на баща си. Помня и сега с какви чувства и вълнения** се явих пред него и му съобщих за решението си. Той ме поизгледа тъй малко подозрително, повъздъхна и ми каза: «Добре, синко, като искаш, работа ще се намери и за тебе», и аз се успокоих, макар и да се унижих. Сега поне не щеше брат ми да ме гледа накриво и да мисли, че се храня на неговий гръб, а това бе доволно за мене тогаз.

Аз мислех и вярвах, че даскаллъкът се отърва от мене, и със сърце следвах казанджилъка, както ме бе съветувал от Долня махла дядо Григор Табака, но сѣ не се оставях от мисълта, кога ми прилегне, да отворя работа на Неофита и Костакя. Наистина че връстниците ми се смееха, като ме гледаха казанджия. Така също ми се присмиваше и даскал Пеню Давидов, който си позволи даже един ден, когато ме срещна с бъкела за вода, да ме пита защо не съм си окачил и сахата на гърди. Ний се понаядахме с даскал Пеня и аз сѣ му казвах да напусне училището, че да се сподоби Търновото с по-добър учител, а той ми подготваше някои слободии от миналий ми даскалски живот. Само даскал Никола Златарски се отнасяше почовешки с мене, не вярваше, че ще остана вечно казанджия, и даваше ми каквито книги имаше за прочит. Той най-напред ми обади, че през Търново щял да мине султан Абдул Меджид. При тая новина населението, което беше писнало от Неофита, поиска да се възползува от това рядко събитие, за да се отърве от него. Стана цяло движение по Търновско да пишат и подписват прошения против него и само чрез моя ръка се подписаха и подадоха двадесет жалби, които и подействуваха за отстранението му, но аз никак не мислех, че ще изляза от Търново преди Неофита и тъй скоро ще напусна казанджилъка и ще се върна пак на даскаллъка. Ето това как стана.

Като имах намерение да не напущам бащиния си занаят, аз прилежно бях се заловил за него, изпълнявах всичко, което се искаше от мене, духах изпърво малките мехове, ходех с менчето за вино, носех с бъкела вода, наскоро взех да духам и големите мехове, зел бях да удрям и мазилото, а кога нямаше баща ми, удрях и от аралъка, с една дума, в разстояние нещо на 6 месеца бях дотолкоз успял в занаята, щото на догодината тъкмях да земам 500 гр. хак. Но аз съм имал един неприятел от същите бащини ми работници, по име Туманооглу Чапразлията, който мислил да се скара с мене и да стане причина да ме изпъдят. Един ден извардва, кога нямаше баща ми, идва гръста пиян и след избръсването на г а л я, повиква: «Духайте, момчета.» Момчето, което духаше, го нямаше и аз заех мястото му. Като видя, че аз духам, той се разпопържа, наведе се, та зе бащиния ми голям копан, с който изчукват п е л и в р а т а, и го запокити върху ми. Добре, че беше пиян, та не можа да ме улучи, а то там щеше и богът да ме помилва. Без да покажа, че съм уплашен, аз толкоз само му казах: «Като ще биеш хората, недей пи толкова.» Подлютен от тия думи, той се завтече към мене да ме улови да ме бие. Там зад меховете ний се наздраво сборичкахме с него и благодарение пак на пия-

* Дотук разказът по историята за събирането на притчите е взет цял и препечатан без изменение от книжка I и II, 1882 год. на Периодическото списание. Оттука надолу почва продължението на разказа.

** За положението ми въобще в това време по-надълго е разказано в Епизода. Виж: Периодическо списание, кн. XV и XVI, 1885 год.

ното му състояние аз го търтих на земята, ударих му тричетири казанджийски мущри; той залелеца, взе да охка и аз го оставих. Като стана от земята, той си зе късото кожухче, обърна се към мене и ми каза: «Ще видим сега ти казанджия ли ще ставаш, или джумхур ще събираш в казанджийските дюгени да. . . Ей сега ще видим мога ли те турна в дупката да ти посветят очите.» Аз не се уплаших от заканванията на Туманооглу, но присъствующите като настояха да се махна от дюгена да не стане по-голям скандал, аз си отидох у дома и що се бях преоблякъл, додоха да ми известят, че Туманооглу идел с Мандаджооглу къде дюгеня. Туманооглу как, как; но от Мандаджооглу, за когото съм уже разправял нещо на друго място, коджамити[1] ме сгря, толкоз повече защото той ми беше кимен нещо от преди. Аз излязох бързо от дома през комшилука и зех пътя надолу къде турската махала. Като минах моста, нагазих тая махала, дето никога не бях ходил, и оттам как и през де излязох на края и додох на Малкий чифлик. Оттам поех пътя към запад, спах вечерта на Шемшево у роднини, на другий ден минах през Ново село, прекарах втората нощ в случайните тамо две цигански колиби и чак на третий ден стигнах в Севлиево.

Това беше през 1846 лято. В Севлиево тогава се правеше ново здание за училище, което беше на изкарване, а даскал Никола някой си учеше децата еще в една от килиите. Надве-натри аз се цених учител и влязох, та отворих най-напред новото Хаджистояново наричано училище и почнах пръв да преподавам по новата метода за взаимно учене. В Севлиево прекарах 10 месеца и през това време се занимавах изключително с уроците си и прочитане твърде жадно каквито книги ми попаднеха в ръка, повечето от които си доставях от Габрово.

През 1847 год. минах за учител в Ловеч и там се застоях нещо година и половина. Когато станах казанджия, аз бях почти зарязал книжевните си занятия, та всичките си любими «стари думи», които дотогива бях успял да запиша, бях затурял нейде, дето втори път не ги видях. В Ловеч у мене наново се породи желанието, което бях почувствувал след разказа на дяда Драгана в Пиперково, да стана списател и да се занимая с книжнината, и в Ловеч почева същински моята литературна деятелност.

[1] Твърде много, доста (тур.).

Наистина аз бях се позанимавал нещо с книжнината още откогато станах пръв път учител. В Търново бях се опитал да съчиня за българските училища учебник по славянската граматика. В Килифарево написах статия по кощунствуването на гълъбите и за празното прекарване на времето от гръцките владици, писах нещо и по акатиста на св. Ивана Златоустаго и св. Ивана Рилскаго. В Севлиево бях описал една случка, на която сам бях свидетел, именно как един ден един турчин всред едно кафене би за нищо и никакво едного българина и ни един от присъствующите не се осмели да каже нещо на турчина, това, което тогава ми направи силно впечатление и мя пробуди да опиша това събитие. Но всичките тия мои опити в списателството бяха написани на славянски язик не на български. Първите мои съчинения на простонародний наш язик аз подкачих в Ловеч. Тук аз не само че се залових пак да събирам любимите си «стари думи», да записвам песни, приказки, предания и други подобни материали, но възбуди се у мене и страст да съчинявам стихове и до кроя поеми. До това време аз бях се занимавал и със стихотворството, но не твърде сполучливо. Повечето от стиховете, които бях съчинил, бяха у ч и л и щ н и — за поощрение младите към учение; л ю б о в н и, за да отърва младежите от турските песни, които по онова време бяха на мода да се пеят, или пък такива, с които подгаврях гръцките владици и техните мекерета. Почти всички тия стихотворения, както и много други от същий характер, които и отпосле в учителствуването си съм съчинявал, са изгубени и аз не мога да възстановя нищо от тях. При все това намират се и сега възрастни хора, мои бивши от онова време ученици или връстници, които и ден днешен помнят откъслеци от тия стихотворения, както и гласовете, на които съм ги учил да ги пеят; толкова жадно се разпространяваха и изучаваха тия стихотворения като новост тогава. В Ловеч аз не се задоволих само със стихотворения от тоя род, но предприех съчинението на цели поеми и сатири в стихове. Тук, между разните други творения, едни почнати, други преполовени, трети на изкарване, аз успях да свърша и приготвя за печат три: 1) К р у м и а д а, в която пламенно възпявах в стихове победите на Крума върху Никифора; 2) О г л е д а л о т о, сатира в стихове, в която ядовито подигравах и осмивах изобщо гръцките владици в България, най-вече търновский, лов-

чанский, врачанский, софийский и видинский; 3) Цветосъбрание, което съдържаше около 100 любовни и други с общ характер стихотворения. Между недоизкараните творения беше едно, с което възпявах подвизите на Самуила. Крумиадата, Огледалото и Цветосъбранието аз изпратих от Ловеч чрез Апостола Конкова в Свищов да ги препрати да се печатат в Букурещ, дето се изгубили.

През 1848 г. се появи холерата, от която се помина и баща ми в Присовский манастир «Св. Архангел», дето е и погребен, час и половина нещо от Търново към Килифарево. Понеже тя заплашваше да се разпространи и къде нас, мнозина избягаха от града в околността, а аз побягнах в Троенский манастир, игуменът на който беше Партений някой си, родом от Gопот. Като живях няколко време в манастиря, у мене се възбуди пак желането, което още от малък имах, да стана калугер, за която цел даже бягах от бащината си къща в Присовский манастир още момче като бях. Първий път у мене беше се проявило това желание от голяма богобоязливост, внушена в душата ми от постоянното четене изключително почти на черковни книги и житиета на светци. Този път обаче подбужденията ми бяха да се оттегля от света, за да мога да се предам изключително на умствени занятия. С тая цел пред вид аз напуснах Ловеч и отидох вторий път в Троянский манастир. Но преди да хвърля калпака и да наложа капата, аз предложих едно условие на дяда Партения, с когото бях уже говорил по тоя предмет, именно да не ме праща по селата на просия като другите калугери, нещо, което ми беше противно. Игуменът склони, но не тъй калугерите, които въстанаха против подобно условие, като заявиха, че ако и аз не ходя на просия, то и те нямало да ходят. Спорът по този въпрос еще се протакаше, когато една сутрин аз взех книгата в ръка и излязох да се поразходя нагоре покрай реката. На една хубава полянка с кичести наоколо дървета аз се изтегнах на тревата да си почина и да си почета. По едно време чувам като издалеч тъжевен един глас, който глухо достигаше до ушите ми, Аз не обърнах на него внимание изначало,но като го чух да се повтори няколко пъти и като познах, че е човечески глас, станах да видя отде иде и що има. Като стигнах на брега на реката и погледнах долу, що да видя? Стар един калугер се мъчеше да си пере дрехите и в това време дъртешки охкаше и пъшкаше. Аз се запрях да погледам на тая любопитна сцена и калугерът, без да знае, че имаше кой да го наблюдава, следваше да се пере и да пъхти и охка. Уловил с две ръце тоежката си, той тъпчеше дрехите си и мърмореше: «Хъ, на тебе! Пери се де! Не биваше да се оженя, кога бях млад, че да имам бабичка да ме пере, ами сега, на стари години, да се мъча сам да се пера. Хъ, на тебе! . . .» — и ох, ах извикваше старецът и се позапираше, облегнат на тоежката си, да си поотпочине. Аз стоях, гледах, слушах и печалната тая картина ми направи тъжно впечатление. «Туй, калугерството — рекох — и то не си е работа» и като си турнах книжката в джоб, реших да се върна в манастиря, да си прибера партакешите и да [се] очистя оттам още на същий ден. Речено и сторено и с напущането на манастиря напуснах завинаги и мисълта даже да се калугеря.

В Ловеч, както казах, аз се застоях нещо година и половина. За да не помислят читателите, че съвсем без вълнения съм прекарал това време, аз ще прося позволение да им разкажа една историйка, която е характерна за гръцките владици в България. Ловеч в духовно отношение беше епископия, подчинена на търновский митрополит. По онова време, когато аз бях учител, ловчанский епископ беше един млад, левент и хубавец владика, по име Мелетий. Той имаше и хубав глас, което го караше често да пее в черква. Като имах пред вид жестоките гонения, които бях си навлякъл поради явната ми враждебност спрямо Неофита и Костакя, аз бях предпазлив в Ловеч и явно гледах да бъда добре с Мелетия, но тайничко все си го преследвах. Мелетий тоже гледаше да бъде в добри отношения с мене, за да му бъде мирна главата. Той дотам искаше да ми се покаже добър, щото ме употребяваше за свой секретар да му пиша обикновената кореспонденция. В Цариград той се сношаваше най-вече с капу-кехаята си, никомидийския митрополит, с когото държеше и интимна кореспонденция, която криеше от мене. Тая кореспонденция привлече любопитството ми, понеже се сещах, че в нея трябва да има нещо по отношенията на гръцките владици изобщо спрямо българите, и аз вардех сгодний случай, който ми ся и представи, за да туря ръка на нея. Частний живот на Мелетия не беше твърде от непорочните. В Ловеч живееше сахатчия един, по име Костаки, който водеше жена из Битоля, нарицаема Мариола. Мелетий беше се влибил в Мариола

и често ходеше да я посещава. Костаки, като се догажда каква е работата, нагласява няколко турци и с тях извардва владиката у дома си и го заключва в стаята на жена си. Стана голям скандал. Из Търново дохожда нарочно митрополски протосингел, по име Каракехая, да разгледва работата. Тоя последний щом пристигна, изпрати Мелетия в Търново, отдето го проводиха в Цариград, и за да покрие донейде скандала, улови се да съди гражданите защо са допуснали да запират по такъв начин Мелетия.

Докогато Мелетий стоеше тъй затворен, аз се възползувах от случая, отидох в митрополията и скритом намерих тайната му кореспонденция, от която зех само десетина писма, които ми се виждаха най-любопитни. Повечето от тези писма бяха любовни, разменени между Мелетия и Мариола, но имаше и едно от никомидийский в Цариград митрополит, което съдържаше тайните наставления на Фенер към гръцките владици в България, как въобще да се отнасят към възраждающий се тогава българизъм и какви средства да употребяват в борбата си против неговото разпространение. Тези инструкции бяха олицетворение на гръцка лукавщина и образец на византийщина. Аз не помня всичките точки на тия наставления, но същността им беше тая, че гръцките владици трябва всякак и всякъде да препятствуват на разпространението на българските книги и да не допущат отваряието на български училища. Ако нейде поискат да си отворят училище, да им се предложи да направят черква по-напред; ако се види, че не е възможно да се възпрепятствува за отваряне на училище, тогава владиката трябва да се погрижи той да се тури начело на работата, за да земе училището в ръце и под негов надзор. В училищата гръцкий язик трябваше да първенствува, а на българский твърде малко внимание да се обръща. Това писмо, като характерно за отношенията на гърците спрямо българите, аз го предадох (заедно с шест медни български пари, намерени на Трапезица в Търново, от които една носеше името на цар Тодор) на хаджи Захария, който тогава наскоро мина през Ловеч, когато вторий път отиваше за Русия. Любовните писма на Мелетия и те сториха пари. Протосингелът, Каракехаята, осредоточи обвинението си по случката с Мелетия върху Николаки Терзиоглу, първий тогава човек в Ловеч, който бе повикан на духовен съд в

Цариград пред патриарха. Аз дадох на Николакя тия писма да си послужи с тях и той чрез тях можа да се оправдае и да увини Мелетия, но на вторий ден след оправдаването му той ся помина в Цариград от холерата.

Когато се върнах от манастиря в Ловеч, намерих, че ловчани си условили нов учител, и без да се спра, заминах за Плевен (1848 г.), дето пристигнах срещу Петдесятница. Още на вечерта ходих в черква, пях, четох парамиите, но вместо да ги чета по славянски, аз, както имах обичай, четох ги в превод на простобългарски. Това се твърде хареса на плевненци и ми спомогна лесно да се споразумея с тях да им бъда учител. Но тук връхлетях на друга бела, т. е. на друг гръцки владика. Агапий — тъй се наричаше той — трябва да е знаел за мене и за моите боричкания с Неофита в Търново и от страх, види се, да не му размътя водата решил още от първия час да не ме допусне да остана в Плевен. Той свиква чорбаджиите, изсипва сума хули върху ми и им поръчва да не ме ценяват. Като видя, че с това няма да се свърши работа, той прибягна за помощ до властите и поиска от мюдюрина сеймени да ме уловят и затворят. По какви причини не зная, но мюдюринът по приятелски начин прати известие и на мене, и на по-влиятелните граждани за лошите намерения на владиката. Мене ме стигна яд и след като се посъветвах и поразмислих малко и видях, че в Плевен няма още почва за борба с Агапия, а според както се известих, такава по-благоприятна почва съществувало във Враца, седалището на Агапия, реших се и скритом се отправих за този град.

Във Враца стигнах не помня срещу кой празник беше. На сутринта отидох на черквата «Възнесение» и заварих, че даскалица една, близка приятелка на Агапия, четеше слово от Софрония. Неволно ми дойде на ум и аз да изляза пред врачани със слово в черква и даскалицата, щом изкара, аз се обадих и извиках: «Отче, благослови.» Настана дълбоко мълчание. Свещеникът подаде глава зад дверите, погледна и се дръпна. Втори път извиках «Отче, благослови» — по-голямо мълчание. Попът пак си подаде главата и пак се дръпна. Чак на третий път като попросих благословия, той благоволи да ми я даде и аз почнах. Словото, което сказах, бе върху същий текст, както и словото, четено от даскалицата, но сказано живо, то направи силно впечатление и обърна вниманието на всички. След като го свърших, аз си отидох на близкий Кунов хан,

без да чакам да пусне черква. Но когато пусна черква, едва ли не всичките мъже се отбиха на хана да ме посетят. Аз се запознах с по-първите хора и те сами ми предложиха да ме условят, като се научиха, че съм бил даскал. На другий ден аз бях вече в училището.

Щом Агапий се научава, че аз вместо за Търново, както умишлено бях разпръснал слух, съм заминал за Враца и там съм се условил за учител, той се разписва писма до чорбаджиите да ме изгонят. Но като се извести, че писмата му малко действуват, той побърза сам да дойде, за да свърши лично тая работа. Тогава се отвори жива борба между мене и него. В тая борба гражданите, които ненавиждаха Агапия, явно и открито взеха моя страна. Два пъти Агапия ме запира и двата пъти гражданите успяха да ме пуснат. По едно време Агапий, като не виждаше друго що, взе един куфар и дойде сам в училището и го заключи, та си отиде.

— Е, сега каква ще я вършим, даскале? — ма питаха врачаните.

— Няма нищо — им рекох аз. — Ами питахте ли барим владиката защо е заключил училището?

— Питахми го, зер.

— А той що ви каза?

— Каза, че училището той го е правил и той ще му съди.

— Ами митрополията кой я прави?

— Кой ще я прави, ний сми я правили, населението я прави, беки владиката ще я прави.

— Кога е тъй, идете пък вий, земете по-голям катинар, та го ударете на вратата на митрополията.

Това, тъй казано уж на шега, се понрави на врачаните и те действително го извършиха. Агапий нямаше що да прави и позволи пак да се отвори училището, но реши как-как да ме изгони. За тази цел той зе да употребява такива низки и непростителни средства, щото просто да избавя живота си, аз се принудих да напусна Враца. Врачаните, като бяха доволни от мене, наградиха ме за всичкото време, за което бяха ме условили, и ми обещаха, че като се отърват от Агапия, пак ще ме викат да им бъда учител.

Следующий град, в който се установих, бе Берковец. Тук, благодарение на препоръки от Враца, аз лесно и скоро се услових за учител. Но тук се изпречи, та дойде

софийский владика Паисий. Той ма привика и се опита да ме раздума с добро да напусна Берковец. «Сега — каза той — аз правя ново здание за училище в София и като го изкарам, ще те викам там за учител; за тебе тука не е.» Той дотам искаше мирно да ме отстрани, щото даже предложи да ми заплати в брой 300 гр., за колкото съм се пазарил, като обезщетение. Аз виждах, че Паисий беше решен да ме премахне от Берковец, затова възползувах се от предложението му, зех му парите и след 7—9 дни учителствуване напуснах Берковец.

Като се видях с малко пари в джоба си, нещо твърде необикновено с мене, доде ми на ум, че ще мога с тях поне една година в странство да се уча; затова упътих се към Видин с цел да мина в Сърбия или в Австрия да се уча. В пътя между Видин и Берковец, като минувахме рано една сутрин реката Цибра по дървен един разкиркетен мост, излезе насреща ни един бик, който подплаши конете и ний, с конете и талигата барабар, цопнахме в реката. Догде станем, догде се видим кой жив, кой здрав, реката, доста силна, беше подкарала моите дисаги с всичките ми ръкописи. Дисагите ги стигнахме, но единий дисаг беше вече се изсипал и половин от ръкописите ми се изгубиха. Едвам пристигнах във Видин, който град тогава беше пълен с емигранти маджари, които бяха избягали из отечеството си поради войната с Русия, получавам писмо от майка си, която идвала чак до Плевен да ме дири, с умоления да се завърна по-скоро в Търново, дето големий ни брат искал да разпродава едно-друго и да остави и нея, и сестрите ми без нищо. Аз потеглих за Търново по сухо и като стигнах в Лом, качих се на каик да изляза на Никопол, за да отида по-скоро през Плевен. Тук друго по-голямо нещастие ме постигна. Като излязвах на сухо от каика, дъската, която съединяваше каика със скелетя, се гаврътна и аз с дисагите си на рамо потънах в дълбините на Дунав. Аз знаех да плувам изкусно и в един миг изскочих отгоре на водата и излязох на сухо. Не същата участ имаха дисагите ми, в които носех всичко, що имах ценно. Още с паданието ми те се изкачиха от рамото ми и бяха понесени и отнесени невъзвратно от реката. Тогава аз бях благодарен, че отървах живота си. «Нали останах жив — казвах на себе си, — ръкописите си лесно ще възстановя. И наистина аз останах жив, но по-голямата част от тия ръкописи, именно ония, които най-много ценях, аз никога не можих да въз-

становя. И тъй песни, приказки, стихотворения, Самуилка, в това число и вторий път записваните и събрани няколко хиляди пословици, погинаха във водите на Дунав. Това е второто нещастие, което се случи с тях, но не е и последното. Аз ще продължа еще нататък историята им, която е тясно свързана с историята на живота и деятелността ми.*

II

От Никопол до Плевен е пет часа. Аз пазарих едно турско магаре за пет гроша и понеже бях си изтървал една калевър в Дунава, качих се на магарето и стигнах в Плевен с един крак бос. В Плевен имах мнозина познати; с които дълго време отпосле, в течение на черковния въпрос, съм бил постоянно в сношение. От тия познати най-видните бяха Маринчо, Златан, Хицов и други. Щом приятелите ми се научиха за моето пристигание, един по един дойдоха да ме видят в частната къща, в която бях слязъл, и един от тях — Маринчо — побърза да ме калеса на сватба. Същевременно се научава за пристигането ми и владишкий наместник, поп Танас. Като човек на владиката, в борбата си с последний не бях пощадил и него през първото ми пребивание в Плевен и бях го подиграл веднъж с думите:

Поп Танасе,
кое прасе
ума ти опасе. . .

Щом поп Танас се научил, че съм пристигнал, и казал: «Сега ще го науча аз него, това даскалче, «кое прасе моя ум опасе», и посредством конака пратил сеймени да ме уловят и затворят. Сеймени наистина ме подирват в къщата, на която бях слязъл, и като се научили, че ме нямало там и че съм бил отишъл на сватба, тръгват по дирите ми. В това време и приятелите ми не дремали и като се научили за лошите намерения на поп Танаса и че сеймените се упътили да ме вземат от сватбата, едва преварихa да ни предизвестят, когато вече сеймените бяха потропали

* Продължението и свършекът ще се отпечатат във втората част.

на вратите. Време за много мисление не оставаше, нито можах да избягам из вратите. Приятелите, за да избавят и сватбарите от смущение, и мене от бела, бързом зеха една рогозка, увиха ме в нея и ме затуряха настрана в един кът. Сеймените дойдоха, търсиха навред, не можаха да ме намерят и си отидоха. Тогава приятелите ме отведоха в друга къща, през нощта ми намериха кон, който ми докараха сутринта още в мрак на определено място на край града, дето дойде да ме изпрати сам лично Златан, който ми донесе и един чифт нови обувки да се обуя. По тоя начин аз избягах из Плевен и се упътих за Търново.

В Търново в скоро време наредих домашните си работи и като сѐ не ми излизаше из ум мисълта да ида да се уча, реших да ида в Елена, дето беше се настанил нов един учител, Н. Михайловски, свършил университет в Москва, който беше се разчул из Търново и беше привлякъл при себе си доста ученици. В Елена занесох с мене си едничкий ръкописен труд —«Огледалото», — случайно избавен от водите на Дунав, понеже съм го бил турнал в джоба си. Тая сатира против гръцките владици един ден прочетох на някои от другарите си и скоро всички се изредиха да я чуят. Един от тия мои другари, на име Павел, който отпосле се нарече Грамадов, заедно с покойния Др. Бонев ми откраднаха ръкописа. Това беше около виноберма и понеже по това време разпущаха учениците, Павел и Бонев заминаха за Търново и отнесоха ръкописа ми, който чели на много свои другари и приятели. В пътя си към Търново, като минали през Капинский манастир, те го чели и на игумена Пайсий, из Церова кория, което обстоятелство отпосле узнах. За това мое стихотворение, новост в него време, с което осмивах и духовито подигравах гръцките въобще владици, се разчу не само в Търново, а и в околността. Неофит, с когото имах толкова спречквания и разправии в началото на учителското си поприще, пак беше се завърнал като митрополит в Търново и чува за славата на «Огледалото». Това го накарва изново да почне да ме преследва. В него време ставаше въпрос за овладичването на Илариона Макариополски. Неофит се възползува от това обстоятелство да убеди братята на Илариона, които бяха влиятелни хора в Елена, да ме прогонят из тоя градец. Н. Михайловски, който се отнасяше много съчувствено към мене, привика ме един ден и със сълзи на очи ми съобщи за постъпката на Нео-

фита, като ме помоли да не ставам причина да дохожда в стълкновение с братята си и да не им навлече гонения от страна на гръцкия владика. Прочее на мене не оставаше друго освен да си задигна чуковете от Елена и да отида в Трявна, дето се услових за учител. Това беше през 1849 г. по Димитровден. Скоро след това от Враца дойдоха в Трявна Васил Кръстеняка и Димитър Бошнака да ме дирят и отведат във Враца за учител. Първий отдавна се е поминал, а вторий е още жив.* Врачани бяха се заклели как-как да се отърват от Агапия и ми бяха дали дума, че щом това стане, ще ме повикат да им бъда пак учител. И наистина недълго след моето принудено разпрощавание с тях те се отървали от тоя проклет грък, но не другояче освен чрез куршума на един турчин, който за оправдание на своето дело казал, че като срещнал владиката, сторило му се, че било бясно куче; та да се отърве, гръмнал отгоре му. Колкото да ми се искаше да удовлетворя желанието на моите стари приятели, които не бяха забравили обещанието си, понеже бях се настанил вече в Трявна и бях прибрал майка си и двете си сестри, които нямах кому да ги оставя, принудих се да им откажа и те си заминаха нажалени. В Трявна аз учителствувах три години наред, напук на Неофита, който не можа нищо да ми направи, ако и да се помъчи, защото бях под защитата на поп Йовча и на Никифора Даскалова, които бяха най-влиятелните и най-уважаваните лица по него време.

През 1852 год. дойде из Габрово известният даскал Цвятко, който имаше сношение с одески някои българи. Понеже бил чувал, че съм събирал песни и пословици, той ме помоли да му дам сбирката си да я проводи да бъде печатана в Русия. Казах му, че всичко записано съм изгубил, но че като е за такава работа, ще почна пак изново. И наистина аз сполучих в кратко време да запиша 600 пословици и около 100 песни, които изпроводих на даскала Цвятка, който ги проводи от своя страна в Одеса. Там пословиците били печатани от императорската Академия на науките в отделна книжка, но за това нещо аз доскоро сам не знаех. Случайно тая година в Народната библиотека намерих един екземпляр от тия пословици, напечатани на 24 страници на осмини, под заглавие «Български

* Д. Бошнака се помина и той преди няколко години, но беше жив, когато се пишеха тия редове.

пословици», без никакъв предговор и без означение кой е събирал тия пословици и как са печатани. Какво е станало със 100-тях ми песни, които едновременно бях проводил, не зная и сега. Предполагам, че непременно са били показвани поне на Раковски, защото в съчиненията му «О Асене Первому» и «Български старини» срещнах буквално някои от тия мои проводени песни. Една част от същите песни се срещат и у сбирката на Dozon'a. Сам Dozon казва в предисловието си, че нему са били доставени 128 мои песни, от които печатал само 34, без да обажда нещо как и от кого ги е доставил.

Три месеца след като предадох поменатите материали на даскала Цвятка, аз влязох сам в сношение с кръга на дружеството, съставено от българи в Одеса, и му изпратих чрез Николая Палаузова и Василя Рашеева още 100 песни и 1000 пословици, а подир няколко време, пак чрез същите, още 12 песни, се за Крали Марка, някои от които бяха дълги до 400—500 стиха. Тия 12 кралимарковски песни, според както ме уверява В. Стоянов, тоже били печатани от императорската Академия на науките. Като се опитах напоследне да се уверя в това, от изпитванията, които направих, се оказа, че отпечатаните екземпляри били изчерпени, но че един екземпляр се намирал, според уверенията на В. Стоянова, в Прага. Какво стана с тия втори песни и пословици, аз нищо не зная. Спомням си само, че като имах случай напоследне да видя книгата «Памятники народного быта болгар», печатана от Л. Каравелов в Москва (1861 г.), забелязах голямо сходство между много от пословиците, които се намират в това съчинение, и ония, които бях изпроводил в Русия, тъй щото дохождам до заключение, че при съставянието на своето съчинение Л. Каравелов е имал пред очи и мойте пословици. Туй ми предложение се потвърдява донейде от обстоятелството, че Каравелов изрично поменува, че са зети от мене, ако и нищо да не съм пращал лично нему.

През 1853 г. по Коледа аз напуснах Трявна и отидох да стана секретар на плевенския владика, известния Доротей, при когото седях само няколко месеца. Доротей беше ми обещал, че ще ме държи и запази от гоненията на Неофита, и той действително доста се бори с търновский митрополит. Но като видях, че ще стана причина да пострада сам той, върнах се в Трявна и оттам тръгнах през Одрин за Цариград, дето се запознах с Александра Ек-

зарха, който него време издаваше «Цариградский вестник». Една част от пословиците си дадох да се печатат в тоя български лист, но спрях къде буква Г, защото новите пословици, записвани в Трявна, бяха повече по източното наречие, което се различава от западното, а аз исках да събера и от последното, за да се изкара наяве съществуващето различие. Него време аз не знаях нищо за рупаланското наречие, което изобщо доскоро е било твърде малко известно. Това наречие изучавах и писах по него приблизително след тридесет години, когато подир превратата (1881 г.) бях принуден да диря прибежище в Пловдив (1882—1884).

Целта на ходенето ми в Цариград беше да действувам против Неофита, нещо, което беше известно и на Доротея, който обаче, ако и да имаше познати в Цариград, не посмея да ми даде никакви препоръчителни писма даже до своя капукехая. Но с кого и как да се действува в тия времена и против такива противници? Видях, че нищо не може да стане, затова без да се бавя дълго време, върнах се пак по сухо в Трявна през август месец 1854 г. Като минувах Сливенский Балкан с няколко души другари, бяхме слегли да вървим през гъстата гора и тъй както водях коня си и безгрижно пеях, внезапно пред мене изскочиха двама турци, които почти опряха пушките си на гърдите ми и извикаха: «Дур, давранма!»[1] Други двама на известно разстояние стояха тоже на пусия с насочени пушки. У нас нямаше нищо, с което да се браним, та разбойниците лесно ни навързаха и отведоха далеч настрана. Като ни доведоха близо до една стръмна урва, която се спущаше далеч надоле в един бездънен дол, разтовариха конете ни, обраха всичко, което имахме, и ни оставиха почти голи. Мислехме, че с туй ще се отървем, но имало по-лошо. Един от разбойниците най-напред у мене се улови и като ме подкара над самата урва, улови ме за буйната ми коса и ме завали на земята, като издигна ножа си над главата ми. Моята долня устна се пукна и черна кръв потече из нея. Отчаяните молби, които отправих към едного от по-старите разбойници да пощади живота ми за едва едногодишния ми пръв син, подействуваха; той скимна на другаря си да ме остави и като ни поръчаха да не смеем да мръднем от мястото си до известно време,

[1] Стой, горе ръцете! (тур.)

изчезнаха, а ний след определеното време поехме късно пътя си към Елена, дето стигнахме голи и боси през нощта.

През 1856 аз изново ходих в Цариград, пак против Неофита, но тоя път не като частно лице, но като упълномощен представител на търновската епархия, и то не сам, но с няколко души другари, еднакво упълномощени като мене. Тия другари бяха: дядо Пеню от Дряново, Ефтимов от Габрово, Авраам чорбаджи от Беброво и Георги Кабакчиев от Търново. Нагласата за нашето отиване стана след предварително тайно споразумение. При все това Неофит подушва, че сме заминали, узнава за целта ни и за да ни противодействува, сполучва да убеди някои свои хора от епархията (в Търново тъй го мразеха всички, щото никой не се намери да отиде да го защищава) да идат в Цариград да ни противодействуват. Членовете на тая контрадепутация бяха Цаню Райков от Трявна, хаджи Теодор от Лясковец, Никола Живков от Елена и Бакърджооглу Стефан от Беброво. Имаше още един, но името му не помня. В Цариград един ден и двете депутации случайно се срещнахме у никомидийский гръцки владика и там се спречкахме. Едната депутация защищаваше Неофита; Кабакчиев и аз го нападахме от страна на другата. Найгорещ защитник на Неофита излезе Цаню Райков от Трявна, който почна и най-върло да напада лично мене. Това ми направи много тъжно впечатление и аз пороних сълзи, като видях, че туй върши един от моите съселяни, при това и роднина. Но същевременно аз възнегодувах от дълбочината на сърцето си и като подех дума, изброих всичките противонародни дела и постъпки на Неофита и разказах всичките лични страдания, на които бях предмет от негова страна. Противниците млъкнаха и нищо не можаха да отговорят.

В борбата на българите против Неофита съдействуваха до една степен и някои влиятелни търновски аги, разбира се, по някои свои лични съображения, между които и Мастън ага, както и тогавашний управител на Търново, името на когото не помня. Благодарение само на това обстоятелство ний можахме да излезем тоя път открито обявени против наший върл противник с мисия пред правителството да го пропъдим. В Цариград ний се оплакахме формално против него пред ахкями адлие, гдето викаха и двете депутации поотделно — нас по-напред, а другите после. Нас изгълчаха, дето сме дигали гюрултия,

и ни заповядаха да си идем и да мируваме, без да обещаят да изпълнят молбата ни. На другата депутация беше тоже заповядано да си иде и тя не закъсне да направи това още на следующий ден, което направиха подир нея и моите другари. Аз останах за повече време по настояване на Христа Тъпчилещова, който обещаваше да ме цени за учител при българската черква на Фенер. При всичко че турското правителство нищо не обеща, за да тури край на партизанствата в Търново, в които бяха намесени и турците, то реши и дигна търновский паша, но дигна и Неофита, който трети път не видя вече ни столицата на епархията си, ни България. Като се научих за това, аз крайно се сбрадвах, защото се избавяше и Търново, избавях се и аз от един гонител, който на всяка крачка ме преследваше. Спомних си тогаз, че когато Неофит най-напред ме запря в курника, гдето пръв път обърнах внимание на народните пословици, след като ме пуснаха и аз отидох в училището да си прибера едно-друго, на излизане оттам случайно срещнах Неофита, който, като ме видя, с едно видимо удоволствие на лице и с една злобна усмивка на уста обърна се към мене и иронически ми каза: «Хе, даскале, урала!» Аз го изгледах и без да му кажа нещо, отидох си по пътя, но дълго време с яд си спомнях за тая негова злобна подигравка. Щом се известих, че Неофит вече тръгнал от Търново, постарах се да науча приблизително кой ден ще стигне в Цариград, ходих няколко дни наред да го чакам на Едирне капия, причаках го най-после при самите врата на Цариград и като му се поклоних, казах му: «Хош гелдин, деспот ефенди.»[1] Той ме позна, изгледа ме накриво и начумерено отмина.

Като се върнах от второто си ходение в Цариград, аз пак останах учител в Трявна, учителствувах в Търново, после в Джумая и най-после за твърде кратко време и във Варна. През това време аз ходих още няколко пъти в Цариград по народните работи и в качество на представител, и като частно лице и там се запознах с д-р Чомакова. Най-после през 1864 г. от Варна отидох в Цариград и от тая минута почнува продължителната ми деятелност в столицата на турската империя. Когато бях учител в Търново заедно с Михайловски, Златарски, даскал Илия от Трявна и Кънча Кесарова из Габрово, запознах се с едного от

[1] Добре дошъл, господин владико! (тур.)

американските мисионери, д-р Лонг, който наскоро беше се установил в тоя град. Д-р Лонг ме услови да преведа на български от славянски Новий завет за Библейското общество в Цариград. Това общество беше натоварило Фотинова да преведе Стария завет. Двата тия превода трябваше окончателно да се прегледат и поправят, преди да се печатат, от една комисия, състояща от д-р Ригс, д-р Лонг, даскал Христодул от Самоков. Аз тоже трябваше да бъда член в тая комисия и това собствено ме докара в Цариград. Но освен тая трудна и деликатна работа аз продължавах да издавам и «Гайда», която редактирах дотогава от Ески Джумая и същевременно следях хода на народните работи. В началото «Гайда» беше сатирически вестник, насочен най-вече за свестяване на българщината в борбата ѝ против гърцизма. Но на мене се запрети да издавам тоя вестник с това направление и аз го обърнах отпосле на чисто литературен лист. В 1866 г. аз прекратих «Гайда» и почнах да издавам «Македония», която продължих до 1872 г. Мидхат паша прекрати едва ли не с «Македония» и моето съществувание. Аз останах жив, но ударът, който ми нанесе, беше тъй силен, щото от него не можах вече да се дигна и се принудих пак да се уловя за старото си занятие — учителството — за прехрана.

През 1874 г. януари м. Екзархията, подплашена от католическата пропаганда в Македония, която беше сполучила да привлече и да употреби за оръдие отца Нила, ми предложи да отида да обиколя по-главните градове на тая страна, да помиря партиите и да съдействувам да се закрепят колебающите в православието. Македония беше единственний кът на нашето общо отечество, с който не бях запознат, тъй що ако и мисията, която ми се възлагаше, да беше не само трудна, деликатна, но и свързана с риск и опасност за мене, като имах голямо желание да видя родната страна на Кирила и Методия — люлката на нашата книжевност, — разбужданието на която беше една от главните задачи на политическата ми деятелност, на драго сърце приех това предложение. Вън от горещото ми желание да се тури край на католическата интрига, която заплашваше да прибере в лоното на католицизма почти една трета от Македония, идеята да се запозная лично с нея и с хората ѝ, да изуча бита, обичаите и езика на македонските българи, да събера материали по езика и

наречията на тая страна ме накара още по-охотно да се съглася на желанието на н. блаженство. Отидох най-напред в Солун и оттам във Велес, гдето раздорът между българите беше най-голям и най-опасен. В качеството на редактор на «Македония» аз бях известен по име вред в Македония, от която страна много частни лица и общини се отнасяха до мене по народните работи и по училищата. Най-много търсеха учители и аз ги улеснявах, доколкото можех. По моя препоръка във Велес бяха условили Н. Поповича, против когото по-после една част от населението беше се повдигнало в полза на Йосифа Ковачева. Аз имах крайното удоволствие да помиря велесчани, след което ходих да обиходя и няколко от околните села. За да мога да обиколя повече градове и места в Македония, отнесох се до Екзархията за средства, които ми се отказаха. Това ме принуди да се върна по-скоро в Цариград.

В Македония аз се бавих всичко около един месец, но в късото това време бях успял да събера много нови материали, между които голямо количество пословици и доста записки за богомилството, които представляваха значителен интерес. След като се завърнах в Цариград, опитах се изново да се задържа там, но при всички мои усилия обстоятелствата не ми помагаха и аз се принудих да приема предложението на старозагорци да им бъда главен учител.

В Цариград, ако и по-голямата част на времето ми да беше занято с вестникарската и политическата ми деятелност, аз никога не пропущах случай да събирам и записвам всякакви материали, които трупах настрана, за да ги обработвам в по-охолно време. Такива материали, събрани с течение на тридесет години въпреки разни нещастия, аз имах натрупани в цели сандъци и ги прибрах със себе си в Стара Загора, дето, освободен от всякакви други главоболий освен уроците си, аз посвещавах всичкото си свободно време изключително за нареждането и разработването им. Тия материали се състояха от народни песни, приказки, пословици, гатанки, обреди, богати записки за географическия и историческия словарь на Балканский полуостров, материали за български речник, предания, разкази за събития след падането на българското царство, за въстанията, за еничарите, за даалиите и други подобни. В по-леките работи аз карах да ми помагат моите ученици, особено няколкото македончета, които от Цариград ме последваха в Стара Загора. Аз се занимавах лично най-вече с пословиците, с географический словарь, но същевременно събирах за печат и стихотворенията си, които бях умножил с много нови, в Стара Загора писани, и бях съчинил и приготвил за печат учебник по българската история. Географическия словарь бях почти изкарал; оставаше само да се нареди в по-строг алфабетически ред. Пословиците ми тоже бяха преписани и нагласени за печат; тяхното число тогава възлизаше на около 15 000. Те, както и други мои материали, ходеха от ръце в ръце между моите по-млади другари учители, с които тъй приятно и дружелюбно съучителствувах, да бъдат разглеждани и прочитани. Времето, което прекарах в Стара Загора, беше третий период на моята чисто литературна деятелност: първий беше в Ловеч, вторий в Трявна и Търново.

Но и стоенето ми в Стара Загора не мина без злощастия, които са ме следили от детинство дори до старост. По време на въстанията в Перущица и Батак пострадаха мнозина и от Стара Загора. В това число бях и аз. Един ден властите ме арестуваха, туриха в синджири, качиха на талига и откараха в Одрин, дето бях тикнат в затвора с толкова други съотечественици. Помислих си, че тоя път поне, 30-й или 40-й не помня, не ще изляза жив из затвора и че ще свърша с бесилката. Но благодарение на опитността, която имах в сношенията си с турците, и благодарение че не изгубих присъствието на ума си, аз се избавих по-скоро, отколкото можеше да се предполага. Когато скоро след пристиганието ми в Одрин ме изкараха пръв път пред истинтакчията, името на когото сега не помня, аз му разказах цялата си история. Турците (разумявам по-разумните от тях, какъвто се оказа и тоя истинтакчия) по навик, добит от вековно властвуване, имаха известен такт и известна система в действията си и в упражнение на властта си. Груби, жестоки, варвари в много случаи, у тях често се срещаше и известно почитание към по-видни и влиятелни хора, към които се отнасяха вежливо даже и когато вината им се докажеше, а тоя обичай би можал да се препоръча и на българските касти и власти. . . . . Като се намерих в присъствието на истинтакчията, след обикновените разменяния на думи в подобни случаи дойдохме до предмета и аз почнах тъй: «Ефендим, не съм от ония хора, които да не разбират и проумя-

ват от народни и държавни работи, и ако обичаш да ме вярваш, това, което ще ти разкажа, е цялата истина. Българин съм и като такъв да ти кажа, че не обичам отечеството си и не желая доброто на народа си, ти лесно ще познаеш, че те лъжа. Но аз съм желал доброто и успеха на отечеството си и работил съм за това в кръга и границите на законите в държавата. Ако ти кажа пък, че съм от ония, които мислят и вярват, че една, или две, или три чети от по стотина души ще могат да съборят едно царство и една империя такава, каквато е турската, ти пак можеш да помислиш, че те лъжа; годините ми и опитността ми не ми позволяват да помисля подобно нещо. Но животът ми е в ръцете Ви и от Вас зависи. Ако сте разумен човек, за какъвто Ви сматрям, сами ще дойдете до заключение, че не съм бунтовник; защото ако бих бил такъв, мене щяха да ме уловят в гората с пушка на рамо, а не да ме отделят от учениците ми и да ме намерят и грабнат от дома ми с перото в ръка. Ако ме пуснеш да си ида и да си гледам работата, аз даже не съм в състояние с нищо друго да те възнаградя, освен да ти проводя армаган един конски товар хубави загорски ябълки.» Тия мои думи видимо направиха впечатление на истинтакчията. Той ми каза: «Виждам, че ти не си от ония хора, за какъвто са те пратили тука, и че си разбран човек, та ще видя какво мога да направя за тебе.» Вторий път не помня дали виждах тоя човек или не, но на третий или четвъртий ден бях освободен и незабавно се върнах в Стара Загора за голямо удивление на приятелите, които не се надяваха да ме видят жив. Аз изпълних обещанието си на истинтакчията, комуто наистина проводих един товар ябълки по нарочен човек.

Никое нещастие в живота ми не е бивало тъй пагубно и не е падало тъй тежко на мене, каквото това, което ми се случи в Стара Загора през 1877 г. Освободителната война, която трябваше да тури край на петвековно робство, ме завари в тоя град. Неописана беше моята радост, когато целий град посрещна с тържество, каквото русите нийде другаде не видяха, победоносните войски на Гурка, и неописана беше скръбта и горестта, с която се принудих да изляза из тоя град при настъплението на Сюлейман паша, като оставих всичко мило, всичко свидно, което имах на тоя свят — книжевните ми трудове, материалите, събирани с толкова труд през толкоз дълги години. Бях зел най-живо участие в приготовленията за посрещане на

русите, които се почнаха още догдето не бяха минали Балкана, и още тогава бях съчинил песните за тоя случай, които по-после обнародвах. Туй обстоятелство и уважението, на което се наслаждавах между гражданите, както и известността на името ми като народен деец ме призоваха начело на първото българско управление в Стара Загора, задача трудна и тежка при тогавашните обстоятелства. Трябваше, от една страна, да пазя реда и тишината в града, а, от друга страна, да посветя времето си, опитността си и всичките си сили, за да улесня задачата на руската войска. Още докато първата радост и първото възхищение бяха в силата си, настанаха тъмни и мрачни дни за Стара Загора. Към нея бяха се упътили дивите пълчища на Сюлейман паша, които приближаваха града. Руските сили бяха незначителни, но надеждите бяха поне да се удържи Загора, доде додат на помощ други войски. Не е място тук да възпроизвеждам мъжеството на руските войски и геройството на българското ополчение, което пръв път се кръсти в кръвта на вековний враг. Като не дойдоха подкрепления, участта на града беше решена и тая участ беше ужасна. През целий си живот съм си спомнял за нея с тъга на сърце и сълзи на очи. Аз направих всичко, което можех, да спомогна за удържанието на града и в страданията си бях забравил и домашни, и всички книжевни съкровища, които стояха натрупани в къщи. Благодарение на някои свои, които в мое отсъствие се сетили, домашните се избавиха на последний час, без да могат да вземат със себе си друго освен онова, що са имали на гърба си. Син ми, най-малкий си спомнил за големите тефтери, на които постоянно ме гледаше, че пишех, и които съдържаха материалите по географическия словар и пословиците, и за да не би да се загубят, прибрал ги и уж ги скътал нейде на по-скришно място, разумява се напразно.

Когато всичко около мене беше гръм и дим, врясък и писък, плач и рев, когато войските се дръпнаха от позициите си и почти всичко живо беше излязло из града, аз, един от последните, възседнал на кон, обърнах гръб и се отправих към дома си. По мене вече летяха турските куршуми и крайщата на града, отдето настъпваше неприятелят, издигаха големи пламъци във въздуха. Всяка минута бавене беше смърт. Като видях, че домашните и без мене излезли из къщи, без да се спра ни на миг, излязох из

града, който остана в ръцете на турците да го горят, плен-
нят и изколят. Къщата, в която живеех, стана жертва на
пламъците, а заедно с нея погинаха и покъщнината ми, и
богатата ми библиотека, и екъпоценните ми литературни
сбирки и трудове, в това число и 15-тях хиляди послo-
вици, които бях събрал от всичките краища на общото
отечество.

София, 1892

ЕПИЗОДЪТ

ПРЕДГОВОР

Ние сторихме да започнем, пък и да свършим този път историята за събирането пословиците — история, която бяхме започенали в истото Периодическо списание, но която тогаз видяхме за добре уж да прекъснем и да спрем за време. Прекъснали бяхме ние тази история, защото в разказа си бяхме допрели до един епизод, разказването на който ни се виждаше уместно, дори и необходимо, за попълното разбиране на онова, което имаше по-нататък да разказваме, но подвоихме се тогаз именно връз това: дали ще да е навременно да изнесем на бял свят този епизод, или ще бъде по-добре да го спрем и да се смълчим, та отпосле, които останат подир нас, да се разполагат и с него, както и с друго според както за добре намерят. Това последното мнение преобладa тогава у нас; и тъй ние бяхме запушили реченатa история и зарязали бяхме този, изпречения на пътя ни епизод. Но сега приканени, пък и насърчени от някои наши познайници да продължим и да свършим, ако е възможно, започенатата история, ние се одързостихме и решихме да предпоставим епизода, за който е дума и който ни възпираше да продължаваме и да следваме нататък. Но за да направим това, счетохме за нужно да кажем няколко думи за една каква да е уговорка поне.

Имало е и има още достаточни причини, по които много епизоди от преминалите времена да си останат под спудом, не толкоз защото са съвсем безинтересни и безполезни, колкото по разни други съображения, които не би било

добре да се не вземат във внимание: искаме да кажем, че ние сме имали белким право, дето сме се подвоили в това отношение. Но защото обстоятелствата не са трайни, а се менявáт, то наспоред тях и съображенията се поизменяват и неудобното, неуместното вчера и онзи ден днес се представя и по-удобно, и по-уместно; ние поне така мислим и не намерваме нещо осъдително във взетото си решение.

После това остава да се види дали е уместно и приляга ли да се тури този епизод тука, на това място, дето аз искам да го сместя всред историята за събирането на пословиците. Колкото за това ето аз какво има да кажа: тая работа за мене е твърде проста и естествена. Дошло му времето и редът да се каже нещо, което се е случило по онова време, за което говоря или има да говоря, и аз искам да го кажа и ще го кажа; няма защо и да му отмислям толкоз бива ли и не бива ли, приляга ли и не приляга ли, но ще кажа: «Боже помози, мечка страх, мене не е», и ще подкача разказа си. Ако в живота на нашия народ е имало обстоятелства, които са дали причина да се създаде пословицата «пришит калец о калцун», то в такива случаи защо да не подражаем и ние обстоятелствата и да оправдаем пословицата с пришиването на този епизод о историята за събирането на пословиците? Този резон, ако не е достаточен, то ние, като македонец по произхождение, за подкрепление на мнението си ще прибегнем до резона на онзи наш съотечественик, който отстаивал самостоятелността и независимостта си в употребението на печата си с тези думи: «Мехур ми е, воля ми е — казал той — и овде го клавам, и онде го клавам.» Таквоз нещо може най-подире и ние да кажем за епизода си: «Епизод ни е, воля ни е, ке си го клаем, декато сакаме.»

Колкото за самия епизод, като какъв ще бъде той и за какво ще разправя, имам честта това да ви обадя:

Аз, господа читателе, няма да крия от вас: четири десетки и две-три повечко години съм ви познат като Славейков, но от по-напред съм бил Медникаров, т. е. Казанджийски, и не само казанджийски син, но и сам за няколко месеца действителен казанджия, и епизодът, за който е реч, ще се занимава с казанджийския ми живот. Туй е то епизодът — казанджийски разказ.

Какво ще кажете за това, ваша милост, не зная, но зная, че от нашите по-деликатни еснафлии писателе ще се

намерят някои, които като чуят и видят в какво състои работата, да се придърпат и да кажат: «Ех, туй ни останало сега, да слушаме казанджийски истории. Славейков с туй намерил да иска да се прослави! Казанджия и пак казанджия!»

Ако е грях, господини читателе, да е някой казанджийски син или и сам казанджия, то ние сме грешници. Ама «изповядан грях грях не е» казва решающата народна пословица. По-нататък в туй отношение ние можем свободно да кажем за тях, че ако ний сме казанджии и те не са механджии, то са страшни маханджии. Знаем ги ние каква пасмина са и не е нужда друг да ни разправя те каква са стока. Че нашата мисъл не ще да се посрещне с тяхното отмислевание, за това няма никакво сумнение. Може би и вярно тъй ще бъде, че те ще се обявят против казаното наше самоправно разпореждание е епивода ни. А пък за неговото съдържание те може страшно да се разсърдят, да се обидят и да се обадят против него. Може да вземат повод от плиткото съдържание на това наше скромно еснафско произведение и да излеят възвишените си чувства в глъбокомислени разсъждения и с най-голяма безочливост да твърдят и уверяват, че от нашия епизод няма никаква прокопсия, че ние сме си все таквиз худородни и своеглави писатели от казанджийско произхождение и не вървим по притъпкания и работния път на книжовността, ами ходим, та се блъскаме все по стръмните и строптивите пътечки. Може да си позволят и ще си позволят да ни погадят, че нямаме благородни стремления или че не сме достатъчно скромни, като се наемаме да излязваме на писателския битпазар тъй неподготвени, неокътани, неогатани според както би трябвало, ами се явяваме като казанджии такива ми несчесани, несгладени, разчорлени, разрошени и в казанджийска мантия, и не по вкуса им наконтени. Може би даже да ни обвинят и това са вредни* да го направят и ще го направят, да ни

* Думата «вредни», почтений ми читателю, е шопска дума, т. е. чисто българска, и дядо Богоров я има изтълкувана в Българския си речник. А надеем се, че и г. Теодоров ще я одобри. «Сухи дърва — вредна жена» казват нашите столични българи. Но тебе, читателю, ако не ти се харесва тая дума или ако я разбираш по източнобългарски и не можеш в тоз смисъл да я употребиш, то можеш да си послужиш и с готовата за в такъв случай чужда дума «способен» и «способна». Но аз бих те посъветвал по-добре да употребяваш

обвинят и да искат осъждането ни, че с таквоз едно худородно поведение, дето да разкриваме казанджийски бит, правим ужасно престъпление, да развращаваме младото поколение, като не го водим към изящното, високото и виспренното или други някои таквиз кисели мъдрувания, каквито би могли подобни високословесни коркори да измудруват и да изгълголят.

Те ще се мъчат всякак да ви съблазнят и да ни представят като недостойни на вашето благоволение. Ако ви сте такива слабопъни можете лесно да се съблазнявате, идете си с миром от нас; ние не дращем за вас.[1] Ние не желаем дълги разправии с читателете си, за да ги убеждаваме в нашата чистосовестност, както не желаем да влязваме и в препирни за правото си с поменатите наши еснафдаши. Аз помня бащината си поука, а той бе цял казанджия, а не като мене само оморголевен в манийника. Покойний, бог да го прости, казваше: «С претенциозни еснафдаши да се препираш все едно е като с келеви аркадаши да се бориш и да се излагаш волно на премеждието, ако не да те завалят и омаскарят, а то да отъркат келя си о носа ти.»

И патили сме го ние това, когато бяхме по-глупави и имахме безумието да не слушаме бащина поука, а да правим работи по своя глава.

Не беше много отколе, та не беше и за някоя по-сериозна работа, каквото е сега поне, ако да се заловим да се препираме за самостоятелност някаква или за независимост в мненията си, ами беше една детинска работа, която

тази чисто българска дума, а че да си я разбираш както искаш и кога както ти изнася. То ще е малко произволно белким, ама няма нищо, то е дребна работа. Ако у хората се допуща и се сматря за вежливост да бъдат двулики, защо да отказваме на някои думи да служат с две значения! Филологията не е политика, ама и тя би могла като политиката да послужи. Ако за политиката е допростено да бъде веща, неразбрана, вироглавска, па и чапкънска, защо да не е свободно и за филологията да бъде каквато я искаш! Дерзай прочее, употребявай я, както искаш, и бъди уверен от моя страна поне, че из уважение към твоите забравени и незабравени в книжнината ни заслуги никога няма да се туря в опозиция срещу убежденията ви.

[1] Ще извинявят читателите, ако тъй скоро се прозъби и друга дума с две значения. Но тука ние ще помолим господство им да бъдат по-внимателни в уместното разбиране на употребената дума, защото ние не желаем да ни разбират, че дращем за читателите, т. е. толкоз силно ги желаем, щото ржем за тях и дращем, а просто дращем, та пишем за тях.

извършихме и възимахме честта да навлечем върху си рвението на някои новомастори пак от нашите еснафлии.

Бяхме още млади, а млад човек, казват, «каквото видял да въркало, все му се чиняло, че се ядяло», а то било имало въркати неща и от запретените плодове. Не помня сега как се случи, но това бе истинно; ние бяхме сбъркали и намесили се бяхме в една сюрия патки, па възимахме и слабостта да ни се поревне да си погакнем и ние каквагоде гаканица. Ей, майке, та това било беля я! Де да знаем, клети ние, че това щяло да повдигне пачата злъчка на някои високоблагородни и от новата мода поети-патоци! Тези уважаеми еснафдаши и литературни наши сподвижници под предлог на поетически волности позволиха си твърде прозаически да се отнесат и да ни извадят из носа това наше малко задоволство. Музикословесните тези гадини не пропустиха случая да се прогласят в наше унижение за протопсалти от първа степен и побързаха да направят велико похарие на своите отбор читателе с всякакви хули и укори, гаждения и порицания за наша сметка. Тъй що ако бяхме им понесли ума да им се обадим и ние, каквото ни позоваха, щеше да има на какво да се наслаждават любителите на писателски попържни. Но благодарение на нашето казанджийско смиреномудрие ние и не счетохме за голям някой подвиг да дразним патките и отказахме да се борим с крикуните поети-патоци; никакво удоволствие не усещаме вече да се занимаваме с пачешки гаканици, а най-вече сега, когато вече сме и прегракнали, а пък други нови ревнителе изявиха желание да влязат в еснафлъка и да се обаждат от пачата сюрия. Блажени, които на стари години са изгладнели и ожаднели! За чест и слава от славимата българска поезия, колкото за нас, ние тържествено заявяваме, че няма вече да пущаме нашия крантав Пегас по стръмните еликонови пътеки. Ние предоставяме ним и на подобните им подвижници всичкото поле, на което се подвизават за слава и безсмъртие. Халал да им е славата, за която са брали толкоз зазъбици.

Ние не сме били освен литературен башибозук от край си, та и досега; каквото сме правили, вършили сме го все по башибозушки. Като самоук и самозван писател ние сме се подвизавали както сме знаели и додето сме могли: чирак за писател не сме седели, в прогимназии не сме избадали, в гимназии за калфалък матуритетен изпит не сме държали, защото на времето ни таквиз заврънгачки

нямаше, тестир от стари мастори не сме вземали, защото таквиз не затекохме. «Моят курс на науките — казваше баща ми — е от *буки—ръци—аз—бра* до *аз—земля—ер;* като стигнах на *аз* опашата, станах опашат казанджия.» Ние бяхме по-честити от него — на панакида почнахме, наустницата изустихме, псалтир от кора до кора; изучихме светчето, претърханихме и стигнахме на книгата на дъното. Таман четири пътя ме аксиосваха, докле изкарам целия този курс на учението. Тъй що ние имахме основание, когато едно време за оправдание гласяхме:

Колко бой,
братко мой,
колко аз съм трахкал;
лук съм ял,
чук въртял. . .
тъй съм станал даскал.

А за да станем и писател, стана нужда и цял да се калим в казанджийското байро, та да замязаме колко-годе на писател. Но и подир всичко туй незлобивий и наивний наш сподвижник дядо Бурмов пак имаше право, когато се провикваше в «Книжниците»: «Кой е тоз Славейков? Де е учил той? Не, и по десет пъти на ден да иде да хлопа на вратата ни и да ни уверява, че той пише, ние не можем да повярваме и не вярваме.»

Но и това време мина и ние с правото на силата и със силата на казанджийската мушра можахме да завладеем един пост между българските писатели и сега на стари години няма да го напуснем; няма да покажем гръб на новите ратници по българската словесност. И ще си поставим ние епизода, гдето искаме, и ще си го разкажем, както искаме. Ама щели да излязат таквизи някои високоучени и дипломирани критици, та щели да кажат, че това е грубо и не е хубаво, че онова не щяло и не трябвало така, ами искало онака и други таквиз «бабини деветини»! Ние от убежденията си няма да се поместим ни «за черните очи» на кибарите прозаици, ни «за сключените вежди» на галените поети. Защото знаем, че «хамхумлен бурунсус икиси да бир урсус»[1]. Ако ли рекат да ни досадят нещо повече, ние няма да се посвеним ни най-малко да отпратим и едните, и другите «на козята краста».

[1] Глупакът и безносият са еднакво непрокопсани (тур.).

«Мъж двоедушен неустроен във всех пътех своих», рекъл еврейский мъдрец за тези, които слушат хората и си менят ума, а наш Хитър Петър се изказал малко по-грубичко, като искал да покаже несъстоятелността на чуждите мнения: «На всякого свойта пъзня — рекъл той— на измирно му мирише.» Ние сме саморасли, таквиз и ще си останем самобитни в мненията си, додето имаме едно какво-годе битие на този свят. Не слушаме никого, нито сме искали досега да се оправяме пред някого за какво и да е, в което са искали да ни окривят. Ние сме се уверили, че «на тоз свят няма управа», и което е криво, «не се оправя, че да го оправиш». «Светът е опак», т. е. хората са опаки, а «опачина край няма», та затова и ние досега «зло сърце» не сме си стрували да се противим на хорските думи и да идем да се оправяме, та няма и защо.

Така и ти, читателю, каквото и да правиш, имай пред очи, че «на хората не се направя», та хич и недей се мъчи да угодяваш на света; на този развратен човешки род по угодата нищо не става. «С игла геран да копаеш» пò щеш го изкара наглава, отколкото да се мъчиш да угодиш на хората и да им се харесаш. Затуй прави това, което съзнаваш, че си длъжен и трябва да го правиш, и каквото ще правиш, прави го, както знаеш, както умееш, както можеш и както ти приляга, та за света малко да те е грижа, че не щяло да бъде по угодата му и не щял да хареса каквото си ти направил. Господ, благодарим го, който е направил този хубав и чуден свят, ако би му скивнало да се допитва от хората дали да го направи и какъв да го направи, хиляди години още можеше да минат и ние да не бъдем да видим един свят колко-годе стъкмен и нареден. Творец ли си, каквото ще правиш, прави си го самостоятелно и независимо от чуждите мнения. Не се лъжи да мислиш, че ако попиташ някого, ще можеш да го направиш по-добре и по-хубаво от каквото сам ще си го направиш, или ако слушаш тогоз и оногоз, че ще бъдеш угоден даже и на самите тия, които слушаш. Сам Исус Христос, като дойде в света, видя му управата на този свят. Тези самите, които на Връбница го посрещаха и викаха: «Благословен гредий во име господне»,[1] те същите след три-четири дена си деряха гърлата, та викаха: «Възми, възми разпни его!»[2] Такваз е тя на света управата.

[1] Върви благословен в името господне (ч. сл.)
[2] Хвани го, хвани го и разпни! (ч. сл.)

Но да прекратим това старешко многоглаголание за неща, добре познати на всички, и да свършим с предговора по епизода.

Ако със снизхождението на читателите ние им разказахме надве-натри как сме чиракували най-напред в писателството, смеем да попросим тяхното снизхождение и по-нататък да ни послушат да им разкажем по-подробно как после това сме били принудени да чиракуваме и в казанджилъка, що сме видели, що сме патили и какво сме научили в него. Този епизод, или този наш казанджийски разказ, е тясно свързан както с историята по събирането на пословиците, тъй и с много други истории и разкази, които може донякъде да се появят, и тези, които би искали по-добре да ги разберат, не ще сторят зле да вземат във внимание неговото съдържание. Освен това ние сме твърдо уверени, че кому-годе той може да бъде в нещо и от полза. Ние не крием и не ни е срам да кажем, че нашето чиракуване в казанджилъка не е било без значение за нас и не е останало без влияние върху живота ни за през всичкото ни досега живуване. Най-първо то е силно подействувало на моето саморазвитие; може би в някои отношения и не толкоз благотворно, но аз нямам причина да се оплаквам от това и не мога да забаша, че този тъй ухризмен занаят ми е принесъл и немалка полза. Съзнавам и смело мога да изповядам, че тоизи-то за мнозина от нашите млади и стари тъй за безблагодатен сматрян занаят на мене е направил величайша услуга: *защото е положил първите основи на самостоятелност в мислите и действията ми.* Ако някога са се проявявали в живота ми самостоятелни мисли и дела, то аз ги дължа на казанджилъка повече, отколкото на даскаллъка.

Ние сме далеч от да пожелаем на събратята си писатели или на някого от читателите си подобни уроци, каквито сами сме били принудени да учим в този си чираклък, нито пък такава горчива наука, каквато сме могли да извлечем от тази, тъй да кажем, казанджийска школа. Ние желаем само да бъдем в нещо полезни на тия, които неволно би изпаднали в положение, подобно на това, което ни е минало през глава. За такива едни нещастници, за да не помислят, че всичко с тях се е свършило, сторихме ние да разкажем своите патими. Нека четат тези, които са в нужда, а покрай тях и всички онези, които би полюбопитствували да знаят как са се минували хората в самото навечерие на настаналите за някои честити времена.

Колкото за онази пасмина людие «от голямото добрутро», новоразвъдените между нази големци, които се пазят да не допрат до нещо долньо, което да ги очерни, и треперят да не би някак да изпуснат «горнята клечка», о която са се докопали, и затова искат да ни се курдисват, че не симпатизират на такива худородни казанджийски разкази, а гледат извисоко и намусено на тях, оставяме ги на волята им. За нихно високоблагородие ние нито сме писали нещо, нито ще пишем: те могат спокойно «да се гнездят, гдето щат» и «да мътят запъртъка» на новопроизведеното си благородство. Ние никога няма да идем «да ги хванем за скутовете», да ги теглим и да им се молим непременно да четат епизода ни.

«Дал господ» (ако не ги е взел дяволът) и други повисоконравствени произведения, творения на хора по-учени, по-образовани и достаточно облагородени: прекраснейшата драма на хубава Недялка е на разположението им с всичките си благодатни преимущества и изтръпчиви вежливости. Ако ли само това не задоволява естетическите им чувства и те се чувствуват петимни за епизод, епизодът от Мехадия може да ги задоволи всякак и да послужи за повишение на чувствата им и за облагородване на сърцето им. При това малко ли още гениални в туй отношение произведения се появиха напоследньо — творения високопарни, превиспренни, величави, тържествени и назидатни сказания. Нека ги четат колко щат и нека се възвишават и възвисочават до под облаците на Витоша и ако могат, нека хвръкнат дори на небото: ние «пахъл» няма да им бъдем.Но да ни се не сърдят, ако в съзнание на ничтожеството си не прибързаме да се хванем о краката им, та да полетим и ние. Ние сме от просташко коляно, хора прости, казанджийски чираци, изрод на тълпата; таквиз сме се родили, таквиз искаме и да си умрем. Що да чиним, не можем всинца да бъдем благородни и знаменити личности, герои-спасители на отечеството.

София, на Еневден 1885

* * *

ПОЛОЖЕНИЕТО МИ

Всякога е добро да разказва някой на човеците нещо за миналото; но да разказва работите тъй, както си са, е най-добро.

Ако помнят читателите, в историята по събирането пословиците ние бяхме казали, че злата ми чест и нечестността на търновския владика Неофита бяха ме дотам докарали, щото «да закача даскаллъка на клечката» и да стана казанджия. А то стана ето как.

«Право да си кажа» никак ми се не искаше и «до вик» не ми се ставаше казанджия. Но що да се чини? — «От неволя хоп, хоп.» Какво друго да правя? Исках да уча, ама нямаше какво да уча в Търново. Всичката българска мъдрост в българските училища на този град по онова време бях изучил, а в елиникото, т. е. в училището на старогръцкия език, не исках да се върна, та надали и можех вече след враждебните разположения на Неофита срещу ми и след проявението борбата между гърци и българе, в която аз бях взел деятелна намеса.

Нямах «ни пукната парица», па и баща ми, еснаф човек, освен прехраната на многобройната си челяд, която с голям труд едвам изхранваше, не му оставаше нищичко и с никакви средства не разполагаше, за да ме прати навън някъде да се уча. Стипендии, пособия и други таквиз съблазнителни подавки, всеизвестни днес и толкоз претенциозно и безочливо търсени, нямаше ги тогаз на бял свят, не бяхме ги нито сънували.

Баща ми и той не искаше да стана казанджия. «Сега барем сахат да не беше окачал — казваше той — и котниени ръкави да не беше надявал, то пак щеше да е където годе «иди-прииди».

Тогава да окачеше някой за две пари сахат «беше голяма работа». А пък аз имах таз злочестина като даскал да окача сахат и да туря котниени наръквици, и то по един особен и извънреден случай, а също тъй по един

непредвиден начин и да се лиша от него.* Но аз бях поносил речения сахат дотолкоз, колкото да си спечеля тази несгодност да не мога сега и казанджия да стана, защото съм носил сахат.

«Започни от даскаллък, от кибарлък, окачи сахат, стъкми се, хе, «баро-баджо», като че си някой чокойски син — продължаваше баща ми, — а че свърши на казанджилък: «прокопсия до коляно». С какви очи ще излезеш пред хората и какво ще кажат те? Какъв е този живот да ти се подгигилят този оттук, онзи оттам, а ти да гледаш и да мигаш «на лапавица» «като мишка в трици».

При това баща ми се мъчеше и полагаше последни усилия дано някак да ме настани при някого от даскалите в Трявна. А даскали в Трявна наричаха тогаз, та че и досега още, не учителете, на които казваха тоже даскали, както навсякъде по България, но и онези, които пишеха куни (икони) — зографите.

С други думи, баща ми искаше да ме даде да се уча на живописство, па и мене ме блазнеше такова нещо; но работата беше, че му искаха на година по 500 гр., дето ще ме хранят, доде чиракувам. Тези 500 гр. баща ми ги нямаше на разположение за давание. Друго неудобство беше, че ме

---

* Не мога да не се уклоня тука на малко да не поразправя за тази история на сахата, която е доста интересна и назидатна. Да спечеля или да артърдисам пари от даскаллък, че да си купя сахат и да си направя котниени наръквици, то бе немислимо. Но един възрастен терзийски калфа дойде при мене, като бях още частен даскал в Търново, и ме попита за колко време мога да го науча колкото името да си записва.

— Само своето име да записваш — рекох аз — за три месеца те научвам, а да можеш каквито имена щеш да напишеш и вересии да записваш — за шест месеца, като сторя джахт, ще те науча.

— Добре, аз пари нямам — каза той, — ама имам от баща си един сахат, да видя да го продам и да дам парите за учение. Ами колко ще ми земеш за месец?

— Сега да се пазарим с тебе, както за малките деца — му казах аз, — не иде и не е работа, защото децата имат време да учат; на тях ако показвам два пъти на ден, сутрин и вечер, на тебе трябва пет-шест пъти на ден да ти показвам и ще ти показвам, за да те науча колкото да си записваш в едно уречено време, защото ти нямаш време с дребните деца да се учиш. Ти видиш тарифата (защото имах и тарифа): на деца, които учат буквар, вземам по 60 пари, на тези, които учат наустницата, по 100 пари, а на тези, които учат псалтир, вземам им по три гроша на месец, ама тъй като им показвам по два пъти на ден, а на тебе ще показвам по шест пъти и тъй на готов пазар: за два пъти показване 60 пари, за шест пъти 4 и поло-

искаха чирак за пет години и едвам скланяха за три години: а три години по 500 гроша правеха работата още по-мъчна и несбъдлива. И тази-то работа беше отначало предмет на разискване между баща ми и мащеха ми.

— От един даскаллък на други — казваше баща ми — не е толкоз лоше, «то се ядва», ама нали пари няма, какво ще сториш да го настаниш!

— А бе той хубаво беше си намерил занаята и настанил се беше най-добре в манастира, ами ти го не остави тогаз — казуваше мащеха ми, като припомняше друг един епизод от живота ми, когато, по-малък още, аз бях бягал от бащиния си дом в Присовския манастир да ставам калугер.

— Хм! Калугер, пърцоняк! — отвърняше баща ми троснато и разговорът се прекъсваше.

Ден за ден времето се изнизваше. Аз стоях, та чаках, а що чаках и аз не знаех. Не е лесно да се седи без работа, а още повече когато си научен на работа и като живееш между хора, които от среднощ до тъмна вечеря все на работа се намират. Баща ми имаше една обичлива поговорка, която често повтаряше: «Празно да се седи,

---

вина, а за писане, дето ще ти показвам (защото за писане особно се плащаше), да ти взема най-малко по 20 пари — пет гроша. Шест месеца по пет гроша — тридесет гроша.

Калфата, Христо го казваха, остана съгласен на предложението и сутрента още донесе сахата, та ми го показа. Отидохме наедно, та го гьостердисахме за продан. Оцениха го за 120 гроша. Оставихме го на сахатчията да се продава и се връщахме към къщата, която ми служеше за училище. В пътя не зная що ме поду дяволът да замисля някаква си спекулация с този пущински сахат.

— Христо — казувам, — сега ти остави сахатя да се продава. Кой знае ще ли се продаде или не и кога ще се продаде, а ти трябва да започнеш да се учиш. Да не губиш време, не можем ли да направим други един тъкмеж: да вземеш ти сахатя назад от сахатчията и да ми го дадеш аз да го нося до шест месеца, доде се научиш да записваш; може или от друго място да намериш 30 гроша да ми платиш, или най-подир, ако видим, че няма отде, а то можем къде края на срока да сторим сахата за продан и като се продаде, ще се потъкмим.

— А бе то става и най-добре биле става, ама има едно нещо, което пречи малко: аз май си нямам парици, няма какво да ям през тези шест месеца, че там малко не ще уйдиса, ама да видим, ще нагрея майка си да ме изхрани тези шест месеца.

— Аз мога, санким, и да ти давам по 10 гроша на месец. До шест месеца, 6×10=60 и 30=90, ще останат там още 30 гр. и тям ще намерим колая.

— Бе аз тях ги и не търсвам най-подир, ти ме изучи, че...

Още до вечерта Христо взе сахата, даде ми го, окачих го и на

гладно да се ходи». Трепваше ми сърцето, като го чуех да спомене тази поговорка, сяках, че на мене я подмята. Празен аз не седях, все пипах и вършех нещо от тогавашните даскалски работи: преписвах дамаскини, сказания и достопамятните си изречения, а главно доизкарвах започенатия още в Килифарево акатист на св. Йоан Златоуст, ама нали за всичко това, що работех, никой ми не даваше ни две пари! На тази възраст, 18—19-годишен момък, аз бях наблегнал на баща си да ме храни. Баща ми не ми казваше нищо, но мене ми беше съвестно. Виждах, че беше му мъчно и най-вече като гледаше да оставам ненастанен; тежко му беше да ни прехранва, защото бяхме единадесет души в къщи и шестнадесет на дюгена и всинца гледахме на неговите две ръце.

Брат ми, по-големий, който никога не можа да се примири с тогавашните школи, затова беше ги зарязал и от-

---

сутринта взех да го уча. Учих го с присърце и той се учеше; преди 4-те месеца той вече записваше всякакви имена, само цифрите не можеше още да нарежда. За първия месец аз му дадох 10 гроша, а за втория само 5 и не можех да му дам повече ни за 3-ия, ни за 4-ия, а сахата го носех и се курдисвах с него.

Учението следуваше. В края на 4-ия месец срещу един празник, не помня сега какъв ден бе, Христо ми донесе едни контиени наръквици, които казваше, че от парчета съшил, и ми ги поднасяше като бакшиш. Аз ги приех и се зарадвах и на утрента още по празника се курдисах с тях.

Подир 15 дена от това събитие бях се успал една сутрина, сахатът чакаше на стената до леглото ми. Когато станах, няколко от дребните ученици бяха надошли в училището, а сахатя нямаше закачен до леглото ми. Помислих, че Христо трябва да го е взел да го показва някому, и като дойде, ще го питам какво е направил. Но Христо този ден не дойде, и на втория се не яви, а на третия се научих, че той заминал за Ески Джумая; оттогаз и досега не съм видял ни Христа, ни сахатя му. Наръквиците останаха. Аз, като обвинявам себе си, оправдавах Христа, признавах, че той пак се е обходил честно с мене, като ми остави наръквиците, които чинеха колкото за труда ми и за парите, които му бях дал; но и с наръквиците се случи друго едно нещастие.

По онова време дошел бе в Търново един музикословесен мъж, грък и псалт добър, от Едрене ми се чини да беше; той беше дошел в Търново да се хване за псалт на някоя черква и не можеше, та ходеше празен. Аз се запознах с него и като любител на музиката, която тогаз учех, защото без пеяне в черква даскал «не биваше го ни за слива» по онова време, поканих го на дома си, накарах го, та ми изпя едно херувико, нагостих го и го изпроводих; върнах се, взех да се обличам, потърсих наръквиците, няма ги. Отидох на хана да питам за протопсалта; казах ми, че заминал за Русчук. Ханджията усети, че има нещо извънредно в моето разпитване, запита ме

давна беше влязъл в казанджилъка, работеше на дюгена и ако не помагаше на баща ми друго нещо, изкарваше си поне хляба сам и не тежеше на баща ми на гърба. А пък аз, на когото баща ми имаше по-големи надежди и за когото можеше да се каже, че си е отбил грижата, защото можеше да каже совестно, че ми е дал хляб на ръката, аз да не мога да се беджердисам, да остана без хляб и да се върна пак при него да ме храни и да ме гледа как стоя празен, което наспоред характера му беше най-противното нещо за него. Това като знаех, аз много се стеснявах и положението ми ме измъчваше, но нямаше какво да се прави.

Да ида чирак на други някой занаят беше ми преминало време и никой не прибираше за чирак такова възрастно момче, още и гражданин като мене, който бях седял три години и повече даскал. Само в манастир можеше да ида да се мъча да ставам калугер. Одаята, която си бях направил в Присовския манастир, когато бях в Килифарево още, чакаше ме, но аз вече бях се разкръстил и разишел с калугерщината, па и с калугерите, на които бях взел да гледам не като на отци, а като на тунеядци, на харамоядци, а най-вече не можех никак да се примиря с тяхното просешство. При това още и други размисли ме възпираха да не отивам в манастир: ще ли ме прибере калугерът от Присовския манастир сега, когато ми беше излязло име, че съм еретик? После, ще ли ме оставят на рахат Неофит и Костаки, ако би да ида в манастир, там, дето тяхното владичество беше вече пряко и дето не се стесняваха от нищо, за да ме преследуват. Тези размисли ме отклоняваха от да хвана калугерския път, та затуй

що има. Аз му разправих за изчезването на наръквиците ми и за съмненията ми връз протопсалта, че той ги е взел.

«Няма нищо — каза ханджията, — за 30 гроша едни наръквици не са скъпа обеца. Закачи я на ухото си и да помниш, други път да не прибираш в дома си човек, когото добре не познаваш, и особено грък, па ако ще и протопсалт да е.» Аз се поусетих, че моите наръквици бяха заплатили на ханджията масрафа за протопсалта, но нямах 30 гр. да му дам и да си ги взема и тъй останах без тях.

Това е историята със сахатя и с наръквиците, които ми подмяташе баща ми. И това бе първата и единствената спекула, която в даскаллъка си поисках да направя и не ми се удади, а възима таквиз неприятни последици. Който иска да излъже, той винаги остава излъган. Аз годях да ударя сахат бадум, а то излезе, че отиде това, което праведно бях заслужил, и връз това още и по друг начин ми излязваше из носа тази неправедната мисъл.

не обичах май и да приказвам за калугери и калугерство; и като ми поменеше понякога мащеха ми нещо за манастир, аз се отвивах и цинически някак се отзивах и за манастирите, и за калугерите.

— С този ум ти много ще ходиш да пасеш патките! — казуваше мащеха ми, която противо всичкото лоше мнение, което си е съставил светът за мащехите, беше много добра, ако и да беше доста ограничена; тя беше ме отгледала и отрастила твърде от малък и обичаше ме като свое чедо, но не зная защо искаше да ме види калугер.

* * *

Работата беше такава: калугер не ми се ставаше, даскал не ме оставяха да стана, на друга някоя работа да се заловя несгодно ми беше, само казанджия можех да стана, а на него не се решавах и тъй стоя, както казват, «нито на земята, нито на небето». Оплаквах се понякога пред хората за положението си, окривявах тези, които бяха виновници на това, извинявах се и се мъчех да се оправдая уж, че не съм аз крив, но всъщност моята нерешителност беше главната причина на несгодното ми положение, защото стоях, та слухтях и чаках друг да ми направи това, което аз бях длъжен да си направя,а пък аз гледах само кога да сложат да се наям и как по-скоро да стана от софрата, да не намери време баща ми да ме помъмре за нещо или да поговори и да ме научи нещо относно настаняването ми. Усещах се гузен, съзнавах, че това мое нерешаване е един вид кражба от правдините на по-малките ми братя и сестри и «въпиюща неправда» срещу баща ми, който дене и ноще си гореше очите на огъня, за да прехрани дребната си и многобройна челяд, а пък аз, вместо да му помогна, подядах го. Съвестта ме изобличаваше за това ми нехайно поведение, не намирах оправдатни причини. Но като всяка трома натура, гледах да заглуша съвестта си как и да е, но на дело оставах си все пак тойже готован. Калугер не щях да стана, а пък в средството на прехрана ползувах се от калугерския начин, да живея на гърба на други.

От най-напред оправдавах се и пред себе си и си думах: «Е, сега казанджийската година е на изкарване, при новото настанявание на казанджийските калфи и чираци

ще видя да се настаня и аз как-годе, ако не бъде да ми се отвори някое място за даскал. С туй намерение бях се поприближил към казанджиите и при изкарването на казанджийската година взел бях участие в халвалъка* им, в мазилото** им и във всичките веселби и гуляи на разпуса им. Но при настаняването им занапред на нова работна година аз пак останах отвън казанджилъка под предлог, че ще търся да се настаня на друга някоя работа, която по̀ да прилича на бившето ми положение.

И тъй казанджиите подир три недели разпус се настаниха изново и бяха веч подкачили да работят, а пък аз, при всичкото си стеснявание «слагах уши» и «потаявах се като бълха в гащи» между домашните в бащина ми дом и баща ми ме хранеше, както се хранеха тогази хората и особено казанджийските синове, за които не можеше да се каже, че се хранеха зле и оскъдно покрай работниците казанджии, които бяха страшни маханджии и взискатни колкото за храната.

Нещо две недели подир заработването на казанджиите един ден брат ми, по-големият, рано-рано беше дошел от дюгеня за нещо в къщи, видя ме, като седях там в собата, та си пишех.

— Пиши ти, дращи на гаргите очите — каза той, — стой тука на топло, а пък аз да мръзна на дюгеня, да извъртам чука, да си горя очите и да те храня.

Аз останах като гръмнат и не знаех какво да отговоря. Мащеха ми се встъпи за мене.

— Ти ли го храниш бре! Баща ти го храни.

— А че защо да го храни баща ми — отговори брат

* Халвалъкът е зияфет, или разкошно угощение, което правеха калфите и чираците на масторите си и на търговците, които вземат изкарана стока от дюгеня, в който те работят. Този зияфет ставаше обикновено на Димитровден (26 окт.) Названието халвалък излиза от обичая, кога изкарват стока на търговците, да вземат от тях бакшиш — халвалък, т. е. за халва пари. Тези пари ги събираха калфите през годината и с тях правят зияфета халвалък, разумява се, като понаждат от себе си, кога не достигат.

** Мазилое друг зияфет, който масторите правят на калфите и на чираците. На 7 ноември, като арнишат от работа вечер, завеждат ги на баня, та ги изкъпват. Сутринта на Архангеловден (8 ноември) прегледват им сметките, заплащат им и най-после угощават ги добре и ги разпущат. — Мазило наричат един рог, пълен с лой, с който подмазват големите чукове, кога бият бакър; този, който прави това, е, що върти най-малкия чук, и той се казва мазило, а от него, види се, и зияфетът е получил името си.

ми, — сляп ли е, сакат ли е или е малък още? За две жени мъж станал, укузмил се тука, чака наготово да го хранят. Що не иде да си търси хляба? Или не може? Или не знае и не му приляга? Или не беше го намерил? Ама той ще ми оправя света. Нему останало да се кара с владиците и да ги учи на ум, какво трябвало да правят! — продължаваше той, като излязваше из пътните врата.

Аз знаех, че брат ми беше хатърсъзин и опак, че ми завиждаше и ми каскъндисваше, защото баща ми и мащеха ми ме обичаха, но не мислех, че той ще се отнесе дотолкоз чак грубо с мене и ще ми надума таквизи думи. Стана ми криво и мъчно до немай-къде, набури ми се на плач; стърпявах се да «не надуя гайдата», т. е. да не викна с глас да плача, но «пороних сълзи до земята». Стоях на мястото си като вкопан, та подсмърчах и ръдах.

Мащеха ми поиска да ме позамири и заговори ми излека:

— А бре, ама Петко, какво мислиш ти, хич излязва ли се нагла̀ва да стоиш все тъй? Ами утречка, не дай боже, да се гътне баща ти да умре, каквото е залошал, ти какво ще правиш? Кой ще те храни? Ами нали и ний на вас гледаме и от вас чакаме да видим нещо добринка!

Свят ми се зави. Главата ми се завъртя от тези думи. Станах и померих да изляза навън.

— Не си оставяй книгите тъй, ще ги скъсат децата! — повика мащеха ми.

— Да ги късат, да ги правят каквото щат, пусти и книги. Защо ми са, като няма от тях прокопсия! —рекох аз и излязох.

Къде съм ходил, какво съм правил през този ден, не мога ви разправи, защото и не помня. Но вечерта не се върнах у дома си, т. е. на бащиния си дом. Късно вечерта се върнах у зетови си, сиромашък, но почтен един еснафлия халачин, и тамо нощувах. На сутринта излязох рано и пак ходих, та блъсках главата и тук, и там, дано намеря някаква работа. Никаква работа като за мен се не намираше.

Колада, или Божич, беше още подир два дни. Миналата нощ беше ударило един хубав сняг, студено беше станало. Чорапите ми бяха тънечки, т. е. даскалски, лапчините ми, тогаз още чепици нямаше, бяха и те даскалски, т. е. кибарски, незакърпени, да нямат яма, а натичаха и държаха студено, тъй що и от ходене трябаше да се откажа. Но

къде да ида да се спра и да се заседя, да не ходя да се мокря и да мръзна? Мислех си, сега ли намерих да уйдисам на брат си на ума и да напусна топлата соба! Ама станалото се не вращаше и аз не можах да се върна в бащиния си дом току-тъй, доде не взема едно какво да е решение, с което да възтържествувам над братовата си опърничавост.

Имаше един болтаджия, Петър го казваха, но аз си го наричах брат охлюв. Той беше един от калфите на Велча Джамджията, когото бяха обесили по търновската завера. Велчо беше ближен приятел на баща ми, а кръстник ми, тоже казанджия, беше зет Велчов. В чумавата година (1837) ний бяхме бягали от чумата вън, по селата около Търново. Кръстник ми с помощта на баща ми бяха прибрали Велчовата челяд и се грижеха за нея; с нея беше и този Петър, моят брат охлюв. А така го наричах аз, защото носеше на глава черна пушия, завита като феса, което беше рядкост в Търново и носеха ги само тежките търговци. Повод на това название не беше само навитата му като охлюв гъжева, но още и обичаят, който имаше той, да титулува освен човеците още и животните с почетното име брат. Той беше селянин от тревненските колиби и дали не от Велчовците, отдето беше и поменатият Велчо, но имаше претенция на гражданска цивилизация, искаше да е вежлив и без почтителен епитет не се обръщаше към никого. Тогава още думата «господин» не беше позната и не беше получила още право на гражданство в българския език. По-политичните от търновските граждане, които бяха в сношение с гърците и гъркоманите, бяха въвели думата кир, с което се и титулуваха един други: но брат Петър беше чирак и калфа на Велча, който наедно с отец Зотика от Преображенския манастир*

* Отец Зотик, игумен на Преображенския манастир, беше от одринското село Дрипчево (Демирхаилии) близо до Одрин. Не мога да зная добре, но чини ми се, беше постриженик на Св. Гора в Зографския или Хилендарския манастир; гръцки не знаеше. Той беше дошел в Търново по гръцката завера около 1825—26. В Търново тогаз по всичките черкви четели само гръцки. По манастирите вред около Търново бяха настанени гърци или гъркомани и все гръцки четяха. Манастирът «Св. Преображение», когато отец Зотик дошел в Търново, бил съсипан и на запустяване. С помощта на гражданите като Велча и други той сполучил да се настани игумен в този манастир и 3—4 години отторе той не само сполучил да затегне манастира, като въведе в него общежитие и събра доволно братя, но

бяха първите двигателе на българщината в Търново. Като Велчов чирак брат Петър не беше привикнал на к и р а, караше си по български — брат, но като политичен уж нещо си мъж и крайно вежлив той братимеше всякого, и когото трябва, и когото не трябва, дори на кучетата и на воловете думаше понякога брат куче, брат вол. Сиромахът беше побъркан на тази точка, както казваха, от многото мъки, що го мъчили турците, когато обесили Велча, като негов калфа да изкаже някакви си книги, които обвинявали уж Велча. И за това негово неуместно братимене с животните аз, дето още по това време, бях го нарекъл и така си го наричах, но 7—8 години аз не бях стъпвал при него. Виждах го сегиз-тогиз седнал там на един дюгенец, но при него се не отбивах. Сега в утеснението, в което се намирах, отидох и при него да му се моля или да ми намери някое място, или да ме прибере при себе си колкото за хляба. Но той горкий по това време беше толкова отпаднал духом, щото като му поменах, че съм на зът с владиката и той не ме остави да бъда даскал по селата, хвана да се озърта гледат ли го, че приказва с мене, и плахо-плахо ми поразправи уж приятелски, че не се намирам на добър път, като съм се противил на владиката. Той, владиката, може да ми направи голямо зло, може да ме астардиса (да направи да ме обесят), ами час по-напред

въведе и българския език в манастирската черква, за което бил строго заплашен от владиката Илариона. Но посредством Велча и селяните от Самоводене, дето беше удържало българското чтение и те бяха като настоятели манастирски, освен това имаше доста братя в манастира, които бяха от това село, те го оправдали пред владиката донейде, тъй що дало му се позволение да чете в манастиря български, но само в делнични дни, а в празничните все гръцки; даже и когато имало гости от Търново, то и в делничните дни за гостите трябвало гръцки да се чете. Но отец Зотик и мимо това задължение сполучил с време да въведе българско чтение, при това твърде голяма и деятелна роля е играл той за въвеждането на българското учение в Търново.

Преди него, отец Зотика, казваше баща ми, нямало ни слух за българско учение в Търново, при всичко че в селата, работните села около Търново, каквото Присово, Кованлък, Церова кория, Миндя, Къпиново, Плаково, Килифарево, Дебелец, Дряново, дето имало църкви, все български четели, освен Арбанаси и Оряховица, дето четели гръцки; и в Габрово, Трявна и Елена били взели да прошарват да пеят нещо по гръцки, което се пеело на псалтикии.

Около 1830—31 дошел от Дряново някой си попски син да си цери краката; той знаел да чете и да пише черковно по български. Баща му го завел на манастиря при отец Зотика, а отец Зотик при-

да ида при владиката, още днес, и да му се помоля да ме прости и да види дето и да е да ме настани нейде по селата за даскал.

Излязох като поразен от брат охлюва. Не ми стигаше горестта на несполуката, но пладне беше настанало и стомахът ми, непосетен от сутринта с нищо, беше захванал да се обажда и да ропти за неуважението, което му се направило,тъй що аз не можех да не взема във внимание досадата му. Не знаех какво да правя и машинално някак упътих се към дюгеня на бащин си. Като стигнах тамо, баща ми го нямаше. Казанджиите слагаха да ядат за пладне. Не знам сега по какво съображение аз се не отбих в бащиния си дюген, а отидох в кръстниковия си дюген и там се примъкнах, та седнах на по-малката софра да ям при чираците. Като се понаядох, бесът на честолюбието взе

думва попа да купи една къща на сина в Търново и да го остави там да събере деца да ги учи по български, както ги учат гръцките псалтове гръцки по килиите при черквите. С това намерение той дал 300 гроша помощ през един самоводчанин в Търново, за да купят къща на сакатото момче, и тъй останал скатии или куций даскал първий български даскал в Търново. На 1834 той придумал друг един самоводчанин, абаджия в Търново, Стойко някой си, после даскал Стойко, който знаел от малък в Самоводене да чете и да пише, да събере в къщата си деца да учи. Той се не наемал, но отец Зотик се обещал, че ще му проводи протоскали—калфички в даскалъка — от Самоводене да му помагат, както го и направил. Даскал Стойко направя най-напред къщата си при «Св. Богородица», днес откъде кюрчийския и абаджийския хан, на училище и като се събрали 50—60 ученика, отец Зотик (1835) отстъпил тогаз няколко килии на Преображенския метох в Дервентската махала и тамо мина даскал Стойко да учи. Отец Зотик му доставяше протоскали от Самоводене да му помагат. Един от тия тогавашни протоскали е и днешний стар протонотариус поп Димитрий. Това беше и първото в Търново българско училище по-свестно. Като обесиха Велча на 1836, отец Зотик, който беше почнал явно да работи и да проповядва за българско учение, присмиря малко подплашен от владиката Иларион, но все пак работеше под спудом за отваряне и на други български училища на Габровския хан, на самоводския пазар. На 1873, в чумавата година, отец Зотик умря от чумата, жертва на своето човеколюбие и ревност за доброто на ближните си. Той беше станал известен в цялата Търновска каза под името Зосима, споменуваний в житието на преподобна Мария Египтенка, защото най-напред той направи известно това житие в Търново и търновската околност, а според това името на споменувания Зосима се беше сляло с неговото и човеците не знаеха и не можеха да сполучат името му Зотик, а наричаха го все Зосима. Цяло Търновско го почиташе като св. човек и аслъ беше светия по живението си, беше проповедник и голям ревнител на българщината.

пак да вилнее в мене. Погледнах се, аз бях най-големий между чираците; дойде ми срам. Станах и излязох. Тръгнах и не знаех накъде да ида. Сърцето ми се късаше, като си наумявах, че съм бил даскал, че съм имал ученици мъже като казанджийските калфи, а сега да седна при чираците им да ям.

Тръгнах на една страна, без да зная накъде отивам, предаден на тъмни и горки размисли. Не помня аз сега същите си тогашни мисли, но те не бяха по-други от тия, които ме и сега, подир толкова години, посещават, като пиша тези редове и си напомням за тогашното положение. . . Тежко и чини ми се, че от туй по-тежко не би могло да бъде, дето да те мислят или да мислиш сам, че до таз пора си дошел и още човек не си станал и не можеш да си изкараш хляба. Нямаш никакъв занаят, нямаш звание, ни призвание. Пусти даскаллък, че призвание ли е, че звание ли е или най-после занаят ли бе — аз казвам за тогаз, а то сега е звание и занаят доста почтен и важен, но има, които несмислено го трампят за пършивото чиновничество, а тогава той беше нищо. Не можеш, дето искаш, да се застоиш и когато искаш. Да искаш да слугуваш за единя хлебец и да не можеш, а да си принуден да ходиш без място и без хляб, да си принуден да просиш, и то като имаш совест будна и не ти позволява да правиш това просяшство. Струваше ми се тогаз, че бях готов да откраднa, да убия, че да взема да задоволя неумолимата си нужда; това бих го понаправил, но и него можех, не знаех как, а то не че не смеех. Беля било, заключавах твърде платонически, да иска някой и зло да стори и да не му приляга и него да направи.

Да знаеш да четеш, да пишеш, да знаеш граматикия, псалтикия и да не можеш да намериш едно парче хляб; да искаш да си откраднеш, а че и него да не можеш да направиш, ами току или да просиш, или да легнеш и да мреш от глад. Да знаеш какво прави господ,как е направил света, как са се посветили светците, как са ги мъчили и как са се те сами мъчили, как са постили, говели и как са се борили с дяволите — всичко това, с което ми беше пълна главата по онова време, много от което съм и забравил сега и което тогаз науст знаех и помнех, — но пак за мене нямаше място, нямаше коричка хлебец. Говеех, без да ща, не за спасение на душата си, а от некадърността си, защото нямаше какво да ям, защото с това,

което знаех, не ме оставяха на мира да си изкарам прехраната и защото не се решавах да прибягна до толкоз други средства. Борех се сиромах с най-грозния и най-черния дявол на света — с глада.

Блажено днешното време — знаеш, не знаеш да четеш, да пишеш, от граматика хабер да нямаш, ако не можеш даскал, то писар ставаш, подсекретар, та и секретар ставаш, по 5 и по 10 лири на месец можеш да вземеш, когато на онова време аз в най-цветущия пърг на даскаллъка си, с всичката тежест на толкоз ръкописни и печатни словенски граматики 10 лири за цяла година не можех да ги видя. Де ги лири тогаз! — калпави юзлюци, ексик рязани рубета, изхлускани ирмилици, силик бешлици и други таквиз. . . Честито време днескашното време — знаеш, не знаеш 10-те заповеди, и поп ставаш, и правилник за теб съчиняват по колко и как да ти плащат, защото си платил и ти нещо, защото трябваш за друго нещо, съвсем не черковно. Ако ли си калугер, протосингел ставаш, и ако се докара орисницата ти откъм сляпото око, може и да те завладичат. Стига да знаеш да грачиш като гарван, проповедник ставаш и за глупавите ти, предателските ти проповеди и орден скъп от евтините народни пари ти окачват. . . Блажено време за блажените нищи духом. . . А какво беше тогаз, за когато приказваме ние!

Но да свършим този път с това, че аз се прибрах тази вечер мокър, измръзнал, гладен, прибрах се късно, примъкнах се в студения килер на бащиния си дом, без да ме съгледат домашните ми, освен слугинята и по-малката ми сестра, и минах нощта в треперене от студ и глад и с твърдо решение утре, като стана, да ида при владиката и да му се моля да ме прости.

ИЗ НЕПУБЛИКУВАНИТЕ СПОМЕНИ НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

МАЙКА МИ[1]

Баща ми твърде не обичаше да говори за нея и особено пред мащеха ми. Тя от своя страна тоже нищо не говореше за нея пред нас, разумява се, и двамата от деликатец уважителен, макар че нямаха никакви познания от книжовните христоитии. При всичко това аз, като попорастох, можих да подслушам от тях някои разговори за майка си и да ги впечатам в ума си. Тя била от селото Вишовград. Останала рано сираче от баща. Майка ѝ ся оженила изпосле в Михалци, та завела и нея, но пастрок ѝ я не рачил при него си, за туй тя дошла в Търново, та пристанала ратайкиня. Седяла ли е на друго място и де е седяла, аз нищо не помня, но на последно време седяла у Танаса, Лавдата прекоросван (за когото по-подир ще кажа нещо), който на онова време държал ратайкини като храненици и ги женял. У него като седяла тя, вече мома, и баща ми по онова време ерген казанджия, свободен и природно жив и зачеклица, обичал да се закача с момите. Де е бил ходил веднъж и като се връщал, срещнал майка ми с кръга на рамо; носяла пити на фурната да се пекат. Научен да се закача с момите, той не се стърпял да не закачи и нея и какво да ѝ направи — отлага си калпакя, та го удря пред краката ѝ на улицата да тупне и повиква: «Куку, Доне!» Това го направил той нарочно, да я уплаши и, разумява се, и да чуй от нея обикновените сръдни, глъчки, клетви, като от други момичета, в което се е заключавало по онова време задирянето. Но колко

[1] Някои от заглавията на «Необнародваните спомени» са поставени по-късно, след смъртта на поета.

останал смаян, казваше той, като наместо това, чува от нея леко едно и деликатно погаждание с тези думи:

— Рачо, Рачо, господ добър ум да ти даде. А че засрами се бре, яли свършен ерген си станал, пък още като дете ходиш, та лудуваш.

Това деяние подействувало на него като на Савла виденето, като отивал в Дамаск. Той отведнъж се образумил.

Отишел си на дюгена и цяла нощ, според казването му, не заспал от мисъл: «Какво тербехлия момиче! Толкоз моми съм видял и съм закачал и ни от една не съм чюл таквиз разумни думи, ами една ще хване да се сърди, да вика, да кълне, друга ще се присмива или ще се зевклендисва, ще се уяда или ще се спре пък тя да се закачя с други някои думи.»

— Таз нощ — казваше той — мойта съдба се реши. Ако ще търся жена, такваз жена да взема, да ме научи на ум и не да ми се кара за нищо и за никакво. Така съгледал той, харесал и пратил да иска майка ми. Види са, баща ми не мислел отрано да се жени тъй скоро и нищо нямал приготвено — ни къща, ни дикис, ни сирмия, ни пари за сватба. Той се срамувал от най-напред даже да я поиска, но осмелил се най-напред ней да предложи и да я попита взе ли ще го, ако би проводил да я иска. Нейните забележки умни, свесни и промисливи думи и наедно с тях неотказването ѝ да го вземе още повече обвражили баща ми и той направил всичко, както го тя поучила: пратил да я иска и дали му я. Оженил се на 1821.

От подробностите за по-нататъшний им живот нищо не зная, но пак от негово разказване съм запомнил, че те работели и двамата и полека-лека си сбирали покъщнина каквото можали и гледали да се сдобият с една къщица. Но настават усилни години. Пред наступающата война между Турция и Русия на 1828 казанджилъкът дошел в застой: търговците не можели да ходят по къра, не идели да купуват стока, масторята казанджии не работели да изкарват стока, че нямало кому да я продават. Войната се започнала, времената били размирни, казанджилъкът съвсем запрял. Масторите разпуснали калфи и чираци. Баща ми останал без работа. Какво да прави той с жена, три деца и четвърто на път, като нямал от днес за утре! Той се чудял какво да прави, ходил, обикалял и не се доумявал какво да захване. Ходил при девера си Мочеолу

и там надувал закланите овци и той му давал кога дроб, кога крака, кога глава, та си облажавал къщата, а майка ми предяла, тъчяла на комшийките си за ока брашно, та внасяла в къщи да нахранят себе си и гладните си деца. Една вечер той си дошел без нищо отвън и тя оттук да заеме, оттам да заеме, върнала се тоже празна. Замръкнали гладни децата, захленцали за хляб. Баща ми се захлупил на една страна и взел да плаче, какво ще си прави той, като занаятът не върви, а децата искат хляб. Майка ми се усетила за малко леща, що имало от някога си останала в една кратунка, склала огъня да я тури да ври, прибрала децата около си, та ги залъгала да уври лещата, че ще ядат, доде заспали. Турнали ги на местата им. Тогаз ся обръща към баща ми, като го мислила, че и той заспал, но колко останала зачудена, като го раздигнала и видяла, че той плакал и плаче:

— Боже, боже, а бе, Рачо, ти си чюден бре, а че защо си седнал, та плачеш като жена!

— А бе, Донке, мога ли да не плача, друго и друго, ами хляб де ще им земем! Що се изпомолих на мастора барем един юзлюк да ми даде за хляб да им земя за тоз вечер! Не ми прие молбата, хем не ми е и доплатил. . . Какво ще правим ний, ами тез дечица. . . друго и друго, ами хляб де ще им земем? Те ще умрят гладни. . .

— Няма да умрят, доде сме живи ний. Ний сме здрави, ръце имаме, а хорската работа не се е свършила и няма да се свърши. Да търсим, да намерим работа.

— А че де ще я търсим и как ще я намерим, а то аз ще работя, за двама ще работя, и за трима ще работя, сал да не останат децата ми гладни, ами де я работата!

— Утре ще намерим работа. Сега да са помъчим да заспим, че жив е господ за утре.

— На сутринта, аз още спях, тя станала в тъмни зори и излязла. Събудих се — казваше баща ми, — прозорците що взели да побеляват. Чух, пътната врата се хлопна, влезе някой. Станах, децата спят още, жената я няма. Доде си поотрия очите да видя добре, бутна се къщната врата и жената влезе. Сложи до собата едни дисаги и две топоришки.

— Стани, Рачо, та са умий и са прекръсти. Аз ще ида оттатък да заръчам на тянка Миховица да нагледва днес децата; ще оставя хлебец да им подава днес, кое водица, пък ни ще идем да копаймн.

— Какво ще копайми?

— Имане — каза усмихнато и излезе пак.

Аз станах, умих се и доде се прекръстя, жената се върна с комшийката Миховица. Брькна в дисагите, извади два самуна, пречупи един през половин, та върна половината в дисагите, а другий самун и половина тури на едно по-затулено място в къщи, дето да го знае комшийката, показа и де е гърнето с лещата.

— Ще заключиш вратата подире ни, тянка Миховице, и днес няма да пущаш децата навън. — Наведе се, взе дисагите.

— Вземи ти топоришките — каза на мене — и върви подире ми.

Аз взех топоришките и мълком излязох подире ѝ. Изток беше се зачервил, като тръгнахме, и слънцето беше се вече подало, когато ний влязохме в лозята на Пишмана. Май с жена — нито се обърна назад да погледне барем или да се запре нейде! Спряхме се чак на лозето на Танаса Лавдата. И аз мълчешката вървях подире, като усещах надмощието, което имаше жена ми над мене в този час със своята решителност. През това време аз не мислех за нищо друго освен за децата си как да не останат гладни и като видях, че тя намери хляб и за тях, и за нази, готов бях да работя с нея и за нея, та ако ще би и душата си да изработя. Тя се не запря да си почива, ами сложи дисагите, извади железата на мотиките, подаде едното на мене с едната топоришка, а другото взе тя с другата топоришка, провря желязото в топоришката и взе да набива мотиката. Същото направих и аз. Но съгледах, че тя бе дала на мене по-малката мотика, а за себе си бе задържала поголямата.

— Дай мене — рекох — оназ мотика, пък ти вземи тази, — защото ми идеше срамота някак аз, мъж, да копая с по-малката, сиреч с по-леката мотика.

— Утре ще ти я дам — каза, — а днес аз ще копая с нея; ти не си копал може би от малък и по-тежката мотика ще ти се види много тежка. Днес копай ти с леката, а че от утре ще се разменяме с мотиките. Ако не си копал лозе, гледай мене; то не е някоя мъка, като разкопаем някои и други чукани, и ти ще се научиш.

Захванахме да копаем. Тя напред, да ме води, аз да не остана подире и да я настигна уж, не виждахме как отивахме на онзи край. Слънцето беше отскочило колкото две копрали, като изкарахме по десетина-двадесет реда.

— Да похапнем — каза — сега малко, и отиде в лозето, та намери нейде стомна заровена. Отиде на герана, наля вода. Върна се, взе дисагите, извади от тях два самуня, 4—5 глави лук. Постла дисагите, присла една бяла кърпа, развърза едно парцалче със сол и червен пипер — заядохме и ядохме почти мълчешката. Не помня друг път да съм ял тъй сладко. Станахме пак да закопаймн.

— Рачо — каза, — ти си песнопоец, сега ще ми попееш, аз ще ти пригласям излечка. Кат са поумориш, аз ще ти прикажа някоя приказка.

Копахме, пяхме, приказвахме и не усетихме как мръкна и кога сме прекопали комахай половината лозе.

Вечерта си отидохме, децата ни се радваха, ний ги милвахме.

БАЩА МИ. УБИЙСТВОТО НА ДВАМАТА ТУРЦИ[1]

Баща ми отишел в Търново за чирак. Като нямало работа, работи на леля му Мастуна, на Трявна са връща за нямание работа и отваря дюген. Стрина Рачовица мряла за него. Става, та отива с момите на Ени Загра и там, като ги земат турците на око, бастисват ги една нощ. Той скача, улавя едногото, търтва го, как и да е, етиштисва други, замахва с ножа си да го удари; той са навежда, но като не бил на видело да види, той го ударил по главата и отнел от нея върха ѝ. Той пуща него и се втурва по вторий, но той отпръжлил, обляло го кръв от главата и отишел да се пари, но третият подвира ся подир две моми и ги напада. Те извикали и той грабнал пак тоягата в ръка и по гласа сварва го, като се борел с тях. Ударил го и той не мръднал. Като го видял, че не става, повиква момите:

[1] Заглавията на отделните откъси не са поставени от П. Р. Славейков.

«Хайдете, която за ръза си живей, с мене! Аз не стоя тука.» И на часа тръгва оттам и с него четири моми се сдружават и ги завежда на село и оттам на касабата. Той отива да се цери, а двамата мъже, Стою и Петко, остават с шестнайсет момичета да доизкарват жетвата.

Рачо минува през Килифарево у лелини си Мастунини, та ѝ се обажда, после отажда на Търново, взема да се цери. Кавга за него, де да живей: Караиваница и Пушганьовалийкина се карат кой да го прибере да седи у тях, доде оздрави. Леля му Мастуна идва от Килифарево и се кара с Караиваница, после си отажда, а той отива у Пушганюйчини, та се заседява.

Като оздравял, отишел да работи, но в празник все походвал у Пушганеви пак. Минало са зимата и дошло време на къпане; той отишел да се къпе и привечер, по тъмно, пак отхаждал си на дюгена. До ледницата, там, в циганската махала, среща едно момченце, върви надолу и плаче. «Защо плачеш бе?» Не казва; пак го пита — не казва. Хеле по едно време рекло: «Мене ме праща баща ми да ида на дюгените тука да взема нещо, пък едно уруче, е тука, до ледницата, ме спира, закача са, та ме не пуща.» «Хайде, ти ела с мене аз да те заведа на дюгените и да видим защо те не пуща то тебе.» И момчето се върнало и тръгнало след него. До ледницата като отишли, турчето се впуснало пак на момчето да го бие ли, каквото ще го прави. Баща ми му повиква да го остави. Турчето се връща пак да седне на мястото си и се обръща върху баща ми, та наченало да го псува. Баща ми виква: «Бре, мълчи, не ме струвай, да не влязвам в грях!» То пак попържало и се изправило срещу баща ми да го види. Баща ми се спира и то потопорчило насреща му. Баща ми се поразгледал насам-натам — мръкнало, няма никой, и като се впуща, та го улавя и отведнъж го тръшва там на камъните. То, джанабетин, сякаш че това чакало, не се изправило вече, ами току зафанало да рита, рита и това му било.

Баща ми, като вижда това, търтва и като отива на дюгеня, зема си нещо и оттам у Пушганюйчини, та ѝ изказва сичкото, какво направил тоя вечер и как е притъпкал уручето. «Аз — дума той — не щях да го убия, ама то като хвана да ма попържа и като излезе подире пак да ми са гьорендиса, и аз го хванах и с хващането барабар го търтих на земята, когато зе да рита и трябва да е преритало досега.»

Пушганьойца го прибира в къщи да са поуспокои и вечерта той остава тамо. Сетне му казва: «Ти си почини тука таз вечер, че утре да станеш да идеш в Будаковото при Тодора Странджата, хайдутин, да го поздравиш от мене и да му дадеш армагана, който ще ти дам, и да му се помолиш да та приеме при него си и да та направи чирак, доколко седи там, или на друго място, дето иде. Той ще разбере от армагана, който ще му подадеш.

НА БЯЛ СВЯТ

Един съботен ден през ноември майка ми с една от комшийките си ходила на черква чак на «Свети Костадин» долу, защото тя била тогаз най-близката църква и по-нагоре от нея друга нямало. Когато са връщали в улицата тамо, дето сега е «Св. Никола», щом излезеш по-горе от стръмното и излезеш на по-разложната улица, срещат ги двама делибашии. Двете жени били и двете навремни и да раждат наскоро, но другарката на майка ми белким по-навременна била и по-корместа, за което и вървяла някак по-изпъчено. Това ся зловидяло на едногото от делибашиите.

— Виж — рекъл той с ругание, — аз отивам на смърт в Шумен, а тя ся изпъчила насреща ми като арнаутска тъпанджа! — и с тези думи изважда ятагана си и я мухнува в корема, от което жената паднала и там си останала. Майка ми търтила да бяга и едвам се привлякла до дома, отдето не е твърде далеч. Но щом си влязла у дома, усетила безвремни болезни на раждание. Пращала за баща ми долу, дето са казанджиите. У дома имало петима делибашии. Те седели в едничката соба на къщата, в хашевото готвяли и си шетали, а за спане прибирали се вечер във влажната и тъмна мазичка под ниската соба. И тамо между праза и лука, армеята, пипереницата в поплесневелите от влага стени спели с четирите си деца. Тя се скрила и тамо между една празна бъчва и пълна каца, всред няколко щърби гърнета, делви, качета — всичката покъщнина на баща ми — съм видял аз тъмний и влажний свят.

Като си дошел баща ми, майка ми едва могла да му разправи какво станало и как се усетила, но прибавила, че не се надее да оживее ни тя, ни аз, новороденият. . .

Проводили за баба. Дошла, че взела да ме къпе и повива, а майка ми легнала от уплашване на дрехи. Баща ми разправил за случката на гостите си войници. Двамина от тях скочили да идат да видят убитата и да намерят убийците, а тримата се не помръднали, а искали от баща ми согуч, че му се родило чедо.

Кога се завърнали двамата онези, баща ми им се изкаял, че родилката е болна, и ги помолил да минат в друга някоя къща от ямаците, дето той ще бъде ямак, само да се прибере родилката на сухо и пò на топло в собата. Четиримата, които били и женени, склонили и отишли да гледат от другите къщи кóя ще им ареса да се преместят, но петий, който бил най-млад и неженен, не искал да се мести. «Що ми е мене, че на гяурина кравата се отелила. Той да си търси яхър. Аз сега оттук се не местя!» И легнал в собата, та се завил в дрехите и запъшкал, като че ражда, па викнал на бабата да му намери друга баба, ама помлада, да дойде да го избаби.

Като се върнали онези, с дълъг кандърмалък и с два бешлика согуч от баща ми преместили се на друга къща. И тъй могла майка ми да излезе от влажната и мрачна маза в по-малко влажната и едва ли по-малко мрачната соба, да изведе и мене от онзи вертеп.

До десетина дена майка ми все страдала от преждевременното раждане, после била взела уж да се съвзема, но все пак креяла. За Рождество само силом станала да поразтреби, да позамаже, но на Нова година пак я втресло; тя вече не станала до самата си смърт — 17 януария 1829, според както свидетелствуваше до няколко години насетне гробний камък на «Св. Костадин».

* * *

Аз не помня майка си, макар че много съм искал поне на сън да видя приликата ѝ, много пъти съм си въобразявал и втълпявал съм в ума си това, което съм подочувал за нея, че дано ми се вести поне на сън да я видя, но не би, не ще и да бъде. И тъй, аз сиромах петимен си останах на този свят за майчина милост и галене, което ми се чини

да е най-сладкото и най-утешителното нещо. Аз бих желал барем да зная нещо повечко за нея и да го разкажа поне на чадата си, но нищо не зная. Много пъти съм си напрягал ума дано сповня нещо, което е било, като да сяквам огнило о гъба, никаква искра на спомен не съм можал да извадя. Късно, чак подир смъртта на най-голямата ми сестра, един от роднините ми, стриков ми син, който седял при баща ми нещо повече от година. . . а познаваше изпосле и сестра ми, най-голямата, уверяваше ме, че тя много приличала на майка ми, тъй че аз, късно вече, можах донейде да си въобразявам поне нейната прилика, като сливах в умът си понятието за майка си и понятието за сестра си според уверяването, че тази ми сестра много приличала на майка ми по ръстът, снагата и лицето, с тази само разница, че като по-здрава, майка ми била попъргава и по-работна от сестра ми, която изпосле беше уболяла и вследствие на това — по-трома и по-лехатичка беше станала. Все пак, по разказването на същий ми сродник, майка ми стояла много по-горе и в умствено отношение от сестра ми, която, вследствие на болестта си, беше изгубила всяка инициатива и ходеше, или по-добре се влачеше, болничава и като че ли беше ѝ умръзнал света.

Той простираше своите наблюдения и по-нататък, като искаше да каже, че дъщеря ми, по-голямата, която е кръстена на майка ми — Дона, — приличала на майка ми донейде в снагата и в образа от носът нагоре, в черепа на главата и още повече в умствено отношение била свесна, разумна, не обичала твърде като жена много да дрънка. И тъй, аз по разказването на речений си сродник и по споменът за сестра си и гледането на дъщеря ми, можах да си представя донейде портретът на майка ми, като си ѝ въобразявах ръста, като за жена, малко по-висок от среден, снага права, лице гаванчесто, нос чип, ход малко тежък, постъпка твърда.

РАННО ДЕТСТВО

Мащеха ми, догде бе жива, уверяваше на много пътя, че аз съм се родил уж седмомесечник и в събота. За това аз не мога нищо да кажа, мога само това да констатирам,

казването на мащеха ми. Но защото и след оженването си той идвал почти всякой ден да ме нагледва и теглял харча и на нейната къща, то мащеха ми от икономическа страна видяла за по-добре да ме прибере. И за моя чест тя нещо за три години нямала деца, та ме гледала добре и отгледала ме. В нейните ръце аз съм рано проходил и рано съм проговорил, така що тя ме считаше като свое чедо, така що изпосле и да проявяваше понякога мащихинската си антипатия против сестрите ми и брата ми, против мене никога не е била като мащеха.

ПРЪВ СПОМЕН

Помня като насъня, че бащината ми къща, в която казват да съм се родил, беше във Варушът, на това място, дето е днес храмът св. Кирил и Методия, от горня страна къде север. Входът ѝ беше срещу самий баир на малкото равнище, което се казваше Хорото или Хорището, защото тамо ся беряло всякой празник махаленското хоро. Това място направиха изпосле на гробища, като заровиха найнапред на 1837 някои от избесените по Велчовата завера, именно Велча и Софелията, и после няколко умрели от чумата.

Кога и как е станало, та е продал баща ми и купил другата [къща], чяст от която държим и сега, край самите казанджийски дюгени, откъде големите тамо турски гробища, не помня, нито кога и как сме се преместили, но скоро подир това и аз вече усещам да помня много неща от детинството си, ако и твърде рано — това, що ся е втълпило в ума ми като за най-първо, що помня, че подолу от къщата ни на главний път, що води в Търново откъде заднята страна там, дето още стояха бойджийските или циганските тогаз казвани порти, на които водяше тясното и досега сокаче. Вън от тези порти нямаше къща никаква. Извътре портите от горня страна имаше големи каменни беглишки хамбари, казанджийските дюгени и махалата нагоре, а отдолу два-три бояджийски дюгена, до тях една чешма, наречена крайната или бояджийската, и надолу из най-стръмна урва захващаше пак махала.

На пътя през портите от горня страна имаше мегдан и гробища, както е и днес, с тази само разница, че гробищата бяха заградени с хоросанлия дувар — от долня страна пътят и под пътя яр голям. Над яра до портите боклук, бунище високо, а до самите порти малко по-изравнено от боклука и на тази равнинка, колкото да изпрегнеш две или най-много три кола, имаше стоварени две или три постави — каменни корита за чюшмата, която поменахме. Тогава еще портите стояха, но в тях нямаше вече да стоят сиймени да ги вардят, както казваха из по-напред да имало. Един ден ние като деца комшийски сме се събрали и на пътя къде боклука да играем. Как е станало, не зная, но ний сме влезли тамо в поставите да си играем в тях. Кои деца са били, не помня, но помня, че бяхме трима и най-големий бях аз, който далеко още не бях сключил петата си година. Гащи и панталони по онуй време нямаше, аз имах дълга демикатонена антерия, а пък другарите ми по ризица, с късо елече, гологлави или с червени шепки.

Какво сме играли, не знам, но, разбира се, какво ще намерят да играят на таз възраст деца! Работата е, че там, дето си играехме, един страшен сипкав глас изрева до нази и нази са блесна гол един нож, творде голям, доколкото помня да ми се видя тогаз. Турчин някакъв, пиян ли, просто ли някой фанатик и припрян читак, намерил се, както се разбра, обиден от това, дето гяурски деца си позволили да влязат в поставите, да ги погазят, както може би той си е мислил, или най-право, както имах отпосле много случаи да узная и да се уверя, намерил случай и удобно време умишлено да сплаши и да всее страх. Колко сме се уплашили от този нечакан страшен вик и от голий нож, който лъщеше, как сме изскочили, та сме избягали, не знам, нито как е станало, че като съм бягал нагоре към дома, съм паднал и съм се забравил, та дошла мащеха ми, та ме прибрала и ме занесла у дома. Но зная, че оттогаз ме затресе. Колко ме е тресло, не мога да разправя.

КУКУ МИНЮ И ГЪДУЛАРЯТ

Тука е мястото, мисля, да приложа няколко думи и за някои от роднините на майка ми, които познах изпосле, като поотрастох. Един имаше от Михалци, Миню някой си, който често идеше в Търново на пазар с колата, та идеше у дома да нощува и носеше армаган дини понякога и повече метли, които обикновено продаваше. Него ние не само обичахме и радвахме му се, кога дойде, защото ни носеше армаган — дини, любеници и други овощия. Но, като деца, не можахме да се въздържим, ако да ни беше строго възпретено от баща ни, ние ще се позатулим да ни не чуят и ще си изкажехме това, що ни бе присърце да го подгаврим. Нас ни силно дразнеше неговото странно име, което съвпадаше с друго нам известно име — на един наш далечен, но все таки махалелия, на когото смешната донейде история беше ни тоже известна. Ние с извардване си позволявахме да му подвикваме: «Куку Миню на коминю», като си въобразявахме, че като Миню той ще да има отношение с онзи известния наш комшия Куку Миня, който беше глума нам и причта в нашите уста за следующия анекдот. Този наш комшия, нам се разказваше или просто ний бяхме чули, без да знаем откъде, че се нарекъл Куку Миню, защото родителите му придошли от село и довели и него почти възрастен, див такъв селски момък; оженили го за търновска кокона. В първий, медовий месец наш Миню, като нямал друго по-важно, с което да се занимава, играял с булката на криеница и невястата му, като се крияла от него зад коминя, а той ходял да я търси и се блъскал другаде, тя му се обаждала: «Куку Миню зад коминю», та от това невинно събитие беше му останало презимето Куку Миню, което показваше глупак такъв, какъвто си и действително беше този бачо Миню — глупавичък, гламавичък, халосаничък и вртоглав, — и нас ни блазнеше, че като се присмиваме на нашия роднина, който далеко не беше такъв халосия, правим напук на оногоз Миня, нашия уважаем съсед.

Нашата роднина Миню беше човек нисък, тънкас, тоже рус. Той идеше повече сам, понякога с жена си, а понякога със сестра си. Сестра му и той се казваха брат и сестра на майка ми, но те не бяха освен завареници от друг баща и друга майка. Но аз поменавам тук за тях,

защото само пред тях и с тях аз чувах баща си да приказва за майка ми, каква била харокопа и как го направила да стане човек.

Имаше друг един по-стар човек от същото майчино ми село Вишоград. Той рядко идеше в Търново, и то веднъж на годината, и то все по едно време — по Великден. Той беше селски гъдулар и идеше в Търново по Великден, та ходеше да свири по къщята по честните хора, а най-вече на казанджиите. Нощуваше у дома и баща ми му правяше много икрам; туряше го на трапезата всякога до него да яде и подир ядене караше го да му свири с гъдулката и да му пее. Понякога баща ми го слушаше само, а понякога вземаше кавалите, та ги нагласяваше и пригласяше на гъдулката му. Понякога пък оставяха единият кавалите и другий гъдулката, та пеяха или и двамата наедно, или редом по наедине, тъй що ние заспивахме и се събуждахме и те още гърнето напреде си още пеяха и си попийваха. Той беше по-стар от баща ми, но доста държелив човек. На ръст не беше едър, беше сух и забележно чер. Кога се напрегнеше да пее, жилите му на врата, дори и на челото, се надуваха; но той пееше хубаво и знаеше много песни. Той беше съща и близка роднина на майка ми, но сега не можа да кажа положително какъв ѝ беше. Втълпило се е в ума ми, като да беше вуйчо, ама на майка ми ли, на мене ли, не мога потвърди. Ако да смятам по старост, колкото го помня, че беше по-стар от баща ми, не сочеше като да е бил мой вуйчо, т. е. брат на майка ми, пò приляга да беше ней, т. е. на майка ми, вуйчо. А пък ми се е спомнило и досега даже като да помня, че понякога мащеха ми ме дразнеше и ми думаше: «Наш черню, вуйчичко.» Аз казах, че този майчин ми роднина беше чер и сух, а пък от малък и аз бях сух и порядъчно чер. Във всичките деца на баща ми и от двете му жени нямаше друг такъв като мене чер, сух и джукест. Независимо от това, което не мога сега ясно да си представя как ѐ било сродството ми с този и по боята ближен на мене селянин, помня в много други случаи мащеха ми като казваше, че децата са метали на вуйките, и по това може да ми се е втълпило белким в ума, че селенинът, за когото е реч, е мой вуйчо: инак по всичко друго дохаждам да вярвам, че ще да е бил на майка ми, на същата ми майка, вуйка.

Откак се помня, аз зная, че за малко време и нарядко виждах този човек да иде у дома и можеше би да го не

запомня тъй добре, както го помня, ако да не беше впечатливият в детството случяй, че този човек кога как идеше — а идеше той само по Великден — носеше, та ни даваше червени яйца, жълти, а че и сини някакви таквиз, каквито мащеха ни не можеше да прави, макар той да ѝ разправяше как ги правят таквиз. Помня го това добре, защото кога додеше да ни донесеще такива яйца, тоз Великден ние бивахме чудо в махалата; никой нямаше като нас толкоз шарени яйца. Като сега си представям, отколкото мога да помня, този мой или майкин ми вуйчо е идвал и гостил у нас само три или четири пъти годишно. Поради тези яйца, които ни носеше, аз го тъй живо помня, щото понякога си дори представям каква бе и кошницата му — от плетени повета, — каквато е обикновено наричаната пачник, защото мътят патките вътре. Мащеха ми тоже се срамеше на тогоз човека, макар да бе той гъдулар, и аз като дете, що съм бил по онова време най-много на 6 или най-много на 7 години. Баща ми, като отпрати мащеха ми за нещо навън, наведе ся, та на ухото му каза: «Няма Донка, бате. . .»

Толкоз знам аз и това помня за роднините на майка си; от то насетне не съм имал никога случай да мина през Вишовград и да разпитам и да узная нещо за майчиний си род. На Михалци съм ходил, но там родът ни се е прекратил и взел друга посока.

В МИТРОПОЛИЯТА

В таквиз размисли прехласнат, аз са не усетих кога съм слязъл на Долня махала и съм дошел вече пред митрополията. Нямах време да премисля къде отивам, ни да се попитам що ща тук. Влязох във вратата и възлязох въз каменната стълба. Гледам няма никой. Протосингелницата затворена. Позавъртях се там и видях насреща стария мой познайник дяда Коля като излезе из паметните за мене стаи. Глух, май не чуваше, но очите му, види се, не бяха толкоз тъпи, защото ме позна отдалеч и с кимание глава той питаше що ща тука ли, кого търся ли, не му разбрах. С кимане на глава и с посакане ръка към владишките стаи в знак, че искам да ида при владиката, но какво разбра той не зная, аз потеглих през дългата диванхана за към владишките стаи. Току до вратата на това тъмно отделение срещнах протосингела дяда Илариона бивший и после Кюстендилский, смутен нещо и зачервен излизаше и като че ме не съгледа. Не ми каза нищо или да ме позакачи по обичая си; замина ме. Аз се позапрях малко и отвътре, откъде владишката стая, дочух гласове някакви. Костаки викаше и се караше. Постоях малко и ето оттам, отдето се чуваше глъч и гюрултия, излезе човек с дълъг лисичен кожух. По хода и кожуха познах го, че е чорбаджия, но кой не можах отведнъж да го позная. Като дойде до мене, той ме позна и ме запита:

— Какво чакаш тук?

— Чакам за ред да изляза при дяда владика.

— Какво ще правиш?

— Има нещо да му се оплача.

— Сега не е време за оплаквание, хад да си ходим.

Аз, като нямах в ума си нещо определено да му говоря, да го моля ли, да му се карам ли, готов бях да се върна, но стоях още неподвижен и не можях още да се усетя кой е този чорбаджия. Мислех да съм го виждал, но не можах още да си припомня де и кога.

— Хади, хади — извика той пак, — хади да си ходим, да не влетяш в чужди поливки.

Доде изрече той това, аз се усетих кой е, де и кога съм го виждал. Той беше хаджи Минчо (стрика на днешния доктор хаджи Минчо Цачев), който преди две години беше се преселил да живее в Търново, та баща ми и аз бяхме се срещали с него в една казанджийска къща, дето бяхме канени на гости и ние, както и той, после у дома му, дето бяхме му ходили на посещение; но от то насетне аз бях излягал по селата и хаджи Минчо беше станал голям челяк и забравил бе и баща ми, и комшията си казанджия, както и всички казанджии и казанджийски майки, т. е. принадлежащи на казанджилъка.

С второто му повикване аз тръгнах след него. Излязохме из портите на митрополията мълчешката, изминахме зида на митрополитското здание и тогаз зина, та продума:

— Да. . . да. . . те не били хора ки! Уж гърци, цариграждани. Те били цигани. Уж владици и владишко тербие, пък щя си извадят очите: карат се, бият се като голите цигани. Да не бях ги разтървал, щяха да се избият.

— Ама кой? — попитах аз уж като че се не усещах.

— А бе владиката бе, и оназ зеленица язаджията му; като грабна стола, замахна да удари владиката. Ако бях го оставил да го фрасне, щеше да цъфне главата му като майната му.

— А че що го не остави?

— А че случих се аз там. Е, хич може ли да бъде хаджи Минчо там, а че да ги остави да се избият?

— А защо се караха.

— А бе, брате, да ти разправям, то е дълга работа, ама не били хора и толкоз. Ами ти защо щеше да излягваш при владиката? — попита той, за да отвади разговора и да не отговори на запитването ми.

— Имаше да му се оплаквам нещо — рекох аз.

— От кого?

— А че кажи пак от него на него.

— Таз работа не я отбирам.

— Отбрала се тя що щяла, ама няма кой да гледа и да види.

— Я кажи ми да видим аз мога ли да ти помогна нещо.

— Не знам, дядо хаджи, можеш ли помогна, не можеш ли, ама като на българин и предан челяк аз съм длъжен, като тъй случайно се срещнахме, да ти кажа барим какво ще се правим ние с тез гърци. Яли аз миналото лято на осем места ходих и се хващах за учител и от осемте места ме изпъди. Ей го всред зима стана, аз място не можих да си намеря. Какво ще правя да седя тъй! — да ора не зная, да копая никак, време е минало да отида чирак на някакъв занаят, и как да отида, затуй ли съм се учил, и от български учители сега толкоз нужда има. Викат ме, ама дето ида, ще прави, ще струва, ще ме изпъди. . .

— А че защо те пъди?

— А че защо! Защото съм плюл срещу слънцето.

— Не, ама какво казва, че си направил?

— Че какво казва! Млад съм бил, немирен съм бил.

— Друго нещо казва ли?

— Де да го зная какво казва, ама разваля ми работата. Криво съм учал децата; не може да каже, че не зная, ама летял съм бил нещо във вярата, еретичествувал съм, учал съм хората да не постят и съм блажал през велики пости.

— Е, ами таквоз нещо има ли?

— Няма, ама владиката го казва и хората вярват, а най-много поповете, на които и най-много поръчва да ме гонят.

— Ами ти сега ядеш ли блажно през велики пости?

— Чунким за в благ ден има да ям, ами през великите пости. Аз сух хляб не мога да намеря да ям, а то блажно, и през велики пости! Пък и най-подир и да съм ял някога, какво има! Всяка овца за крачето си виси. Той санким не яде ли, или ги не знаем ний какво правят те, но работата е, доде гледаме ний и додето слушаме тези гърци, ний хора няма да станем.

— А че туй ви разваля вас я, езикът ви длъжък, че кой ви е крив. И да ядете — вий сте даскали, вярата държите и трябва да се преструвате колкото можете, под земята да ходите, а наяве светци да се показвате. И аз ям, хем и през велики пости ям, ама никой нищо не може да ми каже, нито да ми стори.

— Вашата работа, дядо хаджи, друга. Вий сте хора чорбаджии, нямате чорбаджии над себе си, а пък нашата, даскалската, друга — на нас цяло село ни заповядва. И пак да останеше със селяните да се разправям, аз лесно ще им дам да разумеят, ами какъв мерам да анатардисваш на оногоз, който от мерам не иска да разбира. А то за постенето и неблажененото то е лесно. Аз ако съм ял, не ядвам, какво има! Говявам ти цяла година и без да се преструвам, защото да ядеш и да се преструваш, дядо хаджи, е двоен грях според нашите духовни книги, то се казва лицемерство, а пък наший господ най-много е осъждал лицемерите и фарисеите.

— А бе холан, за в наше Дряново ми се чини ще ни трябва едно даскалче сега от новите граматици, ама. . .

— Аман, дядо хаджи, жив да си, виж, та предстой, ако ви трябва. Аз ви слушвам и както искате, никога не блажвам; ако щете, и децата ви ще уча, и в черква ред ще държа, и слова ще ви сказвам, ще ви поучавам, сал да има от владишките гонения кой да ме запази, да не слушат него, а да гледат аз как ще се обхождам.

— А бе аз те зная, чувал съм за тебе, че си добър даскал, ами. . . . туй сега, че лошо име ти излязло; и на челяка окото да излезе, че лошо име да му не излязва.

— Додето слушате вие тези гърци и додето ходите по кефа им да им клатите шяпка, ни един добър български ден с добро име няма да излезе.

— А че не може то, синко, не може то тъй, те са свързани с вярата ни. А бе че нали се мъчим да направим българи владици, ама отведнъж не става. Нали затуй съм си оставил работата днес, та ходих при владиката, хортувах им, хортувах, най-подире се скараха, щяха да се избият и аз ги оставих.

Туй си приказвахме ние с дядо хаджи Минча, като се позапирвахме и вървяхме, додето стигнахме до моста, дето трябваше да се разделим, защото аз намислих да мина през моста да посетя дяда Григора Табака, стария школски епитроп, който беше епитроп на училището в Долня махала; когато преди две години ме изпъдиха, той беше ме пазарил, а владиката ме изпъди. Тюцко Григор Табака беше един от върлите българи в цялата Долня махала. Той беше един от приятелите на Неофита Хилендареца Бозвели и един от оглашените от него в българщината, и едничък, който се грижеше за утвърдение на българщината в Долня махала. Той мразеше гърците от душа и попържаше ги не по-малко от отец Неофита.

Като отидох у тях и ме видя, почтеният старец стържеше кожи. Остави си работата, изведе ме горе. Бабичката му се занегри да ме черпи със сладко, а той ѝ повика:

— Сладко не ни трябва, сладкото го дръж за арбанашките кокони и за нашите гъркомани долномахленци, а нам дай та сложи паралията, дай каквото е дал господ и напълни окицата.

Доде жена му да направи това, що ѝ заръча, ний се разприказвахме. Той ме разпита де съм бил, откак съм излязъл от Долня махала, как съм се поминал, и аз му разправих всичко, що ми бе минало през главата, като не скрих пред него и сегашното си отчаяно положение.

Доде му приказвах аз, той не престамваше гласно да псува, да хули гърците, а понякъде и нашите българи. След като му изказах аз историята си, после ми разказа и той какво станало в Долня махала подир моето заминаване, как владиката искал да им пазари гръцки даскал и да му плаща той.

Приказвахме и ся канихме, доде са наядохме и посръбнахме добренце. Като дигнаха софрата, той тогаз пресече другите приказки и ме запита:

— Е, сега какво мислиш да правиш ти?

— Хич не зная и не ми стига умът. Празно не се седи, гладно не се ходи, а пък няма какво да правя, трябва да

ида да пристана у някого бакалин, ама и това сега без време не мога да намеря място. Остава ми сал да ида при баща си да стана казанджия, ама нали е язък, дето е харчил толкоз пари да ме учи, и ще ли ме приеме той.

— Ще те приеме, къде ще, чедо е това. А пък за науката си недей жали, тя не отива никъде, нея не може никой ни да ти я земне, ни да ти я откраднe. . . За да си учен и да можеш с науката си да си полезен, трябва понапред да си независим; инак е невъзможно да си учен, а да си принуден да се подлагаш, да употребяваш науката си във вред на народа си, от него по-калпаво нещо няма. Свободен занаятчия, просветен за общото добро, може да бъде много по-полезен като деец на днешното време, па може биле да каже човек и винаги. И пак ученото ти честолюбие ще те принуди да измениш на народа си и да жертвуваш своите способности във вред на своите си и в интерес на мъчителите на народа си, нещо, което свободний художник никога не прави, защото никога няма нужда да го наведе на нещо позорно.

Земи пример от мене. Аз съм човек прост и неучен, един нищо и никакъв табак парчеси. Стана сутрин, препаша престилката, зема дървения дилаф и кошницата в ръка, ходя до обед, та събирам кучешниците. Дойда си, стържа вонящите кожи. Но като дойде празник, облека лисичия кожух, ида на черква, от черква при владиката да разправям общинските си работи. Кога разискваме за нещо, говоря си свободно, изказвам това, което виждам, че е полезно за общината ни, за народа ни; говоря смело и думите ми се послушват, защото говоря право, а правото е по-достъпно на нашия прост брат, той го разбира полесно, защото не е развратен. Колко пъти Костаки ми се е сърдил, колко пъти ме е заплашвал, ама нищо не можял да ми направи, защото не с неговите лайна аз си щавя кожиците, а с тия от кучетата, които не се свеня сам да събирам. Когато изпъдиха тебе от школото, що се изпомъчи владиката да ни натрапи пак гръцки даскал! Обещаваше се той да му плаща, ние махленски нищо да не даваме, па не можа. Ама защо? Моите еснафдаши табаци мене послушаха, а не послушаха владиката. Не щеме, та не щеме. Ние български даскал искаме. Неофит вървя, сука, ви горе, ви долу, па току си ни остави. До напролетта школото ни стоя без даскал и децата ходеха, та се измайваха. Имаме и ние тука две-три паленца от младите,

арбанашка подкваса, гъркомани, продадени души — ходиха, драха си задника, ама нищо не можаха да направят.

— Да мога аз тъй да се туря, да не може владиката нищо да ми направи, а че да му кажа аз нему тогаз как пъзди вълк — подумах аз, окуражен от думите на тюцка Григора.

— Можеш — поде той, — че оти да не можеш! Не бъди тъй кибар като даскал и всичко ще можеш. Теб те разваля кибарлъка; бил си даскал и кибарин и сега не смееш да оставиш кибарлъка и да станеш казанджия. Е, зер ще се очерниш, ще ти се напукат ръцете. Тебе ти се струва кой знае какъв каямет ще стане, ако станеш казанджия. Няма нищо да стане, ти пак ще си даскал Петко и с казанджилъка ще можеш да се храниш, владиката не ще може да ти се бърка на работата. Какво по-хубаво от него! Подир някоя година ще станеш мастор, сермилия и владиката ще го е страх от тебе, а не тебе да те е страх от владиката.

Свестните думи на тюцка Григора като че отваряха нов свят пред мене. А най-много ме плени мисълта, че като казанджия аз ще мога да бъда страшен за владиката. Това ме тъй увлече, щото аз хванах да кроя вече на ума си какво трябва да направя да накажа Костакя и владиката, че не зависи от тях да ми се пречат на пътя, а от мене зависи един ден да стана и аз страшен и опасен за тях. Завчас си начертах плана къде да действувам и горях вече с нетърпение кога да ида да вляза в казанджийския дюген.

Затова пресякох думата на тюцка Григора и казах:

— Аз кандисах, ще стана казанджия.

— Бундан газе йок.[1]

— Ей сега отивам и влизам в казанджийския дюген — рекох аз и станах.

С мене стана и тюцко Григор, засмян до уши, че можа да ме убеди.

— Ей сега, каза, като че ми хариза цяло Арбанаси, тъй ми падна сърце на място.

— Харизвам ти го — рекох аз във весело настроение — със всичките му кокони барабар.

— Да им пикая под опашките — каза тюцко Григор.—

[1] От това по-скоро не може да бъде (тур.).

Защо ми са толкоз кокони, кучета ги яли. Народа гледай ти, народа как ще го отървем от тези гърци владици.

Слънцето беше превалило на запад, когато аз излязох от тюцкове Григорови и през стъпалата на Янтра бързах да отида в казанджийския дюген.

КАЗАНДЖИЙСКИЯТ ДЮКЯН

И тъй придуман от чича Григора и насърчен от него, аз се реших да вляза в казанджилъка и вляох, станах казанджия.

Първите размисли, които ме посетиха при встъпването ми в казанджилъка, упътени от новото настроение на духа благодарение на разговора ми с чича Григора, бяха от този род.

На казанджилъка гледах аз тогаз като на един от най-обидените занаяти и на казанджийский живот като на най. . . но с новий поглед на живота представяше ми се казанджилъкът като нещо по-благодатно. Този тъмен кът на обществений у нас живот представи ми се като подруг и тука, в този особен кръг, стори ми се, че зърнах аз нещо светлинка още при встъпването ми в. . . Аз усетих за пръв път, че влязвах в друга сфера. . . и сега даже като се смислям, аз си припомням как набарах за пръв път ако не свободата, а то свободната мисъл, полусвободната воля, макар че то беше стремление само към независимост, за която вътрешно жаждах и към която се упътих по наставленията на тюцка Григора. Върху миналий си живот аз размислях и правях сравнение със сегашний си живот — бях учител и що бях, същински не бях освен ратай, аргатин, надничар, с тази само разлика, че тези за обидени сматрени звания се подчиняваха само на един господар, който ти заповядваше и настаняваше на работа, която поне разбираше, а като даскал аз бях ратай на цяло село или на една община, като в Долня махала на табаците и на техните съседи, на които благоволението мислех, че съм спечелил, а против тяхната добра воля Неофит, без да ги пита, ма изпъди и прогони. Припомнях в какво незавидно положение бях в Килифарево, подчинен на

селските орачи, на техните безграмотни и невежи кметове и попове и на техните грубияни подлизурки, как се събираха в одаята ми на метоха да разсуждават за селските си работи, без да знаят да мислят и без да умеят да разделят на две мулета кош слама, а когато заседаваха и разсъждаваха уж, аз трябваше да изляза вън да седя при огъня и кога повикат за огън, да съм готов да подавам на чибукчите им огън, в черните лулички на които често и тютюн нямаше, а само да цвърчат, да не съм вътре да ги слушам и да не давам някое мнение, а кога нещо за писмо решат да се пише до някого, тогаз да ме викат и да ми разправят всеки по башка какво трябва да бъде писмото. Припомнях си какво беше моето положение, като бях условен да ме хранят на поръки децата, учениците ми как ми носяха от къщи на къщи обещаваните печени кокошки, и престъргани пити, и бъклица вино, а в действителност сух корав комат от някоя клисава пита и двете глави праз лук или скашкавен пресол, или как ходех сам от къща на къща на прехрана, и как често лягах невечерял и събуждах се с търбух негодуващ или, както казваха тогаз в Търново, к о р е м д а с в и р и т а м б о р а, и колко пъти ставах сутрин и ми се ядеше, а нямаше що да си хапна освен сухи и мухлясали корички от някоя клисава пита. Припомнях си как ходях през миналото лято, какво унижение да събираш селяните да ги черпиш и галиш, да им разправяш и да ги уговаряш да те ценят за даскал, за да има в черквата им ред и да станат децата им книжовни, граматици, и да слушяш, от друга страна, често и пиянски разправии доколко те разбираха и какво мнение имаха за учителското звание и служение, мнение, което най-явно изражение бях честит да чуя в Михалци, когато ме туряха по-долен и от говедаря, как бях принуден да лицемернича, да ставам сутрин рано, да се мия, да се чеша, да се кръстя и да отивам на ранина в мрачните селски храмове, които миришаха на плесен, да лапам на гладно сърце кадила на зловонен тамян както в черква вътре, тъй и вън по гробищата, кадил, размесен с всичките изпарения на лежащите в гробовете мъртъвци около черквите и които освен на гнило миришеха още на толкоз други неприятни миризми от гробовете и от смрадливите по тях растения, трави злокачествени и зловонни и на най-разпространения мирис на сухо бъзе, спарено и гадно, и мерзко дори да си го спомняш, а весело и приятно, като си наумявах, че съм се отървал от таквиз досадни и неприятни, но необходими обвезателства на бившия ми даскаллък. В казанджийский дюкян миришеше наистина на бакър, на кюмюр и на доста други силни смрадове, но миришеше все повече на живот, отколкото мъртвечина, а главното — щом станеш сутрина, умил се, неумил се, несчесан, несколасал да се прекръстиш и помолиш, дебелий сомун сякаш че неволно те мами и ти се докопваш о комата. Торбата виси закачена насред дюгеня, преди ядене пълна с хляб и всякога почти с остатки на два или три самуна, до нея един гюм или папцим някой, пълен със сол — соли и яж или ако си по-тънкофай, та без ястие не можеш, там до гюма или до папцима во всяко време ще намериш до две-три глави праз лук зиме или червен лук, а лете млад зелен кромид или чеснов лук, е, мажи, или просто хрупай, яж, за ищах няма да питаш, нито да го търсиш, той те е намерил още преди да си станал от сън.

Като работници на тежка работа казанджийските калфи и чираци бяха на ищихар, защото всякой не отиваше да стане казанджия; затова бяха и кът. От тях се искаше работа, но в замяна на това и те искаха и заплата по-голяма, и хранене по-добро. Па и самите мастори като познаваха, че сила иде от храната (даже боаздан гелир[1]), за интереса си гледаха да ги нахранят колкото се може по-добре. Но и ако да имаше някои, които да не им бе присърце да се придържат о това правило, самите калфи, дори и чираците бяха тук да им го напомнят и да ги принудят на това; щом останеше висящата сред дюгена торба без хляб, първий, който опиташе това, чирак или калфа, върляше чука или каквато друга работа имаше на ръка и като я заввърли от ръцете си, още и ще я подритне с крак, и ще я замине на излязване из дюгена с думите: «Не мога тук да ти работя аз тебе без хляб», па излязва из дюгена и не се завръща да си хване работата, доде не види торбата пълна с хляб, а масторята си мълчат и нищо не подумват. Ако ли някой от тях «обели зъб» да каже нещо за оправдание или да каже защо не са отишли в махалата да вземат, оскърбеният от явението на празната торба ще се повърне и ще му отвърне: «Не мога, масторе, аз тъй за хатър, аз тука снага троша. Ти искаш работа

[1] Душата влиза през гърлото (тур.).

от мене, аз искам хляб от тебе. Плюй ми на ръцете, да те погладя!» — и други таквиз. Това беше една хубава държава и добра наука, но аз бях късно пристигнал и не можих да я усвоя. Чиракувал бях по-напред на даскаллъка и научил се бях за хатър да говоря, а че и да работя — това, което е най-калпавото нещо в занаетите и в чираклъците. От казанджилъка това само можих да усвоя, щото не всякога да говоря за хатър. И сега още аз често поработвам за хатър, т. е. за бадехава, а в начало много съм работил без нищо на експлоататорите, които за идея уж насърчяваха ме да работя за тяхна облага, а па аз не умеях още да правя разлика между служението за идея и това за чужда облага.

Още в първите дене на чиракуването си от самите казанджийски чираци аз узнах за преимуществото на казанджийский занаят над другите занаети. Повечето от тези чираци бяха дезертьори от чираци на другите занаяти, за които разказваха с ужас, като туряха възможно крепки думи за предисловие и послесловие на разказите си.

Един приказваше, като бил чирак кожухарин, как му давали да яде все чесън и само чесън с хляб, защото бил евтин и не едирдисвал много хляб, рядко някога да му дадат праз лук и никога пресол или армейца, защото едирдисвало двойно повече хляб, отколкото чесънът, как заключали хляба и събирали огризките и коричките, увалите на средата, мачкана и тъпкана от масторовите му деца, и тях му подлагали да яде, и ако не ги изяде, пак тях му слагали и друг хляб му не давали, как го туряли да спи в одаичката или в хлева, дето стоели каците с аргаса, та кога вечер при лягание мастор му ги разбъркнал, цяла нощ от смрад се не задъхвало, и прибавяше — истина ли, лъжа ли, не знам — че ходел уж понякога в халето да си поотдъхва.

Други, който бил чирак терзия, преди да е казанджия, разказваше почти същото. Колкото за яденето в прибавък той разправяше още как го карали да мие паниците, да пере пелените и постилците на децата, да реже лук за ястето и да го пърже, да носи бохчите на баня и да ги връща и да върши всичко това, което днес вършат чираците войници, които се учат военното изкуство — как да се бият, да нападат и да се бранят, да мрат за народа си, за отечеството си и за славата му — и излизат едва ли не вътоглави и за нищо негодни лакеи. Разправяше още

как го пращала масторицата му да събира лайна за мазане и кога останял празничен ден без работа, да ходи на гората да бере дивачки круши, дренки, киселици или по чуждите лозя да бере ягориди, да краде мушмули и други есенни плодове.

Между тая група чираци имаше един — малкият Рачо от Трявна, — нещо род на баща ми отдалеч, и за разлика от баща ми бяха го нарекли малкия Рачо. Той беше по-напред чиракувал в Трявна у някой си даскал кунописец, да се учи да пише куни. Той разказваше как го учили на това хубаво изкуство, като го карали да чука и да разтрива на плочи лескови и върбови съчки за черна боя, алчия и киреч за бяла боя, как като свършал тази скучна работа, как го проваждали за коприва и за охлеви през велики пости, за хазмацук за сила по Великден, за гъби и за шюйгян през лятото и как кога не намерел да донесе, нищо не му давали да яде, а кога донесял коприва или охлеви, или гъби, проваждали го пак за риба да лови със сак, или да постави кош и да спи край реката да го пази да му го не откраднат, или да лови плаватък за дърва, кога прииждала реката подир валенето на дъжд. Най-драго му било, казваше, кога нямало друга работа и го завеждала масторица му в гората за дърва; тогаз тя вземала повечко хляб и сиреине, та си похапвали в гората и било най-сладко. Масторица му в тоз случай бивала твърде вежлива с него, но при всичко туй, кога да си тръгнат от гората, гледала как да го натовари с по-голям и по-тежък наръч дърва на гърб, а кога нямало потреба от такива услуги, проваждали го да изкарва свинете и да ги пасе, или кравата, или телето и това все, за да се изучи колкото по-хубаво на зографлък.

Един ден, казваше тоя, мастор ми, като седял до собата да пише, не знам какво да пише, и гледал през прозорците насреща по дувара на двора към комшийската къща, че се зеленее нещо изникнала и запазена тревица, и аз ще изкарвам телето да го паса, той ме вика и казва: «Видя ли там оназ тревица на дувара?», да изкарам телето да я опасе, че била млада и крехка; и аз да го послушам, по-скоро дръпнах телето да го кача на дувара. Де да ми дойде мен на ума, че телето може да падне, уж го водях и държах за юлара. Но телето, преди да иде до тревицата, падна; дуварът не беше твърде висок, но телето нам как падна, че не стана. Мастор ми, като видя това, изскочи

тъй, както работеше, разхвърлен, по елек, бели ръкави и гологлав, надникна телето, потегли го, не мърда. Впусна се тогаз да гони мене, да ме улови да ме бие. Аз побягнах, той се втурна след мене. Къде ти ще ме стигне той мене! Позапокити с голяма една кутия с емфие, която никога не оставяше от ръката си, запокити я да ме удари с нея уж, но аз се наведох и той, както бе засилил, храс, кутията в дувара и стана на парчета, емфието се разпиля, та го посипа и напраши. Пред вида на този втор зарар мастор ми побесня от яд, развика се, та се разпращя, и се разпопържа, и се впусна наздраво да ме гони, хване и да ме бий. На неговото развикване и разкрещяване изскочи масторица ми отвътре, дето беше се затънтила нейде, кой знае по какво и защо, па се поразгледа плахо-плахо от къщните врата и като узна каква е работата, впусна се и тя върху ми. Аз беж и от нея и като се видях на тясно, че тя ще ме хване, сбуторясах я силно и тя падна на гърба си, та навири крака. Мастор ми, още повече ядосан, предвари, та се изпречи на пътните врата, да не изскоча през вратата да побягна, а масторица ми скочи пак и с клетвите барабар креташе, та се луташе да ме хване уж. Аз търтих към дувара, та се възех да прескоча през дувара, отдето беше и срупало злочестото теле. Камъните, о които бях се заловил, като обиснах на тях, за да възрасна по дувара, се изкъртиха и аз, туп, долу на земята. и някои от камъните попадаха връз мене, та ме понатъртиха. Доде аз да се наканя да се дигна и да бягам пак накъдето вече ми прилегне, и мастор ми сколаса да ме натисне тъй, както бях паднал, и захвана да налага, ама с ръце, с юмруци, с колене, скачаше връз мене, после пък прав засиляше се, та ме риташе. Между това аз сварих, та се изкачих из ръцете му както можих. Масторица ми още веднъж се изпрече напреде ми да ме хване, още веднъж я буторясах, па из вратата, че право тук при вуйча (при баща ми, когото той не знам отде накъде го вуйчосваше), и дома биле се не отбивах.

Оплакванията и изкайванията на тези мои млади съхудожници бяха току-кажи все еднакви. Те се оправдаваха и обвиняваха все масторите си в другите занаяти, а още повече масториците си, които в такъв случай имаха право да се месят на чираците в настаняването и натлъчването им на къщна работа направо с мъжете си, същите им мастори по изучаването на занаята, дори и повече нещо,

защото ги сматряха не само като чираци на занаята, но и като цели слуги за в къщи, макар че им не плащаха нищо друго освен единия хлебец, що им даваха, и занаята, който можаха да изучат, ако би дотраяли да изучат нещо, което напоследък оказваше се непрактично, недостатъчно и малко можеше да им послужи за прехраната им в бъдеще, в името на която ставаше всичкий този таватур и злострадания. Под предлог, че масторите им ще ги научат на някой занаят, горкото младо поколение заробваше ся за две и три години да служи без никаква плата, само за един хлебец, да служат на мастора си като чираци в занаята, и да му шетат като слуги на дюгена, и да му помагат нещо понякога, а същевременно и като същи къщни слуги да изпълняват всичките капризиозни прищевки на прекрасната или мускоривата му половина. А какво горко положение, боже мой, да бъдеш слуга на жена прихотлива, каквито са капризни въобще жените. Една народна пословица казва, че било най-тежко и мъчно да шеташ на бял кон и на калугер. На белий кон разбирам, защото иска час по час да го тимариш и да го чистиш, защото щом легне, и се омацва и омацаното на белите косми много личи и грозно стои. Но по какво значение е турен в пословицата при белий кон и черний калугер, необяснимо ми е засега. Но аз, както можих да заключа от разказите на новите си другари, виждаше ми се, че пò би приличало, ако да се прибавеше в речената пословица при коня и при калугера и жената, че мъчно ѝ се шета, а още по-мъчно ѝ се угодява.

От всичко, що чувах, най-ужасно ми се виждаше, дето някои от тези дезертьори, като се оплакваха от поведението на масторята си, показваха се по-благосклонни към масторите, освен от някои позастарели вещици, на които съвсем не било възможно да им угодиш и да им се придобриш. За масториците си те въобще се изразяваха някак по-благоприятно. Те казваха, че повечето от тях гледали по-снизходително, дори и съжалително, подавали им скришом от масторите им и по-чист хлебец, и по-добра гозбица, и често с винце ги почерпвали, но приказваха между това и за други още някои работи, не толкоз чистосъвестни, скандальозни и не толкоз нравствени за масториците, а някои разказваха и за масторите си някои твърде... а най-много се оплакваха от калфите.

Между тези, повечето селянчета, дезертьори чираци

имаше и един гражданец, търновченин, някой си хаджи Иван Хаджимавродинов.

Хаджи Мавродин беше пришелец в Търново, той беше цинцарин, но отде беше, не мога да помня, по право не съм се и усещал тогаз да питам, че да го запомня. Като дошел в Търново, той бил най-напред казанджия за малко време, после наскоро се сдружил с някой арбанасчанин и станал бакърджия, т. е. ходял по селата да продава бакъри, готови медни съдове. Той се оженил за една арбанченка гъркиня, която беше превел в Търново, та живеяха с кирия. В ходенето си по селата той беше ударил някой си келепир от някой селенин, когото можил да излъже да купи от него на вето вместо бакър и тук няколко оки някакви си сребърни пари, тъй поне се приказваше още във време на детинството ми, и от този келепир уж хаджи Ламбрин беше се замогнал, та беше проболерял. Изпосле той бе ходил на божи гроб вседомовно, те с жена си и с децата си, както се вижда, с двойно намерение — едно, за да примири съвестта си за проделката с келепира, а друго, за да му кажат хаджия, което беше тогава още като един вид дворянство у българите. С това те влязваха в кръга на самораслата и самовъдна българска аристокрация. Всичките тогашни български чорбаджии бяха и хаджии. Жена му беше, както рекохме, арбанасчанка. Арбанасчанките бяха по онова време кокони и в нямане на гърци в Търново те минуваха за благородни, тъй що по-първите и по-самостоятелните от търновските граждани се женяха повече за арбанасчанки и се сгрупирваха около митрополита търновский и това беше бомонът, или търновската аристокрация.

Подир завръщането си от божи гроб хаджи Ламбрин не ходеше вече по селата да продава медни съдове, а купил си бе едно дюкянче на Каябаши и тамо продаваше бакър. Той беше един от мюсериите на баща ми и затуй той имаше обичай през празниците на големи дни, като по Великден, по Колада, по Богоявление, да ходи на поздравление у тях, както и той идеше по сирни заговезни да се прощава с мастора, т. е. с баща ми, и на биваемите годишни угощения по халвалъка и по мазилото той непременно щеше да е от присъствующите.

В детинството си аз много пъти бях ходил с баща си на хаджи Ламбриновий дом. Къщата им се броеше като гръцка и старите, хаджият и хаджийката, в къщи все

гръцки си приказваха. Децата им тоже се считаха за гърци, и те знаеха гръцки и гръцки си приказваха, но като пораснали в Търново, те от връстниците си бяха се научили български и повън приказваха все български, и много по-добре от майка си и от баща си, който приказваше повече турски с мюсериите си, които не знаеха ни гръцки, ни влашки. Той имаше две дъщери, моми съвършени и двете. Помня ги като днес, макар че по времето, за което говоря, аз съм бил на възраст девет-десетгодишен. Щом влезех в къщи и баща ми се заприказваше за нещо със старите, те ще дойдат по една, по една и двете наред да ме викат и водеха ме в техните си стаи една от друга скритом, даваха ми разни сладки работи и твърде често ме подлъгваха да си отлагам чужбичката, за да видят уж как ми са ставали космите къдрави, и от други любопитства още водени, те ме подпитваха, разпитваха, пипнеха, стискаха, после ме прегръщаха, целуваха и аз, при всичкото от малък нравствено възпитание и набожно настроение, не се противях, нито смеех да се оплача на баща си и да ги изкажа пред някого. При това трябва да забележа, че аз, ако и да вземах твърде пасивно участие в тези прости детински скандалци, бях донейде и приучен на тях още по-отрано, защото на същите почти операции бях излаган по-отнапред още и в същото време на друго място в нашата махала; друга една мома, тоже наша далечна комшийка, си поимваше този адетец, та кога ме пращаше баща ми или мащеха ми у тях за нещо, тя ме отвеждаше настрана уж в къщи да ми достави за каквото съм проводен и същевременно си позволяваше подобни волности с моя милост и аз, ако и да считах това от най-напред по домашното си възпитание, още и по начитаността на някои духовни книжки за нещо неприлично и даже грешно, не го смятах за нещо тежко престъпление, защото и нещо сериозно нито можеше да бъде, нито се предприемаше от моя страна в такива случаи. Но на разказа си за хаджи Ивана!

Хаджи Иван беше по-малък от сестрите си, той можеше да е година, година и половина или най-много две години по-малък от мене по това време. Баща му, както и майка му имаха грижата да го не оставят да стане казанджия. Те го бяха дали да се учи гръцки в тогашните килии при църквите в Търново, но защото той се не учял и бягал все по реката да ходи, те го прибрали по-отрано от учение и дали го чирак чохаджия. Това знаех аз за тогоз хаджи

Ивана, преди да ходя в Свещов да се уча и преди да ставам още даскал. Сега, когато след толкоз перипетии аз се завръщах на казанджилъка, сварих и него казанджия коджамити момче между чираците на кръстниковът ми дюген. Баща му бил умрял близо преди две години и той бе дошел да стане казанджия нещо преди два-три месеца преди мене. В кръстниковий ми дюген бяха му надянали прякора хаджи Гургут, но защо бяха надянали този прякор и какво означаваше той, както тогаз, тъй и сега аз не зная. В наший дюген го прекорьосваха хаджи Угрипка, защото, кога дойдеше празничен ден или вечер понякога да ни свареше, че ядем, натриваше се, та сядаше неканен и огрибваше всичко, що имаше напреде му — манджа, хляб.

В първите дни на казанджилъка ми аз, ако и да бях възрастен вече, но като аджамия в занаята, се подружих с чираците и ние вечер понякога срещу празник, след като свършехме определената си работа, сядахме на особен кръг само чираците от всякой дюген, та си приказвахме, или пък в празнични някои дни привечер, когато от масторята ни някои поразвеселене по-отрано се прибираха към къщята си, а някои оставаха до късно по механите и додето още калфите ни не са се завърнали да ни приберат, ние, чираците от един-два дюгена, а навремени и от всичките пет казанджийски дюгени събирахме се на куп пред някой дюген или в някои от дюгените по десетима-двадесет души, та си приказвахме, и за какво не, и най-вече за всичко, що ни бе минало през глава, какво сме теглили и как е било, та сме дошли да станем казанджии. С някои от тези разкази ние вече запознахме читателите ни. Между чираците въобще аз бях най-възрастний, после мене идеше хаджи Иван. Разумява се, че аз, като бивш вече даскал, макар и да нямах от 17 години по-нагоре, бях коловодецът на тези събрания, аз отварях заседанията, но като се свенях и срамувах още да им приказвам от живота си нещо, което те едва ли можеха да разберат, отварях приказките с някои легенди за светците, още по-често от чудесата на св. Богородица, от това после неусетно минувахме на други предмети; тоз казваше туй, онзи онуй, каквото знаеше и за каквото можеше да приказва. Хеле кога захванеше реченият хаджи Гургут, или хаджи Угрипка, да ни приказва уж какво е теглил и всъщност какво е чапкънувал от малък, от чохаджия, както аз го помнях, като умрял баща му! Той ни разказ-

ваше защо напуснал чохаджилъка, как отишел да става просто терзия, после кожухарин, после бабукчия, че бояджия и как уж го все изпъждали кога масторята, кога масториците, като разправяше кога за какво го изпъждали.

ТРИМАТА МАЙСТОРИ

След завръщанието ми в казанджийский круг, първото, което привлече вниманието ми, бе случайното някак, но инак доста любопитното съзвучие и еднообразие почти в имената на тримата мастори в бащиний ми дюген. Баща ми се казваше Рачо, а двамата му другари и съдружници — единият Начо, а другият Гачо; сякаш че нарочно бяха се пробирали тъй, да бъдат имената им почти еднакви. Но много по-интересно беше за мен 12-годишното им трайно наедно живуване и ортакувание. Те бяха почти връстници. Това го аз знаех отдавна, още от детинството си; но сега пръв път това явение навождаше на мене разни и сериозни размисли.

Тая година, когато аз влязох в близко познатия мен бащин ми казанджийски дюген да стана казанджия, не видях на казанджийските столове тези мастори, които бях привикнал от малък да виждам на масторските им столове. Тая бе първата година, откак след 12-годишно ортакувание и наедно живуване тези достопочитаеми мастори бяха се разделили. Дванайсет години ортакуване, мислех си аз, то е почти един цял живот, и тримата независими мастори бяха живели като ортаци, без да се скарат и без да влязат в сериозни някакви препирни и неспоразумения, и тази 13-а година бе първа, откак бяха се разделили, и то пак без да се скарат. Те бяха вече разделени и последните двама бяха се присъединили и сдружили с други мастори на други дюгени, а баща ми беше останал самостоятелно и независим мастор в своя си дюген; но всяка неделя почти и всеки празник аз ги виждах наедно пак по привичка насядали на клечници около разпалената мания вред бащиний ми дюген. Слушах ги, като си приказваха за настоящите работи на занаята си, за бъдущето на поминъка си, а най-често и най-вече за миналий си живот и за незабравенното си 12-годишно ортакувание.

Баща ми Рачо беше тревненчанин, Начо беше габровчанин, а Гачо беше от Ресен в полето. Уста Начо беше висок, едър и снажен, пълен и представителен наглед, загрозяваше го само многото навън отсочений му като стряха търбух. В умствено отношение беше май тъпица, не се усещаше отведнъж за нещо и нямаше почти никаква инициатива и самия си занаят работеше механически някак си. Баща ми Рачо беше среден бой, с голяма глава, но съразмерна на туловището му, очи сини, възрус, нос малко въздернат нагоре, плещи широки и мишци яки. И неговият търбух беше големичък, но не отсочен и съразмерен с телосложението му. Той бе чевръст и пъргав. А уста Гачо, напротив, беше нисък, дребен, сух, имаше несъразмерно на образа си нос голям и надсочен над устата му. Той беше още доста чер, затова белким му бяха надянали оригиналния и твърде подходящий на ръста прякор Ряпа, та и определително Черната ряпа.

По склада на ума си, както и в масторията на занаята си баща ми надминуваше своите вечни другари; броеше се още и грамотен между казанджиите, защото знаеше да прочита и да си записва, макар и доста слабо. Говореше складно, разсъдливо и доста красноречиво, дори и не като казанджия. Мастор Начо имаше глас и ум, несъответствующ на снажността и представителността му. Говореше като жена, а мислеше като дете. Последний не беше и честолюбив, когато, напротив, баща ми имаше силно и докачливо честолюбие, но умееше да се сдържа и да се влада. Казанджилъкът като че не беше повлиял на него: глъчка, мъмър можеше да чуеш от него, но псувня и попържня никога, ни дотолкоз даже, доколкото следи е оставило в мене четиримесечното ми чиракуване в казанджилъка. Като казанджия той беше доста вежлив и политичен и обичаше да се занимава с политически работи, беше страшен партизанин на русите. Уста Гачо, напротив, несъответствено на боя си, беше лют, но не като пипер, а също като растението, с презимето на което го кичеха. Говореше бързо и доста свестно колкото за работите по занаята си и за поминъка си, вън от които не знаеше ни гък да продума, та и не говореше нищо; приказваше само за работата си. Но странно, не можеше да начене за нещо да говори без предварителна някоя гласна псувня, ни да свърши приказката си, без да я запечата с някоя пак оригинална псувня.

Било би не безинтересно, особено за наблюдателите, ако да кажехме нещо за почитаемите подруги и съжителки на достопочитаемите тези мастори, които в тяхното присъствие представляваха контраст някакъв на мъжето си. Мащеха ми беше дребна и слаба жена наспроти силата и снажността на баща ми. Уста Начовица тоже беше дребна, суха и едва стигаше до рамото му, като се възправеше при него, и когато той все си пò май мълчеше, тя непрестанно бърбореше, гълчеше и се караше. Подругата на уста Гача, напротив, го надминаваше почти двойно на ръст и пълнина. Особено любопитно би било сравнението в нравствено отношение на тези достоуважаеми и наблюденията върху влиянието, което едни на други имаха те, според както с пръв поглед се отражаваше. Мащеха ми беше покорна робиня на баща ми, уста Начо беше съвършено похлупен под чехъла на своята половина, а уста Гачо в съдружество с жена си представляваше картината на вироглаво и упорито дете, което, схванато от яки и силни ръце на някой по-голям от него, кряка, вика, дърпа се, удря, бие, не рачи да се покорява, но все таки е принудено да иде, където го води по-силний от него. Такъв беше уста Гачо пред своята почитаема съпруга.

Понякога неделни или празнични дни в съдружеството на тримата речени мастори идеше, та сядаше при тях и друг един мастор казанджия — уста Цончо Еленчанина, — и той тоже връстник техен, но от съвсем различен характер. И той като дойдеше, обикновеният ред на приказките им се разваляше; приказките ставаха по-живи, но не и по-интересни, защото като еленчанин той отнасяше ся някак чорбаджийски със събеседниците си, искаше да фигурира като по-важно лице между тях, да осъжда делата им, поведението, да им намира махна, да се препира с тях за едно-друго, все за малко важни работи, да представлява себе си, че знае, че башардисал, и да им се присмива, че те не знаели. Уста Начо си пò май мълчеше или пущаше нещо като шега, но твърде не в попад и несполучена. Уста Гачо той закачаше повече. Той се сърдеше, препираше се, разправяше уж, но уста Цончо го наддумваше и той свършеше с явна и висока попържня. Баща ми той твърде не закачаше или го нападаше по-издалеч и те разменяваха по някоя дума с претенции на казанджийски остроти. Но когато виждаше баща ми, че той обезустя другарите му и се показва, че пò разбира от тях, вмес-

ваше се в препирните им и натъпкваше му самара, върху каквото и да бъдеше препирнята им. Уста Гачо, ако е в по-весело разположение, ще хване на реч, на две да вика: «Ха сега де, дупце!» Ако ли беше нещо мрачен и неразположен, тоя ще хване да попържа: «Май с еленско духло. Вчера съм го яздил и днес дошел да ми се курдисва!», и с безбройни повторения на думите «вор», «сиктир» най-подир ще го пропъди.

Уста Цончо имаше ръста и снагата на баща ми, само в хода не беше тъй пъргав и като ходяше, нам как сѐ креташе на въз една страна и въз друга и баща ми казваше за него: «Ходи като хамата кокошка», думи, които аз помня и досега и казувам ги и аз; без да зная и сега какво ще рече «хамата». В образа най-много приличаше нам как на св. Никола по изображението на този светец в черквата на св. Константин, и най-вече в устата. Но при всичката си прилика на уважаем светец аз имах голяма антипатия против тогози челяка още от чумавата година, като бяхме на бяг във Фидова чифлик. Не беше ми нищо сторил и не беше някой пакостник челяк, само беше присмехулник, за това белким аз го не обичах. И това ми към него настроние имаше някакво влияние в разположението ми въобще към всичките еленчани, с които съм имал сношение; и не съм срещал еленчанин когато и да е било, та да се не усетя за уста Цонча Еленченина. Те сѐ надядаха с баща ми, макар на шега. Той често викаше на баща ми: «Ей го на, тревненци голи фодули!» — а баща ми му отговаряше: «Я го виж ти еленското шюле какво си прави устата!»

КАЛФИТЕ КАЗАНДЖИЙСКИ

В първите дни на занаята ми, ако и да бях възрастен вече, но като аджамия в занаята аз се подружих с аджамиите, с чираците. И ние вечер понякога срещу празник, след като свършехме определената си работа, сядахме на особен кръг, само чираците от всякой дюген, та си приказвахме. Или пък в празнични някои дни привечер, когато от масторята ни някои по-развеселени по-отрано се прибираха към къщята си, а някои оставаха до късно

по механите, и додето още калфите ни не са се завърнали да ни приберат, ние чираците от един-два дюгена, а навремени и от всичките пет казанджийски дюгена събирахме се накуп пред някой дюген или в някой от дюгените по десетина-двадесет души, та си приказвахме, и за какво не, и най-вече за всичко, що ни бе минало през глава, какво сме теглили и как е било да сме дошли да станем казанджии. Между чираците аз бях най-възрастният, после мене идеше хаджи Иван. Разумява се, че аз, като бивш вече даскал, макар и да нямах от 17 години нагоре, бях коловодецът на тези събрания. Аз отварях заседанията, но като се свенях и срамувах още да им приказвам от живота си неща, които те едва ли можеха да разберат, отварях приказките с някоя легенда от светците, още почесто от чудесата на св. Багородица. От това после неусетно минувахме на други предмети. Тоз казваше туй, онзи онуй, каквото знаеше и за каквото можеше да приказва.

Иван Моката беше забележителен по това, че не говореше много и когато да говори, говореше все алегорически по сложните действия на занаята. Тъй като искаше да каже пълен човек, той казваше «байро», което е една голяма дебела каца в казанджийский дюген, и пр. Той беше един черноок, червендалест и хубавеляк човек. Жена му Замба беше тоже хубавичка, но правеше му срамотни работи и когато се напиеше, идеше да се кара с него на дюгена. Велю Таслака беше едно сухо и болничево човече, не говореше и той твърде, но когато говореше, употребяваше повече някои безвредни остроти, доста сполучливи; разсмиваше другите, а сам се не засмиваше. За Пата и Щвръка няма нещо особено да кажа. Другите бяха нови за мен от постоянните калфи в бащиний ми дюген, които познавах от дете още — те бяха Иван Кривия и Иван Прашилника. . . но по-напред за Иван Шопа, който беше тоже един от новите калфи в бащиний ми дюген и нов мой познайница и приятел.

Иван Шопа беше калфичка нещо около 20-годишен. Аз се сближих с него, когато от казанджилъка минах на мазилото. Той удряше от аралъка. В занаята го не биваше, ама и пък беше уварда; беше кюсерлак, както повечето от шопите, и напротив шопското си потекло беше немирен и зачеклица. Аз се подружих с него едва ли не при напущането ми казанджилъка, когато бях взел да го при-

дружавам в нощните му похождения да ходим да задиряме момите по чешмите. Той имаше доста много приятелки и познайници между момичетата. Махалата пищеше от него празничен ден. През дето минеше, все щеше да намери какво да се закачи, а особено вечер и през делничните дни не оставаше на рахат ратайкините и момичетата, които ходеха нощe по чешмите за вода. Надпреваряше ги, напиваше им менците, целуваше ги, искаше им ябълки и бъркаше из пазвите им да търси ябълки, щипеше ги; с една реч, задиряше ги по нашенски. Той често сполучаше в дръзновенията си, но често опитваше и кобилиците по гърба си при посегателството си към нови завоевания. Аз можеше да му стана добър чирак, както бях зел да му ставам и верен другар, но мина ми лисица път, че се случи наскоро с мене онази случка, поради която зарязах без време казанджилъка, и оттогаз не съм ни го видял вече, ни чувал нещо за него.

Горкият Прашилник беше създание обидено. По това време той беше около 45—48-годишен. Висок, едър, кокалест, но мършав и инак имаше изглед жалостен. Не можеше да гледаш на него и да го не пожалиш в сърцето си. Сякаш че виждаш великолепно някое здание в развалини. Имаше гърди широки, глава голяма, но съразмерна на снагата му, лице гаванчесто, чело широко, но ниско и сплощено. Мустаките му бяха възруси, гъсти и буйни, но не толкоз дълги, колкото широки и възземнати височко откъде ноздрите му, брада имаше тоже възруса и тук-таме коджемките промесила. Ходеше по̀ май небръснат или рядко се бръснеше и прораслата му небръсната брада го правеше не толкоз страшен и грозен, колкото дряхъл и печален. Не зная защо бяха го кръстили Прашилник — затова ли, защото ходеше овален, окидан и прашен, или затова, че където станеше, седнеше, прашеше с мания, прах от въглища, с който бяха набити и отънали дрехите му, или затова по-право, че беше снажен и едър; защото на особения казанджийски език прашилник знаменуваше едър, снажен човек. «Яли коджамити прашилник станал вече» — нещо като льохман, но с по-друго значение.

В дюгена той почти никаква работа по занаята не вършеше на своя глава, защото нищо и не знаеше как да го похване и отде да го захване, нищо не умееше и не му прилягаше, т. е. не му стигаше умът отде и как да залови

и да направи това, което би се искало от него да го извърши. Той служеше като допълнение на по-долните калфи и чираци — да доизкарва това, което са те захванали, и то само в най-обикновените и по-долните работи. Той ходеше често с бъкела за вода на чюшмата, той пълнеше байрото, ходеше с торбата за хляб в махалата и с менчетата за гозба, когато определеният за това, мазилото, оставаше да върши друга работа. Празничан ден той повече стоеше да варди дюгена и доде не го проводяха нанякъде, не отиваше никъде. Провождаха го обикновено да иде в махалата да донесе вода, да насече или да нацепи дърва и той слушаше. Понякога само, когато масторята правеха хесап или инак имаше кой да седи на дюгена, той излизаше самоволно и отиваше пак в махалата у тоз или у онзи мастор, дето можаше да очаква, че ще го нагостят или почерпят.

— Защо дойде, Иване? — беше обикновеното запитване, когато го видеха масториците и момичетата или ратайкините в махалата.

— А че подойдох да ви повидя.

— Гладен ли си, Иване? — ще го запитат.

— А бе, че не съм твърде, ама ако ми дадете нещичко, пак си похапнувам.

— Е хади, донеси една-две кобилици вода или понасечи малко дръвца, а че ще ти сложим малко да си похапнеш или почерпиш.

И Иван на драго сърце ще иде за вода, ще вземе да сече дърва; но и дърва да сече не му прилягаше, ама ще ги накълца там какво-годе.

Бачо Иван особено обичаше малките деца — милваше ги, носеше ги на ръце или ако бяха малко по-големи, носеше ги на чуш, т. е. вземаше ги на гръб и ги разхождаше, затова и малките деца тоже го обичаха, макар да ги пълнеше с мания. По-големите и в махалата, и по пътя го закачаха, но никога не тъй ядовито и злобно, каквото казанджийските калфи и чираци и особено по-долните калфички и чираците. По-големите калфи се обхождаха с него някак по-снизходително, но калфичките, чираците го задяваха оскърбително и той, сиромахът, не можеше да им се отърси, седеше, та им плачеше. Той много обичаше и драго му беше да му каже някой бачо Иване, ама от чираците той никога не можеше да чуе благатна дума.

— Ей, Прашилник, рядка майка — тези и такива би-

ваха повече комплиментите, които отправяха към него обикновено.

Като беше къщата ни току до дюгена и аз бях порасъл, току-кажи, в дюгена, аз познавах бедния Прашилник много по-отрано, както казват, още от меки ногтье. Аз помнях как ме носеше на ръце или на чуш и ме разнасяше по пътя или по улиците и по махалата от къща в къща, накъдето го разпровождаха. Бях алъщисал от малък с него, та и коджамити момче, аз си ходях с него, да ме носи на чуш.

Помня добре как жените въобще се отнасяха към него със съжаление и го окайваха. Някои по-слободни го закачаха и искаха да се клендзуват с него, но другите им забраняваха това, нашепнуваха им, да ги не чуе той, а някои и явно пред него им казваха: — «Недейте го мари, не видите ли го, че той е «хвала богу», т. е. не е на ума си, извеян е, или рядък, както казваха злобните казанджийчета.

В походите си с него аз съм бивал свидетел на сцени доста куриозни, които са се втълпили в ума ми. Мога и сега да ги разкажа. Тъй например отиваме към махалата, където са го проводили, и минуваме през някоя тясна улица, каквито има и досега в Търново, дето жените от тая махала излезли, та насядали пред вратите на домовете си или пък се събрали по няколко пред някоя порта на работа: коя с хурка, коя с чекрък, коя с чорап или нещо кърпеж. Насядали, та си напростреле краката и запречили пътя, та не може лесно да се минува. Пред други по-важен пътник или поп те или ставаха прави, или си поприбираха краката, та струваха път да си мине. Но пред моя герой Прашилник, па и пред мене, неговия рицар, не ни считаха за хора и не мръдваха биле.

Байно Иван имаше обичай да поздравява секиго, когото срещнеше, мъж било или жена, па дори и по-възрастните деца. Той, като дойдеше пред някоя такваз жива барикада, ще се възпре най-напред да ги поздрави.

— Добрутро ви, булкини, тенкини, бабини.

— Голям порасъл, Иване — ще му кажат. Иван ще помълчи.

— А бре, Иване, а че защо здрависваш най-напред булките?

— Защото са млади. Добрутрото е на младите, на булките, добър ден на тенкините и добър вечер на бабичките.

— А защо тъй бре, Иване?

— Защото баба изяла си хляба.

После ще постои малко, ще подрънка с жените, ще ме подруска на гърба си, да се не утеснявам белки, и когато му скимне да си ходим, ще им каже най-после:

— А че дръпнете си краката да мина де.

— Ама че прескочи ги, та мини бре, Иване — ще каже някоя от тях.

— Ъ, ъ, не бива, може да има някоя непразна, а че е грехота.

— Тя, която е такава, сама ще си дръпне краката, да я не прескачаш.

— Жив челяк се не прескача, а пък умрял никак.

— Защо бре, Иване?

— Защото умрял челяк да го прескочиш, котка да го прескочи или куче, вампиря се, а пък жив се вталасъмя, тъй казват.

— Нищо му не става на жив челяк, ако го прескочиш, Иване — ще каже друга някоя. — Прескачай ти, гледай си работата, туй за туй, ако го прескочиш, ще е прескочен, и това си е, туй ще му и кучка завлече, ако рече да се сърди, а пък сега няма такъв свят да се сърди, защото го прескачат.

— Тъй кажи ти, че нищо не става, да те прескоча аз, че да видиш как ще се вталасъмиш.

— Нищо, Иване, нищо му не става на жив челяк да го прескочиш — ще се обади пък друга някоя от жените. — Ама какво салт ще иска, ако ще го прескачаш? Като го прескочиш на въз една страна, да се повърнеш, пък да го прескочиш и натака, въз другата страна. И тогава няма зарар от прескачянието, биле и файда има, че расте, кръви се този, когото прескачят, и хубаво става, колкото по-често го прескачат, толкоз по-хубаво му става, ярадисва му. — И тази, която говори тъй, ще се подгигиля и ще изгледва жените изпод лоб, събеседниците да разберат, че тя говори нещо знаменателно.

— Ярадисва ли му, не му ли ярадисва, и файда ли има, зарар ли има, аз съм чувал, че се вталасъмя, и това знам.

— Вталасъмя се той, горко ще му до — ще се обади някоя позастаряла жена или бабичка някоя, като заподсмърча и заклати глава тоже някак знаменателно.

И Иван ще постои, ще ги послуша, а че пак ще повтори да им каже:

— А че дръпнете си краката де, да мина, да не прескачам.

— А бре, Иване — ще каже пак друга някоя, — като си не дигат краката, ти сам си посегни, та ги дигни и замини. — И тоже ще се избърне да гледа дебом всичките комшийки, за да види сещат ли се на това, което е тя за остроумно изказала.

— Аз не ми трябва таквоз нещо — ще каже Иван, лукаво уж, доколкото му позволяват умствените сили да лукавствува.

— Ще дигне той, ама ял ли е кобилицата по гърба си — ще каже някоя от по-младите, която тоже иска да продаде чалъм на неприкосновеност или току-тъй просто, за да се намеси и тя в приказките.

Иван, сиромахът, като чуе думата кобилица, ще вземе да се отстъпва и да се тегли по-назад, ако е повече напреднал в съдружеството на жените. Ял ли бе кобилица друг някой път, или що, но действително беше го много страх от бой, това, което беше явна прямота на умствената му несъстоятелност. «Хади, Пеца», ще каже и ако съм се заиграл, ще дойде да ме вземе на чуш, пък ако се разместят жените, ще мине и ще си замине, или ако не, ще се върне назад и ще мине през друга някоя улица за там, за където е тръгнал.

Други разговори се завързваха между бае Ивана и обществото на насядалите по улиците жени. Например:

— А бре, Иване, хайде да та пооженим бре — ще подкачи пак някоя от жените.

— А че да видим, не ще бъде зле да стане такова нещо — ще каже Иван, — ама няма кой да направи този хаир с мене.

Понякога, и именно в такива някакви минути, бае Иван се виждаше близо до разкръсти пътя на умственото си побъркване и сякаш умът му се повръщаше до нормалното си положение, усещаше се за нещо и като че се виждаше у него проблясък на умственост. Още малко, и можеше да кажеш, че бае Иван си влязва в реда на ума си и говори, ако не като умен, то поне като мислещ или, по-право, като обикновен човек. Но там, дето чакаш и се надяваш за това, ще видиш, че той се е заплеснал и продължава да си говори пак като не у свяст. Това се проявяваше у него тогаз обикновено, когато му се отваряше дума за жените.

— Жег го търтило него — ще каже някоя от жените,— няма пари да се обръсне, а пък ще се ожени, и жена ще ще храни.

— Сега вземам 350 гроша, а догодина, масторът каза, ще ми даде 400* — отговаряше Иван ухлебнат до уши и зяпнал у жените.

— Що ти трябва, Иване, да се жениш, то жена, да ти кажа аз тебе, беля го казват и аслъ беля — ще каже друга някоя.

— Беля ли, беля ли! Такваз беля да имам аз, че нищо друго да нямам — ще кажеше горкият Иван и ще въздъхнеше някак безсъзнателно и ще хванеше някак да фитка и да си облизва устните.

— Хади, хади, Иване, върви си по работата, където са те проводили, че ще те гълчи масторът ти. Върви си, не стой тука да те закачат тези вещици. Те са слободни, не ги ли видиш ти, широко им е тям около шията, че искат да те накарат да ти покапят лигите.

И сиромахът Прашилник, виж го, взел си дърмите да си ходи.

— Хади, Пене, хади, Пеца — и аз ще тръгна подире му, ако ме не вземе на чуш.

На таквиз сцени с нашего бае Ивана аз неведнъж съм се случвал, които сцени аз си живо припомням и сега, като се чудя как може да помни човек от малък, защото не мисля да се е случявало това с мене по-късно от петата и шестата ми година или най-много в седмата.

Случвало се е понякога аз да съм се заиграл с връстниците си момчета и момичета там около жените и Иван да си замине, където има да ходи, а мене да остави и кога се върне, да ме вземе.

Струва ми се да помня аз и такъв един разговор за бае Ивана да съм чул, ако и да не мога да си го представя тъй, както други някои случки.

Като си заминеше той, някоя пък от жените, и ако добре помня, по-застаряла една вдовица от махалата тамо, дето се позапирахме ние с бае Прашилника, ще се обади и ще хване да гади тези, които са го закачали.

— Мари недейте го, мари, не го ли видите, хвали

---

* Иван вземаше действително хак от 350 до 400 гроша, когато другите калфи, негови връстници, вземаха от 1200 до 1500.

богу. То не му стига умът да си попроси, пък челяк нали, ще му се. То да е свестно, не ще ходи тъй.

— Че ний, да е с ума си, ще ли го закачаме — ще каже някоя от смъмрените.

— Ех, да го знаете вий какъв беше той, бае ви Ивана, на времето. Ех, че пък хубавец беше, то хубост, ти казвам, сякаш че беше куна изписана. Висок, левент, червендалест, да го удариш по едната страна, ще се пукне другата. Бой, снага, всичко му на място. Да го гледаш, да му се не нагледаш, в чаша да го изпиеш, такъв беше. Аз съм момувала с него, че го зная. Ний сме от едно село. Аз бях по-малка, що се бях замомяла, ама го добре помня. А пък колко чисто се носеше, колко гриджик ходеше! Сякаш че на пара стъпваше. Като вчесал онзи ми ти перчем, като засукал онез мустачки, като крехнал онуй ми ти калпаче, ей тъй сърцето да ти изтръгне. Тогаз струваше той да го позакачи някой, а то сега какво ще се научиш, да го закачаш! — разказваше една попрестаряла жена, която казваха Каломенчанката, защото водеше мъж каломенчанин, която аз зазнаих изпосле, защото подохадваше у дома.

— Ами че как е станал сега той на този хал, какво му е станало? — ще запита някоя от по-младите жени.

— Че как, ей тъй! Станало му не, ами му направили, зададоха го, стрела да ги устрели. Той беше един момък — безцен камък, па го закопаха челяка, направиха го ни на един хал.

— Че кой го задал?

— Една бродница имаше там на село, тя го изяде, вещицата, ама подир и тя си изяде главата я, и тя не хароса, ама стори зян челяка. Той си имаше от баща си всичкото — къщата, нивята, лозята, ливадите, гледаше си работата като челяк, задиряше най-първата и най-хубавата мома в селото и тя мома луда ходеше за него. По кладенците, по хората, на седенките не се отделяха двамата, все наедно, и на хорото все едно до друго ще ги видиш.

— Ами защо са го задали, как са го задали и как е останал тъй? — питаше друга и тянка Тодора продължаваше:

— Иван най-подир се сгоди за тази мома, що ви казах, че се задиряха и щяха да правят сватба. А пък онази вещица имаше и тя една дъщеря, беше хубавичка и тя, ама

беше май като халосаничка, недомисленичка такваз, като че ѝ беше едната събота ексик. Майка ѝ искаше да я даде на Ивана и като се сгоди той за първата, тази проклетата вещица да вземе да я зададе. Умря май с мома, за 24 часа умря, хем годеница умря. Пръснала ѝ се, казваха, лявата гръд и умряла. Аз не я видях. Иван горкият от желби за нея изгуби си ума и стана такъв фесфесе. Казваха тогаз, уж като милеел той за годеницата си, тази проклетница придумвала го за дъщеря си — да върне оназ и да вземе нея. Захранвала го и запоявала с какво не щете — със зъмински съблекла, със сърцето на малки щърчета, — кадяла го с прилепови, дано да прилепне Иван у нея, дано да фърли севда на нея и да я вземе. Ама като видяла, че няма да го бъде и че той се е годил вече за оназ, поличната мома, тя тогава я задала, после задала и него. Тя умряла и Иван лежал много, ама като бил як и силен, не се пукнали шабарите му, както обикновено става това у зададените, а му се пукнала някоя ципа на мозъка в главата му и оттогаз залинял, не си гледал работата, не му стигаше умът да се чевирдисва, изпадна и изпродаде всичко и дойде в касабата. Ходи тук-там, та пристава, и найподир се закрепи на казанджилъка току за единът хляб.

Това, дето този байно Иван не беше като другите обикновени хора или като другите казанджии да се кара, да псува, да се бие, а беше тъй мирен и изглеждаше окаян някак си, види се, и то да действуваше някак на мене, та и за това го още обичях и милеях го и като че любопитствувах да знам защо той е такъв, като не цял човек. Струва ми се като да помня, че питах веднъж по-голямата си сестра:

— Тяте тя, ами защо ли той, този Иван Прашилника, не е като другите Иванчовци?

— Тъй го създал пък него господ, благодарим го — ми се чини да ми каза сестра ми. — Ти да не му се смееш, че господ ще ти се разсърди. Не му казвай Прашилник, а бате Иван или дядо Иван.

Дохождам да мисля, че от туй ще да е останало в мен, дето и до днес, като видя такъв някои некадърни хора, хора обидени, глупави и дето не им стига умът, как ги експлоатират, как ги злоупотребяват и ги измъчват, да се встъпвам за тях и да гледам, ако мога, нещо да им помогна.

СУЕВЕРИЯ

(ЗА ЛЕПИРИТЕ)

Преди 50 години и повече, когато бях момче на 12—13 години, бях сѐ дадандисал да ходя вечер на дюгена срещу празник, когато «чукаха скория» момчетата; защото близу беше дюгенът ни— от домашните врата — на дюгена вратата. И аз като четях от Амартолон Сотирия и от Софрония да приспа баща си, пригледвах, ако сестрите ми седят още, обаждах им се и отивах на дюгена, дето чувах много приказки за самодивите, русалките, вампирите, таласъмите, каракондженовците, ламите, амеевите, орисниците и други таквизи много, които си приказваха те помежду си. Аз слушах тези чирачета жедно, без да се намесам в приказките им.

През това време случи се едно събитие, което ме направи твърде любопитен, и тъй да кажа, пристрастен към тези приказки.

Една нощ тютю ми Панайот Мочоолу, някогашни другар на баща ми в хайдутлука му със Странджата, а после в женянето му побратим и верен приятел, завикал на пътните врата: «Рачо бе, Рачо, стани ми отвори бре, Рачо.» И баща ми, като го познал, отворил му и го пуснал в собата, дето бяхме се натъркаляли синца. Какво е било, не помня, но усетих, че ме настъпи някой, като лежах от края там на постелката си, дето легнувах след четението на баща си; може мащеха ми да ме е застъпила, като беше станала да разтреби в пруста. Събудих се, и чакай, рекох, да послушам, и чух като казва тютю ми Панайот на баща ми тези думи: — Бе, брате, аз ли не се пазя, ама ще дявол туй, измами ме. Излязох по четири часа и половина, кажи ти, тамам на токатчийските гробища*, дойдох, гледам, в тях едно магаре, също моето, дето пасе с овците. Гледай ти хлапешка работа, рекох, дошло [овчарчето] до града, и магарето се запасло в гробищата тук, а то не го видяло, може и тъмно да е било, та си отишло. Аз отидох към гробищата, прескочих в гробищата, рекох да го помилвам и

* Токатчийските гробища бяха на сред Мариноволския кър, край самия път, който води от Търново за мариноволските чешми. Токатчията е бил аенин в Търново на свършването на миналия век в размирните времена.

да го позалъжа, че като скочи то, туй ли си ти? Престори се на куче, на котка и нападна ме в очите. Хеле аз се давандисах, па дръж, то дръж, като голяма някоя котка: като духаше, сякаш че ме поливаше нещо студено. Ей тука суратът ми, ръцете ми, че по врата, ей тука е, сѐ между плещите гледаше да ме хване. Гледай ми раните. Аз на какво бях, хеле по едно време се съвзех. Дойде ми малко сърце. Зех един камък, който се случи в краката ми. Погнах да го ударя, то се дръпна до гроба, спря се там, ама очите му лъщяха и станаха големи, големи, сякаш че беше саде очи. Аз като видях, че се свря там и не мърда, не го закачих вече, но с камък в ръка край дувара прехвърлих се, че мъна насам. Като дойдох в града, тогава чак се осетих, че съм се отървал от злото, което ме снамери в токатчийските гробища.

— Ай майке, какво ли ще е било то? Се таквоз ще е, или таласъм, ама не е таласъм, защото той не прави зло, ами е лепир, той е таквоз джанабет нещо. Ама там не се е чувало да има таквоз нещо досега, аз като ходех на седенките едно време, колко сме ги прескачали тез гробища. Ама може, като е подушило такъв юнак, да се опитало да го енселедиса; че на какво да се престори, на вашето магаре.

— Че да не беше то, кой ще го задиря, ами тъй ще ме излъже. Илям веляким — страшно нещо беше, че толкоз зная. Па как да се случи, че аз да си не зема ножовете, а то щях да го науча как се пие българска кръв, чекия нямах в себе си, два сахатя и повече се уращисвах с него.

На тези думи влезе майка ми и ги повика оттатък в пруста. Тютю Панайот каза, има ли ракия. И ракия има, и парцали, и всичко, каквото тряба.

Те станаха и отидоха в пруста. Майка ми подир малко, и тя отиде при тях. Аз съм заспал и сънувах през нощта сѐ токатчийските гробища и сѐ кучета и котки ме давеха.

На сутринта рано отидох на дюгена и заничах момчето, което най-много приказваше за тия работи; то ми каза да отида в събота вечер или в неделя, празник, ще ми прикаже, колкото знае, таквиз приказки и което не знае то, ще ми посочи друго момче, калфичка от нашия дюген пак. Нямаше що да сторя, останах за в събота вечерта. През тази неделя останах за в събота, но приказките на тютя ми Панайота дълбоко бяха втънали в сърцето ми ли, в душата ми ли да кажа, и аз като ходех на даскала, всеки

ден минувах на касапския му дюген да видя там ли е. Първия ден го нямаше на дюгена му; втория беше там, но обвит с една кърпа; на третия и на четвъртия сѐ там беше, без обвивки, лицето-му все драскулки и обикновено към врата му бяха по-забележителни.

Аз едвам дочаках съботa вечер, приспах баща си, обадих се на сестрите си и отидох на дюгена. Зех да чукам скория при момчето, което щеше да ми приказва; то ми заприказва за сладки и медени. Не помня сега какво ми приказва, но аз го пресякох и казах му: «Сега стана късно, аз ще си ида, че утре ще дойда и ще ти кажа какво да ми приказваш.»

На утрето след черква аз се озовах на дюкена, привикох момчето, седнахме настрана, и — казвай сега. То захвана пак нещо за сладки и медени. Не, рекох му, не за сладки и медени, ами за таласъмите и за лепирите ми прикажи нещо, от какво стават те и какво правят на хората, и могат ли да им направят нещо зло. И тутакси му изприказах приказките на чича си Панайота Мочоолу, както бях ги чул, ама не от него, ами от едно момче уж от сколото съм го чул, от устата му, тъй го излъгах пак аз него тогаз; защото бях забележил, че у дома не му ставаше приказката, като че криеха да се не чува, че е ставало нещо с чичя ми Панайота.

И момчето тогаз захвана приказките си така: Таласъмите стават, както казват, от сенките на хората, кога правят бина някоя голяма, и искат да ѝ турят таласъм: премерят сянката на оногоз, когото искат да го турят таласъм, като да не види той, и вдълбават конеца в една кутийка или в хаталите на дувара; подир четиридесет деня човекът, на когото са намерили сянката, умира. Тоз час като токо умре, който е вече той, душата му се преселя и отива в кутийката или в хаталите и там се загнезди да живее, а че оттам излиза понякога такъв, какъвто е бил, с дрехите си, с каквито е ходил и се вестява на оногоз, който може да го види. Съботниците, които са се родили в събота, те най ги видят, те виждат и таласъмите, и лепирите, и сладки и медени — сичкото виждат, тъй каквото правят.

— Ами че християнските бини, каквото сколия, черкви, имат ли таласъми?

— Имат зер, и трябва да имат; школята имат, черквите искат малко чисти да ги държат от таквизи работи, ама

и за туй падат, та се рухнуват често*, хем как тъй падат, та се строшават издъно я; затуй сега ги правят от дъски кубетата им, а от от камъне не може без таквози, осун на едно куче, или на една котка сянката тряба да се премъндоли там, и тъй седи черква било или каквото да е. Виж на Арбанасите, защо има толкози стихя; като правели тогаз хората, хем къща за живение си правили, че пак без стихьо, без таласъм не можели; големи къщя правили и по едно стихьо туряли от куче, или от котка, но май затуй ги чуваш сутрин на чешмата, като се оплакват, че от стихьото си не могли хлябът си да увардят; то таквози и ходи ноще да варди да не разсипват къщята или бините. Ей го нà, хамбарите, които захващат нашият дюген тука от долу,** и те имат своите таласъми, които не дават нищо от тях да се кътне.

— Беки имат хамбарите таласъми?

Имат зер, ами беглишки не са ли и те си имат своите таласъми. Един циганин, две кучета, хем едното копой, да го видиш какъв е закавръчен, и ти биле ще хванеш да се облизваш, и една котка ли е, котак ли е, ама котак ще бъде, защото котка или каквото да е женско, за таласъм не струва.

Доде той приказваше това, мен през ума ми премина как два-три пъти бях ходил под хамбарите за юрдечи яйца, и примислях си какви скандали преминавах — таласъмът салт да се яви, стигаше ми. Тогази го пак попитах: ами какво правят те, таласъмите, на хората, хапят ли ги, давят ли ги я?

— А бе йок, не правят нищо, и нищо не казват, салт кога речеш да разваляш нещо, тогаз се пречкат из краката ти, дано се халосаш да се удариш. Има хора, та са умирали. Те не са лоши, не са таквизи джанабети, хайрсъзи като лепирите и караконзалите. Искаш ли да ги видиш? Ела някоя вечер кога е месечина, ще ги видиш.

---

* За Еленската ли, за Барянската ли черкова каза и друга нам коя и нам коя. В начало масторите не можаха твърде да ги кордисват и много селски черкви падаха, само аз знам паднаха на тревненските колиби две. Присовската черква, и тя падна; но не помня за кои ми каза той тогиз, не е за тези, защото те подир се правиха.

** Тогава от нашът дюген надолу, чак до пътя бяха хамбарите, масивно едно здание; подир 80 години нещо турците продадоха половината на някои си бъчвари, които дигнаха къщи високи, а половината стояха. Подир като продаде баща ми дюгена, не знам що е там.

— Ти видя ли ги?

— Видял съм зер, колко пъти! котката има десет пъти, а кучето дваж, триж, копойя еднъж салт, и млъкна.

— Ами циганина?

— Че и циганина веднъж ми се стори, че видях, като ми го казваше бае Цвятко. Ей тъй циганин същи: с брадичката му, със сичкото му. Понякога като му скимне да работи, ама вътре — не знам вън що не работи — иде лупаница, тупаница, пуханица, духат меховете, ей тъй като под земята.

Това като казваше, ей бачо Колю лудият, оттатак иде и момчета десетина, петнайсет подире му тичат къде хамбарите. Аз го не бях виждал на тоз хал, той си беше се тъй мълчалив, ама тоз път раздразнен от децата, които го бяха подирили от пред черквата и го замеряха. Той отиваше пред хамбарите като на сайвант, защото там седеше той, и него не го закачаха казанджийчетата. Един от калфите повика на другите момчета да се махат и от чираците някои се притекоха, та ги разпъдиха.

Като се разтуряха момчетата и се успокои бачо Колю, зе да си приказва сам: «Махни се оттам бре, дяволо проклети, ти си лош, ама и аз не лъжа; ти идеш с десетина души, ама и аз като свикам сичките казанджии да дойдат, дармадан ще те направят и на другарите ти главите папсим* ще ги направят». После помълча малко и пак захвана да вика, а при него нямаше никой: «Махни се бре, циганино недни, какво си дошел, та си се околисал при мен, какво имам, че какво ще ми земиш; ей го на̀ циганина проклети, гледайте го какъв се сглежда; махай се оттам бре, враго проклети», и удари с тоягата на земята и я хвърли подир в едно направление, към което стоеше циганина ли, дявола ли, и аз не знам как да кажа.

На това дойдоха и ме повикаха от дома; станах, отидох да видя защо ме викат — било да ядем. Ядохме, отидох пак на дюгена и седнах при чираците, ядоха и те, и станахме, излязохме и седнахме на дъската, там къде хамбарите, с момчето, което ми приказваше от сутра за таласъмите. Аз надникнах да видя за бачо Колю — ни Колю, ни никой нямаше под хамбарите на сайванта.

— Е, видя ли бачо Колю от сутра? Чу ли го какво

* Папсим викат казанджиите сякой недоизкаран котел — от най-малкия до най-големия.

думаше, циганинът, ха циганинът какъв се сглежда напреде ми? Хвана ли вяра сега на туй, което ти казвам, рече момчето, таквоз лъжа аз не хватарам: което е, е; което не е, аз го не зная.

— Ех и ти, намерил си челяк за шахатин пак, че той луд бе, каквото казва, можеш ли да го вярваш?

— Вярвам го аз него; видиш ли, когато ти приказва, че не иска да те убеди, ами си приказва тъй, като че не мисли за какво, ти го вярвай него; той господ приказва чрез неговите уста. Не си ли чувал, дето има една хората: от луд и от пиян научаш правото.

— Тъй зер, да чакаме от лудите и от пиените да научим правото, тогаз и ще прокопсаме; те трябва тогаз да ги имат хората на почет.

— Не, ама кой го кара от сутра да заприказва за туй, за което си ний приказвахме, и да прикаже истината?

— Никой, той си приказва като луд челяк, каквото му дойде на ума, и да не е тук, при циганина, той, дето да е, все ще приказва таквиз, каквито му идат на ум. Хем той не приказва нещо, което да се разбере сал за циганина, той приказваше за дявола, врага, чер като циганина.

Така казвах аз на Кира, момчето, което ми приказваше за таласъмите, но и аз не бях по̀ на други ум тогава, освен че господ приказва чрез лудите. Не знаех още, че има болест халюцинация. Аз много пъти бях слушал Коля да приказва така, да пъди дяволите, които му се виждаха; ама никога не бях го виждал тъй да се разсърди и да се заканя да иска да ги бие. Всякога мирен и приветлив с хората, той беше приветлив и с тях, молеше им се, канеше ги да си идат с добро, ама тоз път мислех, като раздразнен от децата, които тичаха и викаха подире му, и като видя казанджиите, че излязоха салт за него и ги разпъдиха, от това белким разбъркаха се понятията му, и излезе на таквоз, на каквото го чухме да приказва.

После му рекох на Киря: «Я да оставим ний Колю на бога и на казанджиите и да се върнем на нашата си приказка за таласъмите.»

— А какво да ти приказвам веке, аз каквото знаех, ти изказах.

— Изказа ми за таласъмите, ама не ми си изказал за лепирите, туй, дето ми приказа ти, не е било таквоз нещо, което било в гробищата, дето е нападнало моя другар. То било голямо, силно нещо. То като се борило с него, и

го драскало, ей тъй е, сякаш че челяк било, драскулките личат по него, като да го е максус драскал.

— Че какво да ти кажа, като и аз не зная какво ще бъде то, дето го е него драскало. Голямо ли е то, хубавец ли е някой момчето.

— Голямо не, ами и преголямо, мъж свършен. Доде бил по-малък, тряба да е бил хубавец — рус, червендалест, момче тъй като ябълка. Представях му титю си Панайота, както си го въобразявах млад като е бил.

— Не знам ки, аз таквоз не съм чувал, като на твоя приятел, да го дави и да не може да му стори нищо, тряба да е много юначен и безстрашличав челяк, или инак той не изваждаше кости от тамо; или е бил много аджамия тоз лепир, който го е драскал и не можал да го одращи, както трябва. Ама ти какво казваш, се таквоз нещо ще да е било то, лепир е било то. Ама аз не съм чувал таквоз нещо, да се преобрази като на магаре, че подире като на куче, че на котка и подир на очи сал и да духа студено да го полива. Аз съм чувал, че натиска хората и или ги одушвало, или ги оставало. Чувал съм, че влязва, дето ще, ама не съм чувал на какво се преобразява, на магаре ли, на куче ли, на котак ли.

— Ти ми кажи от какво става то и какво прави на хората, а че като какво се е вестявало — то друга работа; то на едного може да се вестява таквоз, а на другиго онаквоз; кого от каквото го е страх или от каквото не го е страх. Аз съм чел из книгите, че като отивал нейде си един калугер, така спал в гробищата край един град и си подложил един кокал; дяволът, като искал да го уплаши, преторил се на жена, че вика другата жена [която била уж], кокалът под главата му: «Хайде мари на баня!», а тя викала: «Не мога, че гост имам», а калугерът толкоз се уплашил, че зел тази кост, що била под главата му, та я биел и я проваждал да иде на баня.*

— Беки го пише това в книгите?

— Пише го зер, какви още работи има да пише, сал да видиш, ама го пише по друга турлия, че дяволите го правели, а с магии го правели някои от хората, като ги

* Това нещо го има писано в Пролозите, но има години не съм чел Пролози и не помня в кой месец и на кой ден беше. Ама тогаз го помнех и го разправих на момчето Кира. Сиромахът, то подир три години умря на къщата у дома от верем.

преобразявали на кучета, на котки. Ами сега дяволите ли са хитри станали, та се не явяват, хората ли са хитри станали, та ги не вярват; те пък ей тъй е, на таласъми, на лепири и върколаци, на сладки и медени, на каракончевци и змееве се преструват и правят пак каквото искат. Любопитно е да се съберат тези работи сички и да се пишат да ги знаят хората.

— Да се съберат, тамам. Аз пò онази година на манастиря отидох, та казах, като ме пита калугера какво си приказваме с момчетата, таквоз за таласъми кое* скочи калугера, че то било грешно, че то било празни приказки и дяволски работи, не щеше да ми даде да се комкам. Хеле като му рекох, ами за какво да приказваме, той тогаз захвана: «Е приказвайте, ама като приказки, не ги вярвайте.»

— Не ги вярвайте. Да го питаш него, той какво чете в житията на светиите и в пролозите, и ако не вярваме тези, трябва и онези да не вярваме. Те ако знаят туй, което четат, и ако разбират поне. Я ми прикажи ти мене каквото знаеш за лепирите.

— А бе да ти кажа: аз много като за писане не зная, ама каквото зная. Те, ефендим** са много лоши, хеле туй турските, дето стават от турци, те се казват и върколаци; и от българите стават я, ама ний тука живеймe с турците, и за тях да прикажем; аз тука не съм чувал лепир български, освен някой домашен лепир ако има, да го е прескочила я котка, я да се учи на малките деца да пие кръвта, или жена да си подоя детето, или дете да търси де да суче. Турските са лоши и ако не го уловят скоро, да се ввърколачи, да се вкръвничи, е тъй е до гроба си да намери някого и го улавя, изпива му кръвта чатър-патър, и доде си иде у тях, и умира, разумява се, ако даяндиса да не умре от страх в ръцете му.

— Че беки умират от страх.

— Пий, да видиш биле, ей тъй е и зъбите му стиснати, горните навън, долните навътре, да го погледнеш, че да те страх съвземе. Аз стана двама как виждам, двама не,

* Вехтите масторя водеха чираците и калфите си на Присовския манастир, който се считаше като тяхна задужбина, а един мастор имаше името проестос манастирски. Баща ми на този манастир умря, дето беше бягал от холерата, 1849 г.

** Това беше лаф на приказката му, както мнозина имаха този обичай в турско време да употребяват по един лаф.

трима, ама едногото, тогоз, за когото казах, че е страшен— да го видиш — да бягаш. Сиромах челечец, един хрисим, хрисим, викал го бил чорбаджията от вчера още, та снощи му казали и той рекъл: «Хади утре ще ида рано» — и станал рано, пък нали в село сахат няма, сбъркал сахатя и тамам да мине край този турчин край гроба и той си идел от къщата на другия турчин, що го осмъртил и него, и детето му, за да си играе с кадъната му; тя пък я нямало у тях. На град била, викали я да я питат за турчина как е станал лепир, как е умрял мъж ѝ, как детето ѝ; — той идел сърдит, па връхлетял челяка, оногоз сиромаха, и туйто.

— Ти каш трима си видял.

— Че трима пак я, двамата турци, за тях чух само, а оногоз българина видях. Ей че страшен, братее! Цяло село потрепера от страх, да виж, криене, подключание, да ги не сполети лепиринът, пък той, дето си ще, отива.

— Страшен каш, кой? Лепиринът ли, или челякът?

— Лепирина кой виждал, ами челяка, тънък, както беше, възжелт, малко рус, че като го сполетял да го души, станал син, котлян, езикът изплезен, очите му отворени, казваха, че по врата бил син, белким дето го стискал.

— Ами че как е станал той лепирин, мъртъв челяк оживява ли?

— Оживява зер, ама не може да остави гроба, там му е силата. Той този турчин, лепиринът, като бил жив, бил един урсус, ей тъй ходел боща, колко жени е разженил, колко стопани раздомил и ги осмъртил.

— Как ги е осмъртил?

— Ей тъй като му светне, я пък като го громоляса с нещо, що му се случи, и той отива на онзи свят да се плаче от него, че го бил убил. То пак добре, че подир смъртта си се влибил в туркиня, да не в българка. Кой знае що свят имаше да стане зян. Ув, жив човек да либи мъртвец, какво да ти додражей, като помислиш, че от тебе в гроба.

— Ами кадъната како стана подире?

— Какво ще стане? Тя си дойде от Търново подир 5—6 деня с един широк нос, тука раздран*, джададжия водиха, ловиха го, не можаха да го уловят, пак токо българската с върбови колови ръгаха, ръгаха в гроба му, подир

* Показа с пръст, че вътрешни ноздри нямал.

накладоха един буен огън, па го изгориха, като го извадиха от гроба.

— Ами челякът, онзи сиромахът, какво стана?

— Нали ти казах, заровиха го нашите; ама чак на четвъртия ден. Не вярват, че го е убил лепиринът, ами питаха, разпитваха кой го е убил? Като не се обади никой, дадоха го тогаз да го ровят пак, проводиха едного да вика оттам, дето беше паднал убит, че додето се чува гласът му, да привикват хората отсам-оттатак, да видят комшите кои са, ходиха, викаха, пак токо вързлиха убийството на селото, да плати селото 4600 гроша кан-акчеси и това си бе.

— Ама как кан-акчеси, какво е то.

— Какво ли е, кан-акчеси, глоба за кръвта, като убият някого, ако не намерят кой го е убил; викат тогази от мястото, дето е убитият и до когото гласът на тогози, който вика, се чува, викат него да плати. Пак то наше село е тъй, че оттам, дето викаха, и към двете махли чут, ако питаш биле́, към турската махла по-чут. Те добре, че намесиха и турците, та зеха и по-малко, а то земат, и по много, земат, чувам, по 16 000.

— Ами че нали видят, че както казваш ти, онзи лепирина го убил.

— Виждат, ама не хващат вяра. Казват, той не убива тъй хора, изпивал им бил кръвта и си отивал у тях, че там умирал.

— Е, подире.

— Подире туй селяните дадоха парите пак толкоз. През есента дойде бае Нягол Бакърджията и запита за чираци. Баща ми като чу, да го дам, каза, на град, да не седи тука да плаща и за удушените от лепирите. Пак ме даде и три години стана как седя се у мастора Рача.

КАК И ЗАЩО ЗАРЯЗАХ КАЗАНДЖИЛЪКА

Щом видях зловещият Мандаджиолу, че иде отдолу, хвърлих мазилото. Баща ми с глед искаше да узнае причината. Кривия се усети преди всички и повика: «40

гърка!» Разбрах го отведнъж какво искаше да ми каже, но щом се изправи той, Мандаджиолу, на дюгена на вратата, коленете ми заподхлъцваха. «Брей, брей!» — извика Кривия. Разбрах го. Потеглих зад меховете към комшилука, намерих го закован. Отправих се към вратата срещу Мандаджиолу. В това време Кривия извика уж на къздарджията: «Ашепсай, ашепсай!»[1] Стори ми се, че на мене говори и че го разбрах какво ми казва, без да мога и сега да си дам уверение дали на мене той каза това или по работата си говореше. Посегнах да изляза из вратата. Мандаджиолу препречи тоягата си. Дръпнах тоягата му. Мандаджиолу ме блъсна с ръка в гърдите навътре в дюгена. Чух, Кривия извика псувни: «Шком. . .» Докачен от противенето и още повече ободрен от вика на Кривия, насорих на вратата, сбутурясах Мандаджиолу и доде той да стане, озовах се зад хамбарите тогаз. Сега съвсем друго. Стори ми се, че той се погна подире ми и чух гласа на баща си, но аз бях вече, дето бе крайната чешма, но не ударих към края, а под бояджийските дюгени, през циганската махала под конака, та на Табашкия мост, през Каримякъ. Тука срещнах друга една пречка, независима от сцената в дюгена, но доста сериозна, от която само смелостта ми пак ме избави. Изскочих накрай града, но ударих не в пътя, а през пустите турски гробища. Ненадейното ми сполетване тук беше пък друг вид смущение, за което да разправям на читателите, ще стане нужда за един друг епизод. Ще кажа само, че след много перипетии аз излязох на пътя за Малки чифлик.

В тоз път, ни в това село аз не бях идвал друг път, макар то да се брои в Търново, но през турската махала в това време то беше непроходимо и не толкоз от турците и турчетата, които бяха готови на всяка крачка да ти направят хиляди пакости, но повече от туркините, които владееха тъдези в отсъствието на мъжете си в чаршията през деня и произвождаха безбройни скандали, един през други по-оригинални и отвратителни, и особено връз християните и връз младите. Който не знае тогашния свят и живот на туркините, мъчно ще може да си представи моето положение. Да бягаш от Мандаджиолу и да изпаднеш в ръцете на бесните туркини, то ще каже старото «от Сцила на Харидба» или пословичното «от трън, та на глог».

[1] Хващай, хващай!

Беше привечер, когато аз влязох в Малки чифлик, но и тук имаше турци и аз ударих под селото; и защото не знаех нито местата, нито селата на изток от Търново, възвих в дола към запад, та през Торшака превалих в лозята на изток от Дълга лъка. Минах през моста, та покрай Янтра през стърнището влязох в Чолакова махала. Итсия беше се минало. Отидох в дома на един роднина на мащеха ми. Пренощувах. На утрото рано осъмнах в Шемшево у друга една роднина на мащеха ми и оттам през Леденик на Ново село. Дотука горе-долу знаех и местата, и хората. Усещах, че е късно вече, но не можах да намисля де да пренощувам; не познавах никого, а, главното, нямах ни една пара. Наистина имах няколко сребърни бабки, които бях добил неправедным образом от роднината си в Шемшево, но що можеха те да ми помогнат още и оттука, още когато аз не знаех как мога да изпадна, но бях пълен с безстрашие и гордост от избавлението ми из разните перипетии в последните два дни.

Слънцето беше почти на запад. Аз хванах пътя от Ново село нататък, без да зная сам накъде отивам. И вървях в пътя с всичката пъргавост на младината си. С тъмното барабар нагазих Кална кория, както можах да узная от направените ми разпитвания на пътници и замръкнали по нивята селяни.

Кална кория, или, по-право, Канлъ кория, т.е. Кърваво то или Кръвнишкото бранище, е и сега едно въдолно място, преход на високите рътлини, протакани от изток на запад, пресичани от Янтра при Търново и които тука и понататък към запад досягат до планинска височина, доста лесиста и сега. А тогаз, преди 36—37 години, преходът беше една тъмна усойна, дето, деня да минеш, да те страх съвземе. Но честити са хората, които не познават опасността, която прекарват. Аз както не знаех де отивам, тъй не знаех и де се намирам. Сега, на тази възраст както съм, и толкоз що ми е минало през глава, според както познавам онез места и кървавата история на тези места, макар те и да не са страшни като преди 36 години, аз се не наемам да мина през това място нощя сам, без другар, пеш още и ни без една габровска костура на пояс или в пояс. На север — кръвнишкото село Добромирка, в което нямаше тогаз ни един българин християнин, отвъд прохода в

Богатовската долина — 10—15 села само турски и от онези най-лошите, севлиевски турци, убийци и батакчии, които още преди две години, в свободните ни дни, не се посвениха да нападнат денем на пощата и да убият пощальона. Тогази какво е било!

На северното устие на прохода днес има един хан за пътниците. Тогаз от Ново село до Севлиево на 4 часа нямаше ни едно село по пътя да срещнеш, а зад всякой трън почти се потуляха и денем, и нощем един-двама врагове, убийци. По-горе от хана има мост, днес на отворено място, а тогаз отвсякъде зашумен с гора. Когато стъпих на моста и покънтя, тогаз ме тръпки побиха. Стори ми се, че някой издаде глас непонятен. Нещо се премержеля и изшумоля. Ако беше ми се случило това, преди да ставам казанджия, аз щях да кажа, че е някоя дяволска работа и туй да «възкръснет бог», безсознателни кръстенета щяха да се посипят във всичкото си изобилие, но сега вече при много други неща казанджилъкът беше ме отменил от страха на дяволите, без да беше всадил още в мене страха от хората, много по-страшни и от този на дяволите.

— Е хей! — извиках повече за ободрение на себе си, отколкото за сплашване на привидението, което по всяка вероятност е било някоя лисица, както сега си го представям. Не видях как изминах моста. От моста нагоре започна една стръмнина. Аз се всилях, доколкото можех, да вървя колкото можех по-скоро, но усещах, че краката ми бяха се отсекли и не ми спореше никак. Едвам се влачех нагоре. Подир малко усетих, че изминах най-крутата стръмнина, и пак мястото беше нагорно. Пътят беше тесен, дърветата от страните на пътя бяха свели върховете си там, що нито звездите по небето се не видеха. Нощта бе безлунна. Тъмно като в рог. Да ме бутнеше някой в очите, нямаше да го видя. Да вървя — страшно, да седя — по-страшно; тук шумне нещо — озърна се, там плюкне — услушам се. Едни тръпки ме пущаха, други ме хващаха. Едва пристъпвах, когато из незапици току до мене, ей тъй сякаш над мене, в ушите ми нещо изкрещя с ясен и пронизителен глас: «ху-ху, ху-ху-ху», сякаш че стотина души изхухукаха из гората от разни страни връз мене. Не се усетих как съм подскочил и не знам сега търчал ли съм и много ли, малко ли съм тичал, но знам, че наскоро и като отведнъж се намерих на едно голо и безлесно място, на една равнина в едни ливади, и напреде ми до сто-двеста разкрача

мъждееха два огъня. Не бях пащал други път таквоз нещо и не знаех какво е това, дето русите го викат с и ч, а ние му казваме х у х л о в и ц а. Сега и мене ми иде смешно да се уплаша от една безвредна нощна птица, каквото е хухловицата, от рода на совите, но пръв път като чух това, и, види, се в таквоз положение и при таквоз настроение, то ми се видя нещо, което не мога нито да го представя, нито да го разкажа, както тогаз ми се представи; то глас бе необикновен за мене, неестествен, чуден, страшен. Когато се свестих и дойдох на себе си, сърцето ми туптеше, та се чуваше. Тъмно. Звездите блещяха на небето. По земята беше тъмно, глухо и тихо; ни ропот, ни тропот, ни нещо нейде да щукне. Но какво бе това, което ми се стори, че превърна сърцето ми с дъното нагоре? Такъв глас никога досега не бях чувал и не можех никак да се дозема какво бе то. Окумуш бях нещо си и някога си даскал уж, ама естествена история тогаз ние не само не учехме и не знаехме, че има таквоз нещо. Всичките ми от начитаност тогаз понятия бяха все за свръхестествените работи — или за дявол, или за ангел. Но и според тогавашните ми понятия този глас ми не приличаше на ангелски. Дяволи да са, и в него не можех да се убедя, защото и тогаз още не вярвах, че ако има дяволи, ще ходят из гората. Онази толкоз ясна за всякого днес случка тогаз беше необяснима за мене.

Като се поокопитих, потеглих тихом и дебом към огньовете. Колкото наближавах, съзнавах, че село не е; миришеше ми на злак, а не на дим, нямаше псета да лаят, нито петли да пеят. Дойде ми на ум, че са колари някои, пуснали тук на разкола да нощуват, но исках да разбера дали са турци, или българи, което си имаше смисъла да знам, за да видя на какво ще се реша. Аз се избавих от страха, но да видим не се ли излагах сега на действителна някоя опасност. Поспрял се бях да разгледам и първото чувство на предпазливост ми шепнеше да се оттегля настрана в гората край ливадите, без да изгубвам из вид огньовете, и да чакам до зори. Тамам да постъпя към гората назад, излая малко едно пале и се впусна към мене. Две-три черни сянки се възправиха изпред огньовете. Аз бях открит. Пусто и пале, колко го кълнях в ума си, но нямаше що, трябваше да изляза насрещу опасността, ако имаше опасност.

— Ей, кой е там? — извиках по турски и вървях, но

ни глас, ни слишание. Сянките се позамърдаха. Бях близо, но ни кола, ни волове не виждах и що е това, не можех да разбера. Обзалагам се и сега, че много от читателите ми не могат се усети, ако им не кажа, че това бяха три черни цигански катуни. Спрях се пред първата, в която нямаше огън да гори, но мъжделеенето на насрещните огньове се отражаваше на лицето ми и току до мене на друго едно женско лице, доволно смугло. То беше една циганка разчорлена; буйни вандаци от рехавита коса падаха по лицето ѝ. Доколкото можех и имах време в този час да разгледвам, видя ми се като на 40—45 години жена, в турски шарени гащи и късо турско елече. Държеше лявата си ръка на лявата си буза като човек замислен. Тя беше нещо като замислена и намусена, но както ми се представи, не беше ни дива толкоз, ни страшна, доколкото ми се представяха другите три-четири лица — две мъжки и две женски, — които не можех добре да разгледам. Циганката, която беше откъде мене, стоеше възправена у входа на помрачалата си катуна и мълчеше, когато на появението ми в насрещните две катуни се чуха гласове като на подигравки и между цигани и циганки се отвори гласна преговорка. Додето стоях аз смаян като вкопан на мястото си и не знаех какво да правя, в насрещните катуни се дигна джабалото като на кавга и противоречия. Аз се повърнах на първата си мисъл, да се оттегля нейде там в гората пак. Когато описаната циганка се обади, та отговори нещо, като се намеси в разговорите на насрещните и се отстъпи от входа на своята катуна пò към другите катуни, между нея и едного от насрещните цигани разговорът се продължи и вземаше характер като на възражение, дори и на заплашване от страна на моята, да кажа, циганка, защото не разбрах, но взех да се усещам, че тука се касае нещо до мене. От най-напред помислих, че те се препират кой да ме прибере в катуната си, но подире-подире взех да се усещам, че тука е работата по-сериозна. След едно дълго и бързо възражение моята, пак да кажа, циганка се обади по турски: «Ики ел бир баш ичин»[1], и се върна към катуната си, като се отправи към мене със следующите думи по български: «Не е ли тъй, две ръце са за една глава», и ме подтикна колкото е възможно по цигански вежливо към входа на катуната си.

[1] Две ръце са за една глава.

МАНДАДЖИОЛУ

Не знам отде се научи за това добре известният на всички мои връстници търновчани Мандаджиолу. На постарите той беше още по-известен, защото преди времето, за което разказвам, той бе служил не по-малко от 25 години в търновския конак като сопаджия в тайфата на Али Пехливана. Сопаджиите бяха един вид пандури, които ходеха денѝ-нощя низ града, за да пазят реда и тишината. Те биваха 12 души, от които 6-имата бяха всякога действуващи и други шестима в почивка. Те служеха под един началник, наричан сопаджи. Имаха си особена стая в конака, близо при тъмницата, която тоже биваше под техен надзор, за която имаше особен. . . който не излязваше наникъде. Когато началникът на сопаджиите излязваше понякога да се вести из града с цялата си тайфа 12 души, наредени един подир друг, и кога вървяха през чаршията, ако отиват нагоре, ще минават от едната страна, а кога се връщат, минаваха от насрещната страна край самите дюгени и при минаването им или през едната, или другата страна длъжност на всекой дюгенджия беше, каквато работа има, да стане прав, когато минават сопаджиите. Те имаха обичай да посядват на две или три места по час, по два, отдето наблюдаваха за реда и тишината, и после се дигаха оттам и отиваха на друго място или се връщаха. Али Пехливана го помня аз стар вече турчин, връз петдесетгодишен, с буйни провесили мустаки, всякога все намазани с миск и възсукани, всякога все чисто и гладко обръснат. Той имаше среден ръст, необикновено широки гърди. По привичка от млад и в спомен на пехливанлъка си той и на тези си попреминали години ходеше още и зиме, и лете разгърден и с разкопчани крачоли.

Мандаджиолу не беше вече сопаджия, а беше прост сейменин на служба у градския субаш. Служението на сеймените беше да ходят да викат някого, ако е обаден за нещо на конака, да изкарват меджия и да ходят с кабакчиите по събирание даноците.

Сега като знаем за Мандаджиолу и за двамата Ивановци, нека се запознаем по-отблизу с третия Иван — Кривия — и със Салито, един от другарите на Мандаджиолу. Салито беше едно дребно човече, сухо, костеливо, сбърча-

но лице, възкьосернесъс, но не толкоз като печена ябълка — като варена. Той не знаеше да вика, да се кара и да се препира и щом речеше някой да се разправя за нещо или да му отвърне нещо, и политаше на бой и захващаше да бие с готовата сопа, която, като сопаджия, всякога носеше на ръка, и след като изримъкнеше жертвата си два-три пъти, тогава ще сé изстъпи настрана и ще хване да псува, да вика, да дига гюрултията. Разумява се, че така постъпваше той с гяурите, когато с мюсюлманите постъпваше кротко като агне, а пред бабаитите от тях се милкваше като пале или пък се улавяше да се борличка с тях, за да покаже уж силата и якост и по тяхното снизхождение. Той представяше смешната, но занимателна картина на някой мъник, кога си играе с някой булдог. Обноските му с гяурите, както рекохме, беше чисто. . . .

Рядко да е бил проводен до някого за нещо и да не го е бил, разумява се, като му е минувало; разумява се обаче също тъй, че не му е всякога минувало, защото често се срещали и от гяурите хора нетърпеливи, които не се обхождали с него тъй снизходително като едноверците му или по-многото от битите гяури, не били тъй търпеливи да му прощават и да му премълчяват, съобразявани с пословицата «гяур османлянян даулу дур»[1], но като им прилегнело по-настрана и пò на тенха, вместо той тях да ступа, те го ступвали и добре му наместваха ребрата. На един такъв случай аз съм бил очевидец свидетел, а друг ми е разказвал сам героят на първата сцена, който случай и аз ще разкажа на читателите си, за да мога колкото по-ясно да им представя епохата, която описвам, и въобще живота на българите.

ХАДЖИ СТОЯН

След няколко дена щедрият и за мене хаджи Стоян взе да си показва рогата; на двете недели той ме вика на гости у тях.

— А бе, даскале бе, а че похвали ме бе. Аз са надявах от тебе, ама и от тебе нищо няма да излезе. Амчи защо правя аз туй училище, чева не го правя за чок иш или за черните очи на сивлиевчени, хелбетя, аз го правя за нещо облага да ме слети. Ами какво приказват за мене повън хората?

Ти ги тях кандърдисай някак, ако мож, а защо да не можеш, като искаш.

Аз да можа да стана още веднъж чорбаджия в конака, че да виж ти как се прави училище! — две ти направям аз. Ама де тоз господ да могат да ме направят чорбаджия, ама от онез папуняци ще има ли вреда да замирише някой край конака! Лоши копилета излязоха, бей. Баща им не беше такъв, а те пият ли, пият, и с турците, и без турците, пият до насирня, дето пие, там се и напикава, ама уловили турците с две ръце. Днес никой не знае какво става в конака; какво влязва, какво излязва, никой не знае.

Таквиз и други подобни ми издрънка дядо хаджи Стоян, доде се приканвахме. В това време аз гледах да ся зададе някой.

— Какво гледаш? — ме попита, който попоканван самси, беше се развеселил. — Гледаш кой ще дойде да седне. Никой няма да дойде. Баба ти хаджийка излязла, къде е отишла. Жена на софрата — има си хас! Ама баба ти хаджийка не е за софра, че май зела да се напива и като се напий, не знае какво прави. Аз обичам да ми идат хора, ама къщата ми вече не е за хора. Развали ми се къщата, даскале, хем я развали един калугер, ама зер жената такваз, че що е крив калугерът!. . .

Има десет години и повече мене людцак челяк не ми е стъпил в къщата, не смея да ги припусна ки.

Със сина си бе, сина си, що не избидисала да ходи с него, то ти казвам. . .

Аз сега искам да дохождаш ката ден, както си дошел, ама че тя да те види, с очи ще те изяде. . . затуй ти не идвай у дома. Нийде недей ходи, стой си все в школото, в черковния двор се разхождай. У дома, кога ме няма мене, нямаш работа. Тя е стара, ама за младо душа дава, като котка за прясна риба.

Подир обяд, когато вече си тръгвах, аз видях, като си дойде баба хаджийка, и като излягвах, аз я зърнах. Доколкото мога сега да си припомня, тя ми се видя една едра, висока жена, снажна, кокалеста, но не дебела, както той, едно лице ясно, очи бляскави и май като поизпъченки.

[1] Неверникът бие тъпана на османлията (тур.).

Можеше да ѝ отдаде човек около 45 години връст,когато нему повече от 55. Тя беше веке жена преминала, но от онези жени, за които тогаз казваха туй — «ядваше се още».

Всичко показваше у нея, че е била някога си лакомо парче.

От този ден насетне хаджи Стоян ми беше изстинал от сърцето. Аз останах разочарован от него и не исках ни да го видя, ни да го срещна, но той постоянно все идеше през ден, през два да ме наглежда и да ме разпитва как върви.

До едно време аз само го съжалявах още и го окайвах за изплакванията му за в къщи, но още месец не беше се минало от това, което чувах из града, аз вече можех да заключавам, че на страданията си сам той е бил творец и нему отдаваха. . .

Месец подир това още една вечер аз имах честта да бъда повикан на една сиромашка къща. Там срещнах баба хаджийка, която ме беше и викала нарочно. Тя ми се изплака за много работи от хаджи Стояна, който този ден бил я изпъдил, и да ме моли да му говоря да не прави така на стари години и себе си, и нея резил.

Аз я съжалих и в разказите ѝ я оправдавах за всичко и толкоз повече, че нищо такова, от каквото ме запредвардваше моят дядо хаджия, не съзрях и не угадих, при всичко че сега ми се виждаше и по-млада, и по-либава; скръбта или тъгата на някои жени и в някоя възраст възбуждат почитание и аз, при всичко че бях в положение да се уверя в думите на хаджи Стояна, никога ми сърце не даде да оскърбя горестната жена и знам толко, че намразих още повече хаджи Стояна. Правдивостта обаче изисква да спомена тук едно нещо, което и сега не знам на какво да го отдам. Къщата, в която аз се срещнах с хаджийката, за която ми е съвестно да я нарека сега баба хаджийка, беше сиромашка, но беше ѝ сродна от нейна страна, но не мога потвърди сега каква бе, що бе; тя беше близо до училището. Знам само, че от школото, дето живеех, се виждаше в нея по двора, дори и в къщата вътре, но аз дотогава не бях погледвал оттамо, отдето се гледаше в нея. В тая къща имаше едно момиче, разумява се, роднина на хаджийката и да не бе еднородна дъщеря на скромните домовладелци. Когато най-напред мене ма въведоха при хаджийката, тя беше сама. Аз влягох при нея и ние

седяхме повече от сахат и половина все сами, та ми се изкайва тя и аз я теших, та я раздумвах, но нищо не мога сега да си припомня, нито какво ѝ съм говорил за разтуха. Момичето влезе на два пъти, та донесе веднъж сладко да почерпи, което не беше дотолкоз хубаво и което не беше още в обичай редовно по къщята да черпят в Севлиево, освен в две-три къщи, друг път донесе ракия, та я сложи на столче пред мене, трети път влезе, не знам сега защо, но тоз път хаджийката я остави при себе си и я накара да седне на земята до нея, та я пипаше сегиз-тогиз по главата и по пазвата, та я скопосваше, като продължаваше да приказва с мене. Тоз път оплакванията ѝ бяха не толкоз частно за нея от хаджи Стояна в общ смисъл, а общо връз теглилото на жените от мъжете им грубияни и тирани. Не мога сега да си припомня как бе, но знам, че хаджийката отвори дума, та разправи на момата, свидетелница на последните ни разговори, колко е хубаво да вземе жена учен мъж, който познава, разбира от света и знае кога какво да ти каже и как да те поучава за нещо, ако не ти стига умът. Тия думи аз ги разумях за сватовщина, метнах око надваж-натриж връз момичето. То стоеше безстрастно, равнодушно скръстило ръце на колене, та нищо не продумваше; вперило очи в чергата напреде си или в дрехата си, стоеше безмълвно и безстрастно като статуя. Аз не зная нито какво съм говорил, нито какво съм правил, но доколкото мога да си спомня, аз отдадох това не толкоз на учението, колкото до сърцето, до табията, защото казах, че има много прости хорица, неучени, които си минуват много добре и благодарни са.

— Все по-друго нещо учен мъж, знае да те направи да не сбъркаш и ако сбъркаш нещо, знай какво да. . .

Впрочем тоз вечер аз си останах повече даскал, отколкото човек. Сутринта или по-подире може би аз да исках да се възползувам от представения ми случай и ходех, та зяпах по прозорците, заничах по двора и в къщи, дано намеря някакъв случай да. . . изкашлевах се, тананиках си някои от ходещите тогаз по-любовни песни, които тогаз още бяха повече турски и някои гръцки, но нищо таквоз, каквото мене можеше да ме блазни; виждах момичето ходеше да си шета из къщи и все тъй безстрастно и хладнокръвно и никак не заинтересовано от мене и от моите платонически ухаживания, по което аз идех да заключа, че тя вече си е намерила подходящото лице и не се интере-

суваше ни най-малко от мене. Аз впрочем останах си по привичка заинтересован и почти всяка вечер и сутрин аз изправно ходех да заничам да я видя кога ще тръгва или си иде с кобилицата за вода или от вода, когато само тя биваше одушевена, и въобще всичките севлиевски момичета по това време само-тогаз биваха по-живи.

Впрочем аз не бях сключил три месеца в Севлиево и страшно бях заскучял и скучаех, нямах с кого да се срещна, с кого да се разговоря, кому да открия сърцето си, с кого да разменя две сърдечни думи; две-три лица, с които се срещнах, нямаше друго освен да лицемерствувам.

Аз вече се сещах за моя казанджилък и тъжах за него, защото. . . понякога даже идеше ми на ум моята бъбрива циганка, която. . . Таквоз е младежкото сърце: какво не прави, все трябва да платиш данък, който времето, възрастта изискват от. . . Идеше ми на полуда и аз в страхуване от подобно нещо сторих да разпространя кръга на знакомството си, но които и да са, нямаше с кого да се. . .

Първо аз исках да се сприятеля с градский духовник, рилец, някой си Максим; но в три-четири виждания и посещения, що му направих и го каних да дойде тоже у дома, той не дойде ни веднъж.

Аз нямах абсолютно ни една книга, даже неразлъчните си пословици бях оставил в Търново. Питах него за някакви книги, каквито и да е, но, слава богу, и у него освен един требник. . .

Той беше инак млад и здрав, хитър и разговорчив, шегобия, но с ограничени понятия. Всичкий му разговор състоеше в осмивание на простите и подпийничави нрави на севлиевчени, именно на мъжете, и доста вещо умееше да ги представлява, но като една само и все иста тема, идеше и до повторение.

СРЕЩАТА МИ С КЪБРОЗЛИЯТА

Сам аз не съм имал случай да се състана с него насаме, но като представител на търновската епархия на два пъти имах случай да се представя пред него — веднъж с доктора Чомакова и не помня сега кой беше, но или бе дядо Хри-

сто, старий Тъпчилеща, или бе хаджи Гюрооглу от Самоков. Ние ходихме в дома му на Гьок су, когато той подир велик везир, какъвто бе станал подир обиколката си по България, и във времето на когото беше се подало на 1856 първото онова прошение на българите за отделянето им от гърците под особено духовно началство. Сега той не беше никакъв, но взело бе да се поговарва, че може да стане пак велик везир, и ние счетохме за нужно да го наобиколим, да го позапознаем с днешното положение на въпроса ни, да поизпитаме неговите наклонности и ако е възможно някак, да го попредразположим в наша полза. Той ни прие доста вежливо за един фанатик турчин, с предубеждения, и бивш велик везир, говорихме доста за състоянието на раите в Турция въобще. Той се жалуваше, че турците, управлявали повън, не доразбират положението си, но мъмряше силно и на младите българи, които, ходили или неходили по Европа, и дошли тука да живеят в Турско и искат да живеят като в Европа, и казваше, че ако има някой да развали държавата, то са тези хора, които нямат една определена задача и не знаят какво им се иска. Наспущали бради кюлханетата му недни и какво е това — вижте ме, аз съм европеец.

И че може ли този, който те е вчера бил, днес този същий да те признае равен с него, да ти прави тилтифи и да разсъждава с тебе по работите на управлението! Почакайте поне да измрат тия, които са си научили ръката да ви бият, и тогаз с онези, които не са могли да употребят на практика тази старата теория, и с тях се мъчете да се споразумявате, инак е нафиле. После от тези и таквизи едни разговори той ни запита отде сме, защо сме дошли в Цариград и какво правим тук, ще седим ли и ще са бавим ли. Ние му тогаз казахме, че сме дошли и сме тука като представители от градовете си да се плачем от владиците и да молим правителството да ни избави от гръцкото духовенство.

— Хъ, каже, вие сте дошли демек по политически работи и хеля ходите все подир оназ работа, за която ваши някои бяха подавали прошение, когато още бях велик везир. Вие добре ще сторите да си идете на вилаетеца си и там да видите какво можете да направите да се поминувате добре с комшиите си, с господарите си, и като дойдете да се споразумявате с тях, както би трябвало, тука, в Цариград, е лесно; правителството, което всякога иска

доброто на поданиците си, ще направи онова, което изисква времето и което наспоред времето може да стане. Аз не обичам хора, които се месят в политика, и не струвам хас от хора, които каращисват миллет ишлери, да говорят в името на един народ. Това ми никак не е по водата. Аз защо обичах старите ваши бегликчии — продължаваше той, — като се обърна към Чомакова, те бяха добри хора и бяха умни хора, гледаха работицата си, кефеца си, дохадяха тука, продаваха ни овните си, вземаха ни паричките, па си отиваха; такива миллет ишлери не каращисваха; най-много да се понамесеха да поискат за в градовете си, кой отдето е, или за някое село някоя черква, или манастир, или друг някой хайрат да направят, и аз съм им много предоставял и пригодявал да сполучат желанието си. Ама те бяха умни хора, знаеха какго правят и какво искат. Те не се караха с гърците и ако нейде някой владика направеше нещо, което не прилягаше на сана му, те ще ни го подметнат само: таквоз и таквоз едикой си кира кешиш направил, ехалито това не може да го понесе, но на туй вие му търсете чарето. И ние каквото правехме, правехме с караказана тук, на онзи владика му давахме пътя оттам. Ето защо аз не мога със сегашния свят да уйдисам. Ей го нà, ти си добър челяк и от добър сой си, аз познавам брата ти и го обичам, ама тебе как да обичам, като си си оставил работата, та си ходил да се реешь по Европа, станал си хекимин, спуснал си брада, та и хекимлика си не гледаш, ами си дошел да се бъркаш в миллет ишлери, ето защо аз не струвам хас от таквиз хора и не мога да те обичам, както обичам брата ти.

— Ефендим — каза Чомаков, — и брат ми, който е толкози добър, и той сега иде викан тука да се съди с тамкашния наш гръцки владика, защо дал уж страната на българите и не оставял гърка владика да прави с тях каквото ще.

— На бас се хващам — отвърна Къброзлията, — че брата си ти си го извадил от глава и си го пъхнал в таз беля, и добро няма да пати. Ето защо аз казвам, че държавата ни ще я развалят ей таквиз като вас, които ходят по Европа и дойдат тука, па се вземат да каращисват работи и не знаят какво да правят.

— Ефендим — поех приказката аз и казах, — Вие не знаете до какво безобразие са дошли напоследне гръцките владици и какво те правят с нас българите — не ни дават

да се учим по езика си, непрестанно ни хвърлят ихчири и ни клеветят пред правителството да ни правят омразни, излагат по-първите ни хора на злострадания, за да могат да събличат раята, както щат. Това е една въпиюща неправда, която ни правят, и ние не можем да се не оплачем, и правителството не може да ни не послуша и да ни остави занапред пак тъй да си ни мачкат, както щат, в интересите на правителството е най-подир да разгледа. . .

— А бе холан, вий сега ще ни учите на интересите на правителството, като че ли ние не знаем кое е в интересите на правителството. Ходили сте по Европа, напълнили главата ви с дим и сте дошли после тука да ни учите и нас, и народа, та ни разбърквате и този ум, който имаме, та не знаем какво да правим.

— Аз, ефендим, в Европа не съм ходил — отговорих, ни до половината Дунав не съм прегазил.

— Хъ, яли аз не видя, че ти брада нямаш, па и барбети а ла руса не си смеел да си спуснеш. Ама даскал някакъв не си ли бил някъде? Начел си се, види се, с такива някои европейски боклуци, па и ти по тях ум ще ни даваш.

— Даскал съм бил и съм — отвърнах, — но никакви европейски боклуци не съм чел, защото никой европейски език не зная и не познавам, освен що зная малко гръцки. Но на видено село колаъзин трябва ли! Неправдата, която ни правят гърците, не е скрита и ние не можем да я не видим и да се не оплачем, и кому другиму можем да се оплачем, ако не на правителството си, което е длъжно да ни изслуша и да помисли върху това, как би било полесно и възможно да се премахне такова зло, което е във вреда на едно цяло население, а може би не е добро и за държавата.

— Чак дотам ти не ходи, по-наблизо гледай. За доброто на държавата ти недей има грижа, там има кой да се грижи. Но работата тука ето каква е. Защо нямахте понапред тези оплаквания, ами сега, откак са подигнахте вие таквиз даскал парчеларъ и Европа баши бозукларъ, подигнахте врява. . . и искате да се делите от гърците!

— Ефендим, тази мараза наша с гърците не е нова, тя е стара. Ние затова сме се маразили с гърците още отдавна, преди да дойдат турците в Европа да завоюват и нас, и тях и да решат този въпрос с победоносната си сабя и да ни подчинят силом на тяхното преимущество в черковно отношение. И ние сме били нещо 400 години под тях-

ното иго в отношенията на черквите си и на вярата си; в това време ние сме били принудени да държим с тях: гръцки сме чели, учили сме се гръцки и не сме им се противили на нищо до самата завера, когато се повдигнаха те против царщината, искаха да увлекат и нас в таз борба. Мнозина се и увлякоха, но намериха се пък и таквиз някои хора, които сбутаха народа и не го оставиха да го водят гърците за носа, па народът взе да му се дава да разбере, че ние не сме гърци и не трябва да се водим подир гърците. Но това не можеше отведнъж да проработи, защото беше много заглъхнал народът и не можеше отведнъж да се окопити. От хиляда 840, откак излезе Хатишерифът, българският народ в надежда на правдините взе да се обажда по-високо в тази мараза, явно взе да иска българи владици. Гръцките владици повън, подпомагани от патриаршията, та взеха по-деятелно да се опират; подкачиха да преклоняват и правителството на своя страна, като ни оклеветяваха кога както им прилегне и гледаха все как да задушат. . .

Най-подире дойде 1856 година и издаденият Хатихумаюн, в който изрично се казва, че всякой народ по езика си. . . и ние на това основание излезли сме днес наяве и искаме разделението ни от гърците.

— Аз не съм можал досега да проумея какво искате вие и от кого го искате и защо искате да болите главата на правителството. Ако е черковна мараза, разправяйте се с патрика.

Тогази пое приказката доктор Чомаков и горе-долу в този дух, както напоследне аз говорих, разви темата и му разправи по-подробно за течението на въпроса.

— Аз и подир това — каза Къброзлията — не мога да се осветя в този въпрос, не мога още добре да разбера в какво се състои вашето искание. . .

— Но каквото и да е то, и право да имате, вие едно бъркате, че много бързате. Вие, както разбирам аз, искате с едно порутване да съборите една бина (здание) от 400 години. То не може тъй. Каквато и да е неправдата, която ви е станала, наш ли е кабахатът, ваш ли е, ама то станало, една власт е то, караказанска власт, но тя е власт утвърдена от времето и току-тъй, бир текмейле, тя не може да се събори, а още повече когато е руханиджес и корените ѝ биват много дълбоки и не се видят, не личи де да копаеш, за да го изкорениш по-лесно, и не можеш да го поклатиш

в опасност да не падне и да те затисне. Знаете ли вие какво нещо е туй Караказан, на трикхане що го казват, и каква сила има той и сега? Знаете ли, че и днес, ако един карабашин от тях, като наметне онуй черното, дето го турят на главите си, та кога дойде в Паша капия, цялата Паша капия затреперва от него и, вярвайте ме, алим, аллах трепери, ви казвам. Вяра е туй, толкоз народ влече подире си. Такваз една рана да отвориш на правителството не е шега.

— Та ние, ефендим, това искаме, да дадем на правителството да разбере, че не е ни толкоз страшен, ни толкоз силен Караказан днес, каквото е бил преди време. Неговата сила е била в нашето мълчание и потаяване, в нашето с него дружене и съединение и той тази си сила опита против правителството и остана излъган и днес не е. . . Неговият народ се отдели от него и го отритна; на това се домогва днес и нашият народ. Днес няма народ подире му, няма и сила, той плаши с нас, а ние не сме с него и това искаме да стане явно, че ние не сме с него и не можем да бъдем с него.

— Може и тъй да е, но как аз мога да повярвам тебе или тогоз и оногоз. Вие учените (ходжакян) и тези, дето са ходили да се шляят по Европа, вие вяра нямате, за вас е лесно да се отметнете не от Караказан, ами и от господа, и от пророците му, но кой слуша вас! Я да видим какво мислят онези вашите каракалпаклии — дали подир вас ще вървят, или подир карабашите ваши. Тука има свят, има грехове, а там има рай, има мъка и колай не се решава всеки да отиде в джендема, като знае, че и джениетът, и джендемът са в ръцете на карабашите. Но както и да е, аз ще се позанимая с този ваш въпрос и ще видя да го изуча по-добре; той става някак по-интересен за мене — като ни даваше с това да разумеем, че твърде дълго сме приказвали и време е вече да си ходим.

— Ефендим — каза Чомаков, — вие се поразговорете по този въпрос с Фуат паша и с Али паша, те, ми се чини, да са по-добре осветлени, защото и повечко сме приказвали с тях.

Той се някак счумри, като чу имената на тези лица. Ние бяхме станали на крака, за да си ходим. Той помълча и после зина, та каза:

— Не мога аз и от техните глави ум да вземам, и те

са Европа маймунларъндан, и те са се научили с огледала да оправят, тъй се държава не оправя. Тях ако слушате, вие няма скоро да видите отървание от Караказан. Те лъжат.

СЛЕД ВОЙНАТА

От Стара Загора аз се установих в Търново и да си изкарам хляба, станах прошенописец. Мои някои ученици от Ст[ара] З[агора], които бяха избягали в Търново и станали кой слуга, кой писар и които в Ст[ара] З[агора] ми помагаха при преписване и нареждане дълги години събираните ми материали, знаеха наизуст някои от стихотворенията ми, писани непосредствено под впечатление на тогавашните политически събития, предизвикания от тях бродеж на духовете, ми ги написаха и аз ги издадох («Песни и стихотворения, 1878»). През зимата русите при готвенето си да минат Балкана търсеха хора за водачи, за какъвто бях повикан и аз при щаба на Скобелева. (Вж. за това в книгата на В. И. Немирович-Данченко «Год войны и после войны».)

Подир войната бях назначен чиновник за особени поръчки при сливенский губернатор. Пристоях за издаването на «Българско знаме», чийто първи брой е от мен изключително написан. Като се сбираше Велик[ото] учред[ително] събрание, отидох за депутат (отде избран?) и там започнах да издавам сатир[ичния] вестник «Остен», а после «Целок[упна] България», която после пренесох в София, дето се преместих и установих да живея.

В битността си учител в Едрене (187...?) аз бях оставил там някои не толкова мен потребни книги, от които материалите бях преписал на чисто и които, след като ги пренесох в Сливен, намерих един тефтер с около няколко хиляди пословици. Купих си тук нов тефтер, преписах ги в него, като ги допълнях с отново събирани и с онези, които си спомнях при случай. Този същи тефтер, както други за събиране историч[ески] и географ[ически] материали, аз държах под ръка и по-после, като директор на Нар[одната] библиотека, министър на просветата и вътрешните дела, като не изпущах случай да събирам материали от хората, които по случай, понякога и по работа идваха при мене. При превратa (кой ден?) 1881, те бяха единствените книги, които си прибрах от министерската стая и занесох у дома заедно с писмото на Ал[ександър] I, с което ми се съобщаваше моето уволнение. Няколко дни подир това посред нощ домът ми бе блокиран от столичната полиция во главе градоначалника Николаева, с измама влязоха в къщи и без да ме оставят да се дооблека и взема нещо със себе си, ме повлякоха навън. Пред портата чакаха пощенски кола. А нито мен, нито на домашните ми обадиха къде ме изкарват. След няколко дни бях в Трявна, въдворен на местожителство под полицейски надзор. Една нощ обаче аз се преметнах през Балкана в Южн[а] Бълг[ария]. (Следующите работи ти знаеш.)

Това е по моя живот, накратко разказан. Свързан с историята на събирането бъл[гарски] пословици, той изглежда не малко пословичен. Такава била орисията ми.

СПОМЕН НА ЧЕТИРДЕСЕТ ГОДИШНАТА МИ ПИСАТЕЛСКА ДЕЯТНОСТ[1]

Роден съм в Търново на 1827 през ноември, на 19 съм кръстен, а на 17 январ. 1828 съм останал без майка.

На 1832, малък още, са ма дали на даскала, за да не преча на мащеха си у дома, най-напред на куция даскал (Димитрий Попов Дряновчанин), първия български учител в Търново. Но защото той имаше много ученици, а място нямаше, то след месец нещо съм минал при новия български даскал, Стойка абаджията. В три години и половина аз бях свършил вече курса на тогавашното черковно учение, като захванах от панакидата с ръкописни букви и срички, от а з з е м л я е р на буквар, после наустница, псалтир, светче и апостол. Но защото четях

[1] Заглавието е поставено от П. Р. Славейков.

свободно каквато черковна книга ми паднеше, караха ме да уча наизуст от наустницата двете повечерки и сапсалото (ексапсалмо) или шестте молитви утренни, от светчето двата акатиста, молитвите към св. причащение и на сон грядущи, от псалтира първа и 17 катизма и аз ги учих и изучих и тъй бях стигнал на книгата на дъното, според тогавашното у нас понятие за учението.

Къде края на 1835 баща ми купи чрез Велча Болтаджията или Джамджията (завераджията изпосле) от един поп из с. Тъмниско на сев.-изток при Търново една вета славенска граматика Мразович за 40 гр.(!) и в началото на 1836 закачих да уча славенска граматика при даскал Петка Габровчето на Пецовото училище в Габровский тогава хан (днес Дряновский). При всичките трудни и несгодни обстояния за баща ми през тая година на въстанието в Търново, в което се оказва да е бил намесен и той, аз следувах да уча славенската си граматика и да давам ухо, като се говореше в училището, че ще колим турците, а после да тичам и да заничам как бесят българите. Баща ми бега тогава, нам къде ходи, та се кри по Тревненско, но като го не потърсиха, и той се завърна. Подир малко хвана да върлува и чумата в Търново.

С няколко други челяди от Търново ние побягнахме от чумата на с. Фидабей или Фидов чифлик. Тук при селския поп и даскал йеромонах Серафим аз се запознах донейде с черковната литература. Освен всичките служебни черковни книги, които имах на разположение, аз намерих при поп Серафима една славенска библия и един тримесечен пролог. Тия последните книги бяха най-любимото ми занимание през зимата и не само че четях и канерках всичко в черква, ами сказвах и сказания в черква всеки празник и всяка неделя от Софрония и Амартолон Сотирия, като се качах за по-високо по троновете, от които един път паднах и си сцепих многоучената глава и я носих доста време вързана.

На пролетта на 1837 ме заведе баща ми в Трявна и ме остави да се уча и три месеца учих при даскал Димитра Самоводчанина (сега поп Димитър, протонотарий при Търновската митрополия).

През лятото, като се завърнах в Търново, почнах да уча при Петка Еленчанина (изпосле поп Петко) пак славенска граматика (!) и черковно пение, а наскоро изпосле отидох при даскала Ивана Мерданчанина на Самоводский

пазар, белградски ученик, който освен славенска граматика предаваше ни и някакво человекословие (антропология), после от него пак едно по друго — при хаджи Захария Старозагорченина (изпосле Княжеский), който беше дошел от Габрово и учеше в училището на Габровския хан, и най-после при даскала Пеня Давидов Лесковчанина в Преображенский метох. Около пет години наред при тия високоучени господа аз продължавах да уча и учих все славенска граматика и все склонене именителний и родителний и по нещо превод от славенски на славеноболгарски. Но по-главната ми учебна храна беше, дето четях постоянно, и прочел бях в това временно разстояние всичките библиотеки на манастирите около Търново, а най-вече на манастира «Св. Преображение», която се считаше за най-богата и пълна уж. Тия книги ми доставяше баща ми и те бяха повечето с черковно съдържание: пролози, жития на светиите през годината, сочиненията на св. Ефрем Сирин, св. Йоан Лествичник, св. Димитрия Ростовский и други някои книги, като Добротолюбие, Бароний, Кормчий и някои ръкописни дамаскини от миналото столетие, все с черковно съдържание, сказания за второ пришествие, житието на св. Мария Египтянка и други такива. Не считам излишно да спомена тука, че в това време аз много дирях и исках да прочета пак славенската библия, но светите отци от «Св. Преображение», дето имаше тая книга, не ми я даваха и казваха на баща ми, че не било добро да чета библията в такава млада въст, защото имало в нея съблазнителни истории; а пък аз грешний бях я чел, както по-горе казах, още в по-млада въст.

Подробните разкази за това мое калугерско възпитание и славеноболгарско учене са доста любопитни за състоянието на нашите училища и изобщо за учението по онова време; но затова аз разправям по-обстойно в автобиографията си, а тука ще спомена само за един случай от ученичеството ми при даскал Пеня, случай, който съдействува да вземе учението ми една по-друга посока.

Брат Пеню, или даскал Пеню, беше роднина на някои от калугерите в «Св. Преображение» и сам бе калугерски чирак. Учил се беше в Свищов при Христакя Дупничанина, беше малко като болничав, затова и зиме, и лете ходеше с един голям, дълъг кожух и не излизаше твърде повън, а стоеше повече в одаята си затворен, да го не

хване вятърът, ушите му бяха всякога запушени с памук. Природно беше остроумен, хитър и скритен, а нравствено такъв, дето казва Петър Станчов, шарлатанджа и голям лакомник за пари. Баща ми му плащаше по 20 гр. в месец да ме учи на славенска граматика, но той всеки месец почти все се делякаше с него да му плаща по 25 гроша като другите и правеше разни шмекерии, за да изкара пари; постоянно се оплакваше, че много пари похарчил за наука в Свищов, като плащал по 50 гр. в месеца, което обаче не са оказа да е истина. Ние бяхме при него от по-горний клас 8 ученика и всички други освен мене бяха големи и възрастни; те са приготвяха за учители. По Димитровден на 1840 от съучениците ми четиримата отидоха даскали по селата, двамата отидоха в Свищов да се учат, а при даскал Пеня останах само аз и Христо Драганов, един от по-големите ми другари и по-слабите съученици.

Даскал Пеню искаше да ни слее с по-долния клас да учим пак склонение, когато сам той от по-напред, като искаше да задържи и другите ни другари, казваше, че от Димитровден насетне щял да вземе да ни предава с ъ г л а с и е, или съгласуване на думите, което тогава са считаше като особена наука от словосъчинението, синтаксис и някаква си нова антропология. Затова и останалий ми другар искаше да напусне, а че подстрuваше и мене да напусна или да постоянствуваме да принудим учителя да ни предава каквото ни се вричаше от по-напред. Аз са изплаках на баща си, че даскалът иска да ма повърне в по-долний клас да уча пак склонение, а пък аз склонение уча става пет години и мисля, че го зная вече. Баща ми не ми каза нищо, но на сутринта ме поведе, че при даскал Пеня.

Беше рано още и брат Пеню стоеше в душната си станчка и до него на възглавницата имаше турен един топъл симид.

— А бе, даскале — започна баща ми, — нашият хлапак казва, че искаш да го снемеш в по-долний клас да учи пак и занапред склонение ли казвате, какво го казвате; той казва, че шест години все склонение учил и го знаял вече.

— Може. . . ама да го знае, както трябва и както се пада, сумнявам ся — каза даскал Пеню.

Баща ми ме погледна и каза: «Ти какво ще речеш?»

— Колкото за склонение по граматиката, аз си не сумнявам, че го зная — рекох аз самоуверено.

— Пеца, ама не се хвали. Ти нали знаеш, че «господ похвалника не го търпи» — ми каза даскал Пеню.

— Не се хваля аз, ама казвам, че склонение уча стана от пет години повече и мисля, че съм го научил, защото не срещам в книгите някоя дума, която да не зная каква част слова е, как са скланя или спряга — отговорих аз малко по-свенливо.

— Добре я, можем да видим, «тука баба, тука трап»— и са позамисли, после ма попита: «Думата а з коя част слова е?»

— Местоимение — отговорих.

— Ама не а з и т и, ами а з, б у к и, в е д и коя част слова са? Как ще ги склониш или спрегнеш?

Аз попремислих на ума си и видях, че нито б у к и, нито в е д и не прилягат да се склонят или спрегнат. Дойде ми на ум, че те може да са несклоняеми, и в същото време премислих пак да не бъдат и неправилни. Ама нали в граматиката не помнех да съм срещал за тях нещо, не смеех да кажа какво са и за да не сбъркам, къснеех да отговоря.

— Кажи де, нали знаеш? — продума даскал Пеню.

Тая ирония съвсем ме смути и раздразни.

— Види ми са — рекох аз насилено, — че те не ще се скланят, нито спрягат, ама не съм домислил още да не бъдат от неправилните. В граматиката нищо не се поменува за това и Вие нищо не сте ни казвали, та затова се двоя и не мога да кажа наздраво каква част са.

— А че туй то я, не можеш да определиш каква част са, а да не можеш нещо, ще каже да го не знаеш.

На тези думи аз кипнах още повече и казах сърдито вече:

— Питай ме от която книга щеш за нещо и виж не зная ли? Що ме питаш отвън?

— Как отвън — се обади брат Пеню, — в коя книга знаеш да няма б у к и, в е д и. Всичките книги не са ли с тия букви писани? Кажи да видим.

— Писани са, ама граматиката не разгледва отделните букви, тя разгледва думите. Ти що ме питаш за буквите?

— Как, ами названието на буквите не е ли част слова? Ти искаш да та питам което знаеш. А че не съм аз глупав като тебе, да са хвалиш, че всичко знаеш: ето на, че не

знаеш. Много симит ще ядеш ти още, доде научиш всичко в граматиката по склонението — прибави безпощадний учител и с тия думи той посегна, та взе отпреде си симида, отчупи половината и ми го подаваше.

Топъл симит, макар и половина, не беше нещо за презиране по онова време и то бе от редките облаги за мене в делничен ден; но аз се не поддадох на изкушението, не взех симита, изскочих присрамен и ядосан и това беше — не отидох вече при даскал Пеня.

Какво са приказвали те по-нататък с баща ми, то ми е неизвестно. Но аз знаях, че баща ми не обичаше тогоз човека за лицемерието му и за лакомството му за пари и от думите, които чух да казваше на мащеха ми, като ѝ разправяше за случката, можах да узная толкоз само: «М. . . то, той само за айлъка си се гриже!»

* * *

Неделя не сключи подир това, баща ми ме заведе на гръцкото училище, в алилодидактикото. Тука аз при поп Марина от Арбанаси започенах правилно да уча по гръцки четене, писане, смятане, което в българските училища не виждах. В тях, в българските училища, на четмо са учяхме ние по книга и наизуст до омръзване, писмо самоуко си пописвахме сегиз-тогиз, а пък аритметика, тая вяра, не виждах в училището и аз не знаях освен значението на църковните цифри. Учениците, които идяха отвън, от селата, знаяха по нещо си ръкам, четиритях действия, и един други се учеха в училището, ама аз не кабулях да ида да ме учат тия, които са дошли от село, и считах го като ненужно учение, защото си мислях, че ако да е нужно и потребно, учителите ми щяха да ма учат, а те може и поради малката ми възраст да ми не са давали да уча това, което учеха момчетата, когато щяха да напущат училището.

Нещо в шест месеца аз минах от елинникото при Панайта Рашеоглу (изпосле Панарет Погонианski, бивший български владика в Букурещ), при когото учих около три месеца. Трудно ми беше май да следувам с другарите си, които настигнах, защото не знаях да говоря още добре гръцки, но не оставах назад и доста добре съм отивал, както ми казуваха. Не можех лесно да привикна със съ-

учениците си в гръцкото училище, особно в елинникото, дето бяха повече от болярската махала, особено с тия, които са гърчеяха, затова гледах кога да изляза от гръцкото училище и да ида на българското, дето бяха повечето мои от малък другари. С някои от тях ние бяхме съставили чета, или шайка, с която, от ревност по развиваната тогава българщина, ходяхме по черквите, та крадяхме и криехме гръцките черковни книги, за да не могат да четат по гръцки, както още четяха дотогава. Някои от тези мои другари, белким се сумясва, та ми открадва и скрива учебниците, на които учах гръцки, вързани, както ги носях, с пошът, за да се не уча по гръцки и да се не погърча. И тъй аз нямаше на какво да уча, баща ми не можеше да ми достави отведнъж други учебници, а за да не ходя да се губя, той ме даде да се уча турски при един ходжа.

* * *

Този ходжа беше смирен един и много добър човечец, училището му беше в бабукчийската стара чаршия над голямата джамия; той имаше до 15 други ученици, малки, но проклети турчета. Какво си не теглех от тях, кога излезеше ходжата навън, а особено пуканката ми или шубарата ми, която тогава носех. Тя ходеше от кюше на кюше, та метеше училищната стая; едно ако я оставяше, друго я подземаше. Както и да е, при този ходжа аз изучих началната супара, после елхамсупариса и трябваше да започна мусаф, а мусаф нямах. Мусафите бяха ръкописни и даваха се от 150 до 300 гроша, а баща ми си нямаше леснината тая година да брои толкова пари наведнъж и аз преговарях елхама неделя-две, доде да ми намери баща ми мусаф. Най-после баща ми намери един мусаф от един своя познайница турчин и го взе на двойно условие — или да го заплати 200 гр. в четири месеца, или да дава кирия по пет гроша в месеца, докогато уча на него, като се предполагаше, че година и половина най-много може да го свърша, т. е. да го изуча. Това последното условие беше по-изгодно за баща ми, но то имаше друго неудобство; турчинът заяви, че мусафът бил на майка му и че тя скланяла да го устъпи под условие да ходя веднъж и дваж в неделята да ми показва и тя сама, защото искала да има и тя своята част в себапа на изуча-

ването ми по турски. Баща ми склони, като мислеше, че това ще да е предлог, за да може да си нагледва книгата пазя ли я или я злоупотребявам и като знаеше турската наклонност изобщо върху себапа по такива работи, даде ми воля и ми наръча да ходя при старата кадъна веднъж-дваж в неделята; инак строго ми заръча да вардя мусафа. И аз като ходех при ходжата, на отиване и повече на връщане отбивах се понякога при старата тая кадъна. Тя ми показваше, което учах на мусафа, а освен това вадяше, та ми показваше и други книги с някакви си арабски молитви, даваше ми още кога блажна халвица, кога кадаиф, кога овощие някакво, та ме задобряше и примамваше да ходя по-често при нея, което аз наченах и да правя, т. е. да ходя при нея 3—4 пътя и повече в неделята. А тя, проклетата вещица, ето какъв скандал смятала да направи с мене! Между арабските ония книжлета, на които ми показваше, имало и такива, които според турското суеверие не подобавало да ги чете гяурин, или ако ги четял, то трябвало непременно да приеме турската вяра; а тя ме учеше, а че ме и караше да ги казвам и да ги чета пред ходжата. Аз без да зная или да се усумня в нещо за това, един ден като давах урок на ходжата, извадих едно от тия книжлета, за да му се похваля, че мога и по други книги да чета и каквото не съм учил уж.

Горкият ходжа ме поизгледа зачуден и после ми каза малко троснато: «Кой ти е показвал това? Това не се чете и който ти е показвал, не е знаил и криво ти показвал.» И ми взе тия книжлета. Тоя добър мюсюлманин и почтен човек ходил още през този ден при баща ми да го пита при кого другиго ходя аз да ми показва и разправил му белким за случая. От този час баща ми не ме пусна вече да стъпя при старата кадъна, а след два или три дена ме спря да не ходя вече и при ходжата.

* * *

Това беше на 1842 през пролетта. Дотогава аз бях учил турски, гръцки и твърде много славенски, а български не знаях и особено не можех да пиша, защото твърде малко бях писал, за да не кажа, че никак не бях писал. Български книги нямаше тогава много и колкото имаше, ние ги нямахме всите. Едничките български книги, що имахме

домашни, те бяха Софрония и Амартолон Сотирия. А както се знае, най-старото създание Софрония не е по чист български говор, а пък Амартолон Сотирия беше на едно шопско (кратовско) наречие, такова, каквото само арнаутите халваджии приказваха по нас, и ние едва ли не го наричахме арнаутско; то ми се виждаше странно някак и по славеноболгарските ми тогава предубеждения аз го намирах твърде просташко и нехубаво. Други български книги бях виждал тогава у чужди — буквара на П. Берона, или Рибний буквар, както го тогава наричахме, Цветосъбрането на Кипиловский от Вехтий и Новий завет и Кратката свещена история на В. Ненов, но като мене такъв дълбок славист, както са считах на онова време, просвещял в черковната литература, можеха ли да ма задоволят такива отривки! Рибний буквар само прочетох веднъж и дваж за любопитното му за мене тогава съдържание, а Софрония и Амартолон Сотирия не ми се четяха вече, но принуден бях всяка вечер да чета от тях по нещо на баща си, за да го приспивам.

От преставането ми да уча турски аз седях две-три недели празен и нямах занятие. Тогава под влиянието на книгите, които бях прочел, а най-много на Ефрема Сирина и на Алфавит Духовний, аз бях зел да мисля да ставам калугер. В това време баща ми беше ми купил «Житието на св. Алексия, човека божий» от Огняновича. Тая книжка толкова бях я обикнал, щото я носях все в джоба си, та я четях, и по нейното настроение сторих да бягам от баща си в Св. гора, и скрих са от него най-напред в един манастир — Присовский — да се поприготвя за по-далечно бягане. Ала баща ми ма подири, намери и повърна в Търново.

* * *

За да не стоя празен, като се завърнах в Търново, баща ми ми донесе една ръкописна българска история да я чета и да я препиша. Прочитането на тая история, която беше препис от отец Паисиевата, развея донейде калугерската мъгла от мислите ми и възроди в мене друг мерак. Досега аз мислях едностранчиво как да спася душата си, а след прочитането на тая история аз взех да мисля как да можа да спася народа си, т. е. как да му вдъхна чувства

родолюбиви и патриотически. Занимаването с преписването на тая история даде друго направление на моите желания и на дейността ми. От най-напред тя стана причина да се сближа с последния от съучениците си при даскал Пеня — Христа Драганова. Той беше 4—5 години по-голям от мене, по-малко начитан, но умееше да пише много хубави църковни слова, като печатани; седял бе вече шест месеца учител в Търново на Долна махала, та беше се повечко практикувал. Нему аз обадих за тая история и го поканих да я препишем, и той, като беше празен в това време, на драго сърце прие, и тъй заловихме се да я преписуваме.

Нещо около три месеца под ръководството на Драганова аз се упражних да пиша по черковний шрифт; преписахме историята. Наставаше вече есен, когато К. Фотинов посети Търново. Поради историята ний се запознахме с него. Той носеше от Стара Загора друг един ръкопис българска история, не същата като отец Паисиевата, а по-кратка, но имаше някои работи повече, отколкото в отец Паисиевата история, особено в началото и края. В няколко дена ние преписахме това, що имаше повече в Старозагорския ръкопис, и под мое ръководство, като по-начитан, ние сглобихме и съставихме от двата ръкописа една история* и с нея ний двама с Драганова станахме първите явни

* Като става дума за българска история, не виждам за излишно да разправя по-подробно каквото знам за тая част. Ръкописът, който ми донесе баща ми най-напред, беше го взел от приятеля си Стоенча В. Ахтар, а нему бе донесен той от Елена. Той бе преписан от друг ръкопис в Котел с предисловие от отца Паисия, дето се разправя защо и как съставил той тая българска история. Еленският препис беше подвързан заедно с друга една книга, печатана в Будин, в която имаше печатани всичките гербове на някогашните славенски и други държави. Имаше още в края и няколко ликове от славенски светии, особено сръбски и български, а на гербовете отпред имаше по 4 стиха на славенски език, и тя захващаше, както и другите ръкописи на отец Паисиевата история, от краля Батоя, като произвеждаше името на българите от р. Волга. Другият ръкопис, който К. Фотинов донесе от Стара Загора, захващаше много по-отнапред, от славенски някои кралеве в Иллирик, и произвеждаше името на българите от краля им Болга. Тойзи същий ръкопис нещо подир 25 години и повече видях у Александра Екзарха добре преписан и хубаво подвързан с алтън варак по листовете и по корите. В това време Ал. Екзарх ми я поклони, и тоя ръкопис изгоря с другите ми книги при разорението на Стара Загора във войната на 1877.

В 1842, тогава, когато преписувахме с Драганова този ръкопис и го съставихме ведно с отец Паисиевата история, аз тогава не отбирах и не забележвах тези работи, но когато вторий път го видях

проповедници на българщината, т. е. на българската история в Търново; ходехме един на една страна, а друг на друга страна да я четем и проповядваме, обикновено же аз между казанджийския еснаф и бакалите около казанджиите, а той на Долна махала по табаците. Първото и прямо следствие от тая наша проповед беше споразумяването между казанджиите и табаците в Търново да оградят порутената в Долна махала църква св. Димитрия, а второто, дето ний с него се добихме да ни изпратят в Свищов да се учим. За мене вече баща ми се обеща да плаща, а

и ми го поклони Ал. Екзарх, аз тогава си припомних, че и първий, от Стара Загора, ръкопис у Фотинова беше същий, писан някак по-грамотно и по-художествено от отец Паисиевата история, която при всичкий си славеноболгарский калугерский стил не се отдалечаваше от простия и разбирания от народа язик, а езикът на Старозагорский ръкопис се възвишаваше на много места до чисто славенский стил и во много приличаше на стила на отец Неофита Хилендареца, сравняван с неговата Мати България и други негови книги, особено же с дългото негово предисловие на пространния му катихизис, печатан в Белград мисля по-рано от 1835. Тъй що аз си позволявах да мисля, че този ръкопис от бълг. история ще да е от отца Неофита Бозвели — или от него съставен, или от него преписан, — особено же краткото предисловие и прибавъкът, второто разорение на България. Отец Неофит е живял в Стара Загора и може би той да е оставил в този град тая ръкописна история. За това може би да знае нещо повече Ал. Екзарх: отде е взел той този ръкопис, що ми поклони в Цариград, отде е донесъл в Стара Загора, кой го е най-напред пренесъл и кой го е преписал. Аз от Фотинова толкоз помня само, че той, като минал през Стара Загора да събира спомоществователи за географията си, намерил този ръкопис и 16 дена се бавил, доде му го препишат, а от него го преписахме ние, та допълнихме отец Паисиевата история.

Когато на 42 ние проповядувахме в Търново, обадиха се два още ръкописа от българска история — един в Дряново, у брат Георгия, учител на 1836 в Габровский хан наедно с даскал Петко Габровчето за по-малките момчета, а после поп и иконом в Дряново. Тя като че беше, доколкото помня, препис от отец Паисиевата, но имаше прибавление и продължение за турските царие до Селима III.

Аз сега не помня какво беше това прибавление, както и съдържането, а като му го искахме да го препишем, то той отказа да ни го даде. Другий ръкопис бе съвсем отделен и много по-кратка българска история, се обади у отец Гавриила Зографский, таксидиотин по онова време в Търново. Та история произвождаше българите от страната на кимврите и кимерианите, по-нататък съдържанието не помня. На 1842 отец Гавриил щеше да ми я даде, ама беше я дал някому другиму по селата да я чете: после аз заминах за Свищов. На 1843, като се завърнах в Търново, аз я подирих, но отец Гавриила беше го убил катърът му в с. Килифарево, а историята какво е станала не се знае, аз поне на зная.

също издействува и за Драганова да му се плаща от казанджийски еснаф по 40 гр. в месец, които получаваше чрез баща ми.*

* * *

В дълбока есен на 1843 ние двама с Драганова са упътихме пешком, че на Свищов. Установихме се в гръцкото тогава наричано училище в Горнята махала, по желанието на баща ми, който искаше при славенски да продължавам да уча и гръцки. На онова време обикновено ходяха в Свищов да учат славенски при учителя Хр. Павлович, който бивш калугер в Рилски манастир беше опитен и практичен славист. Но той вземаше от външните ученици особена заплата, която ние не бяхме в състояние да плащаме. Освен това он, Хр. Павлович, беше сам главен учител и не пристигаше да бъде изправен към учениците си. Училището в Горнята махала беше много по-наредено по това време. Ем. Васкидов (даскал Манолаки) управляваше

Сглобената от нас с Драганова история, преписана в два екземпляра, моят ръкопис тогава още аз бях дал на поп Кириака гърбавий на брата му, който живееше в Букурещ, та си беше дошел тогава в Търново и щеше пак да върви, и му я дадох да я печата уж. Изпосле поп Кириак ми казваше, че брат му му писал, че е станал един пожар в Букурещ, тоя мой ръкопис изгорял уж, но в 1880 аз съвършено ненадейно видях това мое също ръкописание в Софийската библиотека, между книгите на Браилското дружество. Как е попаднало у дружеството, аз никак не знам как да си обясня. Ръкописът на Драганова ние взехме със себе си в Свищов, дадохме го на учителя Христакя Дупничанина и го молихме да го поправи и печата. И от тая сглобена наша история е скратений печатаний Царственик.

* Христо Драганов от Търново, последний от съучениците ми при даскал Пеня. Като напуснах аз славенската граматика, напуснал и той и тогава по настояването на отца Неоф. Хилендарца, който бе тогаз протосингел при гръц. вл. Неофита, станал учител български на Долня махала. Но когато владиката Неофит прогони отца Неофита, то погрижил се да отстрани и Драганова от бълг. учителство на Долна махала и така той ходил празен дотогава, когато го аз поканих да преписваме историята и после отидохме на Свищов. Той беше едно превъзходно момче: лично бе, хубавец и много скромен, самовъзпитан, но високо нравствен. Аз бях по-малък и по-дяволит и по-зачеклица от него. Той беше мирен и мълчалив, с първо виждане изглеждаше като глупав, защото не обичаше много и напразно да говори и да се препира, но когато беше убеден в нещо, за убежденията си не само се препираше, но готов беше и да

училището и предаваше гръцки, Костанда някой си, одески грък, предаваше елински и френски и сефте тогава бяха въвели и славенски език, който се предаваше от учителя Константин Теодорова, свещовец, когото това училище беше възпитавало и учило нарочно за тази цел в Будапеща. Аз считах тая мисъл на баща си едно честито вдъхновение за моето минало, защото, както бях подготвен, ако бяхме отишли в Долнята махала при уч. Павлович,* твърде бе възможно да изляза и аз такъв някакъв кешишбозмасъ, софта като брат Пеня, без да имам колкогоде по-нови и по-широки възгледи върху човечеството от ония плесенясали калугерски душеспасителни теории.

Със средствата, които ни се доставяха, ние се поминувахме в училището твърде скудно и бедно; само 90 гроша за двама души в месец бяха и за онова време още твърде недостаточни. С 18 лева на месец и с нищо повече ние се поддържахме за храна, като бяхме принудени от тях пак да си купуваме бели книги и мастило за преписване на уроците си. Живеехме в училището и за да не плащаме кирия и за дърва, задължили се бяхме да палим собите в училището и при светенето на собите учехме уроците си, защото не ни оставаха пари за свещи, а видело или газ тогава нямаше. За ядене разпоредили се бяхме и купувахме си симид само, за да го ядем без гозба, и него купувахме на три дни баят за по-евтин и като престояваше, че по̀ спореше. Неделен и празничен ден си купувахме само по за 20 пари маслинки или пестилец, та се посблажвахме с гозбица от най-напред, а по-изпосле бяхме взели да показваме на свещовските съученици, да ги приготвяме в

се бие, и да се жертвува. Докле бяхме при дяскала Пеня, той го наричаше Йосиф и прекрасний Йосиф, а мене, защото бях малък такъв и завързляк, титулуваше ме с прозвището Закхей. Баща ми, като се зазнан с него, когато преписвахме историята, обикнал го бе и много му благоволеше, затова и много се постара да му издействува от еснафа помощ, за да се учи. На 1843 през лятото той отиде в Русе за учител. Тамо се оженил, после се помина доста млад.

* В Горната махала, която управляваше Ем. Васкидов, или даскал Манолаки, се и предаваше гръцкий език, а сефте тогава се въвеждаше и славенский язик от възпитателя Константин Теодорович, който се беше учил в Будапеща. Тогава обикновено ходеха в Свищов да се учат славенския при Христаки Павлович, който учеше в Долната махала при гръцкото училище, защото искаше при славенский език да продължавам да уча и гръцки. И аз трябва да благодаря за тази честита мисъл на баща си, защото ако бяхме отишли в Долната махала учит. Христаки Павлович. . .

уроците им или да им преписваме нещо, за което ни доносваха учениците кога червен лук, кога праз лук, понякога армея или мъстовина (маджун), та си похапвахме, а варена гозбица твърде рядко виждахме, и то само в редки случаи. Имаше един шоп от врачанските села в планината, крупен един и едър момък, слуга в училището да сече дърва и да носи вода, но той рядко се прибираше вечер и твърде късно в училището; ходеше повече да задиря ратайкините по махалата и сегиз-тогиз принасяше ни и той разни ястия, които му доставяха неговите приятелки скришом от господарите си.

Учението си в Свищов ние започнахме пак от славенска граматика при учителя К. Теодорова, който беше донесъл от Будапеща ръкописна една действително хубава и по-систематична граматика, която ни казваше учителят, та преписвахме и учехме наизуст, и това бе то ученето ни по славенски. Мене беше ми вече омръзнала тази пуста славенска граматика и аз бях се предал повече на гръцки език, превод на български при даскал Манолакя. Славенският си учител К. Теодорова аз скоро понагрозих, защото го видях и познах, че иска да шарлатанствува с преподаването на славенския език и ни измайваше, а, напротив, учителя Манолакя за неговата разговорчивост и откритост обичах и почитах като баща и като препоръчен до него от най-напред аз се не забавих да му се оплача за обидата, която ни става чрез това, като успях да му се похваля с голямата си начитаност на славенски.

Учител Манолаки не ми даде лице от най-напред и каза, че учителят Костаки е учил при много добри славенисти и знае, ама не е още практикувал, а за да ме изобличи уж и обизусти, той ме накара, като съм тъй провещял на славенски, да напиша едно похвално слово за три светители на славенски и да го кажа науст.

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ШОПИТЕ

Когато бях малък още в Търново като котларски син, а после и сам за време котлар (казанджия), помня, че медникарите (бакърджиите) — тези, които идеха, та купуваха на цяло разни медникарски съдове и ходеха да ги продават по селата, а най-вече тези, които ходеха далеко на Запад да ги продават, — казваха, че щат идат в Загората. Те купуваха или поръчваха да им направят медни съдове, един особен вид менци (медници), не таквиз, каквито са в употребление по нас, с разлати и широки дъна, а менци и менчета с по-тесни и обли дъна, които наричаха чобанки или загорски. Тогава аз не знаех да определя де е това място Загората и от де до къде се простира. Когато исках да узная и разпитвах де е това Загората, казваха ми: «Татък хе, къде Софийшко, шоплъкът.»

Между калфите и чираците в бащиний ми дюкян имаше двамина, на които казваха шопи: Иван Шопа и Цвятко Шопа. Иван беше по-млад от Цвятко, но беше здрав, висок, едър, яката извърташе чука от «аралъка». Нравствено беше буен, джаснат такъв и лудетина; викаха му «Шопската гидия». Цвятко беше по-стар, работеше на «халатите», т. е. тамо, дето чукат с малките чукове, та сглобяват и доизкарват съдовете. Той беше нисък, дребен, жълт, пребледнял такъв, като болничав, но беше много приказлив и сладкодумен. Знаеше много приказки, а най-вече за самодивите и таласъмите, за които много нещо можеше да разказва. При това беше и много любопитен, обичаше да приказва, но обичаше и да слуша, като му приказват. Често аз го карах да ми приказва каквото е

чул и каквото знае за таласъмите и самодивите, а той, като ми изприкажеше и някоя друга приказка, обръщаше се към мене и искаше да му прикажа и аз нещо «от книгата». Приказвах му и аз нещо от книгата, каквото знаех — за чудесата на св. Богородица, от Амартолон Сотирия и от ръкописните епистолии «Камък падна от небето», как ходела св. Богородица в пъкъла да види как се мъчат грешните и други таквиз, каквито знаех. И така често ние си обменявахме с бай Цвятка приказките и разказите.

Веднъж в разказването му за едно събитие с един млад девояк (ерген) селянин, който, според неговото казване, тежко си изпопатил от самодивите, аз го запитах: де се е случило това?

— В шоплука — отговори той.

— А де е това шоплукът?

— Татък, хе, далек зад Искъро.

— Село ли е то, или град — попитах аз.

— Не е село и град не е, а цял мемлекет — много села и градове.

— Ами в тези села и градове все шопи ли живеят?

— Шопи, зер — българе.

— Ами защо ги казват шопи?

— Защото хоратят малко по-инак, на повалено, а не както вие тука.

— Ами ти оттам ли си, бае Цвятко?

— Е, па от шопско съм — от Врачанско.

Като знаех, че на бае Цвятко му казваха шоп, както и на Ивана Шопа, попитах: ами бай Иван и той от Враца ли е?

— Той е от селата врачански.

— Ще каже, че и той е шоп, и двама сте шопе, а?

— Ние не сме хасъл шопе, ама така ни кажат тука — отговори бае Цвятко и стана, та излезе от дюкеня. Това показваше, че той не желае твърде да се говори за това.

От този отговор, както и от всичкий разговор, аз можах да дойда до заключение, че шопско е врачанско, а врачанско е шопско или шоплук, както казват по нас — в Търново.

Тия бяха първите уроци от география и именно из отечествена география, що ми се падна да чуя и да науча в бащинът си казанджийски дюген от казанджийските калфи и чираци, макар и да беше седма година, откак «ходех на даскала», бях вече «граматик», защото от четири години «на вамо», както казваше бае Цвятко, учях

вече славянска граматика, четях всичко и казвах слова в черква.

Това мога да кажа беше около 1840-та година, а до 1843—44 година аз нямах случай да умножа географическите си познания с нещо повече освен със запознанието още на 2—3 села около Търново. През есента на 1843 с покойний си другар Христа Драганова (изпосле Христаки Данаилов в Русе) отидохме в Свищов да се учим. Ний вървяхме пешком и почти от село на село по пътя до Свищов. Това ми пътуване през селата беше крайно любопитно за мене. Тогава вече знаех българската история от четение на отец Паисиевата ръкописна история, но географическите ми познания бяха все така още твърде ограничени. . . Но за шопите.

В Свищов слязохме по онова време на Гълъбовий хан, който беше една тъмна вехта къща в долът срещу яра, отдето надолу хваща Влашката махала. Чичо Гълъб беше човек нещо около 40-годишен, възнисък, виждаше се много кротък и доколкото можах да забележа, много приличаше на нашего бая Цвятка, с тази само разлика, че беше доволно по-стар, и както ми се виждаше, по-дряхъл, мълчалив. Съпругата му, напротив — малко по-висока, но не по-млада от него, суха, костелива, — виждаше се да бе жена твърде гневлива; биеше децата си, цял ден и вечер до късно постоянно бъбреше и все намерила ту за едно, ту за друго да се кара и да натропва мъжа си, чича Гълъба, че това не извършил, онова не направил както трябвало, и често-често му подмяташе «шопска работа», като изричаше думите с презрение някак.

Една вечер, ядосана още повече, не зная вече за какво, чух, като викаше гласом:. . . «бре шоп,бре. . . от шопско ли си го донесъл. . . баща ти шопа го е издялал. . .», и после цял ред подобни псувни и ругания. Като се поуталожи малко, тя продължаваше по-излека: «Гълъб ми го кръстили. . . не можаха ли да те кръстят гарга, я булляк да са те кръстили, ти на булляк приличаш», и други още таквиз, каквито сега не помня, но помня, че думите шоп, шопско ми напомняха разговорите ни с бая Цвятка.

След неделя нещо ние се преместихме да живеем и да се учим в училището «Св. Преображение», в гръцката тогаз наричана махала. Тамо живееше още и един слуга, който сечеше и цепеше дърва, носеше вода и метеше училището. Той бе момък на 25—26 години, йзрастен, снажен,

но лехат и тежкоподвижен. Учениците му просто викаха Шопа. Наскоро аз го запитах за името му и той ми отговори, че го кликали Сокол, което ми направи впечатление и което не можах да определя. По-подир узнах, че и чичо Гълъб, и бае Сокол били шопи тоже от Врачанско. Запознах се с други още техни двоица земляци по име Камен и Желязко; а тия имена странно някак звучаха в ушите ми, па ми се виждаха и любопитни някак, без да можех да си дам обяснение защо ми са странни и любопитни. Истината е, че тези за мене нови имена надълго останаха в паметта ми като нещо неразделно от понятието, което бях си съставил за шопите.

На 1846—47 г. бях учител в Ловеч, но напразно разпитувах за шопско и за шопите. Около Осъм малко знаеха за шопите. Там са по-добре известни помаците, и то ловчанските помаци, които отличат по наречие от плевенските, врачанските и оряховските. Един от приятелите ми разправяше, че шопско е от река Вит нагоре, а то защото той бе ходил само до Вита. И плевненци бият малко на шопи, прибавяше той, ама не са шопи; те, плевненци, говорят май не като нас, ама и не като шопите, които съм виждал в Плевен. Трябаше да се задоволя и с толко сведение, като нямаше повече. Разпитвах кое се казва Загора и не можаха да ми разправят. В Троян само като ходих, чух, че жителите в Сопот, Калофер, Карлово наричали з а г о р ц и троенчените. А после в Троянский манастир тогавашний игумен отец Партений, който беше от Сопот, ми разправи, че в Сопот казвали загорци на троянците, защото са зад гората, зад планината, а пък троянци викали на сопотненци отвъденци и изобщо пък на жителите от Тракия — р о м а н ц и, а на присмех и унизително последните казвали на загорците турлаци, а загорците на романците — духляци. Но това още не ми обясняваше названието З а г о р а, което бях чувал от нашите медникари, именно на кое място се отдава и собствено кое място се нарича шопско, или шоплук кое е.

На 1848 год. аз имах случай, като търсех място за учител, да пропътувам през Плевен, Враца, Берковица, да стигна до Видин, а оттам да се завърна пак в Търново. В Плевен престоях нещо три недели, във Враца около три месеца, в Берковица и Видин по една неделя. В Плевен още и от Вита към запад се усеща влиянието на западното наречие, но собствено започенва то от Искър, та на запад.

Като минах Искър, усещах вече, че се намервам в шопска земя, взиран в наречието и като съдех по понятието, което имах за шопите по тия шопи, които бях видял някога в Търново и в Свищов. Но във Враца аз напразно питах за шопи. «Шопи няма тука — казуваха ми някои, — они са хе на онамо, на планините», от което аз не можах да си съставя ясно понятие и да определя нити названието шопе, нити мястото Загора. Сбиха ме с тълк даже и от това понятие, което имах, че шопско е Врачанско и Врачанско е шоплук. В Берковица и по берковските села аз пак чух думата з а г о р ц и; но тука излязваше някак наопаки, защото едните, що бяха на юг от Балкана, викаха на северните загорци и северните казваха на южните загорци, а и торлаци едни на други. Още и това, което беше за мене тогаз още по-невразумително, в едни и същи берковски села на север от Балкана едни други се титулуваха загорци. Тогава аз нямах време да разузная, че селата в Берковечко бяха размесени с жители, минали от юг през планината на север, и жители туземци, та от това произлезваше тая бъркотия в названията, па не случих и някого, който да ми разправи за шопите, до които толкова близо съм дошел аз тогава. Като се завърнах в Търновско и се прибрах в Трявна, аз бях забравил вече и шопи, и Загора и ако да дойдеше дума да ме пита някой за шопите, готов бях да казвам и да потвърдявам, че шопи са западните българе, на запад от Искър, ама не желаят да се казват и да им казват, че са шопи.

На 1856, като бях в Цариград, един летен ден седим с други още някои българи край морето пред едно кафене на Фенер, пред нас се представят двама души българи, от тие, що ги казват войници, в селски дрехи от бяло бало, но не като на нашенските селени, нито съвсем като врачанските, а по-опнати. Единът от тях свиреше гайда, другий потропваше, та играеше грубо, но някак и лехато, както ми се видя тогава. Играчът, като поигра малко, удари си калпака о земята, после го взе, та го поднасяше да му пущаме пари.

«Гледайте — казвам на другите си — българина, колко не е бадехаваджия, изпаднал на чужбина, принуден да проси, не подлага просто ръка, или чака да му дадеш пет или десет пари, но иска с нещо да те задоволи или по-добре, да заслужи това, което ще ти иска. . .»

«Я речи на тогоз, дето играе, или на другия, дето

свири, кажи му «куко шопе», да видиш. . . — ми подума излеко един от другарите ми, който беше копривщенин.

Когато играящий застана пред мене с калпака, аз го попитах: «Шоп ли си бе, бае»?

— Е, па шопе смо, що да чинимо.

— Ами от дека си бе, бае?

— От Трънско съм, чорбаджи, а другарят ми е от Пиротско, селата ни са близо.

— А що тражите тува?

— Пàсемо царските атове.

— Е, па не ви ли плакят?

— Не даваю ни нищо, чорбаджи.

Другарят ми копривщенец пак се наведе, та ми прошепна:

«Питай го защо им казуват «куко шопе» и що значи то, та не щат ни да го чуят.»

Шопът, що стоеше пред мене, се сети белким какво ми шепне и нетърпеливо някак продума:

— Немой, чорбаджи, немой, не слушай го. Ако че ми дадеш пет пари, дай, ако не чеш — здраве: па си наложи калпака и отидоха при друга група.

Аз запитах другаря си копривщенец що значи това «куку шопе» и защо не търпят да го чуват шопите.

Той взе да ми разказва приказката за двамата шопи, които се препирали «за кому е кукнала кукувицата», но аз не намирах в нея причина за обида и за нетърпение. После ми приказа още и друг един анекдот за шопите, който аз сега не мога да си припомня, но помня, че тоже го намерих недостаточен, за да се раздразнят и от него, така що за мене оставаше загадочно обижданието им от подмятанието «куку шопе».

После в пребиванието си в Цариград аз много пъти виждах тези така наричани шопи от Трънско и Пиротско, срещах ги по ливадите на Кеатханата, дето пасат царските и пашовски атове извън Цариград, и по ягодните градини, в боаза на Ортакьой, Арнауткьой и Терапия, но нито на ум ми идеше да ги разпитвам за разницата между тях и другите от нас наричани шопи от Врачанско и Берковечко. Дотогаз не бях ходил къде София, Пирот и Трън, та никакво понятие нямах за местното тамо наречие, за да мога да направя някое сравнение и да забележа някоя разница в говора между населението по Искъра и Огоста с това от софийската котловина и по връхното течение на Нишава (източний приток Ерма). Та и не можеше да се направи върху това никакво изследование там, в Цариград, дето аз си имах съвсем други занятия, а пък и срещаните там шопи с измешаното си наречие не представляваха такива разници за наблюдение. Така що аз си останах при заблуждението, че всичкото българско население на запад от Искър, отсъде и отвъде Балкана, са все шопе.

На 1879 год., когато най-напред дойдох в София, първо, що ме накара да обърна внимание на тая разлика между същите шопи и тия, които ние, източните жители, наричаме шопи, беше една жена, която се оплакваше от мъжа си, че се напивал и я биел много. «Не го знаих,че е шоп, кога го земах, сега 20 години, как тегля от него:. . . не знам що да ви сборевам;. . . кога не е пиян, пак е и псе, и човек, а кога се напие, станува бясна свеня. Па лош е, не се седи насреща му» — думаше она, като се жалуваше. А пък аз, като я слушах, мислех си — «псе и човек», още «шоп и она го не знаила».

— Че той не е ли от тува? — попитах аз.

— Не е, он е шоп от Гра[х]ово.

— А ти отдека си?

— Я съм софиянка, ние не сме шопи. — «Ние не сме шопи», «он е шоп от Гра[х]ово». Това ме заинтересува и оттогава аз наново започенах наблюденията и изследованията си за шопите.

Следующите две години (80 и 81) аз имах случай да обходя почти всички места на запад от Искър, посетих наново пак Враца, Оряхово, Лом, Берковица, софийските околности, Радомир, Кюстендил, Дупница, Самоков, после Брезник, Трън, Цариброд, Пирот. От пътните си записки, наблюдението и изследованията, които съм можел да направя, мога да представя на читателите следующите колко-годе по-пълни и по-точни сведения собствено за шопите.

АВТОБИОГРАФИЧНО ПИСМО

Господине Председателю!

Благодаря ви за честта, която сте ми сторили с предпочитанието да направите тържествена вечер в мое име, което може и да не заслужавам, но според турската пословица: «Коюн олмадъгъ ерде, кечие Абдул-рахман челеби дерлер.»[1]

Аз окъснях да Ви отговоря с време — едно, че не побързах, а друго, че при многото си друга работа бях напоследък някой ден на изследвания по Витоша. Затова извинете. Стара моя погрешка е, че съм малко неточен, неакуратен, кога се касае собствено за мене нещо.

* * *

Родом съм от Търново на 1827 год. ноември (17—18—19, точно в тия дни, кой е, не е известно). Баща ми е от Трявна. (Потекло по прадяда си от Якоруда в Разлога, преселен през Цариград в Трявна.) Майка ми е из Вишоград (село в Търновско, до 5 часа на запад от Търново). Постъпил съм на училище на пет години. Учих най-напред буквите, написвани на дървени паникиди и остъргвани, после на черковнославянски буквар, часослов, псалтир, светче, апостол, додето стигнах на книгата дъното, както казваха тогава по нас, и като нямаше какво да уча, дадоха ме да уча часослова наизуст всичкий, после и светчето, акатиста на пресветая Богородица, тропари и кондици и най-подир от псалтира 1-ва, 17-а и 18-а катизми, всичко това до 1837. Тогаз се яви в Търново славянска граматика, първо един стар ръкопис и после — Мразович. Пет години учих при разни учители все именителен, родителен и превод от славянски. Всички черковни книги изучих да скланям и да превождам уж на български, но да пиша името си не можех, от аритметика нито едно действие не знаех. После влязох в гръцкото училище, дето се бавих около година и половина. Там учих най-напред да пиша и да смятам по ланкастерската метода, бях влязъл вече в еленикото, но мойте другари по възраждането на българщината в Търново два пъти ми крадоха книгите, за да се не уча гръцки, да не би да се погърча; те влияеха и на баща ми, вследствие на което аз отидох в частно турско училище и учех турски, но от страх да ме не потурчат, като взех да уча мусаф (молебна книга), то бе в края на 1842 год., през есента отидох в Свищов при учителя Емануил Васкидов и при Костакя Теодоров. Последний пак ни залови със славянска граматика, която аз вече знаех. Но тука, което ме ползува най-много, беше библиотеката на г. Васкидова, която беше на мое разположение и състоеше повече от гръцки учебни книги, които ми са и първата храна в самоизучването ми на гръцки език.

В 1844 год. станах най-напред учител в Долня махала в Търново, но подир два-три месеца владиката ме изгони и отидох в Килифарево.

Още по-рано, преди да ходя в Свищов, се случи събитието в черквата «Св. Спас», когато аз на вечеря, не знам как, съм отишел да се черкувам и при отпуск излязох да чета «Св. Боже», а псалтът на черквата, някой си хаджи Стат Тенчето по име, слезе от трона си, хвана ме за ухото и после с един шамар зад врата ми показа: «Хади, върви на Балкана, тук не се чете на български.» Това ще да е по прилика в годината 1838. Все в това време е и когато бях от бащиний си дом да ставам калугер под влиянието на черковните легенди, които четях до сита, като ходях по манастирите около Търново с баща си.

Пръв път съм закачил да пиша в Свищов, като се ползувах от библиотеката на Васкидова, но пишех чисто на славянски и първото ми съчинение е «Плач на Търново» и особено на търновската митрополия в подражание на

[1] Дето няма овца, на козата милостивий господарю казват.

Йеремиева плач и две години нещо аз пишех все на черковнославянски. Първото ми на български съчинение, в духа на народните песни, бе песен за гръцките митрополити в Търново — Панарета и Неофита, — за която ме изпъдиха от Долня махала.

В Килифарево стоях година и три месеца и продължавах все по славянски да пиша. Съчинявах разни малки пиеси за разни събития в легендарен вид, славянска граматика. Но завършено съчинение имах «Акатист на св. Йоан Златоуст».

На 1845 год. наченах да сглобявам и ритмовани стихове по славянски, подсторен на това от търновския учител Петър Давидова, който беше изработил един вид стихове:

Христос възкресе,
Юда се обесе;
Христос възкръсна,
Дявола се пръсна

и други подобни.

Това ми е било първият подтик за стихосложение. И скоро аз написах «Житието на св. Теодора Тирона» в стихове под влиянието на К. Огняновича «Житието на Алексия, человек Божий». Езикът беше славянобългарски; по чисто български взех да пиша на 1846, когато ми паднаха на ръка лирическите стихотворения на гръцкия поет Атанасия Христопуло. Него аз превождах и подражавах, и мога да кажа доста удачно, но в гоненията от владиците, като се скитах, ги разгубих; но проза още предпочитах да пиша все от славянски.

От Килифарево аз отидох за учител в Кованлък, Церова-кория (Кадиев чифлик), Лясковец, Бяла и другаде, но заседях се само в Церова-кория 2 и 1/2 месеца и в Бяла нещо около 4 месеца. Владиката Неофит, а повече секретарят му Костаки, не ме оставяше никъде да се заседя, така що най-подир аз бях принуден да се откажа от даскалъка и да стана при баща си казанджия.

Една зима аз работих казанджилък. Тогаз падна Неофит пръв път и аз през пролетта се услових за учител в Севлиево, дето допълних годината си в 10 месеца. Оттам минах в Ловеч, дето седях година. Тука пръв път 1847 започнах да пиша в «Цариградский вестник». След година поканиха ме в Плевен. Тука наново се повдигна борба

противу мене от плевенския и врачанския владика Агапия, подструван от Неофита и Костакя. В Плевен ме запираха и не ме оставиха да вляза в училището. Аз заминах във Враца. Там влязох в училището и учителствувах около три мисеца, но Агапий дойде сам и силом чрез турския конак ме запира и изпъди. Оттамо аз отидох в Берковица и с помощта на врачанските си приятели услових се за учител, но не бях още започнал, дойде софийският владика Паисий и ме изпъди.

От Берковица отидох на Лом, на Видин и като не намерих място, понеже се беше поминал вече и баща ми, завърнах се къде Търново къде края на 1848 година. Н. Михайловски беше дошел в Елена и аз отидох да се уча при него.

Доде бях в Ловеч, аз бях написал три книжки: една песнопойка с песни, друга «Владишкое огледало» — живота на 7 гръцки владици в стихове сатирически, и 3-о «Крумиада» — историческа повест в стихове за боя на Крума с Никифора. Тези книжки бях изпратил до г. Апостола Конкова в Свищов да ги печата уж в Букурещ, но не ги видях вече. Имах препис само от «Владишкое огледало», което и показах на някои от учениците, и някои от тях ми го откраднаха. Чели го пред някои калугери, те съобщили за това на Неофита, а той настоя чрез братя Михайловски да ме не прибират в училището. Михайловский Николай плачеше, като ми съобщи това, както и аз, че се отделям от него. После това станах учител в Трявна. Неофит се помъчи да ме изпъди и оттам, но свещениците и тогавашните чорбаджии ме защитиха и аз се заседях тамо и на 1853 год. се ожених. В Трявна отначало започнах пак да събирам песни и пословици. До 2300 пословици и връз двеста песни проводих чрез учителя Цвятка Недева на българското настоятелство в Одеса. Какво станаха, не зная. Видях от тях някои после у Безсонова, Дюзона, Раковски и от пословиците у Любена Каравелова, но не всички. Аз сам пък, с помощта на шуря си, печатах в това време «Смесна китка», «Басненик» и «Първа песнопойка».

На 1854 год. ме вика при себе си за писар врачанският тогаз владика Доротей. Но след четири месеца по настоянването на Неофита биде принуден да ме отпусти.

През пролетта отидох в Цариград, вземах участие в «Цариградский вестник», но не можах да се задържа. Върнах се в Трявна. После от Трявна на 1856 пак ходих в

Цариград като представител противу Неофита, а тогаз и станах пръв учител на българското в Цариград училище. Но като не ми покриваше да се задържа, нити да се преселя в Цариград, върнах се в Трявна.

От Трявна аз се преместих за учител в Ески Джумая, но по някое неспоразумение на гражданите след време оставих и минах във Варна, като бях наченал да издавам и «Гайда» у Цариград. Но защото беше трудно, по предложение на библейското общество аз минах в Цариград и настоявах при превода на св. писание, като издавах «Гайда», а после «Македония». Натъкмих си печатница и издадох повече от 20 книжки.

Преследването на вестник «Македония» и после личното ми преследване от Мидхат паша, затварян на няколко пътя, принуден бях да разпилея и да продам печатницата си за безценък. Като унищожиха газетата ми «Македония» и списанията «Пчелица» и «Ружица», опитах се да възстановя една малка сатирическа газетка «Костурка», но я прекратиха на втория брой. Помъчих се да издавам на български френската газета «Диоген», прекръстена изпосле на «Звънчатий Глумчо», но и нея спряха на 3-й №. После се преобърна на «Шутош», но прекъсна се и тя. Тогава се принудих да ида за учител в Одрин. Но наскоро пак ме дигнаха за Цариград вследствие на едно поръчителство за пари, стоях затворен наново пак около 30 дена и като излязох, принудих се за насъщний си хляб да стана наново учител в българското училище в Цариград. Между това вземах пак участие във в. «Ден», «Право», във възобновений «Шутош» и най-после, повикан от Ески Загра, оставих Цариград и се преселих в Ески Загра. Но оттам пак ме дигнаха за Одрин и тука беше вече близо да ме обесят, но слава богу, че бесенето се прекрати по настояването на чуждите посланици и аз останах жив и в Ески Загра, вече като учител, дочаках русите — 1877. Избран за представител на градския съвет, управлявах до 19 юлия, избягах от Загра при навлизването на турците.

В Търново най-напред станах прошенописец, после околийски началник в Трявна. Следовах движенията на турските войски, изучавах преходите на Балкана, съставих карта за два прохода. След падането на Плевен бях повикан в Главната квартира; прикомандуван в щаба на генерала Скобелева, преведох го през Химитлийский проход. Подир битвата на Шейново придружавах го за

към Одрин, присъствувах на нощното сражение и поражението на башибозуците между Харманлий и Хасково, после което го придружавах пак до Одрин и Чаталджа, дето войската се установи. Върнах се в Одрин и за две недели нещо се бавих. Оттамо бях назначен за старши началник особих поручений[1] в Сливен, после за член в Търновското събрание. Участвувах в съставянието на Търновската конституция, издавах сатирически лист «Остен», в Търново наченах вестника «Цялокупна България», който пренесох изпосле в София. Участвувах неотлъчно с г. Каравелова при съставянето и при възвеждането на либералната партия, избран бях за председател на Камарата. После станах министър на просвещението и заскоро министър на вътрешните дела. Свалиха ме по превратa. Запираха ме в София, в Плевен с Цанкова, заточиха ме в Трявна. Не ми дозволиха да стана никъде в България учител. Минах в Пловдив, станах учител. През ваканцията пътувах по Родопите. Повикан от либералната партия, завърнах се в София. Изменението на конституцията по един лъжлив начин ме накара да основа изданието на «Търновска конституция».

Сега какво ще бъде занапред и къде ще ме отведе честта ми, господ или дяволът, не зная.

С почитание: П. Р. Славейков.

София, 24 януари 1884 г.

[1] Със специални поръчения (рус.).

ДНЕВНИЦИ

ДНЕВНИ ЗАПИСКИ ЗА ОСТАНАЛИТЕ ДНИ НА ЮЛИЯ В 1851-та ГОДИНА, Трявна

17-тий юлия 1851

Свята Марина в Трявна едни работят, а други не работят, времето непостоянно. На дядова Пенчова дюген влязохме в много разговори за святи Петра Слекарина. Видях го и го попитах: «Къде?» «На хана.» «Защо?» «За онова, за което царят слиза долу.» Дважди виждах търновчанката, беше пременена. О, какви мечтания сладостни фъркаха около главата ми за моята будущност! Познавам — никога, никога няма да се изпълнят. Защо ли ме смущавате, несбивчиви мечти, защо люлеите колеблемата ми младост? Или да се пълни с огорчение прецъфтяването на момчешството ми.

август 22

Дохождаха поп Кою и поп Никола на училището, разказваха за воденицата г. Нефра. Поп Димо самси налягa, за да се даде на Белча. Защо ли? Дали за да го има помощник, ако вдигат давия онези братя, или за да го добие и сват? Първото е по-опростимо, но надеждата му празна, ако е второто. Освен дето е глупав и гнусен е с покойнаго с наследието да иска той да си върже врата. Кой какво знае да прави; не го осъждам. Аз милея починалий и съжалявам останалите без сяко зломислие. Горката чернопревързана! бедни сирачета, ще ли станете достойни синове на покойний!

25 августа

Тръгнахме за Габровский манастир калабалък голям от Трявна. Из пътя бях разсеян. Смяха ми се на панталоните, но не ми бе досадно. Вечерта престъпихме закона на честта и на благопристойността в пусти речи и празни само с П. К., П. Н. и бабата. Друг път трябва да бъда по-осторожен. Дано! Прозорците на одаята родиха със замервание сливи по коя ръчица? — отгадават. За коя причина? — недоумянно. Горката! Ако ми сполучва гаданието какви мисли терзаят душицата ѝ, ако е тя, с какво сърце гледа връстниците си парови сивки весели. Сички се смеят до коленете на съпрузите си, нейний, нейний, сладост на живота ѝ, слава на името ѝ, украшение на младината ѝ, похвала на рода, где е? Ах, где е? Уви, в хладний гроб, студений камък го затиска в черната земя; залязла неговата звезда, без да изгрее веки на възток. Нещастная! Бог да те утеши. Ти си изгубила оно, което не вярвам вече, че ще да намериш в този свят. Умей да цениш паметта му и почитай я с целомъдрие! Зад мен, зад мен, пакостни съблазнения! Ви, ви искате да не бъда аз Петко. Тежко ви!

26 августа

Върнах се през Габрово с някои от гостите. Или сме недостойни, или не знаеме какво правим, или приятелят ни коварен. Как би било, добре сторихме, дето ся върнахме до вечерта в Трявна. Колко бях тъжен в Габрово, колко ми поолекна от тъгата, като качих коня! Но, ах, защо ли толко скоро ся пак увесних, защо комахай с доплакване си влягох в Трявна? А, проклятий съблазнител! Под маската на съжалението и състраданието ти искаш да ме въведеш в любов. Назад, лицемерие, назад! Бягай Петко! Смея ли да се нарека мъжествен, като скъсах една надежда на пътя. О, ти чу, ти чу, оболщаемая, ти чу решението ми. Речи прощавай на надеждата си! Петко има великодушие да докаже отдалечението си. А, слабост, слабост, не великодушие. Заразений! Кому ся курдисваш с великодушие? Сърцето ти е занято с друго и ти ми се хвалиш с честност, малодушие! Кажи ми какво мислиш? Разбрах, разбрах — друга любов, друга. Тя те защищава

от новите стрели, Любинко. Но защо, окаяний, не видиш ли, за да те метне надолу с главата в пропаст. Далеч, далеч, Петко, или не си ти.

31-го августа

Изпроводих сестра си. Колко, о, колко съм нещастлив при таквази бедна фамилия. Ето, ще дам толко на святого Петра, а на сестра ми никоя помощ. Желая, от сърце желая да ѝ помогна, че как тежко ми, тежко ми! Не ми стигат тези неприятни гледки във фамилията ми, имах чест да чуя, че брат ми в прангата. Как да търпя, сиромах, и това заключение и срам! Окаяний братко, с кой ум, с коя глава, ах, ах, ах!

10 часа полунощ. Получих от брата си от прангата писмо да отида. Какво да правя да отида! Но защо да не отида? Не ми ли е брат! Петко, Петко, чувствителност с благоразумие! Работите не стават, както ги мислиш. Земаш илач, щеш да ся побъркаш в пътя. Щеш изгубиш време и ще намерят време враждебниците ти да те злословят, негли и обезчестят. Освен това нищо не ще ти съдействува присугствието в Търново.

Блаженая тен, покойний отче, прости, ах, прости! Не е хладнокръвие, което ме възпрящава. Слабост, слабост, безсилие, нищо не ще съдействувате.

Много съм бил меланхолен. Защо ли?

Вечерта списах срещните стихове за докончание на вдовишката песен. Добро, Петко, пиши, ама си помни ума!

Сълзи роня и мълча, да думам аз не смея,
станах каил да умра, но сал за теб живея.
Сладък ми й живота само да те гледам,
ако й да не мога реч да ти продумам.
Сѐ въздишам ден и нощ,
помисли ме, ако мож.
Знам, че си почетна, че почетта си пазиш,
но като те любя аз, как можеш да ме мразиш?
Смисли колко тегля и пак те обичам;
смърт си в пазва нося, пак я не отричам.
Виж ме, изгорях,
ах, не ти ли домилях!

31-и августа 851

Септембр

19

Не я видях. Защо мя влече сърцето ми тамо, гдето ми не прилича, защо ми допрощава съвестта таквизи мисли, които са несходни с момчешството ми, несходни с честта ми. Далеч от мене, пятниво съжаление, ти ищеш да вриеш неопитната ми младост в пристрастна любов.

20

Нямах чест да те видя наяве. Братът на смъртта помилостив бе към мене, чу, о чу въздишката ми ти, защо ми се толко страстно отговори, защо произнесе тия толко жални думи. Чудиш ся кого да жалееш, милий ангеле, чудиш ся мене или починалия приятел, сълзи като че те обливат. Ето и аз, и аз ще издъхна. Смъртта е в гърдите ми и скоро белким, скоро ще се изпълни твоето жално предчувствие. Тогаз, тогаз не ще ся чудиш кого да жалееш, щеш жалееш двамина — ступан и неоткрит любовник, две жертви на своите им мисли — един на честолюбието, други на любовта, с които черната ти орисница е влела. О защо да жалее, защо да вене преваляющата ти младост! Милей за удалечившия ся от тебе, милей за оногози, който е бил подкрепител на десницата ти, няма го веки. Усамотена на съпружеската постелка, за него само въздишай, бълнувай за огнените целувки, що са горели на устните ви, и горчивите ти сълзи нека гасят, ако е останала някоя искрица по тях. Не мисли за оногова, който, без да ти открие сърдечното си волнение, далеч от тебе оплаква нещастната си любов и от едно съжаление, съжаление към персоната не рачи и не смее да ти открие чувствата си. Не милей за мене, лишена от другаря си гъргорице, люто ранена от хорските неправедни одумвания. Скоро. . .

1864 януария 16

Тръгнахме от Джумая. Жени и мъже идваха да ни изпроваждат и даваха ни армагани наденици, дюли и шекери за децата. Времето беше хубаво, няколко приятели качиха

се на бричка и дойдоха чак до Гиран да ни изпроваждат. Тука се опростихме с тях и след едно леко пътуване стигнахме на Попкьою.

17 януар [1864]

17 Чаир кьою; 18 на Самоводене; 19 Търново, неделя, 20, 21, 22, 23, 24, 25 на Габровците; 26, неделя, на Трявна; 27, 28, 29, 30, четвър., на Търново; 31, петък, на Влашица на воденицата; февр. 1 Ашиклари; 2 на Джумая; неделя 3 на Елван кьою; 4 на Юнус кьою; 5 на Девня, 6 на Варна; 7, 8, 9, 10 на вапора; 11, вторник, на Цариград;[1] 12 отидох да работя сряда на бълг. черква при дяда Атанаса; 13, четв., при дяда Атанаса. . . търсих дяда Соф. и не го намерих, ходих при С., ходих при Ф. . .; 14, пет., пренесох се у Софийски; 15, събота.; 16, неделя.; 17—18—19, сряда; 23, неделя, ходих на Литрос при Соф. и там спах; 24 в Цариград; 25, втор., пак на Литрос ходих та спах; 26 Цариград; 27, 28.

ЗАБЕЛЕЖКИ ПО НАСТОЯЩИТЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЕСКИ ЗАГРА

Юний 15—20 1877 г.

В туй време ставаше битката в Казанлъшкото поле между русците и турците, които бяха разбити съвършено. Останалите войскари се връщаха в Стара Загора голи, боси, гологлави и съвършено отчаяни и като нямаха и оръжието си, ги изпровождаха в Ески Загра, дето щеше да стане голяма битка.

Юний 28—30. Турското население в града ся приготовляваше да сече българското население, което безоръжено трепереше от страх.

Юний 1-и. Дохожда един турчин в конака и казва,

[1] Написано над реа: видях се с Лонга и ходих у тях.

че биещите ся на Казанлък не биле русци, но комитаджии българи и потвърди казването си с абата на едного българина, когото убил в лозята. В това време избира ся градска особена комисия от българи и турци, за да разгледат убитите турци в селото. . . два часа на север, дали са от българите убити, или от московците, и ако би се намерило, че са убити от българите, непременно трябваше да изсекат българското население, но работата излезе неистинна.

В същия ден българите провождат тайно посланици до руската власт в Казанлък да известят бедственото положение на гражданите българи.

1877, юлий 10-ий. Забележителен беше за българското население в Ески Загра денят на 10-ий юлий. Часа около 5—6 ся зададе руската авангардия откъм дервента и като наближи града, спря се вън, в мястото, наречено Бадемлик. Изведнъж екнаха клепалата из четирите ъгла на града в знак на посрещане; почти цялото българско население излезе на посрещане, като принасяха разни дарове. Подир малко пристигна и генерал Столетов с конницата и след като се даде заповед да ся сберат оръжията от турското население, починаха си малко и после влязоха тържествено в града, придружени от военната музика и от множество народ. Отидоха в черквата «Св. Богородица» в Акарджа и след като стана молебствие за царя и войнството му, обиколиха града и се настаниха в лагера извън града. Турското население, ако и поклонено, не стоеше мирно, затворени в къщята си, правяха пакост. Затуй привременната градска комисия имаше най-вече главоболия с нареждане и установене реда в града, освен това и да сбира войници и заптиета. Конницата, която се събра от гражданите, отиде на помощ на българските села из каазата, които станаха плен и пожар от турците и черкезите, а който се е отървал, избягал в града и улиците се били толкоз напълнили от коля и хора, щото мъчно можеше да се разминават хората. Плахът на селяните се предаде и на гражданите, които взеха да се безпокоят, а други да се приготвят за бягане. Такова беше кратковременното царуване на ескизагренци, когато на 18-и юлий вечерта сформираната войска от енизаарската разбита войска, от Черна гора дошла през Дедеагач, и може би една част от Цариград дошла, са установяваше около Карабунар, 6 часа на юг от Стара Загора, и тамо чакаше

да посрещне силните удари на славянската войска, когато съгледатели турци из града, като сполучиха да ни избягнат, известиха турската войска при Карабунар за малобройната руска войска в Загра, а с туй се подаде голяма дързост на турците да пристъпят към града. През нощта срещу деня на битката се запалиха 4 български села, които са наблизо до града. Сутринта 19-ий юлия часа 4 по турски, се разпоредиха на военен строй и двете неприятелски сили. Турските на брой, както ги казват, 10 000 с 25 топа имаха за коменданти англичани и бяха разделени на три части. Батареята им беше разположена на могилата Берскетска и държеше чирпанския път; втората част, която беше и повече, държеше пътя за Сеймен и беше разположена във вид на ъгъл; а третята им част, която състоеше от конница, държеше лявото им крило и беше затулена зад Муратлийската кория.

Руската войска, състояща от 3 хиляди българи и казаци, и от хиляда конници русци, беше разделена на четири отделения, настанени по лозята около града, и имаха добра позиция. Като се наближиха неприятелските сили до един час разстояние, започна гърменето на топовете (то бе на 19-и юлия во вторник) и на пушките и се продължи около два часа. В това време някои от жителите се изнасяха, и то повечето от селяните, придошли в града, и бягаха към Казанлък, но повечето бяха в надежда, че градът вече е руски и не може да се завземе от турците, и то бе, докогато видяха явно опасността. Защото казаците, насилени от множеството неприятелска войска, по заповед на началниците си, взеха да се оттеглят и неприятелите наближиха града дотолкоз, щото куршумите и гюллетата падаха в града. Уплашеното население търти на бяг кой де се намери, кой как свари и кой как можа да отърве душа. Много синове оставиха майките си, много бащи децата си. Всички тичаха към горний край на града, а турското население не преставаше през това време да стреля от прозорците на къщята си връз бегающите българи, а градът отдавна вече беше почнал да дими от южна страна, именно табаханата, запалена според едни от турците, според други, от русците. Които свариха, избягаха, които не, бяха заобиколени от турската конница, която, като изтика към дервента руската, пресече пътя на бегающите. Останалите българи в града — деца и старци — в първия ден на завземанието на града, колкото се изпре-

чиха пред очите на свирепите зверове, бидоха жертва на свирепостта им, и на вторий ден, казват, че се спряло клането от английските коменданти, но се оплячкосало всичко, що е българско, а остатъкът изгоряло. След това турците сами се върнали в прежното си становище — на Карабунар, — види се да избягнат удара, който бе готов да им нанесе генерал Гурко откъм Ески Загра с 8 хиляди руска войска.

На 24-ий юлий Ески Загра се завзема изново от руските войски, но без да се бавят много, се оттеглят.

На 25 същия месец, Казанлък по завоѣд на руските власти биде изпразнен от християнското население, което заедно със загренското се настаниха по Шипка, Габрово, Дряново, Трявна, в Търново и по колибите.

На 25 юлий 400 души конница от черкези преминава Дервента и горят селата. . . и като искали да запалят и Казанлък, намират се ненадейно обиколени от руска конница, която ги избива до край. . .

На 21 юлий разбитите български войски в Ески Загра, като оставят ранени, убити, малко роби, всичко хиляда души в замяна на пет хиляди турци, срещат се в Казанлък и оттам в Габрово.

Превземането на Търново станало с четири жертви. . .

Пет хиляди турска войска с 15 топа била установена на табии в баира и само 300 души руска войска, разделена на няколко части с. . . топове задала се изведнъж около града и срещу многобройните турски топовни гърмежи руските отговориха с пет и това бе доста да пръсне всичката войска, която се разбягала кой накъдето може, като си оставиха всичко.

Според разказването на самите руски войници свирепствата на турските войници в Ески Загра са били твърде жестоки, отвратителни и съвсем безчеловечни. Ранените славянски ратници биваха умъртвени по най-низък начин, след като им отрязвали на кръст ръцете, краката и тайните удове, които им ги туряли в устата; отрязвали найпосле главите им.

Стефан Хаджигеоргов излязъл към Бадемлика, за да бяга, но като видял, че няма фамилията му, върнал се да я прибере. Но късно беше, защото турските войски били навлезли в града, а те са затворили в къщи, дето навлезли башибозуци и черкези, и като намерили Стефана заедно с Ивана, слугата на хаджи Савовица, заповядали на Стефана да излезе от избата. Той гръмнал против тях и те го насекли на късове, но слугата не могли да видят и сполучил да побегне и да каже тези случки.

Същият Иван приказва, че господарката му хаджи Савовица заедно с момчето си Георгето са починали, а с тях наедно и Стефаница и момичето ѝ. Хаджигеорговата фамилия била се затворила у дома да се закрие. Къщата ѝ биде нападната от войскари турци и черкези и Елена с револвер убила трима черкези, заради което я насекли на късове и от домашните — старите убили, младите поробили.

На 21-ий юлий 1877 г., разказват карловци, избягали оттам, че два дни подир битката в Стара Загора нашето село биде нападнато от башибозуци и черкези заедно, около 5 хиляди души, а в селото ни имаше само 100 души казаци донски. Щом се даде известие в селото, че идват башибозуците, и то едва час преди да пристигнат башибозуците, който повярва, сполучи да отърве с бягане само душата си, но за зла чест те са твърде малко, а повечето останаха в ръцете на неприятелите. Казаците, които знаеха това, бяха от по-напред излезли да ги посрещат, но като видяха голямата им сила, се оттеглиха в една кория, за да вземат добра позиция, отдето доволно се биха, но селата и Карлово много пострадаха, малцина избягаха.

В същото време сопотчаните, които се бяха известили, че идел башибозукът и редовна войска, избягнали всички в Севлиево, Нова махала и др. и не пострадали.

Калоферци, известени за това, не се убояли, само жените и децата си изпроводили къде Троянско, а всички мъже, въоръжени с пушки, които взели от разбитата турска войска при Шипка, пазеха селото си, тъй щото никой не можал да пристъпи навътре и даже като дошли башибозуци с редовна войска, не се дали, но три дни се държали мъжки, и то с надежда за помощ откъм Казанлък или Габрово, но като видели никаква помощ няма, побягнали през Балкана към Троянско.

27 юлий. Очевидци уверяват, че в Сеймен и в околните села отношението на редовната турска войска към българското население е било зверско. Когато срещнат българин, без да го питат що е, де отива и що прави, изведнъж теглят въжето и го обесват на мястото, дето го срещнат, ако ще би те да са един или двама прости турски не-

вери. Тъй населението е оредяло по тез места и ако следва тъй да бъде докрай, името българин не ще се чуе тъдяз. . .

27 юлий. Хора, които са дошли откъм Плевенско, уверяват, че в Плевен имало до 170 хиляди редовна турска войска и 130 хиляди турско население от града и от околните градове, села, дето се стекли за защита, а руска войска имало около 160 хиляди. На един час разстояние от града се намирали турските окопи, кои окръжавали града с 200 топа, а руската войска била окръжавала града с 300 топа на два часа разстояние от града.

28 юлий. Някои хора, които сполучили, не знам как, да избягнат из Русчук, който е заобиколен с руска войска, казват, че в Русчук имало само 8 хиляди редовна турска войска, но имало много народ вътре от българи и турци; на всички било отредено на ден само по 70 драма хляб.

23 юлий. Казват, че много майки, които бягали отЕски Загра, като не могли да носят децата си, оставяли ги по пътищата, а като минели казаци, ги сбирали в кола, та ги раздавали на майките им.

26 юлий. Казват, че в Габрово се чело по черквите заповед да настаняват бежанците от Загренско по турски празни къщя и да се хранят от турските скине (храна).

Някои от войскарите руски са вишле, че турските войскари, като намерели някой от ранените руси или българи, туряли му огън над пъпа, за да го умъртвят по най-жесток начин, и това са го правили на всички ранени в Шипка. . .

Следующите села са пострадали и се съсипали от редовната войска и башибозуците, когато русите дойдоха вЕски Загра: Сеймен, Белий Бряг, Кършлий (80 къщи), Бюлджана (40 къщи), Караджалия (25 къщи), Куза (60 къщи), Меришлери (200 къщи), Бююк Дувянджий (40 къщи), Акер (60 къщи), Рисоманово (30 къщи), Ботканлий (60 къщи), Тюрманската махала (50 къщи), Карманлий (60 къщи), Пишмана (50), Кючюк Асан (70), Еникчий (20), Гюнелийската махала (120), Кърч кьой, Алъшманлий (20), Трифилий (60), Раневата махала (70), Новата махала (150), Кофалчево (70), Дерлемиш (60), Деде кьой (80), Торлашката махала (150), Майналий (40 къщи), Юрчий (40 къщи), Шеремит, Гючорлий, Къдъ кьой, Арабаджиево, Джамбазето, Хулванчево (30 къщи), Султан махале.

Приказва Макачката, която не могла да свари да по-

бегне отЕски Загра: «Когато дошел башибозукът в Загра, преди да пристигне аскерът турский, той клал кого де срещне от българите и плячкосвал, а като пристигва редовната войска, спряха клането на жени, а само мъже клаха; младите жени, както и не толкоз старите, колкото можеха да носят, ги взеха роби, и нас взеха роби, но отидохме до трите чучура и не можахме да вървим, а и място на колата нямаше, защото бяха пълни с робини. Пашата, не знам какъв беше, ни казва по турски: «Хей, бабо, вие идете си в Загра, гледайте, намерете си някоя къща и храна и живейте там.» Връщаме се, но и ний не знаем де ходим, като изветрели от ум, а аз не можах да видя другите какво станаха, но съм тръгнала да си ида у дома, че то чудо! — всичко поляна. Аз съм минала двора си, без да го позная, минала съм градината на хаджи Герман, дето седеше Катерина, излягох на пътя, самичка съм, че пълзях, че ходих, че не знам как дойдох, господ ме донесе, благодаря му. Ама други клетници от цялата наша махала се бяха сбрали в широкия двор на брато Иванчовата табахана, и безброй още селяни и деца, че като ги настига огънят, взеха да излизат и да бягат, но турците ги обградиха и с пушките си един не оставиха жив — купове от лешове, улиците пълни, а особено улицата от Тошоглу Славе, че до чешмата при хаджи Андон. Всичкият народ, що бе скрит в «Св. Николая», падна бездиханен, кръв е шурнала с рекички. От тез хора много малцина се отървали, и то кой в геран, кой в заход, кой ноще избягал.»

Други приказваха, че Славе, баща на Къно, учителче в «Св. Димитрия», който беше над заптиетата в Загра, беше последний, който, въоръжен с четата си от десетина души, оставя конака. Тръгнал да бяга, но късно. Загра обиколена отвред от турци. Бягайки, минал покрай Таирова конак, съзрява него самия, който дошел да навиди конаците си, и Славе казал на дружината си: «Няма вече да живеем дружно, но нека юнашки умрем. Да убием Таир ага, това бясно куче! Спуснали се и сам му взел главата и на няколко околни турци и най-после паднал мъртъв като същий юнак за свобода.

1877 юлий. Поп. . . отЕски Загра, за да не издаде него и други, които били скрити, удушава детето си, което пищяло.

Юлий. В Карлово турците рязали на жените циците

и ръцете и ги оставяли живи на мъки да умрат. Според сведенията на горепоменатия Иван, Хаджисавовичин слуга, три четвърти от пребиващите в Загра жители бидоха възпрени в града, и то едни са се затворили в къщята си с надежда там да се спасят, други са се събрали вкупом няколко фамилии в някои дворове, други по маази, други пък, и то повечето, излязли бяха да бягат, когато конницата от черкези и турци дошла откъм края на града при «Св. Троица», а при Бадемлика им пресича пътя. Удари народът да бяга накъм града, дето се трупат по дворовете, и там, принудени от огън, излизаха всред мегданите и улиците. Мъж дето бил срещнат, бивал или застрелян, или посичан, а жени не видях някой от редовните войски да убие, но повече ги караха роби.

1877 юлий. В село Османица, на запад от Ески Загра, са се държали юнашки срещу турците. Също са направили и при Муратлий. За забелязване е, че в края на Ески Загра при новата махала българите, граждани и селяни, въоръжени отблъснали три пъти нападението на черкезите.

1877 юлий 19. В сражението на Ески Загра при градината. . . българската дружина, натисната от множество неприятели (турци), бедствуваше да изтърве знамето, но скоро пристигват им на помощ въоръжени граждани и селяни, които вардеха край града, и отърваха знамето. В това сражение умря юнашки Георги Макаков, мъж 26-годишен. . .

Август 11, 1877. Вечерта се бомбардирва Русе. Казват, че много българи избягали до край града и оттам ги дръпнали русите, та ги разпратили по селата в безопасност, а други имало да са избягали, когато ги отвождали турците по нивята извън града да сбират класове да се хранят. Много войска, която излязла от Русчук да иде в Шумен, бивала разбита по пътя от руските войски. Според както казват, в Русе имало само 12 000 души войска. Казват, че турските войски в Плевен са се увеличили от нови придошле откъм Видин и имало до 12 паши вътре. Според както разправят, турските обкопи се намирали на един час разстояние около града и имали съобщение със София, а руските обкопи опасвали града на два часа разстояние от него.

Научих се на 14 август, че пашовете в Плевен скроили един такъв план: всеки паша да вземе по десет, други по

петнадесет, трети по двадесет хиляди войска, че да излязват от Плевен за към Свищов един подир други на един час разстояние. Щом излязва първият с 15 хиляди и се отдалечава два часа разстояние от обкопите, нападнал се от руските войски, които взели в плен 1500 души роби и други ранени и избити. Като се научават за това другите паши, връщат се на местата си.

Август 11, 1877. . . Пашата, който изгори Стара Загора, с 40 хиляди войска пристъпи към Казанлък и го изгори, пристъпи към Шипка, която по заповед беше изпразнена от жителите, и я изгори. Имал намерение да прекрачи Балкана, но в някои теснини над Шипка се посреща от 2000 българчета войници заедно с няколко казака и след целодневна битка се връщат турците, като остават доста мъртви и ранени, а от тез (българите) ни една жертва. Пашата употребява хитрост и се дръпва да бяга, дано българите се изместят от позициите си, но не сполучили, понеже през нощта пашата заобиколва тези българи през планината и на сутринта те се виждат обиколени, побягват в селото Шипка и там вземат позиция. Някои от казаците предводители ги питат какво ще правят. Отговарят: «Ако се предадем, ще умрем с жестока смърт, но ние ще измрем юнашки.» Когато те мъжки устояват на 40 хиляди души, пристигат 6000 казаци на помощ, които заграждат турците, и след като се били 24 часа, пашата само с 3000 можал, не знам как, да избегне, без да се спре никъде, а право в Едрене; тук, както в много случаи, се показва явно храбростта на българина. . .

20 август 1877. Едни казват, че Йорчево и Русчук са изгорени и съсипани от топовния огън, а други казват, че само някои здания изгорели. В сряда, на 14—15 август, се научихме, че Ловеч се завзел изново от русите с осем хиляди роби и много жертви и от двете страни.

В петък, 26—27 август, се научихме, че Плевен се превзел от русите, и затуй в събота бяха накачили кандила по улиците, но както се види, не беше вярно.

В същото време се научихме, че някой турски паша сполучил да мине с десет хиляди войска през Сопотский Балкан и имал намерение да отвори път изходен на плевенските войски за към Тракия, но бил преварен от русите и отблъснат назад.

16-ий септември. Срещнах се с жена вдовица, с която говорих надълго, и от нея чух и записах следующото: за

мъжете не ги ловят живи, но ги бият. Да ги ловят живи, те са каил аргатлък да правят и да им робуват, ама не ги оставят живи.

Като уловили мъжа ѝ жив, накарали го уж да работи. Момчето, пусто му, и 14 години не било склучило. Другите му връстници, с които бягало, като нямало бащите им, бягали и убегнали; и то можело да убегне, но като видяло, че уловили баща му, потърти да бяга и пак се върне и викало «бащице! бащице!», но пак не смеяло да приближи при него. Изпосле другарите му видели, като са задали други турци, наподир онези, които отвеждали баща му, с други още и подир които момчето тичало и се връщало. Тези последни турци гръмнали връз момчето изотзад и като го ударили в тила, куршумът излязъл из челото му наедно с мозъка му. Така ѝ казали другарите и връстниците му, които го последвали донейде през шумаците и като видели това ужасно събитие, отдалечили се и побягнали, без да ѝ донесат някое известие за мъжа ѝ. Но тя е уверена, че е убит, защото, казва, ако да не е убит, той как да е би побягнал досега и потърсил ни би. От селяните обаче техни някои дойдоха да ми кажат, че той е жив и трябва да са го уловили и да го държат турците селяни да им работи, защото им требват работници. Може и тъй да е, но аз мога да кажа, че това, селяните що ми казваха, беше повече от завист, защото аз показах по-голямо съчувствие към тази вдовица като безпомощна. Вдовицата, за която е реч, е около 40—42 години, ниска, дори и безобразна, също ескимоска, а при това обезобразена още от някакви си лунави белези от едната страна на лицето, но беше по-питомна някак от другите си дружини, защото от малка седяла ратайкиня в Пизар (тъй наричат околните села и особено поленските града Ески Загра, когато жителите на Средна гора, а още повече нашите прибалкански и чисто балкански села го наричат просто Еския). Раждана в Загра, после майка ѝ повторила и се оженила във Фандиклий, та завела другите, че и нея, дето я оженила, а тя, майка ѝ, се върнала пак в Пизар. Името на вдовицата — Тана Христевица, момчето, убитото — Пенчо; друго дете момче няма, защото все мрели и това само се задържало. Преди него имала на 15 години и повече момиче и то е днес с нея — на име Русо, но казват го повече от малко на разглезено Чудо, Гудо и после сега Грудо. Друго едно дете имала живо момиче на три години — Марийка, което при-

спала и го оставила, като бягали на баира, т. е. на Средна гора, като вървели за долината Сууджак към Балаклий. Този баир се казвал Люлката и там не само тя оставила своето дете, но и много още други жени оставили децата си. . .

Между тях била и друга една, която тя познавала — Стана. Момчето убито на мястото, наричано. . . Даалиите го ударили, когато бил прекосил през един път. Всички са чудят как той, като бил тъй храбър и умен, се излъгал в този път да излезе срещу тях.

Една от Ески Загра стара жена приказваше, че като загубила дъщеря си в бягането из града, при нея останало едно нейно дете около 2 години, което на три пъти хвърляла в бега и трите пъти ѝ домилявало и се връщала, та го вземала, и то сега останало при нея.

Само от Карлово що закарали в Одрин все млади хора и мъже, до 150 души, ги избесили в Одрин.

В Ловеч изклали жени, мъже, деца до 5000 души.

Видях една ловчанка, средня жена, на име Васила, която стояла у Стайновица Маджийката на хана, ръката ѝ дясната отсечена, от врата ѝ парцали месо отрязано и на 4 места под гушата, до гърдите, дупчена. Бе лежала в Севлиево в болница, та после и в Търново и оздравяла.

* * *

Жертви в Севлиево. Никола Дабев, на 28 години, от Севлиево, учител в Ново село, докаран и обесен в Севлиево.

Ванков, на 35, пълен, хубавец. Павле от Ново село, а също и поп Радан. Христо Илиев от Кръвеник, също обесен в Севлиево, на 24 години. Стефан Иванчев Пещович, на 22—23 години, бакалин.

Янко Карагьозче, сопаджия, женен, на 26 години. Иванчо Михалев Пресначе, терзия, женен, на 25 години. Иван Райков от Гъбене с бой убили.

Никола, уловен къде Калофер, Павле, Христа и Иванча — на Балкана, обесени; едните — първия петък, а другите — на другия петък — в пазарен ден, за да ги гледат селяните и да се наплашат. Затова ги и държали обесени в чаршията.

На 2 август турска пехота взела да настъпва от Плевен на Тученица, но посрещната от руската артилерия, дръп-

нала се назад. Във всичкий поход от 2-ий до 20 юлия отредът на генерала Гурка изгубил 10 офицера убити и 181 нижни чинове, 24 офицери и 709 нижни чинове ранени, 9 офицери контузени и 57 нижни чинове пропаднали без вест. В това време загубите на българското опълчение били около 600 нижни чинове и 22 офицери убити и ранени и точна цифра в това не е било. (Телеграма от главнокомандующия из Горня Студена от 4 август.)

УБИТИ В ЗАГРА

Хаджи поп Димоолу се бранил в къщата си в сряда, когато са ги довършили до 40—50 души.

Киро Хаджииванов, син му Иван, Като Праматаря, Петьоглу Стоенчо, Аръшъоглу Димо се бранили от прозорците, доде запалят къщата. Иванчо Стоянов (циганчето на Кира комшията), Танчо Стоянов, Стефан Хаджиюргов, Слави Боеоглу, двама-трима казанджии, хаджи Христодул, хаджи Димитър Боюклията бранили се. Слави Мишков, Драгнолу Мите, титорът на черквата, на даскал Петра баща му с брадвата. Слави Каляджиев убит в конака. Син му Кьньо, на кръст разпънат, намерили го жив; убили го в гробищата. Колю Германов и Таню Стоянов и двамата стояли в къщи и посрещнали турците с гърмежи от прозорците, додето пламнала къщата и те се принудили да изскочат. Турците ги хващат, вързват ги, подкарали ги с бой и мушкания с ножове към турските гробища. Като дохождат на моста на Герджикова. . . един от турците с ножа си разцепва главата на Коля Германа и го блъсва от моста долу. А Таня Стоянов, като го довеждат в гробищата, изваждат му очите, мушкат го в ребрата, додето умира. Костите му с няколко угнили остатки от дрехите му се намериха изпосле.

Слави Каляджев със сина си Ивана и други някои, като виждат, че турците туземни ограждат конака и не знаят следствията на битвата, събират няколко празни сандъчета, нареждат ги на двора, направят. . . и зад тях хващат да стрелят върху турците, които навалят връз полицията. До два часа нещо те се били тъй, щото голямата тълпа турци не смеела да влезе в полицията, а само издалеч стреляла. И най-сетне Слави пада убит, другарите му избягват през задний двор, а Иван го заграждат няколко души турци и след голяма съпротива улавят го жив, връзват го, изкарват го на края, поставят го на 10 разкрача и 5—6 души изгърмяват отгоре му. Два куршума се забиват в лявото му и дясно рамо. Иван пада без чувства. През нощта, когато турците избягали отвън града, българи, които бягали, извличат Ивана отвън града, а двама казаци го закарват на ложите и оттам в Габрово. Иван е жив, но и с двете ръце сакат.

ДНЕВНИ ЗАПИСКИ ОТ 1887 ГОДИНА

6 февруарий [1887 г.]

Прекъснат случайно на първий ден по записките си, аз напуснах тогаз, па и после до днес не се намерих разположен да продължавам прекъснатите си разсъждения. Колкото да ги скача как-годе, като пропущам много нещо, ще кажа, че у нас с Каравелова нямаше вече пълна хармония в мислите ни. От Стамболова и единомишлениците му аз отдавна вече бях са оттеглил, като не одобрявах и осъждах вече направлението, което те бяха взели и което и тях щеше да тикне в един безизходен път, и отечеството щеше да тласне в погибел. Тука пак бях прекъснат. И прекъснал бях сношенията си с всички от тях, а с Каравелова сношенията си не бях прекъснал, но не честях у тях, както изпърво. Лично, по частните си работи, аз бях отдавна незадоволен от него, но политическите му възгледи и споделях, и поддържах. Но когато се срещахме и виждахме напоследне, престанали бяхме да се занимаваме с политически въпроси и се занимавахме повечето с литературни въпроси. Особено откак го бях придумал да си даде и оставката от регентството, мене ми беше съвестно някак да гледам как времето се продължава в неизвестност и той не само нищо не получаваше и харчеше, но в настаналите обстояния той можеше нещо и да пострада в ожесточението на партизанствата. Той наистина не казваше нищо такова и не е дал повод никакъв да си помисля

за това, но аз все не бях толкоз спокоен, че не си мисли понякога за това. Подир случката, която на първи разказах за одобрението на Цанковата политика, аз още повече нямах присърце да ходя у тях, защото нямаше върху какво дори да приказваме. Това ли ми странене, друго ли нещо го е подбудило, или случайна някоя мисъл го бе накарала да ме покани да му кръстя детето, което аз и приех. Кръстих детето, но пак не ходя дома му като първен. И то не от друго, но защото няма и какво да приказваме, тъй като делото, което имахме като опозиция, беше вече предоставено на Цанкова и ний вече нямаше какво да кроим, а пък аз си имах своя работа доста.

Днес чух от децата си, чѐ син ми писал на Радославова писмо някакво преди 3—4 дена. Тъй като син ми не ми е казал нищо за това, аз не счетох за нужно да го питам. Питах зетя си, ако знае нещо за това писмо и ако го е чел или видял. Той ми каза, че не знае нищо такова. После пък дъщеря ми ми разправи, че видяла копие някакво до Радославова захвърлено, в което Иван му се оплаквал защо като цензор допуща на Петкова да псува семейството ни всякак, а нам като цензор пък възпретява и да му отговаряме. Аз не намерих в това нищо осъдително, даже ми беше поволно някак, дето син ми се е осмелил да укаже на несправедливото му държание в тоз случай. Защото и с мене постъпваше така, додето издавах листа. Но някак незадоволен се усещах, защо не ми е обадил, и ако беше ми обадил и питал, щях да му запретя. Не за друго, но защото съм с твърде ниско мнение за тоя човек и считам обидно да се разправям лично с него за каквото и да е. То е човек не, то е подлец на подлеците и няма никаква намеса в човечеството; той даже по человечески не може да мисли. То е такова долно и нищожно същество, щото аз днес не възприемам даже и да го срещна и не считам за нужно да се отправя до него за каквато и да е работа. То е такова худородно, злобно и злорадо същество, щото откак България се възражда, завземали са наистина и други някои недостойно министерски постове, но никой не е унизил дотолкоз нито сана, нито. . . човечеството. Чрез него е съвсем охулено достолепието на цялото българско чиновничество. Ако думите на Каравелова за днешното правителство са приложими, че то е каналократия, то тая низка и подла личност е най-голямата и най-долната, най-презряната каналия.

* * *

Държава с цигания се не управлява и Каравелов в туй отношение е много виноват, че вследствие на своята скъпост два пъти е доводил държавата почти до погибел и е ставал причина да се домогват други до парите и да ги пръскат, дето трябва и дето не, само никаква полза да не принасят, но още и вреда голяма да принасят. Но това е вече друг въпрос, до който като се коснах, аз ще забележа това само, че тая слабост на Каравелова — скъперничеството, — както и противоположната ней слабост у Стамболова — харвалетството, т. е. дето се дава, дето трябва и дето не трябва — съставят главните отличия на тези двама наши политически дейци, още и това, че Стамболов е по-несмислящ, по-решителен, по-неразборчив в средствата и не жалее парата да постигне целта си и това му дава в някои случаи преимущество над Каравелова. Инак Каравелов е по-начетен, и по-учен, и по-смислен, и далновиден. Стамболов не мисли за по-надалеч и не предвижда ясно, защото колкото по-надалеч рече да проникне, толкова по̀ през мъгла види. Колкото за егоисти, и двамата са почти наравно, само че Стамболов е егоист шарлатанин, а Каравелов е егоист самомнителен. В отношение на партиите Каравелов казва «Партията съм аз» и не дава никакво значение на съпартизаните си. Затова всички дребни егоистчета от партията му, силна някога, са го напуснали и са се обявили против него. Само по-искрените патриоти могат да търпят недостатките му за преимуществата му и го поддържат. Като партизанин Стамболов тоже е шарлатанин и той не туря никого по-горе от себе си и никого не щади, но всички ласкае, търпи ги, врежда ги да се ползуват от държавните служби и съкровища; бил какъв бил, достоен, недостоен, чапкънин — като е негов, като му е привержен, той не ще бъде забравен. Каравелов не е тъй. Най-ближните му приятели най-малко трябва да се надяват и да очакват на него. Той гледа на всички с неверие на способностите им. Изобщо като човек Каравелов е честен, той е честен и като държавен мъж, но едва е търпим и от приятелите си, когато приятелите на Стамболова готови са и да мрат за него — не че ги цени той и уважава, но защото са уверени, че като има за него, като е той държавен мъж, има и за тях държавни служби и държавни облага, когато с приятелите на Каравелова

не е тъй — той не търпи недостатките на приятелите си, а още повече неспособностите на служещите. И като честен човек, и като държавен мъж Каравелов е. . . а Стамболов и в двата случая е вагабонтча, за да не кажа досущ вагабонтин. Има нещо подходящо и у двамата тия. . .

* * *

Каравелов е държавен мъж на България. Едва ли не едничък между всинца ни той и разбира, и схваща по-добре интересите на държавата. Но Каравелов не е мъж на партия, не води и не може да води партия, защото никога не служи и не угодява на страстите и интересите партизански, без което във всяка конституционна държава, а най-вече засега е невъзможен един политически мъж.

Каравелов като държавен мъж е от търпимите, но като мъж на партията не го бива ни за слива, не умее даже да се държи доколкото му трябва, за да бъде държавен мъж, и това му много пречи, за да може да се държи на положението, което заслужава. И Стамболов е имал право, когато, като искаше да го разположи към своите протежета, да им даде място, го заплашваше, че с такова владане той ще остане сам и за нищо неспособен. Повтаряме да кажем, че като държавен мъж Каравелов е търпим, но като партизанин и честен човек нетърпим. Не е лош, не е зломислен, но освен себе си другиго не харесва и се отнася с презрение към другите, не е искрен към никого другиго освен към държавата, затова няма никого искрено предан нему освен неколцина, които за интереса на държавата го търпят. Като го видиш от най-напред, като че има у себе си нещо привлекающе, но като се запознаеш добре с него, виждаш нещо отталкивающе, защото не намираш нещо, което може да те привърже към него и да те задържи, а най-вече нещо като заинтересувание. Той не служи, нито щади интересите на други, по възможности, чини ми се, и без това да не може да се води конституционно, основано на партиите управление, а още повече у нас, които нямаме още никакво определено управително мнение освен частните си интереси. Каравелов е бил честит, че се яви и стана познат в България наедно с освобождението ѝ. Името на брата му, неговото появяване

в сгодно време, неговото малко-много пò разбирание от другите на няколко политически принципа и неговата памет му отвориха път между политическите деятели на България, измежду които и завзе първенство според колко-годе по-удовлетворителните знания. Да бе поотрано като деец в България Каравелов, както и покойкойний му брат, ако те да са се месели, както по черковния въпрос, във вътрешните партии на България, те отколе да са биле захвърлени настрана като съдран и непотребен парцал и да са биле забравени во време благопотребно, каквото що бе при устрояването на България. Но той се яви за пръв път тогава, когато трябаха хора и не беше още както тряба опознат на хората.

Като него новопоявени в България имаше и други, като Греков, Стоилов, Начевич и други, които горедолу завзеха сгодни места, но скоро не се оказаха достойни за положението си и някои от тях слязоха от сцената и не се явяват, нити ще се явят освен в извънредни и насилствени обстояния. Каравелов обаче всякога ще бъде един от по-добрите и пò за в работа държавни мъже и политически дейци, макар че нравствените му качества, нехаресването му други освен себе си, да са го изолирали сега засега и да няма ни един почти приятел и привързан нему партизанин в цяла България. В даден случай всички към него ще обърнат очи и всички смислени колко-годе хора ще го поддържат с пълно убеждение и уверение, че той от всички други ще умее по-скоро и по-добре да въведе ред в държавата, но един по-легален ред, и да възпроизведе по-скоро държавните интереси на страната. Някои от неприятелите на Каравелова го упрекват уж че той въвел в страната най-напред затвори, биения, интернирания и други вътрешни междуособия, но това не е истина и те не са думи освен на жени някои политиканки, които гледат на политиката като на мода, или на мъже някои, които отбират от политиката колкото. . . които искат да са управляющи в едно такова конституционно, основано не на партии управление, а пък никой да не се чуква през носа.

Ако Каравелов е виноват в нещо, той е най-вече виноват в нетърпимостта на другите си политически съперници. Той не търпеше мнение у друг от своите компаньони или противници, и то може да е извинително донейде, защото и нямаше кой да изкаже някое по-свестно мнение,

но не кабули да работи с човек, който има други взгля-дове на работите. Затуй той всякога все нови хора земаше за другари, и като не могат да направят нещо, както той си е мислил или както би трябало, той се разразява над тях тъй грубиянски, порицава ги тъй нелепо и не с подобаю-ща деликатност, щото повечето от неговите чираци му са ставали най-върли противници. Това обаче не зависи толко от зло сърце, колкото от пусти лош табиет.

Радославов има приемуществото и го счита като соб-ствена гражданска доблест да се пази от дребни [кражби], които предоставя на своите последователи, но затова не е без попълзновение към по-едри суми.

Стамболов тоже няма своя политическа партия, за-щото той открай и досега не е водил освен авантюристи-ческа политика. От сички тези личности, на ръцете на които е останала България, единствен мислещ човек е Начевич, но за зла чест той не е освен зломислещ за Бъл-гария човек; той наистина мисли, но само зло за Бълга-рия.

Турция ни освободи от гърците, Русия ни освободи от турците, но кой ще ни освободи от Батенберговата дина-стия, от Стамболовско-Радославската тирания? Или само ние, или никой. Тя е такваз дребна, но върла. . . щото трябва тия, на които в дланта са се набили палещите ѝ бодили, сами да си ги видят и узнаят. Дремлющий народ напразно чака да дойде друг да освободи дланта му.

Радославов не е ни държавен мъж, ни политически, нито даже частно е почтен и съвестен човек, той не е ос-вен цял целокупен каналия в пълната смисъл на тая ни-щожна дума. Той нито разбира, нито пък може да има ня-каква грижа и попечение за интересите на държавата, дори и не мисли за тях, ако би някой сторил да му ги ука-же. Той мисли, че е усвоил разковнето да управлява, като се огради със свои хора, предани нему, като се ста-рае да задоволява прихотите им, доколкото е възможно, и ласкае страстите им, мисли се и вярва, че с това той служи на партията и чрез това е силен уж като партия, но той партия няма и не може да има, защото ни един свестен и почтен човек веднъж като се приближи до него и види колко чинят тесноглавските му мъдрувания по управлението, не би приел да пристане към водимата от него партия, на която обаче с радо сърце пристават всич-ките подобни нему канальомудреници, своекористници;

предадени му са, докато той може да изпълнява прихо-тите им. Затова в неговата нарицаема партия няма ни един човек като хората, всички обаче, които са около, решително са като първо качество вагабонти и защищават го с остървение, защото съзнават твърде добре, че защища-ват собствените си интереси, собствената си кожа, защото само при него и чрез него могат да задоволят вълчешките си инстинкти. Вие употребихте против опозицията, про-тив равните на себе си, ако не по добрите граждани, сред-ства какви? Средства разбойнически. Радославов като шайкаджия и устроител на шайкаджиите се подружи със сопаджиите, с най-низките хора, със сеятелите на безре-дицте и тайните врагове на общинското спокойствие и вие ги гледахте и хошунът ви идеше. Таквоз чудовищно и странно извращение на работите смая всички — и приятели, и неприятели. Радославов, откак е излязъл на сцената, той като държавен мъж всякога е почти бил твърде враждебен на свободата и благополучието на на-рода. Той не е можел и не е искал да управлява страната без военно положение, а с военно положение да се управ-лява една страна ще каже да се управлява деспотически. Да се управлява [така] не иска ум, иска само тиранически инстинкт.

Богатство дает уважение, а бедность вызывает през-рение.[1] Парите (в Англия) съставят мяра, с която се из-менява всичко — нещата, времето, хората.

Случката с мене, както напоследък и със сина ми, не служи за друго освен с удвоена енергия да защищавам интересите на народа и да ратувам за делото на свобода-та на личността.

Фичев и Паница буйствуваха и изтезаваха даалийски арестуваните в Черната джамия и по избор най-интели-гентните пред очите ви тука и толкоз шум се дигна. Но вие се изпотрепахте да изкарате лъжа сведенията от Чер-ната [джамия] и ви се струва, че сполучихте, но аз ще ви кажа, че не сте, защото грозни ще се дигнат против вас обвинители и сонм свидетели, жандарми и войници ще свидетелствуват противу вашите безобразия и безчелове-чия. При всичко че вий знаехте и бяхте уверени, че офи-цери и капитани са буйствували и арестуваните са бити,

[1] Богатството носи уважение, а бедността извиква през-рение (рус.)

малтретирани, но си струвате оглушки, защото Паница е от вас по-силен, баджанак на Николаева и зачинщик и сподвижник на Захария, Ризова и личен деец на Батенберга в обирането влашките банкерски каси и пренасянето на парите посредством светотатното пренасяне костите на покойний патриот, над когото така се обругаха.

Ако би някога дошло някое обстоятелство да се бесят регенти, Муткуров и Живков като регентствуващи несъзнателно ще идат за бадева, но трябва да идат, за да познаят, че регентството не е било лъжица за техните уста. Другият регент, Муткуров, е чиста политическа гайда, надут най-напред от английския пловдивски агент Джонсона, после от неспособните, а честолюбиви няколко военни, а сега надуван на четири вятъра от Стамболова. Той няма освен преимуществата на прозвището си. Муткуров ще каже Домузов, а Домузов — ще каже свински син. Такъв беше баща му, когото знаем твърде добре, такъв е и синът — способен само да се храни с желъдите под дъба, но никога не е в състояние да помисли и да вдигне глава да види отде падат те.

Живков е крава пиюща и не въпиюща, която не знае как е попаднала на тлъстата народна паша. Неговите мислителни сили, политически чувства и говорящи способности се развиват само когато се намират в тесния кръжок между своите приближени, механа шанданларъ, и то в друго не, а в ексцентрически някои идеи и теории, които си е създал, когато се е намирал в изстъпление от винените пари.

14-тий февр[уари] (1887)

Други седем или осем дена аз не съм отварял записната си книга и ако да не бе злощастний случай с арестуването на сина ми, аз надали би се усетил да погледна тая злополучна книга. Аз съм се разучил, както се види, да държа журнал. Доде бях ерген, 6—7 години наред аз ден в ден не само що ми са случеше, що видех и що чуех, записвах, но даже и какво сънувах и тълкуванията на сънищата си записвах и поверявах на хартията сичките си затаени младежки мисли и бълнувания. Мога да кажа белким, че не съм имал друга по-сериозна работа, но доколкото мога да си напомня, аз не съм оставал без една

редовна и постоянна работа, но все пак съм следувал и журнала си толкоз години наред. И защо ли тъй, до 40 дена след женитбата си, помня, следвах записките си, както сега на пресеклица през ден, през два-три, и оттогаз, нещо 25 години и повече белким, аз в собствений си журнал не съм погледвал. . . Що ли би да имам сега пред очи подробностите на ежедневния си живот! Разумява са, много неща би имало за боклука, но нашли би се и неща достословни и за в работа. Първите си записки някои сам аз унищожих още през първата година на женения си живот, а някои загинаха с другия ми умствен багаж в Захра и сега не мога да си припомня нищо от съдържанието им. Като насъне само си припомням, че имаше някои подробности за гоненията ми в Плевен и Враца от Агапия и много други бележки от народния ни живот по това време.

Последните ми записки, или ежедневен журнал, държени бяха в Стара Загора. Тогава, като бях там учител и времената станаха доста усилни, аз тогава, след толкова, както казах, години, се подзрях пак да държа журнал за това, що ставаше с мене и с българите какво ставаше, какво се чуваше, и тогава такъв журнал редовен държах нещо около три месеца. Помня, че в него бе описано тогава разбиването на Бояджик, всичко, що можеше да се чуе и узнае за пострадването на бояджичани, за обесването на Коля Ганчов, за силното впечатление и вълненията ми при вида на някои старозагорски жени с цветя и венци за погребението на избесените, а най-добре помня изчислението, което правех от записките си, що записвах, щото чуех за убийства, че стават в каазата старозагорска, и помня, че в разстояние на един месец наброявах 33-ма души убити във всичката каза, без да се земат тия, които правителството измъчваше по тъмниците, но от частни лица само погубени в каазата, откарването на П. Иванова в Одрин, дори до моето по-после тамже откарване. Мога да кажа, че и друго нещо можеше и по-занимателно, и по-интересно да се срещне, особено по учебното дело в старозагорската каза, и кратки бяха за три месеца, но все можеше колко да е, да послужи като обрис на тогавашното време, че и това няма днес.

Нямам присърце, а не би било зле, ако можех поне сега, на последните си дни, да държа един такъв журнал, дето

малтретирани, но си струвате оглушки, защото Паница е от вас по-силен, баджанак на Николаева и зачинщик и сподвижник на Захария, Ризова и личен деец на Батенберга в обирането влашките банкерски каси и пренасянето на парите посредством светотатното пренасяне костите на покойний патриот, над когото така се обругаха.

Ако би някога дошло някое обстоятелство да се бесят регенти, Муткуров и Живков като регентствуващи несъзнателно ще идат за бадева, но трябва да идат, за да познаят, че регентството не е било лъжица за техните уста. Другият регент, Муткуров, е чиста политическа гайда, надут най-напред от английския пловдивски агент Джонсона, после от неспособните, а честолюбиви няколко военни, а сега надуван на четири вятъра от Стамболова. Той няма освен преимуществата на прозвището си. Муткуров ще каже Домузов, а Домузов — ще каже свински син. Такъв беше баща му, когото знаем твърде добре, такъв е и синът — способен само да се храни с желъдите под дъба, но никога не е в състояние да помисли и да вдигне глава да види отде падат те.

Живков е крава пиюща и не въпиюща, която не знае как е попаднала на тлъстата народна паша. Неговите мислителни сили, политически чувства и говорящи способности се развиват само когато се намират в тесния кръжок между своите приближени, механа шанданларъ, и то в друго не, а в ексцентрически някои идеи и теории, които си е създал, когато се е намирал в изстъпление от винените пари.

14-тий февр[уари] (1887)

Други седем или осем дена аз не съм отварял записната си книга и ако да не бе злощастний случай с арестуването на сина ми, аз надали би се усетил да погледна тая злополучна книга. Аз съм се разучил, както се види, да държа журнал. Доде бях ерген, 6—7 години наред аз ден в ден не само що ми са случеше, що видех и що чуех, записвах, но даже и какво сънувах и тълкуванията на сънищата си записвах и поверявах на хартията сичките си затаени младежки мисли и бълнувания. Мога да кажа белким, че не съм имал друга по-сериозна работа, но доколкото мога да си напомня, аз не съм оставал без една

редовна и постоянна работа, но все пак съм следувал и журнала си толкоз години наред. И защо ли тъй, до 40 дена след женитбата си, помня, следвах записките си, както сега на пресеклица през ден, през два-три, и оттогаз, нещо 25 години и повече белким, аз в собствений си журнал не съм погледвал. . . Що ли би да имам сега пред очи подробностите на ежедневния си живот! Разумява са, много неща би имало за боклука, но нашли би се и неща достословни и за в работа. Първите си записки някои сам аз унищожих още през първата година на женения си живот, а някои загинаха с другия ми умствен багаж в Захра и сега не мога да си припомня нищо от съдържанието им. Като насъне само си припомням, че имаше някои подробности за гоненията ми в Плевен и Враца от Агапия и много други бележки от народния ни живот по това време.

Последните ми записки, или ежедневен журнал, държени бяха в Стара Загора. Тогава, като бях там учител и времената станаха доста усилни, аз тогава, след толкова, както казах, години, се подзрях пак да държа журнал за това, що ставаше с мене и с българите какво ставаше, какво се чуваше, и тогава такъв журнал редовен държах нещо около три месеца. Помня, че в него бе описано тогава разбиването на Бояджик, всичко, що можеше да се чуе и узнае за пострадването на бояджичани, за обесването на Коля Ганчов, за силното впечатление и вълненията ми при вида на някои старозагорски жени с цветя и венци за погребението на избесените, а най-добре помня изчислението, което правех от записките си, що записвах, щото чуех за убийства, че стават в каазата старозагорска, и помня, че в разстояние на един месец наброявах 33-ма души убити във всичката каза, без да се земат тия, които правителството измъчваше по тъмниците, но от частни лица само погубени в каазата, откарването на П. Иванова в Одрин, дори до моето по-после тамже откарване. Мога да кажа, че и друго нещо можеше и по-занимателно, и по-интересно да се срещне, особено по учебното дело в старозагорската каза, и кратки бяха за три месеца, но все можеше колко да е, да послужи като обрис на тогавашното време, че и това няма днес.

Нямам присърце, а не би било зле, ако можех поне сега, на последните си дни, да държа един такъв журнал, дето

да записвам щото става, щото видя и чуя. Но ще ли отрая? Но по-накъсо.

Сина ми днес запряха, като го викаха уж да стане кефил поручител за Кушлева, когото по-напред запряха и той бе ходил да му става поручител и не приеха, а после викаха го уж в градоначалството да става поручител и го задържаха под арест. Беше късно вечерта на сирни заговезни.

Наумявам, че три дни преди това син ми разказваше ва един сън, що сънувал, който му направил впечатление. Той казваше, че сънувал нещо лъвове и после един от тия лъеове във вид по-малък се хвърлил връз него да го сръве. Като се възправил връз него да го ръве, той го уловил за ушите и го държал да не го ръве, а ние в къщи всинца сме се уплашили и сме се сбъркали какво да правим, и той, тоже уплашен, че не може да се удържи срещу лъва, който го нападнал и който си бил вече турил предните крака на раменете му, затова и в отчаяние викал да му се притечем на помощ и с някакъв нож да го удряме в слабите места, както се е възправил, и в тия усилия се събудил стреснат. Аз си припомних и им разказах, че преди неделя аз тоже сънувах лъвове грамадни в Каравеловата къща и уж че той ги възпитава и учи на нещо, за това и вързани бяха повечето. После един много голям лъв, вързан, се търкаляше по земята, а настрана уж една голяма мечка, питома уж, и като че и тя живее с лъвовете, но невързана, и Каравелов ме канеше вътре, а пък аз се страхувах от лъвовете. Аз отдавна, има повече от 30 години, не съм се интересувал от сънищата си, когато в началото на юношеството си много се интересувах и занимавах с изследването им. Откак съм се задомил, аз съм зарязал тия тайнствени и отвлечени изследвания. Спомням си и на тоз час, че Шопенхауер [пише] на едно място, че «сънят и познанието всъщност са явления еднородни», но това сега мимоходом казвам, като не мога да си обясня добре смисъла.

БИОГРАФИИ

ПОП СТОЙКО, ИЛИ СОФРОНИЙ, ЕПИСКОП ВРАЧАНСКИ

Поп Стойко е бил уроженец на селото Котел в Стара планина. Запопен млад, той е млад овдовял. Имал е сичко две деца — една дъщеря и един син на име Цонко. По нуждата на домашно прислужване поп Стойко е раничко оженил сина си Цонка за хаджи Танасовата дъщеря Гайка, или Ана, известна изпосле с прозвището Кира в Цариград.

Цонко бил момък пъргав и деятелен, гиздавец и обичал да се носи спретнато, затова и котлянци го наричали кабадаия. При живота на баща си той е бил таинджия на турската войска во времето на войната с австрийците и русите, обявена в 1787 и прекратена на 1791 чрез мира, сключен в Свищов. В тази война на Турция с Австрия и Россия Цонко е бил таинджия на турските войски край Дунав и се навъртал повече в Разград, отдето и раздавал таина. Според достоверното свидетелство на хаджи Петра Хаджиматеев сам княз Стефан Богориди му казвал, че той придружавал баща си в Разград като момче на десетина години. Скоро подир тази война Цонко умрял като оставил три сина — Стефана, Георгия и Атанаса Богориди, още две дъщери. Поп Стойко останал единствен пестун на Цонковите сирачета.

Види се, поп Стойко да е бил человек свободолюбив. Хаджи Петър Хаджиматеев разказваше, че тогавашните котлянски чорбаджии не можели да търпят ни него, ни сина му и ги наричали неотеристе, в смисъл на свободоумни и либералствующи, защото освен ония препирни, за които пише той в автобиографията си, че патил с някои

от чорбаджиите котлянски по наследието на чича си, той отдавна имал и други разпри по тамкашните черковни разправии с котлянските хаджии и чорбаджии, които се месели на попските работи и искали да им налагат волята си, което поп Стойко не всякога можял да търпи. Подир смъртта на Цонка поп Стойко, разтъжен за изгубването на сина си и огорчяван още повече от противниците, дори и с безобразни оклеветания, решил най-после да са изсели из Котел. Оставя снаха си в Котел с двете момичета, взема внуците си — момчетата — и се отправя към Търново.

От най-напред минува през Елена, та посещава чорбаджиите, които му предложили Капинския манастир, който е половината техен и бил без игумен — да им остане за игумен. Той се врекъл, ама да иде на Търново да види какво ще направи с внуците си, и тогаз готов бил. Нагласили ся. Отишел в Търново, не му харесало или както и да е, не можил да ги настани тамо, минал оттамо в Арбанаси, намерил къща угодна, пазарил ги тамо да ходят на гръцкото училище и оттам върнал се в манастира. Станал игумен и взел управлението на себе си. В манастира има една проскомидия и има там в нея записано. . . (не се чете) «на 1789 Софрония Врачанский игуменувал 2 години в Капин. . . Като се видят де са словата на последния игумен Нефталима, който бил подир него. Според неговата записка излязва, че от манастира, дето е бил, оттамо е взет за владика, а ние пишахме, че оставил манастира и са преселил в Арбанаси, дето по онова време идвали да летуват освен търновский митрополит, още и епитропите му — преславский, червенский, ловчанский и врачанский и други някои таксидиоти, като синаитский и божигробский. При това тогава имало и двама от влашките боери на заточение в Арбанаси. Както се разбира, поп Стойко ще да е имал средства за поминување, еще е бил человек доста развит и общителен, като можъл да влезе в близки сношения с владиците, които са сбирали, та летували тамо. Това му сношение с владиците, както и преводът на печатания от него «Кириакодромион» свидетелствуват, че той е знаял доста добре и гръцкия говорим язик.

Според разказването на един паша, приятел на сина му, а може и негов, посредствувал да го завладичат за епископ на Враца, но според уверението на други, което

се вижда и по-вярно, че во времето, когато видинский паша Пазвантоглу се бунтувал против султана, всички подлежащи на Видинския округ околии, каквото Враца, Ряхово и Лом, се намирали в размирно състояние. Епископ от Цариград не можел да се прати во Враца и от тия, които имал на разположение при себе си търновският митрополит, ни един не се наемал да иде. Това обстоятелство помогнало най-вече за провъзвеждането на поп Стойка в епископски чин. То показва при другите качества на светиня му, неговата смелост и безстрашие. Поп Стойко в посвещението за епископ преименуван е в Софрония.

Негово боголюбие епископ Софроний се вижда да е бил в добри отношения и със заточените двама боери влашки и явно в добри сношения с всичките по-първи жители на селото Арбанаси, единствените еще в това време търговци в Търновско, които търгували във Влашко.* Защото инак не би било тъй лесно да изпрати и да настани внуците си на учение в гръцкото училище в Букурещ, дето по това време ся учели синовете и роднините на фанариотите влашки князове. Вероятно е прочее, че чрез заточените двама влашки боери и чрез влиятелните в Букурещ арбанасчени е можил той да настани внуците си в училището на светаго Сава и на техните приятелски грижи и надзирания ги е поверил. Както и да е, но положително се

* Според по-последни открития става известно, че жителите на търновско Арбанаси, както и на разградското Арбанаси са били гръко-балгаро-албанци, преселници от погонианската епархия в Албания. Те са заселили в Арбанаси, когато са е заселил и цветущият в миналото столетие град Москопол край Корча, и са били като тях предприемчиви търговци и повечето джелепи и соватчии. Те са били епитропи на Светопетропавловския манастир, както го описва едно ръкописно евангелие в манастира. Те търгували във Влашко и доста търговски домове били основали вече в Букурещ и другаде във Влашко, но всичко Арбанаси не били още преселено в Румъния освен първото преселение, що били направили, само няколко души еще в по-първите времена — някои богаташи. Повечето от жителите ходяли във Влашко по търговията си и се връщали пак в Арбанаси. Един от тях е бил доста известният тогава Чокан, отпърво търговец, после знаменит богаташ и великаш в Букурещ, с когото бил и в сношение негово боголюбие отец Софроний. Второто преселение е станало на видинский паша Пазвантоглу. То е било лично и задружно, щото са станали сичките да се преселят и палили дърветата по пътя да ги хвърлят и да се заклеват за който се повърне какво да пати. Някои от тях останали в Свищов за време, а в Арбанаси останали само жени някои, които изпосле са оженили за такива пройдохи българи.

знае, че внучките му, момичетата Цонкови, ся се представили в Арбанаси, които може с майка си да са дошли подире да са видят с братята си или как да е, но умрели са при майка си в Арбанасито, а момчетата са били изпратени на учение в Букурещ, когато заминал той за Враца като Епископ врачанский. Това свидетелствува за ревността му към науката и желанието, което е имал, да възпита и да изучи внуците си, а тъй също и за любовта, и за милостта, която е питаял към тях, и не щял да ги излага на опасностите, на които се излагал сам той, като отивал за Враца, и в таквоз размирно време.

Как е поминал Н. боголюбие във Враца, донейде се знае из автобиографията му. На това аз има да прибавя това само, което съм чул от някои по-стари хора във Враца от 1848, и то което съм запомнил, защото изповядувам, че много неща съм и забравил. Той, епископ Софроний, ми са приказвали врачаните, освен печатаний «Кириакодромион» приготвял за печат и друга някоя черковна книга. Никога не го виждали празен, все четял и пишел — това му била работата. Освен редовните проповеди в черква през празничните дни той събирал при себе си по-приближените, та им четял от ръкописна някаква книга за българските царйе и светии.* Разказвали ми са как той доста теглил във войната от 1811 по подозрение от турците, уж че бил в сношение с руснаците, което обаче аз считам за действително по някои писма, както виждах тогаз у врачанския гражданин, на Христа Савов баща му, съдържанието на които обаче не мога сега да си припомня. Затова при оттеглеването на русите, когато да са заключи мирът, той е минал с някои от тях във

* Вероятно това е било ръкопис или препис някой от Отец Паисиевата история или от друг някой ръкопис по този предмет. Защото аз в детинството си съм виждал пет ръкописа с особено начало по българската история. От двата по-първи видени е сглобен и съкратен печатният от Христакия Дупчанина из Свищов в Будим български «Царственик», който му дадохме ний с Христа Драганова от Търново и го молихме да ги печата на свое иждивение. Но имам данни да вярувам, че отец Софроний е имал преписа само от Отец Паисиевата ръкопис и гръцки някой хронограф печатан. В Елена и после в Търново виждах препис от поп Стойковата или на негово боголюбие ръкопис и той не бе освен чистата Отец Паисиева история. Но това, както и прозвището Богориди, както съм гледал на образа му, тъй и други още неща ме уверяват, че негово боголюбие е имал гръцки някой хронограф.

Влашко, но не отишел в Росия, а останал в Букурещ, вероятно поради внуците си — да ги нагледва.

Васил Кръстенякът, един от по-първите граждане врачански, ми разказваше, че подир войната врачяне, като разбрали, че владиката им е в Букурещ, проводили депутация до него да го молят, ако е възможно, да се върне във Враца пак на седалището си. Пратените го намерили в някоя черкова тамо, в една одая, сварили го пишял нещо и като му разправили за мисията си, при другите причини, що изложил за невъзможността на това, маститий светител казал им още и това: «Дери овци, храни волци — това не е моя работа, не ми е подадинйе да върша таквиз работи и затова аз няма вече да се върна.» Тия са, доколкото знаем, последните знаменателни думи на първия при Възраждането български светител. Само това, че от разказа не става толкоз ясно към кого са се отнасяли те — дали към турците, или към гръцките владици. Но аз съм на мнение, че към последните. И така Н. боголюбие си е останал в Букурещ на спокойствие да се занимава за българите и да надзирава сам изблизо внуците си. Тези думи достатъчно характеризират нравствените качества на знаменития котленски българин.

Тълпи ми се в ума нещо да съм чувал, което ми са разказвали за неговите сношения с тогавашните българи в Букурещ, но не мога да спомня де и от кого съм слушал това, нити да си представя в какво именно се е състоял предметът на разговора им. Мога само да предполагам, че първото семя от родолюбие и от патриотизъм, толкоз известни изпосле у букурещките българи и особено между котленци и габровци, ще да е посеяно от великия този патриот, пръв български светител, пръв български писател и пръв защитник и обявен поборник и ратник за правата на заглъхналата дотогава българска народност. Много данни свидетелствуват за това, че той е имал голяма ревност за работа за разбуждането и народното чувство у българите и че е имал голяма способност да убеждава. Отрано е вложил той в крехките души на младите си внуци първото семе на българщината. И здраво, и кораво е било то семя, и на добра земя е паднало, когато е могло да са удържи в такава подавляюща средина, в каквато са били повикани изпосле да живеят неговите внуци и възпита-

ници. Не може да си не мисли, че дълбокият и промисливият патриотизъм на разумния светител и родоначалник не безцелно е съвзел идеята за присвоението на онова знаменателно прозвище, което имал да остави в наследие и достояние на породицата си. Названието Богориди е имало и има своето значение.

Одаята, дето казват, че го намерили врачаните, и черквата е била митрополитската църква на влашкия първосвещеник, който го е много обичал и затова го е имал на чест. Представил се е в трите години 1813—1814—1815, в коя именно, неизвестно нам. В тая ограда е бил и погребан, край самия зид, но неизвестно в кое място. Николаки Конаки Богориди сторил джахт да го изкопае и прибере костите му, но при всичкото си старание не е можил да го намери, толкова е много пръ̀търпяло това място в тридесет и пет години.

БОГОРИДЕВЦИТЕ

Не е истина това, дето някои на последно време писаха, че Богоридевците произхождали от някого си българина Богора, оженен в Цариград за гъркиня. У нас Богор като собствено име днес не се среща, а даже и прозвище подобно няма в Котел и в рода на бившия поп Стойко, или Софрония Врачански. Прозвището Богорид не е освен волно и обмислено присвоение на порекло, произходящо от името на първия покръстен български цар Бориса-Михаила, когото византийците, а именно хронографи някои, наричат Богорис. Това славно и свето име не безумишлено е било присвоено от някои българи, за да бъде надянато като прозвище и порекло на поп Стойковата породица. Поп Стойко, ни родът му не са носили таквоз някое прозвище от тоя род. Той го е усвоил, когато станал Софроний и епископ на Враца, както свидетелствува за това надписът на портрета му, изобразен на живота му и спазван и донине — Софроний Богориди, епископ врачанский (χ. L. ω). Прозвището Богориди напомня не само името на знаменития български цар, но в него ясно се вижда още, като въплътено, народното ни име Вулгарис и не ще кажем нещо прекалено, ако кажем, че то изразява или в него се заключава крепката и настойчивата воля на твърдия българин поп Стойка и непоколебимото у него намерение да представи в света будущата си породица с неотемлимия признак на тяхното произхождение.

По благополучие младите Богоридичи са оправдали съображенията и надеждите на своя кален в българщината дядо и родоначалник. Те са влезли между поглъщающия гръцкий елемент, между който са подкачили политическото си поприще с надежда и увереност да напреднат, носящи на чело унизеното, ухризменото, дори и ненавистното име българин, въплътено, както рекохме, в прозвището Богориди; а с това те са напомняли на света забравения онзи и потъпкан български народ. Четиристотин и повече години постоянно ухризмевано и най-после съвсем отритнато, името българи при толкоз похабничави и съблазнителни примери за отричане на толкоз българи от това име, било то за самосъхранение, или за унапредване някакво, при таквоз нападване на гърцизма или, по-право, на фанариотизма, който всичко топеше и претопяваше с името на вярата, със стръвта на щастието и повишението, със страха на презрението и уничтожението, младите Богородичи не само се не помамиха от нищо да се отрекат от българщината, не само се не уплашиха да смълчат и затаят произхождението си между неприязнените нему елементи и самоволно да умрат без време за народа си, но се явяват смело и гордо с печата на произхождението си начело. Който не знае миналите, от една страна, съблазнителни, а, от друга, премеждливите времена и случаи за българщината, който не помни дълбокото падание на български народ и изчезвание у него на всяка народна совест, на всяко народно чувство към него, той не може, както трябва, да оцени великото значение на идеята у първия родоначалник Богориди, нито куража и важността на тая постъпка у младите Богоридичи.

Ако и да не би направили друго някое какво-годе знаменито дело, младите Богоридевци и особено по-старият от тях, който като висок чиновник в турската държава живял доста години, ако би да откажем всичките му други действия, старания и услуги, които е пренесъл на народа си, само това, дето не се е усрамил от българското си произхождение и не е утаил народното си име, но е излязъл с него пред света и е отворил наново затворените

за българите страници на историята и пръв път след толкова векове е вписал в нея българин, само това, само тази услуга към рода му дава право да се тури начело между великите мъже, които е дал и които занапред има да даде български народ. Той се не отрекъл от името българин като много други преди него и до него, които, щом са дохождали или са турели намерение да се домогват, за да стигнат до някаква почест и известност, са го забравяли. Зато най-първата и най-важната услуга, която е направил на народа си с това, е изваждането на бял свят потъмнялото име българин. С некриенето на народността си той е дигнал кредита на целия български народ не само пред гърците, които открай са гледали с презрение и ненавист на българите, но и пред турците, които бяха забравили услугите на първите българи—министри и пълководци—и вдавани на хитрите народни наши противници, повярвали в неспособността и некадърността на български народ. В лицето на Стефан Богориди султан Махмуд II и син му султан Меджид намерили служител и умен съветник. В негово лице те са могли да оценят способността и кадърността на български народ. Това е била не малка гражданска доблест от страна на княз Богориди и не маловажна заслуга към народа му. Тая заслуга би била достатъчна за обезсмъртяване на името му в отсъствието на други. Но той е заслужил в много еще за възраждането и произвеждането на българската народност, както ще видим по-после.

Няма сумнение, че на младите Богоридичи твърде отрано е разправяно не само за това, че те са българи и че не трябва да се отричат и да забравят народността си, но от линията на поведението, която са те държали спрямо Фенер още от самото начало, та до сетните часове на покойния Стефан Богориди, може да се изведе заключение, че тям е оставена в завет и друга някоя мисия. Забележителна е непримиримата злоба, която Фенер е притаял противу породицата на първия Богориди и, от друга страна, умната и осторожната опозиция, която Богоридевците постоянно са държели противу черното онова за всякой българин учреждение, което турците наричат Караказан.

Родоначалник на Богоридите не е бил вече между живите и по-старият от Богоридевците взел на себе си пестунството и грижата за възпитанието и настаняването на по-малките си братя. След като свършил курса на уче-

нието в реченото училище, той заминал за Цариград и твърде скоро посредством бащините си и дядови приятели между турците бил назначен за пръв драгоманин на турците в египетските земи. Той е издействувал еще да бъде назначен още за втори драгоман на истата и брат му Георгий, когото и повикал от Букурещ. Не е познато колко време ся се бавили на тази служба те тамо. Но известно е, че Георгий е заболял тамо и умрял на Кьброс (Кипър). Старий брат после това се постарал да изпрати най-малкия брат Атанаса в Париж да се учи за доктор на медицината. Оттогаз, ще каже еще от първите дни на появяването на Богоридевци в турска служба, се проявява и ехидната злоба на патриаршията противу тях, както и опозиционното движение на последните противу патриархията. Но какви са били вътрешните причини за такова едно разположение, не ми се е удало да открия.

За Атанас Богориди въобще се мълвяло на времето му, че бил много духовит, остроумен и много способен момък. Кораи, знаменитият гръцкий писател и най-големий авторитет на времето си, който живеел в това време, в едно от писмата си, издадени изпосле, казва изрично: «От всички гърци,* колкото има по Европа да се учат, най-духовитият, най-способният, най-буйният и неуморимият е Атанас Богориди.» Тази похвала Кораи и особено последните му думи не се отнасят само до прилежанието и способностите в ученията на най-младий Богориди, те имат и по-друго значение. Кораи беше един от главните двигатели на гръцкото въстание, с писмата си от Париж той въодушевяваше гърците навсякъде повън. От това става ясно, че «будният и неуморимият» тук значи, че Атанас Богориди е вземал участие в този подвиг на Кораи и му е помагал в кроежите му и преписката му. Какво още по-голямо доказателство от това, дето Богориди и Кораи писали и на председателя на Америка (не му помня сега името, записките ми пропаднаха)? За какво друго са писали, ако не по въстанието, и той се отнесъл толкова великодушно към младия Богориди. Или що е имал да ходи при брата си Стефана във Влашко, както пише историята му, ако не за такава пак работа?

Твърде е възможно, щото извънредното прилежание

* По това време още българи не е имало за гърците, всякой православен, който е четял и се е учил гръцки, бил е грък.

на младия Богориди, усилената му деятелност да е умо-рила неуморния този гръкобългарин Атанас Богориди, умрял в Париж. Но майка му, и всички съвременни ней котленци вярвали, че бил отровен. Аз не бих и поменал за това обстоятелство, ако да нямах случай да видя и да прочета в една кратка гръцка черковна история, издадена от някой си архидякон на Цариградската патриаршия,* как в нея се говореше за неговата смърт, която се вземаше като божие смотрение за черквата, като се изразяваше подир смъртта му еще тъй злобно и ядовито: «И тъй по божие усмотрение изчезна от живота плевелът онзи и па-костник за черквата Атанасий Богориди.» Тези думи, ако не ни обясняват нищо за смъртта на младия Богориди, дават ни пълно понятие за калугерската злоба против Богоридевци. Но какво въоръжило и ожесточило гръцката черква дотолкоз противу младия и в Париж още учещия се Богорид? Това е, на което не знам що да отговоря. Но нещо от това. Ще видим, че гръцкият елемент, тия учените гърци, го намериха достоен да обнародват житието му в Пандората на 1872. Ето я:

Със смъртта на Атанаса Богорид (много по-напред бил умрял и дядо им) останал жив само единият, най-старият брат Стефан Богориди.

---

* Записките за това се изгубиха и друга подобна книга не ми се е случило да срещна. Тая, що видях и четох, беше от библиотеката на г. Поликарпа Патарон, втория подир Стефан Ковачевича владика при българската черква в Цариград. Н. боголюбие беше тоже котленец, завладичен с настоянието на Ст. Богориди и пратен на Патарон. После бяха го изпъдили оттам, защото беше апоплектик. Живееше в черквата на Фенер, когато аз бях за пръв път учител в Цариград. От неговите разкази, особено за Богоридевци, аз имах доста записки, но сега излагам това само, що помня. Бедният Поликарп, гърците крадци обраха одаята му, окрадоха парите и одеж-дите му, така щото той в бедно положение замина в Браила и там умря.

Като стана реч за Стефана Ковачевича, пръв владика на бъл-гарската църква в Цариград, не е излишно, считам, да забележа тук, да се знае, че той бе сърбин родом, изгонен от гърците под разни предлози, забягнал пак в Сърбия преди 1857, дето и умрял в ма-настира св. «Роман», 4 часа на запад от Алексенец.

СТЕФАН БОГОРИДИ

Според достоверното си свидетелство на хаджи Петър Хаджиматеев сам княз Богориди му казвал, че когато баща му Цонко бил таинджия в Разград, той ходел при него и бил тогава като на десетина години момче. Това прилагаме тук в приблизително обяснение за времето на рождението на княза Богориди. За постъпването му в турската (служ-ба) по-горе казахме.

После завръщането му от египетските води ние виж-даме Стефан Богориди в кръга на фанариотите. Знаем, че той се е оженил за дъщерята на Сканави Хиомина, жи-вущ във Фенер, но не можем да определим времето кога и дали преди назначението му за хетман в Галац. Също не знаем от кого е бил назначен — от страна на турците ли, или от фанариотите влашки князове. Знаем например, че около 1815, малко по-рано или по-късно, като отивал на тази си служба, той минал през Котел облечен в чер-вен капот. Но колко време е пребил на тази служба, тоже не ни е известно. Това, което можем да съображяваме, е, че той е доста напреднал и се е сближил еще повече със силните и влиятелни турци в Цариград, защото къде края на второто десетилетие от текущето столетие ние го намер-ваме пак в Цариград, по-тясно между турците. Защото има данни, които свидетелствуват, че при назначението за молдованский княз Михаила Суцо той е давал мнение и е говорил на своите покровители да го не назначават и да го не изпращат в Молдавия за княз, че е млад и може да се оплете в някои интриги.

От следованието на събитията става явно, че покровител на Стефана Богориди е бил Селим Мехмед паша, Силистра валиси. Но Халет ефенди, един от силните в Цариград, му бил противник. Негов любимец е бил младият и лъскавият Михаил Суцо, затова той настоял и поставил него за кай-макамин в Яш, на Молдавия. Съперничеството между тези двама силни и влиятелни турци е имало голямо влияние върху съдбата на Богориди, както ще видим по-нататък.

В това време или малко по-подире за влашкий княз прогласили Скарлато Калимахи, а той от своя страна наз-начил Ст. Богориди за спатарий, т. е. управляющий, и го изпратил като свой наместник, който желаел да са наз-начи той за молдавский княз в Яш.

В пътуването към новото си назначение е минал пак през Котел. Той поискал от котленци да му изберат и му дадат десет души млади момчета за телохранители. И действително той взел със себе си само шест души, които се намерили да отидат с него. Този факт показва, че Богориди е велик вече спатарий на влашкий княз, че не е забравил отечеството си и тогаз още не се е срамувал от произхождението си, а още по-важното е, че той имал вяра в способността и предаността на българите, като искал да се огради от тях; ще каже, че той познавал добре съотечествениците си. А че е мислил той за българите и че е обичал отечеството си, става ясно от тия освидетелствувани фактове, на които времето не може да определим, но истинността им може да заверим. В мислите си за преуспяването на отечеството си той се е грижел за разпространението на просвещението в него. Тогази още той е избирал и пращал е за в Котел учители сведущи и в елинския език и помагал е по нещо в заплащанието. Постановил е да се пращат от правителството в Букурещ на Котел годишно по 500 гроша за училището. Писал на търновский митрополит Йоаникия, с когото се види да е имал кореспонденция, и го молил да иде в Котел и да предстои да устрои тамо община, която да състави капитал, за да се поддържат учителите от общо, а не да плащат учениците частно, щото сиромашките деца да се лишават от учение. Освен това той поддържал на свой счет някои от учащите се по онова време в България, както Антония, или Антонча Сливенчанина, и Райно Поповича Жеравначина.* Пращал е постоянно в Котел за училището единственото тогава гръцко периодическо списание «Логиос Ермес».

Когато аз попитах хаджи Петра Хаджиматеева, който ми разказваше тия подробности, де са книгите от рече-

* Райно Попович е бил по-напред гръцкий учител в Котел и после отишел да се учи в Букурещ на елински език при славния елинист Н. Дука, но бил беден. Стефан Богориди го е поддържал и пак с време, недоучен още, по нужда го проводил в Котел за учител. Преди него е бил изпратен от Богориди в Котел за учител Антоний, вуйка на Д. Александриди, бивший елински учител в Търново. Антончо е бил добър елинист. Когато е дошел в Котел и му се видяло малко, що му плащал Богориди, искал да замине за Цариград. Хаджи Матей дал от себе си 300 рубета, само да се задържи в Котел. Но после той пак заминал за Цариград и станал пръв учител на богословското училище в Халки, дето е и записан като пръв учител.

ното списание, за които се интересувах. «Изгорих ги — каза — с даскала Райна по заверата.» Това изпращание на «Логиос Ермес«, както и кореспонденцията с търновския митрополит Йоаникия, обесен после в Цариград, страхът на хаджи Петра и даскал Райна показват доста ясно, че и Богориди е бил посветен в тайната на Фелики етерия, разклонена тогаз по цяла България посредством владиците.* Ст. Богориди се вижда да е бил върл привърженик на гръцкото учение между българите. Възгледовете, които изказва по този предмет Райно Попович в предисловието на Христоитията си, не са освен мислите на самаго Богориди. Тези наставления за изучаването на гръцкия език може някои от новите да ги вземат като не толкоз чисто народни, не толкоз патриотически. Тези обаче, които така разбират, грешат. Тези наставления не са били противонародни и са били вдъхновени от чисто патриотически идеи, като се вземе пред вид, че те са имали за цел просвещението на българския народ, което, според тогавашното общо у българите понятие, можело само чрез гръцкия език да се достигне.

Но скоро за Стефан Богориди са настанали дни на нещастие и на изкушение. Избухването на заверата в 1821 г. дойде, та пресече неговите злати сънища за преуспяването на отечеството му. Избухването на заверата от 1821 г. ако не пресече нишката на живота му, както на толкоз други негови единомисленици, хвърли го обаче в дълги нещастия и страдания. Навлизането на Ипсилан-

* Напомняме още и думите на Богориди, казани при назначението на Миха, или Суцо, за молдавски княз. Но като е дума за заверата и за посветените в тайната на това съзаклятие, нека ни бъде позволено да прибавим някои възпоменания. Хаджи Парашкев от Тревненско, първенец в Търново, с други още някои е бил посветен в тази тайна и при избухването на въстанието той бил в Цариград уж по работа като кожухарин на Агаджи хан и като чул, че владиката Йоаникий се хванал, хвърлил се от най-високия кат горе на плочите долу и се убил. В Трявна случих се при едного от първенците в предсмъртния му час, който, преди да издъхне, обърна се да ме попита: «Даскале, можеш ли да ми кажеш дали съм отговорен за толкози християнска кръв, която се проля при заверата, като и аз зная за тази работа?» «Като си знаел и не си издал, не си причина за пролятата кръв и не си отговорен» — му казах аз и той по-спокойно предаде дух. И много по други места сведения помня, които свидетелствуват за участието на българите в този заговор. Но при всичко това гърците пак писаха: «Пратихме апостоли до българите и те не приеха апостолите ни.»

ти в Молдавия, избухването на метежа в Букурещ под предводителството на Сава Бимбаши и брат му Генчо изведнаж дали практический ум на Богориди да разбере ненавременността на въстанието и несъстоятелността на размиряването противу-турците. . . затова и побързал да остави Букурещ и да прибегне за спасение в Гюргево при тамкашния комендант на града.

Но Портата, стресната от откритието на това разпространено съзаклятие, в което видяла да са вземали участие всички почти християни чиновници на турска служба, князове, драгомани и всичко висше духовенство, а още повече разярена противу християните и ръководена от предписанията на Корана «Поборете неверните и изтребете ги жестоко», създала бе заповед навсякъде да бесят, да колят, да трепят и да изтребят всичко, що е по-живо и по-интелигентно у християните, като даде сама пример на това с обесването на патриарха, избесването и изколването на толкоз владици, князове и драгомани в самия Цариград. Горкий Богориди, от приемането на комендантина усетил, че не е добра работата, утаява се оттам и с една враница по Дунав прибягва в Силистра при покровителя си Селим Мехмед паша. Но той му разправил какво го очаква, като му съобщил изричната заповед, що имал за него и за вторий спатарий Негри, който живеел в Крайова и управлявал Мала Влахия — или да ги погуби на място, или да ги прати в Цариград. Халет ефенди настоявал особено да се премахне Богориди, да не би да стане явно, че той го е предупреждавал да не назначава Михаила Суцо за молдавски княз. Това като е взел за повод, Богориди можал да укаже на Селима своята невинност и безучастието си в това движение, но вижда се, че и Селим, едно като приятел на Богориди и политически противник на Халета, още и като мъж не толкоз кръвожаден, както се види, щом пристига Негри от Кральово, него изпраща в Цариград, а за Богориди писва, че имал някаква сметка да разглежда с него и като си види сметките, ще прати и него. Негри, щом стигнал в Цариград, го погубили, а Богориди на когото живота искал да спази Селим паша, бил задържан за няколко време в Силистра. Но за да не би да компрометира и себе си, Селим, като имал за неприятел Халета, устройва тъй, щото мимо него да излезе иродие за заточението на Богориди в Кютая, дето го и изпроводил.

В заточението си на Кютай Богориди залегнал да изучи писмено колкото може по-добре турский и арабский език, в които той вече имал начала, и наистина изпосле той беше един от редките знатоци в тези езици; на френский и старогръцкий той беше добре подготвен още от училището и славел се отрано още като добър и силен елинист. Така преминувал горестните дни на заточението си Богориди (7—8 години), като се приготовлявал за по-добро бъдеще, ако би да се освободи. Освобождението му най-после след дълго очакване настанало. Настава войната с Русия на 1828 и приятелят му Селим паша се назначава военачалник на турските войски по Дунав. От стотина и повече години насам вследствие неученето на турците и отвращението им от чуждите езици, нуждата за сношения и споразумения с воюващите сили бе накарала Турция да си служи с драгомани, или тержумани, от друга народност, а най-вече от гърците фанариоти, които се и нарочно приготвяли за това. При Портата се назначаваше един главен драгоман като помощник на Реиз ефендия, който завземаше мястото на министър по иностранните дела. Също снабдяваха с по един и по двама драгомани изпращаните на война военачалници и пълководци. Тези драгомани биваха и един вид съветници както на Портата, тъй и на турските пълководци. Мнозина от тия драгомани са се отличили и са принесли действителни услуги на Османската държава, каквото е. . . Н. Маврогенос и други. Те често са били награждавани с почести, но често за без нищо са и глава изгубвали. Обикновено възнаграждение на тези драгомани е бивало назначението им за князове във Влашко (Молдавия), оттам и преобладанието на фанариотите за няколко време в Румъния. Освен това тези гърци или фанариоти драгомани са имали голямо влияние и върху преуспяването на гръцките работи в отношение на великата черква. Тям се дължи и унищожаването на славянските архиепископии, охридска и ипекска.

Назначен за военачалник, Селим паша е искал драгоманин, а такъв се не оказвало, защото всички способни за това били избити по заповедта или избягали в Гърция. Селим паша знаел за Богориди в Кютая и предложил да се освободи и да му се даде за такъв, но привържениците

на Халета се противили на това.* Селим обаче настоял и получил обещание от двора, че желанието му ще се изпълни, като му се заповядвало да върви по-скоро по назначението си.

Ние вече видяхме веднъж Богориди драгоманин на турската флота в Египет, сега го виждаме освободен от заточение и драгоманин при Селим паша на Дунав, виждаме го по-после като държавен драгоманин при сключването на мира в Адрианопол, най-после го виждаме и като другар и съветник на стария димат** Халил паша в Петербург, за да свърже новите приятелски отношения с Русия. Приказва се, че в пребиваването си в Петербург Богориди спечелил доверието и благоволението на императора Николая и уж че той-твърде лестно се отзовал за него пред султана чрез Халил паша. Той е получил доста скъпоценни подаръци от Русия, но още по-големи подаръци и почести е получил той подир връщането си из Русия от султан Махмуда. Освен други подаръци в пари и скъпоценни неща той е получил в подарък и правителствения конак във Фенер, наричан Чапчийски, дето е днес българската черква на Фенер. Богориди е бил честит да види онова безпримерно и неповторимо досега за друг християнин снизхождение от Али Османовите наследници. Султан Махмуд е удостоил Богориди с посещението си в дома му на Фенер, дето е днес българската черква.***

Султан Махмуд имал намерение да назначи Богориди за молдавски княз и като княжество, съпределено с Русия, той е искал и добил съизволението на Русия за назначението му. Но друго едно неожидано обстоятелство е попречило на това. Поляците, приготвяни за въстание против Русия, изпратили делегати при някои от европейските дворове за споразумение и за помощ. Тези делегати стигнали и в Турция. Руското посолство, във времето на

* Намира се на турски език от онова време една брошура против Селим паша и най-вече против Богориди, които отрупват с разни хули и укори в отношение на политиката им, това, което показва, че на Богориди се е отдавала тежест някаква и затова не са желаели наново вмешателството му в държавните работи и особено като другар на Селим паша.

** Димат ще каже султанов зет по сестра или дъщеря.

*** Това е било повторено от султан Меджида и той е ходил на посещение Богориду в къщата му на Арнауткьою в тържествен някой случай и тържествено, като за почит, а султан Махмуд е посетил Богориди като приятел и съветник.

Любопиера, подушило и се отправило до Богориди за сведения по тази работа като към приятел. Но както не очаквало и не се надявало, Богориди отказва да им даде сведения с думите, че не знае нищо за тази работа. «Как да не знаеш — му казват, — ти си държавен драгоманин, не може да не знаеш!» «Ако има нещо — казал той, — то се върши мимо мене и скритом от мене.» «Виж, изпитай и ни съобщи» — му поръчват и го изпращат.»

Богориди окъснява да им занесе някои сведения. Посолството праща да го попитат и да му съобщят, че ако и сега се откаже да им даде сведения, да не разчита на назначението си за молдавский княз.

Но и след това заплашване Богориди от незнание ли, от вярност на държавата, на която служел ли, или от страх, което е, според мене, най-вярно, защото Турция тогаз още не се шегувала и нямала за нещо и за най-първите чиновници да изиграе трагикомедията «замръкни вечер и не осъмни сутрин».

Както и да е, но положително е, че Богориди не им е съобщил нищо положително, и когато той очаквал иредието за назначаването си молдавский княз, получава поверително съобщение, че Русия отказва да приеме назначението му. После това той е издействувал да се назначи зет му Струза, на което Русия не се е противила.

Покровителят на Богориди Селим паша тоже е спечелил доверието на Махмуда и като съборил влиянието на Халета, достигнал до големи почести. Нему било поверено въвеждането и нареждането на редовната войска «назъми джедит». Богориди му е бил на всичко дясна ръка.

Като е поправил така репутацията на християнското служене в турските интереси и се успокоил откъде доверието на турското правителство, Богориди завзел пак опозиционното си направление против гръцкофенерската черква, но само много по-осторожно, също и възможните промисли за образованието на своите съотечественици, все пак в този дух, чрез гръцкото учение, но не в онова революционно направление, както първен. Скоро подир завръщането си от Русия той възобновил пак сношенията си с българите и особено с котленци, с които влязъл пак в преписка. И не само на котленци, що предстоявал той, но и на всички българи, за каквото се отнасяли до него, гледал, както може, да им помогне, а отнасяли се до него

в целия му изпосле живот почти отвсякъде из България с разни оплаквания и умоления за поддръжка и настояване по разни нужди и той никому не е отказвал пособието си. Той предстоявал на котленци всичко, що се отнасяло до него, както свидетелствуват за това многобройните фермани и емирнамета за разни работи, пазени и днес в черковните архиви на Котел.

В архивите на Котел се пастри и днес едно копие, което може донейде да потвърди нашите по разказване изложения. Това писмо е следващото в заверен превод от гръцки:

«На Ваше знаменитейше, благосклоннейше, благодетелнейше сиятелство робски кланяем се.

После рабските наши и покорни поклонения рабски спомняме на яснейшето Вашё сиятелство, чё приехме Вашето сиятелно от 15 миналаго февруария писмо, от което уведомившиеся за отеческата Ваша благодарност, за да приемете под отеческото си предстателство един сиромашки любоучен момък, който би крайно желал да усъвършенствува колко-годе в уроците си, премного се възрадвахме и чрез настоящото наше известяваме, че изпращаме реченого юноша именем Гъндю и покорно се молим да го възприемете благосклонно под отеческото си предстателство и покровителство, да го настаните, дето трябва да се усъвършенствува по желанието си в най-нужните уроци, за да може да послужи на народа ни и на отечеството ни. И за много други, както и за тая Ваша отеческа благосклонност, суще премного задължени Вам покорни роби. Няма да престанем молюще се всемилостивому богу, за да покрива и съхранява Ваше сиятелство с всичкий Ваш сиятелний господарственний дом в непоколебимо пребивание в крайно здраве, трайно благоденствие и благополучие. Сие робски молим се лета же Ваши от благополучнейши и благословешнейши, 1835 март 8 Котел.

На Ваше яснейше сиятелство покорни и малейши роби котленски чорбаджии: поп Петър, поп Юсиф, х. Георги, х. Жечю, х. Матей, х. Георги, х. Добри, х. Райно, х. Божил, х. Янаки, х. Станю Велков, Цонко Гагов, х. Ненко Пенков, Стойко чорбаджи.»

Този Ганчо, или Гъндю Къдюв, не е друг, а известният наш литератор и губернатор днес Гавриил Кръстевич, или Христиди, когото Богориди е изпратил в Европа да се усъвършенствува на негово иждивение, а същевременно почти е поддържал на свое иждивение в Европа и сливенчанина Ив. Добровский и търновчанина Антона Никопита в Цариград. От по-послешните българи ученици в Куручешме той е поддържал и Събя Стойкова (изпосле Сава или Георги Раковский, известния наш революционист писател), като му плащал по 80 гроша на месец. Той е обичал баща му Стойка, но същия Раковски, ако и да го поддържал, не го обичал толкоз, и то повече по един малък скандалец. Той е бил като баща и брат на котленци, всички ходели и честели в конака му, освен дядо Неофит Хилендарски, на последно време, и по-после Раковски го също не приемал за буйния им характер и като се предпазвал да го не компрометират в нещо. Напротив, обичал и почитал дядо Илариона Макариополски изпосле, но и него — преди да вдигне знамето на въстанието против черквата.

Между българите, посещаващи Богориди, по това време е бил и споменатият втори владика на българската черква в Цариград Поликарп, който бил човек доста образован, учен на гръцки и за когото Богориди е настоявал при Патриаршията, та го завладичил епископ по-напред за в пътя негде и после го е преместил на българската черква. Тоже и Дионисий някой, Контар прозиваем, котленец, дякон по-напред на шуменския владика, с когото отишел после на Видин. Но като умрял владиката там, той се беджердисал да отмъкне малко парици и с благоволението на Хюсеин паша видински отишел в Цариград да стане владика. Както разправили на Хюсеин паша, че така не може, трябва да постои, да послужи на Патриаршията и тъй да се удостои да стане владика, с негово обаче настояване приели го за тритевон дякон в Патриаршията. Дионисий се отнесъл и до Богориди, поднесъл му дарове и го молил да съдействува за завладичването му. Богориди, като го видял безкнижен, не приел даровете му, а казал му да се учи и после той ще настои за завладичването му. Но нетърпеливият Контар прибягнал до други, по-влиятелни гърци и турци, като им поднесъл щедри дарове да съдействуват за завладичването му. Това като дозели в Патриаршията, погрижили се и го изпратили по-рано на онзи свят. Казват, че го отровили и той умрял на Арнаутькьою в Цариград на 1840.

Около Богориди се въртели почти всички котленци, но най-ближен приятел му е бил хаджи Петър Хаджиматеев, с когото е живял дружно дори до самата си смърт, тъй що и подир смъртта си в завещанието си го назначил

като едного от българите за свой душеприказчик. А от младите ученици в Куручешме особено е благоволил на сина му Матея, комуто и заръчвал, ако може всяка неделя да ходи и да му носи каквито известия знае за българите и, като момче, търпял го да му бръщолеви каквото му дойде до уста, без да го възпира, понякога като на шега се препирал с него, а понякога наспоред възрастта му и сериозно му говорел: «Ние българите трябва да се учим (гръцки) и да вървим много полека, да не бързаме и да гледаме да прокарваме водата под сеното, да не се усещат другите що правим. . . Има работи да станат и ще станат на денете ви, които аз няма да видя.»

Тези кратки, но верни сведения просяват доста светлина на Богоридиевата деятелност по възраждането на българщината и по образованието на българите. Колкото за отношенията му към Патриаршията, която искала да се ползува от положението му, както изпърво от другите драгомани гърци, и се преструвала, че го сматря за грък, и искала да го експлоатира за в полза на гърците, Богориди не отказвал наистина да ѝ съдействува във всичко, що виждал, че е праведно и полезно за християнското изпълнение, но в частни интриги, особено за интересите само на гръцката народност, под благовидни и благопристойни извети е отказвал да се меси. От направените досега няколко бележки става явно как се е старал той за провъзвеждането на българите в духовното съсловие, като постъпвал умно, предпазливо и смислено, не бързо, но положително. Тук можем да поменем още за един факт, който такожде свидетелствува за държанието му спрямо черквата и за неговите въобще намерения в туй отношение. Възползуван от случая при повишението на Антима, преславския епископ, за видински митрополит, при съдействието си за назначението на нов епископ преславски той се е споразумял с кандидатите, предлагал им е да съдействува за повишение преславската епископия в степен митрополия, ако само те склонят да определят приходите си съгласно ветхообичайните уредби за това, що има да получава възнаграда за свещенодействията си. Един от кандидатите, Григория, изпъден от хаджи Сава и хаджи Матея, склонил на тези предложения и Богориди действително издействувал да се повиши преславската епархия на степен митрополия, но го ограничил в дадения му ферман да не взема повече за владичина от 11 пари на къща

и нищо друго.* Това ограничение преславският митрополит нарушил изпосле и подкачил да бере владичината си пак както си щял, като убедил повечето от епитропите си. Само котленци се опазили и искали според фермана да плащат, може би подтиквани от Богориди, но владиката и Патриаршията, като не могли да сторят нищо на Богориди, под разни предлози притеснявали котленци и сполучили без знанието на Богориди да изпратят на заточение двоица по-влиятелни от тях.** Богориди предстоял, та ги избавил, и Котел се удържал да не плаща повече от 11 пари. Но Богориди не сполучил да прокара плана си да ограничи владиците в първобитните им приходи, като мислел, че щом го прокара това в преславската епитропия, другите епархии ще го последват да се домогват на това право.

Но да се върнем на политическото поприще на Богориди.

Султан Махмуд, който искал да го награди за услугите му и за верността му, като не сполучил с назначението му за княз на Молдавия, на 1832 г. го назначил за княз в новоустроеното автономно княжество в Самос, което останало неприсъединено към Гърция и до днес. Определил да получава вместо заплата десятък от всичките доходи на острова, които, доколкото съм можал да узная, тогава са надминавали количеството 500 гроша. При назначението му, султанът му казал да иде да си настани

---

* Владиците наистина според старите си фермани вземали владичина по 11 и по 13 пари на къща, което после превърнали на венчило да ги вземат, като дали на парите тълкование на аспри и така по някаква си особена сметка повишили даждието на 60 пари вместо 11 и 13 и така подвързали да получават. . . [не се чете] на венчило в три години, като ходели на девръ по епархията си. Така плащаше до 1840 г. търновската епархия. . . но защото някои сега нямали да плащат и тези си 11 и 13 пари, задължавали се да плащат в някои села като бедел за това едни количество жито, други количество вълна, което обаче изпосле владиците, като поскъпнели житото и вълната, пак превърнали в пари и грошове и подвързали да плащат в пари, което на места възлизало до 7—8, до 12 и до 15 гроша в три години.

** Единият е на хаджи Петра Хаджиматеев тъст му, който бил заточен в Димотика, а хаджи Матея бил заточен към Трапезунд татък някъде, в един манастир, а при това не пущали в къщата им поп да им свещенодействува. Тези, които били тука в този случай заточени, са били хаджи Жечо Хаджирайнов, хаджи Петър Хаджиматеев и Иван Хаджистойков. Тези заточени са на 1818 — хаджи Георги Нонев, зет по сестра на хаджи Матея, и хаджи Георги.

там работите за управлението и за доходите и да се върне да живее в Цариград, дето неговото присъствие било нужно за държавата. Богориди бил първият, верният и искреният негов съветник в преобразованията на държавата и султан Махмуд оценявал съветите му според както заслужавали. Той неведнъж е заповядвал на своите везири и велможи да не решават никое дело по държавните въпроси, без да вземат мнението и на Богориди, а най-вече той ги е карал да се съветват с него по въвежданите преобразования, а той от своя страна се съветвал с посланиците английски и австрийски. С руския посланик е бил вежлив, но не е бил толкоз в интимни отношения по известната нам причина, която той, види се, позабравил. Султанът го обичал още, защото бил искрен, положителен и не прозирало в него някакво фанфаронство.

Подир смъртта на Махмуда, Богориди е пак отишел на Самос, но се е бавил само два месеца, защото бил повикан да се завърне пак в Цариград. Наскоро се е завърнал от Европа известният Гъндю, или Гавриил Кръстевич, когото Богориди по наклонността и доверието си към българите и особено към котленци (както и към сливенци), като учен в Европа законоведец, побързал да изпрати за секретар на Добровски. Но славолюбивият Гъндю скоро подбил наместника К.Крокида и сдобил благоволението на Богориди, за да го назначи за наместник. Види се обаче наш Гъндю да не е оправдал надеждите и доверието на Богориди. Той не е направил друго по-знаменито нещо на острова, освен да си промени името и да се прекръсти от Гъндю Къдюв на Гавриил Христиди. В обращението си като управител той бил горд, надут, хладен, славолюбив, скритен и тираномъдрен, тъй що в скоро време той въоръжил островитяните против себе си и Богориди го повикал в Цариград, за да му даде наставления.

По държавните работи на Турция Богориди, който се придържал у английските възрения, бил много ближен и интимен приятел с лорд Редклифа — английския посланик в Цариград. Един ден той го посещава в дома му и, както се види, имали са нещо разговор за роптанията и негодуванията на самосци, защото князът казал, че наместникът му е тука и ако желае, ще му го представи — както се и сбъднало. Когато Кръстевич след размяната на няколко думи си излязъл, проницателният англичанин, който го изгледал добре, обърнал се към Богориди и:

«Този човек — казал той, — има твърде отвратителна фигура. Не виждате ли, има лице и очи на дързък пират. Бог да пази и Ваше сиятелство, и поданиците му от смелите му замисли!»

Но Богориди не взел във внимание тези думи и отговорил, че той ще му даде наставления и надее се, че той няма да ги престъпи.

Този разказ е някак чудноват относително прозорливостта на умния англичанин, но е верен, защото ми е съобщен от лице достоверно и незаинтересовано в по-послешните събития, а аз го разказвам така, както съм го чул.

Христиди, или Кръстевич, се завърнал в Самос, но вместо да поправи поведението си, той още повече възбуял против островяните и с поведението си в управлението ги ожесточил против Богориди, така щото те, като мислели, че не ще може да се отърват от Кръстевича, докле е Богориди в Цариград, покусили се даже на живота на последния. Някой си Стаматиади, самосчанин, се наел под предлог, че носи нещо подарък на княза, сполучва да вмъкне една адска машина в дома му, която при отварянето да се види що е да избухнат няколко куршума и да убият този, който се би опитал да я отвори. Само божието смотрение е опазило живота на княз Богориди, който накарал пред него да отворят предполагаемия подарък. Между това Христиди продължавал да буйствува и тиранствува на острова.

Не знаем защо и вследствие на що той заповядал да бият едного от гражданите в опозорение на фаланга всред града на пазара. Народът не можел вече да търпи това унижение и този позор, възбужда се. Христидито избягва напреки от Самос, но вследствие на това и княз Богориди остава вече само с името «бивший княз самоски», а действителен княз става друг. Милостта обаче на султан Меджида не е оставила Богориди без възнаграждение за заслугата, а снизхождението на Богориди към Кръстевича му е издействувало да влезе като законник на турска служба.

Сега иде време да кажем нещо и какво участие е взел Богориди във въздиганието на българската черква в Цариград.

С течение на времето и възбуждането на българите поражда се мисъл у някои българи да си направят една черквица в Цариград. Може би да са съдействували в

неизвестността и други съвременно и по-рано за това, но най-вече тази идея, както и нейното разпространение в Цариград между българите, принадлежи, доколкото знам, пак на котленчанин — на най-големия, безкористен и безукоризнен български патриот, на строгия изобличител и безпощадния гонител на заразителния гърцизъм — отца Неофита Хилендарца, прозван Бозвели. Но комуто и да принадлежи тая идея или мисъл, трябва да изповядваме, че нещо по-мъчно като за в това време още, а купно и спасително, и съдействующо за възраждането и закрепването на българщината не може и да се замисли. Това имаше да бъде един вид кърмило. . . [не се чете] между тление и нетление българщината по това време. Отец Неофит Хилендарски, подпомаган донейде и от отца Илариона Макариополски, беше въодушевил чисто българите в Цариград еснафи — сеизки и абаджийски — и особено наричаните хамбарлии, т. е. тези абаджии, които шиеха беглишките дрехи за войската. Отец Иларион беше успял да всее същата идея на княз Богориди и нещо вече се кроеше за това, но по обичая на Богориди бавно и опипом, а народът бързаше и напираше, и най-вече хамбарлиите.

Наскоро около това време идва в Цариград известният тогава наш съотечественик Александър Боев от Стара Загора, който не беше някой изгубен българин и не съвсем без образование и без ласкава представителност. Имаше и доста добра доза от родолюбие и патриотизъм. Липсваше му само практичност, вещо познаване на турското правителство, па и на самите българи, още се показваше да има своеобразни някак и не толкоз своевременни претенции. През ласканията, които му оказваше Али паша лукаво и умишлено, да го привика и задържи в Цариград и да го не остави да ходи по Европа да се препоръчва като някое историческо лице и да хлопа за българите, той помислил, че е намерил случая да стане необходим за турците и полезен за българите. Желанието не може да му се откаже, ако и да се показваше, че произхожда от егоистическа подбуда на самоповишение, не могат да му се откажат и някои сполучливи прийоми в това. Защото освен дето бе взел на себе си ролята на посредник между Портата и българите, влязъл бе и в сношение с някои от външните българи по епархиите да му съобщават оплакванията си и той да ги представя било то на Портата, било на черквата. С тази цел бе си и на-

дянал подходящото донейде название екзарх — разумява се, политически. Този самозван екзарх беше взел да се меси и в работата на цариградските българи и по въпроса за българската черква в Цариград той поддържаше идеята на еснафите и особено на деятелните хамбарлии, които предлагаха да се купи място в Цариград при моста на Ункапан и тамо да се въздигне великолепна черква, която да отговаря донейде и на представителността на българския народ. Мисълта не беше лоша и предстоянията за това не бяха толкоз за отхвърляне, но едно бъркаше — че много пари трябваха, а българите в Цариград нямаха ни малкото тия, които трябваха, за да се купи мястото само, за което, ако добре помня, искаха повече от двеста и петдесет хиляди гроша, сума, която при свързването на външните българи с цариградските не беше някоя голяма сума, но и нищо такова нямаше още по това време, а това много затрудняваше работата и я отлагаше на неопределено време. Напусто въодушевените от идеята хамбарлии бяха постановили да отделят по пет пари от заплатата си на всяка дреха от беглишките, що шиеха, и да съставят един капитал, с който да могат да купят мястото — ревност Патриотическа, но прилична на онова пословичното «с игла геран да копайме». При другите пречки за успеха на делото по тая черква имаше и това, че ако и да имаше доста много българи в Цариград, семейно български домове нямаше повече от три-четири, а черквите, ако се поддържат, ако цъфтят, то се дължи повече на жените, на челядите. На тези мъчнотии прибавено още и противодействието на Патриаршията, работата се отлагаше и можеше най-после да се отложи на твърде отдалечено време нужният подтик при възраждането на българите чрез поскорошното ѝ концентриране в Цариград. В това трудно и недоумително положение Богориди дойде да спомогне на своите съотечественици, като ги покани да им подари дома си на Фенер за черква. Верен на принципите си при захващането на която и да е работа да обмисли добре и да работи опипом, той в начало не бързаше колкото за въздигането на българска черква в Цариград, но сега, като видя, че хамбарлиите абаджии спечелиха благосклонността на султан Меджида и че той дозволява на българите да си въздигат българска черква и че затруднението е сега само от неготовността на тези същите българи, които го желаят, показа пъргавина в извършването на

работата, за да се не пропуща случаят и сгодата. Но Александър Екзарх, който се домогваше на популярност, поддържаше идеята да се купи мястото на Ункапан и да се направи там черквата и присъветваше цариградските българи да не приемат подаръка на Богориди. Някои отидоха да разправят на Богориди, че по-хубаво ще бъде и полесно ще може да се поддържа черквата, ако бъде при Ункапан, като му представяха удобствата, които ще имат. «Знам — рекъл смотреливий Богориди, — и по-добре от вас знам за удобствата, и повече от вас мисля и за мъчнотиите, поради които се отлага делото и бедствува да бъде изгубено. Доде ви купите това място, Патриаршията, която ще ви противодействува, може да го купи по-напред или да възвиши цената му и по-други начини да подействува и да осуети съвършено делото. Затова ковете желязото, додето е топло. Нека направим сега което можем, а подоброто, когато можем. Нека бъдем хора да закрепим тази черква, че подир, ако бъдем в състояние, не на Ункапан, ами и на Атмегдан, на Бейоллу да си направим друга черква.» Разумните и свестни тези думи убедиха по-голямата част от цариградските българи, но останаха пак някои, които, като не можеха да прокарат мнението си, пущаха разни приказки, уж че Патриаршията подсторила Богориди да излезе с това си предложение, че тя му е платила къщата да я даде уж без пари на българите, само и само да ги отклони от желанието им да се заселят при Ункапан. Но аз, който наскоро тогаз идвах в Цариград, когато този въпрос не беше още затрънен, и доколкото съм можал да вникна в работата, мога да отблъсна категорически тази клевета връз Богориди. Всичко, що мога да го подозрявам, е, че той е съобщил намерението си на султан Меджида и го е попитал може ли да хариже на българите за черковен конака, който му е харизан от султан Махмуда, и да е получил разрешение. Но и това е само частно мое предположение, от никъде никакви таквиз сведения нямам.

* * *

Има данни да се мисли, че княз Богориди е имал намерение да направи подаряването на къщата си на българския народ пак чрез някого от съотечествениците си котленци, но като е нямало по онова време никой от ония

на които е доверявал, викал е тогава абаджибашията Томата, дал му е документите на къщата и подарителните писма и му е казал да започне. И Томата със събраните и събираните от абаджиите пари започнал на мястото на яхърите срещу къщата да гради метоха, а в стаите на самия дом са сглобили един параклис и така се започнала българската черква в Цариград на 185. . .

По-горе ние споменахме мимоходом за политическите мъдрувания на Богоева, че той се е придържал о западните сили и най-вече е единомъдърствувал с англичаните относително възренията за турците и балканските народи. За разяснение на това ние ще приведем един достоверен разказ, който чухме на 1854 г. в Цариград от Матея Хаджипетрова, този, за когото споменахме, че като момче още, ученик в Кручешме при Патриаршията, е имал достъп при Богориди да му представи брата си Ивана, когото бил довел в Цариград и настанил в същото училище на Кручешме да учи.

После няколко разговора и препирни на шега върху англичаните Богориди запитал Матея: «Е, какво казват българите на това, дето флотите на западните сили влязоха в Черно море?» Матей му казал, че не гледат с добро око на това, негодуват, защото те на Русия се надяват и от нея очакват избавление. «Ама те не знаят — отговорил Богориди, — русите са добри, юначни са, и ближни ни са, и милеят за нас, ама те от свобода не отбират и за нас сега е време да държим със западните сили, на тях трябва повече да се надеем, доде дойде да станем хора и народ и ние. Западните сили ще обуят краката на агите в един папуч, но отведнъж не става. За нас е сега да държим с англичаните.»

Ние не се вземаме да тълкуваме, ни да опровергаваме мотивите, които са накарали този инак умен и родолюбив българин да държи едно подобно поведение спрямо русите, и като признаваме някои от възраженията му за прави, не можем да се произнесем одобрително въобще за политиката му.

ОТЕЦ НЕОФИТ ХИЛЕНДАРЕЦ, ИЛИ БОЗВЕЛИ

До 1825, или година-две по-малко или по-много, първите таксидиоти в Котел били от Хилендар и на тях имали голяма почит и вяра. Но шуменският владика, който искал да вземе катъра на хилендарския таксидиотин, който той не давал, та за това бил преследван, присъветвал котленци да заменят хилендарския духовник с иверския и да вземат мощите на св. Андрея, че той, като брат на върховния апостол Петра, ще ги послушва за много неща. Това го приели котленци и владиката писал в Света гора, та им проводили от Иверския манастир духовник, когото посрещнали добре и му сторили голям почит, а хилендарския забравили и отритнали и не му стрували никакъв почит. Той, сиромахът, бил и старичък, па станал и си отишел. Тогаз, подир година ли, по-много ли, отишел отец Неофит, млад и учен, за таксидиотин в Котел, откъдето и бил.

Онези, които ми разправяха за това, не можаха да ми кажат кой бил владиката, при всичко че се обещаха; но види се да е бил Антим, който станал най-напред митрополит. А за отца Неофита не можаха никак да ми разправят кой е бил баща му или майка му, ни от кой е род, защото измрели всичките негови; само една лелина дъщеря имало, но и тя умряла на 1860 и нямаше от кого да научат и да ми кажат. Но ако и да не можаха да изброд ят нещо да ми кажат, види се да е бил той сродник някакъв по жена на Софрония Врачански и бил учен и в двата езика: български и гръцки. Той искал да отиде в Котел, едно, като месторождение що му било, и, друго, дано накара котленци да намразят иверския калугер и да наченат пак да отдават почитание на Хилендар, но не премислил, че имало там и владика, който работел против него в това отношение.

Той имал в Котел само един приятел верен, хаджи Райно Хаджижечев; не бивало ексик да го не види един ден, когато бил там. Другите чорбаджии не обичали Неофита. Аз попитах защо и един ми каза, защото бил такъв фарфара и псувал духовенството. Но това не ми се видя право, защото дотогава отец Неофит не бил такъв, какъвто го описа той, или какъвто го изпосле знаели, но бил слога човек и важен калугер.

Неофит Бозвели, както го изпосле нарекли, на колко години е бил и колко време е седял в Котел, не е известно, но види се да е бил две-три години в Котел и от манастира му писали да си отиде, защото видели, че не закарва ни едного поклонника, когато иверският два пъти водил гости на поклонение. Като станал да си иде, в Елена, в Стара Загора и в Калофер имало манастирски метоси и той минал да ги нагледа какво правят и как са. Не се знае в Стара Загора тогава ли е ходил, но зная, че е ходил там. Тука е намерил Българската история и е прибавил, както се види, за «второто покорение» на България. Не можем да знаем дали сега, като е ходил в Калофер, е взел чирака си хаджи Паничка, или го е намерил в Цариград.

Дядо Паничко съобщава за автора на «Мати Болгария» следното: «Като споменувам за дядо Неофита Бозвели, ще кажа: той беше среден бой, червендалест, с орлов нос, чаталеста брада, носеше шаячни дрехи и плетена светогорска калимавка. При него живях три години, научих черковно правило и отметнах се от калугерството. Захвана чумата на 1833 л., той замина за България, в Котел, и носеше със себе си патерицата на епископа Софрония Врачански; подарила му я беше една бабичка, която я спазила от старо време. Аз често развивах витлата на патерицата — тя беше горе златна ябълка, позлатена и седеф.»

Дрехите, с които го описва дядо Паничко, трябва да са били първите му дрехи манастирски, с плетената светогорска калимавка, които е носил изпърво. А за патерицата на епископа Софрония, трябва да му я е дала на Стефанакя бея майка му, а не друг някой, и ние, като казахме, че е бил род нещо на Стефанакя бея Богориди, излязва вероятно, защото го виждаме много пъти да се вре около него и да се занимава с таквиз важни въпроси, каквото габровският за типографията.

По това време, когато заминал за България, Неофит преписал и «Краткое тълкование на литургията». Ходил ли е тогаз в Белград да го печати, или го е пратил по някого, не зная; види се да е ходил да печата и катихизис черковен, голям, в който има и едно увещание от него насред, много хубаво. После се съгласили с Емануила Васкидовича да издадат шесттях части за четене. Тогава той обходил градовете на България, за да ги описва, и наистина те така са описани, щото мнозина от съвремен-

ниците и сега би желали да направят такова описание като него. Негов последовател, К. Фотинов, осем или девет години по-после е издал тоже хубавата география от гръцки (английски) и е имал пред очи и неговата. В третята си книжка, граматиката си, Бозвели е кратък и ясен, макар и да е оставил глаголите за втори път.

Кога е отишел втори път в Цариград и кога се е запознал с Илия, кочияшина царски,* не ми е познато, но знам, че той бил в Цариград и бил приятел искрен на Илия: то е било на 1839-а година. Той се молил много пъти на Илия да го представи някой път на султана, но оня не намирал време и не можал. А когато султанът го отстъпил на майка си, в това време дошел ред да се менява и търновският митрополит. Той сторил джахт, даже с опасност на живота си, та го препоръчал на султаншата и я молил да го приеме. Султаншата му рекла: «Добре, ще го приемна, кажи му да дойде.»

В уречения ден отец Неофит бил готов и се явил пред султаншата. Какво са приказвали подробно, само той може да знае, но споменало се и за търновския владика, че ще го назначават нов, и той се молил да извести тя, както може, патриарха за негова смиреност. Валиде султан се поумислила малко и после му казала да се надява: тя взема на себе си този дълг и ще го направи. После, когато да си тръгне, подарява му един абанос бастон с филдишена главница и му рекла: «Ето, от моите ръце ти ставаш владика на Търново. Да го носиш и да ма поменуваш!»

Той си отишел, а тя проводила да покани едного от високите гръцки големци, що имали тогаз, не зная кого — не можаха да ми разправят (едни ми казаха, че Фотиади

* Илия от Свищов, пръв кочияш на султан Махмуда, бил с него в Едрене и като получил султанът от зетя си Дамат Халил паша известие за вълнуванията в Цариград, викнал Илия и му казал: «Али, как ще идем в Цариград, а не ни срещнат по пътя някои от залъмите и да ни не познаят, догде идем в Цариград?» А той рекъл: «Аллахън изинийле (с божата воля), когато щеш. Приготви си само трима души, които да ти са верни, и ги проводи да се споразумеем през где ще минем и как. Нямай грижа, повери се на мене. Султанът избрал троица и ги проводил да се споразумеят с Илия и той им казал да вървят двамата напред, а единът подире им; по колко надалеч и все, трябало, им разправил. И наистина Илия кочияшинът тръгнал нощем и през стари пътища завел султан Махмуд в Цариград. От това време той го обичал и затова го подарил на майка си. Илия бил един от първите приятели на отца Неофита; не знаем само отде — дали от Свищов, или от Цариград се знаели.

ефенди го викали, а други, нам как го каза, патрик векили ли), — та му наръчала да иде да поздрави патрика и да му каже, че Търнова деспоту мунасип ще става, ако има кабил да поменат един неин приятел и ако можат, да го не забравят.

Той попитал тогаз грък ли е, от Цариград или отвън някой, анадоллия или пък българин.

— Да, българин е — рекла, — от Света гора. Аз моля, да го не забравят. Той като за Търново, много е мунасип.

— Ще им кажа, че каквото го намерят мунасип според закона, безбели те без закон нищо не правят.

Той отишел да каже на патрика, патриархът пратил за синодалните старци, видял мъчна работата и събрал ги да ги пита, но ни един не се наемал да каже нещо за ответ на Валиде султан. Оставили за утре, събрали се помного, отишел и той, дето го проводила султаншата, и чак при разиждането си на втория ден могли да му кажат що да ѝ отговори.

Отишел той и както бил се врекъл, на третия ден; там бил викан и отец Неофит, при Илия се намирал, и той казал на султаншата каквото му били казали. «Ефендим — рекъл, — патрикът се намери много натясно, щеше да си дава кое оставката, кое. . . малко нещо се вижда туй, дето да стане българин владика, ама голям зор било: те се бутаха, пинкаха от най-напред дали да го кажат, че най-подире току си го казаха. То имало работа. Знаеш какво ми казаха най-подир? Сега вие нали правите от циганите мюсюлмани, и то не е нищо: всяка вяра така си прави размножението и дотолкоз простено е да бива. Ами ако да иска някой циганин да стане кадия или казаскер, направяте ли го? Такваз е работата между гърци и българи.

— Аджаиб! — казала Валиде султанша.

— Та не е само това, ами не стават за него и кефил, защото не го знаят на какъв ум ще служи. Ами ако види, че лесно се става владика и патрика, па го заблазни умът му и за друго, тогаз какво ще го правим? Хайде тогаз на царщината главоболия и на народа смущения. Те, калугерите, знаят колкото за себе си и затуй патрикът току си дава оставката, но на мои дене да не става, аз кефил за никого от българите не ставам.

— Аджаиб!— казала пак Валидето. — Аз какво мисля, а те къде го карат. Ти почакай вън, аз ще те викам да

ти кажа нещо да им кажеш още. И с тези думи той излязъл вън, а през други врата тя излязва и заръчва на Илия да представи дяда Неофита.

Като дохажда дядо Неофит, тя му изказва всичко, що ѝ рекъл патрик векили, и се спира да чуе и от него какво ще каже той.

«Ефендим — казва той, — аз си зная, че техните дяволи са много. Какво не намислят да кажат те от завист! Но аз късо да ти кажа да им речеш, да не те имат, че си глупава царкиня, та ги попитай, като са ти казали тъй, ами отде са имали българите духовенство, като са дошли тука най-напред, или ако са били друговерци, подир като са станали християни, царството им от цариградски ли патриарх се е държало. Питай ги кой е бил в Силистра патриарх и на кого е заповядвал той; подире кой е бил във Воден патриарх и отгде са го взели, и как е станал той в Охрид; подире Васил, гръцкият цар, като унищожи този патриарх, защо отиде, че им направи друг патриарх българин в Охрид. И пак, когато се поднови българското царство в Търново, отде взеха патриарх българите, после и сърбите отде взеха патриарх, че го поставиха в Ипек за свой черковен глава. Три патриарси бяха тогава.

Когато дойдоха подир вашите, та ги припознахме ние; колко държеше тогаз цариградският патриарх? Като го призна подире цар Моамед Фетих, как излъга той търновския да го признае за патриарх, а как останаха другите до 1760 година и тогази като ги оплете с дългове и им взе патриаршиите, не ли пак през царски берат взе, и то не е скритом ставало! Това го има писано в царските ирадета. А между това и от по-напред и от по-подир все са хленцали кога как можат гръцките и българските калугери кой да стане патриарх. В техните книги, в гръцките, пише как станал един сърбин патриарх, който и гръцки да чете не знаел, ами български четял. Други, от Хаскьой тука в Цариград, керемидчийски син, българин олуп джет биджет,[1] като искал да стане патриарх, че не можил, как станал подире филибелишки владика. Той барем знаел да чете гръцки хубаво, а колко други българи, и знайни, и незнайни, са ставали и владици, и патриарси! Ха, няма 60 ли, 70 ли години, гръцкият владика от Кожани взел едно българче от епархията си и след много владикувания и

[1] От деди и прадеди (тур.).

там, и сам най-подире и патриарх стана, и патриарх си умря.* А ние де да идем, не знаем, и царството да иска да ни помогне, не може, и който иска да стане владика, белата си намира; хващат да му приписват работи, като че ги е царят накарал да му са наместници. Най-напред то бива ли? Черковна работа ли е то и тъй ли се пада?»

Валиде султан му казва тогаз: «Ти сега не дири тези работи, ама аз като си отида подир малко, ела с Илия, че ще видим какво ще направим с патрик векили.» Туй рекла и заминала за в одаята си, та повикала векилина да дойде. Разказала му тогаз надълго каквото можала, поменала му за събитията, що ѝ ги явил отец Неофит, и рекла: «Ние не знаем да четем колкото вашите патрици, ама то е писано и в нашите книги и ги четем. Кажи им, че ако не щат да стават за наши някои калугери кефил, съгласни сме, то не е тяхна работа. Царщината си има грижата за туй. Мора кавгасъ кой стана кефил за оногоз кяфилина, когото обесиха, остана ли без патрик? Аз, ако ти заръчах да им наумиш само за един мой човек, не ти заръчах да се пущат в разискване на таквиз работи. Аз, ако искам да го направя владика, знам де стават владиците, и не ми е чужд, син ми е!»

Това като издумала Валиде султан, ето ти влязва и отец Неофит с Илия: «Хъх — рекла, — за вълка приказвахме и вълкът в кошарата. Ей го моят човек, ей туй е той. Земай го, води го при дяда си патрика. Каквото ще го правите, правете го. Като се свърши работата, ела пак, та ми кажи какво са решили.» Туй казва и се преструва като че става, за да си излязат и те.

«Хайде, патер агие, да си ходим и ние» — казва патрик-

* Преди да се отделим политически от Турция, тези работи ми ги разказваха Христо Тъпчилещов и на хаджи Петра Хаджиматеев син му Матей, и аз, ако и да не помня кой кое ми е казвал сега, но останах зачуден и станах мерак кои книги са тези, гдето е намерил тези работи о. Неофит. Много пъти оставах по гръцките книжарници да търся, но не би; че един път останах на една книжарница на пътя от текето надолу до Вайводайолу и там намерих една гръцка книга, от влашките бейови издадена (името му не помня сега), та я купих, и там намерих, че на сърбина, който станал патриарх, било му името Симеон, така ми се помни, а онзи, що бил от Хаскюьо, е българинът Дионисий. А за Константия не намерих в тая книга нищо, а после, по войната в Едрене, взех от едного книга, печатана в Атина, любословна, да чета и в нея намерих за Константия подробно и също както казал отец Неофит. Тая книга мисля, че я купих и е у мене, но не я намерих набързо.

векили на отца Неофита. Като си излязват оттам, той го поканя на къщата си да идат да обядват. Отец Неофит защо не е рачил, не се знае, но «благодаря ти», рекъл, за поканата и го попитал кога ще иде при дяда си патриарха.

— Разумява се, утре, а то сега вече кой ще се връща. Аз затуй те виках сега да идем у дома, че утре денят е наш, ще слезем при патриарха, че каквото даде господ.

— Ба — рекъл дядо Неофит, — аз Ви благодаря крайно за поканата, но дал съм реч на друго място. Ако не идем при патриарха сега, то може да оставим за утре. Ами по кое време ще отидеш, та да те чакам татък, без тебе аз не ще отида, разумяваш ли?

— Е, утре, като съмне, подир два сахата там ме чакай.

Но не знам защо патриарх-векили прибързал и като току ял, слязъл на Патриаршията. Какво е казвал на патриарха и какво си думали, като викали и старците, това не се знае. Забелязало се само, че вечерта проводили за Неофита, който стана тогаз търновски владика.

На утринта, на уреченото време, патриарх-векили види се да е спал у някого от старците и тамам на уреченото време, като тръгва за у патриарха, видел отца Неофита, на някой дюген там къде Патриаршията, подбира се с него и — в Патриаршията.

Тогази влезва дядо Неофит при патриарха най-напред, и той, за да го засрами уж с първица, казва му: «Тъй ли се пада, да имаме архимандрит уж нещо си, и българи, и отгде да научим, че имаме такива, оттамо ли, гдето не им е мястото? Ей, тъй е, да си идвал тука и пет, и десет пъти, та да знаем и ние какъв си, що си и какво ти е желанието.»

«Аз, казва дядо Неофит, съм пустинник човек, и от туй съм и отишел там в пустинята да си спасявам душата; но не е сал то, има и още по-много хора, които да си спасяват душите, и манастирът ме прати до тях да ги уча, да ги просвещавам и да ги душеспасявам. Петнайсет години ще станат, как изучавам българския народ, сега тръгнах за манастира, пък рекох да мина оттук, имам роднини и познайници; ако мога да ги видя и да донеса на някои нещо. Един приятел имах при Валидето. Хайде, каза другарят ми, да се отбием, ако е айлък да го видим. Да идем, рекох, и отидохме. То пък сме отишли навреме. Тамам отидохме, дохождат да го викат, щяла да иде султанката негде да стегне кочията, да е готова. Той, като

ни виде, остана смаян. Притече се въз Валидето и пак си дойде, попита ни ще бързаме ли; рекохме, не щем, ако е за сахат, за два.»

«Е кога е тъй, почакайте ме, аз за сахат, за два съм тук, можете и вън да ме почакате, ама да си не ходите, чухте ли?»

Замина. Ние поседяхме. Аз нели не съм научен да седя на едно място, сакалдисах се, рекох да изляза, и тамам султаншата насреща ми. Поклоних ѝ се, отвърна ли ми, не видях. Щом дойде онзи с конете, викна ме настрана и ми рече: «Приготви се, ще идем при ханъмата, иска да те види. Рекох ѝ, че ми си роднина, помни.»

— Фтасахме сега, че аз дрехи нямам!

— Имаш, нямаш, с каквито си; ти като си нямал дрехи, да не си излезвал да ни срещаш. Сега ще идем, друго няма.

Туй, онуй, поведохме се, отидохме. Щом влезохме, имаше тамо един човек, негова милост като че беше. На, неқа казва той, какво ми рече тя, аз запомних сал «върви подире му.»

— Каза ми той, какво рекла тя. Знаем ние какво иска тя, ами защо да е тъй?

— Аз не знам друго. Стори ми се, че като не бях идвал тука да ви целувам ръка, туйто, искала е да ме освети.

— По-добре да беше тъй, че да не беше инак.

На тези думи изтропал долу кон, и патриарх-векили се навел през прозорците да види кой е, и възви се, та каза: «Свети Търновски иде.»

На отца Неофита се изправи като кол на сърцето му.

Патриарх-векили излезе вън да го посрещне. От своя страна отец Неофит, и той се заприбира да става, да си отива уж, защото помисли, че се е свършила работата му.

— Стой, стой, ела тука до мене близо. Отец Неофит отива по-близо до него и патриархът му пошепнува: «Слушай, гледай да му угодиш. Хем друго не бива, протосингел да искаш, каквото да ти казва, ти дръж едната.»

Отец Неофит догде да се събере да му отговори, вратата се отваря и свето-търновският влязва.

Патриархът става да го посрещне и с поздравението заедно го запитва: «Какво направи с хората си?»

— Какво ще направя, намерих двама дякони, единът за дяк, другият за архидяк. За протосингел ще гледам още

и ако няма дип, ще оставя там от стареите владишки или от местните калугери някой.

Патриархът уж прибързано някак рекъл:

— Ако е за протосингел, да ти дадем ние, тамам дошел сега отвън, нам добре познат и препоръчван от голямо място. Хем българин..

— Тамам, дето ще търся и ще чакам, да си го приготвя оттука. Ами като е българин, гръцки дали знае?

— Ей го на, този е тука, гръцки ми се струва, че знае, защото гръцки приказва. Хем — казва с ръка, сбрана тъй накуп — да видиш! А пък от мястото, отдето се препоръчва, не ти трябва повече. Сал да се уйдисвате.

Неофит се обръща тогаз към дяда Неофита, та го поздравява и му казва: «Е, патер агие, говори сега, твой е редът, ти какво ще кажеш? Ще дойдеш ли да ми станеш протосингел? Там ти ще имаш работа; каквото направиш, направено ще е, сал да ми казваш.

Отец Неофит Бозвелията се съвзе от смайването на тези работи, що видя да ставаха. «Благодаря Ви — казва, — Вие сте станали владика, да Ви е честито, търсете си и протосингел, когото познавате. Мене оставете, аз не съм дошел за протосингел да се морите с мене. Аз, както дойдох тука, тъй и ще да си ида, манастирът одаи има; а пък, който ме е настокласал на това, той да ми бере грижата. На мене не е казал нищо, ей на тогоз човека е хортувал, какво му е казал, не зная. Мене ме простете и благословете, аз ще си ида. Жив бях на неговите дене да целуна ръката на светия патриарх, целунах я и отивам си.» И се приготви да си тръгне.

Тогава стана патриарх-векили, отиде пак при него и му казва: «Седни, седни, аз да кажа какво ми рекоха за тебе. Ти два пъти каза, че ми са хортували, аз не отговорих, ето сега: Ти си ходил при Валиде султан и молил си ѝ се да те направи владика, и казал ѝ си за Търново, щото тя не знае. И тя повика мене и ми каза: «За Търново владика ще става, препоръчвам ти приятеля си и да те видя.»

Аз казах, че знам, ще става, ама кога и кой, не зная. Тези хубостници отнапред не ни казват.

«Е, аз толкоз ти казвам и тъй да го знаеш.» Туй каза и вие се подадохте от вратата с оногози, туй сеизбашия ли е, що е. Тъй не беше ли? «Тамам за вълка и той в кошарата — каза тя. — Земи го, води го и като свършите, ела ми кажи.»

Туй каза тя вчера и ние си тръгнахме, защото беше обед близо; не мислех да го решат вчера. Виках те у дома, не рачи да дойдеш. Оставихме за днес, кога те, синковците, събрали се и решили за еникьойлията Неофита, ей тогози, дето е тука. Аз сега ще отида и какво ще ѝ кажа! Те го свършили вчера, решили го и в неделя ще го назначат. Ти какво мислиш, че ще ми рече: «Иди го развърни, че направете тогоз, моя приятел ли?» А бе, йок. Ще каже: «Чалащисах, не можа да бъде, други път ще чакаме пак, че да видим.» Ами ти, като ти се молят сега, приемни, защото туй рядко го направят те, да ми се не затваря портата, а то аз и без нея минувам. Приемни, ти казвам, приемни.»

Като казва тез думи, млъква и го гледа какво ще каже той.

Отец Неофит, смаян от тези бързи работи, не знаел какво да отговори. Най-подир решава да почака да ѝ съобщи и да види какво ще му каже тя. Затуй решава и казва нему, на патриарха и на Неофита:

— Благодаря ви за почитта, която ми струвате. Аз, ако и да не съм дошел сега за туй, поканата, която ми правите, ви прави доста уважителни и пролива светлост на лицето ви. Благодаря ви пак, но аз може да се посъветвам с отците поне, ако да съм сторил такъв ниет. Много скоро това, джанъм.»

— Скоро, не скоро, така го направихте вие. Какво ще се допитваш от отците, ти сам не си ли знаеш? Искаш да се изповядаш, тука духовници сакалън кадар.[1] Ние ще отидем да вземаме нещо с владиката и ще минем на връщане при едного за протосингел да го питаме нещо, затуй казвай какво ще казваш, сега.

— Вие оставете сега, недейте се отбива тамо. Той е наш, нему, когато щем, хабер му проваждаме — продума патриархът, — с когото те се опростиха и излязоха навън от протосингелията. Отец Неофит щеше да излезе и той да си отиде, но той го не пусти с намерение, че ще го пита за нещо. Подир малко го запита:

— Ти кога си дошел тука и колко пъти си ходил там при Валиде султан?

— Аз има много време как съм дошел тука и да съм си отишел досега, но на, де се взе таз работа. Отидох при род-

[1] Колкото космите на брадата ти (тур.).

нината си да му занеса нещо от къщи и там имах чест ли да кажа или злочестина да ме види. Поиска да приказва с мене и говори ми неща, които не ме интересуват. После пак заръчала бе вчера да отида и ходих. Там беше и вашият човек, този, дето сега тук беше. Пред него какво е казала, не зная. Аз като слязох, тя каза толкоз само: «Ето го, заведи го и каквото направите, ела после и кажи ми», аз не зная нищо, какво му е хортувала тя. Да не бъде ме нещо наковладила, я.

— Ти него не ми казвай, какво е казала тя на нашия човек. Не си ли ходил ти повече от тези два пъти?

Отец Неофит рекъл: «Сега да се кълна не искам, казвам ти, два пъти само съм ходил. Ти можеш да се научиш и тогава, щеш вярвай, щеш не.»

— Е, ходи да искаш да те направят владика, а? Хем за Търново, инак не бива, а?

— Сега да ти казвам, че не съм, не ще ме вярваш. Нека кажа и аз, че съм я заставил, за да ти бъда по-верен. Но помни, че тука ида пръв път, сега сефте. Ако беше да не съм искал да ставам владика, зная, отгде стават владиците, и трябваше да съм идвал някой път тука по-напред.

— Е, ама че пари имаш ли, като искаш да ставаш владика?

— Туй сега може да свидетелствува най-добре за намерението ми. Имам пари колкото да си ида до манастир, сега като се забавих и ако се забавя още, ще търся от някого да взема назаем стотина, двеста гроша, колкото да се добера до манастира.

— Виж, пари иска, без пари не се става владика.

— Е, та колко пари иска? Този млад човек, гдето беше тука, свети Търновски де, отгде е взел толкоз пари да се изкупи?

— Кой, Неофит ли? За да иде на Търново, най-малко му трябват сто хиляди гроша да остави тука, че тогази да си подаде носа навън.

— Кога е тъй, той тряба от цица да е запечелил.

— Не от рано да е запечелил, но като ще стане свето-Търновски, той и триста хиляди да поиска, ще намери.

— Това е то у вас най-доброто, че ви пътят отворен. Ако кажат, ще стане владика за еди-къде си, всеки тича, дава парата си. Нашите тука няма богати, па и да има, ако отиде някой търговец да иска, ще му се намери, ако ли иде някой калугер да иска, ще го питат: «Защо ти са пари?» Ако каже: «Ще ставам владика», като е затворен пътят, ще кажат: «Стани, па тогава ще му намерим колаят.»

— Ете тъй, който иска да си отвори пътя за владика, тряба да събира пари от малък или да става приятел с хора, които имат пари и могат да му дадат назаем. Тука правят владиците, а то, ти дето си ходил, там не правят владици. Те чакат дано имат, да им подадеш, и пак ще те пратят тука, а че кой знае оттука, я корава, я морава, где ще му разбереш какво става и какво не става? За туй ти, ако станеш владика, ходил, где ходил, нали си дошел тука, оттук се дръж, че се не бой.*

— Разумява се, като сме останали на този чин, ние друго не чакаме освен това.

— Ех, това ти и трябва. Ако имаш пари, стой малко настрана, че ще му намерим колая. Ако нямаш пари, хич не си губи ума насам, натам, ами върви там сега, гдето те провождаме, че чекай пак. Виж, как си приказваме ние, нещо сторихме ли ти сега?

И отец Неофит, като размислял що размислял, току станал, та се навел, целунал ръка и казал: «Где е сега старецът ми, онзи младият човек, светоТърновски, Неофит ли го каза, как го каза? Той Неофит, и аз Неофит, да видим какво ще изкараме.»

— Тука е той, ще го намерим ние сега. Това стана сега много хубаво. Ей тъй сега добре, масторът и калфата именяци. Ама да се не карате. Ти не тряба тъй каквото знаеш, ами да слушаш каквото ти кажа. Ти си служил толкози на черквата, сега ще служиш пък на владика.

Подир това виква момчето, повикват Неофита владиката и патриарх-векили, теслимява му отца Неофита: «На ти го, казва, това е от мене, пази го добре и навън от вратата не го пущай, догде сте тука» — казва му изниско. На патриарх-векили казва: «Сега да идеш там и да речеш, свършихме го, както стана работата.» И Неофит

* Аз не помня сега кои от тия работи ми е казвал дядо Христо Тъпчилещов и кои Матея Хаджипетров, но помня че и двамата не знаеха на патриарха името. Но близостта на времето като е на мегдан, лесно е. Отец Неофит дойде за протосингел с гърка владика Неофита в Търново на 1840, в това време патриарх бил Григория VI (1835—1840), тогава станал Антим IV (1840) и Антим V на 1841. Аз ще кажа, че е бил Григорий VI, който е произнесъл тия думи. А патриарх-векили е бил Никола Сакам, надали Матея Самокавски владика брат същи. Аз удържах думите им, както ми ги казваха.

взема отца Неофита Бозвелията, завежда го у тях, и не го пуща, догдето седява у тях, нещо от месец повечко.

Като дойде в Търново Неофит, доведе и отца Неофита. Аз тогази бях се отдалечил от Митрополията, пак аслъ бях и малък, но присните ми други изпосле, Христо Драганов и Коста Капински, те бяха близки на него. Послешният, от Капинския манастир, беше слуга при него, а първият, учител на български, пазарен от него в Долня махала. Те изпосле ми приказваха много неща за него, как бил се развалил уж и бил станал лют и сербез. Много се сърдел, приказваха.

Аз усещам това от какво е било, отец Неофит се е намерил натясно. Пред големците в Търново Неофит го е препоръчал като развален умствено и не пропущал при него никого да отиде да се разговори, за да не го обезчести уж, а то от друга причина — да не гълчи връх него; а по-младите не пропущал при него, че не били достойни да слушат той какво говори. Оставяли при него да ходят хора, които нищо не разбирали, и него го хващало на полуда. Захващал на слугата си да вика: «Бре вол, бре капински вол!», на даскал Христо думал: «Бре даскалче тянкино, булино», и други таквиз много, все готови имена на прости и незнатни хора. Един, що имал пристъп при него от по-знаменитите духовни лица, бил отец Максим, игуменът на Лясковския манастир. С него салт се разговарял човешки, потулно само в трите недели веднъж или в месеца.

Тогава било зародиш на България, но Търново, като оставало надире, нямало ни едного, с когото да се разговаря (Неофит) по сърцето си. Такива приказки той можел да чуе само от хора осемнайсет години надолу, но такивато лица според другите места, дето седял, ги не зачитали за хора и не приказвали с тях нещо сериозно. Затова имал с отца Максима разговор и на много работи го учил, додето като останал най-подир сам, сиреч като си заминал отец Неофит, Максим останал като червей на Неофита и на Костаки да ги напада, догдето изработили скритом да го махнат от манастира и да го заточат. Благодарение на отца Максима и на приятелите му в Лясковец, че го скрили в един купен и чак след месец го извадили, та го изпроводили в Галац.

Щях да забравя да кажа, че отец Неофит имаше още едного приятеля в Търново, брат, както се казваха тогаз, Григор Долномахаленчанина. Той като настоятел и епи-

троп на долномахленското училище искаше да тури български учител в Търново, на което му спомогнал отец Неофит, и представили даскала Христа, моя другар. Изпосле това задоволило злочестия събрат и го накарало да му проводи едно шише вино. Той го приел и изпил го. Усладило му се, види се, защото хубаво вино имаше, и оттогаз кога как се усещал, проваждал за малко вино или се изкачвал, че — у братови Григорови; и той подлагал трапезата, та му хвърляли по няколко. Веднъж скарали се били с оногоз феслията владика, що го наричаха Костаки, и той като става, че у братови Григорови; поискал си вино самичък. Брат Григор искал да сложи, той не дал, пил тъй карламадан два-три пъти, току взел да вика и да псува Костакя. Викал, викал, току заспал там, дето викал. Дядо Григор го завил и тази вечер той останал там.

Сутринта станал и си отишел. Искал да излезе пред владиката. Излязъл, приказвал, приказвал, не било възможно да се приеме думата му. Излязъл да си иде и — Костаки насреща му, взел да му се гаври, да му подмята, че снощния вечер се напил и не можал да си дойде на митрополията. Като го псувал, какво му е направил, пък той, каквото рекъл, така ще бъде.

Отец Неофит се попричервил малко и после му рекъл: «Като става все ти каквото си рекъл, и живите, и мъртвите владици на тебе да се покоряват, то барем с по-голям ихтибар посрещни вехтия, да не засрамиш новия.» И още няколко думи му рекъл, с каквито може да се присрами като него човек и да не иска да го видят. Той влягва при владиката и му казва: «Или той оттука, или аз, инак не може. Да го чуеш ти как ги разлепя, какво ми казва, човек на кучето си не казва тъй; не ща аз, не седявам — или той, или аз.»

Колкото да питах, не можах да узная за причината на кавгата им, но онова, що казал той на Костаке, като излязвал от владиката, дава повод да се усещаме, че е била кавгата им за отварянето гроба на стария владика Илариона. Една вечер, като станала приказка за Илариона, Костаки рекъл: «Трябва да отворим гроба на св. владика», а отец Неофит рекъл: «Рано е, не бива да се отваря още, да не изкараме някой джумбюш.»

Костаки рекъл: «Иларион се е представил на 8 февр. 1838 лето, сега имаме 1840—1941. Време е минало биле.

Българите отварят мъртъвците си на трите години, защо да лишаваме от ожиданието му тогоз човека?»

«Така — рекъл отец Неофит, — но българите се ровят извън черквите, дето хавата е благоразтворена, а пък този е погребан в черквата и забележете, че черквата е правена преди 700 и 800 год., ако не и повече, и каквато е струпана*. . . затуй той да си полежи още.»

Костаки придодал: «Ами защо да лежи? Ще изгубим разноските, които обещават някои от набожните търновчанки; не бива, при всичката твоя претенция на много умен човек, ние ще го разровим, ако щеш и пукна.»

— Разровете го, що да го не разровите, но ще зачерните хубавото име на добрия човек, ръкъл отец Неофит и станал, та отишел у брат Григорови, та тая вечер си не дошел на Митрополия, а Костаки Мегавули отишел при Неофита владиката и с известните нему подмилквания отворил дума за Иларионовото разравяне, казал, как имало някои набожни търновчанки, които не ще дадат на владиката да направи никакви разноски: жито, дрехи за прибиране и омиване на костите те ще си купят, с една реч, представил му твърде в изгодно положение разравянето Иларионово.

Неофит, без да му размисля много, дал воля на Костакия, да прави каквото ще, и той със сърдечно благодарение се разпоредил да стане това в неделя, като взел от него реч, че няма никак да разваля думата си. Туй направил той във вторник вечер, когато отец Неофит сърдит отишел у брат Григорови и останал. На сутринта, като си дошел и се научил какво направил Костаки, ходил при Неофита владиката, но не можал да го отвърне. Очевидно той покровителствувал Костакевото мнение. Отец Неофит си тръгнал и на пътя се срещнал с Костаки, та си надумали

* Мнозина мислят, че тая черква — митрополията «Св. Петър и Павел» — не е правена за това здание: има белези, които доказват старината и назначението ѝ. Така също и черквата в Долна махала «Св. Богородица», «Св. четиридесет мученици» — потурчената, и «Св. Димитрия» — съборената тамже, са все отпреди падането на Търново. «Света Богородица», Болгарска наречена, горе в Търново, и тя е преди падането. Тя беше каменна в първото средневековно здание. Като сториха да я развалят, за да я правят сега, много камъни вадиха от нея и намериха мястото на надпис, но нищо не могли да разберат, защото изтрито, само оставено леточислението цяло, и по него видели, как е правена преди 750 г., и при черквата намериха гробове големи с едри исполински кости.

онези думи, подир което и той видял, че седенето му при Неофита и Костакя е безполезно.

Тойзи е по крайна мяра външният повод на отдалечението му от Търново, друго не ми са разказвали. Ако гледаме на владиката Неофита, от него мъчно е да се вземе какво е мислил той, а Костаки е бил против него от крайний край. Той го и много ядел отвътре, дано да го изтика, и сега, като една вечер си не дошел, той праща да се научи где е бил, какво е правил и хортувал.

Ако потърсим други повод за отдалечението му, ще намерим и у Неофита, и у компанистите му в Цариград — патриарха и другарите му. Те, като доземат в Цариград, кой е този, що ще да става владика през Султаншата, и като му научили името как е, тозчас намерили на името му Неофита владиката и ако не склонел отец Неофит на предложението им за протосингел, те имали, кой знай, други някой способ да употребят, за да се проводи техният пак в Търново, а отца Неофита, кой знае какво са щели да го правят. Приставането на отца Неофита да стане протосингел на Неофита изменило плана им, за това и го проводили да иде. Но на Неофита казали да се надява и най-после под друго име и другиго някого, ако намери, да пише, та двамата да ги заточет за ибрет на другите, и Неофит владиката затова допуснал на отца Неофита Бозвелията да има сношения с отца Максима, като да може и двамата един ден да ги откара. Но това не му биде по волята, защото и двамата избягаха от ръцете му.

Отец Неофит след кавгата с феслията владика, т. е. с Костаки, до вечерта още излиза от Митрополията и търсил колая. На сутринта се повръща, та си прибира дрехите и други калабалъци, каквито имал, и на третия ден заминува за Калофер. Владиката Неофит много се потрудил да го задържи. Възпирал го, не го пущал, и Костаки ходил да му се моли, но той примислил и решил да си отиде. Не се знае владиката Неофит дали е бил проводил прошението си за заточението на Неофита и на отца Максима, или е чакал още нещо. Види се да го е пратил, но от Цариград не е било дошло още нищо. Чак подир шест месеца дойде на отец Максима фермана. Казаха тогава, че и в двата не сполучил владиката, но махнал ги поне от Търново, я. За това, че е така, свидетел ми е Райно Попович в писмото си до Неофита Рилски от 1840, юлия 15: «Преди няколко дни ходих в Котел. На Петровден бях тамо, разговорих

се с някои мои приятели, които били в Цариград, когато патриархът се променувал и когато търновски митрополит се полагал. Твой тезоименний, а мой приятел Неофит станал протосингел на търновския митрополит, т. е. на место митрополит в Търново.»

По това време той имал дописка с одесчаните и със Стефанаки Богориди. Нему били писали одесяните «да изходатайствува типография в Габрово». Той отпратил прошението на Богориди, «но Богориди отвещал наздраво, че отнюд това не може да бъде, и казал, че и нему самому писали от Одеса: но понеже не може да бъде, затова нити щял да им отвещае, и рекъл още еднаж да му не напомнят за това.» По-долу казва за Петра Берон от Крайова, че искал от Богориди и се разговарял с него за това, той му отговорил: «По-добре е било да не са действували това чрез Неофита, ами или сами да са писали, или чрез Йоакима (българин някой) да са съдействували за това.» В такава нужда е бил тогава Неофит.

От Калофер отец Неофит не се знае кога е заминал за Цариград и кога е взел чирака си от тамо, дякона, но според делата му види се да е било сега, защото според казването на учителя С. Доброплодни, който бил по това време в Цариград, отец Неофит бил тамо около 1842 г., не го знае где е седял, но пишел и издавал брошурки някакви, които разнасяло момчето му до българите. Аз попитах за тия брошурки и не узнах, освен за неиздадената в него време «Мати Болгария». Аслъ тя се види и тогаз да е съчинявана и разпилявана. Аз съм видял от нея три издания, едната у отца Илариона, която е и печатана.

Но нека послушаме и дяда Паничкова, който се отметнал от калугерството, но признавал стареца си. «Той — казва — много книги издаде тогава, трудно се разпродаваха, и когато отиде в Цариград на 1842, книгите му се спряха на гюмрука, тъй си и останаха неизвадени. Тия книги бяха: «Краткое тълкование на литургията», шестях книги, и «Пространен катихизис». Голям зарар е постигнал отца Неофита от тия книги чрез гръцкия патрик, дето не е останало кой да ги вади, но още по-голям зарар е постигнало народа, дето не може да се печати «Мати Болгария» и други още книги, които е списал тогаз.

Това седене на отца Неофита в Цариград, пълно с възпоминания, било около година и шест-седем месеци. През всичкото това време той не е седял ни минута празен.

Освен трудовете с писма, които пращал до българските големци, той пред тези, които са били еснафи, не е преставал да им проповядва гонението на гръцките владици върху българските таксидиоти и главно сега пръв път чуваното проповядване за българска черква, особна от гръцката, но в отношение еднакво с нея и да служи с питакнои от Патриаршията. Де е запомнил той това, не знам, но вероятно от охридската черква, в Балат (?), дето беше и с която имаше големи сношения и заплитания гръцката черква.*

Туй е първата, доколкото помним, проповед българска за народната черква — от отца Неофита; тя го възвиси, но и тя го закопа най-сетне. Отец Неофит имаше надежда голяма в това, гдето не се виждаше сам, но имаше в тая проповед със себе си отца Илариона. Той, ако и да не проповядваше за черква и други таквизи буйни проповеди като отца Неофита, беше във всичко единомислен нему, приимаше го с почитание в светогорския метох и го из-

* На 1761 цариградският патриарх Самуил с разни интриги сполучил да подчини тази Архиепископия охридска под ведомството на вселенския патриаршески престол, като бил подчинил понапред принадлежащите ней епископии Прилеп, Селасфор, Преспа, Кичова гора и Мокра и унищожил самото название Охридска епархия и я преименувал на Преспанска. Охридчаните около това време донейде сами са съдействували за унищожението на архиепископията си вследствие на гъркоманството. Те се занимавали в по-старо време, както и до днес, с кожухарство, който е днес доволно изпаднал занаят, но някога е бил много преден и най-вече в 16-о и 17-о столетие в Цариград, дето по търговията си бил велемощен еснаф и имал голямо влияние между турците големци. Но по причина на заседяването си и живеенето си в Цариград по търговията си еснафът се заразил от язвата на гъркоманията. Много охридски кожухари, оженени в Цариград за гъркини, погърчили се и присадили семето на гъркоманията и в отечеството си. Пребивающите в Цариград охридски кожухари, подлъгвани и раздразнявани в честолюбиви замисли от гръцкия партриарх, първо съизволили и съдействували за подчинението на Охридската епархия под ведомството на вселенския патриарх под предлог да я отърват уж от дългове. Бояр Лигдо, Стамче бег, Малечко бег и Лейко челеби са предстоявали за тая работа по онова време и в Охрид, и в Цариград, за което и били изрично проклети и от охридския патриарх Арсения.

Аз, като се заседях в Цариград на Балт, ето какво научих за това. Охридската патриаршия е имала собствено свое притежание метох в Цариград на Балт с черква «Св. Архангели». Наскоро преди падането на Патриаршията охридска, тя понеже била подпаднала под дълг, който дълг бил минал да се дава на силния и велемощния в това време Ставракоглу, който, подстрован от Гръцката патриаршия, с влиянието си пред турците продал туй стежание наедно с

пращаше, не го дирешe да ходи подире му, но кажи, че двамата се връщаха наедно. Кажи, че отец Неофит не е имал първата си подпорка вече: Илия ли е умрял, или Валиде султан, не знам, но от таз страна вече не се надявал нищо, а само на себе си и на пожертвуванието гледал и очаквал. Истина, Патриаршията гръцка била го взела на око още като му взела почката, че дошел в Цариград, но тя гледала как да го улови по-заплетен, а той не търпял много-много. Проповедите му на простия народ, за да си направи църква, били успешни. Ето що казва единственият жив още ученик на отца Неофита, хаджи

черквата на арменците. Богатият още кожухарски еснаф, състоящ се от охридяни, въздвигнале друга черква, само в близост, със същото име на св. Архангел, гръцката днес черква на Балт, както свидетелствуваше за това надписът, съхраняван на камък над черковните врата до 1868, който аз видях неведнъж. Тая черква, известна после като метох на Охридската патриаршия, до 1854 от гръцката черква на Фенер вземала питакион (позволителен билет) за служение в тази черква в името на охридския метох. Но от това време насетне този обичай престанал, за да не би и българската черква на Балт във време да поиска да се прогласи за метох на някоя българска епархия и да мине под зависимост. Освен това този охридски изключително кожухарски еснаф бил купил от турците мястото на влахернската агиязва и до днес още неговото еснафско притежание е потвърдено с хюджети, и тапии, и закони. На 1868 Гръцката фенерска патриаршия насилно я отнела и присвоила доходите ѝ като на гръцко черковно имущество и отпъдила охридчаните оттам. Други пък еснафски притежания, като каменни мази и здания, е имал доста много този еснаф, но са ги отнели и подсвоили в сегодни времена гръцките фенерски богаташи и за някои от тях и до днес (1870) този еснаф е на давия от десетина години насам, дано си ги отнеме. Този еснаф има много редовни кодики и имал узаконено, щото от приходите на Валхерна и от другите му имущества да се поддържат две махаленски гръцки училища и да се поддържат изпаднали и застарели люде от този еснаф. Но всичко са разоборили погърчените изроди охридски и други гръцки, проникващи на последно време в този еснаф.

Не помня сега в коя година беше руският мелитски владика с Новикова, който стана подир посланик във Виена. Като отиваха за Ерусалим, дойдоха в Цариград на българската черква. Аз, който се случих тогава тамо, поканих го да направи почит на българската черква, да служи една литургия на българите. То беше уместно и той се обрече. Но аз, без да му кажа усулите, вечерта рекох на Добрович да вземе позволителен билет от Патриаршията, а той не рачи. Като ще служи, и без билет да служи, каза, сега отвечер може да му направят нещо. Сутринта той служи без позволителен билет, но през деня като ходи при патриарха, той се не смълчал, но му забележил това като престъпление. Новиков ми каза това и ме погълча, защо сме се чак толкоз околисали около патриарха — ние да гледаме само във външните си черкви.

Паничков: «И тогава в Цариград българите бяха си купили място на Ун-капан за черкова, то беше голям двор, място за 120 хиляди гроша, и дадоха аравона (пей) само двадесет хиляди. Щеше да стане най-първо църква, но патрикът Герман завиде, накара Стефанаки бея да подири друго място за черкова, горе на Фенер, до Патриархията, а покани българите да върнат това място, че било чифутско и грешно за черква. Дядо Неофит се възпротиви на патрика, който го заточи.»

Но не тъй лесно можа да го заточи. Доволно време бе се минало, откак бе той в Цариград, а той сам не беше, но беше с него и отец Иларион, който не правеше нищо, и нямаше какво да му сторят, а всичкото — че бе ученик на многошумният Каири. При това, не знам откога е имало обичай, и той се е сляпо вардел, което показва че не е било първица, да искат за заточението на някои калугери съизволението на руския посланник Титова, когото те молили да дозволи за двама калугери, били отец Неофит и отец Иларион, но Титов познавал Илариона и зарад него не искал да даде воля, т. е. да подпише да го заточет.

Но Иларион при всичките си достоинства имал този недостатък, гдето ходел при Садък паша, тогази още ефендия. Патриархът известил на Титова, че Иларион ходи при Садъка, и той турил тамо някого си Мими да наблюдава, кой влязва тамо, и то повече заради поляшкия бунт, и се научил от Мими, че отец Иларион ходил тамо с други един калугер, за когото, както той разказвал, разумява се, че е бил отец Неофит. Титов поради бунтувунето на поляците поусумнил се за тях и заръчал да идат при него. Но протосингела на патриарха, кое дяконите му, чрез които той получил това известие, му казвали да не ходи при посланника от голямото шупе на турското правителство, и той не сторил мерак да отиде. Гъркът Ханджери казал на Титова, че вижда как Иларион при толкоз моления не рачил да иде у тях, а при Садъка ходел (каквото го научил патриарха да му казва, все му съобщавал). От друга страна, той насилно го молил за съизволение, за да заточат двамата калугери Неофит и Иларион, и Титов, подсърден за неотиването на отца Илариона, склонил да подпише, и подписал да се заточат.

Патриархът Герман, според дяда Паничка,* щом взел

* Антим IV, 1840, Антим V, 1841, Герман III, 1842—1843.

но той го е обичал и жалил го и от скръб подир два месеца предал и той богу дух.

Но когато те се мъчели и предавали дух за народа си в Света гора така, другият му ученик, калоферец, прибрал каквото имал отец Неофит — книги, дрехи и други дребни работи — и с тях отива на Свищов при учителя Ем. Васкидовича. Не се знае защо и накъде е бил, но учителят го спрял там в училището, настанил го най-напред при малките деца и после го настанил в приготовителния клас, когато той и Костандо гъркът заедно с Костаки Теодорова предаваха в горните класове и спяха с Костанда в училището.

На 1843 през есента, като отидохме с Х[ристо] Драганова в Свищов, и ние се запряхме при тях в училището; тогаз през зимата, чак на пролетта, ние се зазнахме с дякона, ученика на отца Неофита, и станахме близки. Той отваряше книгите на отца Неофита и ние съгледвахме всичките сръбски издания, по него време що бяха излезли; в тях беше и новият превод на Телемаха на сръбски. Аз него харесах и се примолих да ми го даде да го прочета. При всичкото му кълнене, що казваше че има, за да не дава книгите, аз докачих нея книга и как е останала у мене, не зная; имах я много време. Един ден през велики пости съгледах дякона, че плаче. Отидох при него и постоях да видя защо плаче. «Що плачеш?» — му казвам. Той не ми каза нищо, подаде ми в ръка едно писмо, що държеше. «На, чети — каза — и ако можеш, недей плака.» Взех писмото, прегледах подписа отдолу — Неофит. Имаше ли писано на баща му името, нямаше ли го, не помня. Подкачих да го прочитам и на три пъти преставах от плач да го не чета. . . Че пък писмо ли беше, в което излагаше своите страдания този храбърник страдалец, где ги взе тези думи, гдето ги употребяваше! Младият му дякон се оплаквал за страданията с децата, а той, напротив, го облажаваше, че има за кого да се труди, а има ли страдания като неговите, казваше, от ненаситните гърци, гдето са го оставили на волята на таквизи, които нищо не проумяват, които за нищо го не имат, и скудната храна, що му дава манастирът, да я прибират и да му дават сухия хлебец, който и кучета не би яли. Но търпение, казва, когато има зарад глупостта на нашите еднородци да страдаме.

Аз помнех тези негови думи реч по реч и много пъти с

тях съм се раздумвал и утешавал в моите страдания. Но сега, откак лежах третия път от болестта си, толкоз съм ги забравил, щото не ми идат на ума ни сотата част. А дяконът след дванадесет години го чувах в Сърбия отишел и на някой манастир бил игумен. Оттогава нищо не знам за него.

На 1848, малко след почиването на отца Неофита, дойде време да се изпълни руската мисъл да се освободят заточените. От Цариград за Света гора отива да ги вземе Гавриил Кръстевич. Той занесъл емирнаме от Портата, но защото нямал от Патриаршията писмо, калугерите не го приели и не го пръпуснали да види Илариона барем, който бил жив, а то за Неофита всички му казвали, че е умрял. Кръстевич се върнал в Солун, та от пашата взел турци и отишъл в Света гора пак, та дал на калугерите да разберат кой е той и пуснал Илариона свободен да върви накъдето ще, а на Неофита видял гроба му и го оставил. И тъй този гроб пустинний и досега покрива тялото на умълкванията за българите отец Неофита.

ОТЕЦ НЕОФИТ, АРХИМАНДРИТ ХИЛЕНДАРСКИЙ

Един от най-видните тогавашни проповедници и просветители, които са радеели за духовното възраждание на народа, е бил Неофит Бозвели, роден в Котел, скромен и решителен свещенноинок от хилендарската обител Св. гора — Атон. Откак оставил уединения живот, та ходел по разни страни из Българско да учи и да проповядва, а най-подир в чужбина да печата потребните в онова време книжки за народа си, отец Неофит пристигнал в Цариград около 1838 година. Той дошел тук с мисъл да тури основен камък, въз който да се захване граденето на българската черква.

Отец Неофит се спрял при тракийските българи в Хамбара, дето им станал гост. Во времето на отца Неофита техен главатар или първомайстор бил Иван Спасов от Калофер, родолюбив българин. Откак се запознал с главатаря на хамбарските жители, той захванал да ходи за-

едно с него в черква (гръцка), а когато се завърнали у дома, дядо Неофит разказвал на хамбарлиите що се е чело и пяло в черква, защото те не знаели гръцки. И всичките майстори го слушали. Когато се падало, той приказвал и за българските царе, владици и патрици. Най-после, той нагласил първомайстора Иван Спасов да се разпореди да приготви една стая, в която да се събират хората от Хамбара всеки празник, за да им проповядва.

Първи Иван Спасов приготвил една голяма стая и по разпореждането на дядо Неофита, тя вече служила за събрание но благочестивите християни, на които той захванал всеки празничен ден да казува слова, а понякога да чете и молитви сутрешни и вечерни, кога как се случвало. Като се научили за това, мнозина българи от далечните краища на Цариград захванали да дохождат на «събранието», за да се «черкуват и чуят словото и молитвите». Като царски и неприкосновени хора в оградата си, хамбарлиите са могли всичко да вършат, та може да се вярва, дето приказват, че Неофит служел и литургия, особено като се има пред вид какъв предприемчив, дързостен и самоотвержен човек бил той.

Понякога дохождал на събранието и Василаки ефенди, а пък чорбаджи Стоян водел дядо Неофита да му служи литургия на български в неговата черква на Кючюккьой. Като се научили българете от Чифлика на. . . че в Цариград дошел български поп, и те викали дядо Неофита да им служи българска литургия в черквата и така отец Неофит се прочул между всичките българи в Цариград и околността му. Той вече успял да събере, сложи и съедини в едно житующите тогава в Цариград българи. С други думи, той турил основний камък на българската черква.

Когато бил дядо Неофит в Белград отпреди 1835, тогава ходил Карапетров от Панагюрище да го доведе да им служи в черквата българска литургия. Той последний дошел в деня на света Троица и служил в черквата на село.

Като научила за работите на Неофита, Гръцката патриаршия решила да го махне от Цариград, та един ден замръкнал, но не осъмнал. Според властта, която е имал тогава патриархът, той е можел да върши всичко по отношение на подведомствените си духовни лица. Затова, без позволение от някого, една нощ патриаршеските стра-

жари влезли в къщата на отца Неофита, дигнали го, предали го в един кораб, който го занесъл на един остров (наблизо до Цариград, към юг), отдето бил изпратен в Света гора на заточение. Ако са били известени, могли са да запазят още Неофита, но никой нищо не знаел.

Княз Стефан Богориди се не погрижил за повръщането му, но Василаки ефенди настоятелно поискал от Патриаршията да го доведе в Цариград. Думите на Василаки не могли да се. . . (не се разчита), защото той е бил в Патриаршията нещо като правителствен представител, без чието съгласие и одобрение много важни работи не могли да се вършат. Затова патриархът довел Неофита, но не толкова скоро, разбира се, защото тогава не е имало, и по море, и по суша, такива бързи съобщения, каквито има сега. Патриаршията се извинила пред Василаки, че по длъжност е изпратила Неофита на заточение, защото развращавал християните, като против черковните закони си позволявал да свещенодействува не само в епархията на патриарха, без да е добил дозволение от него, ами и в места като стаята в Хамбара, които не са назначени за богослужение, и защото работил чрез някои българи слуги при султана да се ръкоположи и назначи за български владика в Търново.

Като се върнал в Цариград, Бозвелията станал подеятелен. Той като че дошел с нови сили да работи за съществуване и туряне в действие мисълта си. Колкото покрито работел преди, толкова открито захванал да работи сега и деятелността му се усилвала. Освен старите най-близки приятели и съмишленици, каквито били Василаки Великов, Иван Спасов, Стоян Чалъков, Карапетров и още други някои, той заварил и още няколко български търговци от Тракия, по̀ се сближил и с Кръстевич, Анастас Петрович (Гранитски), Сава Стойкович (Раковски) — всичките от неговото родно място — и Иван Богоев (д-р Иван Богоров) от Карлово, които в онова време се намирали тука на работа или се били върнали от чужбина, където ходили на учение.

Отец Неофит захванал вече да мисли и да крои за едно становище, около което да може да се съсредоточи целият български народ, и опрян на тая точка, да захване народът да работи за освобождението си от гръцкото духовенство. Освен Василаки Великов и последните четворица млади другите не се разбирали, нито са могли да разберат що е

мислил дядо Неофит да работи. Те само се радвали, че той настоява да се съхрани в Цариград българска черква и да доведе български попове да служат българска литургия, а повече им не трябвало. Те му обаче обещали съдействието си за изваждане ферман за черквата, тъй като Василаки ефенди е бил ближен и познат на всички министри, Иван Спасов щял да ходатайствува пред министъра на войската и мореплаването, Карапетров като. . . (не се чете) — пред шейхюмислямът.

ИЛАРИОН СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ МИТРОПОЛИТ ТЪРНОВСКИЙ

Иларион Михайловский е роден на 1810 в село Елена, Търновско окръжие, от родители почтени и благочестиви, Стоян и Бойка, и в кръщението си бил наименован Стоян. В детинство той са учил в селската при черковата килия по черковнобългарски, а като поотрасъл, учил са в Арбанаси и в Търново по гръцки. От млада още връст той усещал необоримо влечение към монашеско житие и когато получил благословението на родителите си за това, на1833 отишел в Света гора и там в Хилендарския манастир дал обещание богу и се постригал, наименован в монашеството си Иларион.

Наклонен на книжно учение от малък, Иларион и подир удалечението си от мир не престанал от да са труди усърдно, за да обогати себе си колкото било възможно с по-големи познания. Затова и наскоро след постригването си постъпил в гръцкото на Карея училище в Св. гора. Но като видял, че ученията, което учел в това училище, не може да утоли жаждата му за по-високи познания, на 1839 отива в Гърция, която тогаз се славеше с учени мъже и с училища, по-добре наредени, и дето всички ученолюбиви и по-заможни от Турско се стичали за учение, между които имало и доста българи в качеството на гърци.

Види се, че бъдещият тогава още подвижник не излязъл от Хилендар неогласен във вярата на бъдещето на своя народ и без богат запас от народно чувство, на което най-обилен разсадник по това време бил той, реченият

манастир. И това се разбира най-добре от следствията на сношенията му с бившите тамо учени българи, известните после личности доктор Ив. Селиминский, днешния Светопловдивски, брат му д-р К. Мишайков и д-р Ст. Чомаков. Като ученик и последовател на отец Паисиевата школа, Ил. Михайловский успял вътре в самата столица на Гърция да огласи в народно съзнание и да кали в народно чувство тези свои съотечественици и съученици, които в качеството на гърци били дошли да свършат гръцкото учение и да станат съвършени гърци, а по негово вдъхновение излезли съвършени българи и добри патриоти.

На 1841 Ил. Михайловский дошел от Гърция в Цариград и тука в голямото гръцко народно училище, инак Кручешменско наричано, слушал богословски науки до 1844. Но вместо да мине в стана на гърците по своекористни съображения, както мнозина други преди него и после, той, напротив, предпочел да заяви отрицателното си от този път направление и да заяви своите в служене на народа си предначертания. В това време той превел и издаде на български така наричаното Платоново богословие, на което в края приложил и онази първа и забележителна по българското правописание статия. С това си дело той обърна на себе си за пръв път вниманието на Гръцката патриаршия.

Още повече обърна върху си вниманието на Гръцката патриаршия Иларион, като го забелязаха, че беше се сближил и влязъл в сношение с обявений вече неин противник, отца Неофита Бозвели, който, избягнал от по-напрежното си в Св. гора заточение, нахождаше се по това време в Цариград и следуваше пак явно да проповядува между българите своите за българщината идеи. Да утесняват мъчителя е свойствено на доблестните души.

Пламенният Бозвели обхождаше всичките краища на Цариград да търси българите да им проповядва и едни наставляваше с кротост, а на други се караше и строго ги гадеше за тяхното в гърцизма къснение, за равнодушието и малодушието им в заявение на народността си. Укорите му връз Патриаршията и въобще връз гръцкото духовенство биваха дори отвратителни понякога. Но придружаването на Михайловскаго даде по-друго направление на буйните негови проповеди, придаде им повече сериозност и по-голяма тежест. Неговата кротост и любезност го правеха да бъде по-умерен и да разсъждава по-хладно-

кръвно в съвещанията и съразмишленията, които вече правеха с някои по-първи тогаз от нашите тука еднородци.

Предмет на тези техни съвещания и разисквания бил и тогаз все пак въпросът за придобиването на черковните ни правдини, потъпкани беззаконно от Цариградската патриаршия, и главно, как да са направи най-напред една народна българска черква в престолния този град на империята, около която да може да са съсредоточи някак разпокъсаният и пръснатий български народ вещо и увлекателно. Лишени от черковни правдини и без никакъв център, българите не могат да се развият като особен народ, нито да покажат някакъв успех в нравствено и вещественo отношение. Таквиз бяха мислите и началата на двоицата първи поборници на народочерковните ни правдини, и тези мисли и начала се стараеха те да всадят в сърцата на българите и особено у тези, които живееха в столицата.

Но Гръцката патриаршия, която беше се толкоз трудила и работила да докара българите до таквоз положение, щото да ги държи вечно в духовно поробощение, стоеше нащрек, готова всякога да задуши и най-малкото проявление на таквизи мисли у българите. Затова, щом подуши какви са стремленията на тези двама хилендарски спострижници и сподвижници, прибърза да ги хване насилствено и да ги изпрати на заточение в Св. гора. Това биде на 1845.

Ограничени и затворени под строг надзор и на особно, нашите страдалци минуваха печалните дни на заточението си, но без надежда за освобождение и в големи нужди по причина на сиромашията си. И инак изнурен от злострадания, отец Неофит не преживя това последното си нещастие, когато истото нещастие намери по-добър прием у Михайловскаго. При злочестината да бъде заточен, той взема величието да обикне заточението и злостраданията за народа си, крепеше се духом и като да зрееше на нови подвизи в това печално уединение. Досегашните мечтания само станаха задача на всичкий му живот. Кален в това бедствие, при надеждата за избавление, що имаше, той са приготвяше да възбуди и привлече на този подвиг цял народ; това беше жизнената работа, която си зададе, на която са реши и при което решение остана завсегда.

Поборниците на народното право и слово гниеха и скапуваха са в заточение, но не гниеше посеяното от тях

семе на народното възраждание. Тяхната мисъл за въздигането на една народна черква в Цариград беше намерила добър прием в сърцата на цариградските българи и се осъществи. С усърдието, което показаха българите еснафи, с деятелното участие на съотечественика им Ал. Екзарха и други, още и с предстоянието на стария княз Богориди, когото под старост уже бяха прозелитирали в народното съзнание нашите народни апостоли, отвори се особен храм за българите в Цариград. А на 1849, след чечитиригодишно затворничество, осиротелият от сподвижника си Михайловский с настаняването на княз Богориди биде освободен и повикан в Цариград за настоятел на отворения вече народен храм.

Година подир това светогорското манастирско общество, уверено в способностите и достойнството на своя питомец, определи го за поверен на делата си в Цариград и той мина в светогорския метох.

В тъмните стаи на този светогорский метох в Цариград аз имах честта на 1854 да посетя и да видя пръв път отдавна известния мени народен подвижник. Момче още, на 1840 аз бях видял в Търново отца Неофита и веднъж само бях го чул да говори по народочерковните ни работи, но признавам, че думите му не произведоха впечатление в детския ми още ум и не покъртиха тъй силно душата ми. Мене ми се виждаше право наистина, но не толкоз прилично това, що говореше той, и стидно и грозаво ми идеше някак да бъда последовател на человек, който с таквизи груби маниери защищаваше правдините на народа си. Но когато се срещнах с отца Илариона тогаз, изповядувам, че подир дългите разговори, що имахме с него по народочерковните ни работи, аз излязох от душа и сърце вече предаден на народното дело и неотклоним апостол на неговите идеи и по силите си деятел за осъществяването им.

Личният характер на тогози человек даваше доверие и поручителство някакво за добрия изход на работата, която би предприел. Той беше обаче всякога тих и скромен (кога не биваше раздражен, което твърде рядко се случваше), разправяше кротко на онези, с които разсъждаваше по народните работи, уж като да удовлетвори само тяхното любопитство, но между това умееше да извика в душата на събеседника си чувства на народно съзнание, така щото ни един, който би се срещнал и разговорил с него по народочерковний въпрос, не си отиваше от при него не-

оживен и без нов запас на нравствени сили. Михайловский не идеше във възторг като дяда Бозвелия, кога говореше, не поражаваше събеседниците си с набор думи, често хубави и увлекателни, но често колкото язвителни и поразителни, толкоз и нескромни, повечето пълни с волнодумни изходки.

Така като казваме, ний не искаме да унизим отца Неофита и да отнемем от важността на подвига му, а казваме го само да покажем различието на характера и начина на действията за възбуждането на народа у двамата първи подвижници за възпроизвеждание на българщината. Буйните и страстни проповеди на отца Неофита, който е имал случай да обходи по-голямата част на България и да размърда простата маса на българите в Цариград, виждаха се като нещо грубо на по-развитите хора, но те действуваха по-силно на неразвитите умове. Състоянието на работите и самото положение на народа като да изискваха този начин на действие, както сме били и сами ний принудени много пъти да са послужим с този манер. Инак сякаш не бе възможно да се оттръгнат от прехласнуването си подир гърцизма тези, които вече кадяха тамян на гръцките идоли, освен със смели хули и укори връз тези идоли и техните последователи, за да се възбуди презрение към гърцизма и да са обърне вниманието им към българщината, към която оставаше изпосле да се вдъхне само любов и уважение. Способен на последното дело, Михайловски слабо можеше да послужи за първото. От това, като истински предтеча на възраждането на народа, отец Неофит възбуждаше внимание и приготвяше неразработените умове, които изпосле увличаше и въвождаше в попрището на подвига сам Михайловски.

Но както казахме, смъртта предвари, та грабна едногото от двамата явни борци на българското народно слово и право. При всичко че смирените трудове на таксидиотите, ревностните старания на поменатите народни учители и просветители, па и самите проповеди на падналия борец не бяха останали безследствени, но бяха възбудили и приготвили за този подвиг силите на по-млади хора; при всичко че поборниците на народното слово бяха взели да се явяват и в реда на дейците за възраждане на българщината бяха взели да се подмъкнуват и подреждат хора попъргави и неуморени още, па и самата маса, народът, благодарение на новите преобразования в държавата чрез

танзимата като бяха се доволно облекчили участта и положението му, хванал бе да взема участие във вълнението противу гръцкото духовенство, на което отдаваше, и праведно, причините на своето тежко падание. Лишението от ближен другар и ревностен сътрудник беше произвело горестно впечатление в душата на сам останалия налице борец. Михайловский не бе забележил, или по-право да кажем, не бе схванал още проявеното в народа ображение Той гледаше само подвига голям и тежък, други работници налице още не виждаше, ни средства на разполагание за борба, затова се белким и оттегли в манастир още същата година 1854, а от това може би и малко подир той са показа, като да са свърна на минута от предначертания си път или като да склони да поизбиколи, за да влезе в него по-прямо, вдаван донейде на влиянията на своите сродни и ближни в Елена.

СВЕТОПАТАРСКИЙ ПОЛИКАРП

Негово преосвещенство Светопатарский г-н Поликарп е бил вторий владика при българския храм в Цариград подир н. пр. г. Стефана Ковачевича. Родом из Котел, от малък еще го е зел за ученик някой си архимандрит Макарий Синаитин и го завел в Синаитския манастир. Там той се е покалугерил и изпосле станал дякон. Изпратен в Цариград, той е дяконувал доста време при храма «Св. Иван Предтеча» в Синаитския метох на Балат, дето го и ръкоположили за свещеник.

След доста време като се завърнал в Синаитския манастир, направили го архимандрит и изпратили го с другиго едного на Синаитский таксит в търновската епархия, който таксит бил доволно приходен по онова време и имал метох в Арбанаси. Но тук той не се бавил повече от пет-шест месеца, защото го назначили управител на синаитските мушии и метох в Римник (в Младовлахия). Той управлявал тоя метох и мушиите шестнадесет години и доста пробогатял.

В това време управителите на йерусалимските, синаитските и светогорските притежания в Молдавия се спреч-

кали нещо с тогавашния молдавский княз по управлението на тия притежания и решили да се протестират. Н. преподобие, тогаз архимандрит, като синаитски, т. е. такъв, на когото манастирските привилегии имали по-голямо почитание пред османците, подал в името на всички един доста силен протест против княза. Преследуван за това, той бил принуден да се удалечи в Цариград.

Като се побавил няколко време в Цариград, доде се поразправила разпрата им с княза, Поликарп се назначава пак от манастира за управител на синаитския метох и черквата «Св. Никола» в Галац. Тук той управлявал този синаитски имот седем години и в сношение с българите в този град имал голямо приятелство с богатия тамо българин Евлогия Георгиевич, у когото държал и спестените си пари.

Подир това той идва по манастирска работа в Цариград, когато н. преосвещенство Ковачевич беше удалечен от българския храм, и тогава по желанието на цариградските българи и с предстоянето на княза Стефана Богориди бил ръкоположен титулярен епископ при българския храм под име Светопатарский в 1854 год. След като владикувал нещо до две години, откраднали му се в метоха, дето живеял, до триста минца, един хубав пояс и един скъп кръст.

Наскърбен от това и скудно поддържан с недостатъчната месечна заплата, що му се давала от храма, той станал да иде в Галац да си прибере парите, що имал да зема, и тамо умира от дамла. Не се знае какво станаха парите му и ръкописите на една българска история, която списваше той, като беше в Цариград, както и доста богатата му библиотека.

Той имаше около шестдесет години на възраст, когато беше в Цариград, а наскоро подир това и умря. Имаше ръст нисък и здраво телосложение.

ПАРТЕНИЙ НИШАВСКИЙ

Владиката Партений, който напъследък е бил Нишавский или Пиротский митрополит, е от село Галишник в Дебърско. Баща му Хаджи Василко, един от състоятел-

П. Р. Славейков

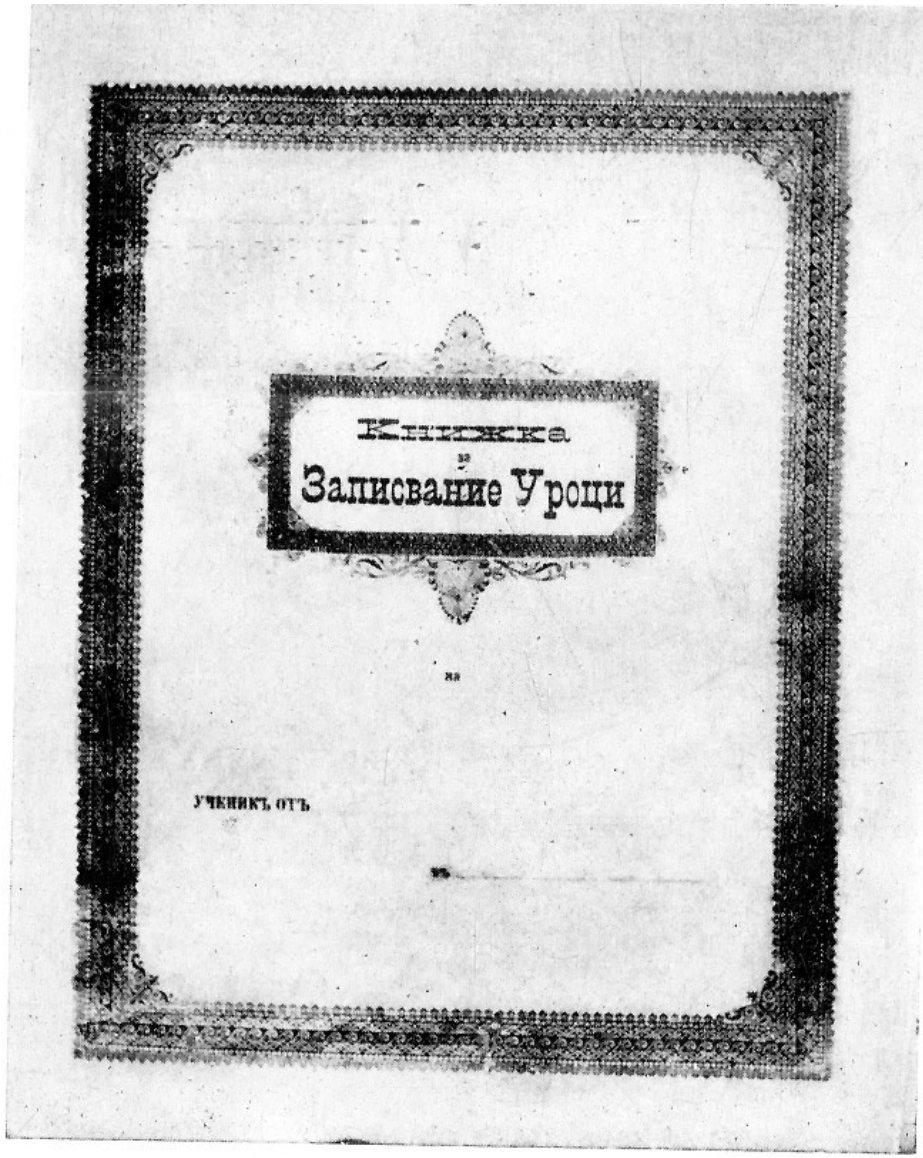

Ръкописна тетрадка с автобиографичните материали на П. Р. Славейков

Иван Славейков — най-големият син на П. Р. Славейков

Пенчо Славейков

Рачо Славейков — син на П. Р. Славейков

П. Р. Славейков (в средата) с баджанаците си

Ирина Славейкова (в средата) със сестрите си

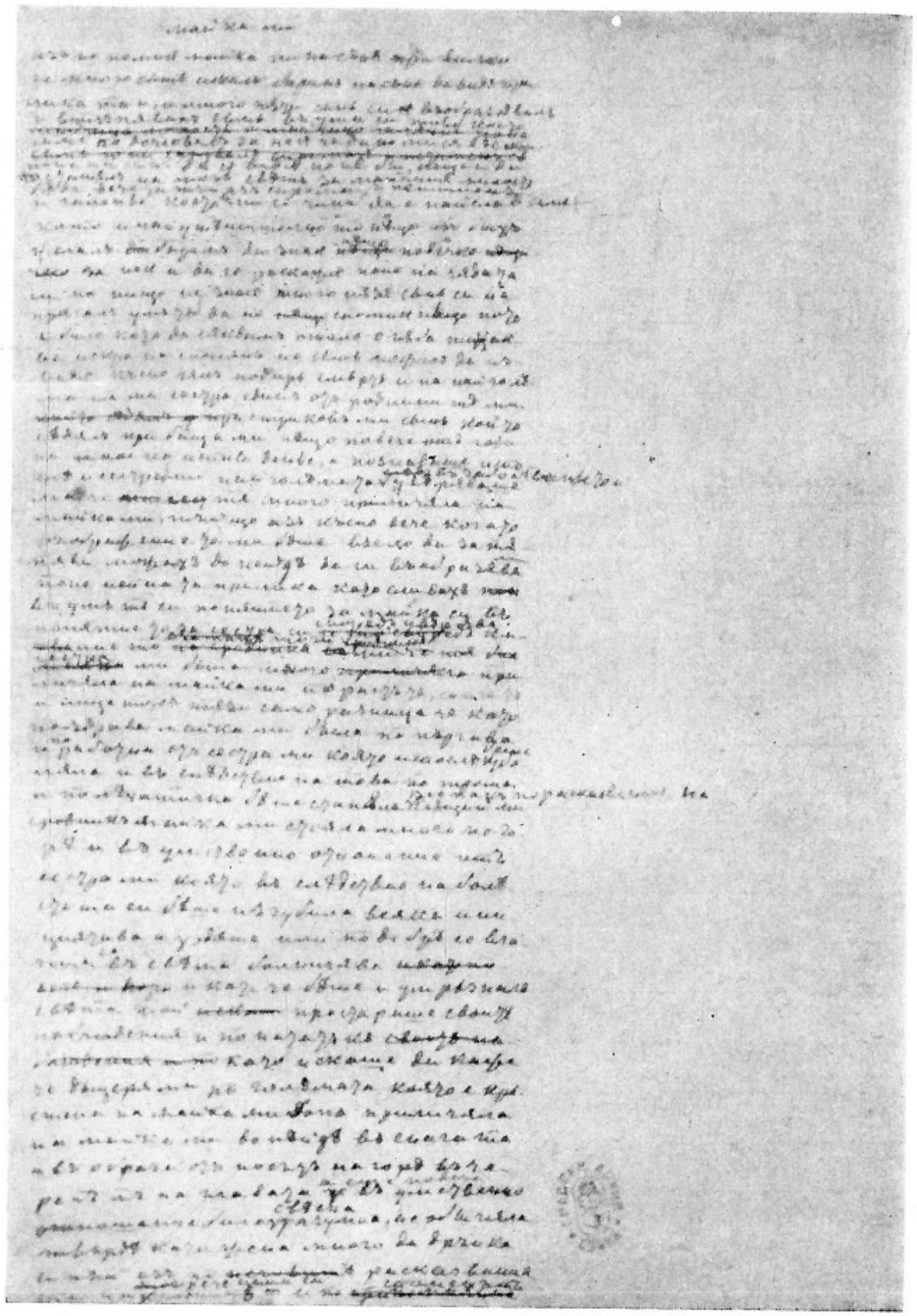

Ръкопис на автобиографичния материал „Майка ми“

ните жители на селото, имал и други синове, но тогова, на когото мирското име е бил Павел, искал да изучи на книга. Най-напред го пратил в Призрен да се учи, после го пращал в Охрид при Миладинов да учи гръцки. От Охрид го превел в Солун, а от Солун той сам е отишел в Цариград да свърши науките си по гръцки, но скоро е заминал за в Атина. Там намерил той стрика си Анатолия, който го взел със себе си, когато заминал от тамо за Зографский манастир, дето го и покалугерил, а отпосле го е завел в Русия.

Като свършил в Русия Духовната академия, той се завърнал пак в манастира Зограф при стареца си Авраамия. А когато в гръцкото Богословско училище на Халки напуснал учителя на славянский язик, отец Неофит Рилский, Патриархията писала за Партения в Зографский манастир и го отредила за учител на славенский язик в Халки. Но в Халки той не можал да седи за дълго като учител и се завърнал пак в манастир Зограф.

Подир малко време настоятелството на Българската църква в Цариград го призовава за настоятел на църквата подир котленеца митрополит Патаронский, който, като болестен от дамла, не можеше вече да изпълнява тая служба. Партений дойде в Цариград като настоятел на Българската църква, когато аз устроявах Българското училище при църквата. Той беше настоятел на Българската църква а в същото време като архимандрит — служащ на църквата в руското посолство. След моето напущане на Българското училище, той прие да бъде и учител в училището наедно с певеца на църквата г. Найденова.

В това време, като архимандрит-настоятел на Българската църква и учител в Българското училище, отец Партений изпълняваше своите длъжности изправно и неутомимо. А пък като духовно лице, заедно с другите архиереи подвижници, работеше за преуспяване на българщината по черковний въпрос. А като списател участвуваше от най-напред в издаването на «Българските книжици». Тогава е списал и издал на свой харч и кратката си граматика за черковнославенский язик.

На 1859, когато в разгара на черковния въпрос католишката пропаганда беше успяла да зарази с униятството българите от Солунската епархия в Полянин (Дойран) и Кукуш, патриарха, чутовния Йоаким, прие да го завладичи за Полянский епископ и да го прати, като българин,

при българите в Кукуш и Поляни, за да ги отвърне в заблуждението им от униятството. Тук той се е подвизавал като истински пастир за стадото си и е имал доста и дълги разправии с католишката пропаганда. А когато, наляган от епархията си и от цариградските българи, се отрекъл от Гръцката патриархия, припозна и се присоедини на Екзархията, тогава се повдигна връз него Патриархията и цяло Солунско гръцко, та искаха да се свали и накаже, като отстъпник и схизматик. Седем епископи на Солунската митрополия и четири митрополита — Солунский, Серский, Касандрийский и Пиерийский — бидоха свикани в Солун да го съдят, не само черковно, като схизматик, но и граждански, като бунтовник, пред солунския валия Хюсни паша, защото дръзнал да прави гърците на българи и да ги бунтува против царщината. Хюсни паша, който държеше страна на гърците, беше го вече и затворил в Солун, и не чакаха освен ферман в Цариград, за да го изпратят на Метеора. Деветдесет дена Н. Преосвещенство се измъчвал под затвор у Солун, но преди да излезе ферман за заточението му, той сполучил да избегне от Солун с руский параход, та в Цариград на Руското посолство, отдето и се присъединил лично вече към владиците поборници по българския въпрос. Още през тая година, на 1864 година, определиха и приеха го митрополит на Нишава или Пирот (Шаркюю), дето и управя черквата до 1874, когато вследствие на възникнали някои неспоразумения между епархиотите му, биде повикан от Екзархията в Цариград и тамо, на Ортакюю, преди още да се разправи работата му с епархиотите му, поболява се в настаналата 1876 година и на 7 февруария се представи на възраст 58 години.

СТЕФАН КОВАЧЕВИЧ

Първият епископ при българската в Цариград черква е бил негово преосвещенство Стефан Ковачевич, сърбин, родом из Нови Сад, първо на служба като мирянин при княз Милоша, а после покалугерен при Петра, белградския митрополит. По това време имало в Белград някой

йеромонах от Рилския манастир, с когото отива в Рила на поклонение. Тамо Стефан става брат манастирский и го изпращат по манастирска работа в Русия, дето пробавя до седем години, подир изтичането на които идва в Цариград.

Кроткото му и ловко с хората обръщение и галантонското му поведение му спечелили скоро приятели и познайници между българите, от които именно Цоко Каблешков и Павле Куртович из Пловдив и Александър Димитракиев из Враца. Като го мислели за много богат, обсадили го изблизо и в надежда на награда ласкали го, че ще го настанят за владика на някоя епархия.

Г. Ковачевич не бил богат, но той умеел да се влада и да се държи като богат, при това бил и смел да прави големи заеми, които разточавал безобзирно. Българите, очаровани от блясъка от салтаната му, със съдействието на речените лица издействували в Патриаршията да го ръкоположи за епископ на българския храм в Цариград, дето дотогава не било имало. Той бил ръкоположен на 1854 година.

Негово преосвещенство, вън от някои слабости, бил кротък и снизходителен, за което го и обичали по-простите. Но онези, които го обикаляли за пари, скоро са разочаровали в неговите преимущества. Като видели, че е лишен от сребро, те го напуснали. Наскоро подир това неговите разкошества принесли неприятния си плод. Потънал в дългове, той изгубил съвсем спокойствието си и уважението от други. Заемодавците му го преследвали и най-после обаден на Патриаршията за 70 000 гроша, обвиняван, че ги прахосал в разврат, Патриаршията го затворила в тъмниците си и решила заточването му.

За да не направи разноски за заточването му, Патриаршията под извет да плати уж нещо на заемодавците принуждавала го да даде архиерейските си одежди да ги продадат, но той ги бил заложил по-напред и не обаждал. Тогава разтърсват в одаята му и намерват някаква си злата гривня, която продават за 3500 гроша, и от тези пари направят разноските за заточването, като го навезват на австрийский параход, който отивал за Трапезунд, придружен с един гавазин, който щял да го води оттамо до мястото на заточението му. Това било на 1854 г. Споразумен с капитанина на парахода, австриец, Ст. Ковачевич, като излезли от Трапезунд, със съдействието на австрий-

ския консул в този град отървава се от гавазина и се упътва за в Сърбия.

Две години подир това, не се знае как, г-н Ковачевич се връща пак в Цариград, но изумен. Той се е скитал повече по Галата между сънародниците си, но хванат най-после, бил до два месеца затворен в царската лудница. Оттам изваден, с настояване на някои от нашите и на сръбския в това време агентин в Цариград, той бил изпратен в Сърбия в някой манастир, отдето вече нищо не знаем повече за него.

ТУРКО ВАСИЛАКИ

Малко към южните отлози на Стара планина, дето Осман пазар и Ески Джумая остават на север, Шумен на североизток и Карнобат на югоизток, има една местност, която се казва Герлово. Тя обзема около четиридесет села само турци, преселници от Азия, а между тях са е задържало едно по-голямо българско село — Върбница. В това село е роден известният преди няколко години в Цариград под име Турко Василаки, наш сънародник. Преследован, момче още, от тогавашния Върбишки султан,* той бил принуден да побегне в Шумен при бившия тогава гръцки преславски владика, който, като видял остроумието и ученолюбието на младото българче, настанил го в Цариград на учение. Василий учил добре и скоро. Той знаел български да чете и да пише още от селото си, а тука научил елинския език и френски, но особено залягал за изучаването на турския език, който и изучил и усъвършенствувал тъй добре, щото млад йоще бил назначен за главен писар на турския език и преводчик в Гръцката патриаршия, на което звание и останал той до дълбока старост.

При всичко че порасъл и се възпитал при гърци и живял толкоз години с тях, Василий не се погърчил като

* Титулът султани са носели някога големци татари, преселници от Крим. Таквизи имало мнозина, но от тях се е задържал тоя, що се заселил във Върбница, породицата на когото трае и до днес и има големи притежания.

мнозина други от нашите в това време, но си останал българин родолюбив и ревнител на народното напредване. Възползуван от положението си на сношенията на Патриаршията с Портата, той много пъти помагал на съотечествениците си връбничани в оплакванията им към Портата от своеволията на тамкашните султани.

И на служба като бил в Гръцката патриаршия, при първото проявяване на българщината в Цариград не се посвенил да подпомага сънародниците си с каквото и както можел. Той е много съдействувал, за да се даде воля да се направи българската черква в Цариград, като е предстоял и за изваждането на фермана ѝ. Така също се е постарал, та е взел позволение от Портата за изваждането и на един българский вестник, който бе начнал да издава най-напред г. Богоров. При смъртта си, като неженен що живял, Василий завещал от имота си двеста и тридесет хиляди гроша за направянето на Българския храм в Цариград, а библиотеката си на Българското училище при нея.

Представи се на 1857 г. на възраст около седемдесет и пет годишен.

ПЕТЪР ИЧКУ

За този наш българин намерваме в някои от новите сръбски историци, забележено, че бил изпърво терджуманин на един турский посланик в Берлин, а после се явил в Сърбия. Те сами изповядват българското му произхождение и свидетелствуват, че той бил человек изкусен в политическите работи.

На 1806, на първата скупщина, що имали сърбите в Смедерево, Петър Ичку бил избран и с двамина еще от сръбските кметове изпроводен в Цариград представител от страна на сърбите, на които работите били тогаз в негова ръка. В туй послание Ичку се показал человек с дарования и развил големи способности в преговорите между Портата и сърбите, за което го и обикнали тогашните политически мъже на Турция и бил придобил голямо влияние между тях. Той разправял на Портата, че незадоволството и размиряването на сърбите може да бъде опасно за дър-

жавата, ако би те, вдавани на други внушения, да се съединят с русите, които тогаз навлезвали в Молдова и във Влашко, и сполучил да убеди Портата да приемне някои от предложенията на сърбите и да ги положи в действие.

В края на октомврия 1816 Петър се върнал от Цариград в Смедерево, та обадил на сърбите, че Портата им дозволява да бъдат те сами стопани на земите си и да им се не меси друг някой в управлението на вътрешните им местни работи, а само в белградската твърдиня да стои определено число турска войска с един главен чиновник за знак, че Сърбия ще да се намерва всякога под покровителството на султана и вместо всички други даждия, що давали дотогаз, занапред да плащат на Портата всяка година само по 1800 кесии с грошове, на което и сърбите пристанали.

През зимата (1807) Петър се върнал пак в Цариград с двамина йоще от сръбските кметове, за да им се даде от султана потвърдение на обещаните правдини. Но Портата наблегнала на Бонапартовите в туй време успехи и като видяла, че няма що да се страхува от Русия, отлагала да даде исканото потвърдение и така останало назад изпълнението на Петровия уговор, който обаче останал като основа на всички други преговори, що станали изпосле между Портата и Сърбия. Подир това не се знае Петър що е станал — върнал ли се е при сърбите, или е останал в Цариград и де, кога и как е умрял, както и не се знае де и кога е роден. По пресмятане ако кажем, че в 1806-о лято той е бил от 30 до 40-годишен, може да се полага, че е роден между 1760 и 1770 година. По това пък, дето знаем, че е бил с някой турски посланик в Берлин, разбира се, че той е знаел немския език, както и турския, и че е бил и от понапред в Цариград.

АНТОНЧО ДАСКАЛА

Така е известен в Котел споменуваний в животописанието на учителя Райна Антон, на когото бащиното име точно не ми е познато, но той е бил от Сливен, родом българин, брат или род нещо на известния в Сливен по вре-

мето на Руско-турската война през 1828—29 Александри, вуйка на бившия изпосле елински учител в Търново Димитракя Александриди. Той е съвременник и почти връстник на учителя Райна, но кога и как отишел той найнапред в Букурещ да се учи, нищо не знаем за това. Знаем само, че той е учил най-после при Н. Дука и е бил един от първите елинисти на времето си. Когато се връщал от Букурещ за в Сливен, той минал през Котел, дето заискали да го оставят за елински учител. Той поискал цена поголяма, отколкото обикновено плащали тогаз на учителите, и това затруднявало условията. Но хаджи Матей, един от първите чорбаджии в Котел, който бил познат по него време със съотечественика си Ст. Богориди, от когото бил слушал за отличните успехи на Антонча в елинския език, при това имал и син хаджи Петра, когото искал да изучи на елински, без да го праща повън, разщедрил се в тая минута и извадил, та на една дъска наброил и предплатил исканата от Антонча заплата 300 рубиета и тъй го задържал в Котел. От Котел изпосле той отишел в Цариград, повикан от Патриаршията за учител в новоотвореното богословско училище на остров Халки. И така той е бил пръв българин елински учител на Халки, дето е и записан в кодика като пръв учител и грък от Сливен. На български той не е писал, нито превел нищо, а на гръцки писал ли е, не зная. Зная само, че той е помагал и оправял гръцко-словенската граматика на Ивана Охридчанина и настоял пред училищното настоятелство да я напечата и да се въведе в училището за изучаване на черковнословенския език. Той е предстоявал и за изучаването на племенника си Димитраки Александриди.

РАЙНО ПОПОВИЧ

Роден в Жеравна в самото начало на сегашното столетие, той рано останал без баща и като клето сираче, а при това ученолюбив от малък, като нямало тогава още общи училища, условил се с едного от духовниците таксидиоти по онова време в родината си да му слугува и да се учи от него. Този таксидиотин се сменил и дошел друг. Райно

останал при него да му шета и да се учи пак, но духовникът или сам не знаел, или не искал да го учи, а гледал само да му слугува. Райно от жедност за учене траел и на това лишение, като му се молел да го заведе на Света гора. И тъй, когато духовникът тръгнал да заведе поклонници в Св. гора, Райно ги придружил. Като стигнал в манастира, той се помъчил да остане тамо да се учи. Но калугерите му казали, че ако иска да се учи, трябва първо да се закалугери и тъй могат да го дадат на някой старец да му слугува и да се учи, а наший млад ученолюбец не можел да приеме това, защото му била наръчала майка му да се не зачерня да ходи като опален пън, а да се поизучи, че да се ожени, да им се не прекъсва родът. Така той принуден, от Св. гора станал и пешком отишел в Солун.

В Солун той се условил да слугува при някоя черква като помощник на клисаря и да ходи в училището да се учи гръцки. Като седял там колкото време седял, та се учил, още повече възлюбил ученето, затова става от Солун и отива на Айвали в Хиос (Сакъзи) при чутовния тогава гръкоелински учител Вениамина да следува ученето си. Тука той пак намерил средство да шета като слуга в някоя къща и да се учи, дето продължавал ученето си, додето можал. Оттамо се завърнал и като дошел в Котел, условил се тамо за елински учител и учителствувал няколко време. Но като дошел по-подир от Букурещ някой си сливненчанин Андончо, та останал за елински учител в Котел, Райно видял, че той бил много по-силен от него в елинския език, а още се и поприсрамил някак и станал, та отишел в Букурещ да се учи и той при Н. Дука.

В Букурещ той види се да се е срещнал и запознал с известния Стефана Богориди, бивший изпосле княз самоски, който му се обещал да му помага и помагал му по нещо да продължава ученето си, защото клетий Райно бил всякога сиромах, а ученолюбив, па и малко тъпица, т. е. мъчно поемал наука. От това си запознаване с Богориди Райно е бил изпосле за през всичкия си живот в близки отношения и в интимна преписка с него.

Когато споменатий Андончо напуснал Котел и отишел в Цариград, котленци потърсили пак елински учител и Богориди им препоръчал пак Райна. Този път Райно се заседял по-надълго като учител в Котел. Поради слугуването си ли от малък при духовниците, или поради това, дето в Св. гора му отказали да го приемат непокалугерен

да се учи, Райно е страшно мразел калугерите и духовниците и силно ги е преследвал. Но тогаз влиянието на калугерите е било доста силно между простия и набожния народ и особено между котленските ханджии, ханджии и чорбаджии. Вследствие на това той едва ли не изгубил учителското си звание в Котел, защото искал да се опозори някой си духовник тамо за неприличното му поведение, на което котленските томпатери не пристанали да се позори в негово лице цялото духовенство, ако той е бил недостатъчно лицемерен.

После това Райно се сгодил за Хаджиноновата дъщеря, като желаел да се сроди с чорбаджийски род, за да достигне до по-голямо влияние в Котел, но за негова злочестина или доброчестина ето що последвало. В Котел по това време най-голям салтанат у жените и момите било да носят копринени и със сърма шити ръкави извън безръкавната дреха, що носели. Тези шити ръкави се вижда да са ставали доста скъпи, като са могли да обърнат вниманието на пестеливите котленци да искат да запретят този разкош. Те се помъчили по-напред със своя си авторитет да възпрат носението на такива скъпи ръкави, но като не могли, подействували да извадят от турското правителство в Цариград ирадие, което възпретявало да се не носят вече таквиз ръкави в Котел.

Годеницата на учителя Райна, като дъщеря на един от най-първите чорбаджии в Котел, искала да не припознава това разпореждание на другите по-долни чорбаджии. Пременила се по прежнему със скъпи шити ръкави и отишла с другите моми на извора, на хорото. Завидливите за неизпълнение на разпорежданията им котленски чорбаджии нагласили няколко души мъже и жени, които отишли на хорото, та донейде дебом и отнейде и силом отрязали скъпите ѝ ръкави вътре в хорото и оставили я на голи ръце.

Това събитие налютило простата, но ужасно егоистката котленка. В досадата си при други пакости, каквито могла да направи на тези, що посегнали на ръкавите ѝ, тя върнала и мената на учителя Райна под извет, че не можал да повлияе и да отклони сторената ней обида или инак някак да защити честта ѝ. «Защо ми е такъв мъж! — думала тя. — Учен, пък не може да защити и своето достолепие, както и на годеницата си. Простите, неучените ергени

се бият с колове по хората за годениците си, а моят годеник «не смее да се обади» на хорото.»

Това унижение накарало учителя Райна да напусне Котел. Той отишел в Карлово, дето се и условил за учител на гръцкия език; там се задомил и останал като жител карловский, дето учителствувал до старост.

Казахме, че той учителствувал на гръцки език, но трябва да забележим, че той не само старогръцки и новогръцки език е предавал, но се е занимавал и с български език, като го е преподавал, както знаел и както можел тогава, когато нямало граматика, ни книги каквито и да е български, както свидетелствуват за това издадените от него и от ученика му Гъндя Къндев (после Гавриил Христиди и Г. Кръстевич) из Котел. Гръцкий език у него бил като език на науките, които е предавал той на по-горните си ученици, а по-долните си ученици той е учел по-напред по български и после по гръцки; такъв беше тогаз редът на учението у по-съвестните учители, които желаеха да се просвещават българете, но да се не изнародват. Един от такивато учители е бил и заслуживший на народа си Райно Попович.

Той е превел от гръцки и издал на български книжка — «Тълкувание за значението на черковните обреди по богослужението», паправил и печатал превода на ученика си Гъндя — «Продановата приказка» и «Мъдрост добраго Рихарда». Но по-голямо внимание заслужава неговата «Христоития или Благонравие», която е тоже превод от гръцки, но нейното съдържание изгубва значението си пред другите, по-интересни и по-полезни знания, които във вид на предисловие и разни прибавки е приложил в нея. Дългото му предисловие разправя за някои съвременни обичаи и суеверия у българите и въобще дава твърде интересни сведения за тогавашното състояние на поченалото развитие у българите. В това си предисловие на места той жарко препоръчва гръцкото учение на българите и чрез него просвещаването им — това, което някои от нашите му вменяват за грях. Но ние, като по-прями наследници на тази епоха, длъжни сме да го оправдаем, че за тогаз инак не бе и възможно, защото българите тогава още нямаха сношение с външния свят, ни с Русия, ни с Европа освен със съседите си гърците и духовните си господаре фанариотите, които бяха всесилни. За друго учение освен гръцкото не можеше и да се помисли, ни да

се помене, ни да се очаква при тогавашните обстояния. Доволно бе и това, че те не бяха гъркомани и не искаха да разпространяват гъркоманството, а гледаха как да извадят българщината от тинята на забравянието и как полека и незабележимо да провъзведат българския език. Тая бе политиката на единствения българин политик в онова време Стефан Богориди: «Българите трябва да гледат да прокарват езика си, както се прокарва вода под сеното или под плявата»; «Не дигайте гюрултия, та не будете заспалия звяр без нужда, ще ни направи по-голяма пакост», нещо, което се обистинява днес в Македония и по други български места. Покойний Райно е бил искрено привързан на своя благодетел, последовател и разпространител на неговите идеи.

Езикът на Райна Поповича в преводите му е чист български, доста лек и вразумителен като за в онова време, при това и правописанието му доволно просто, естествено и оригинално.

БЕЛЕЖКИ ЗА НЯКОИ СТАРИ ВОЙВОДИ

ПАВЕЛ БАКИЧ

Той бил родом из Тракия, но как станало, та е избегнал от тези страни, и как е влязъл на служба у маджарите, а после у немците, не е известно. Знайно е само, че във времето на първата обсада на Виена от Сюлеймана (1529) той се намерил с 200 души свои дружина, все конници българи и сърби, наедно с немците обсадени и като главатар на тая малобройна чета, нему било поверено да варди мостовете на Дунава. И когато турците се приготвяли три дни в тишина, за да нападнат на юруш връз Виена, те тежко нападали тука на Павля, като искали да уловят входа през Дунава. От тия нападения бил принуден Павле да влезе в града и искал от другите коменданти дозволение да удари сам на полковете на Ибрахим везира, на когото станът бил над Дунава, при развалення град Каленберг.

Като му се дало позволение, той със своето малко и леко войнство и с няколко души още немци от оклопниците на Ивана Кациана излезва из града и туря всичките на засада там в лозята, а избира няколко от своите, които можели по-леко да бягат, и ги праща в Ибраимова стан да измамят турците. И наистина, като ги видели турците, впущат се връз тях, а те побягват към засадата. Турците, без да знаят за засадата, гонели ги, дано да ги изловят живи. Но като влезват турците под засадата, Павле се изскача връз тях, та избиват мнозина.

За тогова Павля Бакича пише сръбският историк И. Раич. Той притуря, че бил от Тракия, и прибавя, че влязъл на служба у маджарите, а после у немците, тъй

както правели българите юнаци преди него. Като пише, че е от Тракия, че му е името Павел и прякорът му такъв от турската дума *бак* (гледай), ние не се усъмнихме да го запишем като българин и да му дадем названието българин, а за рождението му да вземем селото Павелско, дето е мостът Павлекюпрюсю на Ергене за Текирдаа, сега развален, или друго място.

ЧАВДАР ВОЙВОДА И ЛАЛУШ

Чавдар войвода бил от лъкавичките села, когато били те под София,* и работил в планината Кожух,** дето имал събрани до 300 юнака. Пращаните против него потери 5—7 пътя не сполучили да го разорят, но повече го прославили. Пашата софийски видял за по-добре да употреби хитрост и пратил да го убеждава да се отрече от този си занаят и да отиде да му се поклони и той щял да го назначи бюлюк башия над всичката софийска нахия и особено на местата щипски и под негово разположение щял да остави освен всичко друго и всички чернооки невести и калешести девойки. Последното от обещанията съблазнило Чавдара, който бил и тъй малко женкар, но по причина на званието си воевода трябвало да бъде въздържлив. Той решил да иде да се поклони. Сестринът му син Балуш байрактар, който бил юначен и разумен, много

---

* По едно време Щип бил под София, а лъкавичките села — щипски. Лъкавица е малка река. Започнва от Горна Липовик, образува тясно едно поле и се влива в Брегалница къде Щип.

** Кожух е зад Лъкавечко, над Демиркапия и на юг от нея. Конечката (Конче) планина. Кожух е висока и голяма, ниско гориста, а нависоко гола; Конечката малка, но гориста. От Щипско, Овче поле (Мустафа овсъ) и покрай Брегалница високите планини, що се видят най-напред да се забелее сняг, са Рила, Кожух и Мокра. Кожух планина зад Конечката планина между Тиквеш (на левия бряг на Вардар) и къде Дорян (Пулин, Поленин) по-далечко е висока и голяма планина; на върховете, казват, цяло лято имало сняг. В. Кънчев, като описва Меглен, казва: «Меглен брои до 30 села, които са разположени на изток от Воден, измежду Паяк и Пожарската планина. Паяк планина иде от Демиркапия накъде Енидже. Тя се нарича на някои места Кожух планина. В нейните поли са заселени Гевгели и Гуменджа.

се мъчил да го отвърне от намерението му, но не било възможно. Той искал да развърне и от дружината му да не ходят, но не можал да ги раздума освен 7 души. «Турци са, вуйчо, неверни — думал Лалуш, — най-доброто е: не ходи!»

«Какво щат да ми направят — думал Чавдар, — с тази вярна дружина, що имам и с която ме приема пашата, аз как не ща и когато ща, накарвам пашата да трепери.» Сестринецът му не бил на тоз ум, верен обаче на клетвата си, със 7-тях верни нему дружина последвал вуйча си в София.

Когато Чавдар влязъл в София и отишел на конака право с дружината си, там сложили най-напред, та ги нагостили по заповед на пашата и много икрам им сторили, за да ги уверят. Подир това поканили ги да ги заведат пред пашата и под предлог, че пред паша се с пусат не излезва, взели най-напред на Чавдар войвода пусата, после и на дружината му. Лалуш, който следвал вуйча си, излязъл и той най-подир. Поискали да вземат и неговия пусат, но той казал да кажат на пашата да му допусти да излезе с пусата си, за да види пашата и него, ама и пусата му да види. Пашовите гавази не приели нито думата му и в препирнята си, за да си предаде пусатите, някой от гавазите се опитал да му хвърли примка и да го хване. Тогаз той изтеглил сабята, та пресекъл примката и като се развъртял, изтрепал някой и друг от сегмените; други се притекли, та затворили портите, за да го хванат. Но дружината му, седемтях души, що били останали отвън да вардят да не затворят портите, налягали изотвън да ги строшат. Обаче преди те да строшат портите, Лалуш в борбата си с гавазите и със сегмените сполучил, наблегнат на пушката си, както бил се изтирил, да прескокне зида и с другарите си отвънка да избегне из София, когато вуйча му и другарите му ги запрели.

Лалуш, като излязъл край София, пратил хабер на пашата да пусти вуйча му, ако не ще да види София на пепел. Пашата не щял ни да чуе за това, а пратил потеря по него. Потерята не намерила Лалуша, но Лалуш наскоро нападна на пашовите овци, що имал, и като му изклал всите овци, проводил овчарите да кажат на пашата или да пусне вуйча му, или ще направи София на пепел. Пашата пак не щял да знае от това, но пак пратил посилна потеря, с по-строги заповеди. Този път Лалуш не се

скрил от потерята, но със 70-тях юнаци, що бил събрал, срещнал се с нея, ударил се, и като избил всичките, хванал главатаря на потерята, избол му едното око и му отрязал палците на двете ръце, па го проводил да каже на пашата да пусти вуйча му или ще направи София на пепел. През истата нощ запалил и изгорил пашовите чифлици край София. Тогаз пашата пустил само Чавдар войвода със заръки да отдалечи сестринеца си от София.

Чавдар, като се срещнал с Лалуша, казал му: «Пуснат съм със заръки да те отдалеча от София, но мене не ми се маха оттука, доде не кажем на пашата, че сме идвали в София. Досега аз бях воевода, отсега тизе да бидеш, илля или на пашата глава на мъждрак, или дето е седял — на пепел.» Това съм слушал от Димитра Почивалеца.»*

Аз като чух за Лалча и Лалуша, усетих се, че има и песен такава да се пее, но не я подирих тогава има ли я в песните ми. Подир нещастието ми в Стара Загора на 1877, падна ми се първо песента, па я изписах, а на 1886 год. Димитър Почивалеца дойде в София и аз го замолих да ми я каже пак, да я изпиша. Той ми каза нея и още три-четири такива, които изписах. Ще кажа тука, че и песента, и разказът му струваха ми се нещо по-добри от първите, що имах, или така ми се е спомнило, не зная.

---

* Почивалово е Щипско, пет часа на север в полите на Плачковица, 60 къщи българи и 80 турци. Турците са юруци и турци, които знаят и говорят български с жените и децата. Половина час на изток между два потока, Градецкий и Коджалийский, на рида в полуострова има стара твърдиня, наричана Исарлък. Преданието казва, че то било от планинския рид, та стои като остров и се заело 22 години след превземането на Щип. Почивалово, казват, било най-напред по този исар, но като на път от хайтите (кърдажалии), пет пъти се местило, дорде се установило на сегашното си място, а на старото негово място се заселило изпосле Босна, което също тъй не съществува.

Димитър Почивалеца е жив днес и е в Цариград при някого сладкар, пак българин македонец от Костурско, ходи и продава сладки работи; той е безкнижен, но любопитен и вещ разказвач на всички отсам Вардар юнаци, особено от Кочанското, дето са българите тъй побойни. Аз като бях в 1870 в Цариград, бях изписал много неща от него, а най-вече за дяда Иля, Малешевеца, за Апостола от Козбунар и други, но те изгинаха в Стара Загора. Като бях тука, той дохожда, но като не намери място, отиде пак в Цариград. Аз го карах да ми каже за дядо Иля, но той каза: «Дядо Илю е жив още и е в Кюстендил. Питайте него, а че ако остане нещо, после ще го кажа.» И аз изписах настоящите само в един ден, а после аз вече не можах да пиша и нито в Кюстендил да ида и тъй остана.

Аз не щях биле да пиша, ако не бях чул, че Щип бил под София някога си, и ако не бях чул и чел, че в търновското въстание на 1595 «едновременно 2000 хайдуци с отряд сърби нападнали внезапно на главния румелийски град София и го разграбили». (И р е ч е к Ист[ория] бол[гар], 605). Кой знае, да не е бил Чавдар или Лалуш в тая чета. За това ето и песента:

ЧАВДАР ВОЙВОДА И ЛАЛУШ

Чавдар на Лалча думаше:
«Лалчо ле, момче уйчево,
вика ме, Лалчо, пашата,
пашата софиянската,
дава ми паха хубава —
на дено цяла жълтица,
а па на вечер половинка.
Дарба ще да ме подари —
на секи юнак злат кафтан
а па на мене дору два,
дору два златни кафтана.
Дали да ида, или не?»
Лалчо уйчу си думаше:
Вуйчо ле, уйчо Чавдаре,
тук седи, уйчо, не ходи,
не си е добра работа,
това е турска измама,
пашата ще ни измами,
живи ще да ни излови,
на синджире ще ни наниже,
едни ще да си обеси,
други ще на кол побие.
Не ходи, уйчо, седи си!»
Чавдара яд го дояде,
дояде, та го догневе,
та че на Лалча думаше:
«Лалчо ле, момче уйчово,
твоята, Лалчо, работа
като на жена непразна,
ти чакаш все наготово.»
На Лалча много докриве,
докриве, та му домъчне,

а че уйчо си продума:
«Уйчо ле, уйчо Чавдаре,
молба ще ти се помоля,
а па ти да ме послушаш.
Я хайде, уйчо, я хайде,
юнаци да си раздвоим,
раздвоим, та ги разделим.
Ти зъмни, уйчо, отборо,
на мен остави измето.
Уйчо ле, аз ще остана,
из софийската кория;
ти иди, уйчо, на Софен,
при тая паша софенска,
нека ти дарба подари —
на секи юнак злат кафтан,
а па на тебе дору два,
дору два златни кафтана;
нека ви хачец заплаща
на дено цяла жълтица,
а па на вечер половинка.»
Чавдар си Лалча послуша,
та си юнаци раздвои,
раздвои, на две отдели.
Чавдар си зема отборо,
на Лалча даде измето.
Лалчо с дружина остана
из софенската кория;
Чавдар отиде на Софен,
при тая паша софенска.
Като го видя пашата,
издалеч му се поклони,
а изблизо продума:
«Чевдаре, Чевдар войводо,
оставете си пушките,
изтъкнете си пищове,
откачете си сабите,
а че елате да седним,
да си поедем, попием,
хубаво да се сприкажем
та дарба ще ви подаря —
на секи юнак по кафтан,
на тебе, Чавдар, дору два,
дору два златни кафтане,

и хако да ви предплатя. . .»
Чевдар пашата повярва.
Оставиха си пушките,
изтъкнаха си пищове,
откачиха си сабите,
та при пашата влязоха.
Пашата дума на слуги,
дума им и наръчва им:
«Слагайте бели трапези,
давайте гозби сякакви,
донесете вино червено
и върла бистра ракия. . .»
Слуги на паша послушни
сложиха бели трапези,
даваха гозби сякакви,
носиха вино червено
и върла бистра ракия.
Паша ишарет чинеше,
слугите разумяваха —
по-малко вино да вливат,
по-много татул да турят,
да си упоят Чевдаря,
па после да си уловят,
Чевдаря, Чевдар войвода.
Слуги си вино точили,
точили, пресно давали,
по-малко вино вливали,
по-много татул туряли.
А Чавдар не се досети,
ни от дружината някой.
Опи се Чавдар войвода,
опи се, та си позаспа,
и дружината му заспали.
Пашата на слуги думаше:
«Принесте тънки дарове,
тънки сукани сиджими,
ситно ковани синджири,
че стана сам си пашата,
та ги премени премени —
на секи юнак по сиджим,
а на Чавдаря дору два,
на ръце тънки сиджими,
на нозе тежки тумруци,

на шия дребни синджири.»
Кога се Чавдар събуди,
та си погледна и видя
в какви е лични премени,
той си на паша думаше:
«Пашо ле, паша ефенди,
от път съм вчера пристигнал
на твойте честни трапези.
От твойте чудни икрами
сърцето ми се заключи
и дрямка ми се придряма.
Много ще ти се помоля,
ега да би ме послушал,
я да ми дадеш свирката,
със свирка да си посвиря.
да ми се сърце отключи,
да ми се дрямка отдреме.»
Паша Чавдаря послуша.
Донесоха му свирката,
разслабиха му ръцете.
Чавдар си свирка засвири,
свирка му свири, говори:
«Лалче ле, момче уйчево,
де да си сега да додеш,
да ме погледнеш и видиш
в какви съм лични премени —
на ръце тънки сиджими,
на нозе тежки тумруци,
на шия ситни синджири.
Да додеш, уйку, да додиш,
да додиш да ме извадиш!»
Лалчо си зачу свирката,
та и той далеч засвири.
Свирка му дума, говори:
«Уйчо ле, уйчо Чевдаре,
не мога, уйчо да дода,
не мога да те извадя,
то не е моя работа.
мойта работа невредна
като на жена непразна;
аз търся все наготово,
юнаци ми са все измет.»
Чавдар на свирка повтори:

«Лалчо ле, момче уйчево,
много ще ти се помоля,
било, що било, забрави
и нанасам се управи,
по-скоро да ни извадиш;
малко е време остало,
Лалче ле, ще ни избесят.»
Та стана Лалче, Лалче ле
и си юнаци поведе,
юнаци, холан, измето,
та са на Софен стигнали,
на софенските конаци.
Порти им ещ затворени.
Лалчо се бързем забързи
и тропишком си подскочи,
та си портите прескочи,
прескочи и ги отвори,
уведе вътре юнаци,
та на тъмница отиде:
с ръце камене къртяше,
със зъбе синджири късаше,
та си вратата отвори
и си Чавдаря извади
и неговите дружина,
ония отбор юнаци.
Тога си Лалче отиде
на пашовите конаци,
разби си Лалчо хареми,
та си пашата изкара,
та къс по къс го режеше,
режеше и го питаше:
«Пашо ле, курво кахпио,
ще ли да лъжеш юнаци,
с измама да ги затриваш?»
Па му главата отряза
и на маджрака натъкня,
та си юнаци поведе
и с свирката си свиреше.
Като през Софен вървеше,
еще си виком викаше:
«Яллате месо пашово,
секиму не е дадено

да ходи да го продава;
салт на Лалчо е дадено
да може да го продава,
на Лалча, на байрактаря,
що води измет юнаци,
та вършат таква работа,
щото и отбор не вършат.»

ЛЕВЕНТ КОРЧО

Корчо бил от Малешевията, сир. от Малешево в Струмичко;* повечето вървлувал в Мегленско и Воденско, а

* Малешево е едно планинско окръжие; състои от 15 села и един чифлик, ограден отвсякъде с високи и непроходими рътлини. Селата са: 1) Берово, главно село на окръжието, жители българи православни около 500 къщи и българи мюслюлмани (помаци) до 40 к.; 2) Песчево, около 500 к. българи мюслюлмани и до 150 къщи православни; 3) Негрево, до 40 к. православни; 4) Стоимирово, около 12—13 къщи православни; 5) Горни чифлик; 6) Долни чифлик, двете 60—70 к.правосл.; 7) Хумляне, около 80 к. правосл.; 8) Робово, 140—150 к. правосл.; 9) Мачево, две махали, горна и долна, 70 к. правосл.; 10) Будинарци, до 200 к. правосл.; 11) Митрошинци, 150—160 к. правосл.; 12) Митрошински чифлик, 20—25 к. православни; 13) Ладимирово 280—300 к. правосл.; 14) Русиново, 240—250 к. правосл.; 15) Хрътево (изговаряно Хратево), до 90 к. правосл.; 16) Спиково, до 20 къщи, между Берово и Песчево. В деветте от тези села има черкви, в които служат и от които русиновската е най-стара, после беровската, която е подновявана през години си, а другите са все нови. Редовно училище има само в Берово, а в другите села само зимно време се събират по няколко деца. В Берово е имало и метох за няколко калугерки до 1878 год.; сега няма. В същото село има други 5 черковища със стари черкви в развалини и въобще в окръжието се виждат много други черкви и манастири разсипани.

Всичко това окръжие лежи в една котловина, отвред заключена с високи планински върхове, а вход и изход има само от едно място, отдето изтича Брегалница. По-главните планински върхове, които окръжават това окръжие, са: Чингенекале, Връбчуг, Чарлия, Огражден (най-висок връх), Огнянец, Чюнговец, изкъде Радовиш и Чолак, между Пиянец и Малешево. Всички тези планински върхове съставят наедно с котловината като едно отделно предгорие, което не се съединява с никоя от големите планини, освен що допира до Кресна на изток, дето я Струма пресича и приближава докъде Белащица на запад, от която я дели едно тясно поле. Брегалница се съвзема от тия планински върхове, като се стича в разни потоци; най-главен от тях е Хрътевската река, която се стича от

като прескочел да направи някоя пакост в Струмичко,* бягал пак по планините в Мегленско. За да ограничи неговото върлуване, Дестан бег, аенин в Струмица, пратил в Малешево да хванат баща му, стария Корча, и заповядал да го арестуват. Като се научил за това, младий Корчо свиква и събира юнаците си и казва им явно: «Дружина, туй, което има сега да направим, не е като това, което сме досега правили. Тука няма да се бра-

Огнянец и Песчовската река, която слиза от Връбчуг. А като се съберат няколко от тия потоци от Берово надолу, тя получава името Брегалница.

Освен котловината, която е доста плодоносна, всички планински върхове са тоже изобилствующи с растителност, каменни стени (спили, карпи, канари) няма, обрасли са все с трева и дръве, затова жителите имат отлично орачество и скотовъдство. Гората всичка е борикова (чамова), местно те се наричат брици и брикови дърва, т. е. борикови; излязват много чамови дъски. Забелязано е от местните турски власти, че те вземали само десетък до 40 хил. дъски.

В планината между Берово и Мелник има място, което се казва Джеджеро, дето има, казват, развалини от царски дворове, намервали се и пари. Други развалини се срещат на мястото, наричано Дворища, в полите на планинските върхове, ниско и топло зиме място, къшли днес. Постоянните къшли за овци тука местно ги наричат търло вместо мандра или бачия. Наречието на населението е по-близко до разложкото, с тази само разница, че както в Ихтиманско: отпущат, и то в сричките, вместо слънце казват сънце, влък — вък, млъчи — мъчи. В личното местоимение отличават вин. падеж от дателния; Да ни дадат дат. да не викат, както в Разлога и Джумайско (Търновско *нъ* от *ны*), отпущат редом и други местни отличия има, инак е доста чисто българско наречие — членът мъж. род е *о*.

Жителите са прости и по-безкнижни от разложените, инак са по-твърдоглави, постоянни, юнаци и побойници. Малешево е отечество на доста известни юнаци, но най-отличен в тях е бил дядо Илю или Илю въйвода, който беше изплашил турското население и задаваше грижи на турското правителство, доде не бе се оттеглил в Сърбия.

Малешево днес е под Струмица, и политически, и черковно. В черковния въпрос младата и малкото малешевска интелигенция много се бори, за да се освободи от гръцкия владика в Струмица, до униатство пробягваха, в явно въстание против турското правителство се дигаха, не можаха да се избавят от гръцкия владика, поддържан от двама-трима гъркомани българи в Струмица.

От Берово главното село в Малешево, до Царево, главно село в Пиянечко, е 5 часа, до Кочени 10—11 ч., по Брегалница до Радовиш 8 ч., до Струмица 9 ч., до Джумая (Дупничка) 10 ч., до Щип 14 ч., до Мелник 15 часа.

* Струмичко се нарича полето, дето се намира градът Струмица (старий Тивериуполис), на юг от Малешево, в полите на планината Белащица. Струмичкото наричано поле държи до 9 ч. надлъж и 1 час и половина нашир. В това поле е Струмица и в един кът по

ним само от потеря и да нападаме в причаквание (засада) от метеризите си; тука сега има да влезем в града вътре и да нападнем Дестан бега в къщите му. Който не се надее на себе си и не се наема, нека не идва, а който не се бои, нека дойде с мене. После им разправил каква е работата и защо ще идат да бастисат Дестан бега. Повечето от другарите му останали верни на думата си да идат с него.

Като изгреяла вечерната звезда, те станали от Мегленско и минали през Боемия.* Нощта била тиха, «няма петел да пропее, няма куче да залае, нито човек да провреви». Влезли в Струмица и петлите пропели. Минали през града дебом, прескачат в конаците на Дестан бега и изваждат го по гащи и го накарват да отвори тъмниците и да пусне стария Корча. А защото старий Корчо бил болен и не можел да ходи от мъки, Левент Корчо го взема на ръки и го носва до половин час далеко навън от Струмица, като карал напреде си пеш и вързан Дестан бега. По пътя, като носел баща си, кога настигал Дестан бега, поритвал го с коленете си да върви, като му казувал: «Върви, беим, върви! Не видиш ли, че аз ти правя икрам да нося сам баща си, когато се падаше ти да го носиш, че ти си направил да не може сам да ходи.»

Когато дошли до Дестанбеговия чифлик, половин час от Струмица, дето става доста много и твърде хубав ориз, зора се вече сипнало и закачило да се разсъмнува. Корчо тогаз казва на дружината си: «Дружина вярна, сговорна, дотегна ми татко ми, да спрем да си починем.» А пък Дестан бег, като го отвързал и пустил на свобода, казва му: «Беим, ще ти поостанем на гости, тука е твоя държава. Какъв щеш икрам да ни сториш?» Дестан бег заповядал на ратаите си да не им се свиди нищо, да гледат колкото

нагоре е Радовиш; през това поле тече и реката Струмица. Реката Струмица, или Струмешница (старий Понтос), се стича от планината Плачковица низ върха, наричан Средня, дето има езеро, и от това езеро изтича единий ръкав, а другий от Козбунар (село в Плачковица), и от други, още по-малки притоци се събира и тече през Радовиш; от Радовиш надолу водата ѝ се губи повече низ пясъка, но къде града Струмица пак извира, а от града надолу пои чалтъците за ориз; стеснявана от сближението на Малешевските планини с Белащица, върви до Петрич и в Демирхисарско приема Тополница и после се набърква (както казват местните), т. е. влива се в Струма.

* Бсемия или Бохемия се наричат няколко села в Македония, които лежат по десния бряг на Вардар, от моста за Енидже и Бер нагоре по полите на планинското бърдо, което дели Мегленско. Повечето от тези села принадлежат на Дойрян (Поленин).

по-хубаво да се отсрамят на гостите му, и те им направили най-светло угощение.

Като се нагостили добре, Левент Корчо казва на Дестан бега: «Беим, кажи какъв масраф имаш да се наплатиме, че ще си ходим.» Бегът не рачал да покаже сметка и отказвал да приеме пари за угощаването, но Корчо му казал: «Ние сме харамии, ама харам не ядеме, и пресметнал сам що му чини, дето ги е послужил, и му платил, като го накарал силом да вземе това, що му давали. После му казва: «Ние ти платихме що сме ти взели, сега иде ред да платиш и ти що си взел от нас», и като му направя една сметка умерена за всичко, що изял от сиромасите, пресметнал му, че всичкий му имот да вземе, пак ще остане длъжен, и рекъл: «Аз на сиромасите хака не ща да вземам, нека се разправят с рода ти за това, що си изял ти от тях, а пък аз ще се разправя с тебе за кръвта, що си пролял.» Направя му една сметка колко души е погубил и му казва: «Чунким човешкий живот цена няма и с пари се не купува, другий колай няма да се разплатиш, освен да те насечем на толкоз парчета, колкото души си погубил», и го посекли жив на двеста парчета. Оттам изпраща баща си за в Малешевията, а той отишел пак по Мегленско и по Воденско.

Доколкото може приблизително да се съобрази, Корчо е бил харамия в края на миналото столетие и в началото на сегашното; той не е бил бунтовник, нито въстаник, а като харамия вършел е това, което е бил длъжен да прави един въстаник, т. е. защищавал е братята си и отмъщавал е за тях. Колко са назад от него днешни някои въстаници уж, които вършат дела харамийски, като не могат да сторят нищо на притеснителите, а ходят, та притесненните притесняват! . . .

ЦЕКО ВОЙВОДА

Той бил от Радане, Щипско, при Брегалница. Останал сираче от баща и от майка, а имал само една сестра хубавица и на възраст. Нея взема силом от същото село един турчин и я потурчил, а с нея прибира и Цека, когото

после и принуждавал да се потурчи. Сестра му го накарала да бяга и другаде не, а при Илю и той побягнал при него. Илю го прибрал, като бил той на 15 години, и го водил подире си 7 години, без да му даде пушка в ръка и само коня му гледал. Подир 7-тях години дал му да мери нишан и като ударил нишана, дал му пушка и го направил главатар на едно от отделенията си. Зиме, когато се разтурвали дружината им, те обикновено ходели само двамата, и на коне. Той бил много юнак и пъргав човек, па и много смел, решителен и обурьосник.

Подир много несполучени потери след Илю турците рекли да прибягнат на старите си хитрости. Струмичките власти обнародвали амнистия и пущат теллали в Струмичко, Радовишко и Кочанско, че прощават харамиите, ако се посклонят. Цеко с няколко души се наговаря да опита истина ли е това и струва да се предаде. Илю го раздумвал да не ходи, но не можал да го развърне и казвал му, че друго дири, да познае другарите си уж. Най-подир отишел с 12 души, та се предал, като се наговорили какво предпазване да държат. Турците сторили да им направят угощение в селото Раклеш. Два дни те, се казало, уж не яли много, не пили и не играли; на третия ден те се поотпуснали, пояли, попийнали и станали да играят. Тогаз турците намерили време, та им турили във виното нещо и като играли, те ги черпили и ги упоили, па ги извързали и през нощта още закарали ги чак в Щип. Илю, като чул, скочил и тичал на три места да ги предвари й отъмне, но не могъл. Тогаз от тях едного, що бил от Щип, обесили го в Щип, друг един от Радовишко в Радовиш, а другите ги пратили в Скопие и от Скопие в Ниш, дето в разстояние на една година в тъмницата умрели трима, а другите сторили да ги избесят.

Цеко ги наговорил, когато ще ги обесват, да се даврандисат и както могат вече, да избият по някого; като ще умрат, барем да не умрат марцина. И наистина, когато извели да ги бесят, те се възвълнували и вързани, както ги карали, комуто прилягало, с крака ритнували вардачите, с колене в слабините и доде ги избесят, усмъртили тримина. Цеко имал и на ръцете си, и на краката си клапи и мирувал и когато го довели под бесилката, дето да го прикачат, той седнал. Турците се натрупали да го дигат и той се завъртява с клапите; когото стигнал, ударил в главата или дето свари, и когото ударял, усмъртявал го, и в уси-

лията си да го смогнат и прикачат той убил 4-ма души сеймени. Най-после, като видели, че не ще се даде, войскарите гръмнали с 10 пушки и го оставили на място мъртъв; а после го пак обесили.

В Щип знаят и за другиго войвода, Йосиф Джамбазоглу от Калопетровци*, който бягал в Сърбия преди Иля и станал войник, а скоро и тисящник, а после се върнал, та си прибрал жената и децата, и отишел пак в Сърбия. Той бил много висок и пъргав човек.

ИВАН ВОЙВОДА

Той не се знае откъде е; казуват от Овчеполията** да е бил, но вързлувал по Серско преди 150—160 години, както се разбира от преданието. Той, като се наканил да стане харамия и събирал юнаци, казвал и на брата си Стояна: «Ти, братко, нямаш сърце за харамия, но да си седиш у село, да ореш нивя бащини, да гледаш стара майчица.» Но Стоян, развълнуван от намерението на брата си, не приставал да остане, а искал да иде с него в планината. Брат му, като не можал да го убеди да остане, взел го със себе си. Но когато направили първия басканлък на Серската гора и опленили 9 товара с имане, като излезли на края, ги попитал: «Тука ли сме всинца и здрави ли сме?» Намерили се от дружината му трима ранени, а брата му Стояна го нямало. Тогава той препоръчал на дружината си ранените, дава им и 9-те товара имане и казва им: «Да ме чакате до три дни, ако си дойда, ще ви бъда пак войвода; ако не си дойда, изберете си на друг, или ако не намерите войвода, разпределете си имането: на ранените дайте два ката, и на майка ми дайте половин кат, да ни раздава за души. Аз ще назад да ида брата си Стояна да търся, да търся да го избавя; мога ли да го избавя, ази ще ви намеря; ако за него загина, халал ви струвам имане.»

Като ги пратил до края, върнал се тогаз в Серско, та

* Калопетровци е щипско село, 30 къщи турци и 100 къщи българи, чифлик Кедърбегов.

** Овчеполията (Мустафа овасъ) широко, голямо и плодоносно поле.

си от края повикал: «Къде си, братко Стоене, тук ли, братко, жив ли си?» И Стоян му се обадил: «Тука съм, братко, и жив съм, в тъмни зандани запрян съм, в тежки тъмници окован.» Иван дочакал до вечерта, влязъл в конака, разбил тъмницата, извел брата си, стигнал дружината си и като му дал дела, още и своя, пратил го в село да си иде да оре нивя бащини, да гледа стара майчица. А Иван останал с юнаци да ходи в гора зелена.

РАДАН ВОЕВОДА

Във времето на константиноградский император Василия, когато българското царство подпадвало под гръцка власт и новата еще столица Търново била обладана, няколко градища, повечето планински, не били още покорени, между които бил и Враца. Врачанский по онова време правител Радан воевода, като видял общата беда и познал мъчността, за да опази разположений на отворено място град Враца, дръпнал се зад прехода на тесниите, от естеството направени вратца в крепостта Сгориград, и тамо юнашки се запазвал и отбивал всичките гръцки нападения.

След много кръвопролитни опитвания връх крепостта гърците видели, че заради сгодното ѝ местоположение и заради юначеството на българските войскари, що са се затворили в нея с хитрий си воевода, не щат да могат да я превземат; освен това пръснатите по горите българи сякой ден се прибирали в крепостта под Радановите знамена. И тъй гърците в страх да не би Радан подкрепен да нападне на тях, намислили да употребят някаква хитрост и прибрали се в града.

Синът на заседналий във Враца гръцкий полковник, жаден за слава и като вещ на български език, наумил си преоблечен самси да се вмъкне като български войскар в Сгориградската крепост и да погуби, както му прилегне, храбраго Радана. Намислил и завършил да бъде прибран в крепостта.

Той се казал син на друг някой чутовен български воевода, и бил на учение в Цариград, че дошел сега да помог-

не на погибваното си отечество. Радан самси с голяма почит го приел и той от това възприемване разсъдил за безопасност на живота си с отрова да лиши Радана от живот и воеводство и тъй дирил време.

Между това Радановата дъщеря Велка, обаяна от ловкото обхождане на прекрасний гост, страстно се влюбила в него. Самси Радан не се противопоставял на обходите им, облъгван от знаменитостта на измислений му род. Но писма, уловени от съгледачите, дали му да разбере кой е, какво мисли и за зла чест видял как и еднинката му дъщеря е готова да остави баща си и да бяга с опасний чужденец.

Огорчен до крайност за измамата си, той потърсил лъжливий си гост и го намерил с Велка над вратцата, отдето ѝ показвал разложений в полите на планината град Враца и гръцката стража, готова да ги приеме. В часа на гнева си, когато сподирниците му обезоръжавали откритий враг, той схватил дъщеря си за косата и с думите «Умри, издайнице! Комуто не е мило отечеството и родът му, не е достоен да гледа слънцето!» със същата си десница отрязал главата ѝ.

Уплашеният грък стоял вързан пред него, но той със сабята си срязал връзките му, оставил го свободен и рекъл: «Иди речи на баща си да бъде готов, утре с моите юначни сватове ще му дойда на кървава сватба.» И действително на другий ден повел юначната си дружина към града, дето в кръвопролитнейше сражение убил виновника на дъщеринината му смърт и самси паднал победоносец.

З а м е ч а н и е. Един хвърлей над града Враца има едно тясно устие на високите стени, което се казва Вратца. От лява страна към пладне на тези каменни Вратца стената е обляна от нещо черно, което тукашните жители наричат Велкината кръв. Тука са и Сгориград и Воеводин дол, що носят и досега същото име.

РАДА БАРАЧКИНА

Един час разстояние на югозапад от Търново, при сливането на Етър с Тревненский и Беличанский поток, има малко едно селце, наричано Чолакова махала, преселено от пустото днес една четврт по-горе бивше село Качица. Според преданието, което от достоверни лица сме чували и което се потвърдява още и от народните песни, в последната четврт на преминалото столетие в това село ся прочула някоя си мома Рада Барачкина; тя била едничка дъщеря на една колко-годе зажиточна вдовица, известна под име Барачката. Като била още на 12—13 години девойка, Рада сама себе си изложила на опасност, за да избави живота на едно по-малко от нея овчарче, което бил подмъкнал вече буйният и стремителний порой от дола, който пада от стените горе и тече край самото село. На 17—18 години като била, един летен ден по жетва, когато всички селяни са по нивята, а само хлемавите и немощни старци и бабички остават в селото с децата, запалила ся една къща в селото. При другите, които из околните нивя могли да съгледат дима и да ся притекат на помощ, първата, що пристигнала в селото, била Рада, която и найнапред влязла в обзетата вече в пламък къща, изнесла из нея на ръце прехласната в силна треска бабичка и от другите, изпосле пристигнали, тя най-вече спомогнала да се отърват от огъня някои неща от скудната покъщнина на домакините.

Тази ѝ сърдчавост, спретнатост и лепостта ѝ, а още повече доброто ѝ сърце я направили да бъде желаема съпруга на момците от селото и на тези даже от околните села, между които бил и синът на едного от богатите и силните аги в село Качица. Заплашванията на този млад ага отстранили всички други искатели, но досажданията му, за да привлече на своя страна тази сърцата мома, принудили я най-после да прибегне в дружината на известния по това време в тези страни Вълчан воевода. После ненадейното улавяние на Вълчан воевода от леденишкия спахия, стария Ахладоолу, Рада не се отказала да приеме воеводството над дружината си, което и водила няколко години напред, но без да ся споменува някое злодеяние и насилие, направено от ней и юнаците ѝ. Нейното хайдутувание било да покровителствува изложените на опас-

вост жители от околните села в поченатите вече нашествия на кърджалиите и даалиите и в междуособните борби на бейовете и на аяните по това време.

Не ся знае положително сетнината на тази юначна и добродетелна мома воевода. Едни казуват, че тя се теглила при . . . [не се чете] някоя бащина си роднина в балканските колиби и тамо умряла в дълбока старост, други: че тя забягнала във Влашко, а трети: че била убита в едно сбиване с няколко хайти при село Пушево. Известно е, че нейний хайдушкий живот престанва при завладението и умиряването на Търновската каза от героя русчушкий аянин Трестенеклиоглу.

ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗИ ОТ МИНАЛИТЕ ВРЕМЕНА

ЕДИН ПОГЛЕД КЪМ МИНАЛОТО

След пропадането на българските царства — Търновското в 1393 и Видинското в 1395 — за съдбата на царствените български династии знае се толкова само, че единът син на Ивана Шишмана — Фружин, или Фросин, когото някои наричат и Владислав, побягнал във Видин при стрика си Срацимира, а оттам в Маджарско; там той участвувал във войните на маджарите с турците и получил от краля Сигизмунда имот в Темешкия комитат и грамота, че му се дава «за неговата изпитана храброст»*. Другият му син Александър постъпил на турска служба и станал най-напред управител в Сампсун на Черно море, а после в Измир, дето и загинал в едно сражение с турците секташи, наричани стиляри или стуляри.** Но той припада вече на турската история, както и Фросин на маджарската. Константин Срацимиров Видински в превземането на Видин от турците и той бягал най-напред в Маджарско, а после се върнал в Сърбия и живял при деспота Стефана Лазарова (Високаго) в Белград, дето и умрял на 1422,

---

* Иречек, руск. прев., стр. 457.

** Между турците, привърженици на Баязидовът син Муса, поевила се била нова някаква си секта, в която секташите, като мюсюлмани, проповядували единодушие и братска любов с християните, а във всичко друго комунизъм освен на жените. Основател на тая секта бил някой си дервишин на име Берекледже Мустафа. Текето му било на мястото Стиляри на планината Карабурун срещу остров Хиос. Мустафа бил привлякъл доста последователи и като предводител на една тълпа фанатици ратувал за ученнето си и донейде доста сполучливо противо войските на другите мюсюлмани. В едно от тия сражения с него загинал и измирский управител Александър Шишманов; но изпосле другите мюсюлмани възтържествували над Мустафа и сектата му била унищожена.

като оставил по-добра памет в българската история.* С тия кратки освидетелствувани от историята данни ние сме принудени да сключим сведенията си за Шишмановия род. Види се обаче Шишмановата челяд да не се е състояла само от тия членове, защото, както ще видим по-нататък, по въстанието на българите в 1594 търновчаните прогласявали за цар някого си Шишмана III от Шишмановия род. Освен това любопитно е сведението, което дава Пукевил, в I-и том за възрождението на Гърция, че Вели паша, синът на Али паша Янински, на 1805 погубил Шишмана някого си и сина му, които произхождали от рода на сръбските царе и живеели в Етолия.** Няма съмнение, че други някои членове от тая царствена династия са паднали в сраженията при завоеванието на България.

Изобщо българската аристокрация, между която трябва да считаме и висшето духовенство, учените на времето, била поразена, избита, разпръсната и разпиляна на вси четири страни; освен изгиналите в боевете, някои се потурчили, а повечето избягали в странство. Потурчените наедно с турците се борели и гинели за преуспяването на исляма, а избягалите продължавали под чужди знамена да се бият против поробителите на отечеството си или пък се скитали по чужди земи като немили-недраги и се скапвали безвестни едни тук, други таме. По-голямата част от боерите се изтурчили, за да задържат имотите си. . . Много народ с духовенството побягнали във Влашко,

* Турските историци казват, когато се връщали от Босна, намерили, че във Видин нямало никой да го пази и да им се противи и те го завзели, но изпосле на Константина приписват повдигането на едно доста сериозно въстание между българите по реката Тимок и в околността на гр. Пирот. По-старият син Баязидов, Сюлейман, усмирил въстаниците на 1405; но на 1413 българите на Тимок пак въстанали наедно с Хамуз бея, турския комендантин на пограничните със Сърбия твърдини. Муса, като ги победил тогава, изселил оттам местните жители и заселил на местата им други колонисти, които се вижда да са власите и досега по тия места.

** Етолия е една област в Гърция, която има на север Епир и Тесалия, на изток Дорида и Фтиотида, на юг Коринтский залив, а на запад Акарнания; обзема земите Локрида (Кравари) и Дорида (Лидорики), има пространство около 65 географ. мили. Във времето на Али паша Янински имала едвам 45 000 жители. Пукевил се вижда да не е запознат добре с българската и сръбската история, като казва за Шишмановците, че произхождали от сръбските крале; той даже туря и Самуила между сръбските крале, но това не намалява интереса на тия негови сведения, що дава; защото като съвременник на събитието той е записал това от нелъжни слухове.

Сръбско и Маджарско, немало забягнали и в Цариград, който не бил тогава още превзет от турците, а някои бягали даже и в Италия, и по островите. Евтимий, славният български книжовник и последен патриарх търновски, умрял в заточение, неизвестно наздраво де. Неговият учен братовчед, търновчанинът Григорий Цамблак, Костенчанинът Константин, прозван Философ, както и други Евтимиеви ученици и сътрудници негови се отдалечили от България. С една реч всички по-учени от духовенството се разбягали по чужбина, а останали само по-безкнижните, които се подчинили на съдбата си и пъшкали с народа си под мъчителното иго на турската власт и гръцкото владичество.

Освен това поражение и съкрушение на българската аристокрация и интелигенция изобщо турската коварна политика, за да омаломощи още повече народните сили и да парализира съвсем каквото и да е проявение на народното чувство, последувала губителна система на изселяването. Наскоро след покоряването на България турците дигнали всичките останали по-първи и по-заможни семейства от Търново, та ги преселили в Бруса, столица тогава още на турското царство. После, като преместили и утвърдили столицата си в Одрин, малцина от тези преселници били в състояние да минат в новата столица, а повечето си оставали в Бруса, дето след време се изродили и стопили тамо между турския и караманлийския елемент. За тези в Азия преселници днес няма никакъв спомен, освен запустената и пълна с развалини местност в една хубава долина, придържана от една страна о града Бруса, която и днес носи името «Булгар махалеси»*. Подобно преселяване

* Случаят ни навожда да споменем тука мимоходом за някои още названия на местности, които ни напомнят името на българите по бреговете на Мала Азия. Отвъд Цариград, на изток от Юскюдар, покрай морето на Въспор по азийский бряг се намира голяма една възвишеност, която носи названието «Булгари»; от тая възвишеност, най-хубаво се вижда всичкий Цариград, та затова има тамо пожарна наблюдателна стража за пожарите в Цариград. Нейде между Бруса и Кютая се намира известната рудокопна планина Булгардаг, а твърде е възможно, дори е вероятно, че ще да има и по-навътре по азийския материк названия, които да свидетелствуват за минуването или скитането на българе по пространствата на Азия. Може да се предполага, че тези названия са останали от походите на българете по тия страни под турското знаме, а донейде и от пътуванията им по тържищата в Мала Азия с керван от кола, което е било в обичай даже и в миналото столетие, като превозяли

на по-знатни и по-богати български семейства и от други български градове е било повторено малко по-после в полза на Одрин, когато той след Бруса станал столица на турското царство, а още по-после и на два пъти е ставало то и за в полза на Цариград.

колата и стоката през море от Цариград, а оттам с кервани от тия кола за навътре по материка в Азия. Освен това вероятно е още тези и други названия, които ни напомнят българското име, да са останали още от по-старо време.

Византийците историци споменават твърде често за преселвания на словени и българи в Азия. Още в 493 година Мойсей Хорен загатва за нещо по-добро. Около 668 Юстиниан II в похода си против словените до Солун изловил от тях до 30 000 и ги изпратил в Абуда* за войскари в източните полкове. Теофан (стр. 677) и Никифор (стр. 44) ясно говорят, че около 766 год. поради смутовете в България 208 000 словени минали Черно море и се заселили във Витиния** край реката Артана. Други историци казват, че в началото на XI столетие, когато имп. Василий Българоубийца продължавал още войната си със Самуиловите наследници, той обхождал завзетите още от българите места по Македония, обсаждал и превземал разни твърдини, а гарнизоните им пращал да се поселят в Азия по Аспрания (татък къде Персия, в стара Мидия). Тия сведения и особено последното съвпада донейде и дава някоя вероятност на слуховете, раздаваеми от последната война насам, уж че по границите на Турция с Персия имало нейде си едно планинско население, което и днес още живеело татък, като мюсюлмане, говорещи език, който говорят българете помаци в Европа, такива же и дрехи носещи. Това е станало уж известно в Цариград, когато от бежанците помаци някои семейства са давали на прехрана на някои мюсюлмане, познати с тамкашните места.***Нека кажем и за положителни някои сведения, които имаме за български населения в Мала Азия. За едно голямо българско село, Къздервент, в измирската епархия говори англичанинът пътешественик Клепер и неговите думи преповтаря Константин Фотинов в Любословието си (1843—1844). Като преседател на българското читалище в Цариград на 1873 в пътуванията си по българските села около Цариград аз узнах и за български села в Никойската и Никомидийската области в Азия и особено в Ердекската околия; а в грижата, която беше взело да има читалището в Цариград за тия българи, които бяха в опасност да се изгубят, аз пращах там на два пъти учители и един път за поп бежанеца игумен от Шиаковския манастир при София. Но като не бе възможно да се задържи там ни учител, ни поп без особено нараде,

Абуда — град отвъд Дарданел (Чанаккале) срещу Систо, татък къде Троя в старо време.

** Витиния е област в Мала Азия между Черно море и Мраморно. Градът Бруса е в единия край на тая област.

** За всичко това ми е разказвал архимандрит Кусев и други в битността ми напоследък в Цариград и ме уверяваха, че по-подробно знаел уж за това н. блаженство, който имал върху това същото разговор и с Мюниф паша, някогашния министър на просвещението в турско, който е знаел тия места и това население. Но н. блаженство не беше по това време в Цариград и аз не можах да го дочакам да си дойде. Желателно е да се прояснят, ако е възможно, тия тъмни слухове.

В Одрин българският елемент бил по-близо до почвата си и при всичкото си смесване с гръцкия елемент той можал да се удържи по-надълго и отначало почти че преобладавал, поддържан и подкрепян донейде както от Тамар, или Мара, сестрата на Ивана Шишмана, жена на султан Мурада I, тъй и от другите придворни жени, които пригодявали на българите, доколкото могли, и помагали им в много трудни обстоятелства.*

Че българщината имала някое влияние при турския двор в първите времена подир завоеванието, става явно от разните фермани, издадени по разни чисто християнски дела, както например ферманът и позволението, което взела Мала Мара,** за да иде да събере костите на всички

защото ги гонеха гърците владици, ний решиме да пращаме тамо зимно време българи абаджии като шивачи, колкото за поддържание на българщината до по-благоприятни обстоятелства. Един от пращаните учители (днес чиновник в България, не знам де) беше направил едно подробно описание на тия българи, що се намират тамо в 23 села. Описанието остана необнародвано по някои тогава съображения, а после то пропадна с два чувала други писма и ръкописи на Паша капия, дето бяха ги занесли да търсят писма по сношенията ми с въстаниците в едно от затваряннята ми във времето на Мидхат паша. Изпосле моите особени грижи и главоболия ме отвлякоха от читалищното дружество, а скоро и то спря своите действия и аз не зная какво станаха гореозначените села. На 1879, като бях в комисията за настаняване на преселниците, видях някои от жителите на две из тия села, от селото Мангър и друго едно, сега не му помня името; те бяха дошли във Варна да се преселяват от Азия и някои от тях ми се чини да се преселиха във Варненско. А какво стават останалите в Азия, не зная нищо повече от това, дето едно българче от тия селяни беше прибрано в Копривщица да се учи уж и да се върне там, а то останало и сега в Копривщица.Ще прибавя само да кажа, че колкото имах случай да узная за тези преселници в Азия, те са преселени тамо като бежанци от кърджалийските времена и от них 4 села са из Чирпанско. Къздервент в Измирско е по-рано преселено, но отде и как, не зная.

* В Одрин има и днес още предание, че Кралев Марко и Костадин бей паднали нещо в немилост пред Мурада I или пред Баязида I, та ги хвърлил в известния, сега вече съсипан, одрински зандан и само по настойчивите молби на сродните им придворни жени били освободени и повърнати на длъжностите си.

** Българските сведения наричат Мала Мара свояченица (сестрина дъщеря) на Стара Мара, султаншата, и казват, че тя била прибрана от нея да живее в Одрин с придворните жени. Нейното име често се бърка с името на сродницата ѝ, или както някои казват, сестра ѝ Кира Мария (Кала Мария), или просто Кираца, оженена за Андроника Палеолога, която някои от гръцките последни историци вземат за дъщеря на Крали Марка, което никак не е вярно. Повече може да се вярва, че тая последната е дъщеря тоже на Алек-

избити и паднали в боевете членове на царската търновска династия, та да ги пренесе и погребе в бившата Велика лавра, храм «Св. 40 мученикóв» при Янтра, дето била гробницата на царствений дом в Търново.* В Одрин още се вижда да е бил съставен малък един кръжок от българе на турска служба и особено по военната част. Турското правителство, като приемало много неща от държавния строй на България, без друго е приемало в начало и чиновници българе даже и българският език, както ще видим по-долу, е бил като полуофициален език в Турция по едно време. Че и политически чиновници българе е имало на служба при устройството на турското царство, става явно от някои спазени доскоро правителствени учреждения. Името воеводa доскоро е било в употребление у турците за управители повън почти навсякъде (в Цариград и досега наричат в Галата «войвода йолу»). Неоспоримо е, че в турското правление освен известните васали на турската държава имало е доста много граждански и военни високи чиновници българе на служба. В това ни уверяват спазени някои исторически сведения. За Ивана Шишмана казват някои историци, че го хвърлили турците в пловдивските тъмници и тамо умрял;

сандра, сестра на Тамар и на Ив. Шишмана, но не е тя Мала Мара, за която е думата тук. Григора 37, § 51 нарича тая втората просто Мария, а в синодалния акт на сватбата тя се нарича Кира Кираца. Някои от турските историци споменуват за някоя Кючук Мария, която наричат и Мара Комнинова, като изкарват произхождението ѝ от някого си Комнина, на служба в България, женен в Търново за българка от царствената челяд; това някак по̀ се среща с българското предание за Мала Мара, която е била от близките прислужници на Стара Мара. За Мала Мара се говори да е била една от любимиците на Баязида I и, както се вижда, тя не се е женила. На нея се отдават пътуванията по България, за да събира отстатките на падналите в боевете. Мнозина мислят, че на нея се отнасят и пътуванията по югозападните разклонения на родопските или бангейските планини (Козница, Косанца, Пилафтепе); тя е посетила съществующия и днес Косантски манастир, дето подарила едни и днес спазвани свещенически наръквици, везани или шити от нея и името Мара носещи; за нея белким е и преданието с манастира «Трескавец» в Македония, дето като отишла, искала да се причасти, но някой си фанатик старец Арсений, или Арсо, се възпротивил, поради което и она се отнесла малко строго с калугерите чрез хората си, и затова калугерите се разбягали и манастирът стоял пуст няколко време.

* Гробний надпис, намерен в Търново (Българ. книж., ч. II, юл, стр. 412).

но други по-достоверни турски историци разказват, че като му зеле царството, той прекарал последните дни на живота си при сестра си, султаншата в Одрин, дето се и поминал.* По-горе ний видяхме как синът му Александър бил на турска служба за управител. Това също може да се каже и за Крали Марковът брат Димитрия, който тоже се потурчил и като воевода е управлявал турски провинции.

Много други още известни и неизвестни българи, потурчени и непотурчени, били назначавани за казаскери, беглербеговци, пълководци и велики везири. Френският рицар Бертрандон в пътуванията си на 1433 л. разказва, че второто лице при султана в Одрин бил някой си българин.** Тия всички високи чиновници произхождали от подрасналата българска аристокрация и от интелигенцията, която за пръв път още можела да даде българската народност, додето не се е била съвършено отделила от българщината и не е била съвсем забравила произхождението си. По-голямата част от българите били във войската и там те се държели по-надълго чрез еничарството. Почти всичката турска конна войска, акънджиите, били все българи еничари, изтурчени и неизтурчени; тях обикновено ги е предвождал известният и на турци, и на българи юнак Михал бей и неговите потомци, които живеели повече в Плевен, Никопол и Търново.*** За българското произ-

* Ние мислим, че умрелият в пловдивските тъмници Шишман е Янко Шишманов, член от Шишмановата фамилия, който е бил управител в София. Него е хванал с измама Индже Балабан, та го отвел в Пловдив и го предал на Лала Шахина, който го и затворил, а Иван Шишман е живял и умрял в Одрин. Какъв е бил Янко Шишман на Иван Шишмана, не се знае; колкото за Иван Шишмана и Гази Михал бея в Одрин, ако не са син и баща, то са някой много близък род, доколкото може да се разбира по преданията и вакъфите им.

** Този българин по всяка вероятност е славният велик везир Махмуд паша, за когото казва Хаммер, че баща му уж бил грък, а майка му трибалка, т. е. българка; той бил по-напред беглер бей. За него се говори, че е правил в София баня, джамия и имарет и, както се оказва, той ще бъде правил наричаната и днес Църна джамия с имарета и съсипаната до нея баня. Негови вакъфи също̀де са били безистенът и Махмуд паша чаршия в Цариград, доходите от които са идвали до последната война (1877) в София за поддържане на Църната джамия и имарета. Той е бил велик везир при превземането на Цариград и после е бил казнен.

*** Досега се знаят джамията и мостът Михалбегови в Одрин. Преди последната война се виждаха в джамията неговият гроб и

хождение на този чутовен юнак Гази Михал бей може да се намерят доста данни, ама не са още разработени, нити разяснени. Някои го смесят с Кюсе Михал, тоже известен в турската история, който е от Анадол, грък или караманлия. Но неговото поприще е било по-друго и той свършва, а тогава настава Гази Михал бей. Някои изкарват Гази Михал бея от рода на трапузандски гръцки царе, но и то не може да бъде, защото Трапузанд е превзет подир падането на Цариград, а Михал бей е ратувал от по-напред и в превземането на Цариград. Конницата, която предвождал Михал бей, казват турските историци, като потеглила от Одрин за Цариград, разорила и опустошила по пътя всичко гръцко, що срещнала, и направила всичко равно със земята. За тия им разорения като говори, един турски историк казва, че от хубавото вино ставало много лют оцет, като подразумява с тия думи изтурчването им и рвението им против гърците и въобще против неприятелите на исляма.

Последни личности, известни в историята под името българи, са: Балтов, или по турски Балтоолу, бившият капетан паша, или управляющ морските сили на Турция, във време обсадата на Цариград от Моамеда II и двамина

гробът на баща му Хадър бей. Седят ли сега, не зная. А защо той се казва Михал бей, а баща му Хадър бей, тоже не е обяснено. По предание казва се, че той не е бил потурчен; а както се вижда по надписа на гроба му, той ще да е бил потурчен, но е останал известен за подвизите си с християнското си име, като е получил и прозвището Гази, сиреч победител. В една турска история, сега открита в софийската стара турска библиотека, той се среща «Булгар Михал бей». И ние се съмняваме да не е той друг някой син на Шишмана, прикриван под името Хадър бей. Търновските и плевенските мютевеллии — бегове — са ме уверявали за потеклото му от Гази Михал бея и че той бил член уж от царствената челяд в Търново, потурчен още в първите времена, като дошли турците; говорили ми са много и за хрисовули, които имали, но не съм ги виждал. На тия сведения ние ще прибавим и следующото. В Търновско край Росица има три села: двете по български казвани Горни и Долни Турчета, а по турски едното Мурат бей кьою (сега прекръстено на Бяла Черква), а другото Омур бей кьою, а третото и турски, и български се нарича Михалци. В тези села и днес има предание, че основателите им били трима братя, братаници на Михал бея, и че като се върнали веднъж от война, те поселили четите си тука край Росица между акънджиите в Плевенско, Никополско и Търновско. Двамата братя изпосле се потурчили и селата им се нарекли по турските им имена — Мурат бей и Омур бей, — а третият, Михал, не се потурчил и селото му и днес се нарича Михалци; тези села сега са войнишки.

други българи еничери, на едногото името Драган някой си, и неговът другар, на когото името не е показано. Тези двамината в последнето нападение връз Цариград, по сухо, успели първи да възлязат на цариградските стени откъде Влахернските порти, да побият тамо победоносното османско знаме, и те били убити, но другарите има насърчени от тях завзели Цариград.*

Откак се пренесе столицата на Турция в Цариград, центъра на гърцизма, българската народност не е могла вече да състави такъв кръжок, колко-годе влиятелен; тя е била полека-лека оттикната и отстранена от преките сношения с турския двор. Още от първия час гърчещината хванала да се подкрадва към победителите и да добива косвено влияние; с подмазването си гърците скоро замениха българите във всичко относно достъпните висши кръгове на християнската аристокрация; по-дълго се продължавало преобладаването на българите между военните, което се и борило с влиянието на гърцизма нещо около 150 години. Висшите чиновници във войската, както и всичкото тяло на еничерите, по свидетелството на Павле Новия (1531) и на други, говорели си по словенски, т. е. по български; султан Селим II знаел и говорел по български. Отначало даже, в продължение на няколко десетки години, в канцеларията на султаните много актове се писали по български, издавали се грамоти на тоз език.

---

* За последните говори Ламартин и казва, че поименованият Драган бил крупен и великан човек. По повод на това Ламартин разказва, че българите, които отдавна бълнували за Цариград, най-подире го и превзели, ама не за себе си. Той дава с това да се разбере, че в превземането Цариград главната част на воюващата сила от страна на турците били българи; те са най-вече пострадали и и изгинали, но те са и свършили работа. А за Батаолу говорят гръцки и турски някои хронографи и казват изрично, че бил българин. Разправят още, че при обсадата на Цариград, като бил управител на турските кораби, един генуезки кораб извардил бдителността му и внесъл храна в Цариград. Като се научил за това Моамед II, ядосал се и му се скарал, после накарал да го подвалят и му ударил 18 тоеги, а подир това пак му поверил управлението на корабите, като му казал: иди сега и се научи да бдиш. Подир превземането на Цариград няколко време той бил все още управляващ корабите на Турция, докогато Моамед II, не се знае защо, заповядал да го обесят пред корабите на пристанището, което и от него получило названието си — Балта лиман. Казнението на Балтова, както и съвременното почти казнение на Махмуд паша, великия везир, двама заслужили българи, подсеща ни ако не за друго, то за тайни някои интриги против тях.

Така що Турция по едно време се сматряла като държава, която била в пътя да стане турско-словенско царство, според както е блазнело това и г. Миятовича, но работите изпосле взели съвсем друг обрат. Като удалечени от центъра на турското управление, словенските народности от най-напред били малко по малко съвладвани от ислямизма, подкопавани и засенвани от гърцизма, а със заякването и пълното преобладаване на гръцката цариградска черква над словенските повън, те черкви били стеснявани и заглушавани, както и народностите, вследствие единоверието им с гърците и най-вече българската народност, която била и най-близо до пожиращата, зяюща пропаст. За българите е било вече всячески заграден и затрънен всякой прелез и всяка промка за промъкване и пробиване напред в качеството си като българи. Всяка отделна личност, която би усещала в себе си сила някаква и способност и която би желала да се домогва за отличие и напредване, непременно би трябвало да тръгне или през колинка на ислямизма, или през тясната пътечка на гърцизма. Друг изход нямало.

Ни един от порабощените народи от старо време, па и до днес, не е изпитал горестната съдба на българския народ, да подпадне под двойно робство — политическо и духовно, — под два инородни и другоезични елемента. Всичко, що било по-интелигентно у българите, изгинало или се разбягало и се отчуждило от българщината, както рекохме, още при завоеванието; всичко по-интелигентно, що би могъл да възпроизведе и да даде изпосле този злочест народ, то щом би рекло да иде колко-годе по-напред от цялата маса на народа си, непременно би имало да се изложи да го завлекат буйните струи на ислямизма или да заблуди и да се заскита в странпътиците на гърцизма, а и в двата случая да свърши с изгубването на народността си. От това явно е, че всичката жизненост на българския народ се заключавала не в интелигенцията му, а общо в масата на народа, а пък всичката загуба на тая маса, всичките пречки за нейното преуспяване произлизали от необработването на народната книжевност. И не е само постоянният ущърб, що е имала българската народност в полза на окръжающите я народности, но и големите ония злострадания, що е теглил от тия свои изродени синове, които не само се отчуждавали от своя народ,

но бивали още и смъртни врагове за преуспяването на тая народност, която ги произвеждала.

Недавно миналото на българския народ, па дори и настоящето му по някои места свидетелствува що си е претеглил той от такивато свои изроди. Българите са теглили повече от своите потурченици, отколкото от самите турци, и по-голямо зло му са сторили българите гъркомани, отколкото самите гърци. И досега още най-голямата причина, дето някои места не могат да се отърсят от пъздера на гърцизма, са гъркоманите българе, а тия гъркомани за зла чест са от българската бивша интелигенция. Така що без преувеличение може да се каже, че българщината се е спазила и възродила без аристокрация и противу волята на похабената си интелигенция, само от жизнената сила на народната маса. И крепък, твърде крепък трябва да е бил съставът на тая груба маса, която е могла да се удържи, да се възроди и да се вцели пак като един народ под такъв един губителен натиск в продължение близо на петстотин години, без аристокрация, без интелигенция, без духовенство и без народна писменост.

От самото появение на турците в Европа българите, лишени от своите главатари и големци, разпокъсани още от тяхно време, подчинили се на турците, които си послужили с тях като с добър материал от сила; а самите българе се възползували от турската власт с това само, дето че се пообединили от съсипателната си по-изнапред разединеност. Оттогава те са служили в турската войска в полза на исляма, те са участвували във всичките боеве, що са имали турците в завоеванията си. От най-напред те са ратували даже и против себе си, като българе от една област откъм турците срещу българете от друга област, противна тям; участвували са и за, и против във войните на турците със сърбите, също и против румъните и българете във Влашко, против гърците и венецианците, против силнаго Тамерлана в Азия и против арабите в Тунис, Триполис и Малта; участвували са и за, и против във войните им с маджарите и австрийците. Забележва се даже, че това е ставало и с русите напоследък. Ни една война не са имали турците, в която да не са дигали и българете, които са били от поданиците им народ най-многолюден, най-ратолюбив и най-държелив от народите, които населяват Балканския полуостров. Турците на секи пет годин са десеткували населението на България и са

вземали рожбите ѝ, та са ги изтурчвали за еничари,* а за спомагатна войска те са вземали не само колкото са мислели, че им тряба, а земали колкото щели, дигали ги с десетки и стотини хиляди и не ги щадели ни най-малко, трошели ги безпощадно и, разумява се, че от тия, дигнатите веднъж на война, твърде малцина се връщали назад живо-здраво на огнищата си. Това твърде много изтощавало българското население, а още повече го съсипвали ежедневно биваемите изнародвания и превращения в турци и гърци, така що освен дето живеели в робство на

* Ето как се оплакват българите в народните си песни от тая губителна система на турците:

Ой хубава Янице, довице,
заръчал е паша Еничерин
да му идат солунски кметове,
да ги праша паша Еничерин:
дали можат еничери да са,
да ги пише паша Еничерин,
да ги пише със него да идат,
да ги води на царева войска.
Отпрати си два бързи улака,
два улака, два вредни юнака,
докараха солунски кметове.
Ка дойдоха солунски кметове,
та на паша по тихо говорят:
— Бог помага паша, Еничерин.
— Дал бог добро, солунски кметове,
че ви праша паша Еничерин
можете ли еничери да сте,
да ви водим с мене да идете,
да ви водим у царева войска.
Кметове му по тихо говорят:
Тако м'бога, паша Еничерин,
не можеме еничери да сме,
да ни пишеш със тебе да идем,
да ни водиш у царева войска.
Тука има Еница довица,
она има до две мъжки деца,
они можат еничери да са,
да ги пишеш със тебе да идат,
да ги водиш у царева войска.
Ойдоха си солунски кметове,
а он прати два силни улака,
два улака, два вредни юнака,
докараха Яница довица,
па му Яна по тихо говори:
— Бог помага, паша Еничерин.
— Дал бог добро, Янице довице,
добре дошла на пашини дворье
да те праша паша Еничерин.

мъки и на теглила, ама и бройността им вместо да расте намалявала. От десетомилионно население, както може да се предполага да е бил българският народ преди подпадането си под турците, в разстояние на двеста години той намалял нещо два милиона, а още по-насетне той намалял още повече.

Тизе имаш до две мъжки деца,
та можат ли еничери да са,
да ги пише паша Еничерин,
да ги водим със мене да идат,
да ги водим у царева войска.
Като рече паша Еничерин,
като рече, още не изрече,
тогай викна Яница довица:
— Леле боже, леле мили боже,
се до мене еничерство дошло!
Кога беше първо еничерство,
откараха моя девера,
откараха, та веч и не дойде!
Кога беше друго еничерство,
откараха моя ступанина,
откараха, та веч и не дойде!
Па сега е дошло пусто клето,
пусто клето трето еничерство —
да карят до две мъжки деца!
Проговори паша Еничерин:
— Тако м'бога, Янице довице,
откарали твоя ступанина.
Да го видиш, можеш ли го позна?
А Яна му тихо отговаря:
— Тако м'бога, паша Еничерин,
да го видим, че да го познаем,
се прилича на твоето лице.
Паша бръкна у свилени джеби,
та извади тоя ситен бисер,
та го даде Яници довици,
даде ѝ го у свилени скути:
— Земи, Яно, тоя ситен бисер,
та го носи дома на дворове
да ми чуваш до две мъжки деца.

(Дупнишка)

Много още и други народни песни се жалуват на това тежко състояние. Ние нямаме историци, но и пак са се намерили злощастни записници, които са записали по старите черковни книги разновидни оплаквания от тая съсипателна за българския народ мяра на турското правителство. Ние имахме десетина такива записки, сега нямаме ни една, па и книгите,от които сме ги снемали, сега вече не съществуват, освен ако стоят тия книги, от които бихме снели три такива записки: в Ловеч, в долномахленското училище, едно ръкописно евангелие и в Елена няколко ръкописа у покойния Никифора Мудрона.

При падането си българете се противили, но безуспешно, като що били разпокъсани и несъюзени в силата на народното си единство. По-изпосле те не само че желаели, а се и опитвали на няколко пъти сами да възстановят старата си самостоятелност, но тези им опитвания се не удали, защото имали повече местен характер, каквито са били въстанията на Тимок и други местни въстания. Само по-късно, когато вече в служението си на турците те се посближили и се посдушили, тогава те се видели някак по на куп и при всичкото си общо отпадане и изтощение те взели да се поокопитват и да се усещат като по-силни. Ето защо до двеста години нещо подир падането си те се усещали някак по-бодри и по-самонадеяни. Твърде скудните исторически сведения за през тия тъмни дни не ни дават ясно понятие за живота, който са прекарвали нашите прадеди по онова време, но все пак в тези скудни сведения можем да видим мъжделива някаква си посока за настроението на духа им. От разказванията на поменатия рицар Бертрандона ние виждаме, че когато той в пътуването си (1433) минал през Пловдив, този град тогава още бил населен повечето с българе и тогава си бил той голям град, с богати плодоносни околности; твърдината му, на която сега и мястото не се знае, тогава била само в развалини. През гори и пустопразни пространства той стигнал в София, най-добрия тогава град на България, с една не твърде голяма твърдина и със съсипани градски стени. В София имало тогава малко турци, населението на града и наоколо било все българе, т е н е к р и е л и ж е л а н и е т о с и д а с м е т н а т о т с е б е с и т у р с к о т о и г о. До това време имало още живи някои от българете, които помнели времената на старата българска самостоятелност, някои твърдели. . . [пропуснато] по планините се още държели, каквото Враца, Ловеч, които паднали подир падането на Цариград. От това време се започват поселенията на българете по отпътните гористи места и захващат да се явяват по планините частни мъстители на турските насилия, български войници под име хайдуци с въоръжени чети — отбор юнаци — и с особени байраци.

За тия първи народни борци на българската свобода няма почти никакви сведения у чуждите, местните само безкнижни певци възпявали подвигите им, и то покрито, алегорически, още и вяло някак си, а не с жива енергия.

Чак когато по-далечните им съседи, подскрижени от турската сила, взели да се грижат за своето съществуване и да се съюзяват против тях за отбрана, тогава те наченали да се вгледват в забравените дотогаз българе. В какво състояние са се намирали българете двеста години почти подир падането си, то ясно може да се види от съвременника писател, дубровчанина Павел Джорджич, който познавал тогавашните българе изблизо, като живял дълго време между тях. Като ги препоръчвал за съюзници на Сигизмунда, той с увереност можал да казва за тях: «Българете са народ с доинстойнство. Те имат благородна душа, не търпят никакви оскърбления на честта си и отмъщават със смърт такива оскърбления. . . Българете — прибавя той — не са приятели с гърците, а спрямо другите християнски народности са добри и искрени. Но техните владетели — турците — не се отнасят с тях, както заслужават, м а к а р с т я х н а п о м о щ и д а с а п о к о р и л и в с и ч к о, к о е т о в л а д е я т в Е в р о п а. От преди десетина години — забележва Джорджич — притесненията от еничарите и спахиите са станали вече несносни, на Балканския полуостров всичко се е изменило, и б ъ л г а р и т е — заключава той — с н е т ъ р п е н и е ч а к а т д а н а х л у я т х р и с т и е н с к и т е в о й с к и и г о т о в и с а д а и з к о л я т в с и ч к и т у р ц и в з е м я т а с и.»

Тези думи на Джорджича не са били празни приказки, нито думи, изказани за похвала само и ласкание на българете, нито пък патриотизмът на българете е бил просто само канене и ненаканване; то било горещо желание на цял народ и непреложно намерение да се борят, да мъстят и да мрат за свободата си. Последовавшите наскоро събития показват, че падналият български народ не бил още съвсем измършавял и изнемощял духом. Кален в страданията си, той се наемал да мери силите си с турците в това време, когато те били на върха на могъществото си и цяла Европа треперела от тях. Българете се надявали със своята си снага да строшат турската сила и да си извоюват свобода и самостоятелност. Съвременното обаче движение на съседните им народи се намесило и поискало да експлоатира това ратолюбиво у тях настроение. Своекористните внушения на чуждите, рвението на българете към по-скорошното избавление въвлякоха ги полекалека в един лъжовен и безизходен път; това парализирало

ководец бил началникът на българската войска Баба Новак,* когото Михаил видял за добре да го изпрати като пратеник в трансилванския лагер за споразумение върху намеренията Михаилови, а може би и за продължение пак войната с турците. Новак Баба отишел до трансилванските граници, прикриван от свои си войници. Но в трансилванския лагер той бил вероломно хванат от разярените трансилвански дворяне, безпощадно и най-ужасно измъчен, а най-после жив изгорен на 1600.** И тъй по онова време българете отсам и отвъд Дунав останали без предводител, без поддръжка и без никаква надежда; сега те можаха да видят най-добре, колко са били суетни надеждите им на иноплеменниците и до какъв хал могат те да доведат един сам по себе си слаб и безпомощен народ. Но такова е човечеството: подхлъзне ли се веднъж един народ низ урва, той мъчно може да се спре, а като се смъква надолу той, все му се чини, че напредва уж към целта си, чак докле попадне в ямата на гибелта. Да не обърне веднъж един народ политиката си на малджилък! Той непременно ще опросее като малджията, все в надежда, че ако не днес, а то утре, ако не тук, а то там нейде си ще изкопае заровеното имане — спасението си. На тогавашните българи не послужила за урок претърпяната по това време несполука и злочестина; те продължавали вече да се вълнуват постоянно по чужди подбадания и да се ласкаят за поддържание и спасение от чуждите. Особено съсипителна и гибелна е била за тях свръзката им със западните тям съседни държави. Австро-Маджария и тогава още, както и днес, като бе турила ръка на някои от разпокъсаните словенски държавици на Запад, не преставаше да клати с лоста на свободата уж Сърбия и България за дано да тури и тях на ръка; тя действувала същевременно и чрез пропагандата на католицизма.

Още преди падането на българското царство в 1365 маджарският крал Людовик, като заробил Срацимира и завзел столицата му Видин, искал от Рим 2000 католишки

* Самото име на Баба Новак, или Новак Баба, показва, че той е бил кален в боевете застарял и опитен войник, дълго служивш в турската войска. Така са наричали турците само тия, които са дълго служили във войската и заслужено изпълнявали войнските си обязаности. Раич смеся тогова Новак Баба с по-стария сподвижник на Краљев Марка Дебели Новак; но то не е вярно. Новак Баба се вижда да е бил от Източна България.

** Ирич., руск. прев., стр. 604, 605, 606 и 607.

калугери, за да покатоличат видинската област. С помощта на маджарската войска той покатоличил до 200 000 жени, деца, големци, селяни повече и калугери. За да предпази своето царство от подобна участ, търновският цар Иван Шишман трябвало да помисли как да изпъди маджарите от Видин. Той се съюзил с турците в Одрин и нападнал, но те, подпомагани от влашкия княз Владислава (шуря на Срацимира, който бил роден от католикиня, както била католичка и сестра му Срацимирица), отблъснали българете и турците. А когато изпосле на Шишмана се удало да склони на своя страна Владислава, влашкия княз, с негова помощ на 1369 той изпъдил маджарите от Видин и преобърнал покатоличеното население пак в православие. Католици останали само във Видинското воеводство Кипровец (Чипровци днес) и в няколко села около Чипровци и чрез тези българе католици маджарите и австрийците интригували изпосле против турците и с примамката на свободата те увличали и православното население на България.

Във времето, за което по-напред говорихме, т. е. подир несполуката на българете да се освободят от турците чрез съюза си с власите и трансилванците, австрийците влезли в сношение с католиците в България, а че и с православния тогава патриарх в Охрид. Балканските народи почти всички и особено българете, католици и православни, били във възбудено състояние. Още в първата четвърт на XVII-о столетие те деятелно работили и се приготвяли за едно сериозно въстание. Около 1630 католиците българе се обърнали формално за помощ към Фердинанда II-и, австрогерманский император, и към полския крал Сигизмунда III, а православните се споразумявали тоже с православните власи и на 1633 те вече били в заговор с влашкия господар Матия Бесараба, който щял да бъде начело на въстанието. Турците се поусещали, че нещо се крои, и за да го разстроят, те предприели да унищожат наследственото право на влахо-молдавските воеводства и се погрижили да настанят във Влашко и в Молдова гърци фанариоти за господари, за да ги имат шпиони в тамкашните движения. А на 1638 Мурад IV-и отклонил българите от войнската повинност, запретил им да участвуват вече в турската войска, за да не се обучават на война и да не носят оръжие, а в същото време заповядал насилствено да изтур-

чат планинските и по-войнствени жители на България, Тракия и Македония.*

Католиците в България, ако и да били малко на брой — само в Чипровското воеводство, в Софийско и в Скопско, — те имали това преимущество над православните, че имали повече интелигентни и учени хора, особено в духовенството си, което тогава се вижда да е било народно, т. е. чисто българско, а не като сега италианско. Ние не можем тука да не

* Броят на потурчените в разните времена българи не може още да се укаже навярно, но преброявани преди войната на 1877, те възлизаха около 700—800 хиляди. За да се не укаже някому числото превишено, ние ще посочим на местата, които населяват сега още тези потурняци. В Дунавска България преди войната имаше ги вище от 40 000 души в Рахово̀ско, в околията Бяла Слатина и нагоре по Скъта, по Искър и по притока му Панега, във Врачанско, Ловешко и Плевенско, дори в днешна Тетевенска околия, в Никополско 2—3 села, и при всичко че се избиха и изселиха, има още остатки по тия места около 10—12 хиляди. В Тракия, като започнем от Димотишко, в центъра и по двете страни на родопските окръзи, околии и нахии, както и в Гюмюрджинско, Скеченско, Ахъчелебийско, Даръдеренско, Вакъфско, Чепина, Доспатско, Неврокопско, Разложко, Драмско и Кавала, в Струмичко (Малешево), Щипско и през Вардар, Тиквешко, Мегленско (Караджово, Кайлери) и от Скопско нагоре до Призрен, в Тетовско, Гостиварско, Дебърско. В България те се наричат помаци, в Родопите и в Югоизточна Македония — ахриени, в Северозападна Македония — торбеши, улуфи и курки. Освен общото насилно изтурчване, за което е тука реч, трябва да не изпущаме из вид първите частни изтурчвания на големците, на еничарите и особено тия от богомилската ерес. Тая ерес била доста разпространена между българите още преди падането на България, тя била като национална вяра на угнетените българи, настроена най-първо против гърците, а по-наподир и против правителствените в България. Затова били гонени и притеснявани както от гърците, тъй и от българите и те най-първо се поддали на исляма, както и остатките им после се присъединили на католицизма. Пукевил казва на едно място, че пръв повод за волното изтурчване на българите дало най-напред селото Богомила* и подир се потурчили и други. Вероятно помаците, или потурчениците, са били по-много, но са се асимилирали с турците по-рано, затова в градовете и в собствено турски села днес няма помаци, а само в чисто помашки и размесени с българи села живеят.

* За кое село Богомила говори Пукевил, ние точно не знаем. Знаем само за едно село Богомила във Велешки планински окръг, Хасколу, на пътя към Прилеп по река Бабуна, дето преди падането на българите били съсредоточени богомилите, от това белким наричани бабуни, бабъне и бабоане. Бабунските села на Хасколу са 19, от които по-големите са Теово, Оморани, Бистрица, Согля, а най-голямо е селото Богомила. Но в това село, както и в целия Хасколу днес няма потурняци, освен в селото Оморани, дето има до десетина къщи турци, и в Согля, дето са пришелци арнаути, освен ако са се смъкнали потурняците от планините в плодородния Тиквеш, което е смешено с Хасколу. Но може Пукевил да говори за друго някое село Богомила в Акарнания и Етолия (в Гърция).

споменем за великия онзи патриот католик българин Петър Парчевич от Чипровци. Той бил, както го историята свидетелствува, потомък от славний дворянски род в България, човек не само учен и красноречив, но и опитен; знаел много добре не само словенски и гръцки, но и латински, италиански, влашки, а че и ерменски. Той се учил в Лорето и в Рим и бил доктор на богословието още на 1644, когато бил назначен за викарий (наместник) на маркианополския католишки архиепископ в България.* Тоя човек избрали католиците да обходи европейските дворове и да ги умолява за помощ противу турците, а най-забележителното е, че този велик мъж не бил патриот само в тесен смисъл на католицизма, както се проявява напоследньо у католиците, но бил горещ партизанин на словенската идея, и той, както и чипровският стар архиепископ Деодат, защото не действували в името само на ограничения католицизъм, а в името на българе и сърби, на словенский свят по Балканския полуостров. Няма съмнение, че идеята за въстание противу турците е възбудена у него от Италия, именно от венецианите, които тогава замислявали за война с турците, както и отворили война на 1645. Но важното е, че Парчевич не действувал само като католик, а и като българин и изобщо като словенин. Той първо се отнесъл не само до австрийския император Фердинанда II, а и до полский крал Владислава IV и подсетил православните да се обърнат към Русия, която по това време започенала да се явява вече като значителна сила в Европа.

КАК СЕ ПРЕВЗЕЛО ТЪРНОВО БЕЗ ЦАР

Кога бях момче на 10—11 години, тръгнах да ходя на турското училище. Тогази баща ми един неделен ден** ме

* За Маркианопол някои мислят да е днешна Преслава, други мислят да е Шумен, а други казват да е бил някъде из Герлово, от Шумен за Върбица, но най-основателно е мнението на тия, които го турят във Варненско при Девненското езеро.

** Впрочем неделен ден не е било, защото тогаз още пазарен ден беше в неделя, значи празничен ден е било. Едвам Иларион,

заведе у хаджи Хамзови, първия стар чорбаджия на мащеха ми. Те имали условие от по-напред с баща ми, като тръгна да ходя на турския ходжа, да ходи да наглежда какво чета, да ми не дава ходжата да чета нещо, което не е за четене от българин, и това пазеше той внимателно.

Къщата му беше под «Свети Костадин», или по-добре под «Свети Спас», отдолу на пътя, срещу чешмата Данчовка, но тогава още я продаде той, защото бяха взели да купуват там все българи и бяха взели да стават все български къщята, и си бе купил друга, много по-хубава къща долу под чаршийската голяма джамия. Там ме заведе баща ми най-напред, за да ми покаже къщата и да ме препоръча да ходя там.

На това събрание нам как дойде приказката, та се заприказваха повече с баща ми. Не помня сега кое им даде повод за таквоз нещо — книга ли някоя от турската библиотека при голямата джамия, що имаше там при него, или пък друго нещо, — помня обаче добре как ходжата разправяше на баща ми, че син му Есат ефенди ги бил изпрочел всичките по-напред от него, още като свършил ученето си, и чудо приказваше за книгите, що се намирали в тая библиотека. Сега той бил взел една от тях да прочита и в нея намерил, че един татарски (името каза, ама не го помня сега) воевода отървал Търново от един българин и един сърбин, които били го нападнали отвън да го превземат.* Баща ми тогаз го попита: «Ами къде е

малко преди да умре, беше развалил пазарът да не става в неделя, а в събота.

* В 1870 или 1871, или пък 1872, не помня добре кога, но струва ми се, че в разстояние на тези три години време ми проводи Стефан Захариев, пазарджичанин, два ръкописа — един на Кирила и Методия за кръщението на българите и на Бориса царя, а други за Велко и някой си Спаруш и за Милана (сръбско название, но не помня добре ни прозвището, нито датата му, която беше около 1492 г.). Тези Велко, Спаруш и Милан. . . се подстегнали вън на две-три места и най-после при езерото тука на Мусина взели най-голямо подкрепие от хора и нападнали привечер на Търново, което и превзели за тая нощ. На сутринта татарският хан обкръжил яничерите и с голямо кръвопролитие искал да ги изпъди, но доде бил жив Велко или Спаруш, не можли да ги изпъдят, ала когато той бил убит от едного от яничарите, тогази чак татарският хан можал да им дойде до хак и изпъдил Милана. От Кириловия и Методиевия ръкопис аз нищо не помня, защото надали го и прочетох, но за Велка и Спаруша го помня добре, защото се мъчих да го попреправя нещо си, да стане да се чете уж; и тоя ръкопис в Ески Загра се стопи. Те бяха на особни хартии, първият на пергамент, с вето писмо и

живял той, на Исара ли, или де?» Той каза: «Не пише, ама не ще да е живял там, защото Исарът подир се е отворил, а в Трестениклиевото време той пак се е затворил.* В него време 18 души имаше, по-многото от Исара умрели, само в Долня махала, а с Ахладоолу на Леденик** не

двете, а към Спаруша бяха придадени и други ръкописи — имаше отначало един лист, а в края два листа придадени. Сега се сещам за тоя ръкопис и мисля, че той бе този, за когото ни приказваше тогаз хаджи Хамза.

* За Трестениклията, русчушки паша или аянин, писал съм по предание нещо.

** За Ахладоолу в Леденик не зная освен това, че той бил в Търново и се биел с Трестениклията. но като дошел отгоре Трестениклията, той побягнал от Търново в Леденик на кулата и тогази Трестениклията свикал от големите села бюлюкбашиите и им заръчал да ударят Ахладоолу, и кулата да не жалят, да я съсипят, ама да го извадят оттам това кюлхане.

Запомнил съм и някои места от песента на Стойча Балабана, тревненския бюлюкбашия, който знаел как се напада кула с кола и се запаля.

Стойчу събира дружина,
събира йоще отбира,
отбира отбор сеймени.
. . . . . .
. . . . . .
Войвода хабер допрати
да иди Стойчу, да иди
с негови отбор сеймени
срещу. . . . . .
. . . . . .
Стойчо сеймени думаше:
«Сеймени, я са гответе,
на Леденик щем да идем
и на кулата ще ударим.
Легнали пушки пълнете
и по корем се влечете
откъм реката до брега,
накъм полето в трънакя:
брега ни й назе калето,
трънето ни са табийте,
сяка купчинка — майчица,
а къртичинка — сестрица.
. . . . . .
. . . . . .
Били са два дни и три дни,
и трети вечер досред нощ.
Стойчу са с кола примъкна,
запали Стойчу кулата. . .

Кулата е близо, има до един пълен час до нея, и е до реката Янтра. Аз съм я виждал, като беше останала без врата и керемиди тук-там. Сега не я знам какво е, що е.

знам колко са. Аз тогаз бях момче още, чирак, моите мастори, тогази ги събраха и ги заровихме в тюлбето на Долня махала.»*

— Ами има ли да пише нещо за българския цар, който бил най-подирешен, де е умрял той, на Исара ли, на друго място ли? — попита го баща ми.

— Не зная, Рачо, где, не съм чел за него нищо писано в книгите, ама ми се струва, че той ще да е умрял в Едирне; не мога да ти кажа по кое време, ама тъй съм чувал.** Те били достове със султан Мурада и нещо като роднина по български. Чини ми се, той дал сестра си султан Мураду, не знам коя си (нещо таквоз има). Сега да е тука Есат ефенди да го питам, може да го знае, ако е чел нейде за него, ама го няма. Аз да ти кажа, много-много в тези работи не съм вещ и не ми се е случило да чета; той е чел за тез работи много и знае. Аз да ти кажа, що съм чувал да се приказва пак от нашите турци как се е взело Търновото. — И догдето да му отговори баща ми нещо, той подкачи:

— «Кесилмиш кая» знаеш ли кое казват?

— Знам, знам, и ние българите я казваме «Сечената канара».

— Че там отпред като идеш от Каябачии, допираш направо до нея. Тая канара не била отгоре изсечена, ами отдолу само донейде продупчена, а отгоре била скована естествено. Вашият цар, как го казваха — Шишман ефенди ли, що ли, — жена му била на някой сръбски големец ли, и била таквоз, като болничава май; подир раждането на четвъртото си момче, тя току-речи не ставала никак от леглото, ама живеела. Тогаз били започенали и борбите на турците с българите отвъд Балкана, около Ески Загра и Филибе. Той, Шишман ефенди, бил е тъй вързан о нея, че не можел да иде наникъде; нашите взели Ески Загра и се биели още около Филибе, когато той сторил да отсече канарата там на «Кесик кая» и като я отсякъл, та я оздравил, направил вътре в черковния двор един нов сарай, оградил го. Придумали Шишмановица тогаз, той я пренесъл в новия сарай, завел при нея и баша на калугерите, не знам как го казваха (те го наричаха, ама аз тъй помня, нейсе), сторил аманет да я остави нему да я нагледва той и всяка събота да ходи при нея да я посещава. И тъй можал чак тогаз да замине; ама додето да тръгне той, превзело се и Филибето и той токо отишел от Търново на с. Шипка да подвърже мира и там името си оставил,* ама как го е оставил, не зная. Оттам заминал за Златица, после за Кьзисарда (Кюстенджа).** Оттамо върнал ли се

---

* Тюлбето на Долна махала наричаха те тогаз на св. Четиридесет потурчената тогаз черква.

** Сега, като пиша това предание, сещам се какво ни е разказал тогаз хаджи Хамза ефенди; сравнявам и онова, що поменува и поп Йовчо за него, как го оженил султан Мурад и как го е погубил сетне султан Баязид, и не намервам голяма невероятност в този разказ, затова го и считам като първо чуване, че Шишман е умрял в Едирне. Може да е подир Велковата смърт.

* След 32 или 33 години нещо подир това аз ходих в с. Шипка и се сетих да питам нещо за това. Казаха ми, че Иван Шишман доходял тука и оставил името си. И подир това припомниха си, че на изток, токо до селото им, под баира на Балкана има две или три могили, от които най-високата се казва Шишманец. Аз ходих там тогава; тя и досега стои със същото название. Ходих в селската им черквица. Тя беше стара, каменна, но не мога да кажа, че бе от преди падането на България. Тогаз не запомних имаше ли надпис отвътре на вратата, или не; нищо не зная. Имаше много ръкописни книги. Бях преписал някои работи от тях, но изгинаха на 1877 год. в Ески Загра с всичко, а тогаз се опропасти и селото.

** Кьзисар ли, или Кьздервент го каза, не помня сега, но то е Момина клисура, а Кюстенджа е Костенец. И двете тия села аз ги посетих в 1883 год. Записките, които събрах тогаз, бяха доста любопитни, но оставям ги за друг път, а не мога да премълча да не спомена едно нещо, което видях в Костенец тогава — Шишмановска махала на изток от реката, която се скачва с Поповия мост откъм запад. За нея махала питах и отговориха ми, че не помни никой откога е. Така си я знаят и я викат. «От кого ли са я нарекли?» «Кой знае! Ама казват, че цар Иван Шишман тука седял и ходел да се бие с турците.» «Да не е от друг някой Шишман?» — казах, като помислих, че манастирът «Успение Богородици» е правен по-отнапред. Има предание, че се криело в Костенец доскоро време един ръкопис (сега изгубен) от този манастир и че в този ръкопис имало нещо описано от историята за манастира и за превземането от турците на тези места. В тоя манастирски ръкопис имало уж писано, че този манастир бил граден от някой си български цар и протраял до разорението му от турците 250 години (както се вижда днес от една бележка на един четвъртит, може би подпрестолен камък, на който има издълбано летоброението 1253).

Аз премислих и се справих с книгата и намерих, че в дните на Мица, или Михаила Шишмана (Асеня), който царувал от 1246 до 1257 година, трябва да е правен този манастир. «Не — каза един, който не разбираше от Михаила Шишмана, — той е правен не знам кога във вето време, а съсипан е в дните на цар Йоана Шишмана, когато ударил и поразил Узун Османа през главата и лично го

е подире и де се е върнал, не се знае, ама трябва да се е върнал в Търново. Жена му 40 дена след неговото тръгване умряла. Той не я сварил.

Подир това баща ми мени приказката и искаше да му каже нещо за мене. А той: «Чакай де — каза, — да ти изприкажа за вашия цар как е побягнал от Търново, разгеле и момчето ти е тука, да слуша. А, ще слушаш ли?» — попита мене. Аз му не отговорих нищо, а той се обърна пак към баща ми и му каза: «Знаеш ли те таквиз как слушат и запомнят? Гит ола, аз ще умра, подире и ти, пък той ще остане и ще приказва (аз туй съм го слушал от хаджи Хамза ефендия, като го приказваше на баща ми) и кой знае, може и да го напише биля. А; ще напишеш ли?» — се обърна пак към мене, но баща ми не знам какво му рече и той спря малко и подире пак започна: «Аз, ти знаеш, че таквиз работи не обичам да приказвам, ама сега се заприказвах и момчето слуша, пък и ти ме разпита, и аз ще си кажа, което знам. Пак ще повторя, това не съм го чел нейде, слушал съм го пак от нашите илери гиденлер, които са го запомнили също тъй от други. Слушайте сега:

В старата битва, която ставала или щяла да стане, когато турците били обиколили Търново, една сутрин рано българският цар сам, предрешен, излязъл от Търново с един кон бежанец. Отбил се на едно село, което било към

посякъл през половината на Благовец на ливадата къде Самоков. Тъй пише в ръкописа на манастира «Успение Богородици» при Костенец, барем съм го чел ваджията. Но в това време пристигнала помощ на турците и този паша (на когото името тоже било писано в ръкописа) настигнал Шишмана при оттеглянето и в неравен бой замахнал да му отсече главата, ама не можал да го хване. Той си взел главата в ръка и дошел до 7-те кладенци къде Самоков и тамо слязъл и умрял, и го заровили на Сефер чешмеси, дето ходели турците, та клали овни и носели дробове, та ги подарявали на птиците. Аз, като чух това, не исках да се препирам повече за това им вярване, при всичко че имаше да им разправям много още неща за цар Йоана Шишмана, че може да не е бил той, но друг някой Шишман, защото ми се виждаше рано тази негова смърт. И дето казваха, че на Костенец той убил Узун Османа, той не е бил никакъв, и то не е било там. Имаше да им кажа, че в туй си пътуване аз бях чул за пръв път, че в Ихтиманския проход, около 77 километра, има местност Царско падало с предание, че тук пропаднала Шишмановата войска, а Шишман умрял на Радуил. Тъдява имало крепости и по предание от тая крепост в Ихтиманския проход имало уж друг подземен проход до друга крепост в Сулудервент.

пътя за Златич, поискал да яде и дали му.* То било подир изникването на дините (любеници), и като се наял, той попитал сеятеля на бостана: «Сега ако би дошли турците до довечера или утре да те питат мина ли оттук българският цар, ти какво ще им кажеш?» «Знам ли аз какво ще им кажа? Каквото ме е господ научил. Де съм виждал аз българския цар какъв е, че да им го кажа?» «Не, ами ако те запитат видял ли си такъв и такъв човек да мине, ти ще ли кажеш, че си видял например мене?» «Че не знам какво да ти кажа, как ще ме запитат.» «Чувай, да ти кажа; ако се случи да дойдат и да те запитат, ти не казвай или според питането кажи: мина, хе, отколе такъв един човек, като сеях дините, а извади им тогаз отдето щеш зряла диня; те ще са узрели тогаз, ако е рекъл господ. Турците, стана някой ден, са попълнили света около Търново. Не знам какво са се спречкали с царя, имат намерение да превземат Търновото ли, или да чукнат главите си с него и да си ходят; такваз ще бъде невем работата. И мене за туй ме провожда сега царят за войска, да ида да взема и да я заведа; да се ударят, че каквото даде господ. И така ти прощавай. Ако ли дойдат да те питат, не забравяй дините когато ги сеях да кажеш», и заминал си.

Къде е отишел оттам царят, не се знае. На сутринта трима души от нашите, турците, отишли на бостана и питали бостанджията: «Тука такъв и такъв човек минавал ли е?» Бостанджият угадил работата каква е и рекъл: «Такъв един човек мина оттука, ама отколе, когато сеях дините, а ето сега те узряха вече. Чакайте да видим, ако има някоя узряла, да ви откъсна да се поразхладите» — и отишел та им откъснал, и те били всички узрели. Изпратените взели дините и се върнали при войската си, та казали каквото чули. Воеводите направили съвет и решили да ударят града съгласно и доде да се върне царят, да

* Не помня сега от кого и как съм чувал за това нещо, как побягнал царят по дини по времето и как ги благословил, че узрели преди време. Туй го чувах изпосле от някой друг българин, а не от турчин. Имаше само, че на царя конят бил подкован наопаки, задник, като бягал. Но туй има да съм го чувал три-четири пъти в приказки за други места. Например в Разметаница, до Дупница поотсам, съм го чувал два-три пъти, хем за цар Самуила (жителите не знаят ни името на царя), но тамо има да се говори на два и три пъти, като бягали с конете, ковани назад, от една крепост в друга, още казват, че се били против гърците.

свършат така или онака. На сутринта захванали да бият града и в три-четири дена успели коджемкити. Тогаз градът бил на парчета: Долна махала и царските сараи една крепост; исарът, или височините горе, друга крепост; и трета крепост под Френкисар* нагоре край реката, та до Башхамам. Освен тези три крепости имало и друга, която била отвън докъде Болярската черква.** Тя била не дотам яка, затуй нея превзели най-напред и после другите.

---

* Френкисар, ето едно име, спазено чрез турския език в разстояние близо от 700 години. Той е правен може би още от Асена I като украшение на града, а когато уловил Исака, гръцки войвода, при Сер, вижда се да го е затворил вътре; но правилно е добил Френкисар такова наименование при брата на Асена — Иваница Калояна, който имаше кървава разправа при Одрин с Балдуина, френския цариградски император, когото той улови жив и го хвърли в темница на 1205, та после го изведе и в страшни мъки погуби с всичките му другари френци. Оттогава види се да е останало името Френкисар на тоя стълб (кула), както и на махалата отдолу край реката — Френкисар махлеси, — които и до днес имат същите имена.

На 1877, когато пръв път отидох на Исара, той не беше друго освен преломен един вехт стълб, отвътре видеше се като преправен с допълнителен градеж и извътре имаше четири-пет остри и криви железа настърчели. Този стълб, или Френкисар, е, дето е черквата, или по-добре джамията, срещу нея по-ниско на южния край над самата канара, по-високо на Френкисар махалеси. Иречек не казва нищо за него, напротив, не знаем от кого е чувал и взел никъде и от никого неизвестното име Царевец, та го употребява. Има истина един Къзисар тука, но той е през реката оттатък; там срещу джамията и срещу Френкисар, дето изтича водата от Арбанашкия женски манастир, имало ли е нещо тамо долу да види, отдалече не личи. Дали пък турците го наричат Къзисар зарад Арбанашкия женски манастир, не зная. Има по-надолу срещу митрополията един извор, Селисфор наричан, но той е спрял и не тече отдавна. Питах дядо Грока за това и той ми каза, че ходил там и тъй се казвало това място, но бил затулен откъде джамията и градежът му личи колкото четврт на Трапезица.

** Болярската наричана черква «Успение Богородици» е оная черква, що е подновена сега в 1843 година. Тая черква аз мислех да е дървена и не съм твърде ходил в нея, защото ми е през три-четири махали далеч, но сега, както щях да пиша това, сетих се, че имаше един хаджи Пантели Георгиу, именуван сега дядо Грок, в София, който имаше къщата си до самата «Света Богородица», и че той трябва да знае нещо за тази черква. Виках го и го попитах. Той ми изприказва, че доколкото той помни, черквата била каменна и много здрава. Освен това, когато я разкопали, били отгоре с гръцки букви изписани светиите, но пак нам де са намерили един камък български, на който пишело, че черквата е правена по-отнапред, в българско време, около 800 години. Поп Иван Лясковчанинът, който знаеше български, но четеше гръцки, и той го бил прочел и после

Знаете ли отде се е превзело Търново най-напред? Не знаете. Аз да ви кажа сега отде се е превзело най-напред и да го запомните, че да го приказвате някога на вашите. Чуваш ли ме, малко момче? — обърна се към мене и като че ме питаше. Аз не помня сега какво му отговорих и дали му барем отговорих нещо, а за слушане, слушах като малък дявол. — От Кесик кая до 200 или 180 мерки, разкрача, към Каябаш, дето е сега чешмата, оттам малко възсукано към пладне има една уличка и слазя към източните врата на бабукчийската чаршия. Току насред пътечката или на долния край тя е малко изкривена до бабукчийската чаршия и е навътре; там има една пенджера, току на прозореца железен отвътре има една глава от камък на гроб. Туй е главата на «Адил баба»*. Той се е

с владиката не знам къде го дянали. После нам де копали около черквата, та изкопали много гробища, и пак на друго място имало купчина изкопани гробове с извънмерна височина като Джидови кости. Научих се по-подире, че един кръст голям пиринчен, намерен на Трапезица, бил донесен на тая «Св. Богородица», дето го развалили отпосле и направили три кръста от него, та ги поставили горе на темплото; имало кандилница голяма сребърна и други много работи с български слова, но ги развалили и изпродали на куюмджиите, когато правили черквата.

Иде ми на ум, че когато градяхме черквата св. Димитрия, понеже и аз бях там като брат на казанджийските момчета, то вечер от училището все ходех при тях да ги прибирам, и един ден ми казаха, че намерили един кръст в скалите на Търново, в Трапезица, и го занесли на владиката, и толкоз се чу за него: едни казваха, че бил пиринчен, а други — че бил златен. Напомням си сега, че на 1861 или до 1863, като бях учител с Н. Михайловски в Търново, една книга, български ръкопис, се намери в една къща на тавана до черквата. Тя бе от св. Троица от манастира, имаше и нещо преписано на края, но не знам сега къде е.

* Тези места колко съм ги обикалял в турско време! Те бяха точно така, както ги описвам. И камъкът гробни с каменната глава също тъй бяха. Най-подир като бях в Търново, тия места бяха развалени и изпозатрупани и кой знае досега още седят ли.

За Адил баба, просто по български — Идил баба, ние сме и друг път писали, сега пак ще пишем, за да изкажем, което не сме изрекли. До този час, когато хаджи Хамза ни приказваше с баща ми за него, аз имаше повече от 10 пъти да бях се мяркал татък: там минувахме, когато ходехме зимно време или при пролет за таменуга, жълт минзухар и син бъкалчец, а лятото пък там ходехме за слетикоса, за гъцабури, за люлека, дето растяха дребни дървета люлекови около гроба. Този гроб, който по български се казва Ж и д о в или Ж и т о в г р о б, а по турски Адил баба, което е все едно, лежи на Карталета, или Орлиния баир, както е другаде писано, но не на всичкото отделение, а на края към реката Янтра (Етър), пак нависоко, но по-равно от другаде, към северозапад от Търново 15 или

вмъкнал в Търново най-напред от Каябаши надолу. Тука са го съзрели най-напред и се спуснали връх него, та го ранили, може би и убили, но подир него наскачали и други много и не могли да ги смогнат и те превзели Търново и останали вътре. Казват, че на това място го бил навел някой си евреин от градска страна и като паднал там, отишел да го види дè е ранен и познава ли го някой от българите, да го гонят, че тук, че там, та тука го стигнали и го убили. Те не салт от него, но и от другите жидове, що имали в Търново, теглели от тях, додето се разбягали и разместили.*

---

20 минути, дълъг е до шест метра и по-широк от метър. Ние, като минувахме край този гроб, вземахме си камъче отстрана и го хвърляхме на гроба. Знам, че казваха за проклетия, но тогаз каква проклетия казвахме, не ми е известно. Никой от момчетата ми другари не можеше да ни разправи какво бе — един едно разказваше, а друг друго. Знам добре, че един път сварили бяхме кадията и мюдюрина с други пет-шест турци, с един овен бяха дошли там на Жидов гроб, та го заклаха там и го оставиха и си отидоха. А два или три пъти сме намервали там кадъни, че носят от касапницата дробове, глави, та ги оставят там, а орлите от търновските боази идеха, та ги вземаха и ги отнасяха на гнездата си.

Едни от момчетата казваха, че когато турците нападнали на Търново, имало един жид, правел нещо предателство на турците, и го усетили българите,та го ранили,а той бягал, бягал, че тука дошел и се спънал у една къпина и паднал, та умрял и нарекли гроба Жидов гроб. Оттогаз и досега хвърляли и турци, и българи по едно камъче за провала.А други привождаха разказа от старо време, когато жити или жети, народ гети, живеел от другата страна, отдясно на Янтра, че минувал отсам реката тука, да прави измама на житата, та го подирили българите, които били тука тогаз, и той, като рекъл да бяга, спънал се о къпината, та го убили и гроба му нарекли Жидов гроб. Аз по-напред го чувах по старому Житов, а не Жидов гроб, и досега повечето се така чува, може би по погрешка на децата, а това се види да е останало от нападението на турците на Търново и да се казва Жидов гроб. Но и така да е, любопитното си остава нерешено — защо Жидов гроб да носи турското име Адил баба? Пò от старо време да е, купът щеше да е несравнено по-голям и турците не щяха да имат нищо там. Или е обичай такъв у турците, що когато ще раздават на птиците храна, да избират най-високите места, каквито има Самоков, дето е Касъм баба? Там изнасяли турците глави, дробове и мъкнели камъни отдалеч да ги хвърлят за възпоминание, а пък българите ги хвърлят и махат оттам.

От Ихтиман към Самоков кога отиваш, дор не си отишел до Искъра, има едно село — турците, като по-много от българите, казват го Авликьой. Там има два ли, три ли гроба дълги, казват ги жидовски или житомерки. Това показва някакъв турски размер.

* Жидската или еврейската махала е била от запад на Трапезица в междините нейни и в реката Янтра от Данчов камък, додето

Тъй се превзело Търновото без цар. Къде е бил царят им, не се знае. Подир някое време чул го султан Мурад и проводил, та го викал, чунким били приятели нещо си, и той отишел и останал в Едрине да живее, додето умрял ли, какво е станал, не се знае. Казват, че те били нещо род с Михал бея, и когато той, Михал бей, правил джамията, той пък правил моста и изкарал го да има и кръстове извътре.»*.

2

Приказваше ми големият Марко, хекиминът, на 1850 да е слушал от хаджи ефендия, 80-годишен турчин, че преди 300 или 250 години изгоряло Търново, само една къща останала на Исара.** В това време една богата турска библиотека изгоряла с много книги и други стари работи.*** После пожара улемите и бейовете се събрали на съвет, та размислили и приказвали как да възпрат тези загуби, които ги постигнали, и решили да се турят няколко писци, за да препишат всичко, що се намервало

сега се продължава българската махала на св. Петка в Долна махала.

* Аз съм бил като жител в Едрене и ходил съм до десетина пъти там, но не съм се усетил нито сам да прегледам, нито да попитам някого има ли таквиз някакви направи като кръстове по тях и ако има, то ще да е чудно наистина.

** Види се само Исарът да е горял.

*** Трябва да е изгоряла черквата или джамията, която се казва по български «Св. Петка», макар да казва Т. И. Шишков, че я правил Гази Феруз бей в 839 от Хежра хаджи, и Калфа споменува, че я правил Завне Ватал Чит Ферис бег. Аз, според разказа на д-ра Васила Хаджистоянов Берон, като съм гледал черквата, превърната на джамия, забелязъл съм, че е наедно правена: или така, да е изгоряла, че е правена и доизкарана така, или е съсипана по-отнапред, а че после е събирана тъй. Колкото за завоевателя, що правил черквата на джамия, че бил Фернес, или Гази Феруз бей, ще да имат право и двамата казани автори, защото, доколкото помним ние, Феруз бей потурнакът, като беше паднало веднъж минарето на джамията, беше настоятел и меймарин да я прави; а брат му (не ми иде на ум сега името), по-младият от него, казваше, че тя им била мираз от дяда им Феруз бея да я правят, и приказваше, че имали у тях си един ферман за това и два-три други, от които единият бил български. Той щеше да ни го донася уж да го видим, но аз отидох в Цариград после и не зная друг виждал ли го е. Те са потурнаци в Шишманово време и държаха селата Летница, Павликяните, Бяла и други.

частно записано, и от каквито книги имало у частни лица преписани съставили нова по възможности библиотека, която е основание на днешната библиотека в новата, най-голямата турска джамия в чаршията. Хаджи Есат ефенди, син на речения хаджи Хазма ефенди, който прочел тази библиотека, що била до подир падането на Турция, приказвал много любопитни неща за българската история, за превземането и падането на България.

ПРЕДАНИЯ ПО ПАДАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО

По онова време, когато турците нахълтали в България и били превзели някои крайморски места, цар Иван Шишман бил излязъл от Търново да обиколи западните страни на царството си. Стигнал София, оттам отишел на Рилский манастир, после на Самоков и оттам слязъл докъде Костенец и потягал там калетата. Турците превзели Разград и наближавали с войските си къде Търново. Царицата побягнала от Търново, а този, който пазел хазната и царските книжа (архивите), взел каквото можал да натовари на три катъра и потеглил с тях по Балкана да ги носи къде Самоков. Но в Балкана, като се заскитал в едни стени и непроходими клисури, една катър паднал, та се убил, и той като видял, че не ще може лесно да излезе с катърите, дръпнал, та ги стоварил татък в една пещера и там, както можал, заровил книжата и друго каквото носел. После излязъл, та по стените татък наоколо издълбал една чотра (плоска), една кукувица, един теглич (кантар) и до него един голям кръст, а о него окачен един малък кръст. Тези белези показвали уж: чотрата — чух, куковицата — пролет, тегличът — теглилата, а големият кръст — християнството. Малкия кръст, що бил закачен о големий, не мога сега добре да си припомня за него какво казваше разказвачът, но в ума ми се е втълпило като да показваше нещо за царя или за царицата. Оттам после зема един катър и хваща пак по Балкана на посока все къде Самоков.

Вървял през деня и през нощта, на утринта стигнал на един манастир и там останал, та се покалугерил. А царските книжа и каквото имало от хазната останали по Балкана и никой не знае де са и къде са.

Тази приказка чух аз на 1854, когато пръв [път] отивах по сухо за Цариград,отвъд Едрене на Сазлиядере, от кираджиите из Търновско, като си пасяха конете и чакаха едного от другарите си, що бе останал по работа нещо в Едрене. Кираджиите бяха се заприказвали нещо по малджилък и много други такива малджийски приказки разказваха те, но тази ми направи по-силно впечатление, като що имаше някаква свръзка с историята, и аз я запомних, доколкото можах. Не помня сега, тогава ли бе наскоро, или по-подир като бях пак в Цариград, аз четох в «Цариградский вестник» (коя година, кой брой, не мога да кажа) едно описание за село Жеравна. В това описание се говореше за подобно едно предание, че татък нейде, уж около Жеравна се ровило, та се крило нещо в старо време. Навярно сега не помня как бе то, но знам, че това описание ми напомни тази приказка и ме подбуди да я приложа в записките си. В Трявна изпосле един път аз разказвах тази приказка на отца архимандрита Витанова, а той ми каза, че знае навярно как по-горе от Трявна в Балкана при колибите Велчовци има такива някакви стени, на които има издялан един кантар, и че от дупките на тези стени татък отблизу извадили някога пари и сега даже се намервали татък дребни сребърни пари, но турски.

От този разговор години се минаха и аз имах злочестината напоследне във войната руско-турска да изгубя вЕски Загра с другите си записки и тая записана малджийска приказка.

По времето на първия софийски преврат, 1881, аз посетих Рилский манастир и в нямане какво друго да чета зех да прочета описанието на Рилский манастир от отца Неофита. В него аз срещнах за стария манастирски устав как го преписал някой си Дометиан свещенноинок от пергамента на проста хартия и записал: «За не кожяная хартия, на коя беше написан сей завет, скрывен бист с иними мънастирскими вещми и книгами прилежно ради тогда належящаго страха от нечестивих чяд агарянских. В лет. от създ. 6893, от Р. Х. 1085.»[1] Ще каже, че по онова

[1] Коженият пергамент, на който беше написан този завет (устав) бе скрит с други манастирски вещи и книги поради напира-

време таквиз работи правели — криели някакви си книги и други драгоценни неща. Това ми нанесе пак на ум горната приказчица и ме подбуди вторично да я запиша, доколкото я помня, а като е вече записана, сторих и да я обнародвам. Кой знае какво е ставало в миналите години и какво може да се случи занапред. Нека има на бял свят и такваз една малджийска приказка.

* * *

Сега не ще бъде зле да поразправим за историческата страна на гореприведеното предание. Това, що се казва, че турците нападнали на Търново откъм Разград, среща се и с други исторически разкази. Също се среща и това, що се казва за Шишмана, че излязал от Търново и ходил в Рилския манастир. За това свидетелствува хрисовулът, даден на този манастир. И туй, дето слязъл до в Костенец, та поправял калето, и това ще бъде вярно, защото и днес една махала в Костенец* носи названието Шишма-

щия тогава страх от нечестивите агарянци. В лято 6893 от създаването (на света), а от рождението Христово — 1085» (ч. сл.).

* На 1882, когато щях да пътувам по тия места, г-н Бобчев, нинешният директор на правосъдието в Румелия, при друго, що ми разправя, разправяше нещо за обичаите в Костенец, казваше ми още за някои названия на места от тези страни, които срещнал в някои турски стари тапии, и ми наръчаше да разпитвам за тях. Те бяха именно река Риндже, както казваше той, при Костенец и село или място Досигеро при с. Гуцел, служещи като предели на места. При другите сведения, що събирах, аз разпитвах и за указаните места, но от никого нищо подобно не можах да чуя. Един път сам се замислих върху тези думи и представях си като как трябва да са написани те по турски и воден от познание на местностите, дойдох до заключение, че реката, наричана Риндже, не е друго освен река Рибница при Костенец, която, написана правилно по турски и четена, както трябва, ще каже Рибниджя, но побъркана с една нотка в писането или четенето, без познание на местата и без подобающо съображение, така излязва от Рибниджя — Риндже. После, като бях в Гуцел,* та разгледвах местата и разпитвах за Досигеро, от никого не можах нищо да науча, та пак сам наспоред местностите дойдох до заключение, че названието Досигеро не е нищо друго освен поместно произношение до Искеро, според както го е записал честитият молла от устата на селяните. Доколко са верни тези мои предположения и заключения, аз не мога сам да кажа нищо, но възползувам се от случая да изкажа мнение при разясняването на български названия, писани по турски, което вярвам ще ни се случи неведнъж при обясняване старите названия на някои местности.

нова махала, остатките от поменуваното кале и днес стърчат над Костенец, което се вижда да е било в него време погранична твърдина между турските владения в Тракия и българските по горното течение на Марица и на Искър. Вярно ще да е и това, що се говори за избягването на царицата от Търново, когато наближили турците, защото се среща донейде с друго едно предание за падането на Търново, което ще разкажем по-насетне. Сега няколко думи само или по-добре няколко предположения за пътуването на загадъчния и, тъй да кажем, баснословния пътник, за когото преданието говори да е пътувал с царските книжа от Търново за Самоков. Вероятно той, ако положим, че в преданието има каква-годе истина, не се наел току-тъй да пътува без никакви съображения. Той предполага се, че поне на приумица все е знаел накъде е и де се намира Самоков и по най-простите съображения, като е тръгнал по Балкана с намерение да търси Самоков, за главна опора на пътуването си той трябва да е имал да стигне веднъж до р. Искър, и оттам лесно би било да намери Самоков, който стои почти на главата на тая река. С тази цел той, ако не би искал да върви по известния тогаз явен път за София, можел би да тръгне по една обща посока към запад и воден от главния хребет на Балкана, да стигне до Искър, като се е придържал или о северния склон на Балкана, и да излезе татък нейде къде Черепишкий манастир или по-горе към пустия и разорен днес манастир. . . Или ако е превалил накъде южния склон още откъде Троянския превал, и да излезе източно отвъд Калофер на голямото село. И да е попаднал в притоците на Тъжа, напр. в тамкашното Качидере по турски, а по български днес наричано Светица, приток на Тъжа.

По някои стари записки аз търсех някаква си твърдина Троица по висотите около Шумен и намерих тази твърдина с турско село до нея под название Турджа. По същите записки аз търсих селото Граматик в Айтошка околия и намерих същото село на указаното място под название Керметлик. Граматик, написано по турски, може да се чете и Керметлик, както може да се чете една и съща дума, написана по турски, с буквите кръкчкюркчи, кюрекчи, черврекчи и кьоркечи.

* Г у ц е л, припланинско село в Ихтиманска околия на левия бряг на Искър, недалеч от нагорното течение на Марица. За обяснение названието на това село аз ще припомня на читателите названието на славяните жители по планините на Карпатите, които са малоруси, но наричат се местно гуцели и гуцули, и ще прибавя, че днешното село Гуцел в Ихтиманска околия е преместено от друго, по-нагорно село.

ПРЕДАНИЯ ЗА ЛИЦА И МЕСТА ОТ СТАРА ЗАГОРА

Акарджа, махала в Ст. Загора, лежи в източната част на града, която пострада най-много във войната на 1877 г. В турските архиви е наречена Кайнарджа. Местността, дето лежи тая махала, е много водна, има и много текущи извори, които в засуха понякога пресъхват. Има предание, че току над тая махала към север, дето бяха бостаните, отнапред било азмак (голям потръсък) и дълбоко блатище, та когато нападнали турците на града, последният тамо воевода, като се бранил, доколкото можал, и видял, че не ще може да устои и тряба да се предаде, попитал жена си какво мисли да прави, ако влязат на турците в ръцете? «От царица робиня — рекла тя, — то е нещо ново» «Ново е — рекъл воеводата, — защото по ветому цариците ставали робини, ама пак на християни царе, а тези са турци.» «Че като са турци, хора не са ли? Или защото са турци, нашите царе и гръцките затова им дават сами с воля дъщерите си и сестрите си?» — рекла жената ядовито. Подир малко воеводата попитал дъщеря си, момиче още младо: «Какво ще правим, дъще, ако ни хванат турците?» «По-добре на дъното в езерото, а не в ръцете на турците!» На другия ден преди зори воеводата впрегнал каляската и зел жена си и дъщеря си да бяга уж и ударил през потръсъка в блатото и там потъва, та се удавя с жена си и дъщеря си. Види се, че преданието се основава на мисълта, че жената на воеводата е била царска дъщеря или от царски род на търновските царие.

Това предание не свършва тук, а продължава, че останалият наместник на воеводата през този същия ден се условил с турците да предаде града, ако му позволят да излезе свободно с войската и гражданите, които искат да идат на друго място в България. Турците приели условието и войската с някои граждани излезли, та отишли къде Балкана. Като станало мир и се отстъпила всичка българска Тракия на турците, до полите на Балкана, българското правителство поселило гражданите в Мъглиш, което било погранично село, а войниците поставило в прохода, дето е сега Калофер, тоже на границата, да

бранят прохода. А защото Стара Загора се казвала отпърво, в българско време, Бер, то войниците нарекли мястото на прохода, дето ги поставили на стража, Бер, което място изпосле поради многото станали битви с турците и нещастни за тях нарекли го Карафер (а българите Калофер). И тези войници на прохода, като били без жени, нападали на пограничните села в Турско, та грабели жени и моми и увличали ги в непристъпното си жилище. С тази цел те нападнали една нощ на Бер (Стара Загора), по споразумение с жителите останали в града и отвлекли до стотина моми и жени и това станало причина, че турците изпъдили останалите жители в града и не допущали на никой българин да живее в града освен арменци и евреи из Одрин. А изпъдените от града българи едни отишли в Калофер, та се заселили, а други направили новото село срещу Бешбунар до боаза.

Свещеникът, който ми разказваше това предание, уверяваше ме, че дядо му бил уж от това село и се преселил в Стара Загора и той казвал, че това го имало писано в Ново село на един дамаскин. Той прибавяше още, че в Ново село живеели българи; те били повече лозари и търговци, които имали дюкени и мази в Ст. Загора и дене идели, та търгували в града, а вечер си ходели в Ново село. И когато вече се умирил орталъкът (светът), изпосле новоселци напуснали селото си и се преместили пак в града.

Това последното предание за Ново село аз го бях чувал от мнозина други и развалините, особено гробищата на Ново село, личаха до 1876—77, но аз мислех, че то село, както и много други, в размирните кърджалийски времена се е преселило в града, нещо обикновено, което е ставало и на много други места, но подир записването на горното предание аз поисках да изуча този въпрос, като по-близък до времето, в което живеем, и наистина можах да узная, че новоселци имали дюгени в града, които дене идели, та отваряли и продавали, а вечер си ходели в Ново село, и че те се преселили в града много по-рано от кърджалийските времена и преместили се скупом с черквата си заедно, като направили черквата св. Димитрия като къща с комини и пренесли тамо иконите, кандилата и много ръкописни черковни книги. Това като узнах, аз ходих в черквата и намерих всичко, както казваха, само ръкописчи книги нямаше освен няколко изпокъсани листа, що се

търкаляха по тавана. Намерих и надпис на черквата дървена, кога е правена. Летоброенето сега точно не помня, но знам, че беше 1713 ли, 1723 ли, с една реч, много по-отпосле от кърджалийските времена.

За арменци аз знаех, че в Загора няма, но като зех да разпитвам, узнах, че имало някоги, та живели колкото на последне време в Сливен, и намерих гробищата им с арменски надписи на запад от града. А за евреи имало няколко къщя само отнапред и преди 1840 придошли още няколко от Одрин.

Свещеникът, който ми разказа горнето предание, беше малко лафазан, т. е. обичаше да приказва множко, та между това и да поизлъгва малко или да уйдурдисва и да наднажда приказки. Името му бе поп Станчо. Той служеше в черквата «Свети Никола» и къщата му беше току под пътя отдолу. Той бяга с нас по Търновско и после се завърна и умря. Приятелите в Стара Загора могат да се усетят за него. Когато най-напред аз чух и записах туй предание, видя ми се твърде интересно и любопитно и записах го просто по любопитство и отнесох се с него просто като предание, а още като предание, чуто от такъв съмнителен извор. Но изпосле, колчем се замислях над него, аз виждах, че в това предание като че ще има и някакво основание, защото авторът му, свещеникът, колкото и да беше човек, който да уйдурдисва приказките, тая уйдурма надминаваше неговите познания и горе-долу историческите събития, на които указва. Затуй дойдох до заключение, че те ще имат някое основание и той ще да го е чул от някого, който трябва да го е чул от друг, който трябва да го е чел или от писан разказ през други уста да го е слушал. Аз начнах да разпитвам за събитията от по-новите времена и да изследвам по-общи съществуващи предания, от които ето какво се оказва. Свещеникът, за когото става реч, не е бил от Ново село, следователно поизлъгал ме, но че преданието за това село е истинско. Общо предание има, че в Загора не се позволявало в твърдинята, додето траяла тя, да живеят българи вътре. Това е бивало и в много други места, каквото доскоро във Видин и в Ловеч, па може и в други места — на българи не се позволявало да живеят и в града вътре, и извън твърдините, и колкото по-трудно се превземал някой град, това запрещение е бивало по-строго.

Тоже преданието е вярно за новоселци, че имали дюгени в града, дето идели дене да продават и вечер си ходели в Ново село. За преселването им в града аз мисля, че както е станало с много други села в други градове и в същия град с други села, които в размирните кърджалийски времена са се преселили в градовете, за да се запазят. Но за Ново село излиза това, че те са се преселили в Загора много по-отколе и точно тъй, както казват, скупом и всички наедно съставили една махала, дето си направили и черква под име **папазези**, дървена и с комини, в която преместили всичките си черковни принадлежности, като икони, кандила и чаши, а за ръкописни книги не можеха да потвърдят. Но аз помня, че в библиотеката на Старозагорското читалище имаше повече от 5—6 ръкописни и старопечатни книги, които мисля, че може да са ги прибрали. От тях някои бяха подписани на корите и извътре и показваха, че бяха пренесени от приискърските села, откъде Враца и София.

За преданието на потръсъка и блатото над града, аз го чувах от мнозина други, които казваха, че го имало и като го изпълнила водата, избила уж в махалата Акарджа, като по-ниска, и от това имало доста много чешми. Уверяваха ме, че тая махала била изпърво много по-влажна и по-мочурлива, но като се направили чешми и се изкопали почти във всяка къща герани, водата се събрала, мястото позасъхнало и се позатегнало, а при все това в бостаните, дето бил потръсъкът и блатото, и сега имало търсища и мочурливи места. После аз имах случай в старозагорските села, каквото в Памукчи, да видя други такива потръсъци и всред тях езера малко по-дълбоки, в които се въди и риба, а още по-добро понятие ми дадоха за това и разните наричани д и п с и з и по азмака в Новозагорско, тъй щото донейде и това се оправдава.

КАБАДАИИТЕ*

Прозвището кабадаия е свойствено на турския език, от турците то е минало и у нас. То се отдавало от най-напред

* Съставено в по-главното от разказите на баща ми, на поп Андрея Робовски от Елена, отчасти на архимандрита К. Витанова из Трявна и на разни други лица.

като прозвище на частни хора, които се носели някак погирджик, от каквото изобщо ходят другите, или които се домогват с носението си да покажат като че са уж поотлични в нещо от другите подобни тям. Всякой, който би искал да се покаже нещо повече от какъвто е или ходи по-башка някак от обикновения ред, прозивали го кабадаия и поведението му или обноската му наричали кабадайлък. Напр. който не си облича връхната дреха, а я намята само и ходи така наметнат или си държи ръцете отзад, или носи накриво гуглата си, капата си, казват му: я виж какъв е кабадаия, кабадайлък продава. Таквоз значение има тая дума и сега у нас. Но прозвището кабадаия било е известно някога и с друго значение, отдавано при други случаи на хора, които преносно някак подпадали само на тая категория. В последната половина на миналото столетие, а още повече в първата четвърт на сегашното тая дума била добила още друго едно значение, по-ратолюбиво и по-войнствено: тя е означавала ратници, но за различие от другите видове ратници те се наричали не ратници еничери, нито ратници войници, даже нито просто даии, а предумишлено — кабадаии.

Турците при завоеванията си още от Азия били въвели системата на еничарите, система колкото безнравствена и безчеловечна, толкоз и коварно измислена и душмански приспособявана в ущърб на християнството и в полза на мохамеданството.* С преминуването си в Европа те провъзвели тази система още повече и я усъвършенствували. Из най-напред те крадяли християнските деца, после ги вземали силом и най-подир узаконили да вземат редовно всяка година и в много по-широк размер невъзрастните християнски деца и под предлог да ги възпитават уж по

* Кога, как и по кой начин вземали турците християнските деца за еничари, подробно не е известно. Гърците наричали това Παιδομάζωμα, т. е. събиране на деца. На български не съм срещал други сведения за това освен на 1847, като бях учител в Ловеч, виждах едно ръкописно евангелие, в което писателят, като преписвал наред, спрял преписа от евангелието и в същите редове прави следната бележка: «Кога писах, дойдоха и казаха ми, че проклети мюзевири ме навадили на три клети агаряни, че имам деца за еничари, а моите деца не са за еничари, мали са; зато како писах, не знах що писах, не знали мюзевири сами себе. . .» На другото, едно пак ръкописно евангелие, имаше друга една бележка. За тези евангелия питах по-лани и казаха ми, че Мирю Павлов ги взел и сега не ги знаят де са. А моите преписи пропаднаха и сега толкоз само можах да си припомня.

войнишки да ги тласкат по военните лагери, после да ги потурчват и под името еничари да образуват от тях цели полкове, които съставяли ядрото или ядката на постоянната у тях войска. Освен това те се ползували при условията с покоряваните, като прибирали по-ратоборните от тях и ги задължавали под име войници да участвуват във военните им походи и да теглят всичките тегоби на военните им предприятия. Такава е била главната сила на турското царство и с тазито главно българска изневерена сила под името еничари, и с онези български войници като съратници и помощници на еничарите турците са могли да издържат онези кървави битви, които са потръсили Азия и Европа и са направили онези завоевания, които са учудили света.*

Така са били работите в Турция до първата половина на XVII-то столетие, тогаз, когато турците вероятно по съображения, настанали от нови обстоятелства, за които дълго би било да разправяме, поискаха да престанат да се ползуват от помощта на българските войници и да изключат съвършено християните от участието във войните. Но като пресмятали върху лишението от една такава

* Турците из най-напред употребявали войската от еничарите само за нападения (юруш) с голи ножове, също и войниците, което става явно още от войната с Тамерлана в Азия и при обсадата, както и за превземането на Цариград, според както свидетелствува Хаммер, а по него и Ламартин. Тази ратна сила не щадели ни най-малко, а гледали само на изгодния за тях резултат на войната. А че тези редове ги подпълняли славените от Балканския полуостров, а главно и именно българите, за това не може да има никакво съмнение, защото българите са били най-многолюдното население на полуострова, а при това и най-близките и по̀ наръки за всяко изтощавание, кога как би станало нужда. Гърците и особено европейските гърци не са вземали никакво участие в тези подвизи на турското оръжие. Това се потвърдява както от известната им малобройност, така и от това, че никъде не се споменува за тяхното участие. Има даже сведения за противното в Епир, дето българското население по тези страни беше се огърчило още преди идването на турците в Европа. Когато в превземането на тези места турците поискали да подчинят на войнишкия закон 14 само села от 40-те такива на Загорската околия, в Янинско из най-напред тия нови гърци приели условията, но изпосле се пометнали и искали да изкупят слугуването си с пари, та въвели пагубния онзи обичай, дето да плащат особна дан — харач и бедел. Тези 14 села били задължени да дават само 326 войници, които за да изкупят, обещали се да плащат 16 730 аспри. Според някои направени пресметнувания една аспра чинела около 13 пари, или 3-те запълняли цената на грош.

ратна сила, която българите давали на турската войска, взели да мислят как би могли да имат същите тези ратници в чисто турски елемент. Те измислили да изтурчат цялото това население, което давало по-голямата част от тази ратна сила, което и предприеха, и сполучиха донейде, защото близо милион души българи са изтурчени по това време в тъй наричаната Европейска Турция. От то насетне турците не приемаха вече християни войници във войските си. Това събитие биде последен жесток удар за българите не само затова, че в турската войска нямаше вече да има християнски елемент, колкото затова, че в тези нови и фанатизирани прозелити се възобновяваше оная религиозна омраза, която беше усилена чрез еничарите. За християнския елемент в Турско наставаха тежки и усилни обстояния, като му се представяха много посъблазнителни и опасни примери за изневеряването и изнародването му. Български народ добиваше в своите еднокръвни изневерени братя най-върли религиозни и политически противници и притеснители. Това бе за българите един удар от най-жестоките, но той не бе смъртоносен, както може да са мислили неговите заклети неприятели, че ще бъде. Сто години се не минаха от това събитие и нуждата от християни българи ратници биде силно почувствувана в турските редове.

Във втората половина на XVIII-о столетие Турция се оказа твърде отслабнала и крайно изтощена държава. Оттогаз, кажи, захваща и настаналата в нея пълна анархия с кървавите онези междуособици. От една страна, в Цариград вилнееха всесилните еничари, от друга — аените, управители по провинциите, бяха достигнали до такова вироглавство и непокорство, щото не зачитаха за нищо омаломощената централна власт. Те не припознаваха никакви назначения от Цариград, не чакаха да бъдат назначавани, а сами се разправяха и настаняваха за управители, гдето им се харесуваше или гдето можеха да си извоюват силом такова място. Това ставаше почти навсякъде в провинциите повън, но особено в Румели, както тогаз се наричаше по-голямата част на Европейска Турция. В Тракия и в Македония, както и в Тунаялась (днешна България), нямаше ни един град, ни един колко-годе значителен окръг, който да се не вълнуваше или да не биваше развълнуван от съседния си или подалечен някой аенин. Честолюбивите, немирните, непокорните местни управители, аените, които чувствували себе си по-силни, въставали против по-слабите, ратували против тях, изпъждали ги или ги убивали, завладявали управляваните от тях окръзи или пък ги присъединявали на своите и тъй се разполагали с тяхната съдба, както и със съдбата на населението, както си щели, в смотрение само на своите изгоди, без да се стесняват ни най-малко от никоя централна власт, за която не щели ни да знаят. От най-напред борбата се водела поместно, само между местните аени, и в който окръг населението бивало повече турско, той аенин бивал по-силен, защото можел да набере по-много ратници наемници. Окръзите, в които преобладавало християнското население, били повече от обижданите, защото християните се държали настрана и не вземали участие в междуособните борби на турските аени, като било безразлично за тях бил този или онзи аенин. Но скоро и те били увлечени в партизанските кръвопролитни войни, подструвани и насърчани от самите си аени. В такъв случай ролите между воюющите се разменили, превес почнали да вземат аените на тези окръжия, в които преобладавало християнското население. Тези християни или българи съюзници на местните аени получили от тях ново название — кабадаии; от тях бивали повечето пандури, от тях назначавали бюлюкбашии и тези, които като телохранители употребявали сподирниците и прислужниците им, получили изключително названието кабадаии.

Тези междуособици на аените отворили път на бабаитите, тъй наречените ени тюремета, да излязат на сцената, та силом и с правото на ножа си да си извоюват чест и власт. Много от тези последните от прости краевци, както бивали, ставали хайти, набирали дружина, въставали противу местните управители, сваляли ги от управлението и се натрапяли за управители на населението хора прости, често от самите пандури, пазуванти, даже бивши телчари и говедари. Като се домогвали по тоз начин на власт със смелостта и предприемчивостта си, някои от тях и сполучвали, та дохождали до голяма сила и могъщество, завладявали и сливали във владенията си по три-четири или повече окръзи, прогласявали се за съвсем независими, даже някои се одързостявали да се възпротивят и на самия падишах и да се обявят против него. По-известните от тия ени тюремета е бил Пазвантоглу във Видин, който

от долне състояние — син на един потурнак пазувантин, — от просто заптие, какво бил, сполучил по тоз начин да стане владеющ във Видин, да се прогласи независим, да се противи на султана и да се бие против войската му. Такъв бил по-после Трестениклията в Русчук, както и Тепеденлията Али паша в Янина. Тези самопроизведени властелини се ползували от обстоятелствата, а още повече от съюзничеството си с християните ратници, които приемали в дружината си. В дружината на Пазвантоглу във Видин имало доста много кабадаии българи; подир него Трестениклията от прост телчар и говедар, какъвто бил из най-напред в Трестеник русчушки, станал после хайта, събрал си дружина, между които и доста българи; тъй на тези последните от дружината си, на кабадаиите, дължи той завладяването на Русчук, затова и при завземането на Търново той ги умножил. И когато бивший по него време търновски аенин Токатчията видял, че не ще устои и търтил да бяга, българите кабадаии от дружината на Трестениклията го изпредварили току извън Търново и тамо го усмъртили с всичкото му семейство.* Ахладоолу, един от търновските тюремета, като имал няколко привърженици и последователи от турците в полските села на Търново, поискал да се възпротиви на преобладаването Трестениклиево, но бил силом изгонен. А когато той побягнал в селото си Леденик (1 ч. от Търново) и се затворил в голямата и твърда там кула с намерение да събере дружини и да продължава борбата, Балабан бюлюкбаши (Стойко Балабана от Трявна) получил заповед със своите пандури и кабадаии да го преследва и той в три дни отгоре сполучил да запали кулата, да вземе на Ахладоолу главата и доде бил Трестениклията още в Търново, да я занесе и да я потъркули пред нозете му, за което освен преданието разправя и една народна песен.**

* До самата последня война се красуваха позлатените им гробове край пътя на Маринополе.

** . . .Стойку дружина думаше:
«Дружина, я са стягайте,
на Леденик щем да идем

кулата да бастисами. . .
Бегом си пушки пълнете
и по корем са влачете

откъм реката под брега,
изкъм полето в трънека.
Брега ни й нази калето,

търнето ни са табиите,
сяка купчинка — майчица,
а къртичинка — сестрица.»

(Уломък)

Това обстоятелство дало повод на Трестениклията да се запознае по-добре с българите и да се сближи с тях. Той станал, та обходил всичките балкански околии днес, които тогаз се броили големи села търновски: Габрово, Елена, Трявна, Дряново, Беброво, Килифарево, и на всяко място се позабавил, разпитвал за нуждите им, угощавал по-първите им хора, казвал им да си гледат работата и да нямат страх от нищо и от никого, ходил по хората им и въобще твърде дружелюбно и приветливо се обхождал с тях.*

На връщане от обиколката си по балканските села Трестениклията минал през с. Бяла, което такожде било тогаз едно от големите села търновски. Християнското население на това село били войници отнапред, та и по това време, както и по-подире, ходели още на Стамбол войници уж, а службата им била да косят сено и да гледат царските и пашовските коне, атове. В това време да се случи да бъде там и търновский владика Йоаникий** да събира владичнината си. Види се да е притеснявал за пари християните българи и те се оплакали на Трестениклията; той пратил на часа да повикат владиката. Йоаникий отишел, но като фанариотин, той поискал да уплаши или да смае провинциалиста аенин, та накарал да носят напреде му позлатената му сребърна патерица, с която служел в черква, и със сребърен синджир един

* В Трявна, приказват, той поискал да види Кара Геня, който бил застарял вече човек, но още се славел с това, че като хвърлял с шишането си на 450—500 разкрача да мери острието на някой забит ятаган, сполучил да удари така, щото куршумът се разсичал на две равни части. Приказва се още и това: когато Трестениклията поискал да иде на селското хоро да види хорото уж, а то повече момите, тревненските първенци попитали кабадаията Стойка Балабана как да постъпят в този случай — дали да направят хорото салтанатлия, или да го направят еснафска работа. «Не знам — рекъл българинът кабадаия — какво да ви кажа. Добър е, ама все е куче, а куче вяра май няма. Затуй, мене ако питате, малко по-простичко да стане хорото, момите да се облекат с по-вехтичките си дрехи, «покритото мляко не го лочат котките». В тази си обиколка той само от Дряново поискал и взел едно момиче, и то като се обещал, че няма да го потурчи и ще го ожени; това и изпълнил Трестениклията, като оженил момичето в Русчук за известния Тодор Минков.

** Той изпосле отишел в Цариград и там на 1821 г. бил обесен като подмесен в гръцката завера. Някои разказваха, че не бил той владиката Йоаникий, а някой си Макарий, ексар патриаршеский, който бил пратен да събира пари срещу дълга, що имал Йоаникий да дава на патриарха.

топуз, който като символ на политическата си власт носели тогава владиците закачен отпреде на седлото на коня им, що яздели. Но Трестениклията, види се, нито се уплашил, нито се смутил, но само се понамръщил, като видял това безобразие, и като седнал владиката, след хошбеш, какъв си ти, попитал го.

— Аллахън изинийлен, падишахън ферманъйлен деспот им[1] — отговорил владиката, като прибавил: Търнува деспоту.

— Като си търновски владика, що щеш тука по селата — попитал Трестениклията.

— Излязох да си събера воинията от християните.

— Що е то воития?

— Имдат, помощ.

— Е, имдата ти с топуз ли го събираш?

— Не, с ферман.

— Ами във фермана ти пише ли да носиш топуз? Какъв е този топуз и защо ти е?

— Тъй носят всичките владици, тъй нося и аз.

— Едно нещо, което не ми трябва, аз го и не нося; за салтанат да речеш, на вашия сан такъв салтанат не прилича — рекъл Трестениклията.

— Адет останало.

— Този адет го остави ти, тоя не е хубав. Хвърли ти този топуз, той на тебе не прилича, или го дай на някой делия. На таквиз хора топуз прилича, и то едно време, а не сега.

— Ферман ефендимизин — рекъл владиката, — което е равносилно с: ще изпълня вашата заповед.*

[1] Владика с божие съизволение и ферман.

* По кое време е давал Трестениклията тези наставления на Йоаникия, точно не можем да определим, но аз помня, че на 1841—42, като беше митрополит в Търново Панарет, той още носеше топуз. По това време идва в Търново Хюсеин паша видинский и когато на отиване го изпращаха аенинът, кадията, владиката и някои от чорбаджиите, Панарет, който вървеше наспоред почти с пашата, имаше от дясна страна на коня си закачен топуз. Приказваха тогаз уж че преди да излезнат из града, пашата, като съпикасъл, че владиката носи топуз, повикал Георгя Арбанасчанина, християнский представител в правителствения съвет, и му казал: «Да кажеш на онзи изитин, владиката, да хвърли онзи топуз и още веднъж да го не носи, че не може го отърва патрикът му. Владика ли е той, или делибашия? Попитай го.» Какво е станало отсетне, не зная, но оттогаз аз не съм видял вече владиката да носи топуз.

— Ами с тази чаталията тояга какво правиш? — попитал Трестениклията. — Тези двете замински глави какво показват?

— Нищо не показват, ами тъй останало от време да носим такваз тояга; то ми е пастирската тояга, с която паса паството си — рекъл владиката.

— А че ходиш ли ти да го пасеш?

— Айнамъсче. . . т. е. според вярата ни или според примера, който имаме. . . — рекъл владиката и не си доизкарал думата.

— Блазе на туй стадо, което овчарите му го карат с таквиз тояги на паша! — произнесъл Трестениклията иронически и после прибавил: Но пак добри моите кабадаии, като не ти са я вземали досега.

Владиката си премълчал.

— Ами по колко пари им вземаш пасмина и как събираш ти тези пари, на глава ли,или на връз хлебнина?*

— На венчило — рекъл владиката.

Трестениклията не можал да разбере отведнъж какво значение имала думата венчило, та попитал, и като му разправили, помислил малко и рекъл:

— Както се види, вие по-добре си знаете хесапа от нас. Ами какво правите тези пари, като ги събирате?

— Даваме ги на патрик ефендия — рекъл владиката.

— Ами на царщината не давате ли?

— Патрикът дава.

— Ами колко дава?

— Не зная — рекъл владиката, — ама той дава от две хиляди до десет хиляди жълтици.

— Че толкоз ли взема всичко?

— Не, взема и повече, ама нали трябва и за него, и той нали има масраф? В Цариград живее и конаци има.

— Ами харем има ли? — попитал Трестениклията, без да се забележи в гласа му дали от лукавство пита на присмех, или от простодушно любопитство.

— Таквоз нещо няма — рекъл владиката. — Нам ни е харам да имаме харем.

* Тогава, както и всякога, харчът се плащал на глава, а десятъкът на връз хлебнина, т. е. колкото души ядат хляб в една къща. наспоред тях разхвърляли на всяко село подвързания връз селото данък за десятъка. В балканските села зная този данък възлизаше от 3 1/2 до 7 1/2 гроша на къща.

— Ами таквоз, кешиш каръсъ филан? . . .[1]

— Нищо таквоз няма.

Трестениклията се позамислил и като помълчал малко, продумал с глас, ама като че на себе си да говорел:

— Аджаип — рекъл — план башлъ дийнек.

Тенджере калпаклъ чобан, яхот пезевенк.

О да булмуш нуфуз,

Яшя бабам топуз.*

После се обръща към владиката и казва му:

— Слушай мене ти, деспот ефендия, ти да станеш оттука сега, че да си отидеш право в Търново, да не ходиш да се скиташ по селата и кога ще излезваш друг път по селата, да попитваш в Русчук и аз ще ти кажа време ли е да ходиш да събираш пари от сиромашията, не е ли; сега не е време да се берат пари за патрик ефендия.

— Ами ферманът — рекъл владиката — какво да го правя?

— Ти, ако ти не аресва туй, което ти казвам, можеш, кога идеш в Цариград, да питаш тези, които са ти дали тоз ферман, какво да го правиш. Аз толкоз ти казвам — да станеш да идеш в Търново, хем ей сегичка.

На утрешния ден владиката Йоаникий заминал за Търново, а Трестениклията за Русчук.

Като се завърнал в Русчук, Трестениклията повдигнал да прави сюнет дююню (празник или радост за обрезанието) на сина си и за предлежащите подвизи на сватбата, които се състоели в борби, надпрепускания и мерения на нишан; калесал с турците заедно и някои от кабадаиите си и други българи, на които позволил да съперничат свободно с турците. Българите кабадаии се отказали да вземат участие в другите надхвърляния, но в мерене на нишан двете най-първи награди получили те.** В надпрепускването взели участие Карапапазовите синове от Елена, които били най-първи гидии (конеездци) във всичкия търновски окръг. Това е, ако се не лъжа, първо и явно надхвърляне на българите с турците и позволено от Трестениклията, ако не от завоеването им, а то поне откак ги изключили от войната. Между турците имало и еничари, които служели във войската на Трестениклията и се славели като най-добри кахрамани между еничарите.

И тъй, както рекохме, с помощта на българските кабадаии, ратници и повече доброволни съюзници Трестениклията от прост телчар, както бил в селото си Трестеник, и хайта в Русчук станал аенин в този град, после си присъединил и Търново с цялата му голяма каза и можал да достигне до такваз сила и могъщество, щото турската династия в Цариград, утеснявана от своеволията на еничарите, поискала покровителството му и го повикала даже на помощ против тях. Тая покана види се да е избавила Трестениклията от съблазнителния и гибелния пример на Пазвантоглу; тя е обърнала неговото честолюбие на въз друга страна. Той приел поканата и взел да се готви за поход, събирал турска войска, на която причислявал и отбор кабадаии от българите, и готов бил да тръгва за Цариград, когато една була (туркиня) станала причина на нечаканата му смърт. «Една жена му изяде главата» — казваха разказувачите, като побългаряваха турската фраза.*

---

* Трестениклията е бил ашик, свирел е със саз и съчинявал простонародни стихове, без да ги пише. В този случай види се да го е посетило вдъхновение и той не можал да се въздържи да се не изрази в духа на съвременниците си ашици-поети: «Със зъмински глави тояга, с калпък кат тенджера овчар, или старосват, и той добил власт, живей мой почтений топуз!»

[1] Еди-коя си калугерка.

** Любопитни са разказите за тези надхвърляния, но аз ги не помня твърде подробно освен надхвърлянето за мерене с шишане, за което наградата, получена от българи, някак ме е белким по интересувало, та съм го запомнил. Поставяли една стовна от 500 до 800 разкрача надалеч от мястото, дето ще мерят; това място трябва да е до някое дърво, на което дърво туряли халка, о която да се завържат наедно 4-те краища от синджири или въжа на едно леко четвъртито одре, на което възлизал този, който ще мери. Одрето се люлеело като люлка, но мерачът трябвало да застане на колена и като се позакрепяло одрето, той да стреля из ръка и да умери нишана, който не бил стовната, а една много по-малка търкаляста хартийка, залепена на стовната, та през средата на хартията да удари. Първий ударил някои си Мартинов, или Мартин, някой си кабадаия от Елена, и получил награда една биволица, втори пък сполучил споменатий Кара Геню от Трявна, а трети един от турците, които тоже приели награди по-малки.

* По сватбата за обрезанието на сина си Трестениклията имал случай да се запознае с жената на един ходжа от ближните на Русчук села. Тя била руменка, лична, хубавица и бездеткиня. Ходжата, като шишенджия, бил дошел в Русчук с жената си да се надхвърля с шишанджиите. Трестениклията я видял, запознал се с нея и без церемонии прибрал я в харема си, тъй щото ходжата, който дошел да се надхвърля за награда, останал без жената и си отишел на селото. Трестениклията не го преследвал, но той си турил на ума да си отмъсти, а още повече когато той, Трестениклията, подсторен

За да определим по-точно времето, когато живял и умрял този замечателен и честит трестенишки телчар, когото ние представихме като благоволящ на българите и доста снизходителен към тях, и за да можем да го разгледаме и от друга страна как е стоял спрямо българите, ние считаме за уместно да споменем и за друго едно негово дело. Под име джумбур, т. е. метеж, букария или бунт, в Котел се помни и приказва и сега, че върбишкий султан (в Герлово) се споразумял и наговорил с котленци, разумява се с котленските кабадаии, да ударят на Осман пазар, да изпъдат тамошния аенин и да предадат Осман пазар на върбишкия султан.* Нападнали градеца, победили аенина и го убили. Но върбишкий султан не се наслаждавал дълго на завоеванието си. Османпазарский аенин бил един от хората и любимците на Трестениклията, когото той бил поставил за управляващ в Осман пазар и Котел след завоеванието на Търново, защото и Осман пазар, както и Котел зависели политически и черковно от Търново. Като се известява за това, Трестениклията потеглил от Русчук с войска и два топа, изпъдил върбишкия султан от Осман пазар, влязъл в Котел, изловил от

от новата си жена, направил кьошк в селото на ходжата и ходел там с нея и без нея да се весели. Една вечер, когато късно през нощта той се веселил със свирни и кючеци на открития кьошк, ходжата не дремал, а възлязъл една върба тамо отстрана и чакал случай и сгода. Когато му дошло на ръка, шишането пуква и Трестениклията се гътва на място. Ходжата бил взел мерки да избяга и забягнал надалеч.

Султани били много и особено в карнобатските, сливенските, ямболските и енизагорските села и на югоизток по селата на Стамболския кър. Отнапред ги нямало, те нахлули в България при завоеванието на Крим от турците. Турция ги приела и тъй като по тези места спахии нямало твърде, а спахиите тоже били една военна сила в Турция, защото във военно време спахиите били длъжни със своите подвластни из турците да се явят на бойното поле, а християните под всякой спахия били длъжни да имат грижата за прехраната, превоза и други тегоби на воюющите под спахията им турци, под името султани те не били освен спахии, настанени от турското правителство по тия места. На запад от Стара Загора ги нямало, както и отвъд в Северна България ги нямало, освен във Върбица. Те в скоро време си въздигнали във всяко село почти чифлици и палати и много угнетявали населението и особено християнското. Атан. Ипсиланти в съчинението си «След завоеванието» казва изрично, че на 1674 султан Мехмед IV преселил в Кърклисийско 2000 спахии от Аккерман, Кили и Бенден из Бесарабия. Около това време били преселени и татарските султани, които бяли в отечеството си сродни на династията и всички почти князове.

кабадаиите котленски бившите съюзници на върбишкия султан, 18 души, и заповядал да ги набият на колове все покрай пътя от Котел до Търново. На местата, дето бивали набивани на кол тези клетници, там били и заравяни и тези места получили изпосле названието си от имената на набитите и на място заровените кабадаии. Тъй напр. Данкова могила казват на пътя от Котел едно място, дето бил набит на кол и заровен Данко някой си, кабадаия. Над Котел отгоре, на пътя към Тича, има тоже една Антончова наричана могила. Този Антончо тоже бил от числото на тия кабадаии, но когато да го натъкват на кол, той се скрил и две-три недели подире, като го уловили, натъкнали го на кол и го заровили на това място, което от това се нарекло Антончова могила.

Като разпитувах може ли да се знае около кое лято е последувало това, някои пресметнуваха и така на приумица ми казаха, че ще е било на 1809. Но аз, като сравнявам това с други някои околности, намирам, че ще да е било по-рано — или в края на 1807 г., или в началото на 1808, защото това е било наскоро преди убиването на Трестениклията и защото неговият наместник, бивший негов другар, сподвижник и единомисленик и като него тоже от прост род Мустафа байрактар, а изпосле Мустафа паша, като го наследувал в завладените места и намерил всичко готово за поход в Цариград, не се бавил никак, освен да назначи свои верни и нему предани хора по аенските места във владенията си и да чака да доведат ходжата, убиеца на Трестениклията, когото и обесил на същата върба, отдето бил гръмнал, а на втория ден потеглил с войската си за Цариград. Селим III, който ги викал на помощ, бил свален и убит от еничарите още на 1808. Мустафа байрактар сварил на престола Мустафа IV, който бил привърженик и приятел на еничарите и противен на преобразованията. Мустафа байрактар се споразумял с Махмуда II, свалил Мустафа IV и провъзгласил Махмуда за цар, а тоз го провъзгласил за велик везир. Но после в едно възбунтуване пак на еничарите Мустафа байрактар се затворил с някои от своите приближени в една кула в Цариград, дето били изгорени. Но това принадлежи вече на турската история и на историята на отурчените всецяло еничари. Ние споменахме тука за това, защото имаме данни да предполагаме, че между загиналите с него в цариградската кула негови приближени непре-

менно е имало и някои от българите кабадаии, и това ние предполагаме на основание разказа за Маня Кършака от Трявна, който бил един от кабадаиите на Трестениклията и после на Мустафа байрактар, с когото и отишел в Цариград.*

От казаното дотука става явно, че от тези така наричаните ени тюремета, или нови претенденти на аенската власт, някои са сполучили и после са се домогнали и на нещо по-голямо, защото те първи се възползуваха от идеята, дето да приемат в редовете на ордите си за ратници отритнатите и напуснатите от някое време насам българи, тъй що в тоз случай те имаха преимущество над онез, тъй да кажем, законните, назначаваните аени, които си служеха за поддържане на правото си само с ратници, набирани измежду турците. Вторите ени тюремета имаха възможността да набират и повече войски от многобройното християнско население, и по-верни, по-предани ратници. Защото трябва да изповядаме, че българите никога не се лишавали от храброст и смелост, но всякога почти, а най-вече по времето, за което говорим, липсувала им е всяка инициатива за самостоятелно предприятие, нямали самоувереност в своите начинания,затова все гледали да наблегнат главата си на чужди плещи. Те били верни и предани на чуждите интереси, гинели за тях, като се считали уж по-сигурни в сполуката и помалко отговорни в случай на несполука. Но това не е освен следствие на неразвитието им. От това настроение на българите се възползувало най-напред турското правителство и експлоатирало ги всячески във време на завоеванията си. От него се възползували тоже и домогателите на аенските постове, от него се възползували най-подир и разбойническите шайки на кърджалиите, които във време на анархията и на кървавите междуособици между

* Маню Кършака, като избягнал катастрофата в Цариград, капуландисал се при Еминджика Кърджелията, а подир, като станал той аенин, Маню се прибрал в Трявна, но като нямал ни дом, ни род, навъртал се все пак около субашата в конака. Него, като го подозрели в станал някой обир, хванали го и го затворили; приискан после от Търново, някой от конака пак или от чорбаджиите, негови единомисленици и съучастници, от боязън да ги не изкаже в Търново, нагласили сеймените, та го убили в пътя на Дебели рът, гдето и сега се казва мястото Манев гроб. Казват, че той бил едър и юначен човек и много як в ръцете: вземал нови конски подкови в двете си ръце и можел с ръце само да ги прегъне.

аените за власт и нофуз намерили случай да се надигнат пак те на плен и грабеж за обогатяване.

Ние видяхме българите като еничари и като войници и помощници на турското правителство, видяхме ги като кабадаии, ратници и съюзници на честолюбивите домогатели за аенски постове и въобще като такива в междуособните борби на аените, ще ги видим най-сетне като другари и споборници на кърджалиите.*

Разбойническите движения на кърджалиите захващат, доколкото сме могли да удирим, още от 1792—93. Но те състоели из най-напред в частни нападения връз някои по-незначителни села. А тъй систематическо и организирано разбойничество се явява у тях в 1796—97 и продължавало се до 1811, а чак до 1815—16 в частни пак нападения, както из най-напред. Разбойническата шайка на кърджалиите признавала един главатар, деляла се на две чети или орди, а в размножаването си — на три, четири и пет отделения с по един началник, назначаван от главатаря. Те ходели понякога скупом под началството на главатаря, когато имало някое важно предприятие, а инак ходели поотделно, всяка орда под отговорност на началника си, но всякога в зависимост от главатаря, на когото давали сметка за направения обир и внасяли му дела, който му се падал. Всяко отделение изнай-напред се състояло от по сто души, а после възлизали до по 400 и повече души, а всички възлизали от 2000 до 3000—4000 души. От четворицата или петорица главатари, които са имали въобще кърджалиите, най-известни и които са направили най-големите пакости на населението и на държавата, са Кара Фейзи от Гюмюрджина и Еминджика от едно хасковско село.** От най-напред те били до 500—

* Хайти наричат някои от кърджалиите, но то значи крадци, влъхви и въобще хора празноскитающи се, но не и разбойници такива, каквито били кърджалиите кръвници. Дахлин и даглии въобще ще каже горци, планинци, защото били от гористи места на Източните Родопи, а кърджалии се наричат по-определено от местността или нахията Султанери или Кърджалъ, днес Кърджалийска околия в Изт. Румелия. Но доколкото ние знаем, най-напред се дигнали някои от Гюмюрджийско и после цялата околия Султанерийска или Кърджалийска, като населена само с турци, взела участие в това разбойническо движение.

** На това село аз съм ходил лично, но сега не можах да му спомня името. Турците ме водиха извън селото в подножите на един каменлив рът, дето ми показваха в скалите две естествени дупки, подграждани по малко и казваха, че тях дупки насипвал Еминджика

600 души и тогава, дето влизали, вземали силом за проводници уж по-младите от българите и после ги придумвали или и насилвали да вземат участие както в боевете, тъй и в обирите. Но като видели, че малко могат да се надеят на такива силом вземани другари и ратници, които често или сами бягали, или известявали жителите да бягат, главатарите влезли в споразумение с някои от останалите стари воеводи от нашите хайдушки чети от кабадаите, които били на служба из по-напред, а още повече с кабадаите, които взели били да не са толкоз в употребение при аените. Те им доставили по-отбор дружина, та така е нарасло числото на кърджалийските разбойнически шайки. Тези от българите, които постъпвали в кърджалийските орди, задължавали се да ратуват против населението на турската държава без разлика между гяури и мюсюлмани, и то на определен дял от обир и плячка. Те били в пълен смисъл кабадаии, т. е. ратници съюзници, но в кърджалийските орди не всичките се наричали кабадаии. Думата кабадаии в лагера на кърджалиите взела някак по-определен характер. За редовните ратници главатарите усвоили новото название, при преобразованието на войската — нефер, което било и за турци, и за българи еднакво, а тези от българите, които се отличавали в смелост и юначество, те добивали като повишение названието кабадаии, ставали по-приближени на главатарите, от които се и окръжавали те във време на поход, съставяли като един вид телохранители на главатаря, към които той имал особно благоволение и доверие в тях, съобщавал им намеренията си, а понякога се и съветувал с тях върху предприятията си. От кабадаиите при Кара Фейзи известни са Инджето,* Кара Колю, както и Колю

само с дребните от обирите пари, които тогава били най-вече в оборот. Разказваха ми, че шейсет катъра с пари и сребърен обир донесат ли, на дял ли се паднало на Еминджика. Когато той бил в някой поход вън от Цариград, назначен някой аенин в Хаскьою бастисал селото му. Не намерил, казват, нищо друго освен два товара конци от нанизи, що обирали, и тях той пратил за изпит в Цариград да докаже какъв е бил Еминджика. Но той имал участници и ортаци между реджелите в Цариград и го поддържали, тъй що при завръщанието наЕминджика назначеният аенин в Хасково побягнал, а назначение получил Еминаа. От то на сетне той не излизал по плен. Това ми са разправяли самите турци.

*За Инджето някои казват,че бил от Сливен,а други от друго място. На 1878 аз видях в Къркклисия на една стара черковна книга от селото Ковчасъ, на която имаше записано по български нещо за

байрактар, Кара Танас и други. Също и Еминджика имал своите кабадаии, от които общоизвестен е Ангел войвода и други някои, известни в Хасковско.*

Кърджалиите са плячкали, обирали, горели и опустошавали по-големи села и по-малки градове, като започнеш от Черно море на изток, та до Арнаутлук на запад; накъдето потеглели те, всявали страх и ужас, отдето поминели, оставяли пожар и пустини не толкоз с убийствата, които правели, колкото със свирепствата и жестоките мъки, които налагали на беззащитното население, за да го принудят да изказва де има скрито нещо от движимото имущество. Като закачиш от Виза при Цариград и Черно море, та докъде Струма и Вардар през Тракия, а от Сливен по Балкана и през Балкана по Дунав до Видин и до Ниш, те не оставили ни един град почти ненападан или неизбиколен, ни едно село неоплячкано, неограбено и неизгорено.

От най-напред те мислели само градове да нападат, като смятали, може би и праведно, че в тях населението е побогато. Първо те нападнали най-напред Бабаески до Едрене на Цариградския друм. Жителите — и турци, и християни — се бранили юнашки и най-напред ги отблъснали, но като го нападнали повтором със съвкупни сили, жителите не могли да устоят против силата на кърджалиите, градът бил превзет, опленен, изгорен и жителите пръснати. После бил нападнат градът Люле Бургас, жителите на който, като имали време да си направят шарам-

кърджалиите, в което изрично се казваше, че Инджето бил от Дуганджа. В историко-географическото описание на Къркклисия, издадено на гръцки в 1881, е повторено същото сведение тъй же лаконически, че Инджето бил от Дуганджа, но от коя Дуганджа не е казано. А по двете записки излиза, че е думата за някоя известна, близна на Къркклисия Дуганджа. Най-близна на Къркклисия Дуганджа е Бабаескийската: има и Айтошка Дуганджа, но тя пада много по-далеч и през ръки. И все ще да е Бабаескийската Дуганджа, гдето жителите са повече гърци. Старий Индже е убит близо при Мало Търново на един мост до Урум кьою. Но види се да е имало при него и друг някой негов род, по-млад Индже, за когото казва Финлей, че бил по въстанието в Гърция. За Кара Коля се говори, че имал до 40 души чираци и че той загинал нейде си къде Кешан. Кара Танас е изпосле сам айдутувал с особна дружина.

* В Хасково лани на 1884 ми изброяваха имената и селата на няколко от познатите Еминджикови кабадаии; там ги знаят, както и селото на Еминджика, а за Ангела войвода няколко села се препират, че е техен уроженец, но види се, че Горне Арбанаси в Конушката пловдивска нахия има право.

поли и други отбранителни средства, противили се подълго, но с една измама те влезли в града. Някои от тях пристигнали да убегнат и да се затворят в голямата тамо джамия и в съществуващите зандани, дето не могли наистина да влязат кърджалиите, но прибягналите в тез здания жители стоели три дни без хляб и без вода, а тези, които не могли да прибягнат и се хватили, изтеглили нечувани мъки, а най-вече тия, които подозирали, че имат скрити движими имущества. От Люле Бургас кърджалиите се разделили на две орди и едната отишла на Виза, а другата на Кърклисия, но и в двата града не сполучили. Ония, които отишли връз Виза, били отблъснати с упор, защото градът имал по-здрави укрепления, а тия, що нападнали връз Кърклисия, по една погрешка, като присторили камъните на турските край града гробища на човеци, а защото имало дума, че щяло да дойде войска от Цариград да пази града, кърджалиите се оттеглили; после, като познали измамата си и се съединили с ония, що ходили на Виза, вторично нападнали на Кърклисия, но жителите турци и християни, предвождани и насърчавани от местния временен аенин, се опрели и бранили се така, що в 3—4 нападения ги отблъснали, като избили немалко от кърджалиите, тъй що на настоятелните подканвания от главатарите да идат пак връз друг някой град да нападнат, неферите кърджалии отговаряли:

«Касаба дерсинис, касаба,
ама варлъг гелмес хесаба»[1]

и не рачили да идат да нападат градове.

Около Кърклисия кърджалиите се побавили няколко дена, докле им пристигнала помощ от турци и множество християни, и като се разделили на няколко отделения под разни подначалници, ударили наред по селата, та опленили, изгорили и разорили всички почти по-цветущи села във Визенско, Бунархисарско, Кърклисийско, Люлебургаско и Бабаескийско. Всичкий този край от Едрене на изток до Черно море опустошили го и превърнали го в «земя мадиямска», както е речено. Само Мало Търново, Яна и Скопо, като села по-многолюдни, можали

[1] Град, казвате, град, но богатството му не влиза в сметката (тур.).

колко-годе да се позапазят, и то с големи загуби и подпаления на повечето от къщята им.

В Цариград били известни всички тези опустошения, що се правели повън от кърджалиите, но едно, че те били нарочно намалявани и представяни на правителството в по-малък размер, а друго, че еничарите, подсърдени от замисленаните преобразования и заняти в Цариград с интриги и борби, за да ги осуетят уж, не рачали да излязат повън, а правителството нямало други войски да изпрати против кърджалиите и тъй предоставили отбраната само на защитата на местните аени, които още на места продължавали да враждуват помежду си и да съперничат. Тъй що на другата година и на третята под страха на кърджалийските набези местните аени взели някои мерки, и то за градовете само, като обкопали почти всичките градове с шарампoли, и с въздигането на други наръчни отбранителни средства; на малките оближни села било позволено да прибягват в градовете, на по-големите и по-удалечени села се дозволило да си правят кули и каменни сгради като калета, дето да прибягват и да се бранят.

Втората година се свършила с малки някои походи на кърджалиите и с вземане отбранителни мерки от градовете, но на третата и четвъртата и за няколко години наред разбойническите орди на кърджалиите нахлули като неудържан, стремителен поток и наводнили особено злополучна Тракия. Те нападнали градовете Ямбол, Сливен, Ени Загра, Ески Загра, Чирпан и наистина освен Ени Загра, която като по-малък град сполучили да опленят и изгорят, от всички други градове били отблъсквани; жителите на тези градове турци и българе задружно един до друг се бранели и се биели против разбойниците тоже турци и българе, но не можали да помогнат на населението вън от градовете и то оставало на произвола на кърджалиите.

Отблъснати от Сливен, кърджалиите пръпнали в разни отделения по Балкана, Жеравна, Градец, Ичера и другите околни села, изпитали най-напред тяхното зверство и безчеловечие. Котел е единственото само българско селение, което им се опряло и не ги пропуснало.* Кър-

* В Котел, доколкото се знае, кърджалиите не са влезвали, били са се и не са ги пуснали, както разказва за това и една песен. Но доколкото може да се заключава от друга една песен, Кара Фейзи е ходил в Котел или котленските първенци са се споразумявали с него, та му дали откуп някакъв, а против подначалниците му са се били и са ги отпъждали.

джалиите потръгнали къде Елена, но пак се завърнали по други села, които не оплячкали, та и по тия, които вече ограбили, връщали се повторно, та ги дооплячковали и после ги запаляли и ги изгаряли. Еминджикът нападал тези села, които Кара Фейзи оставял или не можел да ограби, па и самите подначалници на кърджалийските главатари повтаряли да пленят тези села, които били недопленени. От подначалниците на Еминджика известни са Дженкчиоглу някой си, един от най-старите кърджалии, и Манаф (някой си), който станал изпосле главатар наместо Еминаа, когато той станал аенин в Хасково и се оставил от явното разбойничество; а от подначалниците на Кара Фейзи знаменит е по кръвнишеството и жестокосърдието си Дели Кадър и чутният, но алчен и ненаситен на пари и обир Индже войвода.

Ние няма да разправяме в подробности за всички кърджалийски набези, грабежи и пакостничества, защото не ни е тука намерението за тях да говорим. А пък и да би искали да опишем тежкото положение на българския народ в онова време, то не можем да го представим във всичката му пълнота,* понеже липсуват писмени сведения, а едва ли се и срещат вече хора, които да помнят тия времена, тъй що от събираните за това разкази не може да се състави нещо цяло и целисходно. Тука ще спомена само още за два-три случая, и то повърхностно, колкото да се поразясни колко-годе въпросът за кабадаиите, които са участвували в този погром. И тъй ще кажем пътем, че в следующите години кърджалиите са нападали, и както се види нарочно сякаш, по-големите и чисто български села по Балкана. Таквиз някои внушения са имали може би, защото тия села са били по-богати, а по-слабо бранени; но около тях са се въртели и повече от тях са и повторно плячкани. Около 1800 и 1801 год. ние видим, че кърджа-

* Ние имахме няколко сведения по тази част, събирани в разстояние на 20 и повече години от разказванията на разни хора очевидци, но като изгоряха в Ески Загра ръкописите ни, сега нито има от кого вече да чуем нещо, нито да си припомним всичко, що е било записано. За Трявна само, а отчасти и за Елена намерихме из книгите си, оставени в Трявна, нещо записано, което и разчитаме да печатаме, ако ни се представи случай някога, на което мислим да приложим и колкото песни има по тоз случай от разни места и всичко това ще може да даде едно по-ясно понятие за общото положение на българите в онези усилни времена.

лиите са минали къде Елена, Трявна, Габрово, но като пътем някак и със страх. Ние предполагаме, че това е било от страха на силния в това време Трестениклия, който не обичал да се шегува. Те минали само през търновските големи села по Балкана, та каквото можели пътем да оплячкат, и заминали. В Елена, Плаково, Трявна те влезнали, в Габрово тоже сполучили да влязат вследствие на едно вътрешно издайство, от което е и останала пословицата «Туй шу-шу-шу издаде Габрово». В Дряново не са могли да влязат, защото дряновци — турци и българе заедно — са се бранили, а тогава е имало около 80—100 къщи турци в Дряново, после и близостта на Търново не дозволявала твърде на кърджалиите да се бавят. Но за то в това време те вързлували на запад от Габрово по балканските села; севлиевско Ново село в Балкана, Троян, Тетевен,* Етрополе били опленени и изгорени и много други села по Балкана, както и в Средня гора, каквото Аджар, Тория, Калофер, Сопот, Панагюрище, Копривщица, Клисура и др.

На 1803 или 804, ако добре помня една записка от Костенец, която нямам на тоз час под ръка, ние виждаме кържалиите под предводителството на Манафа (името му тоже не помня) по горното течение на Марица, Момина

* Записките, обнародвани в книжка II на Пер. спис., стр 148—149, год. 1882, като говорят за оплячкованието и изгарянието на Тетевен, прибавят една интересна забележка, че само махалата Манастирска не изгорили, защото я запазил един тетевенец, който бил с кърджалиите. Ние ще прибавим на това един разказ за Трявна, който потвърдява тоже, че между кърджалиите имало и българи, освен неферите още и по-първи някои, даже и доста влиятелни кабадаии, само не мога потвърди кога е било това — в първото идване на кърджалиите ли между 1800 и 1801, или във второто им идване на 1806. Името на подначалника Карафейзиев е увардено — Дели Кадар е влязъл в Трявна, с него имало и някой тревненец кабадаия, името на когото не е опазено. Той станал причина, за да ударят кърджалиите Трявна, защото той подсторил Кара Фейзи да прати едно отделение в Трявна, именно него да прати за подначалник, а Кара Фейзи изпратил наистина и него, но за подначалник на отделението пратил Дели Кадара. Реченият кабадаия тревненец се спречкал нещо с Дели Кадара още в пътя, а като току влезли в Трявна, Дели Кадар намерил случай и заповядал да го обесят всред конака на черницата, като направил на последни някои негови думи следующата знаменателна бележка, която разказът е спазил: «Ти да беше добро и хаирлия чедо, не щеше да повдигаш кърджалиите и да вдигаш сам си ръка връз селото, в което си се родил и в което си пораснал.» С това оправдал пословицата, че «от луд и пиян можеш да чуеш истината».

клисура, Малко Белово, Голямо Белово, Габровица, Радхил. Те били опленени и изгорени, само Костенец и селото Баня се възпротивили. В селото Баня, гдето имало много еничери по-стари, те с българете заедно се противили, били се и не ги пропуснали. Укрепленията в това село — шарамполи и кули — до 1882 още личаха. Костенец тоже се опрял, като прибрал малките селца или махали, които имал повън наоколо, но не можем положително да кажем дали се е удържал съвсем да не пусне кърджалиите.

На 1806 ние пак виждаме кърджалиите около Габрово, Трявна, Килифарево, Елена и виждаме ги не тъй да бързат, но да се бавят в едно село по десетина дена, да го оплячкат хубаво и най-после да го изгорят, а че да заминат.

От то насетне ние изгубваме дирята на кърджалиите, именно на най-върлия от тях Кара Фейзи, когото по-късно намираме в Трънско (Изнебол, Снежно поле) аенин. Нам не е известно дали като кърджалия в разбойническите си походи е достигнал той до това място далеко на запад, или е бил пратен от турското правителство противу възбунтуваните в това време сърби, противу които са били отправени и много други даии; това е само известно, че Кара Фейзи и против сърбите не е ишел, а е останал в Трън като аенин да пази уж крайна. Направил е една голяма и твърда кула в Трън (разтурена по-лани), а живеел обикновено в Брезник и самовластвувал в окръга. Не е признавал нито софийския, нито видинския паши и покровителствувал разбойниците. Ако някой разбойник турчин или българин направел нещо зло в околните окръзи и прибегнел при него, той го защищавал и не го предавал на другите управители, ако би го поискали, и по тоз начин събирал около си пак такива нехранимайковци, верни и предани нему хора. Имал ли е нещо на ум, не можем да кажем, но че е навлякъл на себе си подозрение или дал повод на околните паши да го обвинят пред централното правителство, че замислюва нещо като Пазвантоглу, не знаем, но това е било доста за правителството турско да реши премахването му. Може и това само да му е навлякло гнева на правителството, дето е постъпил против изричната заповед на султан Махмуда II «да се съсипят всички частни кули и никой частен човек, ни аенин да не може да въздига кули, ни да гради укрепления, и

който не се покорява на тая заповед, да се убива като царски противник». (Под този предлог е затрит и малко по-после врачанецът Димитраки, който си поправял чифлика в Кунино, а бил наклеветен, че правел кула.) Както и да е, но Кара Фейзи бил нападнат изневерешки от софийския паша и с него било постъпено твърде строго: той бил жив одран и кожата му натъпкана със слама и пратена в София на показ, а главата му пратена в Стамбол, според както ми казваше през години си един стар по свидетелството на някой негов някогашен кабадаия из Вакарел.

Кога именно се е удалечил Кара Фейзи по тия страни и колко години е аенувал в Трън и Брезник, не можем да определим. Но подир неговото удалечение гнездото на кърджалиите Гюмюрджина и Султанери, или Кърджалъка, престанало да дава кърджалии, после него нямало да се повдигне друг някой и така да тюрюдиса и да се прочуе. Появявали се наистина в разстояние на няколко години още някои да искат да подновят неговите разбойнически набези, но не им се е удавало, тъй що от войната с Русия на 1811 г. само веднаж или дваж до къде 1815 са се повдигали кърджалиите, но под име «капъсъзи», ала не са имали успех. От старите кабадаии на Кара Фейзи Инджето искал да продължава неговия занаят, но както казахме, бил убит около 1810. Кара Колю загинал по-изпосле като обикновен хайдутин и предводител на една чета юнаци само българе, Кара Атанас хайдутувал с една чета българи и се навъртал повече около Котел и Сливен. Ангел войвода по-рано се оставил от този занаят и ходил сам около Арбанасите по селата из Родопите, та защищавал обидените и онеправданите, отнемал от имотните неверни и помагал на сиромасите, затова бил и много популярен между населението. Не се знае кога и как е умрял. Няма съмнение, че много от кабадаиите, които са ходили с кърджалиите, се прибрали при Инджето, при Кара Коля, при Кара Атанаса; някои пък са се завърнали по домовете си, други са отишли във Влашко. Тези, които отишли с Мустафа байрактар в Цариград, едни пропаднали с него, други останали «по Стамбол на Еди куле» зиме, а лете «по Странджа хайдутували». От тези, които останали по Цариград, някои минали изпосле на Мора (в Гърция). Тези които отишли по Влашко, постъпили при Сава Бинбаши и при брата му Генча, които с Ипсиланти

се дигнали противу турците по-напред във Влашко и били избити в Букурещ. Тези, които се намерили за последен път при Кара Фейзи в Изнеболско, минали в Сърбия и се съединили със сърбите, както направили това и онези от кабаданите, които поддържали Пазвантоглу. Тъй що от 1820—21 не е имало вече българи кабадаии в турско ни при аени, ни при кърджалии, само се срещали като частни хайдути при някои воеводи, и то не както изпърво по триста души с по два, по три байрака или по 70 и 77 души юнака, а по 6—7 или най-много до 10—12. Съвременно почти били изтребени и унищожени и еничерите. От Заверата насетне ни един българин не бил приеман на турска служба като ратник или войник. Оставали само за малко време, и то като прости слуги и сердари (такива, които разнасяли емеците по конаците, но и то за скоро се преустановило). Най-последний, доколкото помня, исторически освидетелствуван кабадаия е Милко, на хайдут Велка по-малкий брат, когото княз Милош взел при себе си за кабадаия, нещо в роде на телохранител, а в случай ратник и сподвижник.

Всъщност думата кабадаи, или кабадаия, произхожда от даи — вуйчо, бачо, по-голям, по-юнак и преносно означава на турски чисто юнак, побойник, а думата каба означава мек, пухкав, гевшек, а в пълното си значение по български ще каже суров, неизпечен юнак. Таквоз име давали турците на българите ратници, и то за да не раздразнят честолюбието на турските си ратници, като искали да ги държат уж някак като на по-долня степен, макар и да знаели твърде добре, аените поне, че в него време, който аенин имал повече кабадаии, той бивал и по-силен и обикновено той побеждавал. Било явно, че тези от аените, които се прочули или прославили като войнствени, длъжали славата си, както и успеха си именно на българите, които можали да привлекат във войската си.

За допълнение на настоящия кратък очерк за кабадаиите ние ще обнародваме в идущия брой друга статия на старозагорския аенин Капуджибашията. Това допълнение хвърля по-голяма светлина на тогавашните отношения между турци и българи.

II

ПОПЪТ КАБАДАИЯ И КАПУДЖИБАШИЯТА АЕНИН*

Като допълнение на краткия ни очерк за кабадаиите ние имаме да кажем няколко думи само за един поп кабадаия. Но за да можем да говорим за този поп, който се казвал поп Пранджо и е бил от старозагорските поленски села, виждаме за нужно да кажем нещо и за друга една личност, за един негов съвременник — капуджибашията аенин по него време в Стара Загора. Ние няма да разказваме за тези двама съвременници освен онова, което сме чули от други да разказват за тях. Този разказ, ако не представя друг някой по-пряк интерес, може да послужи колко-годе за пояснение на положението, в което ние българете сме се намирали в началото на сегашното столетие и какви са били нашите отношения с турците, и то уж откъм по-добрата им страна.

Капуджибашията, който аенувал в Стара Загора през първите десетилетия на настоящия век, е бил от селото Ряховица, или Оряховица, в същия Старозагорския окръг.** Как и кога е отишел той в Цариград и как се домогнал до чина капуджибашия, който е сетен и най-долен чин за отличие у турците, това не ни е известно, и как е станал той аенин в Стара Загора. Па да би ни било и известно, не би било и толкоз интересно да го разказваме. Ние вече знаем как са ставали по онова време аените по градовете в турско — самозвано, насилствено и «с правото на ножа»: който надвивал, той ставал аенин; но някои ставали още и по назначение. Постъпването на служба

* Съставени по разказите на хаджи Господина Славов и на стария учител г. Атанаса от Стара Загора.

** Оряховица, турски Хадър бей, на североизток от Стара Загора до 16—17 километра. Намира се в северните поли на Средна гора по десния бряг на Тунджа. То ще да е споменуваний във времето на латините в Цариград градец под име Реахувис, между Стилвио (Сливен) и Копсис (Гьопса), дето са ставали няколко сблъсквания на българите с латините, после с гърците и най-после с турците. И до днес се виждат на това място развалини от една малка твърдина. След завоеванието от турците това място било заселено само с турци, а от миналия век насам са начнали да се селят и българи. Днес селото Оряховица състои от 185—190 къщи, около 900 жители, от които 100 само са турци.

и мирното, тъй да кажем, унапреднование и повишението на турските чиновници, както и сега, но още повече в онова време, в което живял предметний капуджибашия, ставало повече по хатър, по благоволението на някои от по-горните чиновници и под покровителството, което правели по-силните към свои някои с намерение да ги изкарат уж чираци на достойнството им, на способността им. Върху интереса на държавата не се обръщало внимание и той се не вземал пред вид, а всякой гледал как да настани на хляб своя покровителствуем или любимец.* Капуджибашията, за когото има да говорим, се домогвал да стане аенин именно в Стара Загора, като се облягал на благоволението на приятелите си. Но в това му домогване не можем да му откажем, че той имал и трошка идеалец — да се покаже пред съгражданите си, че знае и може да управлява — и с тази идея той най-подир се и домогнал; у него мисълта и стремлението към нажива били оставени на втори план. Приятелите и покровителите му издей-

* Не можем да замълчим тука, че в туй отношение и ние българите сме отишли твърде напред от агите. У нас следува почти същото, само малко нещо в по-други вид, но тъй както отиваме, види се, че скоро ще стигнем турците, па може биле и да ги надминем. Ние гледаме как да не паднем по-долу от агите; те не отчисляваха, а ние отчислявахме, и то само по едно партизанство — цел побезтълковна и от тая, която виждаме у турците. Не е само, че ние назначаваме за чиновници изпаднали някои търговци и разни други гладни бездарности, които не са способни да намерят прехраната си в други промисъл и на друго поприще, но правим отчисления и назначения с партизанска цел — да отмахнем уж едни партизани и да настаним свой си, — защото ни лъжат и ние имаме наивността да вярваме, че ще бъдат верни и предани на партията, а най-често вдавани на внушенията от съпартизаните си, назначаваме лица, без да ги знаем и да ги познаваме и без да мислим за какво се назначават чиновници. Затова и представяните за назначение чиновници с друго се не препоръчват освен с неможение да се прехранят, с вярност уж и преданост на партията. А кога го назначиш, ако пали на светеца една свещ, всякога е готов да запали две на дявола, че ще му потрябва някога си. У повечето от нашите чиновници няма никакво идеално стремление, нито ние сме се постарали да ги насочим поне към такваз една посока, та няма да видиш у някого си нито патриотизъм някакъв си, па ни онзи барем турски фанатизъм, що имат към вярата си и който като град бездъждие заменява понякога нуждата от патриотизъм. Нашите днешни чиновници са равнодушни почти към всичко идеално и предадени са само на материалното — на поминъка, на парата; по-нататък никакви по-широки възгледи няма да срещнеш у тях. Единственият у тях идеал е комарджилъкът и овардалъкът. Тежко е да го кажем, но по-тежко да го премълчим.

ствували наистина да бъде назначен, но по онова време то не било доста, за да бъде той действителен аенин. Той бил назначен, но бил изпратен в Стара Загора да си извоюва сам назначения пост и самичък да се утвърди на него. В него време анархията се продължавала, междуособиците на аените не били още секнали и кърджалиите тамам върлували. За да се утвърди на поста си и да се огради от посегателствата на другите аени, капуджибашията, като човек практичен, споразумял се най-напред с по-влиятелните бейове в Стара Загора, обещал се да задоволи исканията и домогванията им, доколкото му било възможно и доколкото ги намирал съгласни с частните си интереси, съставил си последователи, набрал ратници от турците, увеличил още числото им и с българе кабадаии, като възложил това на лица, познати и известни в окръга му, те да му съберат чети българе кабадаии, тъй що той можел да се счита за доста силен и готов всякога с въоръжена ръка да забрани правото си, но предпочитал, види се, да се погрижи и по друг начин да огради окръга от размирства, ако би поискали околните аени да възбудят вълнение в населението против него. Той се разпоредил да се прекратят външните сношения с населението и наблюдавал строго, особено турското население, кой откъде иде и накъде отива. Явно не преследвал никого, но имал един вид тайна полиция от хора верни и приближени, на която сам той бил шеф или началник. За празни и дребни работи никаква гюрултия не дигал, но щом се мернел на окото му някой чужденец от друг окръг или му донесели, че някое подозрително лице се намира в града или по окръга, тъй също ако възимал случай да се усъмни за някого от своя окръг, че е в сношение с някого от околните аени или с техните апостоли, този човек, свой или чужд, в 24 часа или най-много в две денонощия трябвало да го няма, и то без шум, без никаква врява, а сам той, капуджибашията, като че от нищо хабер нямал. Доста било да подметне пред тайната си полиция, че еди-кой си не ми се вижда да е добър човек, което в неговите уста имало значението на модното наше във време оно «неблагонадежден», и това било доста за посочения онзи клетник да го «изяде липсата».

Какво ставали горките тези хорица, които имали злочестината да попаднат между подозрителните или смутителите, това го знаел само капуджибашията аенин в Стара

Загора и неговий стар някога си капуйолдашин, а сега кюлханджия в една от старозагорските бани, на когото се предавал подозреваемий. Ако преданието, което казва за някого си от старите турци властелини, че подклаждал кюлханите* на баните си с книги от александрийската знаменита библиотека, е записано и влязло в историята, то ние ще прибавим да прибележим, че новий властелин на Старозагорския окръг подклаждал кюлханите на старозагорските бани с живи хора. «Туй, кюлханът, било спасителна работа — казвал понякога капуджибашията на някои от своите приближени. — Хем таватур не прави, глас не издава, хем не оставя немирните да шават и да правят баш арасъ на ехалите (населението). Ей тъй и населението рахат, и аз рахат, а при това и масрафът за дърва по-малко отива, а и то е хесап.» Ако стъпел някой из друг окръг в Старозагорския или от същия окръг някой ако искал да се поразходи навън, на връщание озовавал се в кюлхана. Доколкото може да се знае, оскуден материал на старозагорските кюлхани давали ближните окръзи, а по-голямо изобилие материал им доставяли окръзите Хаскьойски и през Балкана — Търновский и Русчушкий.

Този освидетелствуван факт може да ни даде донейде понятие за характера на капуджибашията, за когото е реч, но при всичко това той не бил някой неразбран кръволок; можем да кажем, че е бил повече хитър, отколкото зъл. И пак той бил човек миролюбив, правдив, залитал за управляемите си — както за турците, тъй и за българете. Някои даже казват, че към българете бил по-снизходителен, което ние не оспорваме за в някои случаи само, когато неговий интерес говорел в тяхна полза, но той защищавал едните и другите, бранел ги, грижел се за тяхното благосъстояние, доколкото го разбирал. На друг окръг око нямал, но своя си ревнувал от другите, както ревнува мъж жената си. Доколко се разбира от разказите

* Кюлхан (дом за пепел) наричат по турски пещите на баните, дето подкладат казаните да топлят водата за къпание, а този, който изпълнява тази важна длъжност, се казва, кюлханджия и кюлханджибашия; този, който изрива пепеля от пещите, та го хвърля, и който обикновено бива младо момче, казва се кюлхане (пепелешко), а преносно неблагонадежден, сиреч който няма на ум да стане човек и да се дигне по-нагоре от пепеля; този смисъл има и сега думата кюлхане, т. е. низък, нищожен.

на по-старите, той бил човек не само разумен и практичен, но още деятелен и предприемчив. Оградил града (Стара Загора) в окопи изоколо (шарампол), направил бойници или кули с преши (мазгали), за да може да брани града от нападения. Сам лично обхождал стражите всякой ден, кога имало опасност, насърчал и турци, и българе да се бранят от нападателите, и в две-три битки, що имал с кърджалиите, които нападали на града, можал да ги отблъсне. После ги нападал със своите си и на открито поле, когато нахълтвали в окръга му, — с една реч, умеел да се държи и управлява. Със съседните аени се споразумявал и никога не се спречкал. Но най-важното от предприятията му, достойно за споменуване, е това, дето той много се старал дано може да прекара Тунджа или част от нея през полето на Стара Загора. «Местата на селата, сега ако струват пет пари педейът, като мине Тунджа през полето, ще струва педейът пет алтъна, и сега ако оре селянинът с два волеца, тогаз ще оре с два и три чивгара» — думал той.

Отде и как е искал той да прекара Тунджа през Средна гора, сега не ни е известен планът му, но той имал план и бил уверен в сполуката му и щял да се залови за извършването му. Когато дознали за това някои от влиятелните бейове в Одрин, които имали воденици по Тунджа, попречили в изпълнението на плана му. Те съставили заговор против него и освен дето го предали на съд и го възпрели от намерението му, но повдигнали и гонение против него и издействували през Цариград да го дигнат от Стара Загора. Турското правителство било принудено да го дигне оттамо и да го прати меймурин (настоятел) при направата на варненското кале, отдето той се не върнал и не видял вече Стара Загора.

Това последното обстоятелство ни навожда да можем да определим по-точно времето, когато той е оставил Стара Загора, което не е било по-рано от 1835 и не по-късно от 1837, защото, като сравним събитието, наречено Търновската или Велчовата завера, в която участникът Митю Софелията бе натоварен да събере от Търновския окръг 2—3000 дюлгери, които да заведе на Варна да правят калето, а той, възползуван от този случай, записваше и събираше бунтовници, които щяха да вземат за пръв път участие във въстанието на Търново. Но съзаклятието, открито или по-добре издадено от еленчанина хаджи Юрда-

на, биде запредварено и по-личните участници избесени. Това събирание на дюлгери въстаници беше на 1836, а капуджибашията да положим, че е заминал за Варна на 1835 или 1836, излазя, че той е управлявал Стара Загора като аенин около тридесет години, защото според съществующите указания той е дошел в Стара Загора през първото десетилетие на сегашния век, когато още междуособиците на аените не били съвсем патаксали, а кърджалиите още върлували. Новий аенин старозагорски имал нужда от ратници и, както рекохме, набавил си такива от турците, на които и прибавил, според приетия тогаз обичай, две-три чети кабадаии българе. Като началник или подначалник на една от тези чети бил и поп Пранджо, Кабадаията наричан, от полските села на Старозагорския окръг. Положително не можем да кажем дали той е бил от по-напред кабадаия и подире станал поп, или вече като бил поп, станал и кабадаия. Но както може да се съди за това по спазените за него разкази, види се, той и преди да е бил поп, бил кабадаия, и после като поп в дадени случаи пак служил като кабадаия, което за в онез размирни времена не се виждало нещо зазорно, според както имаме за това и други примери.* Поп Пранджо бил един от приближените на капуджибашията. Казват, че той го уж и обичал, а ние ще приложим, че го е обичал дотолкоз поне, доколкото може турчин да обича българина, а най-право би казали, ако речем, че го е търпял, защото имал нужда от него. Като човек той, поп Пранджо, бил малко джасни-прасни и чокчалан; не е обичал да дрънка, ама бил досетлив и готов да намери дума за каквото и да е и да не се посвени да я каже пред когото и да е. Като кабадаия той бил смел, сръчен и делия, в смисъл на старото значение на думата, а като поп бил малко и бекрия, т. е. обичал да си попийва по-множко. Казват, че често той, като се запиел с ахпапите си по механите, за да покаже итлик пред тях, напълнял един половяк 6—8 оки вино, наведял се над половяка, та запивал и като го дигал в зъбите си, следвал да пие, додето го осушял до капка. Това аз от казване не бих го повярвал, нито бих го разказвал, ако не бях имал случай да бъда очевидец свидетел на подобен един подвиг у друг един пак такъв българин юнак-бекрия. За други някои подвизи на поп Пранджа не е останало да се приказва, освен за следующия куриозен случай.

* Един на ръка пример за това имаме в лицето на духовника хаджи Сергия, който от кабадаия на кърджалиите станал калугер и игумен на Плаковския манастир, после ловен пак от кърджалиите, бил се с тях, убил неколцина и се отървал, после станал свещеноинок за потребата на манастира; той беше българин, но четеше гръцки, от това може да се предполага, че е бил от Търново или от Оряховица. По юначеството и сръчността си той беше известен по всичкия Търновски окръг. При него са прибягвали в нужно време за помощ много челеди; той е отървал десетина момичета от потурчване, като ги е открадвал отсред турските конаци и две-три от тях е сам погубил, в случай когато те по малодушие се отказвали да следват подире му, за да ги отведе на безопасно място, и сам ги е опявал и погребвал. На последньо време той, вече в преклонни години, бил е участник, дори и душата на Велчовата завера, защото там при него на Плаковския манастир е била главната станция на заговора. Хванат от турците при издайството, бил освободен под поръчителството на владиката Илариона, който му взел за това едни мешинени дисаги с пари жълтици. Но за него ние ще имаме случай да говорим и друг път, кога разправяме за Търновската завера. Той беше един от задушевните приятеле на баща ми.

В началото на второто десетолетие от този век Старозагорский окръг, казват на приумица, да е имал население около 35—38 хил. жители с града заедно, и то повечето турци. Според както се казва, българите били от половината по-малко* — 50—60 селца български едва със 7 попа и турски до 30, в които нямало ни пет ходжи. В едно от турските села, съседно на поп Пранджа, умира един турчин. Това било наскоро след едно отблъскване на една кърджалийска орда, в което отблъскване с турците заедно и поп Пранджо бил взел участие с неколцина от своите момци. В селото, дето умрял турчинът, нямало ходжа, потърсват в друго село, в третьо — няма ходжа, в четвърто, в пето — намерват стар един ходжа, болен, не може да стане да иде да погребе умрелия. Да се търси друг ходжа, трябвало да се иде не знам през колко села далеч и щяло много време още да се мине, а и тъй вече мъртвий сключвал два дни непогребан. Тези, които ходили да търсят ходжа, не знаели какво да правят и тръгнали да се върнат към селото си. В пътя, като минували край поп Пранджовото

* Подир четирдесет и пет години числото на жителите в Старозагорския окръг е възлизало до 40 хил. души, но с тази разлика, че турците са били в забележно намаление около 10 000, а българи около 30 000 души. Сега след войната, подир такова съсипване и изтребление, което пострада този округ, българете броят до петдесет хиляди, а турците едва възлизат връз пет хиляди.

село, дошло им на ум да се отбият при поп Пранджа, когото познавали като другарин и сратник.

— А бе, я чакай да се отбием при нашия кабадаия поп — казали те, — да го питаме не може ли той отчете на умрелия, или да ни даде един ум какво да правим.

Свърнали в селото; разгеле намерили поп Пранджа дома му.

— А бе попе — рекли, — наш един комшия, Хасан ага, ти го знаеш, той те познаваше, нам какво му стана, йолдашим, умря. Търсихме ходжа, търсихме, няма ходжа да му чете и сега не знаем какво да го правим.

— Заровете го — рекъл попът, — че подир, кога намерите ходжа, тогаз да му чете опело. Аз така съм научил моите умрели, заровят ги, пък аз, кога намеря време, тогаз им чета. А то излезва ли се на глава тъй, кой как умре, да му четеш.

— Ама на нашата вяра, не може тъй — рекал единът турчин. — Да умре челек в село вътре и да няма ходжа барем салават (надгробна молитва) да му чете, ще каже досущ имансъз да иде.

— Като е такваз вярата ви, що не си е стискал душата да не умира без ходжа? — смънкал под нос поп Пранджо.

Турците не му разбрали и попитали какво казва.

— От вас някой в село няма ли да знае да чете, че да му чете там един какъв да е салават?

— И такъв няма никой между нас. Какво ще ни кажеш ти?

— Валлаха — рекъл поп Пранджо, — в такъв случай и аз не знам какво да ви кажа. Правете според както вярата ви ва учи.

— А бе, попе — казва пак единът от турците, — ти си на толкоз българе чел и толкоз българе си заровил, не знаеш ли някое четво таквоз, дето да четеш и на нашия турчин, та да го заровим, а то башка колай йок.[1]

— А! Не може — рекъл поп Пранджо. — Вие сте турци — друга вяра, ние българе — друга вяра; ний имаме четво за българе, ама нямаме четво за турчин.

— А бе господ е все един, хем той и турски знай, и български, ама ще тъй, вери останали — рекъл единът турчин, а другият додал:

— И ние нямаме четво за българе, ама нашите ходжи

[1] Друг начин няма (тур.).

намерват, четат и на българе, и на българки; пишат им моски, духат им, уйдуруйорлар.[1] Ами я стори ти, попе, та ела, и ако не щеш друго да му четеш, барем бир салават[2] чети, та биз бютюн имансъс гитмесин.[3]

Попът се позамислил и не знаел какво да отговори.

— А бе холан, попе — рекъл първият турчин, — ний толкоз хора сме избили и сме ги изровили наедно, и турци, и българи, че не ще ли можем на един умрял от смъртта си турчин да му отчетем и да го заровим?

— Ама то друго — рекъл Пранджо. — Онуй дженк, занаят, а туй вяра.

— За тебе и туй е занаят да ровиш хората — отвърнал турчинът, — а пък умрял челек не е ни една вяра, о бир адет тир, битсин, гитсин ве селям.[4] Ще дойдеш ли, няма ли да дойдеш?

Поп Пранджо пак се позамислил и помълчал. Замълчали и турците.

След няколко минути мълчение попът им рекъл: «Хайде, идете вие, изкопайте гроба и занесте мъртвия, че аз ще дойда там да видим. Няма да оставим един комшия непогребан. Тъй се докарало сега, хич олмасъ все един салават[5] ще му четем и ще го изпратим да си иде със здраве.

Турците си отишли. След няколко време отишел и попът в турското село, завели го на гроба, който бил изкопан, и мъртвецът сложен до гроба. Попът накарал, та поотместили малко мъртвеца, и той се взел да го обикаля мълчишката, като си мърдал само устните и бъблел нещо шепнешком, а на всяко заобикаляние поспирал се от дясна страна на мъртвеца, та подухвал с устни на три страни като турски ходжа, кога чете, та бае на някое болно българско дете. Като направил това по три пъти на всяка страна, накарал тогаз да турят мъртвеца в гроба, а те да се наредят изоколо. Попитал за името на мъртвеца и те му казали, че го викали Хасан. Тогаз той застанал от дясна страна до главата му и повикал велегласно:

«Хасан, оглум, ейлик еттиисен бу дюняда, ейлик була-

[1] Измислят, съчиняват (тур.).
[2] Една молитва
[3] Та ние да не го изпратиме като неверник.
[4] Това е един обичай да отиде със здраве.
[5] Поне една молитва (тур.).

сън о бир дюняда: кимседен коркма, кимсеи сорма, догру дженнете гидесин.»*

«Амин деин»** — рекъл на турците, и те всички: «Аамин!»

Тогаз застанал от лява страна до главата му и повикал:

«Бени ишит, я Хасан, сана дерим, кютю ишледийсен бу дюняда, кютюлюк буладжяксън обир дюняда, нафиле урашма, шю яна, бу яна долашма, догру джендеме гидеджексин; Амин!»***

И всички турци извикват «Аамин!»

— Заровете го сега — рекъл поп Пранджо и се отеглил да си иде. Турците взели да ровят мъртвеца, а един от тези турци, които ходили да го викат, пристъпил при попа и му казал да не бърза да си ходи, че ще идат на одаята да пият кафе.

— Е тука сега — рекъл попът — ще развалим работата. Това е сега то башка вяра от нашата. Вий черпите с кафе, а ний черпим с вино, мадде орасъ,**** че мойта молитва е научена да се прихваща с вино. Страх ме е да се не развали и да не хване място, ако я залеем с кафе.

— И нему ще му намерим колая — рекъл турчинът. — Не пийваме кафе, да не стане по нашата вяра, и вино няма да пием, за да не стане и по вашата; ще намерим един среден път между двете вери, ще пием всинца по един шербет да се подслади молитвата ти и като шербет да прииде.

— Все не е като вино — рекъл поп Пранджо, — ама можем да се наговорим, а сговорна дружина и в петък може да яде печена кокошка.

С тези и подобни на тези разговори попът и турчинът отивали към одаята в селото, а множеството от придружившите мъртвеца до гроба вървели изподире и някои от тях си говорели изпомежду си: «Гьордюнюзми бизим кабадаи попе насал салават гетирди, хем очик сьойледи ериф, хем бизе де амин дедирти.»*****

---

* Хасане, синко, ако си правил добро на този свят, добро да намериш на онзи свят: от никого се не бой и никого не питай, право в рай да идеш!

** Казвайте амин.

*** Мене слушай, ей Хасане, на теб казувам: ако си работил зло на този свят, зло ще намерниш на онзи свят; не се мъчи напразно, не обикаляй на тъй на инак, право в пъкъла ще идеш.

**** Работата е в това.

***** Видяхте ли нашия кабадаия поп каква надгробна молитва чете и ясно я изрече ерифинът, и нас накара да кажем амин.

Три месеца подир това старозагорский кадия се научава за станалото и ядосан крайно, отива при капуджибашията, та му казва:

— Твоят кабадаия поп направил една крива работа (бир халт емиш), това не може да го търпи нашата вяра. Поп, който се наема да опява турците като гяури, той трябва или турчин да стане, или от смърт да умре.

— Хаирола, какво има да е станало, какво е направил попът — рекъл капуджибашията.

И кадията му разказал за случката, като укрил, разумява се, някои смекчителни обстоятелства, тъй що и хладнокръвний, но не по-малко фанатик капуджибашия се разсърдил на попа, как тъй да си позволи да опява турчина като гяурин? Проводил за попа да го повикат, но при всичко това не забравил да попита кадията не може ли този грях с друго някое наказание да се изравни — да не е потурчване и смърт, че е поп, рекъл, и ще имаме дълги разправии с карабашите (чернокапците), а пък аз не обичам да имам с тях работа. . . Кадията отведнъж не можал да се усети на що смеря капуджибашията и казал, че друго не може освен или турчин, или смърт.

— Добре — рекъл капуджибашията, — ама ако не рачи да стане турчин, ти трябва да дойдеш и да видиш да го убедиш, да не става насила, ако може волно.

— Ти му предложи, че да видиш какво ще каже; аз съм тука — рекъл кадията.

На втория ден кабадаията поп застанал пред капуджибашията.

— А бе, попе, ти какво си направил? — рекъл му капуджибашията сърдито.

— Нищо лошо не съм направил.

— Кой ти каза теб да опяваш турците като гяури и да ги ровиш?

— Да ровя умрелите, що тряба да ми казва някой? А и ти да беше, като видиш умрял турчин и няма кой да го зарови, не щеше ли да ме накараш да го заровя?

— Ама щях ли да те накарам да го опяваш като гяурин?

— Като гяурин аз опявам само гяурите и ги ровя и за това аз съм платил и плащам на карабаша и само той може да ме съди, а турчин като гяурин аз не съм опявал и не съм ровил. . . За комшийски хатър зарових един турчин, ама като турчин, а не като гяурин. Питай, че се научи.

— Че ти де знаеш как се ровят турците?

— Ех, та мъчна работа ли е да заровиш един умрял челяк, турчин бил или българин. Като кабадаия колко съм ги ровил аз и турци, и българи! Като убият някого от другарите, какво ще го правиш да го не ровиш, ама турчин, ама българин, другар ти е, ще го оставиш ли да го ядат кучетата? А тогаз аз сам го не зарових, заровиха го вашите турци, които знаят как се рови турчин, направиха според адета си. А пък аз, ако съм се намерил при погребението му, грях ли съм сторил? Той ми е мене другар, аз съм ходил с него на дженк срещу душманите и длъжен съм да ида да го изпроводя, да предстоя за погребението му и да му чета една хаирлия дова биле отгоре.

— А че как стана тя таз работа и как го заровихте вие тоз турчин? — попитал капуджибашията.

И поп Пранджо му разказал всичко подробно как станало и какъв салават му чел.

Капуджибашията, колкото и да бил сърдит и фанатик, не можал да се удържи да се не изкиска от смях и като го потупал по гърба:

— Ако е тъй — рекъл, — няма нищо. Хад сега иди си, ама друг път недей се меси на таквиз работи, че кадията се сърди.

— Ти му кажи нему той да се не сърди, защото и той да умре, ако няма кой да го зарови, аз съм длъжен да го заровя и ще го заровя, и да не съм кабадаия, ако не го заровя, ама не като гяурин, а като турчин и като кадия.

Капуджибашията пак прихнал да се смее, а попът си излязъл.

Подир малко дошел кадията да пита какво е казал попът.

— Какво ще рече? — рекъл аенинът. — Попът е прав и никаква крива работа не е направил (хич бир халт етмемиш тир); криви сме ние, че нямаме ходжи. Той каза, че заровил турчина, защото бил длъжен да го зарови, и каза още, че и аз, и ти ако умрем, като няма кой да ни зарови, той бил длъжен да ни зарови, както знае и както умее по турски, а не по гяурски. На такъв челяк какво да му кажа?

После това той разказал на кадията как погребал поп Пранджо турчина и какъв салават му чел. Кадията слушал, мусил се и сумтял и най-подир станал, та си отишел.

За смъртта на поп Пранджа, кога и от какво е умрял,

нищо не знаем. На този час ние не можехме да си припомним даже от кое село ни казваха да е бил той; мержей се из паметта ни като да казваха, че бил от Опан или от Кючюклери — рупаланец.

Бележки

На горното допълнение за нужно виждаме да прибавим няколко бележки върху цялата статия за кабаданите, именно за такива неща, които след написването на статията можахме да си припомним, или изпосле, като разпитвахме за едно, за друго, случайно можахме да узнаем за някои работи, що се отнасят до това, за което сме говорили.

За изтурчването на българете

В първия отдел на статията, в начало още, там, дето се говори за изтурчването на българете (стр. 171), има да прибавим, че турците освен насилието, което употребявали за цялото изтурчване, особено на тези селения, които давали войници, както станало това в Цетина, Доспат и Неврокоп, Тиквешко, Мегленско и Скопско, напосле турските ходжи нарочно ходели, та пропагандирали. Правителството турско било издало позволение, както се разбира, с мълчеливото съизволение и на гръцкия патрик, щото турците да се женят за български жени, които, ако не щат, могат и да се не турчат и да си остават християнки.* Също се позволявало, уж за по селата само, войникът

* За това свидетелствуват доста ясно някои от българските песни, както и обнародваната в XIV кн. на Пер. Спис. песен за Нена робиня (стр. 311): «Под дърво седи хубава Нена, риза си шие и сълзи рони, та па баща си люто кълнеше, че я зароби млада-зелена. . . неоженена, незадомена, у тия пусти турци делии.» Тука Нена тъжи, плаче и кълне баща си, защото не я оженил и задомил, както правели повечето други бащи, но я дал за робиня на турци делии, т. е. военни. Шиенето на ризата показва, че тя не е наложница, а е къщовница вече, за което и тъжи, че не е къщовница, венчана и задомена според обичая на вярата, но задомена под кибин, по турски с никях. Тя не е в собствен смисъл робиня, защото либето й, т. е. мъжът й, Делията войвода, сам казва: «Да не съм те силом заробил, поробили те баща и майка. Продадоха те в скъпи

и работникът да може да взема туркиня за жена, която може да се не похристиенча, а да си остава мохамеданка. Но това е било рядкост, и то само в края на XV столетие се оказват няколко случая, когато противний случай се е продължавал непрекъсвано по нашите страни дори до войната на 1877, а продължава се още в тези страни на нашето отечество, които останаха под турската власт. Разумява се, че това става и сега под този извет, да си стои уж жената на вярата си; но повечето са ги потурчали, щом я вземе за жена. За първия случай, т. е. да си остава жената на вярата, през всичкия си живот и скитанието си между народа аз зная само един пример. Турчин един пъдар, поляк от Енина (Кечидере), Казанлъшко, беше оженен за християнка в Шипка, която си оставаше християнка и ходеше в черква, а турчинът си оставаше турчин и ходеше в джамия. Те имаха възрастни деца и по особено условие, що имаха двамата, мъж и жена, помежду си, момчетата се обрязваха и ходеха като явни турци, а момичетата се кръщаваха и оставаха християни, но в тайне, защото явно не им допущаха другите турци, защото законът им не допущал. За турчин, казваха, позволявало се да вземи жена християнка, но деца, родени от турчин, не можели да стават християни. При София, в селото Кацилени кациленският бег е взел от околните села тамам четири моми българки за жени с условие уж, че няма да

години за крина жито, а за две просо.» Тука е явно, че ставали и насилствени заробвания, т. е. турци да вземат силом за жени българки, както що става това и до днес в Македония и Албания, и доказва се, че Нена е дадена на Делията с волята на баща ѝ и на майка ѝ. А дето се казва, че я продали, това се разумява, че женитбата станала редовно, той заплатил за нея обичайния баба хакъ, който е и до днес в сила у селените, както у турци, така и у българи, щото зетят или младоженекът дава нещо за заплата на родителите на момата, дето са я отхранили и отгледали; това се нарича баба хакъ и до днес на повечето места. Из най-първо давали вместо пари юнци, говеда, хергели, жито, просо и други храни, а напоследък се е обърнало и в чисти пари, само под название «обуща» — същият баба хакъ, но под друга форма, уж пари за обуща на родителите и роднините на момата. Това доказва волното и установеното женяние между турци и българки. А наший довод още по-силно се подкрепя от последните думи на песента «Войвода Нени тихо говори: «Не плачи, Нено, не плачи, либе, и я ще дойда на твоя вяра». Това е явно, че е казано само за разтуха, защото няма пример да е ставало такова нещо. Но войводата Делия не би казал такова нещо, ако не би се то предполагало за възможно и сбъдно чрез едно съществуващо постановение.

ги турчи, но и четиритях е потурчил изпосле, последната даже в самото начало на войната (1877), с която и забягна в турско.

Приказвал ми е покойний Паисий Пловдивски в Цариград за таковото турчене в Албания (покойний беше родом албанец от християните албанци, както ще видим това в краткото му жизнеописание, което мислим да обнародваме), че там за изтурчавание на тия от християните албанци, които оставали твърди в християнската си вяра, освен духовната мюсюлманска пропаганда употребявали се и от гражданската власт косвени някои преследвания и като насилия, за да напуснат вярата си и да приемат мохамеданството. Оставяли християните беззащитни, изложени на всичките буйства на еничерите и на другите турци, и когато християните отивали на правителството да се оплакват и да искат защита, отговаряли им, че инак никак е невъзможно да се оздрави тяхната безопасност освен да пожертвуват един член от семейството им да приеме мюсюлманската вяра и той ще бъде в състояние да ги пази, а в случай и правителството за него ще може да се вмеси законно да брани и да защищава цялата челяд. И тъй, казваше покойний, цели челяди биваха принудени да пожертвуват по един член от семейството им да се потурчи за безопасността на цялото семейство. А там, дето един член се допуснеше от най-напред да се изневери, след някоя година току-виж, че и цялото семейство се изневерило. Това, за което аз нямам никакво съмнение, че е било така, допущам, че то не е било само в Албания така, но и в другите страни на отечеството ни.

Пътници из албанско в Цариград и тука уверявали са ме и в някои гръцки описания съм срещал, че в някои отпътни и устранени села в Албания, гдето мохамеданците албанци са в съседство с християнете, и сега още следувало мохамеданците мъже да вземат жени християнки, които не притеснявали уж да се турчат, но живеели си така, той турчин, тя българка,* т. е. християнка. Често се случвало, казват, щото жената, кога готви нещо за ядене в къщи, да дели гозбите на постни за себе си и блажни за агата си. Привеждат още, че такивато домакинки, когато правели млин или баница в един и същи съд, за-

* Имам забележени за това някои любопитни подробности от тези села, но на тоз час не ми са на ръка, за да се ползувам от тях.

щото други надали и имали, подправяли млина половината със свинска мас за нея, дето ще яде тя, а за мъжа си мохамеданеца — с блажно масло, за да не се облажи уж със свинско. Това разказване може да се представи като невероятно на някои, които не са добре запознати с дивотата на селските затънтени жители по Балканския полуостров, но то вярно изобразява както умственото, тъй и религиозното развитие у народите на Балканския полуостров в сегашното още столетие и всякой може да си представи какво е било то преди сто и двесте години, когато са станали толкоз изтурчвания.

Поведението на еничерите

Все на това място се говори още за притесненията на християнското население от страна на еничерите. Освен дребни някои сведения, спазени от чужденци, които са живели и пътували в турско в XV, XVI и XVII-о столетие, никакви други подробности за отношенията на еничерите към християнското и еднокръвното тям население нямаме ни от домашни, ни от чужди известия. В това отношение и народните песни, единствените наши анали за в тези тъмни и усилени времена, твърде скудни сведения ни доставят. Аз не знам или сега не помня друга някоя песен, която да ни разкрива по-пълно състоянието на това проживяно от народа тежко и усилено време освен известната песен «Обзаложи се млад Стоян с турчина вино да пие, с турчина, с еничерина да пие вино червено и върла бистра ракия» и проч., в която песен се характеризират отношенията на еничерите, или турците българе с християните българе горе-долу в такова положение. Стоян седнал да пие с еничерина по свойски. На обзалагането аз не давам важност, защото е явно, от друга страна, лукавото и коварното намерение на еничерина както и да е да отмъкне жената или сестрата Стоянова. Стоян се напил, т. е. упоил го еничеринът, и в това време откарва хубавелката, която му се от по-напред ревняла. Стоян се проспива, т. е. изтрезва, научава се от майка си каква е работата, и без да му отмисля много, качи се на кончето си, настигва еничарина, взема му главата, т. е. убива го, и връща сестра си или жена си. Но това, както се види, станало е вън някъде по селата и далеч от градовете, дето

саморазправата е била по-възможна.* Съвсем друго е било положението на християнското население в градовете, дето турските власти, не толкоз добре разположени към християните, защищавали своите едноверци и всякак оправдавали техните буйства.

По-голямата част от действующата еничерска войска е оставала в Цариград, но по-старите и по-масторите ени-

* Като ясно доказателство за потурчването млади и отбор български момци, които са вкарвани в еничерските редове на турската войска, както и за страшните насилия и нечувани пакости, които еничарите са правели на еднокръвните си братя българите, служи и народната песен «Яничар и руса Драгана», обнародвана в Сборника на бр. Миладинови (стр. 124, песен 87). Тъй като тоя сборник е вече рядкост, а при записването на тая песен у бр. Миладиновци не се вижда добре спазен нито етрополский говор, по който тя е записана, нито конструкцията й, намервам за уместно да я обнародвам тука така, както ми я е изпяла баба Хицовица Мержова от Етрополе:

Разбегала се влашката земня,
влашката земня и богданската,
богданската и добруджанската;
кой горе ходи, кой доле бега
от люти турци, страшни татаре.
Стари сечаха, млади робеха,
млади девойки отбор зимаха,
та ги правеха млади робини;
и млади момци отбор зимаха,
та ги правеха се яничаре.
Дека минуват, селата палат,
хората робат, селата горат.
Преминале са тих бели Дунав,
па разтегнаха сини чадъре,
на равно поле делба делеха
млади девойки и млади момци.
Кому се паднаха по две, по три,
на млад яничар се е паднала
сал една мома, руса Драгана,
па я заведе под бели чадър.
Кога е било вечерта късно
млад яничар на двор си седеше,
погледна горе, погледна доле:
из черна земня син оган гори,
из синьо небо кървав даж вали!
Уплашил ми се е млад яничар,
та си повика руса Драгана,
та на Драгани жално думаше:
«Мари Драгано, моя робиньо!
що ща те питам, право да кажеш.
Имаш ли братец, имаш ли сестра,
имаш ли баща, имаш ли майкя?»
Драгана ми се жалба нажали,

чери се завръщали по градовете в провинцията и във всякой град еничерската орда имала своите представители, които съставяли като особено управление, независящо от гражданските власти. Макар че повечето от аените бивали инвалиди, еничери или техни креатури, но ако някога някой от аените, или по внушение от Цариград, или по други някои причини би поискал да управлява по-самостоятелно или в съгласие с другите аги и бейове, еничерите имали възможност да му пакостят и да го накарат, ще не ще, да се съгласи с тях. Случвало се понякога, щото аенинът, еничерин или не, дохаждал в стълкновение с еничерското тяло, и то повечето из посебни интереси и твърде рядко по добросовестност, когато аенинът бивал ангажиран да вземе страната на населението за ограничение произвола на еничерското съсловие. В такъв случай еничерите се бунтували прямо или косвено и аенинът бивал принуден понякога да прибягва до помощта на българете, какъвто случай ни представя песента «Кузман

жалба нажали, сълзи порони,
та па на млад яничар продума:
«Имам си баща, имам си майкя,
имам си братец, имам си сестра.»
«А каде ли ти е мили братец?»
Драгана му жално отговаря:
«Кога турци Влашко са разбиле,
стари избиле, млади робиле
и моя братец там си беше;
ето сега дваесе години,
отка братец не сам си видела.»
А яничар Драгана питаше:
«Мари Драгано, моя робиньо,
да си го видиш, позна ли щеш го?»
«Я да го вида, позна ща си го
по клета глава, по едри гради.»
А яничар Драгана питаше:
«Що има брат ти на клета глава?»
«Брат ми си има от сабля белег,
че е посечен на люта войскя.»
А яничарин Драгана пита:
«Що има брат ти на едри гради?»
«Брат ми си има на гради белег,
от стрела ранен вав люта войскя.»
Та па яничарин си разтвори
белите гради, русата коса
и на Драгана жално думаше:
«Я стани, сестро, дома да идем,
дома да идем, мама да видим!»

капетан и Димитър Търновче», обнародвана в миналия XIV брой на Период. списание. Еничерите се възбунтували противу търновския аенин и той не знаел що да чини. Пашинката, т. е. жена му, го съветва да прибегне до помощта на българите и указва му до кого да се отнесе, «до Кузман капитана и до Димитра, търновче златоперчемче». Пашата, т. е. аенинът, се отнесъл до тези двамата и те събрали дружина, отишли, убили «арапа, дервиша и гол Мурада», разпръснали дружината им и занесли главите им в Търново. Пашата, или аенинът, като ги видял, смаял се и не знаел какво да прави. «Бела си брада заглади и черна земя загледа», но пашицата, жена по-самостоятелна, излязла, обдарила ги и ги изпратила. Песента наистина не казва изрично, че тия били еничари, нарича ги просто «айдути», но в това време турците нямали защо да стават айдути и харамии по гората, защото каквото би могли да си доставят с айдутлук, това те можели явно да си го набавят от българите и нямало нужда да стават айдути; явно е, че те са бунтовници против аенина с цел да го покорят на волята си. Самите им имена указват на еничерското им произхождение, още и поведението им, дето «карали попа да играе хоро и как го наред яздели», всичко това показва ренегатско, чисто еничерско поведение, освидетелствувано и в много други случаи.

По сношенията си с цариградската буйна военна тълпа еничерите бивали силни и влиятелни и в провинциите, тъй що самите местни аени подпадали на влиянието им и правели всичко, което те искали, или не смеели да им се възпротивят в нещо и оставяли ги да правят каквото щат с християнското население: на буйствата, своеволията и грабежите им нямало край. Спахиите по селата, а еничерите в градовете се разполагали с християните, както щели, не само с имуществата им, но и с личността им; всичко гяурско се сматрало като тяхна собственост и клетий българин не му оставало нищо друго, освен да повтаря и да твърди тъжната песен, създадена от безотрадно тежките обстоятелства:

«Не сади лозье голямо,
не гради къща висока,
не води жнна гиздава,
не храни чеда хубави,
да ти е мирна главата,
да си не найдеш белата...»

Еничерите се завръщали из Цариград в провинциите чисти голаци, а като се заседели в някой град три-четири години, те ставали първи богаташи: най-хубавите места, къщи, дюгени, воденици, ливади в който и да е град минували в техни ръце, а това как инак е могло да бъде освен с ограбление.

Това състояние на работите в цяла България се следвало и продължавало се повече от три века, и не само в България, Тракия и Македония, но и в Сърбия, дето несносното положение на раята и стечението на някои обстоятелства предизвикаха Сръбската завера. В самото начало на сегашния век тия същи еничери под име даии са върлували в същото хищничество и жестокост както против раята, тъй също и против аените, които по добросовестност или по налог от Цариград би дръзнали да се обявят в защита на раята. В скудните известия, които срещаме за тяхното върлуване по това време, сръбските писатели могат да ни дадат някакво понятие за това несносно положение, в което са се намервали навсякъде християните в Турско.

Когато Пазвантооглу, който тоже е бил еничерин и баш даия, т. е. от първите еничери, станал аенин във Видин, а по-после се обяви и против султана, той бе събрал около си много други баш даии, т. е. еничери из провинциите. Капитен паша, който бе пратен от султана против Пазвантооглу, влязъл в преговори с него и за да го ослаби уж и да направи еничерите съюзници на Пазвантооглу, да се разтурят, издействувал им ферман от Цариград, че могат простени уж да се завърнат кой откъдето е. Когато със силата на този ферман провинциалистите еничери се разтуряли по местата си, белградските еничери се завърнали в Белград, като завели със себе си още повече таквиз нехранимайковци скитачи като свои приятели и познайници. От най-напред те били в добри сношения с местния белградски аенин хаджи Мустафа паша и гледали как да настанят доведените си приятели на работа. Но скоро те хвърлили булото и подкачили пак своите обикновени буйства, грабежи и убийства и когато хаджи Мустафа паша се обявил в защита на християните, и те се не забавили да се обявят против него. Те са извардили хаджи Мустафа, когато проводил сина си с войската втори път против Пазвантооглу, и нападат на него. Той се затворил с някои от приближените си в един твърдел на

калето и пише на сина си да се върне с войската и да го избави от еничерите. Син му потегли назад да помогне на баща си, но еничерите прибързват, подкупват едного от пашовските ратници, който ги прекарва през един гириз, и тъй влегват в твърдела и уловят пашата жив, накарват го да пише на сина си да разпусне войската и да иде в в Ниш, а да не дохажда в Белград, ако иска да остане баща му здрав и читав. Но като постигнали целта си, да обезоръжат сина му, те тогаз наскоро убили и самия паша. Тогаз се прогласят те сами за башове и отварят война против спахиите, които искали да им се противят и да защитят поне селското население в своите имущества и лесно могли да ги смогнат, да завземат чифлиците им и да ги изпъдят из белградския пашалък.

Всичко това са го вършили четирима от еничерите, които са били главатари на тази размирица. Те произволно се нарекли даии, т. е. първи или главни еничери, и си разподелили всичкия белградски пашалък на 4 дяла, и всекий пък своята си четвъртина разподелил на своите кабадаии. А за да позамажат очите на централното правителство, те явили в Цариград на султана, че убили каджи Мустафа паша затова, защото бил изменник, неверник, че благоволеел повече на гяурите, отколкото на правоверните и подучал сърбите да се бунтуват противу турците. Подир това те молили турското правителство да им се прати друг паша везирин от Цариград и султанът им изпратил друг паша. Но този нов везирин, Хасан паша, като дошел в Белград, не смеел да шукне пред даиите; той носел само везирското име, а те правели каквото щели.

Както Мустафа паша, доде бил жив, тъй и някои от неговите хора, които били в негово време на власт, и някои от изпъдените спахии на няколко пъти се опитали и помъчили да повдигнат сръбския народ навръз силните еничери даии, за да ги избият и изпъдят, но не можали с време да свестят народа в това, защото не можел тъй лесно да ги вярва. И тъй еничерите си оставали пълни господари на целия белградски пашалък, т. е. над цяла тогавашна Сърбия. Във време на тяхното владение надошли в Сърбия много други таквиз нехранимайковци, хайти и кръвници от наоколо, а най-вече бошнаци и арнаути. Еничерите даии ги приимали и ги туряли на хлаб, и то с намерение да имат свои верни хора, за да могат да си помагат и да се

бранят против вътрешните си противници и да бъдат силни против султана, ако би той сторил да прати войска против тях, както против Пазвантоолу. В малко време отгоре всички тези хайти, що надошли голи и боси, сполучили да се оковат в сребро и злато, да се облекат в коприна и кадифе, да яздят на ратни атове и да водят саксани подире си.

Между това дайите еничери изпъдили всичките истински спахии и станали те сами спахии и чифлик сайбии. Които села били почифличени от по-напред, те изпъдили чифлик сайбиите, които не били от тяхното дружество, и ги завзели, а по другите села сами отворили чифлици и станали чифлик сайбии и навсякъде направили ханища и чардаци и настанили свои си субаши да съдят и плячкат народа. . . Сега вече в цялата тази страна друг никой нямал никаква власт освен дайите еничери, техните кабадаии и субашите. След убиването на хаджи Мустафа паша князовете, т. е. кметовете селски, изгубили всяко влияние на народа, дайите съдели и присъждали за каквото и да било все както си искали, и кадиите даже не смеели да се обадят и да кажат, че така или онака пишело в техните китапи. Дайите били всичко; те биели и убивали злочестата рая само по кефа си и нямало кой да попита за битите и убитите, ни да ги потърси някой. Дайите глобявали когото щели, отнемали или просто вземали като свое каквото щели — коне било, оръжие или друго каквото им харесвало, и не само стока и имущества, но и челяд, жени, девойки и момчета; изкарвали силом семействата да играят хоро пред ханищата на дайите и чардаците им или пред чадърите им и които им хващали око, та им се харесвали, вземали ги при себе си; така днес една, а утре друга, кога по една, кога по две, че и по три наведнъж. Не току-тъй е станала и останала поговорката: «Ще видиш хаир ти като жена в еничери.»

Ето такова е било положението на християнското население, т. е. на раята, още в началото на текущето столетие, такова е било то не само в Сърбия, но и по всичка Европейска Турция, а в някои краища дори много потежко, и няма никакъв изглед да е било някога по-добро или поне по-сносно в разстояние на триста години по-назад от това време. Дубровчанинът Павел Георгич, който познавал положението на българите изблизу още в XVI-ия век, казва, че десетина години преди него «притесненията

от еничарите и спахиите станали вече несносни». Повече ние нямаме на ръка данни, с които да поддържим скръбните си въображения за теглилото и страданията на нашите прадеди през онези отколе минали тъмни, тъжни и усилни години. Ние ще се повърнем пак на думата си за това време, за което бяхме заговорили, като време поблизко до нас, и могат още някои работи да се приказват и да се припомнят.

ОПИСАНИЯ

ПРИСОВСКИЙ МАНАСТИР

Пребързвам да захвана описанието на Търновото и на търновските манастири и села без ред, от Присовския манастир, и то не за друго, но защото ма принуждава нова една глупавина и тъжна една народна загуба. Присовский манастир е далеч от Търново 1 и 1/2-на часа къде юг, на равно място край самата поточка Елишин* положен. Срещу юг през поточката има Гранчаров рът, под който е манастирската воденичка, към изток присовските и фидовските бранища, към североизток Мечин дол и Мечата урва, право към север Голямий дял, от който е отделена Старата могила, под която лежи манастирът — храм светаго Ангела Михаила. Какъв е бил и що е бил изпърво той манастир, нито нейде има писано, нито има някой да помни. Аз откак го запомних, беше разграден, една вета черквичка до 25 педи нашир, 50 надлъж и 32 на височина, изобразен с чудесна живопис вред извътре и отвън пред входа. Тая черквичка беше препукната през сред и отворена пукнатината на места до два пръста, но и пак тя беше доста здрава и можеше така да трае йоще 50—60 години, а пък изкърпена и подпряна можеше и 200 години еще да трае. В детинството си аз често ходех на той манастир, но де да зная каква антика е бил той за наща народност! Аз зная само, че като лек и малък можих да са кача по тавана на

* Някои мислят, че поточката Елишин е наречена от турската дума Елия (ниска равнина), но аз мисля, че по право е наречена от Елие (ела, елха), които са някога си тука в голямо изобилие растели, както казват по предание и както се види от това, че всичко, що имаше дървено в зданието на черквицата, беше все елово.

черквата да снемам стари ръкописи и да ги давам на калугерите да ги дерат, за да завиват в листовете им сланина на ратаите. Боже, прости ме! Колко листове съм съдрал за образи, които съм пропилявал на часа. Е, това е то сега «простота хуже юродства». Десет-дванадесет години подир това аз бях забравил и манастира, и дрането на ръкописите, когато се срещнах с И. Андреова, който ме запита не зная ли нейде стари кожени книги. Тогаз са чак усетих пак за книгите, тичам на манастира, качам се на тавана, но що да намеря! — само два листа на пергамент от пролога и два-три ръкописа Апостол и Евангелие на книга, и печатани във Венеция два Общака. Аз прибрах само двата листа от пергамента и ги дадох Андрееву, а онези ги оставих пак тамо. Пусто! И тогази бях нещо даскалетина, ама дотам бях можил да разбера, че само на кожа писаните книги биле потребни. Бе, хей человек! Прибери ги тогаз, ами ги оставих, та ги опоскаха молците и калугерите. На 1850, като отидох на манастира да се поклоня на бащина си гроб, който беше тука по холерата на 184. . . починал, аз обикалях, търсих, дано намеря каква-годе книжчица вет ръкопис, но нито едно листце не сварих. Тогази едвам пригледах аз, че в черквата над вътрешните врата имало надпис. Зачудих се, като го прочетох, и видях колко била стара тази черквица. Аз преписах този надпис еще тогази и казах на тогашния игумен, че трябва тази черквица да се затегне и не разваля, ако би и да правят нова, както се канят. Лани година, новий игумен заправил нова черква, но не развалил ветата, доде се изкара новата. Пролетес аз като се додох от Цариград и чух, че заправили нова черква, притекох са да видя и да советувам игумена да не разваля ветата; тя стоеше и той ми са обеща да я не разваля. Но, представете си, колко се почудих, като минах на 4 текущаго (августа) и погледнах! — ветата черквичка, безценната антика, съборена! Доде ми да си откъсна главата. Че и новата, дето правили, и тя се сринала от дъждовете, но аз я и не погледнах, станах над развалините на ветата черква и ги оплаках до сита. Питах калугерите защо са я развалили: «Като изкарахме — каже — новата, помислихме, че ща тръгнем да просим помощ от христиените, че задължняхме, но ако стоеше здрава ветата черква, можеше да ни каже някой: «Като сте имали черква, що сте били слободни да правите нова, че да задължнявате?» «Ами я съборихме, да видят, че от

нужда сми зъдължнели.» Гълчах ги и ги клех — станало, веки не са връща, — но това, дето ма прави да са ядосвам още повече, е, че не мога да убедя клетите калугери да опазят барем останалото, доколкото е възможно. «Какво излязва от него? — казват. — Само да пречи на новата черква и да стои насред двора като идол»!!! От съсипаната черквица останало е сега и седи стената на вратата, над която се види следний надпис:

бь са вами. Изволением ѡча сьпоспешением сна и сьврьше стго дха си храмь поче ва лето па при владка арьсенна. и почесе писати при владка дїонисие. месеца марьта а. и саврьш се Месца юнна ктитри Георги и Тодорь. Никополити Неромонах Серафїмь.

От лява страна на същата стена (като гледаш към запад) се види на цял рост изобразен Кирил. Той държи в ръка разгънат свитък, но в него няма нищо написано. Не зная от кого, как и кога са извъртени очите на образа, но оттам нататък сичко е цяло и здраво и толкоз масторски написано, щото положението и чертите на лицето, ако и да е лишено от най-благородната си част, показва го вдъхновен. Колкото други изображения на светаго Кирила съм виждал, ни едно не има таквази в и р а з и т е л н о с т, брадата му стои червеникава. Любопитното е защо нема образа на светаго Методия, нето при него, нето на друго място из черквата изобразен. Аз и доде не беше съсипана черквата, съм дирил, и съм се чудил защо го нема. Колкото за други някой българский светец защо няма изобразен, то е явно. По всичко са види, че живописците, ако и да са биле гърци, карани са да пишат названията на светиите, както и надписа, по български, а само по затулните места, дето не е твърде видно, тамо имената на светиите са гръцки. Сичката черква — и вън, и вътре — е едно перо писало и уверявам ви, че толкози е живописът здрав и хубав, щото не мога да сравня с него никой от колкото съм виждал в България, и вехти, и нови. Колко жално, ако не сполуча да опазя тази окърнена древност!!!

Днес за днес манастирът е добре ограден, има здрави одаи, но не толкоз хубави. Новата черква, на която сводите и трулите се съсипаха от дъждовете, е доста изгледна. В мънастиря има четирима калугери с игумена, двама старци прости, пет-шест момчета и пет-шест аргати. Вън-

шните мюлкове на мънастиря са нивя и лозя доста, но откъде гора са оскъдни. На старата могила, която е до самий мънастир на север, виждат се и до днес развалини от някакво си голямо здание, но не може да се разбере като какво е било, защото са види да е млого отколешно и е обрасло с треви и храсти. По краищата вадят тухли и керемиди за чудо големи и дебели. Намерват са еще доста монети, медни римски, от които имам няколко и на които между другите изедени от ръждата букви може да се прочете.

МОМИНСКАТА СТЕНА

Между Габрово и Севлиево на пътя, към северна страна, има стена висока и над нея отгоре равнище, на което са видят развалини от пуст стар град. На старо време (думат тъдевашните жители), като са превзела тая крепост, победителите, разярени за упоритството на укритите в нея българи, поклели се да ги изтребят до една жива душа. Красотата на две благородни девици развеяла клетвата и изтребителний мъчителский нож пощадил нежната им младина, за да ги лиши от девическата им невинност. Колко мъчителна била за двете девойки тая пощада! Те се погледнали една друга и погледите им открили съгласието на сърдечните им чувства.

Оставени под стража в палатите, что били над стената, «Да умрем!» — рекла едната. «Да умрем — отговорила и другата, — а не да останем недостойни на българското име. Безчестието е по-страшно от смъртта, а невинноста и в гроба е сладка.» Това рекли, сплели дългите си коси една о друга, за да не се побои едната, като скочи понапред другата, уловили се за ръце и хвърлили се.

Читателю! Метни невенен венец на гроба им и почети със сълзи, с желание паметта им.*

Забележ. Разказват, че на стената има издялано образа на две моми със сплетени коси и развеяни дрехи, като скачат.

* Можеше да поместиме още анекдоти, но един любородец се обеща да ги печата на свое иждивение и ние прибавихме вместо тях друго.

ОПИСАНИЯ

Арбанаси е село едва полвин час отстояще от Търново, положено на край преходът Каменец на една висока равнина, изобилующа с чисти и сладки води и има климат здрав и благоприятен. За заселването на това село, както и за първите негови жители какви са били има твърде различни мнения, основавани на неразборими предания и своеволни предположения. Полъгвани на след заблудителното мнение, че Арбанаси е съществувало и в времето на Бълг. царство тяквоз, каквото ся вижда да е било преди 150 и 200 години, на приумици само искат да кажат, че там са били уж нещо си летните дворци на българските велможи, туй за да подтвърдят някои от нашите самосъдни историци, и за да примирят туй предание с очевидний разлад на действителността и да съгласят гръцкият колорит на туй село с българското му уж древно произхождение, правили са различни предположения основавани само на произволни съображения. И първо ний сами сми и мислили и казвали на приумица за туй преселение, като да е станало във времето на Самуила, когато е превзел Лариса в Тесалия и преселил жителите ѝ в България. Пò с живо въображение от нас, г. Раковский отишел е по-нататък и позволил си да състави цяла история на счет на това преселение и все пак на приумица издава за положително, че туй заселение станало във времето на Ив. Асеня II, когато пленил Кюр Тодора, епирският деспот и ся влюбил в дъщеря му и я зел за жена, тази нея преселил уж някои други гръцки фамилии, а името на селото останало уж от това, че разните здания и къщя ги правили зидари арбанасци, т. е. арнаути, и затуй останало да ся казва Арбанаси. Но и на двете тези мнения, както сми могли испосле да придирим по-добре и да забележим противуречат I-во самите здания на съществующите черкви и къщи, които показват, че не са по-стари от 300 или 350 години; 2-ро, необоримото предположение, че в онези смутни времена, при дългата обсада на Търново, и при разорението в него вътре както и в Никопол малий (Никюп) на толкоз и толкоз твърдели, каменни палати и други здрави и великолепни здания, да останат неприкосновени тези в туй село, колкото и здрави, но се пак дървени домо-

ве, това е даже немислимо, когато и състоянието на самите здания не показва епоха толкоз удалечена, както съм си предполагал някога аз и после г. Раковский; 3-о, язикът, както е спазен днес, не показва да е язик по-вет и на по-благородно произхождение. И тъй както можем сега да заключавами от съществующи данни по съображения не толкоз увличани, ний умодавами, че туй преселение е станало след привземанието на Търново и не по-рано от 400 години назад от днес, и даже мислим, че много по-късно, и съвременно със заселването на известният градец Мосхопол или Воскопол в Гръоджанско (Корица), което ся полага като да е станало в началото на 16-о столетие. Между Мосхополските преселници и тези на нашето Арбанаси има някакво съотношение, което ний не можем да пропустим без забележавание. 1-во, че тяхното заселвание ся вижда като да е станало по едно време; 2-ро, съдбата на процветването и паданието на тези заселвания е доста близка и еднообразна, тъй що ний на основание на всички съображаеми обстоятелства исками да кажем, че тези преселения и заселването на Мосхопол в Гьорджанско, на арбанасите в Търновско и на арнаут-кюолери в Разградско са станали в едно и също време и че те са от една и съща местност, някъде откъде Ипирско, дето са били в много близки сношения трите елемента, гръцко-албанский, влахо-албанский и чистоалбанский и от тях: влахо-албанский като по-многоброин основал Мосхопол, гръцко-албанский основал Арбанасито при Търново, а чисто албанский или, по-право, арбанасо-българский е основал Разградските арнаут-кюолери, както ся забелязва и от това, че при общият преобладающий колорит на тези селения — арнаутский в отношение на местността, от която са ся преселили, в Мосхопол домашният язик бил влашкий, в Арбанаси — гръцкий, а в арнаут-кюолери Разградски е бил арнаутский и българский. Занятията на тези преселенци са били такожде горедолу приблизителни: мосхополците били скотопитатели и търговци ходящи (гезгенджии), арбанасчените били и те советчии и търговци ходящи; също и разградските арнаут-кюолии били соватчии, еще и орачи (като славенско-албанско произхождение). Изборът на местностите за население показва и той тази приближеност, па и самото развитие, както и пропадание на тези селения и други някои подобия в нравите показват едно поразително сход-

ство и ближност. Мосхопол, доколкото знаем, е заселен в началото на 16-о столетие от населници из влашко произхождение, и в малко време отгоре с исполински крачки е пристигнал до величие и богатство, жителите са били не само промишлени и ученолюбиви, но и ревнители на гръцкото учение, щото и печатница били си основали в последните десетолетия, в която има печатани и няколко гръцки книги, местността му имала благоприятен климат и гражданите му обичали спретност и изящност, поради което митрополитите Велеградский (Бератский) и Драческий идвали лете та живеяли в туй селение, което в цветущето си състояние (в крайт на 18-о столетие) брояло до 12 000 челяди, а сега едвам 250. Също тъй и Арбанаси Търновско ся отличило по бързо възвеличавание и обогатяване, както свидетелстват многото черкви и богатите и разкошни домове, такваз же била и местността и благоприятността на климата, щото и тука владиците Търновский, Ловчанский, Русенский и таксидиотите Синаитский, Божегробский и други идвали да живеят лете в него; подобна съразмерност ся среща и откъм населението: в последните десетолетия на 18-о столетие Арбанаси е брояло окол 1000 къщи, както показват съществующите развалини, а днес едвам има до 200 къщи, от които до 25 турски; приблизително може да ся каже и за разградските арнаут-кюолери. И пак както разбогателите жители на Мосхопол, нетърпящи досажденията на околните турци, ся разбягали и разпръснали, тъй също и Търновското Арбанаси, както и разградските арнаут-кюолери побягнали във Влашко, когато видели, че поради обогатяването си те станали предмет на завист и закана от околните турски селения. По спазените предания ний виждами, че Арбанаси и разградските техни съотечественици, по близостта на Влашко и по търговските сношения, що имали с тази страна, а може и по общо между тях споразумение напуснали едновременно и скупом новите си родини по-рано от мосхополци, защото тяхното пресе́лване във Влашко ся вижда да е станало преди 1800, когато мосхополци около 20 и 30 години по-сетне са ся пръснали и не скупом. — Главното занятие на арбанасчени и арнаут-кюолийци от Разград е било соватчилъкът. За събирането на говеда те обикаляли почти всичка крайдунавска България и Добруджа и като добри кърджии и всадници дали са добро понятие на Джорджича за

своята воинственост и от туй той полага, че можали да дадат до 1 500 добре въоръжени всадници, което обаче не може да е истинно.

За разградските арнаут-кююлийци има предание, между останалите от тях като земледелци, че те са преселени от онзи техен съотечественик мюслюманин спахия и управител на Разград, който е правил голямата в Разград джамия, и са имали таквиз привилегии, щото през техните (две) села не било позволено да мине конник на турчин, ни българин войник и да иска даром конак. Ако са удири от кого е правена тази джамия и кога, ще ся обясни времето на заселването на тези селения по тези страни, а може и от кои страни, защото ний полагами да са станали те в онова време с онова и на Арбанаси.

За разбягването на Арбанаси, както и на разградските (две) арнаут-кююлери ний нямами някои верни данни, но по спазените предания можем да полагами, че малко преди сключването на 18-о столетие са забягнали найнапред няколко фамилии от по-богатите и няколко години след това е станало всеобщото преселение, което, ако вярвами преданията, станало като по едно съзаклятие помежду им. Защото казват, че като били са наговорили да бягат, една нощ натоварили кой каквото имал и каквото можел да промисли, под извет уж, че отиват на сбор на Свещовский мънастир, с кола и коние товарни, и със запалени главни, за да им светят, като слезли на малкий Разкол, под бърдото при чешмата на пътят към Ореховица, събрали ся накуп, и там, като ся заклели, че никой от тези, които са потеглили да бягат, няма да ся върни, ввърлили всякой що носял главната към селото с проклинание: който би ся върнал да не хароса и да го изровят от гроба чер и опален като тази глъвня, с която в ръце ся той заклевал; след тази клетва те всички ввърлили глъвните, тръгнали и не са върнали. А в селото не останали освен сетни сироти и вдовици, болни някои еще и ратакини, що имали по-богатите домове, но ни един почти от мъжкий пол, които били всички обязани като войни да придружат преселниците. — В същото време или твърде наскоро след това ся разбягали и разградските арнаут-кююлера с тази само разница, че от тях побягнали само онези, които подобно на арбанасчени ся занимавали със соватчилък, но понеже между тях имало доста и които били земледелци, от тях повечето си останали, еще защото

те не могли да ся икономисат и да укрият похажданието си от местните власти, забранило им ся явното преселение, и затуй много от тях останали задържени в Свищов (от които е останало и днес занятието на някои от свещовци със соватчилък), а някои от по-сиромашките челяди при разбягването на Арбанаси ся преселили в Бяла, под покровителството на беленските бееве, като и при разбягването на разградските арнаут-кююлери някои са ся преселили в Ески Джумая и Шумен, дето са въвели в помалък размер заниманието със соватчилък. — Между останалите земледелци в разградските арнаут-кююлери ся чуе даже и до днес, ако и твърде рядко, чисто-арнаутский язик, но не тъй както в Арбанаси гръцкий, задържанието на който, ако и в състояние, както забележихми по-горе, твърде развалено, длъжи ся на старанията на гръците Търновский митрополити, които от 1830 са отворили и редовни гръцки училища, поддържани до скоро от тяхната щедрост, от което и днес в това село ся държи за домашен язик гръцкият.

Най-после от всичко това, що изказахми, ний заключавами, че заселването на Арбанаси от жителите, които са оставили тези къщя и черкви, които виждами днес, е станало подир падението на Българското царство, а не понапред. Можем же толкоз само да допусним, щото да мислим, че на това място може да е имало в по-старо време някои летни дворци и палати на българските велможи, както ся забележва по някои казвания и предания, но лесно ся разбира, че през ред размирни години във времето на превземането те не са устояли, но са опустели и разорени, та на тяхно място изпосле преселенците албано-гръци или албано-власи са направили своите нови заселения. У старите жители от Арбанаси и Оряховица има еще предание, че «ветото Арбанаси» или може и друго някое село, било на север от днешно Арбанаси, в насрещната усойна, дето са сега лозята над Оряховица отгоре, къде мястото «Свети Илия» и «Владикова чешма», дето има и днес видими остатки от вети разсипани здания.

Килифарево, село отстояще два часа от Търново на юг, днес има около 300 къщи, от които до 30 турски и 40 турско-цигански, а другите български, с 1 черква, една джамия, един стълпен часовник и няколко ханища. Види ся да е заселено преди падението на Българското царство, защото ся споменува за местността му под това име в жи-

тието на Св. Теодосий Търновский. Имало е две черкви и три четири манастиря, от които един само е възобновен и при който ся виждат и днес на един връх развалините на една твърдина, и други пак развалини наричани г р а д и щ е, има срещу само Килифарево на брегът над реката. С колибите заедно Килифарево брои около 1000 къщи. От колибите има някои от 15—20 къщи нагоре, и на К а р а х а с а н и т е или Х а д ж и М и л е в и наричани колиби и на Ф ъ р е в ц и има и по една черква и зимно училище. Реката, която тече покрай Килифарево, ся съставя от главният приток Белица и други няколко по-малки. Близу до колибите «Войнеж» (30 къщи) край реката има един изобилен извор със студена минерална вода, доста целителна, и от нея до нейде-реката носи названието «Вонеща вода», по-долу от Килифарево приима потокът «Елишин» (плаковский дол) и малко по-доле до селото Дебелец ся вмеся с реката «Трявна», а и двете под Дебелец ся стичат в Етър срещу селото «Чолакова махала».

1. Драчие, талиенски Дурацо, гръцки Диррахион, и в старо време Епидамнос, във времето на римлените е бил седалище на илирийскийт отдел. Изпосле във времето на византийците е станал известен поради честите боеве за него и преотнемания. Във втората половина на 10-ий век го превзел от византийците български цар Самуил, дето и поставил за управител зетя си Ашота (син на солунскийт управител Григория Таронита), но той предал градът на гръците и побягнал с жена си в Цариград 998. На 1016 Драче претърпял силна обсада от българският цар Ивана Владислава. От 1073 насетне управителят, който седел в този град, добил титлата дук или княз. След превземането на Цариград от латините този град с околните си съставял Ипирско деспотство, което за малко време минало под властта на българите, във времето на Асеня II, и от 1294 минувал под властта на различни лица на Ипирските деспоти. На 1352 привременно е бил завзет от сърбите. На 1412 ся явява за владетел на този град наварският граф Лудвиг Рамонд, подир смъртта на когото наварците го продали на шкодрянският дук Георгия Балца. Изпосле Драч ся споменува като притежание на Скендербега и подир неговата смърт наедно с другите градове на неговата държава минува под властта на венециянците. На 1492, обладан от султан Баязида II, останал е от тогаз под властта на османците. Днес Драч е под управлението

на Туран, дето живее и владиката му, наричан Драческий и Горский. В Драч има до 400 къщи турски и 250 християнски от православно изповедание и няколко католици; градът върти добра търговия, поради което отдавна ся намерва и австрийский подконсул.

2. Драче, или Драчево село, в Скопска кааза около 150 къщи, изважда твърде много червен лук (кромид) и други башчовански произведения, с които храни Скопие, Велес, Прилеп и Битоля. Лежи на Маркова река, за която са мисли да изтича подземно от Охридското езеро. Има много вкусна риба, престърбите в нея имат злат цвят и ся виждат във водата също като злати. По тази река е била крал Влъкашиновата рудница за злато, а и днес измиват злато от песекът ѝ. Тая река е управяна в течението си с подграждание от Крали Марка, край нея е и славимият в песните Марков манастир Св. Димитрий.

О Д Р И Н

По гръцки Адрианополис, по нашенски Одрин, по турски Едирне и Едрине, по старому Орестиас или Орешац — този град е втора митрополия на Турската империя и столичен град на Тракия, лежи при сливанието на реките Тунджа (Дупица), Арда (Ядра) и Марица; отстои 23 десетотисещи километри (36 часа) от Цариград; 22 (33 часа) от Пловдив, 17 от Гелибол, 17 от Варна, 11 от Текирдаа и 10 от Бургас и ся намерва под 41°48′ сев. ширина и 24°9′ изт. дължина. Жители брои до 120 хиляди души, от които 60 хил. турци, 30 хил. гърци, 20 хил. българи, 6 хил. арменци, 5 хил. евреи и няколко католици и унияти.

Градът ся дели на две части, сиреч на собствений град и на предградия. Градът, обграден със стени порутени, на които портите по предание ся затварят нощем, населява ся повечето от гърци, арменци, българи, няколко евреи и малко турци. А предградията са четири: 1. А т п а з а р, който ся простира от северозапад към югоизток от града накъм Тунджа и е населен от турци и арменци; 2, К и р и ш - х а н е т о, на югозапад, населявано от

турци, българе, няколко гърци, арменци и евреe; 3. Каикът, населяван изключително почти от турци, и 4. Илдъръм, дето има повечко гърци.

Градът всичкий държи на около близо до 6 километра. Северно и североизточно ся възвишава над градът един хълм, отдето има великолепнейший изглед, а югозападно ся простира голямото поле на Марица, на североизток Тунджанското поле и в средата неизмерима равнина, на която има повече от 500 градини, пълни с черници (ягодници, дудове) и други плодоносни дръвя, лози, посеви за жито, ечемик, ръж и др.

Но от тази външна хубост що показва, започенва вътрешното окаянство на града: улици тесни и криви, пълни с нечистоти, ся извиват навсякъде, и на места даже тези улици стават съвсем непроходни. Зле държаните гиризи и 70 до 80 гробища, които ся намерват вътре в градът, заразяват еще повече атмосферата му и правят климатът на града болничав.

Старовременни паметници, освен някои римски древности незначителни, по-други няма. От византийските времена има спазена всред градът една порутена и скапвана голяма кула. Другите паметници, особено джамии, броят годините си от турското господствование. От тях по-значителна е джамията на Селима II, съзидана в началото на XVI век. Тази джамия, която ся слави като една от изящностите на турската архитектура, кубето ѝ, както уверяват, е по-високо от на Св. София; четири сумакиени диреци поддържат туй кубе и четири височайши минарета с по три викала, чудни по изкуство, украсяват краищата на джамията, на която вътрешнето украшение е пребогато; казват, че 999 прозорци дават светлина в тази джамия. — Подир тази джамия иде Султан Баязидовата, с две минарета, и Султан Муратовата с четири минарета и други.

Вън от града покрай Тунджа ся спазва еще порутен наричанийт Ески сарай, седалище на древните султани. Осмоъгълната кула с кьошкьовете, великолепнейшите порти, мряморните стояла, позлатените сводове, богатите арабески, що са дотраяли до дне, свидетелствуват за богатството и гиздостта на древните тези царски палати.

От безистените (покритите чаршии) отличава ся безистенът на Али паша, един от най-хубавите на Изток, който е дълъг около 300 метра и има шест порти; неговите сводове образуват Мавърский лък.

Градът има 11 порти, на една от които има закачено един гръбнак от някакво си допотопно животно, а на друга, казват, ся намервал закачен топузът и ботушът на Крали Марка и двете чудновато преувеличени. В градът вътре има еще едни палати, 40 джамии, 28 хана, 22 бани, оръжарница, тополивница, 5 каменни мостове, 8 дървени, водопровод, 13 гръцки черкви, една българска, една българо-униятска, две арменски, една католическа, две еврейски хаври, едно предуготовително турско училище (руждие), три гръцки училища за момчета и три за момичета, две български и др. Има един гръцкий митрополит от православната черкова, а според 10-ий член на Фермана за решението на българо-гръцкият черковен въпрос, ще да има и един българский православен митрополит. В Одрин ся е задържал от няколко години насам и един българо-униятский владика.

Търговията в този град е доста значителна и почти всичката е в ръцете на гърците и на евреите. При всичките лишения от средства за съобщение досега пак ся е изнасяло за навън и изнася ся доста вълна, памук, коприна, вино, сирене, паламуд, всякакви овощия и гюлово масло; а внасят ся памучни тканя, железарски изделия, сукна и колониални стоки. Някога си Одрин е бил в поцветуще състояние откъм вътрешната търговия, но изпосле поради кара-гюмрюкът той е изпаднал.

Индустрията, както и по други места в Турско, ся намерва в младенческо състояние; но пак в Одрин ся работят хубави килими и ямболии, а доскоро и гюловото масло ся броеше като едно от първите произведения на този град и ся имаше на почет.

Ако и да ся полагат големи старания от някое време насам за улеснение на средствата за съобщение, и досега еще пътищата, които свързват Одрин с другите градове, не са достигнали до едно желаемо добро състояние. Железний път, който свързва вече Одрин с Пловдив и Цариград, ще мине през Тракия, България и Сърбия и ще ся сключи с другите железни пътища на Европа.

Силно средство за съобщение на Одрин с море можеше да бъде и Марица, но днес тя почти нищо не ползува: първо, защото тази река е плавателна до Одрин само есенно време и понякога зиме, а лете може да ся плува по нея

едва до Димотика; второ, защото пристанището на Енес, което е собствено пристанище на Одрин, като не ся е досега пречиствало, станало е непристъпно даже и за помалки кораби. Изриването на туй пристанище може да помогне еще повече за развитие на търговията в Одрин.

Направянието на Одрин възлиза до баснословните времена и ся отдава на Ореща, Агамемноновът син, който ся установил най-напред в този кът на Тракия и заправил този град, който и нарекъл Орещац или Орестиас. Но ако и да е толкоз вехт този град, за него не ся говори почти нищо в старата гръцка история, защото, като средиземен и огнище на тракийските народи, бил е недостъпен за гърците. От старите жители, които са живели най-близу до Одрин, споменуват ся Одрищците или Одърците, на които столица била изпърво Виза. Във времето на римляните император Адриян, като разпространил градът и го украсил с разни здания, нарекъл го Адрианопол и го направил главен град на областта Хемимонт, тоест на Тракия. От то насетне този град е станал един от по-знаменитите градове на Източна Европа.

При Одрин е станала последнята битва на Константина Великаго с Ликиния, в която, като победил, Константин станал самодържец на голямата Римска империя; а след направянието на Цариград Одрин е станал вторий по него и е съставял вече част от източната Римска империя. При Одрин е станал пак (на 9 авг. 378) и големият онзи бой между готите и императора Валента, в който загинали до 40 000 и сам императорът изгорен в един плевник, дето бил ся скрил. Готите обсадили градът, но не могли да го превземат.

Но най-много е теглил Одрин от българите. Под тяхно разположение е останал той еще почти от първото им идване, когато Анастасий биде принуден да огради само Цариград от техните нашествия, а остави Одрин на волята им. Разумява ся, че Одрин не е добрувал, когато сарацините обсаждаха Цариград и българите дойдоха да ги отпъдят. Но най-много е изтеглил от Крума, който и пръв развали девствеността на неговото непривземание. Близу при Одрин спечелил той 814 светла победа над гръцките войски, които наедно с царя си Михаила Рангабея едва могли да ся укрият в стените на този град. През юлия на същата година Крум обсадил Одрин, а през есента го и превзел, като заробил и преселил в България до 10 000 роби наедно с владиката Одринский.

Повърнат от гърците изпосле, подир сто години (914) Одрин бил пак превзет от Симеона и тоз път скъпо продаден с пари; но след 10 години пак превзет от него и тоз път той вече чак подир Симеоновата смърт бил повърнат на гръците в сговорът, който сключил Сурсубул с Романа, по който сговор Одрин наедно с други някои градове от Южна Тракия ся повърнал на византийците, за изкупуването на които Византия ся обещала да плаща годишно по едно определено количество данък.

Знаменита битка е станала при Одрин пак на 970-а година между русите и българите, от една страна, и византийците — от друга, в която обаче последните зели връх и ги отблъснали. Нещо около тридесят години подир това български цар Самуил, за да отвлече Василия да не напредва в България покрай Дунав, промъкнал ся от Македония и нечакано нападнал на Одрин, когото обаче опленил само и пак ся върнал назад.

Подир възобновението на Българското царство от Петра и Ясеня, техният наследник Иван I на 1207 обсадил Одрин, който бил тогаз под властта на латините, но след тримесечна обсада, като не могъл да го превземе, напуснал го. От латините Одрин минал в ръцете първо на Никейскийт гръцкий цар Ватаци, от когото го отнема, твърде наскоро, Теодор Епирскийт деспот. Но на 1229-а година Иван-Ясен II, като разбива Теодора в бойт на Клокотница при Марица и го заробя, превзема и Одрин, който след някоя година устъпва на латините, а от тях го привземат пак гръците и тъй влязва пак в състав на Византийската империя, когато ся настанили изново гърците в Цариград.

На 1360 (761 от Едря) Мурад I привзел Одрин чрез воеводата си Лала-Шахина и го направя столица на Турската държава. После, откак Тамерлан пороби султан Баязита Илдъръма в бойт при Ангюре, Одрин минал найнапред под властта на първият му син Сюлеимана (1404), после — на Муса и най-после го усвоява третий му син Мохамед I-й, наричаний Челеби; той украсил Одрин с много здания и умрял в него. — На 1444, когато султан Мурад II-й си дал оставката за сина си султан Мохамеда II, еничарите повдигнали страшна размирица и изгорили голяма част от града. На 1453, двадесет дена след превземането на Цариград, султан Мохамед завоевателят накарал да посекат в Одрин Халил паша, понеже го зел в подозрение, че ся споразумявал с гърците във времето на

обсадата на Цариград. — На 1493 Селим, като ся възбунтувал противу баща си султан Баязида II, влязва в Одрин, но след малко победен (1495) напуща го: — На 1572 станало в Одрин много голямо наводнение, което причинило несметни загуби. От Одрин е станало на 1682 прочутото онова опълчение на турците противу Австрия, в което те пристигнали чак до Вена. — На 1691 Ахмед II ся провъзгласи за цар и препаса сабя в Одринската Ески-джамия.— На 1699 Мустафа II потвърди в Одрин Карловачкийт мир и на 1703 (11 август) го свалили от престола еничарите, които, като ся възбунтували в Цариград оттам, ся впуснали връз Одрин. — На 1713 в Одрин биде подписан между Русия и Турция договор за 25 години.

На 6 (18) августа 1829 руска войска под началството на генерала Дибича Забалканский стигнала срещу Одрин, който му ся и предал; а на 2(14) септември в истата година ся подписал в Одрин прочутийт онзи Одринский договор между Русия и Турция, на който по-главните условия са следующите: Господствуването на султана над крайдунавските княжества, поставени под непосредственото покровителство на Русия, остава само номинално, т. е. по име, като плащат те прост данък на Портата; Турция склонява да бъде свободно плаването през Хеллеспонт (Чанак-кале) и през Въспор (Цариградското устие), свободно плаване в полза най-вече на Русия; Русия усвоява в Азия градовете Анап, Поти, Ахалцик, Ачкур, Акалкалак и 10 милиона холандски жълтици за възнаграждение по разноските на войната; колкото за Гърция, Портата склонява на Лондонските протоколи от 6-ий юлия 1827 и от 22 марта на 1829, но никаква дума не става за господствованието на султана и за границите на Гръция.

Одрин е днес седалище на тезоименен вилает, който обзема почти всичка древна Тракия, в която турят около 1 1/2 милион жители. Вилаетът ся дели на следующите санджаци или мютесарифлици: 1. Одринский с 9 кази; 2. Сливенский с 6 кази; 3. Текирдагский със 7 кази; 4. Гелиболский с 6 кази; 5. Филибе с 8 кази; всичко 36 кази или каюмакамлъци.

ДИАРБЕКИР

Когато аз ся учах, в училищата ни география не ся предаваше; първата география, която прочетох, учител вече, и която не помня сега чия беше, тъй ми ся е втлъпило в умът, че в нея казваше за Диарбекир да има 300 хил. жители. Изпосле в разни други географии, които съм срещнал, различно са определени жителите на този град, но пак не помня да съм срещал да ги турят по-долу от 30 хиледи.

Една от причините на тази неразбория трябва да е и това, защото Диарбекир не се нарича само градът, който носи днес туй име, но и цялата северна страна на древната Месопотамия, тъй що може някои географи да броят населението на всичката страна, наричана Диарбекир, а други само на града. Ний, колкото за населението на цялата страна, като нямаме верни сведения, не можем да кажем нищо, но колкото за населението на градът собствено можем положително да кажем, че то не възлиза нити до 10 000 души.

Градът Диарбекир, древнята гръцка Амида, е основан на една отгоре равна канара, около която тече реката Гигр и го обикаля от едната страна; там, дето градът се простира малко по̀ навън от канарата, земята е мека и доста влажна и водна, и затова има във всяка къща кладенец.

При всичката суша на околностите и продължителното бездъждие, което владее лете по тези страни, градът Диарбекир е снабден с доволно вода. Освен водата, която е доведена от шест часа далеко и е доста изобилна, има и един местен извор, също изобилен, наречен Пейяз или Кара су, който не знаят отде иде, но излиза из едно подземие, между канарите на които лежи градът, в туй подземие ся отива доволно дълбоко навътре, отдето изтича водата. Казуват, че най-вътре, там, дето вече извира тая вода, има издялан от камък един бивол и е направен тъй, щото водата тече из устата му, из очите му, из ушите му, даже из рогата му. Види са този извор да е и причина за първото население на града; а от неговото прозвание черн съставило ся е поговорка за градът и жителите му: «На Диарбекир, казува поговорката, водата му черна,

камънето му черни, псетата му черни[1], и сърцата на жителите му са черни».[2]

Над този извор отгоре, което е най-високото място на града, има един вет разсипан палат, който ся вижда да е бил на времето си доста хубаво здание, и преданието казва, че в него живяла някоя си царска дъщеря чужденка дева (бекир) или дева на чужденците, от която казват да е останало името на града; и досега еще показват възвишаемото помостие, което ся вижда в този палат, също както в Света София в Цариград, за което исто тъй казват, че по него царската дъщеря възлязвала с колесната си чак горе в палатът си. Около този палат е било направено първото кале, наричано сега вътрешно кале, на което пространството не е твърде голямо; освен затворите в туй кале има днес едва ли 30—40 къщи обитаеми, един вехт храм, превърнат в джамия, и два други — превърнати в оръжарници, от които единът, като туряли вътре барут, подпалил са веднъж, та му са срушил сводът, и така си стои и днес, а другият е здрав; и по двата ся виждат еще под първата замазка стари изображения на светци.

Други древности има отвън градът, на един ближен хълм, един мънастир, който е днес в ръцете на арменците; за него казуват да е правен еще от Апостола Фалдея, когато проповедувал по тези страни; или както други казуват, църквата в този мънастир е правена еще в третий век от Христа. Стара църква е такожде и единственият днес храм на православните, в който почиват и до днес мощите на Св. Безсребреници — Козма и Данияна. Наричаната Улу джамия, всред градът, е и тя вето и прекрасно здание, голямо и високо, направено от черни делани камение размесом с бял мрамор, от три реда стълповце нагоре, испопъстрени с разни ваяния и надписи. За нея казват някои, че е била първо капище на Слънцето, после християнский храм, а сега джамия; но от разните надписи, с които е испъстрена, види ся да не е вярно туй предание, защото няма други надписи освен таквизи, които ся казват кюфи (един вид арабски писмена, които са били в употребение во времената на калифите и особено във времето на Арун-Ел-Рашида).

[1] Казуват, че в Диарбекир нямало никак или твърде рядко са срещало бяло куче и бял гълъб.

[2] Ние можем да потвърдим това, ако можахме да съдим по едного само диарбекирец, с когото ся случи да имаме работа.

Външното, или голямо кале е и то доста старо, защото, при надписите к ю ф и, по него срещат ся еще и римски и гръцки надписи, последните понякъде изчукани, за да ся не прочитат. То състои от 84—86 полукружни ограждения, като половин кули издадени навън, и толкоз равни стеноотделения. Калето е яко, понеже е основано на камък, но зело да ся порутя тук-там и държи ся занемарено.

На калето има всичко четири порти, но доста големи, от които по-работни са Д а г К а п и я, през която иде пътят по сухо за Цариград; М а р д и н к а п и я, пътят за Багдат, през близкият град Мардин, населен с арменци. Другите две са: Е н и к а п и я и У р у м к а п и я, до която има и една кула със зандан, в който затваряли някога и погубвали пленниците гърци.

Днешното население на Диарбекир е наистина доста разнообразно колкото по язик еще толкоз по религия. От всичкото жителство, което едва ли превишава 8000, православни има едвам до 200 души мъже, жени и деца, имат една църква; грькокатолици (унияти) до 30 души (4 фамилии) с една църква. — Арменци григориянци около 2000, с две църкви; арменци католици (хасунисти и антихасунисти) 800 души, с една църква. — Протестанти от разни народности до 500 души, мъже, жени и деца, с една църква. — Англиканци до 60 души, с една църква. — Римокатолици (патри-минлети) 150 от разни народности, с една църква, в която ся служи по латински; на тях са прилевени и в тяхната църква ходят днес арменокатолиците хасунисти. — Сириянци (якуби-минлети) до 500 души, с една църква. — Сирияно-католици от 150—200 души, с 1 църква. Килданци (халдеи) католици до 200 души, с една църква. — Евреи от 80—90 души с една хавра, те са най-бедни и най-тъпите отколкото има по светът евреи. — Мохамеданци, които съставят наравно другата половина на населението с 30—40 джамии.

Населенията от разните християнски религии всяко едно, колкото малко и да е, има си свойт духовен началник, но у всичките изобщо, освен дето няма никакво чувство и съзнание народно, а че няма ни твърдо религиозно убеждение, почти всякой ден минуват от една вяра на друга, и от това жителството ся намерва в един вероизповеден хаос; във всяка къща има членове почти от всички християнски вероизповедания, па ся и женят помежду си, без да гледат на религиозно различие.

Говорими язици в Диарбекир са днес турский, кюрдский и арабский и едва сега е зел да ся говори от няколцина само и арменский. Арменците, както и сирияните говорят едно наречие арабско, а в черквите си само четат първите по арменски, а вторите по сирски, и евреите говорят и те по арабски; от гръцкий няма ни помен повън освен в черквата на православните.

Преобладающий елемент в градът, както и в околностите, е кюрдский, от това и страната ся казва Кюрдистан. Кюрдите, старите кардухи, наречени така от реката Кюр или Кир, са поколение, както ся вижда — от арийското племе, сродни с персийците, до язикът на които и наближават. Днешните кюрди ся делят на две: същи кюрди и кюрди, наричани Заза; тези юследните са по-малко и на изчезнование; разликата в наречието на едните и другите е почти колкото разликата на българското и поляшко наречие от славенский язик.

Кюрдский язик, като клон на персийский, има отдавнешно родство със славенский и в него днес ся чуят много думи чисто български или близу до тях, а най-вече в наречието Заза.

В язикът на зазата ся чуе д ж и н а (жена), м и ш к а (мишка), б у к а (булка), с о л (сол), м е ш к (мех), к у ч и к (кучка), н и з (низу, долу), к ъ д е (къде), а в (ов), ч е (что), б а в е (баща); б а в е м и (баща ми), б а в е т е к у д а ч у (баща ти къде отиде)? е з н у з а н е м (аз не знам); е з д а м т у д а , а в д а (аз дам, ти да, ов да) и др.

Диарбекир отстои от Цариград по сухо 280 часа и е днес вилает особен. Водата, която иде отвън, е вкусна, казуват, но е силно продъхана с дъх от конски фашкии, които изсипват всякой ден почти в таксимите, за да задръстят пукнатините на водопроводите, за които всяка година събират пари от жителите, но никога не ги направят. От местните болести забележителна е Диарбекирската пъпка, подобна на Халепската, която всякой от жителите и чужденци, които би дошли, непременно ще изтеглят веднъж в животът си поне; тя не е смъртоносна, но и от никакъв цяр не зема; вдят ся еще и доста ядовити скорпии, на които ожилването е смъртоносно, ако ся непредвари да ся изсмучи ядът.

* * *

Тези кратки сведения за Диарбекир събрахме ний от разговорите си с бившите тамо заточени наши сънародници, които, напоследък освободени по царска милост, ся завърнаха на отечеството си. Наши българе, изпратени за Диарбекир на заточение, доколкото ся помнят от 1862, набират ся до 62 души, от които четирма са умрели в пътят, като са отивали, и 18 са умрели и погребени в Диарбекир (между които и учител Теодор Хрулевский от Лясковец, който е списал и издал някои книжки по български преди заточението си), другите са вече освободени, освен 6 души, които остават в заточение и между които има двама души свещенноиноци от Арбанаси, Търновско (бивши игумени в Лесковский мънастир).

По някои данни забележва ся, че Диарбекир е място, дето са изпращани на заточение българите политически престъпници еще от по-старо време. Последните заточеници намерили в черквата на Св. Безсребреници един български ръкописен требник, който, според тяхното разказвание, вижда ся да е писан като преди 250 или 300 години, в който имало еще извътре тук-там записани имена с разни почерки, не по-стари от сто години. Може да ся заключава да е бил тука в заточение някога българин някой свещеник или владика, ако и да няма за това никакво предание ни писмено сведение. Това предположение ни навежда на ум заточението на бившийт во времето на завоеванието Търновский партиарх Евтимий, за когото знаем, че е пратен на заточение, дето е и умрял, но къде и в кой град, не ни е известно.

Според разказванието на по-стари жители в Диарбекир, този град го посещавали някога си българи търговци из Пловдивско и от други страни из България, не могат обаче да определят какви стоки са купували или доносвали да продават. В черквата Св. Безсребренници от лява страна има записано с гръцки слова следующето име: Ч и к а С т о р и а н о в от Червена вода.

БЕЛЕЖКИ

Събрани прозаически произведения Петко Славейков не е публикувал приживе. Нещо повече. Една голяма част от тия негови трудове са останали изобщо необнародвани. Останали са в ръкопис ценни негови произведения — автобиографични, биографични, исторически, езикови, етнографски, географски и художествени творби. От тях, за голямо съжаление, до нас е достигнала една малка част, предимно писаното след Освобождението. Всичко друго, заедно с ценната библиотека и архив на поета, е изгоряло при опожаряването на Стара Загора.

След смъртта на Петко Славейков (1895 г.) неговите синове Иван и Пенчо решават да подготвят за пръв път едно издание на избрани негови произведения. По това време Иван Славейков пише до Христо Г. Данов: «Аз събирам материали за биографията на баща ми и преписвам стихотворенията му за печатане, като начало; после в отделни волюми (томове) ще печатам лека-полека всичко, което има какъв-годе интерес да се печата — събрание от хубави народни песни, описания на градове, места и местности, описания на живота на видни и знатни българи, сатирическите му съчинения, филологическите, политическите и пр., интересни брошури, статии.» (Арх. ПРС, папка XVI, на отделен лист.)

Особено голям труд са положили Иван и Пенчо Славейкови, явно разбирайки стойността на автобиографичните му спомени, да ги подредят и издадат. В архива на поета заедно с множество преписи и варианти от автобиографичните произведения на Славейков се пазят и ръкописи на синовете му, правени под диктовката на болния им вече баща. В резултат на този труд, след смъртта на Петко Славейков, излизат от печат том II от пословиците (Български притчи или пословици и характерни думи, събрани от П. Р. Славейков, част II (о-я). Издава Иван П. Славейков, София, 1897)

и един том «Избрани стихотворения» на поета с предговор от Пенчо Славейков (П. Р. Славейков, Избрани съчинения книга първа — стихотворения, издава Пенчо Славейков, София, 1901). На първата страница на книгата Пенчо Славейков пише: «Избраните съчинения на Петко Рачев Славейков са разделени на две книги: първа — Стихотворения, втора — Проза. . . От разпродажбата на първата книга зависи отпечатването на втората.» Той обаче, за съжаление, не успява да изпълни своя план и издаде втората книга — прозаическите произведения на Петко Славейков.

Това не се е отдало и на Боян Пенев, който направи едно хубаво издание на избраните му стихотворения (П. Р. Славейков, Избрани съчинения, т. I, София, 1927, 428 с. с ценен библиографски коментар и студия за Петко Славейков). Боян Пенев е бил подготвил изцяло за печат и т. II — Прозайчески произведения и публицистика, но преди да го обнародва, умира. Ръкописът на този том се намира в Музей «Петко и Пенчо Славейкови».

През 1954 и 1956 г. излязоха от печат под редакцията на Цв. Македонска два тома Избрани произведения на Петко Славейков. Във втория том бяха публикувани за пръв път откъси от прозаическите му произведения. Почти цялостно, те бяха издадени в академическото издание на Събраните му съчинения — том III (1969, с. 597) и том V (1977, с. 745), съставител Соня Баева, отг. ред. Ст. Божков и Г. Цанев.

В настоящия том сме включили неговите по-завършени и цялостни Автобиографични очерци и спомени, Дневници, Биографии на забележителни възрожденски дейци, Бележки за някои стари войводи, Исторически разкази и предания от миналите времена, Описания и исторически съчинения. За пръв път тук сме включили откъсът «Лепирите», биографията на Партений Нишавский, описанията на Одрин и Диарбекир.

В първия раздел — Автобиографични съчинения — освен обнародваните приживе на поета автобиографични произведения включваме и издадените след смъртта му ръкописни материали.

Още от първите години на своята творческа дейност Славейков обича да разказва за живота си. Тогава издава и хумористичните си фейлетони «История Медникарова», «Гайдуничка», «Как съм станал гайдар», добили на времето си извънредно широка популярност. Той всякога записва по-значителните случки и преживявания в живота си, пази копия на писмата си, събира богат архив. Както сам пише в «Дневните си записки» (1887 г.), от 1847 до 1853 г.

той си води постоянен дневник. В него записва «ден в ден. . . не само що ми се случеше, що видех и чуех, но и какво сънувах. . .» След това постоянен дневник той води в Стара Загора, в който записва събитията, свързани със Старозагорското въстание, дневник води и след Освобождението. Всичко, което е достигнало до нас от тия негови записки, колкото и да е малко, поместваме тук.

Доста по-късно, през 1882 г., Славейков печата за пръв път част от Автобиографията си, свързана със събирането на българските пословици, която включва по-късно като предговор към «Български притчи (История на събирането им)», част I, Пловдив, 1889.

През 1885 г., пак в Периодическо списание, той издава «Епизодът», а Иван Славейков в предговора към «Български притчи», ч. II, довършва спомените, които успява да запише под диктовката на болния си вече баща.

През 1884 г. Славейков изпраща в Прага своята кратка Автобиография, написана по покана на Пражкото българско студентско дружество «Българска седянка», издадена след смъртта му от Л. Милетич.

Автобиографични материали могат да се намерят и в още множество негови фейлетони, статии, изследвания и исторически разкази като «Как се превзело Търново без цар», «Няколко думи за шопите», «Лепирите» и др.

През последните дни на живота си Петко Славейков е имал желание да събере всичко в една цялостна Автобиография. В архива му е останало, макар и само нахвърляно и недовършено, предисловието, което той е възнамерявал да напише към нея, озаглавено: «Разкази от миналото (По биографията ми)».

«Мнозина са ме канили и сам аз много пъти съм се канил да взема да напиша нещо по биографията си. Но трябва да кажа, че не е било толкоз лесно за мен да изпълня желанието на приятелите си, ако и да бе то в същото време и мое желание. . . Изгарянето на книгите и записките ми в Стара Загора ми е отнело всяка възможност да задоволя и себе си, и приятелите си. Преди всичко аз не зная как да се справя с хронологический ред на станали някои работи. Това ми много бърка, ако бях сторил да разкажа нещо, което бих могъл да си припомня. При затруднението, което срещам от лишението на записките си, за мен се явява и друга несгода. Щом река да се заловя на работа, при първа нужда от какви-годе справки, възправя се пред мен всичката загуба на онова, що ми е потребно, и като помисля, че съм го имал под ръка, а сега го нямам, жал ме обзема, от мисъл главата ми се омайва, причернява ми на очите и аз

трябва да стана, не мога да продължавам. Много пъти съм захващал да пиша нещо и принуден съм бил да напусна.

Загубата по хронологията на биографията ми е белким най-малката щета, що ме е постигнала. Много работи други от съвременний живот на народа,знанията на които съм мислил да споделя с младото поколение, сега не зная. Аз някога си мислех, че съм длъжен да поразправя на послеродните на кой хал беше народът в началото на сегашний век, как се минуваше, какво е теглил и при какви обстоятелства е почнал да се възражда, какви пречки е срещал, как се е борил с тези пречки и мъчнотии, и как е можал полека-лека да достигне до тоз ред, на който е сега. За всичко това, каквото бях видял и чул, все бях позаписал нещо и мярках с обработването на тези си записки в по-охолно време да позапозная читателите, доколкото бе възможно, с миналия живот на бащите и дедите ни. Но не било късмет. На тоз час нямам нищо от записките си, не мога и да се надея, че ще имам. За малко някои работи едва ли мога да си напомня, и то смутно някак.Няма какво да се прави, станалото не се връща. . .

Сега съм сторил да понапиша веч каквото мога да си припомня, и то не в хронологический ред, а кога за каквото се усетя, и то ще бъде като един вид откъслеци от биографията ми. На бъдещите читатели остава, ако някой се интересува и поиска да има нещо по-пълно и по-редовно, да се спомогне, ако може, от тези ми разкази.» (Арх. ПРС, папка XVIII, тетр. 3, л. 4.)

Тия редове са писани от Славейков, когато той е бил вече на преклонна възраст, и най-важното болен, когато забележителната му памет е била доста отслабнала.

Във втория дял — Биографии на забележителни възрожденски дейци — сме поместили биографите на Софроний Врачански, Стефан Богориди и Атанас Богориди, Неофит Бозвели, Иларион Макариополски и др., за които Славейков е използувал разказите на техни приятели и съграждани. Въпреки че някои от тях са писани от Славейков на преклонна вече възраст, и само по спомени, те съдържат важни, единствени по рода си данни. Такава е напр. биографията на Неофит Бозвели. Извънредно ценна е биографията на «Богоридевците», както той ги нарича, с отношението и оценката, която Славейков дава за живота и делото им, оценка твърде различна от общоприетата.

* * *

Езикът на Славейковите произведения предаваме според приетите в настоящото издание принципи, обнародвани в т. I, с. 312—317.

С звездичка в текста са означени онези бележки под линия, които сам Славейков е правил. С цифри сме означили турските изрази, които ние сме превели под линия.

В тестологическия коментар са включени някои кратки, но интересни за читателя откъси от произведения, намерени в ръкописите на писателя.

В библиографския коментар са посочени само ония произведения, в които съответният материал е печатан за пръв път.

При подготовката на текста и коментара сме ползували на първо място том III от Академичното издание на БАН. Съставител Соня Баева.

Изготвен е показалец на малко известните изрази и български народни думи, употребявани от Славейков.

АВТОБИОГРАФИЧНИ ТВОРБИ

В архива на Петко Славейков се намира отделна папка (18), в която са запазени по-голямата част от неговите опити да разкаже историята на своя живот. На заглавната корица на няколко от тетрадките, изпълнени със ситния почерк на поета, е отбелязано «Автобиография, 1884». Тук, между планове и недовършени разкази за отделни епизоди от живота му, се намират и множество варианти на предговора към «Български притчи», издаден от поета приживе и станал любимо четиво на българския народ. Заедно с ръкописите на Петко Славейков тук се пазят и спомени, записани от Иван и Пенчо Славейкови под диктовката на болния им вече баща. Освен в папка 18, ръкописи на Автобиографията се намират още в папка 26, 27, 32, 41, 42.

Издаваме предговора към «Български притчи» според печатния текст, обнародван от самия Славейков.

Стр. 7. БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ (История на събирането им), ПСп, кн. 1 и 2, 1882 г., с. 20; Български притчи или пословици и характерни думи. Част първа. Пловдив, 1889, III—XXVIII и част втора, София, 1897, издава Иван Славейков (стр. III — XVI). Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 7.

По него време, преди 38 години — Към 1844 г., ако се брои от датата на тази «история», отпечатана в Периодическо списание, кн. II, 1882.

„Ὅπως ὁ Κόσμος καὶ ὁ Κοσμᾶς“ — «Както цял свят, така и Козма». Гръцката пословица с нейното игрословие има смисъл на българската, нагласена според нея: «Както Святко, тъй и Цвятко». Вж.: Български пословици, 1854, стр. 45, под. ред. на М. Арнаудов.

От тия познатив Плевен, най-видните бяха Маринчо, Златан и Хицов... Става дума за Маринчо Петров, до когото Славейков е написал едно прочувствено писмо от Трявна 1850 г. За него Ю. Трифонов казва: «През 50-те години се издигат нови първенци в лицето на енергичните тогава още млади граждани Маринчо Петров... Хицов... Между тях като главен общественик се издига Маринчо Петров» (вж. «Из историята на града Плевен», София, 1933, стр. 138).

Налетях... на друг гръцки владика, Агапий — Плевенският владика Агапий не бил грък, а българин, но «по-лош и от гърците», както казва на друго място Славейков.

Във Враца Славейков престоява няколко месеца (от юни до октомври 1848 г.). Между най-добрите му приятели тук бил Теодораки (Тодор) Димитракев, син на прочутия Димитраки Хаджитошев, личен приятел на Осман Пазвантоглу. Той се ползувал с огромно влияние всред населението от Северозападна България. Приятелят на Петко Славейков, Теодораки, бил «ученолюбив, любознателен, сладкодумен, страстен нумизматик и горещ любител на старината» (вж.: Йордан п. Георгиев, Град Враца. Принос към историята му, стр. 17 и 19). До нас е достигнало едно писмо на Славейков от 1848 г. до Тодор Димитракев, в което между другото Славейков пише: «Поздравявам всичките приятели Василия Нинува със сина его, Х. Маня. Кръстя Епитропа, Христа Савова, Иванчо Тренчин, берковцалиите Петра и юначнаго Теодора Беня, Иванча Анков и други, кои не помня» (Литературен архив, т. I. 1959, Н. Табаков, Неиздадени писма на П. Р. Славейков, стр. 182—183, също и следващото писмо «До врачани», стр. 184).

Един от тия мои другари, на име Павел... ми открадна ръкописа — Павел Грамадов, роден в Арбанаси до Търново. По това време (1849 г.) ученик заедно с Петко Славейков в Елена при Н. Михайловски. След това учи в Цариград, където се запознава с Георги Раковски. По време на Кримската война избягал от Цариград в Букурещ, където се включва в българския доброволчески отряд. Взел участие във войната като командир на рота, съставена от български революционери (вж.: А. В. Рачинский. Походные письма ополченца из Южной Бессарабии 1855—1856 г., Русская беседа, 1858). За съжаление малко знаем за това какви връзки е поддържал Славейков с Грамадов след случката с «Огледалото». Павел Грамадов е починал в Бесарабия в навечерието на Освободителната война.

Какво е станало със 100-тях ми песни...

не зная и сега — К. Иречек с писмо съобщава по-късно на Петко Славейков, че те, както и пословиците били отпечатани през 1855 г. от Руската академия на науките в Петроград под заглавие «Болгарские песни. Сборник Петра Рачова Славейкова» Спб., 1855, 1—35 стр.

Една част от тия мои песни се срещат в сборника на Дозона — Chansons populaires bulgares intédites. Par August Dozon. Paris, 1875.

Между тия песни се намира и любимата песен на Рачо Казанджията, която Славейков познавал още от детски години и обичал да пее чак до старост — «Ходил юнак, ходил помак». Вж. казаното за нея от К. Иречек (Български дневник, год. II, София, 1932). Цялата песен е обнародвана от Славейков в сп. «Летоструй», 1876, с наслов «Народни песни» (от Сборника на П. Р. Славейков).

В предисловието на Сборника А. Дозон казва, че песните му били дадени от Найден Геров и Васил Чолаков (стр. XLVI).

Аз влязох в сношение с българите... в Одеса — Славейков е ходил няколко пъти в Одеса. Бил е в постоянна преписка с Никола Палаузов, участвувал е в подготовката на въстание по време на Кримската война. По желание на Одеското настоятелство той е написал книгата «Габровското училище и неговите първи попечители», Цариград, 1866, а също ходил из България с мисия да изучава помаците. За тази цел той пътувал из Родопите като лекар. Част от кореспонденцията му с Никола Палаузов е издадена от Пенчо Славейков в СбНУ, кн. XX.

Иван Славейков твърди (бел. към «Български притчи», ч. II, стр. VII), че в писмото на К. Иречек, изпратено до баща му, се казвало, че само 9, а не 12 от Кралимарковските песни били печатани с други български народни песни от Мутев и Найден Геров в Сборника на И. И. Срезневски (Росс. Имп. Академия). По всяка вероятност, казва той, В. Стоянов има пред вид песните, обнародвани именно в тоя Сборник, който се намирал в Парижката библиотека.

При съставянето на своето съчинение (Памятники народнаго быта болгар, 1861 г.,— С. Б.) Любен Каравелов е имал пред очи и моите пословици... Най-вероятно е Любен Каравелов да се е ползувал от обнародваните вече пословици, а не от ръкописа.

Една част от пословиците си дадох да се печатат в този български лист. — През 1855 г. Славейков печата в «Цариградски вестник» част от своята голяма сбирка с пословици под заглавие «Пословицы и притчи народни. Собрани и посправени от Петко Р. Славейкова.» По-късно, след

четири години, когато става постоянен сътрудник на сп. «Български книжици», през втората му годишнина (1859 г.) Славейков продължава печатането на пословиците. През 1889 г., когато издава цялата си сбирка, той включва в нея и печатаните в «Цариградски вестник» и «Български книжици» пословици. Това е била, а и до днес е най-голямата сбирка от пословици в българската книжнина.

Рупаланското наречие — говор на рупците в Източните Родопи. За рупаланското наречие вж. също обнародваните материали от Петко Славейков във втората годишнина на сп. «Наука», Пловдив, 1882, стр. 559—570.

Между членовете на тая делегация (привържениците на Неофит Търновски) бил и Цаньо Райков, чичо на Ирина Славейкова, тревненски чорбаджия. По поръка на даскал Петко тревненци направили махзар против Цаньо Райков. Написали протест с четиринадесет подписа и печата, 1 януари 1857 г. (вж. Б. Даскалов, Трявна в миналото, 1827, стр. 26).

В делегацията, която ходила в Цариград (1856 г.) да се оплаква от Неофит Търновски, участвувал още и Хаджи Минчоолу — като главен представител от Търново. Славейков не го споменава (вж. Й. п. Георгиев, Материали по църковната борба, СбНУ, кн. XXII—XXIII, стр. 44).

Делегацията си разотиде... аз останах по настояване на Христа Тъпчилещова... Заедно със Славейков е останал и хаджи Никола Минчоолу. Славейков уведомявал редовно с писма Търновската община и своя приятел Никола Златарски за хода на борбата против Неофит. От тия писма, писани през 1857 г., се вижда какви трудности трябвало да преодоляват представителите на Търновската епархия, докато наложат сваляне на омразния гръцки владика (вж. СбНУ, кн. XV, Материали за историята на българското възраждане. Писма на П. Р. Славейков, издадени от проф. Н. Златарски).

Д-р Алберт Лонг — В архива на Славейков се пази писмо на д-р Лонг до сина му Иван (Арх. ПРС, папка XVIII), в което Лонг прави проникновена характеристика на поета. «Запознах се с баща Ви в 1860 г. Тогава и двамата бяхме млади хора. Неговата сърдечна доброта, пъргавост, поетическият му темперамент и верен усет за истинското, хубавото и доброто, ме привлякоха към него. Завърза се веднага приятелство помежду нас, което никога не се наруши, както и доверието, което имахме един към друг през всичките тези години, пълни със събития. Аз открих гения в употребата на майчиния му език, сладостта, грацията и чистотата във всичко що излизаше от неговото перо. Тъй като библейското дружество се канеше да преведе и издаде Светото писание на български език, аз предложих на другаря си д-р Ригс, който беше натоварен с тази работа, да се покани баща Ви за сътрудник в това важно предприятие. За тази цел двамата го посетихме през пролетта на 1862 г. в дома му в Трявна и се споразумяхме с него... Тази работа, която се извършваше в Цариград, стана причина баща Ви да напусне своето село Трявна и да се установи в голямата столица, за да извърши тази литературна работа през един от важните периоди на българската история.»

В 1866 г. аз прекратих «Гайдата» и започнах да издавам в. «Македония» — за статиите си в «Македония» Славейков е бил арестуван много пъти. Вж. Д. Косев, Петко Рачов Славейков, обществена и политическа дейност, Год. на Соф. унив., Ист.-фил. фак., год. XLIII, 1946—1947, стр. 1—185, т. XLV, 1948—1949, С. Баева. Дневникът на в. «Македония», Литературен архив, т. I, 1959. Тук даваме откъс от непубликувани спомени от Петко Славейков, свързани с тези събития:

«Като ме съдиха и присъдиха на два пъти, даже ме и оправдаха от Никола Генова, аз си дойдох и веднага отидох на Фенер у Станча Брадински. На сутринта рано станах да си ида, излязох от Станчови, без да му се обадя, щото не беше станал. Отидох на Фенер и чаках за вапора. Гледам толко рано иде и дядо Христо. Той дойде и вапорът дойде на Хаскюю и аз се приготвих да го чакам, но дядо Христо се запря вън и ме повика: «Ела, каза, да идем с каика тоз път!» «Че защо? Или може каикът по-скоро да иде?» «Не, ама тоз път рекох тъй да ида, да не съм самси.»

Аз премислих, че няма нищо да загубя и станах да отида. Качихме се на каика и вапорът дойде, но дядо Христо, без да се смущава нещо, че вапорът дошел, като отминахме от скелята, каза:

— Е, съдиха ли те вчера, присъдиха ли те, разкажи ми сега по-натънко да чуя аз какво ти казаха, как те осъдиха.

— Как, е тъй! Говори той, говорих аз, излязохме подир вън, викаха ни после вътре и питаха него: «Ти като издаваш този български вестник, сам ли си го издаваш, или ти дава правителството нещо помощ?» Е, че хък, мък. «Правителството не ми дава нищо, сал на пощата не ми зема нищо.» «Сал току тъй ли, мисли хубаво! — каза председателят. — Друго нещо хич не си ли земал?» «Е, че земал съм, ама те не се знае за какво са. По байрама зех три хиляди гроша и по малкия байрам пак зех две хиляди гроша, ама те бяха бакшиш.» «Бакшиш не бакшиш, лавса, зел си ги я! Кога преди нямаше вестника, имаше ли да ти дават бакшиш? Свършено. Хади сега секи на работата си!»

— Това ли беше салт? Друго нещо не ти ли казаха?

— Не ми казаха — и каикът се залюля под моста. Като се извезохме под моста, дядо Христо ме попита:

— Е, сега ти как си със твоя занаят, харесва ли ти? Има ли чикъш или няма? Да не направиш и ти, както дядо Богорова — нареди вестника, пък изби куката, зер вестникът не беше негов, каквото твоя сега.

— Ба, аз съм рекъл, има кяр, няма, ще го карам, додето мога, че да става вече каквото ще.

— Ако има кяр, карай го, ако няма, защо да го караш. Ама ти го карваш него, тамам сега си намерил. Като земаш от протестантите, колко земаш?

— Земам, колкото земам, аз ще го карам, че иди му краят, където му иди! Ами туй цензорът наш нам какво се заяде с мене. Ей го, два пъти стана ме обажда, уж съм го нападал, клеветил съм го. Втория път вече знаех и го наблъсках добре, но първия път, халдан хаберим йок, писал съм нещо за работата, хайде, обади ме, че съм го бил псувал. Ама не знам какво е хортувал на съда заради мене. Аз, когато ходихме първи път, когато излягох, ходих при адвокатин, та му казах какво ме ковлади.» (Арх. ПРС, папка 13, тетр. 5, л. 14 — ръкопис на Славейков.)

Географски речник на Петко Славейков — събиран от него през целия му живот. Ръкописът му изгорял в пожара на Стара Загора. В архива му сега се намират отделни описания на градове и села от различни краища на България, които се е мъчил да възстанови и събере отново. Част от тях е издадена.

Според Хр. Г. Данов, Славейков бил приготвил за печат и един учебник «Отечествена география», поръчан лично от него, за който той сключил дори и договор. Ръкописът на този учебник също изгорял (бел. на Ив. Славейков към «Български притчи», стр. XIII).

Още тогава бях съчинил песните за този случай, които после обнародвах — става дума за единствената книга с Избрани стихотворения на Петко Славейков, издадена от него приживе—«Песни и стихотворения»,1879. В навечерието на Освободителната война Славейков събирал в градината на Катерина Стойоглу по-будните от учениците си, между които бил и Димитър Благоев, и ги учил да пеят тия песни за предстоящето посрещане на русите. Щом се появявал опасен човек, песните веднага били превръщани в черковни.

Предговорът към първата част на Пословиците е написан от Петко Славейков. Той има повече езиков характер и поради това ще бъде отпечатан в оня том на изданието, в който ще бъдат поместени езикови статии и материали от поета. Предговорът към втората част на пословиците е написан от Иван Славейков (София, 17. X. 1897 г.), Поместваме го тук: «Събирачът на «Българските притчи» имаше горещо желание да види целия свой труд обнародван, преди да се прости с тоя свят, както и да довърши историята на тяхното събиране. Съдбата обаче го лиши от това удоволствие. И сега, като се падна нам честта да поднесем на читающата публика втората част на тия притчи тъй, както той я остави, готова за обнародване, без никакви от наша страна изменения или допълнения, считаме за своя длъжност да прибавим няколко реда като допълнение към историята им, както и да дадем някои пояснения, които ни се налагат като необходими в случая.

От Стара Загора П. Р. Славейков избяга със семейството си в Трявна и оттам отиде сам в Търново да дири работа и се установи в една тъмна и затънтена стая в най-долния етаж на един хан, дето откри писалище за прошенописание. Лица, които са ходили да го спохождат там него време, са разказвали, че той бил неутешим за загубите си в Стара Загора и че за да убива времето и да разсява тъгата си, още тогава взел да набира на масата си нови тефтери и тетрадки, в които отново да записва и набира нови материали. В едно писмо до мене* той в скръбта и отчаянието си отиваше дотам, щото да не иска да преживее тая загуба. «Здрав съм уж телесно — казваше той (31 окт. 1877), — но душевно тъй страдам, щото желая смъртта, която видях без страх. Не мога да прежаля големите загуби, които ме сполетяха в отношение на книжовните ми трудове, които са невъзвратими, защото нищичко не избавих. Излязохме всинца току-кажи по една риза; но всичко друго пак може да се попълни, каквото е било, само това няма да се постигне никога. От това колкото загубата е моя и ваша, толкоз повече е и на народа, който се лишава тоже от неоценими за него сбирки и трудове. Работя уж и сега изново, но нито време ми остава доста, нито присърце вече имам, нито необходимата за това бодрост, защото съм

* Когато Загора попадна в ръцете на Сюлейман паша, аз бях в Цариград и получих твърде тъжовни новини за съдбата на баща си и домашните. Според едни слухове всички били погинали в клането, според други слухове някои от домашните, в голямото число жени и деца, били откарани от полето на сраженията в Одрин. Аз бях писал няколко писма да питам приятели и роднини за тях и в това време, когато вземах мерки чрез чужденци приятели да намеря откараните по слух в Одрин домашни, получих от баща си писмото, за което е дума и от което по-долу правя извлечение.

вече изнурен, и застарял, и убит духом. . .»*

Решението на русите да минат Балкана през зимата скоро извади покойния из унинието, в което беше паднал, съживи отпадналия негов дух, като го призова с нови сили и надежди към нова деятелност. Генералният щаб на руската армия подири човек с авторитет и знаещ местностите и хората. За такъв всички запитани посочили на П. Р. Славейкова, който бил извикан из Трявна, дето временно бил проводен като началник със специална мисия да се грижи за настаняване на бежанците и да следи и наблюдава, та да дава сведения за действията и движенията на турските войски отвъд Балкана. Като му се поискало мнението относително възможността да се минат Балканите посред зима, той го изложил в дълга записка, подадена на Генералния щаб със следующите думи начело, написани с едри букви: «Балканите вред могат да се минат», след които следвало подробно описание на всичките малки и големи проходи, на разстоянията и характера на околните местности. Верността на тия сведения той подкрепил с клетва. Понеже на генерал Скобелева била възложена важна задача в минаването на Балкана, покойният бил поканен лично да го придружи и преведе през Химетли, което извърши благополучно и присъствува при битката на Шейново, дето с възхищение видя как храбро и неустрашимо се биеше българското опълчение редом с руските войски. От него момент покойният станал неразделим другар на великия руски пълководец, който високо ценял услугите му, и ходил с него дори до под стените на Цариград.** След сключването на мира покойният бил извикан в Одрин, отдето го назначили и пратили за чиновник на особени поръчки при славянския губернатор (1878).

Когато през 1874 П. Р. Славейков беше учител за кратко време в Одрин (след като беше изпълнил мисията си в Македония), той беше оставил един-два сандъка с по-непотребни нему книги и ръкописи. Тия сандъци одринската община беше задържала срещу надвзета заплата, понеже покойният внезапно и без време беше вдигнат и откаран от властите в Цариград поради някои дългове и някои интриги на враговете му. Благодарение на това случайно обстоятелство тия сандъци оцеляха и покойният ги взе със себе

* От покойния има портрет, ваден през 1876 г., който г. Данов е взел за образец на литографическата сбирка на видните дейци от епохата на нашето възраждане. Има и друг портрет, ваден две години по-после, по времето на Великото учредително събрание. Разницата между двата тия портрета е поразителна и подкрепя последните думи на цитирания пасаж.

** Покойният е разказвал много любопитни случаи и приключения във време на тоя поход и как Скобелев се е гордеел с него. Но на тия работи мястото не е тук.

си, като се вдигна от Одрин и замина да заеме новата си длъжност в Сливен. В тия сандъци за щастие той намери някои части от по-стари свои ръкописи, между които и един тефтер с няколко хиляди записани пословици; тия именно пословици, тъй случайно останали и намерени, му послужиха за ядка на новата му настояща сбирка. Макар че от 1879 г., когато покойният мина в Търново, повикан да участвува в Първото велико събрание, дори до 1888 г., когато му се случи вторият удар, той водеше деятелен обществен живот и вземаше най-живо участие във всичките борби и събития, с които са препълнени първите страници на новия наш политически живот, по добит навик той никога не изгубваше минутите на свободното си време да се занимава с любимите свои литературни занятия. Той все намираше време да записва песни, приказки, пословици и да работи нещо по езика и книжнината. След като се оттегли от политическа деятелност през 1884 г., той беше взел да съсредоточава труда си главно върху две неща: изработването на български речник и събирането на пълна сбирка от пословици. Но политическите събития в княжеството по време на Съединението не бяха от естество да го оставят съвсем на тихо и спокойно занятие, тъй що от речника си той едва изработи половината, а от пословиците беше отново успял да събере повече от 16 хиляди. Понеже тия последните представляваха по-готов материал за обработване, той се реши тях да издаде най-напред. Неговата цел беше тия пословици да бъдат като огледало на живия език, тъй както се говори от народа в главните му наречия. За да постигне тая цел по-лесно, той напусна общоприетото правописание, като го измени в направление да бъде по-близко до говоримия език. Заедно с това той кроеше да даде повода или историята на по-голямата част от пословиците, да посочи на смисъла и употребението им, да даде тълкование на непознатите или малко познати думи и да напъстри страниците с езикословни и други бележки и пояснения. Този план беше широк, но покойният имаше условия да го изпълни. Обаче той едва можа да го положи до една степен в действие в първите две-три букви, преработени през 1887—1888 г. В края на тая последна година извънредни вълнения, докарани от печалните събития в княжеството, които докачиха и домашното му спокойствие, способствуваха да получи вторият си апоплектически удар, от който се повдигна през пролетта на 1889 г., тоя път вече със следи, които осуетиха намерението му. Защото като не можеше да говори свободно, нито да държи перото тъй яко, нито да работи освен по един-двач аса на ден, и то мудно, и като съзнаваше сам положението си, той реши да побърза да печата материала тъй, както беше го събрал, без пълна обработка. Както казахме, той искаше, доде е жив, да види поне една от своите

сбирки — най-интересната за него, защото е свързана почти с историята на целия му живот — обнародвана и само едно ново и съвсем неочаквано нещастие с тях осуети това негово желание.

Щом прочее покойният се вдигна от втория удар, въпреки съвета на докторите и настоянето на своите да не се залавя тъй бързо с уморителна работа, каквато е печатането на книга, той почна да печата пословиците тъй, както бяха записани, и с ония бележки и пояснения само, направени бързом при записването им или преписването им. По тоя начин в началото на 1890 г. първата част на «Българските притчи» с начало на историята им, писана от самаго него, излезе из печат, след което покойният се залови с преписването и допълването тук-таме на втората им част. Ако помня добре, в началото на 1891 г. той представи в Министерството на просвещението половин от материала преписан, за да иска съдействие за отпечатване на втората част. Тоя ръкопис лежа дълго време в министерството и когато се подири, узна се, че бил изгубен. Дълго време още се мина в безполезно дирене, додето най-после покойният се принуди (1892—1893 г.) при всичките си слаби сили да предприеме изново да препише изгубените пословици от оригинала, който за щастие беше запазен, а с тая работа той загуби повече от година време. Той беше така огорчен от това последно нещастие с пословиците му, щото не помисли да отиде втори път в министерството, а от есента на 1893 г. силите му взеха осезателно да отпадат, тъй що печатането от него на втората част беше невъзможно. При всичко това той не преставаше да се занимава с тях, докогато перото можеше изпод ръката му да извива наредени букви, т. е. нещо няколко месеца преди да изгасне, но тая негова работа беше повече да се залъгва, отколкото да работи. И тъй с пословиците покойният почна списателството си и с тях го приключи. Историята на събирането им е почти история на неговия живот и до една степен на неговата обществена и литературна деятелност — живот пълен със събития и приключения, деятелност широка, възвишена, благородна, която е имала своето неоспоримо влияние върху епохата на нашето възраждане, която не е била без влияние и значение даже в епохата след нашето освобождение.

Преди да сключа тази почти пословична история на пословиците на покойния, длъжност ми се налага да поясня, че той лично е написал само оная нейна част, обнародвана в първия волюм, издадена през 1889 г. След втория апоплектически удар, като се залови да ги печата, той в начало нямаше време да я доизкара, а по-после не беше в състояние. За да не остане наполовина, недоизкарана, и додето позволяваха силите на покойния, щом го виждах по-добре, по-спокоен и по-разположен, което беше рядко, отивах при него да

ми диктува продължението ѝ, като се стараех от своя страна, доколкото беше възможно, да предам вярно това, което с мъка ми разказваше. Туй не бе лесна работа в дадените обстоятелства, защото се вълнуваше, като не можеше свободно да се изразява, което го мъчеше. Да избавя и него от излишни и опасни вълнения, а тъй също и себе си от тягостно състрадание, макар че целта ми беше да го увлека да ми разкаже колкото се може повече от историята на живота си, скоро се принудих да се ограничa само с онова, което по-пряко се касаеше до предмета, и едва можах да изтръгна из него няколко отделни приключения от биографически характер и интерес. Тях предавам тъй, както съм ги записал под неговата диктовка. И колко малка, колко незначителна част от тия приключения, премеждия и събития из буйния му живот са изложени в тия къси страници, писани било набързо от самаго него, или записани посред такива тъжни обстоятелства от мене! Даже и по тоя начин писана, аз едва можах да докарам историята на пословиците до съдбата, която ги постигна в Стара Загора, като оставих да довърша края ѝ сам, по личните мои припомняния.

В заключение мене не ми остава друго освен да попрося читателите да бъдат снизходителни към труда на покойния за всичките негови недостатъци, като имат пред вид не само печалната история на тяхното събиране, но и тежките обстоятелства и крайно неблагоприятните условия, в които печатането им се предприе от него и довърши от мене.

София, 17 октомври 1897 г.

Стр. 45. ЕПИЗОДЪТ (ПРЕДГОВОР), ПСп., 1885, кн. XV, стр. 329, Събрани съч., т. III, 1969, БАН, стр. 48—56.

Обнародваме спомените по Събр. съч. т. III, БАН, 1969 г., с. 48—56.

Стр. 54. ЕПИЗОДЪТ (ПОЛОЖЕНИЕТО МИ), ПСп, 1885, кн. XVI, стр. 60.

Събрани съч., т. III, 1969, БАН, стр. 56—70, без главата «Парантес». Друг вариант в Арх. ПРС, папка XIII, тетр. 15, л. 81. Същата тетрадка, стр. 82—86 друг вариант, с много поправки.

ИЗ НЕПУБЛИКУВАНИТЕ СПОМЕНИ НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

Стр. 67. МАЙКА МИ, Арх. ПРС, папка 18, тетрадка 2, л. 6—8.

Обнародван от Светослава Славейкова, сп. Септември, 1955, кн. 11, стр. 75; Събрани съч. т. III, 1969, БАН, стр. 70—74. Без откъса «Аз не помня майка си. . .»

Стр. 71. БАЩА МИ (Убийството на двамата турци). Арх. ПРС, папка 18, тетр. 3 (IV), л. 34.

Цв. Македонска. Из автобиографията и дневника на П. Р. Славейков. Литературен архив, т. I, 1959, стр. 36—38.

Стр. 73. НА БЯЛ СВЯТ, Арх. ПРС, папка 18, тетр. 1, л. 6; Събрани съч., т. III, 1969, БАН, стр. 74—76.

Този недовършен спомен започва така:

«Мащеха ми искаше да каже, че аз съм се родил седмомесечник. Макар и да не съм вярвал, но уверявали са ме, че седмомесечник дете било живеяло, а осмомесечник неживеяло. Какви са основанията на простолюдието за това вярване, аз не зная и не съм имал случай да се уверя. Колкото за моето раждане, майка ми разправяше така: «То се случило в Шуменската ордня, когато делибашиите, с високи калпаци. . . турска, не яничерска войска, се събирали за към Шумен, та била дошла в Търново и за зимовище от рано еще били ги кондорисали по къщята, и както обикновено бива, все повече по сиромашките къщя. По пет, шест души ще влязат в една къща и три-четири къщи наоколо ще им бъдат ямаци, т. е. помощници, помагачи за храненето и за вниманието на войниците.»

В една стара тетрадка Славейков е отбелязал не само своята рождена дата, но и рожденатa дата на децата си: «Роден съм на 1827, ноември 17, кръстен съм на 21 ноември. Оженен съм на 25 январ 1853 г.

Иван е роден 17 октомврия 1853 г., в събота през деня. Донка е родена 26 юния 1855 в понеделник.

Друго момиче некръстено, родено на 1857, в раждането умира.

Рачо, роден на 3 май 1859.

Христо покойний, роден на 21 май 1861 в Търново. Живя всичко 21 ден.

Райко покойний, роден на 20 май, в събота, на 1862 г. Живя 17 години и половина. Умря на октомврия на 17.

Христо, роден ноември 17, 1863, в събота.

Пенчо, роден в четвъртък, 27 априлия, кръстен на дочетвъртък, на Вознесение 1866.

Пена, родена през януария 3, 1868, в четвъртък, кръстена на три дни, на Богоявление.

Ирина, родена през марта 1834 (майката).

Прадядо Рачо (гъркът) от село Якоруда.

1882, П. Р. Славейков.

Стр. 74. РАННО ДЕТСТВО, Арх. ПРС, папка 18, тетр. 1, л. 3—5;

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 76.

Към откъса се намира недовършен следният текст: След умирането на майка ми, според както съм слушал да ми казва мащеха ми, уплашена от убиването на другарката си, щом майка ми пристигнала да си влезе в къщи, замъчила се от предивременни роди. Като се познала, че или ще пометне, или ще роди, защото в едничката соба, що имали, и в хашевото (къща, дето кладат огън и готвят) имало турци от войската и баща ми бил на дюгеня да работи, без да има кой да повика, баба или жена някоя да ѝ пригоди или пошета при раждането, тя влязла,та се подключа в една тъмна и влажна мазичка, що имали. Там, до кацата с зелето и едни празни бъчви, ме родила, повила ме как могла при моя слаб крик и плач отвътре и при гласният реч и плач на по-големите ми сестри и брат извън. Как се е справила в раждането си, само тя би могла да знае. Както и да е, привлякла се, прибрала се в къщи, прибрала и децата при себе си, пратила най-голямата ми сестра да вика баща ми. Още преди да дойде баща ми, турците, двамата по-стари, се разбрали и излезли да си търсят друга квартира, а единият, по-младият, не рачил да излезе, а се завил в дрехите и лежал вътре в собата на смях и на пук, че и той родил, или щял да ражда. Баща ми отишел при. . . с него се върнал да преведе къщните турци на друга квартира. Младият пак не рачел, но по-старите го придумали и така си излезли те от дома за някой ден уж, но с настояването на дядо Лавда, додето се дигнали вече, те се не завърнали, а други не идвали вече, защото от раждането ми майка ми не дошла на себе си вече, все креяла и прилежавала, а на Васил, т. е. на януари я втресло, разболяла се от тежка болест (тиф,б. м. С.Б.) и на самия си имен ден се преставила.» (Събрани съч., т. III, 1969, БАН, стр. 490).

В ръкописите си Славейков е отбелязал и други интересни моменти от своето детство: «Играта на децата. Първо запознаване с турчин, уплаха, датрисане. Турските гробища, вампирите, ловенето на джададжиите. За детството ми — мащеха ми разказва. Как ще направиш «на равно място купчинка», дойка ми, кумичка на баща ми, що ме взела мащеха ми. Баба Рунда, ходенето ми подир всекиго и по дюкяните, черпенето ми. Търсихме яйца, язденето, който се е комкал, не го яздехме. Димитър—куцият даскал, къщата му, жена му, школата му, учениците му, принадлежностите на школата, на учениците. . .»

Стр. 78. ПРЪВ СПОМЕН. Литературен архив, т. I, 1959, с. 38—39, Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 122.

Стр. 80. КУКУ МИНЮ И ГЪДУЛАРЯТ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 2, л. 8—9.

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 78.

Стр. 82. В МИТРОПОЛИЯТА. Арх. ПРС папка 18, тетр. 2, л. 65.

Св. Славейкова. Из спомените на П. Р. Славейков. Сп. Изкуство, 1946, к. 10.

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 80.

Стр. 89. В КАЗАНДЖИЙСКИЯ ДЮКЯН. Литературен архив, т. I, 1959, БАН, с. 53—60.

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 124.

Стр. 99. ТРИМАТА МАЙСТОРИ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 1, л. 43—45.

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 90.

Стр. 102. КАЛФИТЕ КАЗАНДЖИЙСКИ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 1, л. 46.

Св. Славейкова. Чираци и калфи, сп. Изкуство, 1946, кн. 10.

Стр. 112. СУЕВЕРИЯ (ЗА ЛЕПИРИТЕ). СбНУ, кн. III, 1890, с. 162.

Стр. 121. КАК И ЗАЩО ЗАРЯЗАХ КАЗАНДЖИЛЪКА. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 2, стр. 1—3.

Събр. съч., т. III, БАН, 1969, с. 100.

Стр. 127. МАНДАДЖИОЛУ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 12, л. 36.

Литературен архив, т. I, 1959, с. 60—62.

Стр. 128. ХАДЖИ СТОЯН. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 12, л. 4.

Литературен архив, т. I, 1959, с. 62—65.

За деспотичния характер на Хаджи Стоян можем да съдим от едно писмо на Петко Славейков до Цвятко Недев (1847 г.), негов приятел, учител в Габрово. В него Славейков се оплаква, че чорбаджията не го пуска да излиза делничен ден от училището, за да не съборят децата построеното от него ново училище: «Не ме пуща негово Б. . . (хаджи Стоян) да излизам делничен ден от училището, да не би децата да съборели направеното му, оле тиранство, втикясах, да се не пръкни макар, ако чуваш негде занапред място, пиши ми, ако не сега, кога чуеш, ако ли не найдеш, изново пак ще ставам ученик, нежели заточен учител (Вж. СбНУ, кн. XX, писмо от 8. II. 1874).

През март същата година Славейков се оплаква, че хаджи Стоян му отваря и крие писмата: «Какъв е той, възмущавал се чорбаджията, на една касаба слуга, че да изпраща по 10—15 писма на

неделята, какъв масалат има той, за колко хиляди прибръща, че толко писма му идат? Аз имам 5—600 стотин хиляди гроша и съм чутен от изток до запад, че мен в годината 2 писма ми не идат, а нему толкова.» (Пак там, писмо от 4. III. 1847.)

Стр. 132. СРЕЩАТА МИ С КЪБРОЗЛИЯТА. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 2, л. 94—97.

Литературен архив, т. I, 1959, БАН, стр. 65—71.

Славейков е имал намерение да разкаже за срещите си и с други турски държавници — Илядин паша, Ахмед Вефик ефенди и др. В Арх. ПРС, папка 18, тетр. 2 той пише: «Срещата ми и разговорът ми с Ахмед Вефик ефендия. Аз тогази вече бях добре запознат с по-главните членове от Библическото общество, с тези, които бяха по България, а още повече с тия, които бяха в Цариград, с по-главните от които и работехме вече върху превода на Новия и Ветия завет на български. Син ми учеше вече в Роберт колеж на Бабек, а тамо живееше в собствения си дом и Ахмед Вефик ефенди. Той принадлежеше към реформаторската страна в Турция. Година или две преди това, той беше повикан и назначен за управител в Бруса, като човек реформатор, да се мъчи да въведе реформите, но той за година нещо време, с реформаторските си желания и предприятия бе повдигнал противу себе си турското население, щото бяха го свалили от поста и бяха го даже отстранили и изключили, да се не употребява в управлението като човек опасен за правителството по своите реформаторски взглядове и особено по действията си и направленията си, гибелни за стара Турция. Аз сега не мога да кажа какви са били неговите взглядове и начала, защото с него не са знаех и нито с тези, които не одобряваха неговите взглядове и действия, но англичаните го хвалеха като мъж просветен, с европейско образование и с добри намерения върху бъдещето на Турция чрез замисляното по-нататък преобразование. Той беше, както аз разбрах тогаз, един от малцината турци от английската партия. Аз бях изказал желание да се видя с него и приятелите ни, членове на Библическото общество, бяха устроили това ни свиждане. Един ден, като ходих в училището да видя сина си, един от учителите ми предложи да ме заведе при него и аз пристанах. . .» (Не е довършено.)

Стр. 138. СЛЕД ВОЙНАТА. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 4, л. 94—97, ръкопис на Пенчо Славейков, правен под диктовката на баща му.

Литературен архив, т. I, 1959, БАН, стр. 71—72.

Стр. 139. СПОМЕН НА ЧЕТИРДЕСЕТГОДИШНАТА МИ ПИСАТЕЛСКА ДЕЯТНОСТ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 3, л. 48—55; папка 18, тетр. 16, л. 1—2.

Литературен архив, т. I, 1959, БАН, стр. 40—53.

И тъй, аз стигнах на книгата до дъното... Този израз Славейков е поместил в своята сбирка с пословици, като го е придружил със следната забележка: «Тия думи са лично за П. Р. Славейкова. Още малък, той рано знаел повечето от черковните молитви, а баща му имал обичай да го води със себе си по селата и манастирите на Търновско, когато ходел да продава котли. Като останели да нощуват в някоя къща, той карал малкия си син да чете обичайните молитви, а в един от тия случаи накарал го да изчете повечето от молитвите, които знаел, преди лягане. Когато малкият Славейков се задълбочил и четял непрекъснато тия молитви, мъжът обърнал вниманието на жена си, като изрекъл думите: «Я го чувай, мари, къде ходи на книгата по дъното.» (Български пословици, под ред. на М. Арнаудов, София, 1954, стр. 628.)

Еленский препис — Еленският препис на Паисиевата история, направен от Дойно Граматик през 1784 г. (ДБКМ, арх. ед. 370; Б. Цонев, Опис I, стр. 412), е особено ценен не само защото стои много близко до оригинала (пряко копие на Софрониевия препис), но и защото при преписването му Дойно Граматик успял доста удачно да изрази своето патриотично чувство и художествен усет, с което подсилил целенасочеността на самия оригинал. Към красивия препис на Историята той прибавил и забележителното за южните славяни съчинение на Христофор Жефарович — Стематография (излязла през 1741 г.), а също и двете стихотворения, подбрани от песнопойката на хърватския поет Качич-Миошич «Razgovor ugodni» — Pisma od Oruna i Nicefora» и «Pisma od Carjia Vladimira», засягащи, както е известно, важни моменти от героичното минало на българския народ. Двете стихотворения дали подтик на Славейков не само да направи един от своите най-хубави ранни преводи — «Първа здравица», — но и да напише поемите «Крумиада» и «Самуилка».

Друга една книга.... Става дума за Стематографията на Христофор Жефарович (Виена, 1741). Тя представлява превод от книгата на Павел Ритер Витезович (1650—1713) Stematographia sive armorum illiricorum delineatio discriptio et restitutio (1701).

Дойно Граматик, след като преписал Паисиевата история заедно с двете стихотворения на Качич-Миошич, поставил пред нея Стематографията на Христофор Жефарович и подвързал книгата с черна кожена подвързия. Така той събрал в едно история, поезия и изкуство, с което засилил въздействието на Паисиевото съчинение.

Със своето съдържание и особено с патриотичните си изображения — ликовете на български и сръбски крале и светци, а също и гербовете на всички славянски земи — Стематографията оставяла

трайни следи в съзнанието на българската патриотична младеж. От нея именно са взети основните елементи на нашия и сръбския национален герб. Какво влияние са имали тези изображения върху родолюбивата българска младеж, можем да разберем от спомените на Иван Богоров, който разказва в автобиографията си, че през 1841 г. препечатал от «Стематографията» ликовете на българските царе Иван Асен и Иван Шишман, а също «Българския лев» и ги пазил в себе си като светиня. (С. Баева, Паисиевата «История славяноболгарская» и Петко Славейков, Известия на Института за литература, кн. 18—19, стр. 191—204).

Стр. 153. НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ШОПИТЕ, ПСп, 1884, кн. IX, стр. 106—115.

През есента на 1843 с покойния... Славейков греши. Той отива в Свищов с Христо Драганов през есента на 1842 година. През 1840 г. той постъпва да учи в гръцкото училище. През 1843—1844 година учителствува в Търново, от 1844 г. той е в Килифарево и по селата на Северна България.

Стр. 160. АВТОБИОГРАФИЧНО ПИСМО, Л. Милетич, Петко Р. Славейков, Български преглед, II, кн. 9—10, 1895.

Освен обнародваните от самия Славейков «Спомени» по различни поводи и в различни периодични списания, освен ръкописите на отделни откъси от Автобиографията му, останали необнародвани, интерес представляват и някои части от неговия «План за Автобиография», от които тук ще публикуваме само отделни части:

«Случката с Хаджи Дервиша за дописката в «Македония», прибирането на всичките ми писма в полицията, претърсването ми и цензурирането ми от Геновича, за по-скоро предложих и аз (да помагам в претърсването) намирването на две писма от сина ми Иванча, уплашването ми — молбите ми на Геновича, за да не ги дава и да не убива чедата ми, нека прави с мене каквото може и каквото ще, но с децата, които нищо не са му направили, да не си отмъщава на тях — отхвърляне на молбата ми изначало, после приставането му уж, но как—невъзможно да ги покрие, умоляването ми, несклоняването му — повикват го случайно и отива, оставането на писмата — как ги взех и как ги унищожих, завръщането му, търсенето на писмата — разбъркали се в книгите — спречкването ми с него — сетнините, неделя продължавахме да преобръщаме — оказва се невъзможно и пуснах се под поручител — напущането на работата и най-подир унищожението ми.

По-напрежните ни марази с Геновича, да прегледва писмата ми

без мене, защото ми е враждебник като еснаф. Запирането ми за «Двете касти и власти», унищожението на «Македония».

Запирането и съденето ми за «Нов поп, нова година» при Иледин паша.

Съденето ми за «Хатихумаюна», пак при него.

Качардисването на дядо Йосифа, унищожението на унията.

Последното ми дигане от Одрин и запирането ми.»

. . . . .

«Що знам за Заверата. Мамарчев и други волонтири от 28 в Силистра, някои в Букурещ, 12 души волонтири идвали като търговци в Търново, отишли на Плаковский манастир и там бил уловен Мамарчев. След като бил изгорил тефтера със записаните и други книги (Гаджал войвода, род на Мамарчеви), Хаджи Юрдан бил в работата, но за да ги издаде, той проводил брата си Милана при владиката Илариона. Иларион обадил на Дервиш бея и пратил да ги бастисат. Тамо хванали Велча, Митя Софелията, Коля Гайтанджията, от Елена Хаджи Юрдан Брадата и тях мъчили. Набивали им клинци под нехтете, стягали им слепите очи, та им изкачали същите очи на два пръста, вадили им червата да изкажат и други съзаклятници, но те не изказали. Тях обесили на тумбата до турските гробища и през нощта, като ги оставили на дараджи, уж ги пазели, но кучетата от турските гробища им изели краката до колената.

Ходихме да ги гледаме. Заровиха ги на Хорото. По заповед на Дервиш бея уловили в Ловеч Янакя Търновлията и го обесили на моста в Ловеч.

Аз като дете бях на погребението им. Колювица Гайтанджийката как плачеше и викаше: «Коле, Коле, ти какво казваше, а то какво излезе. . . Ти ми казваше, че големец ще станеш, паша ще бъдеш, а сега та на дараджа закачиха. Велчо везир щеше да става, а сега и той с тебе на дараджа. Де ти другите достове Марин и Рачо, те къде са, изядоха ти живота, де ги сега тях. . . Аз ще ги, Коле, обадя, да видя и тях да висят,да знаят и те да помнят, га са царство преземали.» Жените я оттеглиха; обадила ли е тя, не е ли, аз нищо не зная, но знам, че кръстника ми, Марин Бояджията и други още ги запираха и ги държаха запрени и баща ми бяга с майка ми в Трявна, увадомен от Хаджи Вълчеолу, три дни преди това.

Що знам за Руската война 1828—1829 от Райноолу, що съм чул (когато с магаре ходих на Сливенския панаир). За Хаджи Александриди, как качил свинчета да квичат на джамията, как порел кадъните, след като ги обезчестявал и казвал: «Тъй правеха вашите, на́ и съдете, вижте хубаво ли е.» Русинът, що намерил турчин под моста, изкарал го, зел му пищовите, нямало де да ги тури, упомнил се турчинът, не загубил време, ударил го с пушката. Московецът паднал, турчинът търтил да бяга, московецът се свестил, погнал се подире му, българи идели откъм лозята, искали да пречат и да го хванат. . . Пред Одрин като били, имало до 300 души волонтири. Дядо Стоян някой си, от Обруклий, ги предвождал, имал само 30—40 души от Обруклий, все конници, те влезли най-напред в Одрин. Като сключили мир, Дибич викал първенците и им казал да се смирят, те не склонявали, защото зле ще стане за тях, и молили го да не ги оставя, но той им казал, че инък не може, трябва да се покорят на участта си и да се смирят. Турците няма да им кажат нищо и по-зле отнапред няма да им бъде. Някои се осмелили да му кажат, че те не могат и няма да се смирят, ще продължават да се бунтуват и да се противят, но той ги сплашил, че ако не се смирят, той сам ще ги накаже, без да остави да ги наказват турците. И на какво се надяват те, като искат да се противят. Ний, казва, от 50 години водим война с тях и не можем да ги смажем, та вие. Ний дойдохме тука с хиляди и не би, та вие ли? Найпосле, след много препирни, останали съгласни да бягат и да идат в Русия който ще, и тогава (цели) села се дигнали за Русия, сливенски, карнобатски. Баща ми много искал да иде волонтирин, но майка ми го спряла. После, като лежал от тежката болест (тиф, б. м. С. Б.) полудявал и буйствувал . Той оздравял, майка ми се разболяла и умряла. Хаджи Вълчеолу и Хаджи Йоаким потурнаците, Хаджи Вълчеолу бил чирак на баща ми, а Хаджи Йоаким, приятел. Той задигнал пушката да иде против Русия и не се върнал, а Хаджи Вълчеолу пазил баща ми, като лудувал — помня го подир (План за автобиографията на П. Р. Славейков, Литературен архив, т. I, 1959, БАН, стр. 27—36).

Исторически бележки по черковната борба, записани от Иван Славейков с дата 1896, април 24 — една година след смъртта на баща му, когато е събирал материали за написване на биографията му.

По казването на митрополит Григорий

За изваждането на проектите на Фуад и Али паша най-много е съдействувал френский посланик в Цариград, който по-рано изпратил русенский консул Шеффер (после агент дипломатически в София) да изучи в България дали движението за самостоятелна черква е чисто народно, или е подклаждано от Русия. Шеффер изпълнил тайно мисията си и рапортирал, че движението е чисто народно и че даже нямало пълното съчувствие към русите. Тогава френският посланик настоял и излезли проектите, а чак като излези, Игнатиев прегърнал делото.

. . . . .

Според Григория скарването на баща ми с дядо Илариона било причинено от Т. Икономова, който бил уверен, че имало писмо в Русе от Илариона, в което съветувал или ся произнасял за Балканска екзархия. Иларион отрицавал това и искал да се докаже, да се извади писмото, и тогава произнесъл проклетия против баща ми.

Според Григория, било е въпрос да се определят изрично епитропите български, което би могло да бъде и по-добре, според него, но чуждите посланици съветували да не става това, защото определението на черковните граници ще бъде и политическо и с това ний ще изгубим, когато инък ще имаме възможност да се простреме повече, защото сме били с най-добро бъдеще занапред.

. . . . .

Чуждите посланици всичките съветували по време на Руската война Св. Синод да останел в Цариград, инък щяло да бъде опасно за нас, защото щем сами да изгубим. Русите настоявали на Синодалните да си бъдат по епархиите. После уверявали (западните), че границите положени от Санстефанския договор ще бъдат развалени, и това туряли като мотив за оставането на Екзархията и Синодът в Цариград, за да бъдат по-добре обезпечени българските интереси.

. . . . .

Априлов съветувал Илариона Макариополский да не ходи да се учи в Русия, но да чиракува по-напред при гръцките владици, за да може да бъде по-полезен.

Стефан Богориди най-вече действувал, за да се определи заплатата на гръцките владици (1837—50) и проектът за това бил съставен и одобрен от Богориди. С това, по мнението на дядо Григория, Богориди нанесъл голям удар на Гръцката патриаршия (Арх. ПРС, папка 42, тетр, 1, с. 10—11).

ДНЕВНИЦИ

Стр. 169. ДНЕВНИ ЗАПИСКИ ЗА ОСТАНАЛИТЕ ДНИ НА ЮЛИЯ В 1851-ТА ГОДИНА, ТРЯВНА, ПРС, папка 33, тетр. 3, л. 38—45. Ранен ръкопис (1851 г.).

Литературен архив, т. I, 1959, стр. 73—77.

Стр. 173. ЗАБЕЛЕЖКИ ПО НАСТОЯЩИТЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЕСКИ ЗАГРА. Арх. ПРС, папка 42, тетр. 3, л. 47—54.

Соня Баева. Неизвестни записки на П. Р. Славейков от Руско-турската освободителна война, 1877—1878 г., Литературна мисъл, 1958, кн. 6, стр. 111, със съкращения.

Дневник на поета, воден по време на събитията. Част от него е преписан от неизвестна ръка. На места, където преписвачът не е могъл да разбере текста на Славейков, е поставял многоточие. Останалата част е преписана от самия Славейков.

Много пъти Славейков се е опитвал да опише опожаряването на Стара Загора, но все не успявал да направи това, нито като описание, нито в художествено произведение. Ето какво казва той: «В разстояние на шест години няколко пъти се залавях да напиша нещо в спомен на ужасната катастрофа в Стара Загора, на която бях донейде очевидец, свидетел. Искаше ми се, ако бе възможно, тъй както аз гледах това с очите си, да можех така нагледно да го представя и пред очите на другите, т. е. да напиша една от най-ужасните драми, каквито са с танали в света и в наше време, но колкото се опитвах, не можех да изпълня желанието си и да постигна целта си. Прескръбното впечатление, произведено на мене от жалостното събитие, печално-горестното възпоменание на сърцето, раздирателните сцени тъй живо са ме вълнували, вълнуват и сега, щото никак не мога да се уталожа и да се спра над едно събитие, което мога да представя художествено-прочувствено. . . (Арх. ПРС, папка III, тетр. 3).

Стр. 184. УБИТИ В ЗАГРА, Арх. ПРС, папка 8, тетр. 1, л. 1, ръкопис на Славейков.

Събрани съч., т. III, 1969, стр. 177.

От това време Славейков е записал и някои бележки, които макар и недовършени, ни говорят за съвместната му работа с генерал Скобелев: «На първия път не ми каза нищо. На втория път Духонину заръча да ми направи колкото може по-добро свидетелство. «Трябва да бъдем — каза — искрени, аз колкото съм бил като войсководец, той е бил като. . .»

Като да тръгнем от Ески Загра, скарахме се за проводниците: «Надоели мне твои братушки, Соловей!»

На Харманлий бръснех се, търсил ме Скобелев, заминал, отишел. Аз, недобръснат, отидох. Вечерно време беше. Какво приказвахме. За Сюлеймана. Тези, които гръмнали и убили прапорщика, млъкнаха. Аз казвах: «Не е Сюлейман, но други, други.» Седя още и като щеше да си отиде, остави Панютина да варди и аз да съм при него. Утре да отида да искаме предаването им и ако не се предадат, да ги удари. Останахме с Панютина. Какво си приказвахме. «Недей ходи!» «Ще ида!» Ходих, не ме приеха. . . Какво ми казаха — ако да не съм българин «щели да се предадат, но сега не се предават, защото русец нямахме да пратим. Аз с мене имах двама руси войници сал, но те не ги прифащаха за същи руси. Отидох да ги уверя. Казах на Панютина какво ми казаха и кои бяха. «Не

ходи каза, — аз ще им дам да разумеят какви сме.» Аз отидох да търся Скобелев. Беше си полегнал. Чух топовете като загърмяха. Скобелев стана. Какво е това? Разказах му как е била работата и как чакат да им занеса хабер. Той се устани. Аз отидох да позаспя. Той ме не попита. Кога е приел известие, отишел и заръчал да ида да прибера децата. На две да ги разделя. Като станах, доде намеря гражданите да им кажа и да настаня място, стана вечер. Заминах.» (Арх. ПРС, папка 13, тетр. 5 и 7).

Стр. 185. ДНЕВНИ ЗАПИСКИ ОТ 1886—1887 г. Арх. ПРС, папка 42, тетр. 4/I/, л. 1—16.

Литературен архив, т. I, 1959, стр. 153—160.

Арестуването на сина ми — След бунта на русофилите в Силистра и Русе през февруари 1887 г., който бил жестоко потушен, русофилската опозиция в страната била подложена на гонение. Между арестуваните в София бил и синът на Петко Славейков — Иван Славейков, виден представител тогава на Народно-либералната партия. Той бил бит жестоко в Черната джамия заедно с Петко Каравелов. Вследствие на тоя побой Иван Славейков се поболял.

БИОГРАФИИ

Стр. 197. ПОП СТОЙКО, ИЛИ СОФРОНИЙ, ЕПИСКОП ВРАЧАНСКИ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 9, стр. 30—32.

Соня Баева. Софроний Богориди, епископ Врачански и неговите наследници, Известия на държавните архиви, 1968, кн. 15, стр. 177—207.

На корицата на тетрадката на ръкописа е отбелязано — «Животоописания». Късен ръкопис, без поправки.

Славейков е познавал много добре както произведенията на Софроний Врачански, така и моменти от живота му още от най-ранна възраст. За него той пише: «С делата и деянията на Софрони Врачански съм се запознал още от крехката си младост. Те са имали най-голямо и плодотворно влияние на моето развитие.» (Светослава Славейкова, П. Р. Славейков. Биографичен очерк, София, 1959, л. 25.)

Майката на Богориди — ето какво пише за нея Н. Начов: «В българския Котел баба Ана се казвала Гана, но в пределения византийски Цариград, между гръцката аристокрация. нейното грубо българско име било променено на Ана.

Останала с едничкия си син Стефана, тя го придружавала навред, като споделяла с него и радости, и скърби. Ако и да наричали скромната българска баба Ана кокона и домна, тя по душа, сърце, език и обичай си останала докрай чиста котленка, добра българка, макар че и тя нерядко изпитвала ругатните на своята зла снаха,

аристократката хиоска Ралу. Чрез баба Ана в дома на Богориди покрай владеещия гръцки дух витаел донякъде и българският. Със слугите тя говорела чисто български, но със сина си Стефана, внучките и внуците си — турски. . . Обикновено в дома на Ст. Богориди се говорело гръцки, а понякога и влашки. Сам Богориди бил забравил български, но всичко разбирал. Баба Ана винаги посрещала гостите българи просто и радушно, разпитвала ги умилно и подробно за нявгашни сродници, съседи и познати, от които повечето — по-старите — били измрели, и изобщо за Котел и котленци, всичко изслушвала с най-голямо внимание и скръб за изминалите нявгашни хубави години. . .» (Н. Начов, Княз Стефан Богориди, Сб. БАН, кн. XXIV, стр. 60—61. Вж. също: Смъртта на майката на Стефан Богориди (Ана), Цариградски вестник, бр. 38, 4. VII. 1851).

Кабадаии се наричали телохранителите на аяните и тези от българите, които земат участие като войници в междуособиците между аяните. Също и онези българи, които земали участие в похожденията на кърджалиите. Вук Караджич пише, че кабадаии са наричали малките (каба) далии, които са били под големите. Подир кабадаиите вървели бинбашиите, подир бинбашиите бюлюкбашиите, подир бюлюкбашиите субашите, подир субашите простите момци. В български язик то опазило, без влиянието на похода, кичливост и гиздаво носение и наметание дрехите по себе. (Бел. авт.)

Според Н. Начов (цит. произв., стр. 7) Цонко имал една дъщеря — Гана, — която имала три деца момчета.

Синовете на Цонко завършили така наречената Бейска (княжеска) висша елинска школа «Св. Сава» в Букурещ. Школата била поддържана и покровителствувана от гръцките тогава князе (бейове) и каймаками във Влашко. Управлявал я известният елинист грък Ламбо Фотиади, голям учен за времето си. Учениците получавали елинско класическо образование. Учили и френски език. Най-близък приятел на Стефан и Атанас Богориди бил Неофит Дука, който после станал виден гръцки писател и управител на школата.

Софроний Врачански се установил в Букурещ след Руско-турската война от 1806—1812 г.

Българският «Царственик». — Тук Славейков отново разказва (вж. Ив. Славейков «Една страница от историята на нашето възраждане.» Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика и честването паметта на основателя ѝ Константин Фотинов, София, 1894, стр. 83—90; Литературен архив, т. I, Автобиографични материали, стр. 40—52, за това, как те с приятеля си Христо Драганов дали на

Христаки Павлович «сглобената» от тях българска история от Еленския препис на Паисиевата история и неизвестната история, която Фотинов преписал в Стара Загора (и го накарал да я отпечата. Вероятно Христаки Павлович е съкратил ръкописа, който двамата младежи му предоставили, но няма основание да се съмняваме, че както идеята да бъде отпечатана Паисиевата история, така и основният текст на «Царственика» са дело преди всичко на скромния български патриот Стоенчо Ахтар, на Петко Славейков и Христо Драганов. (Вж. Паисиевата «История славяноболгарская» и Петко Славейков, Известия на Института за л-ра, кн. XVIII и XIX, стр. 191—204.)

Прозвището Богориди, което съм гледал на образа му. Става дума за единствения оригинален портрет на Софроний Врачански, който се пази в Пловдивската народна библиотека, нарисуван с маслени бои в архиерейски дрехи. Портретът бил притежание на Алеко Богориди, внук на Софроний, генерал-губернатор на Източна Румелия, но когато той през 1884 г. отишъл в Цариград, го взел със себе си, а оттам го занесъл в Париж. След смъртта му портретът бил наследен от Емануил Н. Конаки Богориди, който го подарил на Пловдивската народна библиотека. Под образа на Софроний Врачански е написано: «Софроний Богориди епископ Врачански от Котел в великая Мизия или България, 1812».

Стр. 202. БОГОРИДЕВЦИТЕ, Арх. ПРС, папка 18, тетр. 9, л. 32—35.

Соня Баева, Софроний Богориди, епископ Врачански, Известия на держ. архиви, 1968, кн. 15, стр. 177—207.

Късен ръкопис, без поправки.

След като свършил курса на ученето в реченото училище — става дума за Бейската (княжеска) висша елинска школа «Св. Сава» в Букурещ, където учили внуците на Софроний Врачански.

В «Цариградски вестник», г. IX, 1859, бр. 443 от 8 август пише: «Колкото и Софроний да се нуждаел да задържи при себе си внука си Стефана, предпочел да го изпрати при владиката Иларион Търновски. Там Стефан се заловил да изучава турски език, а в 1798 г. той придружил Хосреф паша в Египет, като преводач на турски и френски език. Той бил назначен за пръв драгоманин в египетските земи.»

Н. Начов не споменава, че Стефан Богориди бил назначен за драгоманин на турците в Египет. Той казва, че по това време Богориди работел при първия драгоманин на Високата порта Скарлат Калимахи, който го завел със себе си във Влашко. Емануил Богориди обаче пише (ПСп, год. XXI, стр. 471), че когато Стефан Богориди заминал за Цариград, бил назначен за драгоманин на марината и скоро заместил главния драгоманин, който придружил турския военен корпус от 18 000 души. Той отивал с английската флота да се бие против французите в Египет. Богориди слязъл с турските войски в Абукир и присъствувал на втората битка там (25 юли 1799 г.), когато Наполеон Бонапарт победил турците. Стефан Богориди едва спасил живота си. Английската флота го прибрала заедно с другите оцелели турци. И Иларион Макариополски казва, че след като свършил ученето си, Ст. Богориди най-първо бил назначен за драгоманин в Египет. (Сп. «Български книжици», Цариград, год. II, Словото. . . стр. 516.)

Но какви са били вътрешните причини за такова едно неразположение, не ми се е отдало да открия. — Фанариотите са го мразели, защото е бил най-пламенният ученик и последовател на Кораи. (Вж. по този въпрос Н. Тодоров. Филики етериа, София, 1965, стр. 24—25.)

През 1821 г. председател на Америка бил Джеймс Монро.

Стр. 207. СТЕФАН БОГОРИДИ. Арх. ПРС, папка 18, тетр. 9, л. 35.

Соня Баева. Софроний Богороди, епископ Врачански; Известия на държавните архиви, 1968, кн. 15, стр. 177—207,

Късен недовършен ръкопис без поправки, папка 18, тетр. 7, стр. 3—18 с множество поправки.

Според Н. Начов, Стефан Богориди е умрял през 1859 г. на 84-годишна възраст. Значи, бил роден на 1775 г. Тази дата е посочил и Емануил Богориди (ПСп, год. 71, стр. 471); Иларион Макариополски (Български книжици, год. II, стр. 516) и Алеко Богориди сочат за година на раждането му 1770 г., а Марко Балабанов в книгата си за Гаврил Кръстевич сочи датата 1780, която сам Богориди му бил казал. Славейков е най-близо до датата, която приема Емануил Богориди.

Според Н. Начов, Стефан Богориди бил заточен заедно със семейството си близо до Цариград — в Измет (Стара Никодимия), градче на малоазийския бряг до Мраморно море, където престоял три години (1825—1828). Според Г. С. Раковски, през 1821 г. Селим Мехмед паша докарал Стефан Богориди и Негри в Силистра и ги затворил. Някой си българин, Иванчо Пашакапулу от Сливен, който служил при пашата, измолил Богориди и така той бил изпратен на заточение някъде в Одринското приморие (вж. Цариградски вестник, бр. 445 от 22 август 1859 г.).

Става дума за Руско-турската война от 1828 г. През 1827 г. съюзниците на Русия — Франция и Англия — подписали Лондонския договор. През октомври същата година те разбили при Наварин турско-египетската флота. Това дало повод да се отвори нова война между Турция и Русия (1828 г.), която свършила през 1829 г. с Одринския мир.

Руският император Николай I.

Отнася се за Дионисий Контарски. За него Славейков споменава в един свой очерк за Г. С. Раковски, че той като ученик във Великата школа в Куручешме дружил често с дякона Дионисия, който бил забогатял след смъртта на стареца си (Антим Видински) и харчел доста пари в очакване да стане владика. (Б. Пенев, Биографични бележки за Г. С. Раковски от П. Р. Славейков, Вестник на вестниците, София, 7. I. 1927). В друга статия, пак на Славейков, останала в ръкопис (вж. С. С. Бобчев, П. Р. Славейков и един негов ръкопис, ПСп, бр. 61, 1901, стр. 549—581), във връзка със заточението на Неофит Бозвели, ученика му Никола и Иларион Макариополски, Славейков казва: «Малко преди заточението на гореречените трима, един дякон Дионисий, родом българин, беше при Видинския владика, и защото беше честен и личен, обикнал го бе Юсеин паша и го изпроводи с писмо до капукехията в Цариград да съдействува в Патриаршията, за да го оепископят. Като нямаха думи за извинение, обещаха се да остане за няколко време да се научи, че напокон да бъде. И в двегодишно разстояние, защото се вардеше, като не можаха да го очистят в службата, оставиха го най-накрая да потребва и с този начин го изтребиха от света, неубоявше се да турят отрова в Христовата кръв, проклетите!» Статията е писана от Славейков през 1848 г. За Дионисий Раковски пише в «Горски пътник» (1857 г.): «Втора жертва (освен Неофит Бозвели) е дякон Дионисий, такожде родом от Котел, кого отровиха в Патриаршията, защото ся реши от Високая порта по представлением Видинскаго Хюсеина паша да ся ръкоположи покойний за митрополит на Видин.» Цани Гинчев, сътрудник на Раковски, разказва: «Неофит Бозвели канил българите от Цариград да додат да видят покойний дякон, а той стоял над главата му, прегръщал го, целувал го и го обливал с горещи сълзи като свое родно дете. Лицето на дякона било позеленяло от отровата и Неофит, като го гладел по брадата, тя се търгала от отровеното Дионисиево лице на сурми. «Гледайте, братя, отровиха ми хубавия сокол!» — възкликвал великият български патриот и с глас като жена ридаел над хладния труп и го обнемал и постоянно целувал с два реда сълзи по лицето си.» (М. Арнаудов, Неофит Хилендарски Бозвели, София, 1930, стр. 460—461). Георги Раковски казва, че съобщили веднага за случилото се на Богориди, но той не поискал да разследва работата, само изпратил един човек да присъствува на погребението (Дунавски лебед, 1860, бр. 8, 1. IX, стр. 34).

За атентата срещу Стефан Богориди вж. Любословие, год. II, бр. 20, 1. VIII. 1846, стр. 115 «Поздравително писмо от Самоския ивет до Стефан Богориди по случай опита за убийството му».

Ако и да имаше доста много българи в Цариград — за българите, живущи в Цариград, сам Славейков пише:

«Някои разчитаха по това време на 60 000 българи в Цариград, а други ги намаляваха до 6 000 и още по-малко. Че последното бе погрешно и неправо, не ще ни дума, но и първото можеше да се счита като прекалено. Жалко е, че от тогази ще станат скоро 40 години, а и до сега още не е могло да се узнае точно числото на българите в Цариград, и то донейде по намерение, а повече и от някои мъчнотии, които представя особеното положение на българите в Цариград. По моите собствени наблюдения, когато пръв път отидох в Цариград на 1854 г., и после на 1856, когато се заседях повече, аз намервах, че едното беше много намалено, а другото, ако малко и прекалено, но не беше твърде далеч от истината. Защото по сметка на пръстите може да се разчита на 6000—7000 хиляди абаджии само. Сеизи, градинари, лозари, ягодари, млекари, корминари, фурнаджии, тютюнджии, кожухари, джелепи, овчари, търговци и войници преходни, съставяха едно доста значително число. Но те бяха пръснати по всичкото пространство на Цариград и нямаха никаква връзка помежду си, а главно че не бяха още всички чувством български и нямаше семейства български. Имаше българи много, но мъже само, които идеха периодически в Цариград, за да спечелят по някоя пара и да се завърнат на вилает да ги разтурят и пак да се върнат в Цариград, както е и досега. Най-вече бяха в Цариград по това време, според както смятах аз, абаджиите — известно число в Хамбара, като шивачи войници, повечко от три хиляди души — и около толкова други повън. Но те бяха всички без жени, защото имаха семействата си все на Родината си. Те бяха повечето от Копривщица, Калофер, Аджар, Клисура — изобщо от градовете и селата по южните склонове на Балкана и на Средна гора, като Котел, Сливен и др. И единственото у тях преимущество беше, че те бяха някак по-концентрирани, защото живееха повечето наедно и се намираха на по-известни места, като във Везирхан, Битпазар, Балкапан и в ханищата около Кутуджихан и др., още и в Галата.

Сеизите, които бяха повече от Кюстендил и Самоков, които са били в по-старо време конници българи в турската войска, и сега сеизи и гайтанджии, се намираха по турските великаши. Те бяха пръснати из всичкий Цариград, а повече концентрирани на Вланга,

но всички почти женени за гъркини. При това този еснаф беше вече в отпаданието си, защото с отпаданието на Турция и с въвождането на преобразования той от ден на ден намаляваше, но тогаз можеше да брои още около две хиляди души само мъже.

Кожухарский еснаф, най-богатий в цветущото време на Турция, беше се вече огърчил още в миналото столетие. Той състоеше повече от охридяни и някои костурчени от града. Към тази категория припадаха и други някои еснафлии търговци, заселени по-изпърво в Цариград, като сливенци, свищовци и търновчани; от тях някои се бъргареха като на подплес и скоро имаше да угаснат за българите.

Онези, на които числото не можеше ни приблизително да се определи, бяха градинарите — повечето от Битолско, Ресенско, т. е. Преспанско, и от някои охридски села; млекарите, кормнарите и зиме салепчиите бяха повечето от Костурско и други някои села из Македония. Те с градинарите бяха най-много, но тяхното число не можеше да се определи ни приблизително. Те бяха българи, но още за българщина не чувствуваха, изпосле обаче, полекалека те останаха единствените посетители и поддържници на българската черква.

Хлебарите и фурнаджиите бяха тоже доста по-пръснати. Те бяха от Скопско и от Дебърско. Лозарите и ягодарите, както и аргатите по чифлиците бяха от Софийско и Търновско. Джелепите, остатък от бегликчии, таманджии и овчери, повече от Панагюрище, Копривщица и Чирпанско, които гостуваха по Едикуле и по Кючюккюю.

Войниците, изпърво действителни войници, а сега идеха да пасат само царските атове, да свирят гайдите и да си тупат калпаците по цариградските улици, бяха повечето от Търновско, Ловечко, Трънско и др. и летуваха по всичките чеири около Цариград.

Всички тия като чисти българи, без огърчените, съставяха приблизително число около 30 000 души, мъже само, и то в най-цветущий си възраст, от които много и оставаха за всегда в Цариград, като потъваха в морето на гърцизма. С тези пък, които идяха навременно в Цариград по търговия, по частни работи, по давии, тъй що всякога почти можеше да се смята, че повечето от 40 000 души могат да се намират в Цариград завсякога. Днес за днес, когато работите се измениха и някои от българите напуснаха Цариград, пак пресметнати, има около 20 000, защото едно по-вярно изброение показва, че на 1888 е имало до 20 000 българи само на Перà» (Арх. ПРС, папка 18, тетр. 7, л. 18).

Първата българска черква в Цариград била осветена на 9 септември 1849 г. Тя била подарена от Стефан Богориди и посветена на св. архидякон Стефан, чието име носел и самият дарител Богориди. На Великден 1850 г. черквата била завършена и отново тържествено осветена (вж. Н. Начов, цит. съч., стр. 36—37).

Житието на Богоридиевците Славейков е писал дълго време. Започнал е да събира сведения за него още преди Освобождението и вероятно материалите, събрани тогава, са били несравнено повече и по-ценни. То изгоряло обаче заедно с другите му ръкописи в пожара на Стара Загора през 1877 г. По време на пребиваването си в Пловдив (1881—1883 г.) Славейков отново започнал да събира материали, за да напише биография на Стефан Богориди. По него време генерал-губернатор на Източна Румелия бил синът на Стефан Богориди, Александър Богориди — Алеко паша (1823—1910). Славейков често се срещал с него, а синът му Рачо Славейков разказва: «Баща ми често спохождаше Богориди и между другото, според сведения, дадени от последния, той написа биографията на баща му Стефанаки, която биография не знам какво стана — навярно се е загубила между ненапечатаните ръкописи на някое от тогавашните наши списания.

Славейков е завършил този свой труд през 1883 г. и го е предложил за печат. Това се потвърждава от един пасаж в писмо на Иван Славейков (февруари, 1885 г.) до Васил Стоянов: «Баща ми има готов целий ръкопис на Животоописанието на старий Богориди, един от видните дейци в Цариград. Не можете ли го обнародва в «Периодическо списание»? (С. Баева, цит. съч., с. 180).

За съжаление, ръкописът, който обнародваме тук, не е завършен. Известно ни е, че Светослава Славейкова пазеше в своя собствен архив завършеното Жизнеописание на Стефан Богориди. Какво стана с него обаче след нейната смърт, не зная. Ръкописът не се намира сега у наследниците на Петко Славейков, нито е предаден в Музея на Славейкови.

Атанасия Богориди

През 1821 г. доволно число млади гърци, които се учеха в Цариград, Букурещ, Янина, Хиос и Смирна — именити училища, — преминаха в западноевропейските училища за усъвършенствуване на собствените си знания, а най-вече във Виена, дето и вестници гръцки се обнародваха, и гръцки търговци имаше не малко, и периодически гръцки две (списания) — «О Логиос Ермес»[1] и «Калиопа»

[1] Ὁ λόγιος Ἑρμῆς (Ученият Ермес, 1811—1820), първото литературно новогръцко списание, основано по съветите на Кораи от Антим Гази, архив на новогръцката култура и литература. Целта на Кораи била да помогне за събуждането на гръцкия народ. Започва

се издаваха. Не се учеха само благородните тия млади, но и списваха, като даваха криле чрез печата на гръцката литература. И много от тях спомогнаха и в съчиненията на «О Логиос Ермес». Между тях се отличаваха Стефан Канела и Атанасий Богориди[1]. Този младеж, вижда се, много имаше достоинство, както казва за него приснопаметният Теокид Фармикидис[2], най-ближен приятел на Атанасий. Това животоописание прилагаме тук, като го вземаме от бр. 72/7 юли 1828 от «Общия гръцки вестник».

«Малко думи от приятел, на приятел умрял казвани, не ще се видят досадни на читателите и толкоз повече, когато тези думи имат нещо поучително и полезно и се казват за човека, какъвто беше умрелий в Париж Атанасий Богориди. И тъй нека ми бъде опростено да кажа за него малко нещо в наший вестник.

Атанасий Богориди се е родил в някое голямо село или град на България, Котел (казан) именувано. Но още доде бил малък, пресели се вседомовно в Арбанаси, голямо село, що лежи близо до Търново, населявано повече от преселници гърци и повечето иперци. Баща му търгуваше и честеше във Влахия и Цариград. Беше човек неучен, но имаше здрав ум, беше достоен и способен. Като честеше в речените места, пригледа се между жителите на тези места (други не бе видял, нито познаваше) и видя, че наистина между тях съществуваше някаква си разлика, и разлика твърде голяма. Защото по-голямата част работи, а малцина някои началствуват и началствуващите ги почитат — с една реч, благополучествува, когато по-малкото други, с хиледи човеци, живеят безчестни и унижени, теглят сиромашия, гладуват и злочествуват. Навсякъде тя има първенството в гражданските чинове, тя е във висините, накъсо, тя е всичко. Тази партия се казва общо благородници, или според езика на цариградски и молдовлашки— владеющи. Неукият, но разумен негов баща си мислеше отде произлязва тая разница между човеците, когато всичките са създадени от един създател и всички от един баща произхождат. Като нямаше другите, днес наричани начала на благородството, той не намираше по разсъдъка си други причини за това освен учението (прокопсията) и решава тутакси да прокопса и той синовете си, за да станат и те благородни или началници, и извърши го наистина. По онова време цъфтеше учението в Букурещ и него избра добрият той баща за училище на синовете си, като по-близо и поставено на по-безопасно и свободно място. Зема трите си синове, довежда ги в Букурещ и ги предава на ближния Ламбра Фотиадов[1], за да ги изучи. Синовете му еще сегашният гръцки език не знаеха добре, влязоха в приготовителното да се учат, и станаха способни и трите да не осуетят на такъв баща полезните надежди. Той посещаваше често синовете си и ги напътствуваше в прилежание и упорство. Много често им казуваше: «Видите ли, деца мои, тия човеци, които се казват началници, те не са родени такъвиз, но станали са чрез науката и личното си достоинство. Искате ли и вие да станете такъвиз? Постарайте се да се научите да станете достойни. Искам да се научите добре гръцки език — новия и стария, — защото той е език на владетелите на двете тия княжества Влахия и Молдавия, език на господарите цариградски, език на господарите на двете тия места. След него искам да изучите турския език, защото той е език на държащите, и който иска да иде по-напред и по-нататък, трябва да го знае, както и арабския. Освен тези езици, научавам се, че се учат наричаните господари и френският. Не се ленете и за него. И в късо, време правете всичко, което може да спомогне за това намерение. Състоянието ми е малко, но при все това ще ви поддържам както мога, додето да свършите знанията си.» Тия и подобни тям думи той казуваше много пъти на синовете си, впечата още в меките им души идеята за господаруването и извърши своето намерение. Защото по-старият му син, като престана от да чести в училищата, замина за Цариград и заради ученето и достоинството си, качи се наистина на по-горните и посветли дворове на гръцките владетели. Беше почитан и го обичаха заради ученето си, мъдростта и достоинствата си не само гърците, но и турците, на които се научи да добива благоразумието. В същий път вървя и вторият брат, а по-младий брат Атанас придпочете повече мирното служение на музите, а не служението на по-силните и богатите, затова не рачи господарство, но посвети себе си всецяло на учебното занятие.

Атанасий Богорид изучи най-добре стария гръцки език от Ламбра и изучи другите науки, които се преподаваха в училището

да излиза през 1811 г. във Виена. Гази го редактира три години, след това негови редактори стават Теокид Фармакидис и Ст. Канела. Излиза до 1821 г. — избухването на въстанието.

[1] Атанас Богородие един от най-дейните сътрудници на списанието. Под негово влияние, както изповядва един от първите ни журналисти Ив. Добровски, той почнал да издава във Виена през 1850 г. своето списание «Мирозрение» (Вж. Ив. Д. Шишманов. Иван Добровски, Избрани съчинения в два тома под ред. на Г. Димов, София, 1965, стр. 321. Вж. там също за Кораи. Ат. Богороди сътрудничи също в сп. Μέλισσα (Пчела). Вж. за «О Логиос Ермес» у Н. Тодоров, Филики етерия, стр. 40).

[2] Т. Фармикидис, (1784—1860) — гръцки просветител, оследовател на Адаммантиос Кораис.

[1] Ламбо Фотиади (1792—1805) — елинист грък, управител на Бейската висша елинска школа «Св. Сава» в Букурещ.

на Букурещ. И млад като беше еще, толкози чест имаше в науката си, щото подир смъртта Ламброва предпочете са между толкоз други по-стари учители и биде избран, като имаше почти седемнадесетгодишна възраст, наследник на умрелия си учител. И това избиране не беше никак несмислено. Това седалище на гръцкий язик, украшаваще от покойний доволно години, почитан и обичан от всички, като имаше собрат в училището честният старец К. Вардалаха.[1]

В лято 1811, като напусна училището, покойний Богорид замина през октомври месец за Вена с намерение да се изучи на докторство и се бави там три години и повече да изучава науката, с която щеше да се занимава и да се усъвършенствува в другите знания и езици. От Вена отиде във Вюрцбург, град в Германия, и тамо се венча в доктората с много шум в лято 1816.[2] Колкото време се побави в онзи град, той беше почитан и обичан от учителите и от много други честити и учени мъже за науката си, разумността и добродетелта си.

Като се завърна от Бюрцбург във Виена обвенчан доктор, отиде за малко в Яш, за да се събере с по-стария си брат.[3] Когото има седемнадесет години не беше виждал, и пак се завърна във Вена и честеше по болниците да се занимава и обучава в човекоспасителната наука, която щеше да употребява занапред, а като искаше да отиде и в Париж, избра пътуването си през Италия, за да се възползува от тамо по възможност. Стигна в светлата столица на Франция през м. август 1819 година и се бави в нея до 1826, първи март, когато и плати общият дълг. Той стоя в образована Европа от 1811 г., октомврия месец до м. март 1826, не да се храни и да се изнежва или в суета да губи време като много други сънародници, но всякога учащ се и стараещ се, за да разпространи повече сферата на идеите си и на знанията си, а заедно с това да завърши докторството.

Освен древния гръцки език, който познаваше най-добре във всичката негова широта, покойният знаеше латински, немски, френски и английски язик. Беше философ и знанията му бяха дълбоки,

[1] К. Вардалах (1755—1830) — гръцки възрожденец, последовател на Адамантиос Кораи.

[2] Докторската дисертация на Атанас Богориди била «De piscum medalla spinali» Вж. Еманоил Богороди, цит. съч., ПСп, XXI, 1910 стр. 487; също Е. Кирова. Докторската дисертация на д-р. Атанас Богориди, Сб. Никола В. Михов, София, 1959, стр. 188.

[3] Според Петко Славейков Атанас е посетил брат си в Букурещ във връзка с гръцкото въстание, подготвяно от Филики етерия, което избухва през 1821 г. (вж. за него Н. Тодоров. Филики етерия, София, 1965).

а не повръхностни. Постарал се беше обаче преимуществено върху докторството, защото знаеше много добре, че тая наука има нужда не само от много и дълбоко изучаване, но и от опит голям. И поради това в Париж той обикаляше болниците до сетния ден на живота си. Беше дълбок в размислянето и да съди беше бодър, търпелив и упорит в проучването и не оставяше нищо, без да го изпита и разбере добре. Като имаше такива и толкова познания, не се обладаваше от списателска мания нито от преводаческа мания, обща страст на повече от словестните на еднородци. Не преди много време по поканата на някои приятели, покойний беше предприел написването на една география на Стара Гърция, сравнявана с най-новата и придружавана с исторически наблюдения и бележки. Заради многото и точните на писател познания, не се съмняваме в стойността на онова, което той щеше да напише. Еще повече, че покойният нямаше намерение да го издаде на печат преди самичък да обходи Гърция, да изпита и да изследва лично положението на градове и села, и щеше да дойде в Гърция веднага щом се започнеше свещенният й подвиг, ако да не се боеше (че ще) даде повод на неправедни клането на безразсъдния убиец и спекулатор турски султан. И знайме твърде добре колко много той скърбеше, че не можеше да плати и той малка една част на голямата към Гърция длъжност. Но предвари го смъртта.

По характер покойният беше честен, искрен, светлотих, в съобщенията си сладостен, благоприятен и шеговит. Беше приятел искрен и верен и всякога внимаваше да не прескача предела на приятелството, като стане досаден на приятеля или със слово, или с дело, така както мнозина стават, като злоупотребяват с делото и името на приятелството.

Като беше такъв по характер, според науките и другите придобити и природни преимущества покойний Атанас Богорид, оплакаха го всички — приятели единородци и инородци, оплакаха го и ония, които отсъствуваха, и ще го оплакват, защото се лишиха от него. И колкото познаваха само човека, не можеха да не скърбят за смъртта му. А Гърция изгуби едно от най-добрите си чеда, което щеше да разнесе славата й, защото щеше да стане виден, нужен и преполезен неин гражданин.

От краткото това животоописание на покойният А. Богорид се вижда какво извършва един баща неучен, наистина, но разумен, а като умрял бащата, възприе настоятелството и старанието за поведението и ученето на двамата по-млади братя, друг разумен човек, дяда на майката, Врачанский епископ, и той доискара в край онова, което бащата не пристигна да извърши. Дано намерят много чеда таквиз родители, и таквиз родители, таквиз деца.»

Ето това пишат гърците за Атанасия Богориди и ний сме принудени да признаем сичко, що пишат за него, освен това за баща му що се казва, че той ги е дал в училището на Букурещ, както и за това, дето казва, че Софроний, епископ Врачански, бил дяда на майка им. Софроний е бил баща на Цонка, прелюбезния баща на тримата млади Богоридиевци, и той ги е дал в училището на Букурещ, защото баща им бил се поминал. И думите, които казва, че им е казвал баща им, много по-прилича да им ги е казвал дядо им.

След смъртта на Атанаса Богориди (много по-напред е бил умрял и дядо им) е останал жив само единът, най-старий брат Стефан Богориди.

Ръкописът на тази статия се намира в Арх. ПРС, папка XVIII, тетр. 9, л. 33—35, превод на Петко Славейков; ПРС, папка 18 отделни страници, по-късен препис, с поправки. Обнародваме Славейковия превоз според поправения препис.

Стр. 224. ОТЕЦ НЕОФИТ ХИЛЕНДАРЕЦ ИЛИ БОЗВЕЛИ, СбНУ, кн. XII, 1895, стр. 379—398, Събр. съч., III, БАН, 1969, с. 219.

С бележка от редакцията на Сборника: «Настоящата статия, написана по просба на едного от нашите редактори (Ив. Д. Шишманов, б.м. С. Б.), може да се смята за последен книжовен труд на нашия писател. Не много след като го донесе в редакцията, той падна болен, и за жалост, и до днес не може да се поправи.»

За Неофит Бозвели Славейков споменава за пръв път в една своя ръкописна статия от 1849 г., издадена през 1901 г. от С. С. Бобчев (П. Р. Славейков и един негов ръкопис, ПСп, XI, 1901, стр. 549). Статията е писана навярно когато Славейков е отишъл в Елена да се учи при прочутия тогава Никола Михайловски. Запознат с живота, произведенията и писмата на Бозвели още от Свищов, в еленската «Даскалоливница», той дружил със сърдечния приятел на отец Неофита, Андрей Робовски, и имал възможност да чете писмата му, отправени до него, да узнае за тежките страдания и смъртта на Неофита в затвора. Цялата статия на Славейков диша протеста на младия учител, увлечен страстно в борбата за народност и замислил да прави печатна пропаганда против враговете на българската народност. «Хилендарскаго Неофита, пламенния ревнител български, след като го три пъти заточваха, най-после напокон в старости с мужествения му ученик Николая във вечно заточение заточиха.« Славейков припомня как този нещастен ученик Николай се хвърлил

храбро от кулата, за да побегне, и как загинал. «Старецът негов Неофит и он,оставляя на високи Атон поръчвания благолюбиви,остави живота, който премина по-много в страдания, заточен същ еще.»

Друг път Славейков споменава за Неофит Хилендарски във в. «Гайда» (год. I, бр. 2, 30.VI. 1863): «В праздник и тържествено направиха те официалното унищожение на Търновската и Охридската българска патриаршия; в праздник Иларион Критски изгори Патриаршеските (български) книгохранилища в Търново; в праздник Неофит Търновски окова в железа и обруга седините на новия наш изповедник и мъченик Отца Неофита Хилендарски (Бозвелията) и т. н.»

Пак във в. «Гайда» Славейков пише (год. I, бр. 13, 30. XI, 1863): «Не сме ли и ний народ, нямаме ли и ний заслужени хора, споменът за които да ни въодушевлява в подвига ни? Българската в Цариград черква съществува така от толкова години, но ни веднаж, доколкото ний знаем, не се е внесло коливо в нея и да се служи за поменуване на отца Неофита Хилендарски, първия виновник за съществуването на тази черква и най-първия двигател на черковното ни днешно питание. . . Нима отец Неофит не е личност, много по-голяма за нас, отколкото един Суцо за гърците? И защо ако гърците имат смелост да честуват паметта на един революционер в самия Цариград, българите да не сторят поне обикновен помен за несравнено по-значителния като народен герой и тъй лоялен към властите монах-мъченик?»

Също във в. «Гайда» (год. III, бр. 14, от 15. VII. 1866) Славейков казва: «В детството си ний помним с каква жадност сме прочитали някои от патриотическите писма на покойнаго отца Неофита Хилендарца, изповядваме, че много сме заели от тях, но сега не ни се е случвало да ни мине на ръка някое от тях. Дали па няма някое спастрено у някого?»

За Неофит Бозвели Славейков пише в книгата си «Габровското училище и неговите първи попечители» (Цариград, 1866, стр. 20—21). Той разказва как Патриаршията употребила всички хитрости, за да отблъсне кандидатурата на Нефит Бозвели за търновски владика.

През 1873 г. Славейков отново споменава за Неофит Бозвели в биографията на Иларион Макариополски (Летоструй, български народен календар, год. VIII (1873), Хр. Данов, стр. 35).

Последното произведение на Славейков, писано в годината на самата му смърт, е опит да напише биография на този български революционер. За нея М. Арнаудов пише: «Близо четвърт век след тая характеристика, излязла от вещото перо

на Славейкова (става дума за писаното от него за Иларион Макариополски), ние четем една нова статия за отца Неофита, пак от него, но без неговия дух. Бодрият някога водач и писател е достигнал до преклонна възраст, загубил е много от проницателността на ума си, живостта на фантазията си, сигурността на паметта си — и не ще може да изпълни възложената от редакцията на Сборника за народни умотворения задача тъй сполучливо, както е вършил това по-рано в подобни случаи. Редакторът на Сборника Ив. Д. Шишманов поръчва именно на Славейков да напише тая биография, която би отразила всичко чуто и запомнено, защото всъщност за Неофита до тогава се е знаело удивително малко, съвсем несъразмерно с крупното му значение за духовното ни възраждане (разр. м. СБ). Славейков се ползува при работата си от два главни извора— първо, от своя собствен опит за ръкописно «Житие», изгорял в пожара на Стара Загора (1877 г.). . . и второ, от показанията, още преди Освобождението ни, на калофереца Христо Тъпчилещов, на котленеца Матей Хаджи Петров и на слугата Неофитов Димитър Паничков. . . Очеркът е твърде съмнителен откъм достоверност на фактите и невероятно забъркан откъм хронология.» (М. Арнаудов. Неофит Хилендарски Бозвели, София, 1930, стр. 27—28). На друго място в същата книга М. Арнаудов пише, че все пак този последен труд на Славейков има редица единствени по рода си данни за големия български възрожденец.

Единственият, който твърди като Славейков, че Неофит се е свързал с Валиде султан, майката на султан Меджид, е Цани Гинчев (сп. Труд, год. III, кн. 4, стр. 469). Вероятно той е познавал някои писма на Петко Славейков, защото казва,че за това било писано «надълго и нашироко» в писмата на Славейков, които изгорели заедно с архива му в пожара на Стара Загора (вж. Ив. Д. Шишманов, Един непознат труд на Неофит Бозвели, Избрани произведения, т. I, стр. 126).

Патриарх Герман, според дяда Паничка, щом взел Титовото писмо. . . Във връзка с това твърдение на Петко Славейков М. Арнаудов пише: «Славейков, който изглежда тъй добре осведомен за задкулисните интриги, а не знае някои явни и важни исторически факти (той вярва,от една страна, че това заточение става при патриарх Герман, предходник на Милетий, а, от друга, твърди, че Неофит е в Цариград, когато българите спазаряват място за черква на Ункапан и когато Богориди предлага къщата си на Фенер, и пр.) улучва отчасти истината с това намесване на Титова и на Чайковски. Той е за всеки случай по-добре информиран за реалния повод на заточаването на двамата български вожди, компрометирани пред руската легация, нежели Раковски, който довежда съгласието на турското правителство да бъдат те изпратени на Атон във връзка с разкриването на мнимия български бунт в Котел, под ръководството на самия Раковски и баща му Стойко Попович.» (вж. М. Арнаудов, цит. съч., стр. 667).

Горкият той, стоящ тамо в онази безизходна кула — Славейков, както и Раковски, не знае в кой манастир попада изпърво Неофит. Те и двамата говорят за някаква кула, която според Славейков била «подключена», а според Раковски «дълбока и влажна» (вж. «Горски пътник»), а както е известно, най-напред Бозвели бил заведен в гръцкия манастир Лавра, а след това в българския Хилендар.

Кочияшът Илия не е от Свищов, а от Калофер.Славейков греши.

Ив. Д. Шишманов се съмнява, че Г. Кръстевич е ходил в Света гора (Вж. Избрани съч., т. I, стр. 149): «Не е вероятно съобщението на Славейков, че Кръстевич е ходил в Света гора с емирнаме от Портата да освободи Неофита и Илариона». Според него това е невероятно, защото Кръстевич бил служебаш на турското правителство, а не на Гръцката патриаршия.

Стр. 247. ОТЕЦ НЕОФИТ, АРХИМАНДРИТ ХИЛЕНДАРСКИЙ, Арх. ПРС, папка 18, тетр. 11, стр. 6—7.

Събрани съч., т., III, 1969, стр. 538—540.

Стр. 250. ИЛАРИОН СТ. МИХАЙЛОВСКИЙ, МИТРОПОЛИТ ТЪРНОВСКИЙ, Летоструй, Български народен календар за 1876 г., с. 35.

Събр. съч., т. III, 1969, с. 243.

Под заглавието 4, 16 юни 1875 г.

Към статията на Славейков редакцията на «Летоструй» е направила следната забележка: «Дотук се свършва първата половина от биографията на достопаметния и заслужилия на народа ни старец Иларион Търновски. Тя ни се изпрати от г-на П. Р. Славейкова и ние започнахме напечатването с надежда, че според обещанието си, ще ни достави в скоро време и останалата втора половина. Но защото тя не можа да пристигне навреме, а, от друга страна, отпечатването на «Летоструй» не търпеше вече отлагане, ние по неволя я оставихме за в идущия календар, дето мислим да ѝ дадем приличното място между биографиите и на другите покойни наши пастири.

Нашите читатели виждат, че това прекъсване прави едно голямо нащърбяване в един от дяловете на Летоструй, затова и нам е

криво, но бяхме принудени така да строим може би, от друга страна, и за това, щото да стане по-точно изследването на тази биография, която навярно ще има голямо значение в нашата история.

Тази наша забележка ни докарва на ум да си припомним, че събирането на какви да са достославни събития у нас става доста мъчно, защото ние, както във всичко, тъй и тук сме неточни, безвредни и слабо знаем да ценим както самите събития, тъй и тяхното историческо значение, в каквото отношение и да било. Това може би да е доста отколешен недостатък и грешка у нас, но по тази причина не само старите ни паметници са толкоз редки и почти без хронология, щото губят много от важността си, но дори и някои доста нови събития са преминали пред очите ни и са останали в забвение.»

Стр. 255. СВЕТОПАТАРСКИЙ ПОЛИКАРП, Животоописание, в. «Ден», год. I, бр. 7, 16. VI. 1875, стр. 5, подписано — П. Р. С.

Стр. 256. ПАРТЕНИЙ НИШАВСКИЙ, Смесна китка, 1886, бр. 12 и 13, стр. 8.

Стр. 258. СТЕФАН КОВАЧЕВИЧ. Животоописание, в. «Ден», год. I, бр. 10, 16. IV. 1875, стр. 5—6, подписано П. Р. С.

Стр. 260. ТУРКО ВАСИЛАКИ. Животоописание, в. «Ден», год. I, бр. 3, 20. II. 1875, стр. 4 ;Арх. ПРС, папка 18, тетр. 10, л. 2. Без промени. Късен ръкопис.

Стр. 261. ПЕТЪР ИЧКУ. Из животоописанията на познаменитите българи, събрани от П. Р. С., в. «Ден», бр. 1 от 12. II. 1875, стр. 4.

Арх. ПРС, тетрадка 18, тетр. 10, л. 2, късен ръкопис от около 1893—1894 г. Без промени.

Петко Славейков е имал намерение още от най-ранни години да създаде сборник с поеми и песни за по-известните български царе и национални герои-хайдути и участници в борбата ни за национално освобождение. На няколко места в ръкописите му се намира списък на ония български герои, за които е искал или е написал вече стихотворения: Крум, Кракра, Ясен I, Ясен Страшимир, Шишман. По-късно с друг почерк той е продължил списъка имена на борци за националното ни освобождение — все хора от народа, които според него по време на робството са чертали пътя на новата ни исто-

рия: Велчо Болтаджията, хаджи Йордан Брадата, хаджи Ставри, хаджи Сергей, Колю Гайтанджията, Митю Софелията, Илия Колесов (убит на моста в Търново, младеж от Лясковец), Алекса Чифчийчето (от Трявна), Янаки Търновчанин, даскал Киро от Турчетата, Георги Измирлиев от Дупница (ученик мой, заминал за Русия, неприет тамо, уловен и обесен в Търново), Илю войвода, Тотю войвода, Максим Дряновец, Христо Иванов Търновец (стар поборник) (Арх. ПРС, папка 18).

През 1875 г. било немислимо за Славейков да издаде нещо подобно, тъй като на него му е било забранено да печата каквото и да е. Той почти инкогнито, за прехрана, е печатал във в. «Ден» тази поредица от най-невинните си животоописания. Личи, че тази поредица има подчертано умерен тон. Нещо повече. Навсякъде Славейков се старае да изкаже предпочитанието си към «кротките» и «незлобливите» политически дейци. А известно е, че точно по това време (1873—1876) не само идеологията, но и обществено-политическата дейност на Славейков се е доближавала най-много до тая на българските революционни демократи от Букурещ.

Стр. 262. АНТОНЧО ДАСКАЛА. ПСп, 1885, кн. XIII, стр. 301.

Стр. 263. РАЙНО ПОПОВИЧ. ПСп, 1885, кн. XIII, стр. 296—300.

Град Айвали не е нао-в Хиос. Славейков е сгрешил.

Райно страшно мразил калугерите. — Юрдан Трифонов смята, че това твърдение на Славейков не е вярно, защото Райно Попович бил близък приятел на Неофит Рилски и други монаси (вж. Ю. Трифонов, Съчиненията на П. Р. Славейков с исторически характер, стр. 114—115). Това обаче съвсем не значи, че Славейков,като е обичал Неофит Рилски и заслужилите на своя род български монаси, които не са били малко, е обичал изобщо калугерите. Напротив. Колкото повече той е уважавал достойните, толкова повече се е възмущавал и не е могъл да търпи недостойните.

ВЕЛЕЖКИ ЗА НЯКОИ СТАРИ ВОЙВОДИ

Стр. 268. ПАВЕЛ БАКИЧ. СбНУ, кн. 11, 1890, с. 317 — 325.

Стр. 269. ЧАВДАР ВОЙВОДА И ЛАЛУШ. СбНУ, кн. 11, 1890, с. 317—325.

Стр. 277. ЛЕВЕН КОРЧО. ПСп, 1885, кн. XIII, с. 422—425.

Стр. 283. РАДАН ВОЕВОДА. Смесна китка, 1852, стр. 155—157.

Стр. 285. РАДА БАРАЧКИНА. Македония, I, 1864, бр. 5.

В архива на Славейков се намират ръкописи на недовършени «Животоописания», някои от които представляват интерес, поради което ще обнародваме тук:

Отец Паисий

Роден от Самоковската епархия. Започнал в Зограф Царственика си, в Хилендар свършил. Отец Натанаил виждал тетради в Зограф от началото на Хронографа и други преводи, тълкувание на «Отче наш» за второ пришествие. С Раича се запознал и както се вижда, той му е вдъхнал. Ходил е и сам в Австрия. Подир списването на Историята бил е и в Котел. На последно време той се е установил в Самоков, но проповядвал особено в Самоков и Скопие. Имал е много ученици, особено в Самоков, между които пръв е бил Карастоянов, и в Скопие — Кратовски, които е печатал «Амарталон Сотирия.» Бил е строг, изобличителен проповедник, и като е изобличил веднаж чорбаджийките самоковски, защото се белосвали и червосвали, мъжете им, подсторени от тях, искали да го убият, но учениците му го извели от Самоков във връзка, като товар, от една страна на коня и го пренесли в Скопие. Но и тук, като повдигнал върху си гнева на влиятелни лица за изобличителните си проповеди, прибягнал в Криворечна паланка, дето и умрял. На умирането му учениците се събрали: «Кому ни оставяш?» — «Няма да ви оставя, но мужайте ся, преписвайте и разпространявайте Историята, проповядвайте и не бойте ся, няма да ви оставя.» (Арх. ПРС, папка 42, тетр. 3).

ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗИ ОТ МИНАЛИТЕ ВРЕМЕНА

Стр. 289. ЕДИН ПОГЛЕД КЪМ МИНАЛОТО, ПСп, год. V, 1887, кн. XIX и XX, стр. 881—901. На края Славейков е написал «Следва». Арх. ПРС, папка 42, тетр. 4 — ръкопис на тази статия с много поправки.

Между ръкописите на поета се намира и друг вариант на обнародваното тук негово изследване (Арх. ПРС, папка 35, тетр. 4) — ръкопис на Славейков, вероятно след 1880 г.:

БЪЛГАРИЯ ПОД ТУРЦИТЕ
(Разкази от миналото)

«Добре е да разказва някой на своите за миналото им, ама най-добре е да им го разказва, както си е било.»

I

Дните на неизвестността

Жестоко е да говори човек лошо и осъдно за онези, които са привлекли и привличат симпатията ни по страданията си, по злочестото си положение, но съдията не може и не трябва ни по симпатия, ни по снизхождение да съди, а историята е съдия и тя трябва да произнесе своя приговор. За да не кажем нещо по-тежко, ние ще обърнем думата, изказана от гърците за Симеона — един човек въздига един народ, а тъй също един човек опропастява един народ. И ако един човек не е за съжаление, когато е сам причина на злощастието си, толкоз повече, ако той е още отговорен и за злощастието на други.

В много ние намираме повинен и ответствен Шишмана за неговото малодушие, но ни по-малко, ни по-много ние намерваме Шишмана в миниатюрен, но за то пълен образ на целия български народ, който и намерваме в това време не по-добър от сегашния — пак тези същите мършави чувства към народност.

Най-много са повинни в това боерите, тези достойни предшественици на послешните чорбаджии, които не само не вдъхвали никакъв кураж в народа, но сами даже го наговаряли и съветвали да се покори, когато той се обмислял що да прави, и сами един други се надваряли кой по-напред да се покори и даже да изневери, за да си запази имуществото.

Народът бил чужд за тях, или по-добре, те всякога чужди за него. От това и такваз апатия и равнодушие го владеели. Големците му малко мислели за него. Оставало сам той да мисли за себе си. От това идвала хладнотата за общото отечество и силно своекористие. Съдбата на българския народ е била да бъде открай сираче на майка мащеха в ръцете на своите владетели и боери, тъй дълбоко развратени.

Всички почти боери избягали или се изтурчили и нека кажем, че които е имало горе-долу по-патриотични, са избити. Народът е

останал съвсем беззащитен, не останало никой ни да го защищава, ни да го утешава. Няколко само местни юнаци по някои места се явявали като частни отмъстители и защитници. Любопитно е, че в песните повечето от възпяваните таквиз юнаци са Стояновци. С това име народът е искал да каже, че е оставен от всички избягали, а само е Стоян, добър юнак, този, който е останал с тях и стои за тях, та по възможност ги брани. Затова той е възпявал Стояновците и името Стоян, толкоз рядко чувано изпърво, се дотолкоз размножило изпосле между народа. Че народът се е озъртал за помощ в бедствията си към юнаците, това се показва. Той не е спазил никакъв спомен за царете си като за поборници на народа си, на вярата си. А напротив, възвисил е до идеал Кралевича Марка, този негодяй и пияница, но защото него видели най-напред да се встъпва за обидените, той се нает да отърве три синджира роби, него си той представил и него възпявал. Даже и недостатъка му, т. е. пиянството му, е възвисил на епопея.

Стр. 309. КАК СЕ ПРЕВЗЕЛО ТЪРНОВО БЕЗ ЦАР. Предания за лица и места от Търново. СбНУ, кн. XI, 1894, стр. 114—120.

Хаджи Хамза — и майката, и мащехата на поета са били като момичета ратайкини у хаджи Хамза. За него Славейков споменава няколко пъти в неиздадените си спомени. Той накарал баща му да си го вземе от турското училище, за да не го потурчат. Славейков е имал намерение да пише специално за него.

За Жидов гроб вж. също бележката на Петко Славейков в СбНУ, кн. 2, 1890, стр. 164—165.

За ръкописите, които дал на Славейков Ст. Захариев около 1870—1871 или 1872 година... Това е станало вероятно през 1870 г., тъй като Захариев е умрял през април 1871 г. и сам Славейков му е написал некролог във в. «Македония» (бр. 19, 10. V. 1871). По това време (1894 г.), една година преди смъртта си, Славейков вече не помнел много неща. Както съобщава сам (във в. «Время», I, 35, 16. IV. 1866 — «Разкази от стари ръкописи в Банско за събития в Търновско през XIV век, преписани от свещеник Никола от Разлог»), разказите за св. Кирил и Методий, Велко Спаруш и Милан били извлечени от някакъв ръкопис, който принадлежал на хилендарския духовник Аврекий. Преписал ги разложкият поп Никола по време на учителстването на Захариев в Банско. Този именно препис той дал на Славейков. Освен тях Захариев е публикувал и други «Стари паметници» (във в. «Гайда», год. III, 1866, бр. 13, стр. 203), надписи от с. Лесново, Щипско, от Зръдинския манастир (между Охрид и Велес) и др.

И тоя ръкопис в Ески Загра се стопи — Славейков е забравил още един важен факт: че той всъщност е издал преписа от ръкописа на Аврекий, който му подарил Ст. Захариев, във в. «Гайда» (год. III, 1866, бр. 8). В него се разказва как Шишмановият войвода Велко Спаруш и сръбският войвода Милан Топлица превзели Търново от някакъв си мавритански цар Абуят Къдус, който получил Търново подарък от султан Мурада. Това се случило в 1385 г.

За Трестениклията Славейков е писал в «Исторически разкази от минали времена» (ПСп, кн. XIV, стр. 169—194), а също във в. «Гайда», год. I, 1863, бр. 4.

Стр. 320. ПРЕДАНИЯ ПО ПАДАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО, Смесна китка, 1886, стр. 10, Арх. ПРС, папка 43, тетр. 4 — ръкопис на Петко Славейков с множество поправки, незавършен.

Стр. 324. ПРЕДАНИЯ ЗА ЛИЦА И МЕСТА ОТ СТАРА ЗАГОРА, СбНУ, кн. III, 1890, стр. 193—195.

Стр. 327. КАБАДАИИТЕ. ПСп, кн. XIV, 1885, стр. 169—194.

Съставено в по-главно от разказите на баща ми, на поп Андрея Робовски от Елена, отчасти на ахримандрита К. Витанова из Трявна и на други разни лица (бел. авт).

«В «Исторически разкази за миналите времена» Славейков е имал не само научни, но и литературни цели, затова ги е украсил с подробности, измислени отчасти от разказвачите, а отчасти от самия него, та на много места добиват вид на хуморески. Това може да се каже особено за анекдотичните разкази за срещата на русчушкия аенин Трестениклията с митрополита Йоаникия и за кабадаията поп Пранджо. В разказите на Славейков за турските самовластници от време на анархията в началото на XIX в. се забелязва желание да се изкара, че успехът на най-забележителните от тях (Пазвантоглу във Видин, Трестениклията, Мустафа Байрактар в Русчук и Капуджибашията в Стара Загора) се е дължал на българите кабадаии, които служели в техните войски. Увлечен от това желание, той е пренебрегнал другите условия за успеха на въпросните самовластници, каквито са били укрепеността на съдилищата им, въоръжението, личните им качества и пр. Достойнство на очерците съставя релефното очертание на самовластниците и посочването на грижите им за населението. Сведенията за ИсмаилТрестениклията и за приемника му Мустафа Байрактар дават възможност да се поправи греш-

ката, която Иречек е направил в своята История на българите, като е смесил тия двама аени в едно лице. Същите откриват истинския убиец на Трестениклията и причината за убийството му, която е имала личен, а не политически характер, какъвто й се приписвал от чуждестранните посланици при Портата по онова време. Така в рапорта на австрийския интернунций Ritter von Strümer от 25 август 1806 г. се казва: «Без съмнение по тайно разпореждане на правителството силният русчушки аенин Трестениклиоглу бил убит от засада с куршум в имението си, когато нашият последен куриер от Виена минувал оттам» (СбНУ, кн. XXIV, стр. 104). Всъщност, както се учим от разказа на Славейкова, Трестениклията бил убит от един ходжа, комуто бил отнел хубавицата жена, ако само под този ходжа не се крие легендарният поп Мартин. От същия разказ узнаваме, че много могили около Котел носят имената на българи кабадаии, набити по тях на колове по заповед на Трестениклията, загдето воювали срещу него (Донкова могила, Антончова могила и др.).

Изложението и в разказите на кърджалиите и еничарите не е научно. Епохите и местата са разбъркани и изворите не са отбелязани, но типичното, характерното е схванато и предадено добре» (вж. Ю. Трифонов, Съчиненията на П. Р. Славейков с исторически характер, СбБАН, кн. XXXVIII, 1929, стр. 95—96).

Във фейлетона «Приключенията на един стар гайдар» Славейков описва как е изглеждал търновският владика, когато тръгвал да събира данъци от народа. Там той за пръв път е разказал този епизод с Трестениклията. В тия негови спомени обаче той се е срещал не с гръцкия владика Йоаникий, а с владиката Макарий, което е по-близо до истината (Гайда, год. I, 1863, бр. 4, 5, 8, 11, 12; Избрани произведения, т. II, 1956, стр. 286—287).

ОПИСАНИЯ

Стр. 377. ПРИСОВСКИЙ МАНАСТИР (ДО ТЪРНОВО). От записките на П. Р. Славейков, Български книжици, Цариград, год. I, 1858, стр. 193.

Стр. 380. МОМИНСКАТА СТЕНА, Смесна китка, 1852.

В края на описанието Славейков е направил следната бележка: «Можеше да поместим още анекдоти, но един любородец се обеща да ги печата на свое иждивение и ние прибавихме вместо тях друго.»

Стр. 381. ОПИСАНИЯ. Бележки към изследването «България под турско господарување и най-вече в 15-ий и 16-ий век. Читалище, III, 1873, кн. 5 и кн. 6.

Стр. 387. ОДРИН. Читалище, г. III, 1873, кн. 5, стр. 466—472.

Стр. 393. ДИАРБЕКИР. Читалище, г. III, 1872, кн. 3, стр. 270—275.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

за лица, периодични издания,
заглавия на произведения, дружества,
комитети и др.

Аарон, молдавски господар — 304

Абдул Меджид, султан — (1823—1861), син и наследник на Махмуд II, подписал Гюлханския хатишериф (1839) и Хатихумаюна— (1856), изобщо направил опити за реформи в Турция — 23, 204, 212, 219

Абуят Кадус, мавритански цар — 445

Аврам чорбаджи (от Беброво) — 37

Аврекий, духовник от Хилендар — 444, 445

Аврам чорбаджи (от Берово) — 37

Агапий (Врачански владика) — 29, 30, 34, 163, 193, 224

Агапий (Плевенски владика) — 406

Адриан, Публий Елий (76—138) — римски император — 390

«Акатист на Пресвета Богородица» Н. К. Грънчарова и Ст. П. Робовскаго (Еленчанин), Русчук, 1866— 161

«Акатист на св. Иван Рилски» — 25

«Акатист на св. Йоан Златоуст» — 25, 57, 162

Алекса чафчийчето (от Трявна) — участник във въстанието на Капитан Никола (1856), Търново — 441

Александриди, Димитраки — елински учител в Търново — 208, 263

Александър I (1777—1825) — руски император (1801—1825) — 139

Александър II (1818—1881) — руски император (1855—1881). Известен у нас като «Цар-освободител». Убит от народоволци — 139

Али бей Михалоолу — син на Газа Михал бей, според преданието близък родственик на цар Иван Шишман — 305

Али паша, Мехмед Емин (1815—1871) — турски държавник, реформатор, по негово време е разрешен българският църковен въпрос — 137, 423

Али паша Янински —(1741—1822), турски феодален паша, албанец —304, 332

Али Осман — 212

Али Пехливана — началник на турската полиция (сопаджия) в Търново — 127

Амарталон, Сотирия — 112, 140, 147, 154, 442

Анастасий, император — 390

Анастасия (Сиса) (1850—1920) — сестра на Петко Славейков — 171

Ангел войвода, роден в с. Новаково, а порасъл в с. Татаркьой, Хасковско. На 20-годишна възраст (към 1836 г.)станал хайдутин. Хайдутувал е из Родопските планини до 1882 г., когато бил убит. Освен в Родопите подвизавал се още в Средна гора, Странджа и Сакар планина — 343, 349

Ангелов, Петър — учител в Свищовското училище при Ем. Васкидович — 17

Андроник II Палеолог (1260—1332) — византийски император (1282—1328). Водил войни срещу Венеция — 293

Антим Видински — 216, 245, 430

Антим IV, цариградски патриарх (1840) — 243

Антим V, цариградски патриарх (1841) — 243

Антончо, кабадаия — 339

Антончо Сливненчанинът или Антончо Даскала — учител в Котел заедно с Райно Попович (1819—1826). Ученик на Неофит Дукà. Той бил един от първите елинисти в България. Бил поканен от гръцката Патриаршия за учител на о. Халки —208, 263, 264, 441

Апостол от Козбунар — 271

Априлов, Васил (1789—1847). Родом от Габрово. Открил първото българско светско училище в Габрово (1835 г.). П. Кисимов в своите спомени го описва така: «Помня го (през 1847 г.), на бой нисичък, благообразен, за пръв път видян от мене човек с бръснати мустаки българин, повече изглеждаше на млад момък, отколкото на старец, какъвто беше». — 423

Арнаудов, Михаил (1878—1978) — родом от гр. Русе, български учен, литературовед — 405, 419, 430, 438, 439

Арсений, Охридски патриарх — 241

Аръшъоглу, Димо (от Стара Загора) — 184

Асен I, български цар (неизв. — 1196). В 1186 г. вдига въстание заедно с брат си Петър и освобождава България от гръцко роб-

ство. Създава Второто българско царство. Убит от Иванко — 316, 391, 440

Асен Страшимир — 440

Атанас, учител в Стара Загора — 351

Атанасий Охридски, архиепископ (1596—1615) — 236

Атанасий, гръцки владика — 8

Ахладоолу, спахия от с. Леденик, бил се с Тръстениклията и Стойко Балабан — 285, 311, 332

Ахмед Вефик ефенди — турски държавник, англофил, управител на Бруса — 418

Ахмед, хаджи Вълчоолу — чирак на Рачо Казанджията — 422

Ашот — зет на Самуил — 386

Баба Новак — 306

Баева, Соня — 402, 408, 420, 424, 426, 428, 429, 433

Бакич, Павел — 268, 269, 441

Бакарджиоглу, Стефан (от Беброво) — чорбаджия — 37

Балабанов, М. Д. (1837—1921) — родом от Клисура. Учил в Атина, Париж и Хайделберг. Редактор на сп. «Читалище» (първите 15 книжки, 1870). Един от видните представители на консервативната партия в черковната борба. Редактор на в. «Век», ратувал за «мир между царското правителство и населението». След Априлското въстание заминава заедно с Др. Цанков за Европа, за да предизвика намесата на западните сили в полза на жестоко пострадалото българско население. Политически противник на Славейков.

След Освобождението професор по право, министър, дипломат и публицист — 429

Балтов (Балтоолу) — българин, управляващ морските сили на Турция по време обсадата на Цариград от Мохамед II — 296, 297,

Балдуин II (1218—1272) — последният латински император. Свален при възстановяването на Византийската империя от Михаил VIII Палеолог — 316

Балдуин Фландърски (1171 — ок. 1206) — френски феодал в Латинската империя. Един от ръководителите на IV кръстоносен поход. Разбит и пленен от цар Калоян в Одринската битка (1205). Починал в Търново — 316

Балуш, байрактар — 269

Балца, Георги — 386

Барачкина, Рада — хайдутка от село Чолакова махала, край Търново. Била е войвода на 75 души. Вързлувала е по време на

аяните. Прототип на Бойка от Славейковата поема «Бойка войвода» — 285, 442

Бароний, Цезар (1538—1607) — римски кардинал, историк, написал съчинението «Annales ecclesiastici a Christo nato ad, annum 1198» 12 части (1588—1607).

Барониевото съчинение е преведено на руски език най-напред от граф Андрей Матвеев, а в 1687 г. от монаха Игнатий под заглавие «Годовые дела церковные». Книгата е преведена от полски език по съкратения превод на Скарга. През 1719 г. съчинението на Цезар Бароний било преведено отново под заглавие «Деяния церковная и гражданская», Москва. Този превод е съвсем свободен.

Единствена в България, книгата на Цезар Бароний в руския превод «Деяния церковная и гражданская» се е пазела в библиотеката на Преображенския манастир, откъдето Петко Славейков я е прочел. Преди няколко години тя беше пренесена в Старопечатния отдел на ДБКМ — 141

Басненик — Езопови басни, П. Р. Славейков, 1852 — 163

Батенберг, Александър I, княз (1857—1893), родом от Верона. Син на Александър Хесенски, брат на руската императрица Мария, съпруга на Александър II Николаевич. Избран за княз от Великото народно събрание на 17 април 1879 г. Свален от престола на 9 август 1886 г. — 192

Баязид, Илдъръм (Мълнеоносни) (1347—1403) — турски султан. По време на неговото царуване България пада под турско робство (Търново, 1395 и Видин, 1397). Той разбил сърбите при Косово поле (1389), където баща му, цар Мурад I, пада убит. Разбил и християните, командувани от унгарския крал Сигизмунд при Никопол (1396) — 293, 294, 312, 391

Баязидов, Муса — син на султан Баязид — 386, 392

Бачо Киро, Петров (1835—1876) — родом от с. Горни турчета (Бяла). Обесен в Търново. Участвувал в Попхаритоновата чета. Учител и поет — 441

Безсонов, П. А. (1828—1898) — руски литературен историк, славянофил — 163

Белчо чорбаджи (от Трявна) — за него Славейков е написал една останала необнародвана поема «Чорбаджийска или селска управа в Трявна». Арх. ПРС, папка VI, тетрад. 3, л. 24 — 169

Береклендже, Мустафа — дервиш, основател на секта, в която се проповядвала братска любов с християните — 289

Берон, д-р Петър Хаджиберович (1800—1871) — родом от Котел. Учител, лекар, философ и учен. Автор на «Рибния буквар»

(1824) и големи научни трудове по метеорология, физика, химия, астрономия, математика и философия — 240

Берон, д-р Васил Хаджистоянов (1824—1909) — родом от Котел. Племенник на д-р П. Берон — 147, 319

Бероновия буквар — Буквар с различни поучения, събрани от Петра Х. Беровича за българските училища, Браила, 1824 — 147

Бертрандон дьо ла Брокиер — рицар, минал през България (1433 г.) — 295, 302

Бинбаши, Генчо — Предводител на бунта в Букурещ (1821) по време на Ипсиланти — 210, 349

Бинбаши, Сава — родом от о-в Патмос. Отишъл в Букурещ през 1796 г. Взел участие в борбата против Пазвантоглу. През 1802 постъпил на служба при Тръстениклията и участвувал в борбите между различните аяни от Южна и Северна България. Бил е на служба при Мустафа Байрактар. Действувал в района на Габрово, Дряново и Търново. По време на руско-турската война (1806—1812) се бил срещу русите и бил повишен в чин бинбаши. Преминал отново на служба при влашкия княз Скарлат Калимахи и станал сътрудник на Тодор Владимиреску — 210, 349

Биографични бележки на П. Р. Славейков за Г. С. Раковски, Вестник на вестниците, 7. I. 1927 г. — 430

Благоев, Димитър (1856—1924) — основател на Българската комунистическа партия, теоретик на марксизма. Ученик и възпитаник на Петко Славейков в Цариград, Одрин и Стара Загора— 410

Бланки, Жером Адолф (1798—1854) — френски общественик, икономист, публицист. Изпратен от френското правителство да проучи положението в България (1841). Бил придружен от Ал. Екзарх. Изложил впечатленията си в книгата «Пътуване по България» (1843) — 220

Бобчев, С. С. (1853—1940) проф. — родом от Елена.Представител на консервативната партия. Журналист, учен и политически деец. Политически противник на Петко Славейков — 322, 430

Богориди, Александър (Алеко паша) (1823—1910) — син на Стефан Богориди, генерал-губернатор на Източна Румелия. Завършил Гръцката велика школа (Куручешме), учил в Берлин, бил дипломат в Лондон и Виена и министър на сградите, пощите и телеграфите в Цариград — 428, 429, 433

Богориди, Атанас — най-малкият брат на Стефан Богориди и внук на Софроний Врачански. Починал в Париж през 1826 г. — 404, 427, 433—437

Богориди, Георги — 197, 205

Богориди, Емануил — син на княз Никола Богориди Конаки. Живял в Яш — 428, 429, 436

Богориди, Кира (Ана) — майка на Стефан Богориди — 197, 205, 216, 426, 427

Богориди, Николай (Конаки) (1821—1863) — син на Стефан Богориди, секретар в турското посолство в Париж (1837—1839), зам. княз на Молдава (1857—1859), баща на Емануил Богориди. На 25. X. 1859 г. положил основния камък на новата българска черква на Фенер — 202, 428

Богориди, княз Стефан (1775—1859), внук на Софроний Врачански, висш турски сановник, княз на о. Самос — 197, 204, 206, 207, 208, 210, 211—223, 243, 249, 253, 256, 263, 264, 267, 404, 423, 424, 426, 428, 429, 430, 432, 433, 437, 438

Богоров, д-р Иван Андреов (1818—1892) — роден в Карлово. Учил в Русия. Издавал първия български вестник «Български орел» (Лайпциг, 1846—1847). Редактирал също «Цариградски вестник» (1848—1850) и «Български книжици» (1858). Славейков бил близък с него и го ценил високо, въпреки че не споделял някои негови езиковедски увлечения — 47, 249, 261, 409, 420

Боеоглу, Слави — 184

Божков, Стойко — 402

Бонев, Драган — съученик на Славейков в Елена (1849) — 33

Борис I (неизв. — 907) — български княз (Борис-Михаил) — 202, 310

Босненският гръцки владика — 244

Ботев, Христо (1848—1876) — 246

Брадински, Станчо (1830—1877) — от Калофер. Търговец и читалищен деец в Цариград. Приятел на Славейков — 408

Бурмов, Тодор (1834—1906) — родом от Габровско. Учил в Киев. Учителствувал в Габрово, след което отива да работи в Цариград. Представител на «старите» в черковната борба. Един от редакторите на сп. «Български книжици», в. «Съветник» и «Время». След Освобождението става пръв министър-председател на България (1879 г.) от консервативната партия. През всичкото това време той е във връзка със Славейков (като редактор на периодични издания и представител на противна нему партия). Често между двамата се води полемика в печата. До такава степен Бурмов не искал да признае «неукия» Славейков за писател, та смятал, че статиите му ги пише Н. Михайловски. Славейков осмива Т. Бурмов в една необнародвана от него приживе сатира «Превратът» (Събрани съчинения, т. II, 1965, БАН, с. 145) — 50

«България под турците — разкази от миналото» от П. Р. Славейков — 443

Българско знаме, в-к под ред. на Петко Славейков, 1879 г. — 138
«Български книжици, привременно списание на българската книжнина.» Ред. Димитър Мутев, Цариград 1858—1862 — 257, 407, 429, 447
«Болгарския песни. Сборник Петра Рачова Славейкова,» СПБ, 1855 — 35
«Български орел, известник граждански, търговски и книжовен.» Ред. Ив. Андреов (Богоров), Липиска (Лайпциг) 1846—1847— 420
«Български пословици», под ред. на Мих. Арнаудов, 1954 — 405
«Български притчи или пословици и характерни думи,» част I (А—И), Пловдив, 1889, 320 с., част II (О—Я), издадена от Ив. Славейков след смъртта на баща му, 1897, 229 с. — 401, 403, 405, 406, 407, 410, 413
«Български речник с тълкувания и примери от д-р Й. А. Богорова,» Виена, 1871 — 47
Българска седянка, дружество на българските студенти в Прага — 403
«Българска старина, повременно списание,» ред. Г. С. Раковски, Белград, 1865 — 35

Валента, император — 390, 431
Валиде султан, майка на султан Абдул Меджид — 242
Вардалах, Константин (1755—1830) — гръцки възрожденец, последовател на Адамантиос Кораис — 435
Васил Кръстеняка от Враца — 34
Василий II Българоубиец, византийски император (976—1025) — 283, 292, 391
Васкидович, Емануил (поч. 1875) — родом от Мелник. Станал учител в Свищов през 1815 г. През 1842 г. бил учител на Славейков. Оказал голямо влияние за оформяне на неговия светоглед и за запознаването му с тогавашната литература. До това време бъдещият поет познавал само черковни книги и някои произведения на старобългарската литература — 17, 150, 151, 154, 161, 246
Ватаци, цар на никейците — 391
Вели паша — син на Али паша Янински — 290
Великов, Василаки — родом от с. Връбница, Преславско. Висш чиновник в турското министерство на просветата и земледелието — 248, 249
Велка, дъщеря на Радан войвода — 284
Велко, Спаруш — войвода, служил при цар Ив. Шишман — 310 444, 445

Велков, Станю — 214
Велчо Болтаджията (Атанасов, Велчо) (1778—1835) — български революционер, ръководител на Велчовата завера (1835 г.) и приятел на Рачо Казанджията. Голям търновски търговец, организирал заедно с Георги Мамарчев въстание за освобождението на България от турско робство. В този заговор влизал и Рачо Казанджията. Заговорът бил предаден в навечерието на въстанието от гръцкия владика Иларион Критски. Детските години на Петко Славейков са свързани със спомени за въстанието и ужасната гледка на обесените — 62, 63, 78, 140, 421, 422, 441
Вениамин, прочут елински учител на о. Хиос, при когото учил Райно Попович — 264
Витанов, поп Койчо (1817—1894) — близък приятел на Петко Славейков. Роден в Трявна, където служил като свещеник, резбар и образописец. Взел участие заедно с Петко Славейков в Дядо Николовото въстание, а също във въстанието на Хаджи Ставри — 169, 321, 327, 445
Витоша, вестник (1879—1880) — орган на консервативната партия и пръв в-к в София. Ред. Ст. Бурмов и Марко Д. Балабанов. «Витоша» полемизира със Славейковия в-к «Целокупна България» (1879—1880) — 430
«Владишкое огледало,» сатирична поема на П. Р. Славейков, непубликувана — 163
«Време,» в-к (1865—1866) — ред. Т. Бурмов — 444
Витезович, Павел Ритер (1652—1713) — автор на «Стематографията», преведена на славянобългарски език от Христофор Жефарович, Виена (1701) — 419, 420
Владислав, княз — 307
Владислав IV Сигизмунд (1595—1648) — полски крал (1632—1648) — 309
Вълчан войвода — 285
Върбишки султан — 260

Гагов, Цанко (от Котел) — 214
Габровското училище (Априловската гимназия) — първото българско светско училище 1835 г. — 404
Габровското училище и неговите първи попечители от П. Р. Славейков, 1866, Цариград — 407
Гаджал войвода — 421
«Гайда, сатиричен вестник за съветоване на българите.» Издател П. Р.

Славейков, Цариград 1863—1867 — 39, 164, 409, 444, 445, 446

Гази Антим, редактор на сп. «Ученият Ермес» (1811—1820) — 433

Гази, Михаил бей — според едно предание близък родственик на цар Иван Шишман, «чутовен юнак» — 295, 296

Гази, Феруз бей — 319

«Гайдуничка,» автобиографичен фейлетон от П. Р. Славейков — 402

Галаховата христоматия — Полная русская хрестоматия. Составил А. Галахов, Москва, 1843, претърпяла 3 издания. Славейков е притежавал третото издание. Понастоящем неговият екземпляр се намира в НБКМ — 409

Ганчев, Колю (Никола Ганчев) (1843—1876)—български националреволюционер. Председател на рев. к-т в Стара Загора, обесен от турците — 193

«Генеки ефимерис тис Еладос» — гръцки вестник, издаван по време на въстанието (1821—1828) — 433

Географски словар от П. Р. Славейков — географски речник на България и Балканския п-в, завършен. Ръкописът му изгорял в пожара на Стара Загора — 41, 43, 410

Даскал Георги, учител в Габровския хан през 1836 г. — 149

Георги Арабанасчанина — християнски представител в правителствения съвет (1841—1842 г.) — 334

Георгиев, Евлоги (1819—1897) — крупен търговец и банкер в Галац — 256

Георгиев, Стефан хаджи (от Стара Загора) — 184

Герман, патриарх — 243, 438

Германов, Колю — 184

Геров, Найден (1823—1900) — от Копривщица. Поет, филолог и общественик — 406

Генович, Никола (1835—1912) — родом от Свищов. Учител в Цариград (Бабек). «Първият и последен туркофил» между българите, както го нарича Р. Жинзифов. Редактор на в. «Турция», в програмната статия на който се казва, че бил «либерален, но съхранителен». Бил цензор на българския печат при Министерството на просветата на Турция. Един от най-опасните врагове на Славейков. По негов донос бил спрян в. «Гайда» «поради общото направление на вестника», а също и в. «Македония», който бил в постоянна полемика с редактора на в. «Турция». Въпреки всички злини, които вършил на Славейков, последният пише, че той все пак бил «и куче, и човек», «не отивал съвсем докрай». След Освобождението Генович бил

редактор на в. «Народ» и получил награда за заслуги към отечеството — 408, 421

Гибнер, Йоан — автор на «Священое цветоотбрание», издадена от Ат. Кипиловски, 1825 г. — 26, 147

Гинчев, Цани (1832—1894) от Лясковец, писател и общественик — 430

«Горски пътник, повествователен спев от Г. С. Раковскаго. Списан в лето 1854,» Нови Сад, 1857 — 430, 439

Град Враца, принос към историята му — 406

Грамадов, Павел — родом от Арбанаси. Съученик на Славейков в Елена при Н. Михайловски (1849). Взел участие в Кримската война — българския доброволски отряд — като командир на рота. Починал в Бесарабия в навечерието на Освободителната война — 33

Гранитски, Анастас (1825—1879) — 249

Греков, Димитър (1847—1901) — един от водачите на консервативната партия. Син на Панайот Греков, директор на българското училище в Болград. След смъртта на Ст. Стамболов става водач на неговата партия. Направил много,за да се положат основите на правосъдието в България — 189

Григорий, историк — 274

Григор Табака, занаятчия от Търново — 22, 86, 88, 89

Григорий Богослов (Назианзин) (328—389), — най-добрият християнски поет. Написал множество слова, псалми и песни. Извънредно популярен през средните векове във Византия. -407

Григорий Доростолочервенски (1828—1898) — участвувал дейно в черковната борба. Съхранил и запазил от Света гора архивът на Неофит Бозвели. Туркофил — 423, 424

Григорий V — цариградски патриарх (1797—1821). Заточен два пъти в Света гора, обесен при избухването на гръцкото въстание — 1821 г.

Григорий VI, цариградски патриарх по време на църковната борба, от 1835—1840 и от 1867 до 1871 г. — 235

Григорович, Виктор Ив. (1815—1876) — професор, славяновед, пропътувал Македония, Черна гора и Далмация. В неговия Дневник се намират интересни сведения за България и редица български възрожденци — 510

Гурко, Йосиф Владимирович (1828—1901) — руски генерал. Участвувал в Освободителната война (1877—1878) — 42, 176, 184

Гюлхански хатишериф (1839) — султански ферман, издаден в палата Гюлхане от Абдул Меджид. С него се давали верски и граждански права на българите. Изиграл значителна роля в борбата ни за черковна независимост — 411

Гюрооглу, хаджи (от Самоков) — 133
Гълъб, чичо (от Свищов) — 155, 156

Дабев, Никола (от Севлиево), учител в Ново село, обесен от турците — 183
Давидков, Пеньо, учител (Търново) — 23, 141, 142, 143, 144,148, 150, 151, 162
Дамаскин Студит — умрял около 1580 г. Роден в Солун. Неговите проповеди са издавани отначало във Венеция, след това — в Гърция. Първите преводи на Дамаскиновите слова на български език са направени в Западна и Югозападна България, където контактът с гърците е бил по-тесен. Славейков е познавал произведенията му както в превод, така и в оригинал — 147
Дамиян, свети — 394
Данко, кабадания — 339
Данов, Христо Груев (1828—1911) — книгоиздател, книжовник. Поставя началото на българското организирано книгоиздаване (1855). Приятел на Петко Славейков, който сътрудничи в неговите издания — 401, 409, 411
Даскалов, Борис — син на Хр. Н. Даскалов. Написал книжката «Трявна в миналото — Петко Р. Славейков» (1927) — 407
Даскалов Никифор, Хаджихристов — известен тревненски чорбаджия и общественик. Защитил Петко Славейков от гръцкия владика Неофит и заедно с поп Йовчо Иконом го назначили учител в Трявна. Къщата му е превърната в музей — 34, 407
Даскалов, Христо Никифоров (1845—1917) — син на Никифор Даскалов и ученик на Петко Славейков. Учител. Един от основателите на революционния комитет в Трявна. Написал спомени за Петко Славейков и издал школските му стихотворения — 407
«Двете касти и власти»—статия на Петко Славейков и Св. Миларов във в. «Македония», заради която вестникът бил спрян завинаги (в. «Македония», бр. 18 от 25. VII. 1872) — 421
Дебели Новак — сподвижник на Крали Марко — 306
Дели Кадар — кърджалия — 346, 347
«Ден» (1875—76), Цариград. Научно-популярно списание. Ред. С. С. Бобчев (1853—1940) и Генко Л. Голчев (1848—1894), учител и книжовник — 164, 440, 441
«Денница новоболгарскаго образования. Сочинение Василия Априлова», Одеса, 1841—417
Дестан бег — 278, 279, 280
Деодат — чипровски архиепископ (1644) — 309
Дамбазоглу, Йосиф, войвода — 282

Джонс — английски консул в Пловдив — 192
Джорджич, Павел — дубровнишки търговец, прекарал в Турция 15 години — 303
Дибич (Забалкански), Иван Иванович, граф (1785—1831). — Участвувал във войната с Наполеон. В 1829 г. става главнокомандуващ на руската армия в Руско-турската война от 1828—1829 г. Достигнал с войските си до Цариград. Станал легендарен герой за българите — 392, 422
Димитракев, Александър (от Враца) — личен приятел на Осман Пазвантоглу. Ползувал се с голямо влияние сред населението от Северозападна България — 259, 349
Димитър (брат на Крали Марко) — 295
Димитър Бошняка (от Враца), приятел на Славейков — 34
Димитър Боюклията (от Стара Загора) — 184
Димитър Самоводчанин, даскал — 140
Димо, поп (от Трявна) — 162
Димов, Георги — 434
Диоген — 164
Дионисий, Контар — български свещеник, близък приятел на Неофит Бозвели. Отровен от гръцките фанариоти — 215, 430
Дневникът на в. «Македония» — 408
«Дневни записки» (на П. Р. Славейков) (1886) — 402.
Добровски, Иван (1812—1896) — родом от Сливен. Български възрожденец. Издател на сп. «Мирозрение» (1850—1870 г., Виена) — 215, 218, 242
Доброплодни, Сава Хаджиилиев (1820—1894) — родом от Сливен. Писател и общественик. Автор на първата българска драма «Михал» (1853) — 240
Дозон, А., професор (1822—1891) — издал «Български народни песни», (Париж, 1875), част от които са записани от Петко Славейков — 35, 163, 406,
Дойно Граматик — свещеник и учител в Елена (роден около 1815). Преписал «История славянобългарска» през 1784 г. от ръкописа на Софроний Врачански. Този ръкопис (Еленския препис) оказва силно въздействие върху Петко Славейков като историческо и литературно произведение — 419
Дометиан, свещеник в Рилския м-р — 321
Донка — майката на Петко Славейков — 67, 69, 74, 82
Доротий, гръцки владика — 35
Драган, дядо от Пиперково — 15, 36, 163
Драган, еничерин — 297

Драганов, Христо Данаилов — ученик и последовател на Неофит Бозвели, приятел на Петко Славейков. Сам поетът разказва за него: «Христо Драганов беше едно превъзходно момче. Лично бе хубавец и много скромен, самовъзпитан, високо нравствен. Аз бях по-малък, по-дяволит и по-зачеклица от него. Той беше мирен и мълчалив, не обичаше много и напразно да говори и да се препира, но когато беше уверен в нещо, за убеждението си не само се препираше, но готов беше да се бие и да се жертвува. Докле бяхме при даскал Пеня, той го наричаше Йосиф и Прекрасний Йосиф, а мене, защото бях малък такъв и завързляк, титолуваше ме с името Закхей.» Христо Драганов се оженил в Русе и се поминал млад — 142, 148, 150, 155, 200, 246, 420, 427

Драгнолу, Мите (от Стара Загора) — 184

Друмевица, баба — съседка на Славейкови в Търново — 76

Дукà Неофит — гръцки просветител, приятел на Стефан Богориди, директор на Висшата елинска школа «Св. Сава» в Букурещ — 208, 263, 264, 427

«Дунавский лебед» — граждански любословни и забавни вестник, Ред. Г. С. Раковски, Белград, 1860—1861 — 430

Духонин — 425

Дядо Пеньо от Дряново — 37

Евтимий Търновски (ок. 1327—1401/2)—български патриарх (1375—1393) и бележит писател — 291, 397

«Една страница от историята на нашето възраждане», статия от Иван Славейков в юбилеен сборник по случай 50-годишнината на българската журналистика, С. 1894 — 427

Екзарх, Александър Стоилов (Бейоглу) (1812—1891) — от Стара Загора, виден общественик и журналист, редактирал повече от 10 години «Цариградски вестник». С него Славейков се запознал най-напред чрез писма, в които изпращал дописки и стихотворения за «Цариградски вестник». Нито едно от тия писма не е достигнало до нас. В писмото си обаче до Цвятко Недев от ноември 1850 г. Славейков казва: «Сега по сбора взех от 2000 повече грошове заплатата си и защото сме на пазар с Екзарха в Цариград. . . за печатането на една книга под име «Смесна китка», издадена на мое иждивение и Екзархово (защото тя ще бъде нему посветена). . .» (СБНУ, кн. XX, стр. 22). Александър Екзарх обаче не устоял на обещанието си, поради което «Смесна китка» излиза от печат две години по-късно. Посветена е на д-р Чомаков,

Като се запознава лично с Александър Екзарх през първото си отиване в Цариград (за което става дума тук), в едно писмо до Н. Палаузов (9 юни 1857 г.) Славейков прави следната характеристика на своя нов познайник: «Като опашка на тази партия (в която влизали Н. Тъпчилещов и Золотов —С. Б.), способна да развали, а неспособна нещо да направи, без влияние ни в народа, ни в правителството, турям Екзарха. Него веки никой го не пита и не слуша. Речените само сегиз-тогиз го нагледват и ако го попитат за нещо, той първо ще стовари кервана с отживши фантазии и несбиточни мечти, тогаз ще фане да товари колата си с рогатй лъжи; като свърши и него, ще фане да се оплаква и да грачи за пари.» (СБНУ, кн. XX) — 35, 148, 149, 220, 222, 223, 253

Екзарх, Антим (1816—1888), първият български екзарх, избран в 1872 г. Заточен в Мала Азия (1876), председател на Учредителното събрание (1879) — 400

Еленски препис на История славянобългарска, направена от Дойно Граматик през 1784 г. — 148

Еминаа, кърджалия — 342, 346

Еминджик, кърджалията — 340, 341, 342, 343, 346

Есат ефенди, син на Хаджи Хъмза, приятел на Рачо Казанджията — 310, 312

Ефтимов (от Габрово) — 37

Жефарович, Христофор — родом от гр. Дойран (умрял 1753), преработил и издал «Стематографията» на Павел Ритер Витезович през 1741, Виена. «Стематографията» представлява сборник с изображения на български и сръбски царе и светци, славянски и неславянски гербове, със стихотворения за тях. Изображенията са рисувани от самия Жефарович. Книгата завършва с едно стихотворение от Павел Ненадович, посветено на Жефарович «Ревнител Отечества болгарского» — 419, 420

Живков, Никола (от Елена) — 37, 192

«Житие св. Алексия человека божия», прев. К. Огнянович, Будим, 1833 — 147, 162

«Житие на свети Теодор Тирон» — едно от първите поетически произведения на Славейков, написано на черковнославянски език 1844—1845 г. Издадено за пръв път от Стоян П. Андреев Робовски в «Учебна книжка за образованието на децата», Цариград, 1858 — 162

«Житието на преподобна Мария Египтенка» — 64, 141

«Журнал за наука, знание и търговия. Първото българско икономическо списание.» Ред. Ив. Богоров, Пловдив, 1862. От него е излязла само една книжка — 405

Завне Ватал Чит Ферис бег — 319

Златан от Плевен — 405

Захариев, Стефан (1810—1871) — от Пазарджик, приятел и сътрудник на Славейков в Цариград. Участвувал дейно в черковно-националната борба. Заедно със Славейков издали «Невянка, болярска дъщеря», приказка, прикроена по «Наталья, боярская дочь» от Н. Карамзин, 1867, а също «Святий Димитрий Солунский», 1868, където Славейков е обнародвал стихотворението си «За татковината» и баснята «Орел, рак и щука» — 310, 444, 445

«Звънчатий глумчо», ред. П. Р. Славейков, Цариград, 1873 — 164

Златарски, Никола (1823—1876), родом от Златица. Баща на професор В. Н. Златарски, който издава кореспонденцията му с Петко Славейков (Материали из историята на Българското възраждане, СбНУ, кн. XV). Учителствувал в Търново от 1840 г. и вземал дейно участие в черковната борба. Когато Славейков, изпъден от владиката, се принудил да стане чирак в казанджийския дюкян на баща си (1843), той си спомня: «Само даскал Никола Златарски се отнасяше по-човешки с мене, не вярваше, че ще остана вечно казанджия и даваше ми каквито книги имаше за прочит.» През 1859 г. той учителствува едновременно със Славейков в Търново — 23, 38, 407, 408

Златан (от Плевен) — 32, 33

Златоуст, Йоан (347—407), автор на множество поучителни беседи. Неговите проповеди са съдържателни по мисъл, издържани по стил, красноречиви и убедителни.

Славейков е познавал още от детство проповедите на св. Йоан Златоуст, които чел в ръкописните сборници и дамаскините. Те му харесвали, защото в тях било изразено възвишено поетическо настроение. Възхищавали го със своя искрен патос — 57

«Зорница», евангелско периодично списание. Ред. Алберт Лонг и др. Цариград, 1864—1878. В него сътрудничи Петко Славейков.—433

Зотик (Зосима), отец — игумен в Преображенския манастир, родом от Охридското село Дрипчево. Дошел в Търново по време на Гръцката завера около 1825—1826 г. Възстановил Преображенския манастир и създал там българско училище, въвел български език в черквата, за което бил заплашен от владиката Иларион. Спомогнал заедно с Велчо Болтаджията и неговите съмишленици, между които бил и бащата на Петко Славейков, да въведат българското учение в Търново. Участвувал дейно във Велчовата завера. Умрял през 1837 г. от чума — 62, 63, 64

Ибрахим, Везир — 268

Иван Александър, български цар (1331—1371) — 402

Иван Асен II (1218—1241), български цар — 386, 391, 420

Иван Владислав — 386

Иван войвода — 282, 283

Иван Страшимир (Страцимир) — български цар, владетел на Видинското царство, син на Иван Александър от първия му брак. След Никополската битка (1396) пленен от турския султан Баязид I — 289, 306

Иван Кривия, чирак — 103, 121, 122, 127

Иван Лястовичанинът, поп — 316

Иван Монката, чирак в дюкяна на Рачо Казанджията — 103

Иван Охридчанин, написал «Гръцко-славянска граматика» — 263

Иван Прашилника (от Търново), чирак — 103, 104, 105, 111

Иван, слуга на Хаджиславовица — 176, 177, 180

Иван Хаджипетров — 223

Иван Хаджистойков — 217

Иван Шишман (1371—1393), последният български цар, владетел на Търновското царство — 289, 290, 293, 294, 295, 304, 307, 312, 313, 319, 320, 322, 420, 440, 443, 445

Иван Шопа, чирак — 80, 82, 103, 153, 154

Иванов, Петър (от Одрин) — 193

Иванов, Христо (Търновец) — приятел на В. Левски — 441

Игнатиев, Николай Павлович, граф (1832—1908), руски генерал и дипломат. Като руски посланик в Цариград (1864—1877) допринася за разрешаването на черковния въпрос — 402

Игнатий, монах — по заповед на Петър Велики (1687) превел на руски съчинението на Цезар Бароний със заглавие «Годовые дела церковные». Преводът е направен от съкратения текст на П. Скарга — 441

Икономов, Т. К. (1835—1892). Взел дейно участие в църковно-националната борба, като водач на либералното крило. Редактирал сп. «Читалище». След Освобождението застъпва възгледите на консервативната партия — 464

Измирлиев, Георги Димитров — Македончето (1851—1876) — бъл-

гарски революционер, помощник апостол на Търновския революционен окръг при подготовката на Априлското въстание. Обесен в Горна Оряховица. Ученик на Петко Славейков — 441

Иларион Критски, гръцки владика, приемник на мъченически загиналия (обесен) гръцки митрополит Йоаникий, заел митрополитската служба на 12 юни 1821 г. Сервилен пред силните (турската власт) и безогледен към слабите, той в скоро време опълчил срещу себе си всички съзнателни българи в Търновско. Умрял от чума на 2 февруари 1838 г. За него историци и книжовници ни дават противоречиви сведения. Според Априлов напр. той е «истински пастор, човек учен и с велики способности». Макар и не българин, той се грижи много за образованието и просветата на българите («Денница», стр. 98). Повечето сведения за него обаче са отрицателни. Лицемерен и хитър, той бил опасен враг на българското национално възраждане и особено на революционното движение. Петко Славейков не вярва в доброжелателството на Иларион Критски към българите. Според него «Иларион бил един от най-деятелните пропагандисти на панелинизма в България по онова време», но бил «дълбок политик и е умеел майсторски да води работите, като да се не усещат хората на плановете му» (Габровското училище и неговите първи попечители, 1866, с. 12). Най-тежкото обвинение срещу Иларион е участието му в предателството на Велчовата завера. Затова пръв загатва Неофит Бозвели, също Георги Раковски, поддържа го и Петко Славейков. Народът изпитвал нескривана омраза към Иларион и когато той внезапно умира от чума (1838 г.), проклел го «да се не разсипе в земята!» И станало «чудо». При откриване на гроба му в 1841 г., за да извадят костите му, той бил намерен нестопен. Останало му името, произнасяно с омраза: «Нестопения Иларион» — 9, 63, 64, 310, 356, 421

Иларион Макариополски, вж. Михайловски

Илия (от Калофер) — кочияш на Валиде султан и приятел на Неофит Бозвели — 242, 439

Илю войвода (от Малашево, Македония) — 271, 278, 281, 282, 441

Илядин паша — 418

Индже Балабан — подвизавал се по времето на цар Иван Шишман — 295

Индже войвода — родом от Сливен, убит през 1821 г. Отначало бил главатар на кърджалиите, а след това станал легендарен български войвода. Участвувал във въстанието на Ипсиланти в Румъния. Убит в сражение с турците — 342, 343, 346, 349

Йоаникий — търновски митрополит, който взел участие в организирането на гръцкото въстание през 1821 г. Той бил обесен заедно с патриарх Григорий V и още двама владици на Великден — 208, 209, 333, 334, 335, 336, 445, 446

Ипсиланти, Александър (1792—1828). Като офицер на руска служба участвувал в Отечествената война от 1812 г., след което бил назначен за адютант на император Александър I. През 1817 г. бил произведен чин генерал-майор. От 1820 г. става един от ръководителите на гръцкото тайно общество «Филики етерия», основано в Одеса през 1814 г. с цел освобождението на Гърция от турско робство. През пролетта на 1821 г. той вдигнал в Молдавия въстание против Турция. До 1827 г. А. Ипсиланти бил в плен, две години след това той умрял — 209, 338, 349

Иречек, Константин (1854—1918) — чешки учен, написал първата научна българска история (1876 г.). Живял и работил в България (1879—1884). В неговия дневник има ценни спомени за Петко Славейков — 272, 289, 306, 406, 446

Исак, гръцки воевода — 316

«История на град Плевен» от Ю. Трифонов, С., 1933 — 406

«История Медникарова», автобиографичен фейлетон от П. Р. Славейков, Цариградски вестник, бр. 26, 1858 г. — 402

«История на българите» от К. Иречек, 1876 — 272, 446

«История славяноболгарская» от Паисий Хилендарски, 1862 — 147, 148, 149, 155, 200, 419, 420, 427, 442

Исус Христос — основател на християнството — 51, 394

Ичку, Петър — българин, дипломат на турска служба — 261, 262, 440

Йоаким, патриарх — 257

Йоан Лясковчанин — 141

Йовчо, поп Иконом — свещеник в Трявна, един от покровителите на Петко Славейков заедно с Никифор Даскалов срещу интригите на гръцкия владика Неофит. Славейков е издал неговия Летопис (СБНУ, кн. III, 1890, с. 383) — 34, 312

Йордан Брадата, хаджи — от Елена, потомък на бележития дамаскинар Йосиф Брадати. Притежавал богата библиотека, от която Рачо Казанджията вземал книги за сина си. Бил член на революционния комитет във Велчовата завера. Обесен в Търново — 441

Йосиф Соколски (1780—1879). Бивш хайдутин в Стара планина, той заменил пушката с расото. Построил красивия Соколски манастир «Света Богородица» край Габрово и станал негов

игумен. Взел дейно участие във Велчовата завера, близък приятел на Рачо Казанджията. На 80-годишна възраст, Драган Цанков успява да го привлече към идеята да стане патриарх на новооснованата униатска българска черква. Тази идея имала за цел да откъсне България от руското влияние и да я насочи на Запад, към католическата черква и френското политическо влияние. На 2 април 1865 г. Йосиф Соколски с една малка делегация заминава за Рим, където бил ръкоположен от папата в архиепископски чин. Със съдействието на Найден Геров и руския посланик в Цариград Лобанов, Петко Славейков успял да убеди разочарования и без това вече Йосиф Соколски да избяга в Русия. Там той, без да има възможност да види повече България, прекарал до смъртта си, 1879 г. — 421

Кабакчиев, Георги (от Търново) — 37

Каблешков, Цоко (Стоян Дончев) — чичо на апостола на Априлското въстание Тодор Каблешков. Богат чорбаджия, туркофил, въпреки това има заслуги като сподвижник на местните дейци по възраждането на българщината в Пловдив. Като търговец в Цариград е участвувал активно в народните работи — 259

Казанджиев, Панайот (Мочеелу) — чичо на Петко Славейков. За него разказва дъщеря му Марийка Хършева: «Баща ми Панайот бил хубав. Обличал се в сукнени дрехи и носел колосани яки. Бил бакърджия. Работил в съдружие с по-големия си брат Марин Бамбарата, който бил истински комита. Ходел нощно време с Капитан Никола (ръководителя на въстанието през 1856 г. в Търново). Нямал деца. Ходел и с иманяри. Правел много пакости на турците. Лежал по затворите. Марин Бамбарата е бил конте. Ходел винаги чисто облечен, а лете с бели дрехи. Лятно време казанджиите лягали да спят на улицата пред дюкяна. Той турял един камък пред вратата, обвивал го с дрехи и изчезвал в нощта» — 112, 113, 114, 118

Казанджиева, Тодорка — втората майка на Петко Славейков — 113

Каирис, Т. (1784—1853) — гръцки възрожденец, съвременник и последовател на Т.Фармакидис (1784—1860) и К.Вардалах (1755—1830). Неговите книги и училище служат за пример на новооткриващите се национални български училища — 243

Калимахи, Иван, брат на влашкия княз Скарлат Ал. Калимахи — 207

Калимахи, Скарлат Ал. — княз на Влашко, високообразован грък, пръв драгоманин при Високата порта. Той взел при себе си Стефан Богориди, когато бил назначен за княз на Молдавия.

Направил го хетман на Кувуряуй, първи молдавски окръг, с главен град Галац. След потушаването на гръцкото въстание неговият брат Иван Телемахи бил заклан, а самият Скарлат Калимахи бил заточен в Мала Азия, където умрял внезапно (вероятно отровен). След 2 месеца и баща им, 84-годишен старец и също бивш княз на Молдавия (1715—1799), бил удушен — 207, 428

«Калиопа» — списание — 433

Каломенчанката (от Търново) — 110

Калоян, Иваница (неизв. — 1207), брат на българския цар Асен I. Управлявал България (1197—1207) като опитен полководец и дипломат. Разбива в Одринската битка войските на Балдуин Фландърски и го пленява (1205). Убит от заговорници боляри — 316

Каляджев, Кьньо (от Стара Загора) — 184

Каляджев, Иван (от Стара Загора) — 184

Каляджев, Слави — баща на Кьньо и Иван, убити от турците в Стара Загора — 184

Канела, Стефан — гръцки възрожденски деятел — 433, 434

Капински, Коста — игумен в Капинския манастир «Св. Никола» до Търново — 236

Капуджибашията (от с. Оряховица) — 350, 351, 445

Кара Атанас — кърджалия — 343, 349

Кара Геньо (от Трявна) — 333, 337

Караиваница — 72

Кара Кехая — протосингел — 28

Кара Кольо — кърджалия — 342, 343, 349

Кара Фейзи (Карафеиз) — карджалийски главатар (XVIII—XIX в.). Потурчен българин, родом от Брезник. Името му всявало ужас у населението — 341, 342, 346, 347, 348, 349, 350

Каравелов, Любен (1837—1889) — български писател, журналист и революционер — 35, 407

Каравелов, Петко (1843—1903) — брат на Любен Каравелов, с най-прогресивни за времето възгледи, пренесени от Русия, където той получил образованието си. Съмишленик и приятел на Петко Славейков след Освобождението. Двамата са основатели на Либералната партия. Редактор, заедно с Петко Славейков, на в-к «Независимост» (1880—1881), който продължавал номерацията и традициите на Л. Каравеловия вестник — 163, 165, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 426

Карагьозче, Янко (от Севлиево) — 183

Караджич, Вук (1787—1864) — сръбски възрожденец, фолклорист и

лингвист, основоположник на съвременния литературен сръбски език — 427

Карапетров, Петър Пантелеев (1845—1903), родом от Панагюрище, печатар и книгоиздател в Цариград, приятел на Петко Славейков — 249, 250

Карастоянов, Никола (1778—1874) — български печатар и книгоиздател от Самоков — 442

Касандрийски митрополит — 258

Карловачкия мир (1699 г.) — 392

Катранов, Н. Д. — прототип на Тургеневия Инсаров от книгата му «В навечерието». Славейков се запознал с него в Свищов. Тогава той бил 13-годишен и заедно с Петко Славейков и Христо Драганов ходили по домовете на будните свищовски граждани да разнасят и четат Паисиевата история — 149

Качич Миошич, Андрия (1702 — 1760) — автор на книгата «Razgovor ugodni naroda slovinskoga (1756) — 419

Кесариев, Кънчо — учител и приятел на Петко Славейков, взел заедно с него дейно участие в подготовката на Дядо Николовото въстание в Търново (1856 г.) — 38

Кипиловски, Анастас (1802—1870) —родом от с. Кипилово, Еленско. Работил като книжовник в Букурещ и Цариград, издавал книги. Една от тях е «Священное цветообрание или сто и четири свещенни истории» от Йоана Гибнера, Будим, 1825. Тя е оказала влияние върху ранното творчество на Петко Славейков — 26, 147

Кирил, руски йеромонах — 245

Кирова, Елена — 436

Киряк Гърбавия, поп (от Търново) — 150

«Кириакодромион», сиреч Неделник, книга от Софроний Врачански, превод-преработка на «Кириакодромион» от Никифор Теотоки, по изданието от 1803 г. Книгата е била известна сред народа с името «Софрониё» — 198, 200

Кирил и Методий — 39, 310, 444

Кириловия и Методиевия ръкопис — 310

Клепер, английски пътешественик — 292

Княжески, Захари Куртович (Жеко Петров) (1810—1877), ученик на Неофит Рилски и учител в Габрово, Търново и Стара Загора. Дълги години драгоманин при руското консулство в Търново и Русе. Обикалял Русия, за да събира книги и помощи за България. Подпомагал русите със сведения по време на Кримската война. През лятото на 1837 г. Славейков е ученик на Захарий Княжевски. Вероятно по това време той е получил

от него като подарък ръкописен препис от граматиката на Мразович. Този ръкопис се пази и сега в читалището (Севлиево) — 28, 141

Ковачев, Йосиф (1839—1898), родом от Щип. През 1868 г. учителствувал в Габрово, където се запознава с Петко Славейков, а след това се срещат и в Македония — 40

Ковачевич, Стефан — първият епископ при българската черква в Цариград. По произход сърбин, родом от Нови Сад. Гръцката патриаршия била постоянно по стъпките му и му причинявала множество неприятности. Сам той бил авантюрист и с това давал възможност на неприятелите си да злословят по негов адрес. Обвинили го в прахосничество и разврат. Патриаршията го затворила за дългове и осъдила на заточение. Със съдействието на австрийския консул той успял да избяга от кораба по пътя за Трапезунд. Завършил живота си в един манастир, където го изпратили, защото получил душевно разстройство — 206, 255, 256, 258, 259, 260, 440

Колесов, Илия — секретар на капитан Дядо Никола, от Лясковец убит на моста в Търново — 441

Колесов, Ради Иванов (от Ямбол), учител в гр. Елена (1852—1856). Взел участие във въстанието на капитан Дядо Никола. Осъден на смърт. Лежал в затвора 2 години. След това учителствувал в Елена — 62

Колю Байрактар — 342

Кольо Гайтанджията, участник във Велчовата завера. Член на революционния комитет. Близък приятел на Рачо Казанджията. Имал дюкян за манифактурни стоки на Баждарлъка, близо до този на Рачо Казанджията. Обесен заедно с останалите членове на революционния комитет — 421, 441

Кольо, дядо — 82

Комнин, Александър I — византийски император (1081—118) от династията на Комнините (1057—1185). Произхожда от знатен феодален род в Мала Азия — 294

Комнина, Ана (1083—1148) — дъщеря на Александър Комнин I. Автор на ценен исторически труд, който почива на лични наблюдения и официални документи — «Алексиада». Трудът не е загубил и до днес своето значение. В него се описва царуването на Александър Комнин (11 и началото на 12 век) — 294

Комнинова, Мара — 294

Конаки, Еманоил — вж. Богориди

Конкович, Апостол (от Свищов) — един от близките приятели на Георги Раковски и Петко Славейков. Нему Славейков изпраща

през 1848 г. първите си ръкописни произведения с молба да ги препрати в Букурещ за отпечатване. През 1853 г. Славейков работи заедно с Конкович в «Тайното общество», организирано от Георги Раковски. За заслуги по време на Кримската война Апостол Конкович получава руски орден. Бил осъден и амнистиран след Освобождението — 26, 163

Константин Велики (274—337) — римски император. Обединил и довел до разцвет Византийската империя. Основател на Цариград, където преместил столицата си (330 г.). В негова чест градът бил наречен Константинопол — 390

Константин IV, Погонат (Брадатий) (648—685) — византийски император (668—685). По време на неговото царуване се създава Българската държава (681) — 289

Константин Срацимиров Видински — син на цар Иван Срацимир (Страшимир) — 289, 290,

Константин (Кирил) Философ (827—869), родом от Солун. Създател на кирилицата — 39

Кораис, Адамантиос (1748—1833), гръцки писател-просветител, живял дълго време зад границата — Амстердам, Монпелие, Париж. Под влияние на Френската революция той организирал гръцката прогресивна младеж, сред която развил идеята за националното възраждане на гръцкия народ. Осмивал в епиграми гръцкото висше духовенство (фанариотите), писал по въпросите на новогръцката литература и литературния език. Кораис е изучавал и издал съчиненията на древногръцките писатели-класици (Гръцка библиотека, 1799—1827). Допринесъл много за установяването на сегашния гръцки литературен език. Издал в Париж своето съчинение «Импровизирани мисли» (1833) на гръцки език. Негов пламенен последовател и близък ученик бил Атанас Богориди. Кораис бил учител и на мнозина български патриоти в школата на Андрос — 205, 429, 433, 435

Коран — свещена книга на мохамеданите с проповедите на Мохамед. Написана на арабски език в ритмувана проза — 210

Косев, Димитър — 408

Костадин бей — 293

Костадин, Московецо, поп (от с. Михалци) — 17, 18

Костандо гърка — учител по френски език в училището на Емануил Васкидович, Свищов — 246

Костаки, сахатчия (часовникар) в Ловеч — 28

Костенечки, Константин — български книжовник — 291

Костович, Христодул (Сичан-Николов) (1845—1858) — от Самоков. Учител в Габрово през 1839 г., където се запознал със Славейков. Взел участие заедно с него и д-р Ригс в превода на Библията на български език — 39

«Костурка», ред. П.Р. Славейков, Цариград, 1874, сатиричен вестник, излязъл само един брой. Като притурка към него е издаден «Истурка на в. «Костурка», брой ни първий, ни последний, хумористичен в-к. Само един брой, 1874 г. — 164

Коцнан, Иван — 268

Кракра Пернишки — български болярин, управител на област с център крепостта Перник, която защищава храбро от нападенията на византийския император Василий II (1002—1017) — 440

Крали Марко (1371—1395), легендарен герой на южнославянския епос — 35, 293, 295, 306, 387, 389, 444

«Кратка свещена история», В. Ненов — 147

«Краткая священная история» и свещенний катихизис от Неофит архимандрит Хилендарски (Бозвели). Част първа, Болград, 1835 — 225

«Краткое тълкование на литургията», книга от Неофит Бозвели. Неиздадена — 225

Кратовски (от Скопие) — 442

Крокида, К. — 218

Крум, цар (неизв. — 814), български цар. Талантлив военачалник, завоювал Банат, Трансилвания и земите на запад от р. Тимок с център Белград. Разбива войските на византийския император Никифор I, превзема Одрин и обсажда Константинопол — 25, 163, 390, 440

«Крумияда», поема от Славейков, останала недовършена (1848—1850). Запазени са от нея само отделни фрагменти — 25, 26, 163, 420

Кръстевич, Гаврил Баев (Гъндю Къндюв, Христиди) (1817—1898), родом от Сливен. Учил в Цариград и Париж. Секретар на Стефан Богориди и управител на о-в Самос (1845—1850). Редактирал сп. «Български книжици». Участвувал в черковната борба като водач на консерваторите — 214, 218, 219, 247, 249, 266, 429, 439

Кръстеняков, Васил — приятел на Петко Славейков от Враца още от младежките години, когато учителствувал в града — 201

Куку Миню — 80

Куртович, Павле — 259

Кусевич, архимандрит — 292

Кушлев, Д. — 194

Къбръзлията, Мехмед Али паша (Къбръзлъ — Кипърски) (1810—1871). Виден турски държавник, френски възпитаник. През

време на Кримската война (1854 г.) станал велик везир. През 1859 г. бил избран отново за велик везир. През 1861 г. бил свален от поста поради явно изразено разположение към Русия — 132, 134, 136,
Кънчев, В. — 269
Кюсе Михал — 296

Лазаров, Стефан, деспот — 289
Лала Шахин — 295, 391
Лалуш, хайдутин — 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 441
Ламартин, Алфонс дьо (1790—1869), френски поет, романтик, историк и политик — 297, 329
Левент Корчо, войвода (от Малашевци, Македония) — 277—280, 442
Лейко, челеби (от Охрид) — 241
«Летоструй или домашен календар,» списание. Ред. Хр. Г. Данов, Йоаким Груев и Янко Ковачев, Пловдив (Виена) (1869—1876) — 439, 406
Лигдовска фамилия (Охрид) — 241
Ликиний — 390
«Литературен архив», т. I, Петко Славейков, Литературен архив, издание на Института за литература, БАН, 1959 — 408
«Литературна мисъл», сп., изд. Института за литература, БАН, 1957—424
Лонг, д-р Алберт Лемерик — (1832—1901) дошъл в България в началото на 1856 г. като проповедник-методист в Шумен и Търново. От това време той се сближил със Славейков. През 1862 г. отива в Цариград, където по покана на англо-американското библейско дружество взел участие в превода на Библията на български език заедно с д-р Ригс, Хр. Костович и Петко Славейков. Редактор на сп. Зорница, на което сътрудничи Славейков. От 1872 г. става преподавател в Роберт колеж, дето работи 29 години — 39, 173, 408
Любопиер — 213
«Любословие или периодическо повсемесечно списание». Преводител и издател Константин Г. Фотинов, Смирна, 1844—1846 — 292, 430
Людовик II, крал на Унгария и Чехия (1516—1526) — 306

Маврогенис — фанариотска фамилия в Цариград — 211
Макаков, Георги (от Стара Загора) — 180
Макарий Синаитски, архимандрит — 255, 446
Макачката, жена от Стара Загора, пострадала от клането на Сюлейман паша — 178
«Македония» — вестник политический и филологический. Ред. П. Р. Славейков, Цариград, 1866—1872 — 39, 40, 164, 408, 442, 444
Македонска, Цветана — 402, 415
Максим Дряновски, Миткалото — 236, 237, 441
Максим, Рилец (от Севлиево) — 132
Мала Мара — по-малката сестра на цар Иван Шишман — 293, 294
Малечко бег (от Охрид) — 241
Малашевеца, Илия (от Македония) — 271
Мамарчев, Георги Стойков Буюкли — чичо на Георги Раковски по майчина линия, ръководител на Велчовата завера, заради което бил осъден на заточение в о-в Самос, където умрял. Георги Раковски носи неговото име — 421
Мандаджиолу — служил 25 години като сопаджия в Търновския конак — 24, 121, 122, 127
Маню Кършака от Трявна — 340
Марин Бояджията — зет на Велчо Болтаджията и кръстник на Петко Славейков — 422
Марин, поп от Арбанаси — 144
«Мария Египтянка» — житие — 141
Мариола, от Ловеч — 27, 28
Марко, хекимин от Търново — 319
Маню Кършака, от Трявна — 340
Мартин, поп — 337, 446
Мартинов от Елена — 337
Мастуна, леля — ятачка на хайдути, от Търново — 71, 72
Мастън ага (от Търново) — 37
Матей Самоковски, владика — 235
«Материали за историята на българското възраждане». Писма на П. Р. Славейков, издадени от проф. Н. Златарски, СбНУ, кн. XV — 408
«Материали по историята на църковната борба» от Йордан Попгеоргиев, СбНУ, кн. XXII и XXIII — 407
«Мати Болгария», диалог от Неофит Бозвели (1842), запазен в ръкопис. Публикуван за пръв път от Васил Друмев, 1874 г. със заглавие «Плач бедная Мати Болгария» — 149
Матияш Бесераба — 307
Махмуд II, султан (1808—1839) — реформатор. Той унищожил еничарите (1826) и подготвил изостаналата турска държава за

толкова необходимите й реформи. Сам той обаче в желанието си да създаде в Турция по-демократично управление бил принуден да си послужи с най-жесток терор. По негово време била потушена Велчовата завера (1835), сръбското и гръцкото нац.-освободителни въстания. Но негово време избухва Руско-турската война от 1806—1812 г.

Султан Махмуд II обичал да се сравнява с Петър Велики. По негова заповед била преведена на турски език биографията на великия руски реформатор. По време на Наваринската битка, когато турската флота била разбита, той четял биографията на Петър Велики, за да черпи от нея морална сила и поука — 204, 212, 217, 218, 222, 348

Махмуд паша, велик везир, българин — 295, 297

Мегавули Костаки, секретар на търновския владика Неофит. Красив и лекомислен младеж. Бил петнадесетгодишен, когато Неофит го назначил за свой «граматик». Мегавули преследвал жестоко младия даскал Петко, но и той не му оставал длъжен — 8, 9, 11, 12, 13, 17, 18, 22, 27, 58, 83, 87, 88, 163

Меджид, султан — 204, 212, 219, 221, 222

Медникаров (Казанджийски), псевдоним на Петко Славейков —

Мелетий, гръцки владика — 27, 28, 29, 438

«Мелиса» (пчела) — гръцко списание — 434

Мерданчанин, Иван даскал в Търново — 140

Мехмед Али паша (1827—1878) — турски генерал, по народност немец. През Руско-турската война е главнокомандуващ на турските войски в България — 400

Мехмед Селим, паша — 205

Мехмед IV, султан. Той завладява Константинопол (1451), превзема Сърбия, Моравия, Трапезунд, Босна, Крим, Влахия и Албания. По негово време е създадена първата законодателна книга в Турция — «Кануннаме» — 338

Мидхат паша — турски политически и държавен деец, роден в България (гр. Ловеч, 1822 г.). Разбира отлично значението на обществената и литературна дейност на Петко Славейков, поради което не го изпуща из очи и дири удобен момент да го унищожи. През 1872 г. той нарежда да бъде арестуван и спира в. «Македония» завинаги.

Започнал своята кариера едва петнадесетгодишен, той става един от основателите на малотурската партия, която се стремяла към реформи. През 1860 г. бил повишен в чин паша, а в 1864 г. бил назначен за валия на Туна вилаети, или Дунавския вилает, със столица Русе. Мидхат паша провежда редица

реформи, повечето от които били насочени против жизнените интереси на българския народ. Опитва се да замени българските училища с турски (1866 г.). Славейков смело излиза с няколко статии във в. «Македония» и разкрива несъстоятелността на неговата политика.

Мидхат паша е няколко пъти министър и два пъти велик везир. Англофил. С българските революционни движения се справя жестоко. През 1856 г. е изпратен да разследва въстанието на Капитан Никола. През 1867 г. и 1868 г. той безжалостно потъпква четническите движения. Единствената причина, която помогна на Славейков да спаси живота си от него, били вътрешните борби между турските управници (които Славейков познава много добре и ловко използува). Жертва на тези борби става и самият Мидхат паша. Умрял през 1884 г. като заточеник в Мала Азия — 39, 164

Миладинови, братя — Димитър (1810—1862), Константин (1830—1862) — български възрожденски дейци. Отровени в Цариградския затвор от гръцките фанариоти — 257

Милан, войвода в Търново — 310

Милан Тополица — сръбски войвода (1385) — 444, 445

Милетич, Любомир (1863—1937) — български филолог — 403, 420

Милош, княз — 258, 350

Минков, Тодор (1833—1906) — български просветител. Основател на Южнославянския пансион в гр. Николаев (Русия, 1867—1892). В този пансион са учили трима от синовете на Петко Славейков — 333

«Мирозрение», списание помесечно. Ред. Ив. Добровски, Виена, 1850 и Букурещ, 1870 — 434

Минчоолу, Никола Хаджи — търновски чорбаджия — 407

Митю Софелията — майстор строител, един от ръководителите на Велчовата завера, обесен в Търново заедно с останалите членове на революционния комитет — 78, 355, 421, 441

Михал бей, юнак — 295, 296, 304, 319

Михаил витез — влашки воевода по време на цар Иван Шишман — 305, 306

Михайл Шишман — 313

Михайловски, Иларион (Макариополски), митрополит търновски (1810—1875). Родом от Елена. Участвувал в черковната борба заедно с Неофит Бозвели — 33, 215, 220, 241, 243—247, 250, 251, 253, 254, 255, 439

Михайловски, Никола (1818—1893) — брат на Иларион Макариополски и баща на писателя Стоян Михайловски. Завършил обра-

зованието си в Русия, учител на Славейков в Елена. Пръв го запознава по-обстойно с класиците на руската литература, като му подарява Галаховата христоматия, станала по-късно настолна книга за поета — 33, 38, 163, 317, 404, 423, 429, 430, 438, 439

Михайловски, Стоян — баща на Иларион Михайловски — 250

Михайловска, Бойка — майка на Иларион Михайловски — 250

Михалев, Иванчо (от Стара Загора) — 183

Михов, Никола, Василев (1877—1962), български икономист, статистик и библиограф — 434

Миховица, Тянка — съседка на Славейкови в Търново — 69, 70, 76

Мишайков, д-р К. — 251

Мишков, Слави (от Стара Загора) — 184

Мойсей Хорен — византийски историк — 292

Монката, Иван — чирак в дюкяна на Рачо Казанджията — 103

Монро, Джеймс — председател на САЩ през 1821 г. — 429

Мохамед II Завоевател (1429—1481), един от най-забележителните турски султани, високообразован, надарен и веротърпим, по времето на когото Турция достига най-голямата си мощ. Покорява изцяло Византийската империя, Сърбия, Албания, Влахия — 296, 297, 391

Мочеолу, девер на Рачо Казанджията — 68

Мразович, Аврам — сръбски книжовник, автор на славянска граматика, от която се е учил Славейков — 140, 161

«Мудрост добраго Рихарда» от В. Франклин. Преведена от Г. Кръстевич, Будим, 1837 — 266

Мурад I, турски султан — (1362—1389). Слага началото на Османското завладяване на Балканския п-ов. Организира еничерския корпус. Убит на Косово поле от Милош Обелич — 391, 445

Мурад II, баща на Мохамед Завоевател — 312, 319, 391

Мурад III, турски султан (1546—1596). Наследил баща си Селим II в 1574 г. и веднага заповядал да умъртвят петимата му по-малки братя. Водил войни с персите — 312.

Мурад IV, турски султан (1611—1640). Потушил с жестокост един бунт на еничерите, воювал с персите, казаците и венецианците — 307

Мурад бей — 296

Муса, син на Баязид — 289, 290

Мусаф — турска св. книга — 145

Мустафа IV — 339

Мустафа Байрактар — наследник на Тръстениклията — 339, 340, 349, 445

Мустафа паша — 370

Мутевски — 406

Муткуров, Сава Апостолов (1852—1891) — родом от Търново. Учил в Цариград и Одеса. Участвувал в Освободителната война. След Освобождението бил офицер в Източна Румелия. На 9 август 1886 г., когато Ал. Батемберг бил детрониран, Муткуров с помощта на войската наложил връщането му. Бил назначен за регент заедно със Ст. Стамболов и П. Каравелов. След заемането на престола от Фердинанд, Муткуров става военен министър — 192

Мюниф паша, министър на просветата в Турция — 292

Наваринска битка, 1827, м. октомври, когато Англия, Франция и Русия разбиват турската флота, след което била обявена Руско-турската война от 1828 г. — 422

Найденов, Иван (1834—1910), родом от Казанлък. Редактор на в. «Право» (1870—1873) и в. «Напредък» (1873—1877). Вестникът има еволюционистично направление. През цялото време на престоя си в Цариград Славейков бил в тясна връзка с Найденов — 257

Наполеон Бонапарт (1769—1821) — френски император — 428

«Напредък, вестник за народни, политически и книжовни новини». Ред. Ив. Найденов, Цариград, 1874 —1877

«Народни песни» от сборника на П. Р. Славейков, Летоструй 1876 — 406

«Наука», списание, орган на научното книжовно д-во в Пловдив (1881—1883). Ред. Ив. Вазов — 407

Натанаил, отец — 442

Нафталима, игумен в Капинския манастир — 198

Начов, Никола (1859—1940) — български писател, историк и библиограф — 426, 427, 428, 429, 433

Начович, Григор (1845—1920) — представител на консервативната партия заедно с К. Стоилов и Д. Греков. Талантлив журналист и хитър политик. Сътрудничи във в. «България» (Букурещ, 1877); «Български глас» (София, 1880). Преди Освобождението бил за известно време във връзка с Георги Раковски и Филип Тотю. По-късно, като богат търговец, променя възгледите си. Той е един от най-върлите противници на Петко Славейков след Освобождението. За него той е писал сатирични стихотворения, които са се разпространявали в ръкопис — 189, 190

Негри, Константин — Заедно със Стефан Богориди бил каймакамин на влашкия княз Скарлат Скарамуш — 210, 429

Недев, Цвятко — (1816—1892) — ученик на Неофит Рилски и дългогодишен учител в Габрово. Близък приятел на Славейков. За него той пише в предговора към книгата си «Габровското училище и неговите първи попечители» (Цариград, 1866, стр. V): «Габровското училище е било честито, защото в разстояние близо тридесет години всичко, що се е касаело до училището, се е оставило и намервало в ръцете на един човек, който не само е умеел да пастри и да къта всяко от тези неща, но и сам, доколкото е можал и колкото знаел, прилагал свои бележки и записки немаловажни не само за Габровското училище, но и въобще за историята на нашето възраждане — и този човек е. . . Ц. Недев. И тъй делото, което имаш пред очи ти, габровский читателю, който и да си, е дело негово, а не мое. Ако да не е бил той, ни аз, имаше какво да кажа, ни ти с какво да се похвалиш пред другите си съотечественици, и на него наистина се сбъдва реченото: «Полезен може да бъде някой, без да е известен.» — 34, 35, 163, 418

Немирович-Данченко — руски военен кореспондент. Написал ценни спомени за Руско-турската освободителна война и за участието на Петко Славейков в нея — 138

Ненович, Василий Н. — търговец и общественик в Румъния. Автор на «Священная история», 1825 г. — 147

Неофит Хилендарски Бозвели (1784—1848) — инициатор на борбата за духовна независимост на българския народ, автор на «Мати Болгария» и на други патриотични диалози, както и на няколко хубави училищни ръководства, в заглавията на които името му е обозначено «Неофит архимандрит Хилендарец, родом котлянец» — 8, 86, 149, 150, 215, 220, 224, 241—254, 438, 439

Неофит Рилски (1793—1881) — родом от Банско. Известен възрожденски книжовник, педагог и филолог. Организатор на първото българско средно училище в Габрово. Основал училища от същия тип в Копривщица и Казанлък. Автор на «Българска граматика» (1835), оригинални взаимоучителни таблици и др. Славейков познавал добре Неофит Рилски и си кореспондирал с него. През 1858 г., когато Неофит Рилски изпраща на Славейков ръкописа на част от своя «Българо-гръцки речник» за мнение и препоръки, Славейков му отговаря, че одобрява труда му и че ще му съдействува за отпечатването: «Не всекиму — пише той — е подадине с такова постоянство да работи една такава мъчна работа. . . и за това българският народ ще ви бъде признателен.» Славейков му съобщава също, че имал готов за печат «един наръчен речник от гръцки на български...

и мисля да го издавам, но доколкото мога, ще се старая да се издаде вашия, защото като труд многолетен е и много по-съвършен и много по-важен и много по-нужен». (Литературен архив, т. I, 1859, стр. 203).

Нито речникът на Неофит Рилски, нито този на Петко Славейков били издадени. От Славейковия речник нищо не е достигнало до нас. В Архива на БАН (Арх. Неофит Рилски, папка 2) се съхранява една част от речника на Неофит Рилски «Словар българско-гръцкий в старите и нови наречия» от Неофита-йеромонаха Рилскаго (буква А до Б) и една ръкописна тетрадка от същия словар — 257, 441

Неофит Търновски, владика — 7, 8, 9, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 27, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 54, 58, 87, 88, 89, 162, 163, 164, 407

Нефра, Г. — 169

Никифор I, Геник (неизв.—811) — византийски император (802—811) по времето на цар Крум. Напада България, преминава Стара планина и опожарява Плиска. На връщане, цар Крум го пресреща във Върбишкия проход, разбива войската му и го убива — 25, 163

Никифор Мудрон — 301

Никола, ученик на Неофит Бозвели — 430, 438

Никола, поп (от Трявна) — 169

Никола, поп (от Разлог) — 444

Николаки Терзиоглу, от Ловеч — 28, 29

Николай I (Николай Павлович Романов) — (1796—1855), руски император. Потъква жестоко въстанието на декабристите, полското национално-освободително въстание (1830—1831 г.), Стреми се да усили руското влияние на Балканите — 212, 430

Николаев, Данаил — генерал. Взел дейно участие в Съединението като командир на Пловдивската войскова групировка. Бил избран за член на временното правителство след Съединението, заедно със З. Стоянов и С. Муткуров — 192

Никопит, Антон — грък. Учител в Търново по време на Велчовата завера (1835 г.). Участвувал в заговора. Спасил го от бесилката гръцкият владика в Търново Иларион Критски. След това бил учител в Цариград — 215, 262

Нил, отец (от Моравия) — 39

«Нов поп, нова година» — сатиричен фейлетон на Славейков — 421

Новаков, Хрисант — ученик на Ем. Васкидович в Свищов. Пазил библиотеката на Неофит Бозвели и получавал писма от него, които давал на Славейков да чете. От Хрисант той взел и «Те-

лемах» в сръбски превод, «особено подвързан». Тази книга, притежание на Неофит Бозвели,Славейков пазил в себе си като скъп спомен — 246

Новиков, руски дипломат — 242

«Нови студии из областта на българското възраждане» от Ив. Д. Шишманов — 434

«Новия и ветия завет» — Библията, сбор от свещени книги на християнството. Първата част — **Стария завет** (от V до II в. пр. н. е.). **Новия завет** е съставен до края на II в. от н. е. — 39, 418

Библията е преведена на старобългарски ез. от Кирил и Методий, а на новобългарски от Петко Славейков и Хр. Костович — 141, 147

«Няколко речи о Асеню Первому, великому царю българскому и сину му Асеню второму от Г. С. Раковскаго», Белград, 1860, С образи от Николай Павлович — 35

«О Логиос ермес», гръцки възрожденски вестник — 208, 209, 433

«Огледало» — сатирична поема от Славейков. Не е запазена — 25, 26, 33

Огнянович, Константин (1798—1858) — 147, 162

Одеско българско настоятелство — благотворителна организация на българската емиграция в Одеса, основана през 1854 г. Наред с благотворителните и просветни задачи Настоятелството имало за цел и освобождението на България с помощта на Русия — 462

Одрински мир, 1829 г. — мирен договор между Русия и Турция, с който завършва Руско-турската война от 1828—1829 г. Гърция получава независимост, а Сърбия, Влахия и Молдавия — автономия, 130 000 българи от Източна и Североизточна България се изселват в Бесарабия — 429

Омур бей — 296

Орбини, Мавро, дубровнишки абат, автор на историческото съчинение, написано на италиански език «Jl regno de gli slavi» 1601, което има голямо значение за развитието на славянската историография — 141

«Орел, рак и щука», басня от П. Р. Славейков, отпечатана за пръв път през 1866 г. във в. «Гайда» — Ст. Захариев

Орест — син на Агамемнон — 390

«Остен» вестник юмористический и сатирический, измътен от обстоятелствата» ред. П. Р. Славейков, 1879 — 138, 165

Отечествена война, 1812 — война между Русия и Франция. Френските войски под ръководството на Наполеон I нахлуватв

Русия, без да обявяват война. Главнокомандуващ на руската армия М. И. Кутузов —

«Отечествена география» от Петко Славейков, подготвена за печат, изгоряла в пожара на Стара Загора — 409

Охридска патриаршия, продължава дейността на Българската патриаршия след падането на България под византийска власт (1018). Закрита от Високата порта в 1767 г. Епархиите ѝ били подчинени на Цариградската патриаршия — 241

Павле Новия, еничар — 297

Павлов, Мирчо — 328

Павлович, Христаки Дупничанин (1804—1848) от Дупница. Баща на българския художник Николай Павлович. Открил едно от най-ранните български училища в Свищов и станал прочут учител. Работил в този буден български град заедно с Емануил Васкидович, който учителствувал в гръцкото училище.

Христаки Павлович е автор на множество учебници, между които най-известни и търсени са били «Разговорник гръко-болгарский» (Белград, 1835), «Граматика славеноболгарска» (Будим, 1836). Той съставил първото печатно издание на Паисиевата «История славяноболгарска» под заглавие «Царственик или История болгарская» (Будим, 1844). «Царственикът» на Христаки Павлович е издаден по преправката на Петко Славейков и Христо Драганов — 141, 150, 200, 427

Пазвантоглу, Осман (1758—1847) родом от Видин, потурчен бошняк, владял дълго време гр. Видин с околностите като независим господар (1798—1807). Като видяла, че не може да се справи с него, Портата го назначила за паша. Отначало той обещавал религиозни свободи на християните, по-късно обаче неговите войски правили страшни опустошения из българските — 199, 331, 332, 337, 348, 350, 445

Паисий (игумен в Капинския манастир) — 33

Паисий Хилендарски (1722—1773) — български народен будител, идеолог на българското национално възраждане. Родом от Банско. Автор на «История славяноболгарская» (1762) — 15, 148, 200, 442

Паисий Софийски, владика — 31, 163

Паисий Пловдивски, владика — 365

Паисиевата «История славяноболгарская» и П. Славейков — 420, 428

Палаузов, Николай Христофорович (1821—1899) — виден одески българин, чиновник на руска служба, инициатор за основаването на Одеското българско настоятелство през 1851 г., което

развило полезна дейност за Българското възраждане. Попечител на Габровското училище. Чрез Цвятко Недев Славейков се свързал с Н. Палаузов. Няколкото запазени писма на поета до Палаузов представляват извънредно голям интерес и разкриват важни моменти от биографията на Славейков, който играе немаловажна роля за участието на Палаузов в Кримската война — 406

Палеолог, Андроник — 293

«Памятники народного быта болгар», Л. Каравелов, 1861 — 35, 407

Панарет, гръцки владика в Търново — 7, 162, 334

Панарет Рашеев, владика (Панайот Иоаникиди) (1808—1887) — родом от Търново. Чичо на Венета Ботева. Средното си образование получил в Румъния, а висшето в Атина и Париж. През 1845 г. добил духовен сан. Десет години по-късно бил назначен от патриарха за Погонянски митрополит със седалище в Букурещ. След 1866 г. той скъсал връзките си с Патриаршията и останал да живее в Букурещ като български митрополит — 144

Паница, Коста — български общественик, до 1890 г. бил със Ст. Стамболов против русофилите и Славейков. След това променя убежденията си и застава на русофилски позиции. Бил начело на заговора на едрата русофилска буржоазия срещу Стамболовия режим. Работил в движението за освобождението на Македония — 191, 192

Паничков, Димитър (дядо Паничко) — 243, 438

Панютин — 425

«Парнесис». Сборник с поучения на Ефрем Сирин, известен у нас с името на своя автор «Ефрем Сирин» — 141

Партений (игумен в Троянския манастир) — 156

Партений Нишавский — 256, 257, 258, 440

Парчевич, Петър (ок. 1612—1674) български просветител от XVII в. — 309

Пашакапулу Иванчо — 429

Пенков, Ненко (от Котел) — 214

Пенев, Боян (1882—1927), родом в Шумен. Професор, литературен историк — 402, 430

Пенев, Стефан, Ахтар — Стефан Пенев Ахтар се занимавал с продажба на билки. «Аптеката» му се намирала близо до дюкяна на Рачо Казанджията в Търново, под черквата «Св. Атанас». С бащата на Петко били не само съседи, но и близки приятели. Той сам правел лекарства за различни болести, поставял ги в черупки от миди, завивал ги в книжки и така ги продавал. Но покрай тази работа Ст. Ахтар вършел и друга, в която

влагал цялата си душа и сърце — събирал стари археологически находки, монети, ръкописи. На него се дължи опазването на един от най-ценните ръкописи на старата българска литература «Синодикът на цар Борис». Но патриотизмът на този български родолюбец не се ограничавал само с издирване на старини и ръкописи. Ст. Ахтар бил и един от най-дейните участници във всички народни революционни вълнения през онця години в Търново. Той дал на Петко Славейков Еленския препис на Паисиевата история, за да я препише — 148, 427

«Периодическо списание» на Българското книжовно дружество (1870—1876), Браила, и 1882—1910, София — 22, 45, 363, 403, 405, 414, 433, 438, 441, 442, 445

«Песни и стихотворения» — единствената книга с избрани стихотворения, която Славейков издава приживе, Търново, 1878 — 138, 410

«Песнопойка» (1852) — 163

Песни за Крали Марко — 406

Петко Габровчанин, даскал — 140, 149

Петко Еленчанин, даскал — 140

«Петко Р. Славейков», биографичен очерк, от Светослава Славейкова, С., 1959 — 426

«Петко Славейков, живот и творчество (1827—1870)», Соня Баева, С., 1968 — 402

«Петко Р. Славейков и един негов ръкопис», ПСп., бр. 61, 1901, С. С. Бобчев — 430

«Петко Рачов Славейков, Обществена и политическа дейност», Д. Косев, Год. на Соф. у-тет, Ист.-фил. фак., година XLIII, 1946 — 1947 — 408

Петков Д. — 186

Петров, Маринчо (от Плевен) — 32, 405

Петрович, Атанас Гранитски (1825—1878), виден книжовник, прочут турски калиграф и полиглот (владеел езиците: гръцки, турски, френски, италиански, руски, чешки и сръбски). Възпитаник на Стефан Богориди. Взел активно участие в черковната борба — 249

Петрович, Велко — вж. Хайдут Велко

Петър I (неизв.—970) — български цар (927—970), син на цар Симеон. При управлението на Петър I настъпва упадък на Българската държава, появява се богомилството — 391

Петър, апостол — 224

Петър, митрополит Белградски — 259

Петър, брат охлюв (от Търново) — 62, 63

Петър, куция даскал — 417
Петър I Велики (1672—1725), велик руски император — 379
Петър слекаря (от Трявна) — 169
Петър, поп (от Котел) — 214
Петьоглу, Стоенчо (от Стара Загора) — 184
Пещрович, Стефан Иванчев — 183
План за автобиографията на Петко Славейков, Литературен ахрив, т. I, 1959— 423
Pisma od Carija Vladimira — 419
Pisma od Oruna i Nicefora — 419
«Платоновото богословие» — става дума за книгата «Православное учение или сокращено християнско богословие на руски от преснопамятного митрополита Московскаго Платона в 1764 година». . . Цариград, 1844. Превод на Иларион Макариополски. Книгата е посветена на родителите му — Х. Стоян Михалюв и Х. Иордана Х. Стоянова — 251
«Плач на Търново и на Търновската митрополия», сатирично стихотворение на Петко Славейков, 1842 г., необнародвано — 161, 251
Поликарп, Патарон (Светотатарский Поликарп) — вторият владика при българския храм в Цариград подир Стефан Ковачевич. Родом от Котел. Учил в Синаитския манастир. Тук се сближил с Евлоги Георгиев. По негова препоръка и застъпничеството на Стефан Богориди той бил ръкоположен за епископ на българската черква в Цариград под името Светотатарски — 1854 г. Като такъв служил близо три години. Славейков го познавал и използувал твърде богатата му библиотека. Тогава бил около шестдесетгодишен — 206, 215, 255, 256, 257, 440
Полоцки, Симеон (1629—1680) — руски писател и преводач. Писал черковно-дидактически, сатирически и научно-популярни произведения, школски драми. Петко Славейков познава редица негови произведения, които чете в сборниците със смесено съдържание. Влияе се от него в най-ранното си творчество —?
Полянски епископ — 257
Попгеоргиев, Йордан — 407
Попов, Димитър, Дряновчанин (Куция даскал) — първият даскал в Търново — 140, 417
Попович, Николай — учител във Велес — 40
Попович, Райно (1773—1858), родом от Жеравна. Учителствувал в Котел, Карлово, Пловдив. Издал книгата «Христоития или благонравие», 1837 г., която имала голям успех. Превежда също Езоповите басни (1854) — 208, 209, 263, 264—267, 441

Попович, Стойко — бащата на Георги С. Раковски — 214, 215, 439
«Пословици и притчи народни» — 41, 42
Почивалеца Димитър (от Македония) — 271
«Право», вестник, ред. Ив. Найденов, Цариград, 1869—1873 — 164
Пранджо, поп — 351, 356, 357—362, 445
«Превратът», сатирично стихотворение от Петко Славейков, обнародвано след смъртта му, 1854 г. от Цв. Македонска и Соня Баева.
«Продановата приказка» е приложението към книгата на В. Франклин (в превод на Гаврил Кръстевич) «Мудрост добраго Рихарда» — «Ираклиевата мъдрост» извод от Ксенофонтовите възпоменания със заглавие **«Митос Продиков»**, 1837 г. — 439
«Пространен катехизис» от Неофит Бозвели, неиздаден — 240
«Пчелица», Ц-д, 1871 — 164
Пукевил — 290
Пушганьовица — ятачка на хайдути — 72, 73
«Първа здравица» — едно от ранните стихотворения на Петко Славейков, авторизиран превод от сръбски (Качич-Миошич), писано през 1848 г. — 420
Първото Велико народно събрание — Учредителното народно събрание на княжество България, свикано за пръв път през 1878 г. в Търново — 412

Радан войвода — 283, 284, 442
Радан, поп — 183
Радославов, Васил (1854—1929) — водач на либералната партия, която се отцепва от тази на Каравелов и Славейков (1887) — 186, 190, 191
Razgovor ugodni naroda slovinscago» от Качич Миошич — 419
«Разкази от стари ръкописи в Банско за събития в Търновско през XIV век, преписани от свещеник Никола от Разлог», в. «Время», г. I, 1866, бр. 35 — 444
Раич, Йован (1726—1801) — сръбски книжовник, историк, автор на книгата «История разных славенских народов най-паче же болгар, хорватов и сербов из тмы забвения изятая и во свет исторический произведения», Виена, 1794—1795 — 268, 306, 442
Райков, Иван (от с. Гъбене) — 183
Райков, Максим, отец — родом от Дряново. Верен приятел на Неофит Бозвели. Игумен в Лясковския манастир, където веел борческият дух на Георги Мамарчев и Велчо Болтаджията — 236

Райков, Цаню (от Трявна) — чичо на Ирина Славейкова. Чорбаджия. Бил от партията на владиката Неофит — 37, 409
Райноолу (от Търново) — 422
Раковски, Георги С. (Съби Стойков) (1821—1867) — основоположник на българската национал-революционна идеология. Поет историк етнограф и езиковед — 35, 163, 215, 249, 429, 430, 439
Рамонд, Лудвиг — наварски граф — 386
Рангабей, Михаил, гръцки цар — 390
Рачински, А. В. — Походные письма ополченца из Южной Бессарабии 1855—1856 г., Русская беседа, 1858 — 406
Рачо Гъркът (от Якоруда) — 416
Рачо Казанджията, бащата на Петко Славейков — 68, 69, 71, 72, 93, 99, 100, 101, 102, 112, 121, 142, 312, 406, 422
Рачо, чирак — 93
Рашеев Василий, Н. (1821—1907) — родом от Габрово, един от основателите на Българското одеско настоятелство, изпълнител на завещанието на Васил Априлов и попечител на Габровското училище. Той лично е сложил основния камък на Априловската гимназия — 35
Редклиф, лорд — английски посланик в Цариград — 218
Реиз паша — министър на външните работи — 211
«Рибен буквар» — от д-р Петър Берон, Брашов, 1821 (шест издания до 1862 г.) — 147
Ригас, Константин — (1753—1798) гръцки поет и патриот. Един от основателите на хетерията. Обесен от турците в Белград.
Ригс, д-р Елиас (1810—1901) — американски свещеник-мисионер. Участвувал заедно с Петко Славейков в превода на Библията на български език. Бил директор на протестантското книгоиздателство в Смирна (1838—1844) и в Цариград (1853—1901). Заедно с д-р Лонг и Петко Славейков постоянен сътрудник на евангелисткото списание «Зорница» (1866—1878), което се ползувало с голяма популярност в страната. — 39, 408
Ризов — 192
Ritter von Strümen, интернунций — 446
Робовски, поп Андрей (даскал Дечо) (1801—1858). Родом от Елена. Пламенен родолюбец, преследван от гърците и от българските чорбаджии. Приятел и последовател на Неофит Бозвели. Негови ученици са Никола Михайловски, Иларион Макариополски, Никола Златарски, Драган Цанков. Интересна е преписката му с Неофит Бозвели, отец Максим Дряновски, Иларион Макариополски и др. (1836—1839). Бил учител в Елена и Трявна. «Учителското звание — пише той в Автобиографията си — е много трудно, свещенно и голямо. . . Учител, който си

изпълнява делата, е най-достоен и полезен член на обществото, който на отечествения жертвеник принася всичко, що е у него най-ценно — своята свобода, своя разум, своята душа. . .» — 327, 438, 445
Роман I Лакапин, византийски император от 919 до 944 г. Той сключил мир с България (927 г.), с който признавал на цар Петър I титлата «цар на българите». Цар Петър се оженил за внучката на Роман Лакапин, византийската княгиня Мария — 391
Ростовски, Димитрий (Туптало) (1651—1709). Между сборниците и отделните съчинения, които се преписвали в нашите манастири, често се срещат произведенията на бележитите руски писатели от XVI и XVII в. — Симеон Полоцки, Стефан Яворски и Димитрий Ростовски. Това са писатели, които подготвят литературното възраждане на Русия, внасят в литературата светски елемент. Разпространението на техните съчинения бележи началото на руското влияние върху новобългарската книжнина. Петко Славейков се учи от тях в най-ранното си творчество — 141
«Ружица», Цариград, 1861 — 164
Рунда, баба — 416

Савов, Георгето (от Стара Загора) — 170
Савов, Христо (от Враца) — 200
Савовица, хаджи (от Стара Загора) — 170
Садък паша — вж. Михаил Чайковски.
Салито (от Търново), турски пандурин — 127
Салих, Мехмед паша — управител на Дунавската област по времето на султан Махмуд II. Посредник между Високата порта и дунавските княжества Влашко и Молдавия. Той упражнява контрол върху всичко, което ставало там — 207
Самуил (неизв. — 1014), български цар — 26, 290, 315, 386, 391
Самуил, цариградски патриарх — 241
«Самуилка», героична поема от Петко Славейков, останала недовършена (1848—1850). Запазени са отделни фрагменти от нея — 26, 32, 420,
Сарамуш, Йоан — брат на Скарлат Сарамуш — 204
Сарамуш, Скарлат — влашки княз, покровител на Стефан Богориди, участник в гръцката Завера (1821) — 204
Сборник на Братя Миладинови, Български народни песни, Загреб, 1861 — 367
Света Марина — 169
Света Сава — 417

Свети Безсребърници — 394
Свети Илия — 385
Светото писание — 408
Святий Димитрий Солунски и македонските славяни — изд. Ст. Захариев, 1868 г. — 310
«Священное цветообрание», прев. Ан. Стоянович (Кипиловски), Будим, 1825 — 26, 147
Селим Мехмед, паша — 207, 210—213, 429
Селим II (Пияницата), турски султан (1524—1574). По време на царуването му турските войски превзели Йемен (1570) и о. Кипър (1571). Флотата му обаче претърпяла съкрушително поражение при Лепанте — 297
Селим III, турски султан (1761—1808). Опитал се да направи реформи в администрацията на държавата. Водил война с Русия и Австрия. По негово време въстава Пазвантоглу в България. Бил убит от еничарите, които се разбунтували срещу неговите проекти за реформи — 149, 339, 392
Селимински, д-р Иван (1799—1867), роден от Дбимев — възрожденски деятел. Участвувал в черковните борби. Направил голямо завещание за просветни цели. Написал интересни спомени — 251
Серски митрополит — 258
Сигизмунд, германски император (1368—1437). В 1387 г. бил коронясан за крал на маджарите. Устроил кръстоносен поход срещу турците, но бил победен в битката при Никопол (1396). Иван Срацимир, владетелят на Видинското царство, е бил известно време васал на Сигизмунда — 289, 303, 304, 305, 307
Симеон Велики (български цар — (864—927), син на Борис I — 391, 443
Симеон, гръцки патриарх — 229
Синан, паша — 305
Сирин, Ефрем (умрял в 379 г.) — обичан, четен и преписван на български език проповедник, заедно с Йоан Златоуст и Григорий Богослов. В неговите проповеди е изразен не само религиозен мироглед, но и едно възвишено поетично настроение. Ефрем Сирин в сравнение с Йоан Златоуст е песимист. Според него човешкият живот е една непрекъсната борба със злото, в която борба обикновено човек бива победен. Щастието не е тук на земята, а в задгробния мир, поради това Ефрем Сирин проповядва пълно отричане от земните блага и аскетизъм. Повечето от съчиненията му са написани в стихотворна форма, пропити с дълбоко, непринудено чувство. Главният мотив, който разработва Ефрем Сирин, е стремежът към вътрешно, духовно усъвършенствуване. Сборникът с неговите поучения се нарича «Паранесис». У нас тоя сборник е известен с името на своя автор «Ефрем Сирин» или «Свети Ефрем» — 141
Сканави, Ралу (неизв. — 1846) — жена на Стефан Богориди. Гъркиня от о-в Хиос. Произхожда от богато търговско семейство, спечелило положение във Фенер. Бащата на Ралу бил банкер на Валиде султан (султановата майка) — 207, 426
Сканави Хиомина — 207
Скарга, П. — йезуитски свещеник, превел на полски език съчинението на Цезар Бароний «Annales ecclesiastici . . .» 1588
Скендербег, Георги Кастриоти (1405—1468) — син на албанския владетел Йоан Кастриоти. Национален герой на Албания — 386
Скобелев, М. Д., генерал (1843—1882) — руски генерал, прославен командир в боевете при Плевен и Шейново. Петко Славейков работил в неговия щаб — 138, 164, 411, 425
Славе от Стара Загора — 179
Славейков, Иван (1853—1901) — най-големият син на Петко Славейков, родом от Трявна. Завършил Роберт колеж в Цариград и продължил образованието си в Швейцария. Учителствувал в Роберт колеж, във Враца, Пловдив и София. Редактор на в. «Търновска конституция». Бил народен представител и умира като министър на просветата, сравнително млад (на петдесет и шест годишна възраст). Заради демократичните си възгледи бил интерниран, затварян и бит жестоко от полицията на Стефан Стамболов — 186, 401, 405, 406 , 408, 410, 421, 423, 425, 426, 427, 433
Славейков, Пенчо (1866—1912) — родом от Трявна. Най-малкият син на Петко Славейков. Известен български поет и общественик — 401, 402, 405, 406, 415, 419
Славейков, Райко (1862—1879) — син на Славейков. Сам научил няколко езика. Съвсем малък (12—13-годишен) го изпращат да учи в Русия — Южнославянския пансион в гр. Николаев. Там той прекарва четири години. Условията за живот били тежки. Ето какво пише Христо Славейков, който бил в същия пансион заедно с брат си: «. . .В яденето пак има червеи. . . по стените влага и мухъл. . . а Райко много ся занимава и затова не е здрав. Като станем от сън, той става и чете, като си додим от клас, той пак чете. Като е празник,той по цял ден чете. Колко пъти му казваме, той пак си чете, той вече съвсем го прекали, а момчетата му се смеят и му казват, че е овтичен. . .»
Тежките казармени условия допринесли Райко да се раз-

более от туберкулоза, от която умира на седемнадесетгодишна възраст. Останали са от него в архива на Славейков няколко тетрадки със стихотворения — преводи и оригинални негови произведения — 415

Славейков, Рачо (1859—1935). Учи при баща си в Цариград и споделя съвсем малък още най-тежките години от живота му — спирането на в. «Македония» и арестуването му. Учи в Южнославянския пансион в Николаев, който напуща поради тежките условия. Завършва с отличие кавалерийското училище в Екатеринослав и участвува едва седемнадесетгодишен в Освободителната война. Бие се храбро в Сръбско-българската война, участвува активно в Русенския бунт. По време режима на Стамболов емигрира в Русия. Завръща се в България малко преди смъртта на баща си — 1894 г. Умира неженен — 415, 433

Славейков, Христо (1864—1935). Завършил Южнославянския пансион в Николаев заедно с Алеко Константинов, с когото бил близък приятел. Учи във Франция инженерство, но го изоставя. Завършва право в Швейцария. Бил съдия във Варна, София и Кюстендил, народен представител и министър на правосъдието. Оженил се в Кюстендил, където остава да живее. Единственото от него Славейковият род има поколение — 415

Славейкова, Донка (1855—1937) — най-голямата дъщеря на Петко Славейков. Умна и талантлива, тя останала единствена без образование, за да помага на майка си в отглеждането на децата. Отлична домакиня, тя била образец на всеотдайност за братята и сестра си. От нея са останали извънредно красиви шевици, които събирала от всички краища на България и монтирала в оригинални покривки и възглавници. Самата тя шиела български шевици, дантели, национални костюми. Омъжена за кратко време, Донка осиновила единствената дъщеря на своята преждевременно починала сестра Пенка — 415

Славейкова, Ирина (1834—1903) — жена на Петко Славейков и дъщеря на един от тревненските първенци — Иванчо Райков. Красива, с твърд и властен характер. Не била образована. Изискана домакиня и вярна стопанка на дома. Тя отгледала многобройната си челяд почти сама (Петко Славейков бил все далеч — в Цариград или другаде). Имала девет деца, от които две умрели рано. Останали ѝ пет момчета и две момичета. Зает с обществена и писателска дейност, често пъти без пари и далеч от Трявна, Славейков не е могъл да поеме всекидневната грижа за дома и децата. Тя тъчала и чуждо, за да прехрани децата си, но никога не позволявала да я съжаляват. Помагал ѝ също

баща ѝ, макар че бил по природа егоистичен. Въпреки различието в характерите на двамата съпрузи и драматичните стълкновения помежду им, те създали едно задружно семейство, възпитали децата си в най-високите патриотични и морални идеали на епохата — 407, 416

Славейкова, Пенка (1868—1894) — най-малкото дете на Петко Славейков. Завършила Роберт колеж в Цариград. Красива, нежна, умна и сърдечна. Най-близка била с Пенчо Славейков, с когото играела, а по-късно споделяла своите младежки вълнения. От нея Пенчо Славейков научил английски език и превеждали заедно Байрон, Шели, Тенисон. Омъжила се рано. Умряла при раждането на първото си дете — Светослава — на двадесет и седем годишна възраст. В семейството особено обичали дъщеря ѝ, наричали я Пенчѐ, по името на майка ѝ — 416

Славейкова, Светослава — дъщеря на Пенка Славейкова. Осиновена от Донка и отгледана в къщата на Славейкови. Интелигентна и артистична, тя знае няколко езика. Омъжва се късно. Няма деца. През 1949 г. подарява апартамента, в който живее (ул. «Раковски» 138), за музей на Петко и Пенчо Славейкови, заедно с библиотеките и архивите на двамата забележителни български поети. Ръководи музея до смъртта си. Написва книгите: «Пенчо Славейков, биографичен очерк», 1955 г.; «Петко Р. Славейков, биографичен очерк», 1959 г. — 415, 426, 433

Славов, Господин, хаджи (от Стара Загора) — 170

«Славяноболгарское детоводство за малките деца», издадено от Неофита архимандрита Хилендарца, родом от Котлянца, и Емануил Васкидовича, Крагуевац, 1835, 3 части — 225

«След завоеванието» от А. Ипсиланти — 338

Смарагда — най-голямата и любима дъщеря на Стефан Богориди (род. 1816 г.), омъжена (1834) за молдавския княз Михаил Струдза. Нейната единствена дъщеря Мария била омъжена за сина на княз Горчаков — 213

«Смесна китка», 1886 — 440, 445

«Смъртта на майката на Стефан Богориди» (Ана), Цариградски в-к, бр. 38 от 4. VII. 1951.

Сокол, слуга в училището на Ем. Васкидович, Свищов — 156

Солунски митрополит — 258

Софроний Врачански (1741—1813) — родом от Котел — 29, 197, 198, 199, 200—204, 404, 426, 427, 428, 437

Софрониѐ — вж: Кириакодромион (Неделник) — 112, 140, 147

Спасов, Иван (от Калофер) — приятел на Неофит Бозвели — 247—249

Спаруш — 310

«Спиридонова история» — Кратка история на българо-славянския народ (1792), от библейските времена до 1792 г., автор Спиридон йеромонах — 149

Срезневски, И. И. (1812—1880) — руски славист — 406

Ставракоглу (от Цариград) — 241

Стайковица, Малджийката (от Ловеч) — 183

Стаматияди, от о. Самос — 219

Стамболов, Стефан (1854—1895) — талантлив политически деец преди Освобождението и член на революционния комитет в Букурещ, апостол при подготовката на Старозагорското въстание през 1875 г. След Освобождението взема дейно участие в политическия живот на страната, става шеф на народно-либералната партия, изразяваща интересите на крупната търговско-промишлена буржоазия, с австро-германска ориентация и антируска политика. Със Славейков се познавал още преди Освобождението. Ето какво пише той за него: «За патриотизма на Ст. Стамболов по въстанията аз няма да говоря, макар и да го знам много по-добре и много по-дълбоко от бае Захария, който го описа. Ще кажа само това, което и бае Захария (Стоянов) не ще откаже, че като патриот е бил и е много-по-долу от патриарха на българските патриоти Раковски, за когото правдиво може да се каже:

Патриотин бе и хайдутин стана,
хайдутите патриоти направи.

А за Ст. Стамболов:

Вагабонтин бе и патриот стана,
патриотите вагабонти направи.

185, 187, 188, 190, 192

Стамче, бег (от Охрид) — 241

Станчо, поп от Стара Загора — 326

Старозагорски ръкопис (История славяноболгарская), според В. Златарски това е Спиридоновата история — 148, 149

«Стематография» от Христофор Жефарович, Виена, 1741 — 419, 420

Стоилов, Константин (1853—1901) — водач на «старите», консерватор. Английски възпитаник. Секретар на княз Александър Батемберг, когото подкрепя в извършването на държавния преврат от 27 април 1881 г. След падането на Ст. Стамболов става министър-председател и управлява до 1899 г. Талантлив

журналист. Основател на народната (народняшката) партия и създател на нейния печатен орган в. «Мир» — 189

Стойко Абаджията, даскал — 64

Стойко Балабан, бюлюкбаши — 311, 332, 333

Стойоглу, Катерина — от Търново. Приятелка на Петко Славейков. Работила в печатницата на в. «Македония». Убита от турците при опожаряването на Стара Загора — 179, 410

Столетов, Н. Г. (1834—1912) — 174

Сториянов, Чика — 397

Стоян, войвода — 282, 283, 366

Стоян, дядо (от Обруклий) — 422

Стоянов, Васил Д. (1839—1910) от Жеравна. Завършил образованието си в Прага, участвувал в легията на Раковски (1862). Един от основателите на Българското книжовно дружество в Браила. С него Славейков се запознава най-напред чрез писма. Той бил редактор на «Периодическо списание на Българското книжовно дружество» (от 1870 г., първите 8 книжки), където сътрудничил и Славейков. Сам той започва своята книжовна дейност с отпечатването на няколко народни песни (в сп. «Български книжици», 1858). Трудовете му са главно из областта на българската литература (рецензии), етнография и история. Около 1872 г. той застава на туркофилски позиции, поради което революционерите от Букурещ и особено Христо Ботев го осмиват жестоко. След Освобождението Васил Стоянов отново редактира «Периодическо списание». По него време той бил във връзка със Славейков — 35, 406, 433

Стоянов, Захари(1850—1889) — голям български писател, автор на «Записки по българските въстания» (1884—1892), участвувал в революционното движение непосредствено преди въстанието през 1876 г. Приятел на Славейков. В последните години на живота си отстъпва от революционните идеи и минава на страната на стамболовистите. Става приятел на Фердинанд и русофоб. Той прави усилени опити да привлече и Славейков към тази политика, но не успява — 192

Стоянов, Иван (от Търново) — 184

Стоянов, Таню (убит в Стара Загора) — 184

Странджата Тодор, хайдутин (Търновско) — 73

Струдза, Михаил — Когато Русия не пожелала да назначат Стефан Богориди за княз на Молдавия, султанът, за да го награди за вярната му служба, го помолил сам той да посочи за княз на Молдавия онова лице, което пожелае измежду молдавските боляри. Освен това, този болярин трябвало да се ожени за любимата

дъщеря на Стефан Богориди — Смарагда. Богориди посочил Михаил Струдза — 40-годишен вдовец, най-образования и най-способния измежду всички молдавски боляри.

Първата жена на внука на Богориди — Емануил Богориди — била също от рода на Струдза — 213

Сурсувул, Георги — български болярин, вуйчо на цар Петър I, синът на цар Симеон — 391

Суцо, Михаил — молдавски княз — 207, 209, 210

Сюлейман I Баязидов, турски султан , най-големият син на Баязид I. Удушен от брат си Муса — 290, 391

Сюлейман II, турски султан (1520—1566). — По негово време Османската империя достига най-голямо териториално разширение. Разцвет на изкуствата — 268

Сюлейман, паша (1840—1883) — турски генерал от младотурската партия. През Руско-турската освободителна война превзема Стара Загора (31 юли) и я опожарява. След войната съден за държавна измяна и заточен в Бания, където починал — 42, 43, 410

«Съветник», обществено-политически вестник, орган на еволюционното течение в черковната борба. Ред. Т. С. Бурмов, Н. Михайловски, Цариград, 1863—1865 г. — 429

Съчиненията на П. Р. Славейков с исторически характер, от Ю. Трифонов, Сп. БАН, кн. 38, 1924 — 441

Таир, ага — един от най-заможните и влиятелни турци в Стара Загора по време на Освободителната война — 179

Тамара, Мара, Стара Мара — сестра на цар Иван Шишман и жена на султан Мурад I — 293, 294

Тамерлан (Тамур хромият), татарски завоевател, основател на Втората монголска империя и на Тимуридската династия. Далечен сродник на Чингиз хан. Прекарал целия си живот в завоевателни войни — 299, 329, 391

Танас, Лавдата (от Търново) — 67, 70, 416

Танас, поп от Плевен — 32

Таслака, Велю, чирак — 103

«Телемах» — «Приключенията на Телемаха» от Фр. Фенелон, прев. П. Пиперов

Теодор, епирски деспот — 391

Теодоров, Константин — учител по български език в училището на Ем. Васкидович, Свищов. Учил в Буда Пеща — 150, 151, 161, 246

Теодосий Търновски (неизв.—1363) — български книжовник. Учител на Патриарх Евтимий Търновски, най-виден представител на българския исихазъм — 386

Теофан Изповедник (IX в.) — византийски хронист. Дава ценни сведения за българо-византийските отношения през VIII в. и за войната (II) между император Никифор I и хан Крум —292

Терзиоглу, Николчо (от Ловеч) — 28

Титов — руски посланик в Цариград по време заточаването на Неофит Бозвели и Иларион Макариополски (1845) — 243 244, 245, 438

Тодор, гъдуларя (от с. Михалци) — 80, 81, 82

Тодоров, Николай — 429, 434, 436

Токатчията, търновски аенин — 332

Тома Абаджията (Цариград) — 223

Топлица, Милан, сръбски войвода — 444, 445

Тотю, войвода — 441

Тошев, Димитраки (от Враца) — 349

Тошоглу, Славе (от Стара Загора) — 179

Трестениклията, Исмаил — 286, 311, 332, 333—336, 337—340, 347, 445, 446

Трифонов, Юрдан — български литературен историк — 406, 441, 446

Трявна в миналото (П. Р. Славейков) от Б. Даскалов, Търново, 1927 — 407

Туманооглу, Чапразлията — калфа в дюкяна на Рачо Казанджията — 23, 24

Тумтум, хаджи — 10

Турко Василаки — българин, талантлив дипломат на турска служба — 260, 261, 440

«Тълкуване за значението на черковните обреди» — става дума за книгата «Краткое толкование на божественият храм, на божествената литургия и на святите церковни таинства» от Димитрия Дарваря, превод на Райно Попович, 1837, Будим — 266

Тъпчилещов, Христо (1808—1875) — от Калофер, най-големият търговски доставчик българин в Цариград, взел живо участие в борбата за независимост на българската църква. Дал повече от 300 хиляди гроша за постройката на българската църква във Фенер, които след Освобождението били върнати на неговите наследници. В писмо до Н. Палаузов от 9 юни 1857 г. Славейков прави за него следната характеристика: «Христо П. Тъпчилещов е прост, скъпичък (в смисъл на скъперник — С. Б), родолюбец, не пламенен, но постоянен, кажи му кое е добро за

народа да жертвува не му се ще, но като види, че може да се свърши с труд, следва и свършва го, ако е сигурен, че не ще изгуби каквото помогне, решава се и на надеждна помощ, обхожда се добре с по-долните от него, ласкае чиновниците, затова има влияние в народа, и в Цариград, и повън, и познат е на правителството. Досега черкивата и двете български печатници, вестника с негово предстояване са ги добили българите и сега се мъчи за други вестник. Трябва само друг да му дава идеите» (СбНУ, кн. XX, стр. 62) — 38, 132, 407, 408, 409

Узун, Осман — 313, 314

Устà Гачо — един от съдружниците на Рачо Славейков в казанджийския дюкян — 99—102

Устà Начо — другият майстор-съдружник на Рачо Казанджията — 99, 100, 101, 102

Устà Цончо Еленчанин — 101, 102

Фалдей, апостол — 394

Фармакидис, Т. — гръцки възрожденец, последовател на Адамантиос Кораис (1748—1833) заедно с К. Вардалах (1756—1830) и Т. Каирис (1784—1853). Приятел и съмишленик на Атанас Богориди, за когото написал статия-некролог след неочакваната му преждевременна смърт — 433, 434

Ферат бей, управител на Бяла — 13

Фердинанд II, австро-германски император — 307, 309

Филип Тотю (1830—1907) — родом от колибите Гърците до Килифарево, Търновско. През 1867 г. преминал с чета при Свищов и след сражения с турските потери достигнал до Балкана. През 1876 г. застанал начело на доброволческа чета, която взела участие в Сръбско-турската война. Необикновено смел, Турците са го смятали за неуловим — 186

Финлей — 343

Фичев, Иван — офицер от българската армия, по време на Балканската война началник-щаб на армията — 191

Фотиади, Ламбо (1792—1805) — гръцки възрожденец, управител на Бейската висша елинска школа «Св. Сава» в Букурещ, учител на Атанас Богориди — 427, 434, 435

Фотиади, К. ефенди — директор на султанския лицей в Галата Сарай (Перà) — 226

Фотинов, Константин, роден в Самоков около 1790 г. —Първият български журналист. Издава сп. «Любословие», 1844 г. Смирна.

През 1842 г., когато посещава Търново, за да събира спомоществователи за своето Землеописание («Общое землеописание»), излязло през 1843 г., той бил около петдесет и две годишен. К. Фотинов подарил на Петко Славейков една от книгите, под влияние на които той направил първите си стъпки в поетическото творчество — стихосбирката на А. Христопулос. С него Славейков е бил в постоянна преписка, от която за съжаление нищо не е достигнало до нас — 39, 148, 149, 292, 427

Фружин (Фросин) (Владислав), син на Иван Шишман — 289

Фуад паша — 137, 423

Хаджи Андон (от Стара Загора) — 179

Хаджи Божил (от Котел) — 214

Хаджи Василко — 256

Хаджи Вълчеолу — чирак на Рачо Казанджията — 422

Хаджи Георги Нонев (от Котел) — 214, 217

Хаджи Герман (от Стара Загора) — 179

Хаджи Гургут — чирак в дюкяна на Рачо Казанджията — 97, 98, 103

Хаджи поп Димоолу (от Стара Загора) — 184

Хаджи Есат ефенди — 320

Хаджи Дервиш — 421

Хаджи Добри (от Котел) — 214

Хаджи Жечо Хаджирайнов (от Котел) — 214, 217

Хаджи Иван Хаджимавродинов (от Търново, чирак) — 96

Хаджи Йоаким — приятел на Рачо Казанджията — 422

Хаджи Иванчо, Тревненската св. Богородица — 20

Хаджи Ламбрин, казанджия (от Търново) — 96

Хаджи Матей Хаджиматеев (от Котел) — 214, 216, 217, 223, 263

Хаджи Минчо, чорбаджи (от Търново) — 83, 86

Хаджи Минчо Цачев, д-р (от Търново) — 83

Хаджи Ненко Пенков от Котел — 214

Хаджи Пантели Георгиу (дядо Грок) — 316

Хаджи Парашкев (от Трявна) — 209

Хаджи Петър Хаджиматеев (от Котел) — богат котленски търговец, интимен приятел на Стефан Богориди, един от виновниците за арестуването на Г. С. Раковски и баща му през зимата на 1844 г. — 197, 207, 208, 209, 215—217

Хаджи Райно Хаджижечев (от Котел), приятел на Неофит Бозвели— 214, 224
Хаджи Сава (от Котел) — 216
Хаджи Сергей (от Плаковския манастир) — бунтовник в расо, приятел на Рачо Казанджията и участник във Велчовата завера — 356, 441
Хаджи Ставри, бунтовник — 441
Хаджи Станю Велков, чорбаджия от Котел — 214
Хаджи Стат Тенчето (от Свищов) — 161
Хаджи Стоян (от Севлиево) — 128, 129, 130, 131, 418
Хаджи Теодор (от Лясковец) — 37
Хаджи Хъмза (от Търново) — учител в потурчената черква Св. Четиридесет мъченици в Търново. Приятел на Рачо Казанджията — 310, 312, 320, 444
Хаджи Хежра — 319,
Хаджи Христодул — 184
Хаджи Юрдан (от Елена) — участник във Велчовата завера. Предал на турците подготвяното въстание — 356, 421
Хаджи Йордан Брадата (от Елена), обесен от турците — 421
Хаджи Янаки от Котел — 214
Хадживанов, Иван — 148
Хадживанов, Киро — 148
Хаджимавродинов Иван — 130
Хаджипетров, Иван — 223
Хаджипетров, Матей — 223
Хаджистойков, Иван — 217
Хаджитошев, Димитраки (от Враца), влиятелен и буден чорбаджия, приятел на Осман Пазвантоглу — 349
Хаджиюргов, Стефан (от Стара Загора) — 177, 184, 176
Хадър бей (Булгар Михал бей), син на Иван Шишман — 296
Хайдут Велко Петрович — въстанически войвода — 312, 350
Халед Ефенди — любимец на султан Мурад II. Допринесъл за жестоката разправа на Мурад II с гръцките фанариоти, които Халед ненавиждал (1821) — 207, 210, 212, 213
Халил паша — 391
Хаммер, историк — 295, 329
Хамуз бей — 290
Ханджери, грък — 243
Харун-Ел-Рашид (763—809) — арабски халиф (786—809). Герой в приказките «Хиляда и една нощ» — 394
Хасан ага — 358, 359, 360
Хитър Петър — 51

Хицов, от Плевен — 32, 405
«Ходил юнак, ходил помак» — любима народна песен на Петко Славейков, обнародвана от него в сп. «Летоструй», Български народен календар, Пловдив, 1876 — 406
Хосфер, паша — 428
Христо, калфа — 56, 57
Христоития или Благонравие, от Райно Попович, Будим, 1837 и 1855. Свободен превод на широко известната книга на Антоний Мелиса «Христоития», с обстоен предговор от Райно Попович. Книгата имала голям успех — 209, 266
Христовица, Марийка — 182
Христевица, Тана — 182
Христопулос, Атанас — 162
Хрулевски, Теодосий (от Лясковец) — учител, умрял в Диарбекир— 397
Хюсеин паша — 215, 334
Хюсеин Авни паша (1820—1876) — турски военен и държавен деец, военен министър и велик везир на Турция — 334
Хюсни, паша — солунски валия — 258

Цамблак, Григорий (неизв.—1420) — български книжовник, монах. Ученик на Евтимий Търновски — 291
Цанков, Драган (1828—1911) — виден политически деятел преди и след Освобождението. Приятел и съидейник на Славейков. Основател заедно с него и Петко Каравелов на либералната партия. След свалянето на Соболев и издигането на проекта за изменението на Търновската конституция Славейков напълно отхвърля опортюнистичната политика на Др. Цанков и въпреки усилията на последния да го привлече към себе си, остава настрана. Своите възгледи по тия въпроси Славейков излага в брошурата «Последното ми ходене в София». С Драган Цанков Славейков работи в Цариград както във вестника му «България», така и около разтурянето на унията — 165, 186
«Цариградски вестник» — първият български вестник в Цариград, на умерени позиции по черковния въпрос. Ред. Ив. Богоров, Ал. Екзарх и Тодор Бурмов, Цариград, 1848—1862 — 36, 162, 163, 407, 427, 428, 429
«Царственик» или История Болгарская, Будим, 1884 — първото печатно издание на Паисиевата история, без Паисиевите предговори и позиви към българския народ — 150, 200, 427
Цвятко, шопа — 153, 154 ,155
Цеко войвода — 280, 281
«Целокупна България», първият официален вестник на либералната

партия, под ред. на П. Р. Славейков (1879—1880), Търново. В този вестник (78 броя) блясва отново с цялата си сила публицистическият талант на Славейков — 138, 165

Цонев, Беньо Стефанов (1863—1926) — български филолог, създател на българското езикознание — 419

Цонко — син на Софроний Врачански — 197, 198, 200, 207, 427, 437

Цонко Еленчанин — 101, 102

Цончо Казанджията (от Търново) — 7

Чавдар, войвода (втората половина на XVI в.) — български хайдутин. Действува в Щипско и планината Кожух. Възпят е в народните песни — 269, 270—276, 441

Чайковски Михаил, Садък паша (1804—1876) — полски национален революционер и писател — 243, 439

Чалъков, Стоян Теодоров — чорбаджия от Копривщица — 249

Черкаски, княз Владимир Александрович (1824—1878) — руски обществен деец, завеждащ гражданското управление на освободена България по време на Руско-турската война през 1877—1878 г. Високообразован, един от борците за освобождението на руските и полските селяни от крепостно робство, добре запознат с Източния въпрос, славянофил. За своите либерални възгледи бил поставен под полицейски надзор (1850 г.), Бил кмет на Москва (1869—1871).

След генерал Скобелев княз Черкаски бил между малцината, които оценили качествата на Петко Славейков като един от най-добрите познавачи на политическото положение в България и на българския народ. Славейков му посветил цикъл от стихотворения, озаглавен: «Разбитая труба. Посвещаються Его сиятелсьтву князю Владимиру Александровичу Черкаскому, в знак признательности со стороны болгар об его неусыпных стараниях осчастливить их устройством образцового правления.»

Княз Черкаски бил убеден привърженик, както и Петко Славейков, на идеята за гражданско управление в освободените области, в което народът сам да избира местните власти. За съжаление той умира ненадейно и Славейков остава настрана от погледа на руските ръководители в България — 425

Чокан, търговец от Букурещ — 199

Чолаков, Васил — 406

Чомаков, д-р Стоян (1817—1893) — родом от Копривщица, учил в Гърция при прочутия Каири, а след това изучавал медицина в Италия. По време на черковната борба бил представител на

Пловдив в Цариград. Чомаков бил туркофил и защитник на еволюционизма.

След учредяване на екзархията д-р Чомаков остава в Цариград като член на екзархийския съвет — 38, 132, 134, 136, 137, 251

«Чудеса пресвета Богородици,» И. Кърчовски, 1817 — 98, 103

Шевкет — турски генерал

Шеффер, руски дипломат — 423

Шишков, Тодор (1833—1895) — родом от Търново. Учил в Париж и Прага. Учителствувал в Търново, Стара Загора и Цариград, където развил не малка книжовна и обществена дейност.

Пътищата на двамата съграждани често се преплитат — като учители, читалищни дейци в българското читалище в Цариград, като книжовници и журналисти. Тодор Шишков пише стихотворения, драми, съставя учебници. Като поет той не може да се сравни със Славейков, който го нарича «бос поет». Шишков се различава от Славейков и по своите обществено-политически възгледи. Изтъкнат туркофил, той става училищен инспектор по времето, когато Митхад паша иска да затвори българските училища. По тая причина Славейков го осмива в своите фейлетони и хумористични вестници — 319

Шишман III, провъзгласил се за български цар уж като потомък на Шишмановци, след Търновското въстание през 1595(6) г.— 290, 304, 305

Шишман Михаил (1325—1330) — български цар — 313

Шишман, Александър (1331—1371) — управител на Измир след падането на Търновското царство (1393), син на Иван Шишман— 289, 294, 295

Шишманов, Ив. Д. (1862—1928) — родом от Свищов. Завършил образованието си във Виена, Женева и Лайпциг. Изтъкнат български учен, литературен историк, професор, министър на народната просвета (1907—1909), оставил голямо литературно наследство — 434

Шишманов, Янко — сродник на цар Иван Шишман — 295, 438, 439

Шопенхауер, Артур (1788—1860) — немски философ, идеалист — 194

«Шутош» — лист за сатира, ред. П. Р. Славейков и Стамат Даскалов, Цариград, 1873—1874. Славейков сам е редактирал вестника от бр. 13 до 37 (последен). — 164,

Юда, искариотски — 162

Юсеин, паша, Видински — 430

Юсиф, поп, от Котел — 214

Юстиниан II (Ринотет) — византийски император от 685 до 695 г., когато бил свален от престола. Хан Тервел му помогнал да вземе отново престола (705—711), но поради деспотическото му управление той бил свален отново — 292

Яворски, Стефан — руски писател от XVI в.
Янаки, Търновчанин — български бунтовник, участвувал във Велчовата завера, убит в Ловеч — 421, 441
Янели, Али паша — вж. Али Паша Яненски
«Яничер и ружа Драгана», народна песен — 367

ПОКАЗАЛЕЦ

на географски и исторически имена

А
Абуда, гр. — 292
Абукир, крепост в Африка — 428
Авликьой, с. Ихтиманско (сега Живково) — 318
Австрия — 31, 197, 392, 442
Австро-Унгария — 209, 306
Агджи хан (Цариград) — 209
Аджар, сега Свежен, Пловдивско — 347, 431
Адил Баба, вж. Жидов гроб
Адрианопол — 212
Азия — 260, 291, 392, 293, 299, 328, 329, 292
Айвали, гр. — 264, 441
Айтошка Дуганджа, с., сега Соколово — 343
Алкалкелан, гр. в Мала Азия — 392
Акарджа (махала в Стара Загора) — 174, 324, 327
Акарнания, област в Гърция — 290, 308
Акер, сега Бели бряг, с., Старозагорско, — 178
Акерман (рум. — Алба), град в Румъния (Бесарабия) — 338
Акчур — 392
Албания — 199, 364, 365
Алъшманлий — 178
Америка — 205, 429
Анан, гр. в Мала Азия — 392
Англия — 191, 429
Ангюре — 391
Анадола — (Мала Азия) — 296
Андрос, о-в в Бяло море. На този остров е имал училище прочутият Кораи (XIX в.), в което са се учили много българи (Чомаков, Добровски, Ил. Макариополски) — 215
Антончова могила — местност близо до гр. Котел — 339, 446
Антиохия (Антакия) — гр. в Сирия, играл голяма роля в първите времена на християнството
Арабаджиево, сега Коларово (Старозагорско) — 178
Арбанаси, с. Търновско — 63, 88, 115, 197, 199, 200, 250, 255, 385, 397, 434
Арбанаси (Разградско) — 394

Арда, река — 387
Арнаутлук, сега Пороище, Разградско — 343
Арнауткьой, местност в Цариград — 158, 212, 215
Артана, р. (Византия) — 292
Аспрания, област в Азия — 292
Атмегдан, площад в Цариград — 222
Ат пазар — предградие на гр. Одрин — 387
Атина — 257
Атонски п-в — 247
Ахалцин, гр. в Мала Азия — 392
Ахъчелеби, планинска област в Южна България (Родопите), по горното течение на р. Арда — 308
Ашикларе, с. Ардинска околия, сега Песнопой — 173

Б

Баба даг, гр. (Добруджа) — 304
БабаЕски — 343, 344
Баба Новак — 307
Бабек, френско католическо училище в Цариград, край Босфора — 418
Бабукчийската чаршия (Търново) — 317
Бабуна, река — 308
Багдат — 395
Бадемлика, местност в Стара Загора — 174, 176, 180
Балаклий — сега Рибино, Кърджалийско — 183
Балкана — 42, 138, 139, 157, 159, 161, 164, 177, 181, 183, 312, 313, 320, 321, 323, 324, 345, 346, 347, 353, 411
Балкана, Сопотския — 181
Балкански полуостров — 40, 299, 303, 309, 329, 366
Балкапан хан — търговски и занаятчийски дом в Цариград — 431
Балат — квартал в Цариград — 241, 242, 255
Банско — 444
Баня, с. — 348
Батак — 41
Бащхамам (Търново) — 316
Беброво, с., Еленско — 333
Безистенът на Али паша в Одрин — 388
Бейска академия «Св. Сава» в Букурещ — 427, 428
Бейолу, квартал в Цариград — 222
Белащица — 277, 278, 279
Белград — 149, 248, 258
Бела черква (Горни Турчета), Павликенско — 296
Белий бряг — 178
Белица — 386
Белчински поток (Търновско) — 285
Бер — вж. Стара Загора
Бер, гр. — 279
Берлин — 261, 262
Берковица — 30, 31, 156, 159, 163
Берово, — 277, 278
Берскетска, могила до Стара Загора — 175
Бесарабия — 338
Бешбунар (Пет кладенеца) местност — 325
Библейско общество в Цариград — 39, 418, 419

Бистрица — 308
Битоля — 27, 387, 432
Благовец, местност до Самоков — 314
Богатовската долина, Търновско — 124
Богомила, с. — 308
Боемията, местност — 279
Болджана — 178
Босна — 290
Ботканлий, Старозагорско — 178
Бояджик, местност в Стара Загора — 193
Браила — 206
Брегалница, р. — 269, 277, 278, 280
Брезник — 159, 348, 349
Бруса, Мала Азия — 291, 418,
Будапеща (Будим) — 148, 151, 200
Будим, вж. Будапеща
Будинарци, с. — 277
Букурещ — 26, 144, 150, 163, 199, 200, 201, 205, 208, 210, 263, 264, 350 421, 427, 433, 434, 435, 437, 441
Булгар махалеси, квартал в Бруса — 291
Булгардаг, планина в Мала Азия — 291
Булгари, възвишение на Малоазиятския бряг — 291
Бургас — 387
България — 25, 27, 133, 149, 165, 186, 188, 189, 190, 208, 209, 214, 254, 290—294, 299, 302, 305—309, 313, 320, 324, 338, 390, 391, 397, 406, 409, 418, 420, 423, 434
Българска екзархия в Цариград — 39, 258, 423
Бюлджана, с. Старозагорско — 178
Буюк Дуванджий, село Старозагорско — 178
Бяла, с. — 11, 12, 13, 14, 16, 162, 333, 385
Бяла Слатина — 308

В

Вакарел, Софийско — 349
Вардар, река — 269, 271, 279, 343
Варна — 38, 164, 173, 293, 304, 355, 356, 387
Варуша, махала в Търново — 78
Везирхан, в Цариград — 244, 431
Велес — 40, 308, 387, 444
Велчовци, колиби — 321
Видин — 31, 156, 163, 215, 289, 290, 306, 307, 326 331, 332, 343, 430, 445
Видинско царство — 289
Виза, гр. — 390
Византия — 391,
Виена — 242, 268, 392, 433, 435, 436, 446
Виза, с., близо до Цариград — 343, 344
Високата порта в Цариград. Учрежденията на Дивана (правителството) в султанска Турция — 210, 211, 220, 247, 261, 262, 429, 430
Вит, река — 156
Витиния, област в Мала Азия между Черно и Мраморно море, близо до гр. Бруса — 292
Витоша, планина — 53, 160

Вишовград, село — 67, 81, 82, 160
Владикова чешма — 385
Влахерна в Цариград — 242
Влахернски порти — 297
Влахия — Западната част на Румъния — 434, 435
Влашко — 199, 201, 205, 211, 262, 286, 290, 299, 304, 305, 307, 368, 349, 350, 427, 428
Влашката махала (Свищов) — 155
Влашица, сега Върбица, Търновско — 173
Воден — 269, 277, 280
Воеводски дол, местност край Враца — 284
Войводайолу, местност в Цариград — 229
Войнеж, колиби — 386
Волга, река — 148
Воняща вода, р. — 386
Вратца (местност около Враца) — 29, 30, 34, 284
Враца — 154, 156, 159, 163, 193, 198 — 203, 259, 283 284, 302, 308, 327
Връбница — 260, 309, 338
Връбчуг, връх — 277, 278
Върбица, с. — вж. Връбница
Въспор, Цариградско устие — 291, 392
Вюрцбург, гр. Германия — 436

Г

Габровица, с. — 348
Габрово — 24, 34, 63, 170, 176, 176 177, 178, 185, 333, 347, 348, 418
Габровски хан (Търново) — 64, 141, 149
Галата, квартал в Цариград — 294, 431
Галата сарай — султански лицей на Перà. Държавно турско училище по западно (френско) подобие. Преподаватели изпратил Наполеон III. Лицеят имал полувоенна строга организация. Преподавало се на френски език. Постъпвали деца от всички националности и вероизповедания в Турция. Учениците българчета «били най-прилежни и се учили най-много». (Revue de deux mondes, 1874) — 221
Галац — 207, 256,
Галищник, с. — 256
Гевгели — 269
Гелибол — 387 392
Герлово, област в сев.-изт. България — 260, 309, 338
Германия — 436
Гигър, река в Мала Азия — 393
Гиран, с. — 173
Голямо Белово, Пазарджишко — 348
Горни Липовник, с. — 269
Горни Турчета, сега Бяла черква, Търновско — 296
Горни чифлик, с. — 277
Горно Арбанаси, Пловдивско — 434
Горня Студена — 184
Гостиварово, с. — 308
Гостиварско — 308
Градец, Сливенско — 345
Граматиково (Айтоско) — 323

Граово, Пернишко — 159
Гръцката патриаршия — 241, 242, 244, 258, 261, 439
Гуменджа, вж. Гюмурджина —
Гуцел, Софийско — 322, 323
Гъбене, Габровско — 183
Гълъбовия хан, Свищов — 155
Гърция — 211, 250, 251, 290, 308, 343, 349, 392, 436, 437
Гьоксу, местност в Цариград — 133
Гьопса (Копсис) — 351
Гюмурджина — 269, 341, 349
Гюнелийската махала — 178
Гюргево — 210
Гюрманската махала, с. Старозагорско — 178
Гючорлий, с. Старозагорско — 178

Д

Даг капия, порта в Диарбекир на път за Цариград — 395
Дамаск — 68
Данкова могила (Котел) — 339, 446
Данчов камък, местност (около Търново) — 318
Данчовка, чешма (Търново) — 310
Дарданелите (Чанак кале) (Хелеспонт) — 292, 392
Даръдере, сега Златоград — 308.
Даскалоливницата в Елена — 438
Дворище, местност (Малешевско) — 278
Дебелец, с. Търновско — 11, 63, 386
Дебели рът, местност между Търново и Трявна — 340
Дебър — 256, 308, 432
Девня, Провадийско — 173
Девненското езеро — 309
Дедеагач — 174
Дедекьой, с. Старозагорско — 178
Демиркапия, пролом — 269
Дервент или Змейово, Старозагорско — 176
Дервентска махала в Търново — 64
Дерлемиш, с. Старозагорско — 178
Дестанбегов чифлик — 279
Джамбазито, сега Калояновец, Старозагорско — 178
Джамията на Султан Баязид — Одрин — 388
Джамията на Султан Мурад в Одрин — 388
Джамията на Селим II в Одрин — 385, 388, 392
Джеджеро, местност — 278
Джумая, с. — 172, 173, 278
Диарбекир, Мала Азия — 393 — 397, 447
Димотика, Гърция — 217, 390
Добромирка, Габровско — 124
Дойран Поленин — 257, 258, 269, 279
Долня махала (квартал в Търново) — 7, 9, 82, 86, 89, 148, 149, 150, 161, 162, 311, 312, 316, 319
Долни Турчета, Омур бей Кьою (Търновско) — 296
Долни чифлик, с. — 277
Донкова могила, около Котел — 446
Дорида (Лидорики) — 290

Досигеро, местност до Костенец — 322
Доспат, с. Девненска околия — 363
Драч — 386, 387
Драчево, с. Скопско — 387
Дрипчево (Демирханлий) до Одрин — 62
Дряново —63, 149, 176, 333, 347
Дряновски хан (Търново) — 10
Дуганджа (Бабаескийска), Турция — 343
Дунав — 31, 32, 33, 135, 197, 210, 211, 212, 268, 304, 305, 306, 343, 367, 391
Дунавски вилает — 308
Дупница, сега Станке Димитрово — 159, 301, 315, 441
Дълга лъка, местност в Търново, 123

Е

Европа — 133, 134, 135, 138, 205, 214, 218, 220, 266, 292, 309, 328, 329, 389, 436
Египет — 212, 428, 429
Едикуле (Цариград) — 349, 432
Едрине — вж. Одрин (Едрене) —
Елван Кьоню — 173
Едрене капия (Цариград) — 38
Елена — 33, 34, 148, 163, 197, 200, 250, 255, 301, 327, 333, 345, 346, 347, 348, 421, 438, 445
Елидже, местност — 269, 279
Елишан, река — 386
Енес, пристанище — 390
Ени Загра, сега Нова Загора — 71
Ени капия — 395
Енекчий, сега Кравино, Старозагорско — 178
Енина, с. (Качидере), Казанлъшко — 364
Енисарай (Одрин) — 388
Епир — 290, 329
Ердекска околия — 292
Ерма, река — 159
Ерусалим — 242
Ески Джумая, сега Търговище — 39, 52, 164, 260
Ески Загра, вж. Стара Загора —
Ени-сарай в Одрин — дворец на древните султани —
Етолия, Гърция — 290, 308,
Етрополе — 347, 367

Ж

Жеравна, Котленско — 263, 321, 345
Жидов гроб, местност в Търново — 317, 318, 444

З

Златица, Софийско — 313
Златич, с. — 315

И

Иванчовата табахана (Стара Загора) — 179
Измет (Стара Никодимия) — 429
Измир, вж. Смирна — 289, 293
Илдъръм — предградие на гр. Одрин, населено от гърци — 388
Ипек (Печ), град в Югославия (Черна гора). В средните векове бил седалище на Сръбската патриаршия

Исара, местност, Търново — 311, 312, 319
Исарлък (почивалово) — 271
Искър, река — 154, 157, 158, 159, 308, 318, 323
Исмаил (Бесарабия) — 304
Италия — 291, 309, 436
Ихтиман — 278, 318, 323
Ихтимански проход — 314
Ичера, Сливенско — 345
Йорчево — 181

К

Кавала, гр. Гърция — 308
Казанлък — 174, 175, 176, 177
Каикът, предградие на Одрин — 388
Кайлери — 308
Каленберг, гр. в Румъния — 268
Кална кория, местност — 123
Калопетровци или Станчево, Силистренско — 282
Калофер — 156, 247, 323, 324, 325, 347, 431, 439
Кара-су (Диарбекир) — 393
Карабунар, сега Грудово, Бургаско — 174, 175
Карабурци, пл. — 289
Караджалар, или Искра, Първомайско — 178
Караджово — 308
Караказан — Гръцката патриаршия в Цариград — 137, 138, 204, 243, 248, 249, 252, 257, 424
Караманово, Русенско — 13
Карея, Гърция — 250
Каримяк, местност в Търново — 122
Карлово — 156, 179, 183, 249, 266
Карманлий, с. Старозагорско — 178
Карнобат — 260
Карпати — 323
Картала, местност в Търново — 317
Касъм баба, хълм близо до Самоков — 318
Кациляне, сега Долни Богров, Софийско — 364
Качидере или Светица, малка река, приток на р. Тъжа — 323
Качица, с. Търновско — 285
Каябаши, местност в Търново — 96, 312, 317, 318
Кеатханата, местност в Цариград — 15, 158
Кедърбегов чифлик — 282
Кесиккая — 312, 317
Кили, с. в Румъния — 338
Килифарево, с. — 11, 25, 26, 57, 63, 72, 89, 149, 161, 162, 333, 348, 385, 420
Кипър (Къброс) — 205
Киришхането, предградие на Одрин — 387
Кир, р. (Диарбекир) — 396
Кичова гора, с. — 241
Клисура — 347, 348, 431
Клокотница — 391
Кованлък или Пчелище, Търновско — 11, 63, 162
Ковчас, с. Търновско — 342
Коджалийски поток — 271
Кожани — 229
Кожух, планина — 269
Козбунар, сега Дълбок извор, Пловдивско — 279
Козница, планина — 294
Конче планина (Конечка) —

Копривщица — 293, 347, 431, 432
Коринтски залив — 290
Корча, Албания — 199
Косанца, планина, Югославия — 294
Костенец — 313, 314, 320, 322, 323, 347, 348
Костур — 271, 432
Котел — 148, 197, 198, 202, 208, 214, 217, 224, 247, 255, 262, 263, 264, 265, 338, 339, 345, 346, 348, 426, 430, 431, 434, 442, 446
Кофалчево, с. Старозагорско — 178
Кочени, — 278
Крайова, Румъния — 210
Кральово, Румъния — 210
Кресна, река — 277
Крим, п-ов, Русия — 260, 338
Криворечка паланка — 442
Кръвнишко бранище — 123
Куза — 171
Кукуш — 257, 258
Кунино, с. Врачанско — 349
Кунов хан (Враца) — 29
Куручешме, гръцка велика народна школа в Цариград. Висше светско гръцко училище, основано в началото на XIX в. на живописно място край Босфора — 215, 223, 251, 430
Кутуджихан в Цариград — 431
Къброс, вж. о-в Кипър
Кадъкьой, сега Ваадиславово — 178
Къздервент, село Старозагорско — 293, 313
Къзисар, местност около Костенец — 313, 316
Къпиново, с. Толбухинско — 63
Кърджалий — 341
Кърклисия — 338, 342, 344
Кърчкьой, с. Старозагорско — 178
Кършлий, с. Старозагорско — 178
Кюрдистан, местност в Мала Азия, по горното течение на реките Тигър и Ефрат — 396
Кюстенджа, Румъния — 313
Кюстендил — 159, 271, 431
Кютая, Мала Азия — 210, 211, 291
Кючуклери, сега Климентиново, Старозагорско — 248, 363
Кючуккьою, местност в Цариград — 432

Л

Ладимирово. с. — 277
Леденик, с. Търновско — 123, 311, 332
Лесново, с. (Щипско) — 444
Летница, Софийско — 319
Литрос (Цариград) — 173
Ловеч — 24, 25, 26, 27, 28, 29, 41, 156, 162; 163, 181, 183, 301, 302, 308, 326, 328, 421, 432
Локрида, древна страна в Гърция — 290
Лом — 31, 159, 163, 199
Лорето, гр. в Италия — 309
Люле Бургас, гр. в европ. Турция — 343, 344
Люлката — местност в Средна гора — 183
Лясковец — 11, 21, 162, 441
Лъкавица, река — 269

М

Мангър, с. — 293
Маджарско (Унгария) — 289, 291
Майнаслий, с. Старозагорско — 178
Македония — 39, 40, 267, 269, 292, 308, 330, 364, 391, 412, 421
Мала Азия — 291, 292
Мала Влахия — 210
Малешево (Малешевията), област — 277, 278
Малешевска планина — 277
Малта — 299
Малък чифлик, с. Търновско — 24, 122, 123
Малта, о-в в Средиземно море между Сицилия и Африка — 299
Манастир Арбанашки — 316
Манастир, Габровски (Соколски) — 170
Манастир Зографски — 62, 257, 442
Манастир Зръдински — 444
Манастир Иверски — 224
Манастир Капиновски, «Св. Никола» — 33, 236
Манастир Косантски — 294
Манастир Лавра, св. Гора — 439
Манастир Лясковски — 397
Марков манастир, Св. Димитрий — 387
Манастир Плаковски — 356, 421
Манастир Преображенски — 62, 64, 141
Манастир «Св. Архангел Михаил», Присовски — 26, 56, 58, 115, 119, 147, 447
Манастир Рилски — 259, 320, 321, 322
Манастир Света гора — 62, 147, 245, 252, 264, 439
Манастир, Света Троица (Търново) — 317
Манастир, Свети Михаил — 484
Манастир, Свети Милан — 484
Манастир, Светопетропавловски — 199
Манастир, Синаитски — 255
Манастир, Трескавец — 294
Манастир Троянски — 26, 156
Манастир, Успение Богородично (Костенец) — 313, 314
Манастир Хилендарски — 62, 224, 245, 250, 439, 442
Манастир Черепишки — 323
Манастир Шиаковски — 292
Манев гроб, местност — 340
Мардин, град в Мала Азия — 395
Марица, р. — 323, 347, 387, 389, 391
Маркианопол, Варненско — 309
Маркова, река, Мала Азия — 387
Марно поле, Търновско — 112, 332
Махмуд паша чершия, в Цариград — 295
Мачево, — 277
Меглен, област — 269, 277, 308, 363
Мегленското бърдо — 278
Мелник — 278
Меришлери, село Старозагорско — 178
Месопотамия, обширна земя в

Древна Азия, днес Ирак — 393
Метох на Охридската патриаршия (Цариград) — 241
Мидия, стара, древна страна в Азия — 292
Миндя, с. Търновско — 63
Митрашинци, с. — 277
Михалбегов мост в Одрин — 295
Михалци, с. Търновско — 17, 67, 80, 82, 90, 296
Мокра, планина в Албания, обгражда от Запад Охридското езеро — 241
Молдавия, област в Румъния — 207, 210, 217, 255, 262, 305, 307, 435
Момина клисура — 313
Морà — вж. Гърция
Москва — 33, 35
Мосхопол, гр. — 199
Мраморно море — 292, 429,
Мурад бей Кйою — вж. Бяла черква
Муратлий, сега Колю Ганчево, Старозагорско — 180
Муратлийска кория — 175
Мусина, с. Търновско — 310
Мъглиш, с. Старозагорско — 324

Н
Наварин (Нео-Кастро), гр. в Гърция (Пелопонес) — 429
Неврокоп — 363
Негрево, с. — 277
Никомидийска област — 292
Никопол — 31, 32, 295, 296, 304, 308
Ниш — 281, 343
Нишава, река — 159
Нова Загора — 345
Нова махала, сега Нови Пазар, Шуменско — 177, 178
Нови Сад — 258
Ново село — 24, 123, 124, 183, 325, 326, 327, 347

О
Обруклий, Старозагорско — 422
Овче поле (Мустафа овасъ), ниско плато — 269
Овчеполие — 282
Огиянец, връх — 277, 278
Огоста, река — 158
Огражден, връх — 277
Ода кале, вж. Оршова
Одеса — 34, 35, 163, 406
Одрин — 35, 41, 62, 57, 138, 164, 165, 183, 291—296, 307, 312, 316, 319, 321, 325, 326, 343, 344, 355, 387—392, 410, 412, 422, 447
Оморани — 208
Опан, Старозагорско — 363,
Ортакьой, квартал в Цариград — 158, 258.
Оряхово — 159, 199, 304, 308
Оряховица — 63, 351, 353, 385
Осман пазар, сега Омуртаг, Търговищко — 260, 338
Османици, Кърджалийско — 180
Осъм, река — 156
Охрид — 241, 257, 307, 444
Охридско езеро — 387

П
Павелско, Смолянско — 269
Павле Кюпрюсю, мост на р. Ергене — 269
Павликяните, с. — 319
Памукчи, Старозагорско — 327
Панагюрище — 248, 347, 432
Пандората — 206
Панега, река — 308
Париж — 205, 206, 428, 434, 436
Патриаршеско училище (Цариград), вж. «Куручешме», Гръцка велика народна школа — 137
Пашакапия, Цариград — 137, 293,
Паяк планина, Гърция — 269
Перà, квартал в Цариград — 432
Персия — 292
Перущица — 41
Песчево, село — 277
Песчевската река — 278
Петербург — 212
Петрич — 279
Пиязар, вж. Стара Загора
Пилаф тепе, с. — 294
Пиперково, с., 13, 14, 16, 24
Пирот — 158, 159, 258, 290
Пишмана, сега Разкаяне, Старозагорско — 178
Пиянец, област — 277
Пиянечко, област — 278
Плаково, с. Търновско — 63, 347
Плачковица, планина —271,279
Плевен — 29, 31, 32, 33, 156, 162, 163, 164, 165, 178, 180, 181, 183, 193, 295, 296 308, 315, 406
Пловдив — 36, 165, 259, 295, 312, 313, 322, 387, 389, 392, 407, 433
Пожарска планина — 269
Полени — вж. Дойран
Поликраище, с. Търновско — 12, 13
Пантос, река в Гърция — 278
Попкьою, с. — 173
Попов мост (Костенец) — 313
Портата — вж. Високата порта — 392, 439, 446
Поти, гр. — 392
Почивалово, с. — 271
Прага — 403
Преслав, с. — 309
Преспа — 241
Призрен, гр. Югославия — 257, 308
Прилеп — 241, 387
Присово, с. Търновско — 63
Провадия (Проват) — 304
Пулин, вж. Дойран
Пушево, с. — 286

Р
Раданье (Щипско) — 159, 280
Радовиш, с. — 277, 278, 279
Радомир — 159
Радуил, с. Софийско — 304
Радхил, с. — 348
Разград — 197, 207, 304, 320, 322
Разлог — 160, 278, 444
Разметаница, с. Станке Димитрово — 315
Раклеш, с. — 281
Ранева махала, с. Старозагорско — 178
Рахово, вж. Оряхово
Ресен — 100, 432

Рила — 259, 269
Рим — 306, 309
Римник — 255
Римска империя — 390
Риндже, река (Костенец) — 322
Рисиманово, с. Старозагорско — 178
Роберт колеж, частен американски колеж в Цариград, основан от Кристофор Р. Роберт, нюйоркски търговец. Колежът бил светско училище, нещо средно между класическа гимназия и университет. Според програмата му в него се давало на учениците възпитание свободно, по-научно от другите християнски училища на Изток. Приемали се ученици от всяка народност и вяра. Директор бил К. Хямлин, преподавали професори от Харвадския у-тет, от у-тите в Кембридж и Хайделберг. В него завършили образованието си Иван Славейков и Пенка Славейкова. Известно време учил и Рачо Славейков — 418
Робово — 277
Родопи — 165, 308, 341, 349, 406, 407
Росица, река — 296
Румелия — така се наричала по време на турското робство България и по-голямата част на европейска Турция — 322, 330, 341
Румъния — 199, 211
Русе (Русчук) — 57, 155, 178, 180, 181, 304, 322, 333, 336, 337, 338, 353, 423, 425, 445
Русия — 28, 31, 34, 35, 68, 190, 197, 201, 211, 212, 213, 223, 257, 259, 262, 266, 305, 309, 349, 392, 422, 423, 429, 441
Русиново, с. — 277
Руското посолство в Цариград — 258
Ряховица, вж. Оряховица

С

Сазлия дере — 321
Самоводене, Търновско — 64, 173,
Самоводски пазар (Търново) — 141
Самоков — 159, 314, 318, 320, 323, 431, 442
Самос, остров в Бяло море, Гърция — 217, 218, 431
Самсун, град на Черно море (Мала Азия) — 289
Света гора — 62, 147, 245, — 252, 264, 439
Светогорски метох в Цариград — 244
Свищов — 16, 17, 21, 26, 97, 141, 142, 149, 150, 155, 157, 161, 163, 181, 197, 199, 200, 246, 304, 385, 420, 438, 439
Сгориград, местност (Врачанско) — 284
Севлиево — 24, 124, 132, 177, 183
Семен, село Старозагорско — 175, 177, 178

Селисфор, извор до Търново — 241, 316
Сер, гр. — 282, 316
Серската гора — 282
Сефер чешмеси, местност край Самоков — 314
Сечената канара (Кесилимишкая) в Търново — 312
Силистра — 207, 210, 304, 421, 425, 429
Систо — 292
Скеченско, област в Родопите — 308
Скопие — 281, 308, 363, 837, 432, 442
Скопо, с. — 344
Скъта, река — 308
Сливен — 138, 165, 262, 263, 326, 342, 343, 345, 349, 354, 392, 412, 429, 431
Сливенски Балкан — 36
Смедерево, гр. Югославия — 261, 262
Смирна (Измир) — Мала Азия — 433
Снежно поле, село — 348
Согля, Прилепско — 308
Солудервент — 314
Солун — 40, 244, 247, 257, 258, 264, 292
Солунската митрополия — 258
Сопот — 26, 156, 347
Софен — вж. София
Софенските конаци — 276
София — 138, 158, 159, 165, 180, 269, 270—273, 276, 292, 295, 302, 315, 316, 320, 323, 327, 364, 394, 401, 402, 406, 423, 426, 432,
Спиково, село — 277
Средна гора — 182, 183, 347, 351, 355, 431
Средня, връх (Плачковица планина) — 279
Стамбул — вж. Цариград
Стара Загора (Ески Загра) — 40, 41, 42, 43, 138, 139, 148, 164, 173—180, 180—184, 271, 310, 312, 313, 321, 324—327, 338, 345, 346, 351, 352, 353—357, 401, 403, 410, 414, 424, 425, 427, 433, 438
Стара планина — 197, 220, 260
Стиляри, местност на о. Хиос — 289
Стоимирово — 277
Странджа планина — 349
Струма, река — 277, 279, 343
Струмешница, река — 279
Струмица, гр. — 278, 279,
Султан махала, село Старозагорско — 178
Султанери, село Кърджалийско — 349
Сууджак, местност в Средна гора — 183
Сърбия — 31, 260, 261, 262, 278, 282, 289, 290, 291, 306, 350

Т

Табашки мост, Търново — 122
Таиров конак (Стара Загора) — 178
Текирдаг, Тракия, град близо до Одрин — 387, 392
Теово, с. — 308
Терапия — 158
Терфилий, село Старозагорско — 178
Тесалия, Гърция — 290
Тетевен — 308, 347

Тетово — 308
Тиквеш — 269, 308, 363
Тимок, река — 290, 302
Тича, река — 339
Токатчийските гробища (Търново) — 112
Тополница, река — 279
Тория, село в Средна гора — 347
Торлашка махала, село Старо розагорско — 178
Тракия — 156, 181, 249, 268, 269, 308, 323, 324, 330, 343, 345, 387, 390, 391
Трансилвания (Седмоградско), област в Румъния — 305
Трапезица (Търново) — 28, 316, 317, 318
Трапезунд, гр. в Азиатска Турция, на южния бряг на Черно море — 217, 259, 296
Тревненски поток — 285
Триполис, Африка — 299
Трошака, местност, Търновско — 123
Троя — 292
Троян — 156, 177, 347
Троянски превал — 323
Тъмбеш — 12
Трън — 157, 159, 348, 349, 432
Трявна — 34, 35, 36, 41, 55, 63, 71, 139, 140, 157, 160, 163—165, 169, 170, 176, 209, 321, 327, 333, 340, 346, 347, 348, 386, 406, 408, 410, 411, 422, 424, 441, 445
Тунджа, река — 353, 387, 388
Турджа, с. Шуменско — 323
Туран, гр. — 387
Тунис, Африка — 299
Турция — 68, 133, 190, 197, 211, 212, 213, 218, 261, 292, 294, 296, 297, 298, 320, 329, 330, 387, 391, 392, 418, 419, 429, 431, 432
Тутракан — 304
Тученица, с. Плевенско — 183
Тъжа, река, приток на Тунджа — 323
Тъмнинско — 140
Търново — 7, 11, 12, 13, 17, 20, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 41, 54, 62, 63, 64, 67, 71, 80, 81, 83, 90, 96, 97, 112, 120, 122, 123, 132—140, 147—149, 153—157, 160, 161—165, 171, 176, 183, 197, 200, 208, 209, 249, 250, 253, 283, 285, 291, 294, 295, 296, 309, 310, 311, 312—323, 332, 334, 336, 337—340, 353, 355, 356, 440, 412, 415, 420, 421, 432, 441, 444, 445, 447
Търновско царство — 289
Тюлбето — вж. черквата «Св. Четиридесет мъченици» (Търново)

У

Улу джамия в Диарбекир — 394
Ункапан — квартал в Цариград — 222, 243, 438
Урум капия — 395
Урумкьою, сега Индже войвода, Бургаско — 343
Училище, Българско — Фенер — 38, 206
Училище Богословско — Халки — 257
Училище «Куручешме», Цариград—вж. «Куручешме»
Училище Пецовото — Търново — 140
Училище «Св. Преображение» — Свищов — 71, 155
Училище «Св. Димитрий» — Стара Загора — 179
Училище «Св. Сава» — Букурещ — 199, 434
Училище Хаджи Стояновото — Севлиево — 24
Учредително събрание 1879 г. Търново — 165, 412

Ф

Фандаклий, село Старозагорско — 178
Фелики етерия (Дружество на приятелите). Първата етерия била организирана през 1795 г. от гръцкия поет Константин Ригас. «Филики етерия» била образувана през 1814 г. в Едеса, с разклонения във всички гръцки градове, в средиземноморските гръцки колонии и в столицата на някои от европейските държави. Тя имала за цел да подготви въоръжено въстание против турската държава и обединявала всички слоеве на гръцкия народ. Начело стояла гръцката буржоазна интелигенция. Ръководството на въстанието взел Александър Ипсиланти. На 6 март 1821 г. той се вдигнал с 800 кавалеристи в Молдавия против турската власт. През юни 1821 г. въстанието било потушено. На 6 март 1821 г. в Мореа се вдигнало повсеместно въстание за национално освобождение на гръцкия народ, което завършило в края на Руско-турската война от 1828 г. с освобождението на гръцкия народ от турско робство — 429, 436
Фенер, квартал в Цариград — 157, 204, 206, 207, 212, 221, 243, 408, 438
Фида бей, сега Маринино, Търновско — 140
Фидов чифлик, сега Велчево, Търновско — 102, 140
Филипопол (Филибе) — вж. Пловдив
Флоч, гр. — 304
Франция — 429, 436
Френкисар (Търново) — 316,
Фтиотида — 290

Х

Хаджималеви колиби — 386
Халки (Принкипо), о-в в Мраморно море — 208, 244, 257, 263
Хамбар (Цариград) — 247, 248, 249
Харманлий — 165, 425
Хасково (Хасколу, Хаскьой, Хаскюю) — 165, 342, 343, 346, 353, 408
Хасколу, Прилепско — 308
Хелеспонт — древното име на Дарданелите — 392
Хемимонт — вж. Тракия
Химитлий, Казанлъшко — 411
Химитлийски проход — Стара планина — 164

Хиос, о-в в Бяло море, Гърция — 433, 441
Хорището — квартал в Търново — 78
Хрътево, с. — 277
Хрътевска река — 277
Хулванчево, село Старозагорско — 178
Хумляне, с. — 277
Хърсево, град — 304

Ц
Царевец (Търново) — 316
Царево, с. — 270
Цариброд, гр. на р. Нишава — 159
Цариград (Константинопол, Стамбул) — 15, 27, 28, 29, 35, 36, 37, 38, 40, 133, 157—160, 163, 164, 173, 174, 199, 202, 205—210, 218—223, 241, 242, 245, 247, 248—265, 271, 283, 291, 292, 294, 295—297, 302, 319, 321, 329, 330, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 349, 351, 355, 365, 367, 368, 386—396, 407, 410, 411, 412, 418, 423, 426, 428—432, 433, 434, 435, 438
Царско падало — Търново — 314
Церова курия (Кадиев чифлик) — 11, 33, 63, 162
Цетина — 363
Цибра, река — 31

Ч
Чаиркьою, с. — 173
Чапчийски конак — дворец в квартала Фенер, който Стефан Богориди подарява за българска черква — 212
Чарлия, планински връх — 277
Чаталджа, с. в Европ. Турция — 165
Черква «Св. Архангел» — Цариград — 241, 242
Черква «Св. Богородица» (Ст. Загора) — 174
Черква «Св. Богородица» (Търново) — 64, 317
Черква «Св. Безсребърници» (Диарбекир) — 397
Черква «Възнесение» (Враца) — 29
Черква «Св. Димитър» (Търново) — 149, 317
Черква «Св. Димитрий» (Стара Загора) — 325
Черква «Св. Иван Предтеча» (Балт) — 255
Черква «Св. Кирил и Методий» (Търново) — 78
Черква «Св. Костадин» (Търново) — 73, 102, 310
Черква «Св. Никола» (Търново) — 73, 102
Черква «Св. Никола» (Стара Загора) — 179, 326
Черква «Св. Никола» (Галац) — 256
Черква «Св. Петка» (Търново) — 318, 319
Черква «Св. Петър и Павел» (Търново) — 238

Черква «Св. София» (Цариград) — 388
Черква «Св. Спас» (Търново) — 161, 310,
Черква «Св. Троица» (Стара Загора) — 180
Черква «Успение Богородично» (Болярската), Търново — 316
Черква «Св. Четиридесет мъченици» (Търново) — построена в 1230 г. от Цар Иван Асен II. След завладяването на България от турците превърната в джамия. До южната и северната страна на черквата имало гробници, вероятно на български царе — 294, 312
Черква, българска — Фенер (Цариград) — 38, 432
Ченгенскале, с. — 277
Черна гора, с. в Чирпанска околия — 174
Черната джамия, София — 191, 295, 426
Черно море — 292, 343, 344
Чипровци, с. — 307, 309
Чипровско воеводство — 308
Чирпан — 293, 345, 432
Чолак, връх — 277
Чолакова махала, с. Търновско — 123, 285, 386
Чюнговец, възвишение — 277

Ш
Шейново — 164, 411
Шеремет, с. — 178
Шимшевово, с. Търновско — 24, 123
Шипка, с. — 176, 177, 178, 181, 313, 364
Шишманец, връх — 313
Шишмановска махала, Кюстенец — 313, 323,
Шумен — 73, 180, 260, 304, 309, 323, 385, 415,

Щ
Щип, гр. — 269, 271, 272, 278, 281, 282, 444

Ю
Юнускьою, с. — 173
Юскюдар, квартал в Цариград — 291
Юрчий, село Старозагорско — 178

Я
Якоруда, Разложко — 160, 416
Ямбол — 345
Яна, с. — 344
Янина — 433
Янинско, с. — 329
Янтра, река — 123, 285, 294, 311, 317, 318, 386
Яш, гр. Румъния — 207, 436

РЕЧНИК

А

авлия — диал. (гр.) Двор
адет — нар.-разг. (тур.) Обичай, навик
аджаип — тур. Чуден,странен; чудно, странно
аджамия — нар.-разг. (тур.) Неопитен
аз, земля, ер — Названия на старобългарските букви, А, З, Ъ
азмак — диал. (тур.) Мочурище, тресавище, заблатено място
айлък, айляк — диал. (тур.) Незает, свободен от работа; свобода, независимост
акатист — църк. (гр.) Вид богослужебна песен, при която богомолците стоят прави
аксиосвам — остар., книж. (гр.) Удостоявам
акънджия, акинджия — остар. (тур.) Наемен разбойник, нападател, грабител
аладжан — диал. (тур.) От домашно памучно платно
а ла руса — остар. (от фр. чрез гр.) По руски
алилодидактико — остар. (гр.) Взаимоучително училище
алим — тур. Учен, просветен
алтън варак — остар. (тур.) Тънки златни листчета за украса
алчия — диал. (тур. Гипс, варовик
алфабетически ред — остар. (от гр.) Азбучен ред
алъщисам, алащисам — нар.-разг. (тур.) Свикна, привикна, навикна
анатардисвам — диал. (тур.) Насърчавам, окуражавам
аравона — диал. (тур.) Предплата
аралък — диал. (тур.) Пролука, процеп, междина
аргас, аргаса — диал (тур.) Обработка, щавене на кожи; щавени кожи
арендовам — книж. Давам под аренда
аркадаш — остар. (тур.) Другар

армея — диал. (гр.) Кисело зеле
армейца — диал. (гр.) Зелев сок, пресол
арниша, арнишам — диал. (гр.) Спирам, престава
артърдисам, артърдосам — диал. (тур.) Спестя, икономисам
аршин — остар., нар. (тур.) Мярка за дължина
астардисам — диал. (тур.) Правя всичко възможно да обесят някого
аслъ — разг. (тур.) Точно, наистина
ахкями адлие —тур. със значение: Министерство на правосъдието
ахпапин — диал. (тур.) Другар, приятел
аянин, аенин — истор. (тур.) Турски областен управител

Б

баба — нар. Самоука акушерка
баба хакъ — истор. (тур.) Пари, плащани на родителите на невестата при женитба от страна на жениха
бабе — диал. Съд за ракия, павурче
бабка — остар. Стара дребна монета
бабукчия — диал. (тур.) Подмазвач, лицемер
бадехаваджия — разг. (тур.) Който се стреми да придобие всичко даром, без да плаща; авантаджия
бадехава — разг. (тур.) Напразно; даром, безплатно
бадъм, бадум — диал. (тур.) Бъчва
байро — диал. Голяма каца
бало — остар., нар. Дебел вълнен плат
барбети — остар. (итал.) Бакенбарди
баро-баджо — остар. (циган.) Конте, издокаран
басканлък — остар. (тур.) Нападение
батакчия — разг. (тур.) Нечестен; който не връща заеми или не заплаща за закупена стока
баш арасъ — тур. Неуспешен, несполучлив; несполука
башардисам — диал. (от тур.) Издигам се, ставам баш; успявам
башка — диал. (тур.) Отделно
беглербег — истор. (тур.) Турски бей, който събира данъка за овцете и добитъка
бедел — тур. Откуп от военна служба
беджердисам се — диал. (тур.) Наредя се, устроя се
безбелли — разг. (тур.) Изглежда, вероятно
беззазорно — остар. Лесно, не трудно
безстрашлив — диал. Безстрашен, смел
беки — диал. (тур.) Нима, дано
бекрия — остар. (тур.) Пияница
берат — остар. (тур.) Султански указ или грамота
бера (се) — диал. Събирам (се)

бешлик — остар. (тур.) Турска монета от 5 гроша
блистателно — книж. (рус.) Блестящо
билерин — диал. Билкар
бина — разг. (тур.) Сграда, постройка
бир текмейле — тур. Изведнъж, с един удар
битва — арх. Битка
битност — остар. Пребиваване, битуване
боаз — диал. (тур.) Проход, планинска теснина
боерин — остар. (рум. от бълг.) Знатен човек, болярин
бой — нар. Ръст
бомон — остар. (фр.) Висше общество
бордел — диал. Бордей, къща в земята, землянка, изба
боща — диал. (тур.) Безсмислен; разведен, парясан
бродеж — рядко, остар. Брожение, оживление, кипеж
букаги, букаи — остар. (тур.) Окови
буляк, булек — диал. Младоженец
буна — нар., остар. Бунт, въстание, смут, размирица
буюрун — тур. Заповядай
бюлюкбашия — тур. Главатар на рота в турската войска

В

ваджия — диал. (тур.) Проклетник, неприятен
вакъф — остар. (тур.) Недвижим имот, подарен на джамия (и църква) с благотворителни цели
валиде султан — тур. Майката на султана, султанска майка
валлаха — тур. За бога, бога ми
вандак, фандък — диал. (тур.) Валмо от памук или вълна; кичур коса
вапор — остар. (ит.) Параход
векил, векилин — тур. Пълномощник, доверено лице; поръчител
велемощен — старинно. Много силен и властен
верем — остар. (тур.) Тежка болест, туберкулоза
взгляд — остар. (рус.) Възглед
виноберма — диалг Гроздобер
виспренно — рус. Високо, възвишено
више — диал. Повече
владане — диал. Властвуване, владеене
возилница — диал. Голяма бъчва за вино
войтия — остар. (гр.) Данък владищина (плащан на владиката)
волт — остар. (фр.-ит.) Завъртане, обръщане
вор — рус. Крадец, разбойник
вощеница — диал. Восъчна свещ

вреден — диал. Способен, полезен
в роде — рус. От рода на
връст — диал. Възраст
вседомовно — остар. Семейно, с цялото семейство
встъпя се — остар. Застъпя се, защитя
вуйка — диал. Вуйчо
вула — остар. (гр.) Писмено разрешение за църковен брак
въверен — остар. Поверен
въдол — диал. Дол, падина, ниско място
възблегнат — диал. Облегнат, облегнал се
въздернат — диал. Вирнат, запретнат
възема се — остар. Изкача се, възкача се
възпрящавам — остар. Възпирам, забранявам
въркат — диал, Хвъркат

Г

гавазин — остар. (тур.) Въоръжен пазач при високопоставено лице, легация и др.
гаванчест — диал. Кръгъл, объл, широк
гадя — диал. Ругая, коря, мъмря
гаждение — диал., остар. Ругаене, порицание
галатен — диал. Мръсен, гнусен
гале, галя — диал. Бивол, биволче
гали, гал — фр. Вид плавателен съд с гребла и платна
гирджик — диал., остар. (тур.) Красив, хубав, елегантен
гириз — диал. (тур.) Отходен канал
глъбокомислен — Дълбокомислен
говея — остар., църк. Постя
граматик — остар. Грамотен, учител
гръста — диал. Много пиян
гьозтердисам — диал. (тур.) Карам някого да бди, да се грижи за нещо
гьорендисам се — диал. (тур.) Закачам се, перча се
гъжва, гъжева — диал. Чалма
гъргорица — диал. Гургулица, гълъбица
гюмрук — остар. (тур.) Мито

Д

давия — остар. (тур.) Съдебно дело, съд. процес
даврандисам се — остар., диал. (тур.) Съвзема се, оздравея
дадандисам се — диал. (тер.) Привикна, навикна, свикна
даждие — истор. (тур.) Данък, налог

дамла — нар., остар. Сърдечен удар, апоплексия
дармадан — диал. (тур.) Разтурено, разнебитено, съсипано
даяндисвам — диал. (тур.) Издържам, трая
делибашия — диал. 1. Луда глава 2. Нередовен турски войник, насилник
делякам се — диал. Карам се, препирам се
демикатонен — диал. (тур.) От тънък памучен плат
дервент — диал. (тур.) Клисура, устие, боаз
дестекувам — остар. Облагам с данък десятък
деятност — остар. Дейност
джадажия — диал. (тур.) Вампир, таласъм
джанабетин — разг. (тур.) Проклет, зъл, опак
джанъм — разг. (тур.) Душо моя (употребява се в диалог)
джахт — диал. (тур.) Усилие, усърдие, старание, труд.
джендем — разг. (тур.) Ад, пъкло
дженият — диал. (тур.) Рай
дженк — разг. (тур.) Война, бой, сражение, битка
джумбуш — разг. (тур.) Веселба, развлечение, веселие
джукест — диал. С дебели устни, бърнест
джумхур — остар., диал. (тур.) Народ, навалица
диванхана — диал. (тур.) Хол, широк коридор, трем
дивит — остар. (тур.) Бронзова кутия с писалки (пера) за носене в пояса
дикис — диал. (тур.) Покъщнина
дип — разг. (тур.) Твърде, много, съвсем
дипсиз — диал. (тур.) Бездънен
довзема се — диал. Осъзнавам, съзнавам, научавам се
дойде ми дохак — нар. Справям се с някого или с нещо, вкарвам в ред, давам заслуженото
докле — нар. Докато
докончание — остар. Довършване
домогател — остар., книж. Домогващ се, кандидат
драгастя — диал. Измолвам, изчоплям, ощетявам
дряхъл — книж., остар. Стар, грохнал, немощен
духло — диал. 1. Вятър 2. Смахнат, изветрял човек
дюген — диал. (тур.) Дюкян, магазин, продавница; работилница
дяк, архидяк — Дякон, архидякон

Е

евтаксия — гр. Послушник; грижещ се за реда и дисциплината надзирател, пазач
едирдисвам — диал. (тур.) Прахосвам, изразходвам, не икономисвам
ексапсалмо, сапсало — диал. (гр.) Псалм

ексар — Екзарх, пълномощник на патриарха
ексик — разг. (тур.) По-малко от теглото, недостатъчно
елбете — диал. (тур.) То се знае, несъмнено, разбира се
еликонов — остар. (по гр. образ.) Слънчев, възвишен,
елинико — остар. (гр.) Гръцки език; гръцко училище
елхама — тур. Книга с песни
елхамсупарис — тур. Буквар, песенник
емек — тур. Труд, работа; грижа
емирнаме — остар. (тур.) Писмена заповед, указ
енселедисам — диал. (тур.) Хващам, сграбчвам
епистолия — остар. (гр.) Стар ръкописен паметник, ръкопис
еснафдаш — остар. (тур.) От един и същи еснаф (занаят)
етищисвам — диал. (тур.) Бутам, блъскам
ефендим — остар. Господин, господар
ехали — тур. 1. Опитен, вещ, запознат, способен 2. Който притежава

Ж

жег, жиг — диал. 1. Жега, пек 2. Жал, скръб, мъка
жид — остар., книж. Евреин

З

забаша, забъша — диал. Укрия, скрия, потуля
задам, задавам — диал. Проклинам, причинявам (докарвам) зло; правя някому магия
задужбина — диал. Нещо, което служи за общо добро, за общо ползуване — като чешма, мост, манастир и пр.
азорно — диал. Позорно, срамно
зазъбица — нар. Желание, копнеж, примамка, силен апетит за нещо
зажиточен — рус. Заможен, състоятелен
закавръчен — диал. (от тур.) Кадрав
закача да — диал. Започна да
залелецам — диал. Заплача, завайкам се
залъм — диал. (тур.) Несправедлив, жесток; разбойник
замечание — рус. Забележка
замински — диал. Змийски
замисловат — диал. Смислен, осмислен
зандан — разг. (тур.) Затвор
занегря се — диал. Загрижа се
запредварено — диал. Изпреварено; изненадващо
запретя, запретявам — остар. Забраня, забранявам
зарар — диал. (тур.) Загуба, вреда, щета, беля
затека — диал. Заваря, сваря

затейливост — остар. (от рус.) Хрумване
зачеклица — диал. Заядлив, закачлив
зачинщик — рус. Подбудител, главатар, инициатор
зевклендисвам се — диал. Правя смешки
земя мадиамска — (по гр. образец) Оскубана земя
зияфет — остар. (тур.) Пир, гощавка, веселба
зът — диал. (тур.) Противоречие, конфликт

И

ибрет — диал. (тур.) Назидание, пример
избабя — нар. Помагам за израждане, акуширам,бабувам
избадам, избода — диал. Употребява се за ученик, който започва да учи да шие и изобщо да учи
избидисам, избедисам — 1. Придумвам някого да се съгласи за нещо 2. Клеветя, ковладя
извет — остар. Причина, предлог, повод
изгнездя — диал. Изместя, изгоня
издайство — остар. Предателство, издайничество
издънтя — диал., прен. Удрям, развалям
издявам — остар. Издевателствувам
изитич — диал. (тур.) прен.: Негово достойнство, уважаеми
излечка — диал. Тихо, леко
измирно — диал. (гр.) Тамян, смирна
изнезапици — диал. Внезапно, изневиделица
изримъкна — диал. Да ударя с тояга, фрасна
икрам — диал. (тур.) Почит
илач — разг. (тур.) Лекарство, лек, цяр
илля — тур.: О, боже мой
имарет — остар. (тур.) Благотворителна сграда за пътници и бедни
имансъз — тур. Безбожник
имдат — тур. Помощ
ираде, ирадие — остар. (тур.) Султански указ, заповед
ирмилик — остар. (тур.) Турска монета от 20 пари; двайсетак
исар, хисар — остар. (тур.) Крепост, укрепление
истинтакчия — остар. (тур.) Следовател
ист — диал. Също
итлик — диал. (тур.) 1. Прахосничество. 2. Нахалство, бабаитлък
истия — диал. (тур.) Пладне
ихтибар — диал. (тур.) Добро име, почит
ихтир, ихчир — диал. (тур.) Клевета, беда
ишарет — остар., разг. (тур.) Знак, белег
ишел — диал. Отишъл
ищиха — диал. (тур.) Слава, известност, почит

Й

йолдаш, йолдашим — тур. Другар по служба при яничарите

К

кааза — остар. (тур.) Околия
кабадания — диал. (тур.) 1. Смелчага, юнак 2. Нахалник 3. Тук със значение: най-първият, най-изтъкнатият
кабакчия — остар. (тур.) Някогашен селски бирник
кабахат — нар., остар. (тур.) Вина, провинение
кабил, кабил съм — диал. (тур.) Съгласен съм
кабуля — диал. (тур.) Скланям, приемам, искам
кадия — остар. (тур.) Съдия
казаскер — остар. (тур.) Върховен съдия
казнен — остар., книж. Осъден, наказан, убит
каик — диал. (тур.) Лодка
каил, ставам каил — нар. разг. (тур.) Съгласявам се, съгласен съм
калабалък — разг. (тур.) Множество, тълпа
кале — остар. (тур.) Укрепление, крепост, укрепен град
калец — нар., остар. (итал.-гр.) Дълъг чорап без ходило
калеш, калешест — диал, (гр.) Черноок
калцун — диал. (итал.-гр.) 1. Дълъг вълнен чорап 2. Висока обувка от аба
кан-акчеси — тур., остар. Пари, които се давали на наследниците на убит от страна на убиеца
кандърмалък — диал. (тур.) Убеждаване
канеркам — рядко (гр.) Пригласям с тих глас, монотонно
капия — остар. (тур.) Порта, врата
капризиозен — остар., книж. (итал.) Капризен
капуджибашия — тур. Началник на военен пост (охрана) при входа (портата) на града
капуйолдашин — тур. Колега, който служи заедно
капу-кехая — остар. (тур.) Представител на Екзархията при Високата порта
капуландисам се — диал. (тур.) Настаня се на работа в някой богат, заможен дом
капъсъзин — тур. Прислужник без работа
карабаш — тур. Калугер, монах; Прен: незадомен, неженен
каракалпаклия — диал. (тур.) Чернокапец, калугер, поп
караконджо — нар. (тур.) Зъл нощен дух (като вампир, таласъм)
карламадан — диал. (тур.) Слепешката, несъзнателно, както се случи

касаба — остар. (тур.) Град
каскандисвам — диал. (тур.) Завиждам, ревнувам; намирам кусури
катизма — църк. слав. (гр.) Отдел от богослужебния псалтир, при четенето на който е позволено да се седи в храма
катехизис, катихизис — ц. слав. (гр.) Кратко изложение на християнското вероучение
кахпия — диал. (тур.) Развратен, коварен, лукав
кахраман — диал. (тур.) Герой, смелчага, юнак
качардисам — диал. (тур.) Давам възможност на някого да избяга; изпускам
каямет — диал. (тур.) Облага
келепир — разг. (тур.) Изгода, печалба
кефил — остар. (тур.) Поръчител
кешиш — диал. (тур.) Калугер, поп.
кешишбозмасъ — тур., ирон.: Негоден калугер
кибар — диал. (тур.) Горд, важен.
кибарлък — диал. (тур.) 1. Благородство 2. Гордост, надменност
кимен — диал. Сърдит, който иска да отмъщава
кирия — нар. разг. (тур.) 1. Наем за жилище 2. Заплащане за превоз на стока
китап — диал. (тур.) Книга; документ
клендзувам се — диал. Подигравам се, шегувам се
клечник — диал. Дървена закачалка; дървена пейка
кликам — диал. Викам, назовавам, зова
клюхна — диал. Отпадна, изнемогна, падна
кодик — книж. (гр.) Летописна книга
коджемкити, коджамити — диал. (тур.) Доста голям
кокошинци — диал. Кокоши бълхи
колаъзин — диал. (от тур.) Пазач, стража, охрана
колеблем — диал. Крехък, колеблив
колник — диал. Тесен коларски път, коловоз
коловодец — диал. Хороводец
комитат — остар. Област, воеводство, командуване
костур — остар., нар. Нож с кокалена дръжка
котниен — остар. (фр.) Памучен
креатура — книж. остар. (фр.-итал.) Рожба, създание
крикун — Писклив, кряскащ, крескало
куноописец — диал. Иконописец
куфар — нар. (гр.) Катинар, катанец
куюмджия — остар. (тур.) Златар
кьошк — диал. (тур.) Лятна къща, вила, кьошк
къздарджия — диал. (тур.) Със знач.: Копач, гравьор
кърмакиня — диал. Кърмачка

кът, кът е — нар. разг. (тур.) Не се намира в достатъчно количество, рядко, рядкост
кюсерлак — диал. Кьосе
кюлхане — разг. остар. (тур.) Подлец, негодник
кюлханджия — диал. (тур.) Огняр в баня
кючук — диал. (тур.) Малък, нисък
кярлия — разг. (тур.) Доходен, изгоден

Л

лагъм — остар. (тур.) Подземен прокоп, проход
ланкастерска метода — Взаимоучителен метод
лапчини, лапчуни — остар. Обувки от аба или от мека кожа
лафазан — диал. (тур.) Бърборко, дърдорко, самохвалко
лепири — диал. Суеверие, таласъм
лепост — диал. Хубост, красота
лесист — остар. Горист
лехат — диал. Бавен, ленив, отпуснат
лиман — гр. Пристанище
лоб — старинно: Чело
льохман — диал. (от нем.) Отпуснат и възглупав човек
лъстив — остар. Прелъстителен
людцак — диал. Хорски, чужд, людски

М

мазило — диал., профес. 1. Мас, мазило 2. Съд за мазилото 3. Чиракът, който работи с мазилото
маймунларъндан — тур. Маймуни; прен.: Грозни хора, непостоянни хора
максус — нар. разг. (тур.) Нарочно
малджия — остар. (тур.) Иманяр
малджилък — Иманярство
манийник — диал. Съд за сажди и пепел
мания — диал. Прах от въглища, сажди, пепел
мараза — диал. (тур.) Разпра, свада
маханджия — разг. (тур.) Човек, който на всичко намира махна, кусури
мегдан, мейдан — нар. (тур.) Дуел, двубой
меджия — диал. (тур.) Безплатна трудова помощ, ангария
меймарин — тур. Назначен, упълномощен
меймурин — тур. Настоятел, наставник
(от) меки пъне — диал. (От) ранна възраст
мемлекет — диал. (тур.) Родина, роден край

мена — нар. Размяна на дарове между годениците при годеж; годеж
мерак — разг. (тур.) Желание, намерение, цел
минц — остар. (нем.) Стара австрийска монета
миск — диал. (тур.) Ароматно вещество; мускус
митарствен чиновник — остар. Бирник или митничар
митириз — диал. (тур.) 1. Окоп 2. Бойница 3. Засада
млин — диал. Баница
моска, муска — разг. (тур.) Сгъната книжка с молитви и заклинания; носи се до тялото като талисман
мунасип — разг. (тур.) 1. Удобен, подходящ 2. Удобно
мусаф — тур. Корана
мускорив — диал. Мръсен, омърлен
мухасил — тур. Чиновник, счетоводител
мушия — нар. (рум.) Имение, чифлик
мущра — диал. (тур.) 1. Занаятчийски чук 2. Удар с юмрук, с чук
мъна — диал. Хайде да ме няма; уф да ме няма
мъстовина, маджун — диал. Сладко вино, гроздов сок
мюдюрин — остар. (тур.) Управител на малък град
мюлк — диал. (тур.) Недвижим имот
мютевелия — тур. Управител на мохамедански вакъфски имот
мющерия — разг. (тур.) Клиент, купувач

Н

набури ми се — диал. Развълнувам се силно
навезвам се — диал. Качвам се на параход, лодка
навет — книж., остар. Лъжливо обвинение
навременя, навременявам — диал. Наближава ми времето (да родя, да умра и под.)
на вето — диал. На старо
наднаждам — диал. Добавям от себе си, измислям, преувеличавам
нажива — книж., остар. Лека печалба
наздраво — разг. Сигурно, точно
назидатен — остар. Назидателен
налягам — диал. Наблягам, поддържам
нам как — диал. Не зная как
наръквица — диал. Ръкавица
насоря — диал. Съборя, разваля, блъсна да падне
наспроти — диал. Според, срещу
настокласам — диал. Подлъжа, карам някого да извърши нещо; насаждам някого
натлъчавам — остар. Въздействувам върху някого, настоявам да извърши нещо

натлъчавание — въздействие, натиск
наустница — остар. Църковна книга, часослов, която се изучавала от учениците наизуст
наущение — остар., книж. Подучване, подстрекаване, внушение
нафиле — диал. (тур.) Напразно, безполезно, на вятъра
начитан — диал. Начетен, просветен, много чел
начитаност — начетеност
нахия — остар. (тур.) Област, община
невер, нефер — тур. Войник, редник, боец
невем, невям — диал. Като че ли, може би, сякаш
нелъжен — нар. Достоверен
непреложно — остар., книж. Непреходно
несбивчив — диал. Несбъднат
ниет — диал. (тур.) Намерение
никях — остар. (тур.) Женитба, брак
них — диал. Тях
нишан — нар. (тур.) Белег, знак; цел, прицел
нофуз — остар. (тур.) Влиятелен, авторитетен човек

О

обвража — диал. Омагьосам, очаровам
обезустя, обезустявам — остар. Принуждавам да млъкне; затварям някому устата
оболщаемая — книж. (рус.) Прелестна
обрис — книж., остар. Обрисуване, картина, образ
обстояние — книж., остар. Обстоятелство
обурьосник — диал. Който се хвърля веднага в борба и побеждава, надвива
обхождам се — диал. Отнасям се, държа се
обхождане — диал. Поведение, държане
овардалък, увардалък — диал. Прахосничество, разсипничество
огатан — диал. Нагизден
одре — диал. Одърче
одължа — диал. Давам в услуга; задължавам някого
окидан — диал. Вероятно: окаден, опушен, мръсен
окица — диал. Съд за ракия
оклопник — остар. Войник, облечен в ризница
оклоцан — диал. Очукан, нащърбен
оморголевен — диал. Омърлян
омут — диал. (тур.) Надежда, упование
особен — диал. Отделен, самостоятелен
осун — диал. (тур.) Ако ще би, макар
остървение — остар. Настървеност

отаждам — диал. Отивам
отвага — книж., остар. (рус.) Смелост
отвадя, отваждам — диал. Отклоня, отклонявам; отивам
отвещавам — остар. Отговарям
относително — остар. Относно, което се отнася до
отнюд — старинно: Никак, ни най-малко
отпръжлил — диал. Избягал, «отпрал»
отрешен — книж. остар. Лишен, отказал се
отстаивал — рус. Отстоявал
отсочеч — диал. Изпъкнал, увиснал (за корем)
отсутра — диал. Сутринта, тази сутрин
отталкивающе — остар. (рус.) Отблъскващо
отъмна — диал. Отнема, освобождя, изтръгна

П

палисад — рус. Ограда от колове; тараба
панакида — остар. (гр.) Намазана с восък дъсчица, на която децата са се учили да пишат
пандурин — остар. (гр.) Стражар християнин по време на турското робство
папазези — тур. Попова мъка
папцим — диал. Котел
паралия — диал. Ниска кръгла маса за хранене и пиене
парамия — остар. (гр.) Четиво от Стария завет
пастрок — диал. Не същи баща, втори баща
патаксам — диал. (гр.) Уморя се, успокоя се, мирясам
патер агие — остар. (гр.) Свети отче
патими — диал. (гр.) Патило, тегло, страдание, беда
патрика — нар., остар. (гр.) Патриарх
паха — диал., остар. (тур.) Цена, стойност
педей — диал. (гр.) Нива, равно място
пеливра, полив — проф.: Оловен окис, от който се прави глеч
пенджер — диал. (тур.) Прозорец
пестил, пестилец — диал. (тур.) Сушени варени сливи
петляно време — нар. Зори
пешки — диал. Пешком, пеша
пинаки — гр. Указател, знак
питакион — Позволителен, разрешителен билет (обяснено от Славейков)
плаватък — диал. Наноси, съчки, клечки, плаващи по реката
плата — диал. Заплата, заплащане
плах — диал. Уплаха, страх
повечерка — остар. Вечерна молитва

подбадане — диал. Подбуждане, насъскване, влияние
подвоя се — диал. Двоумя се, раздвоявам се
подгигилям се — диал. Подигравам се, подсмивам се
подирешен — диал. Последен
подскрижеч — диал. Наежен, настръхнал, неспокоен
под спудом — рус. Забравен, скрит, турен под миндера
подструвам — диал. Подтиквам, подстрекавам
подсърдеч — диал. Разсърден, засегнат, обиден
поединък — остар., книж. Единоборство, дуел
пожирающ — рус. Поглъщащ
поклоня, покланям — остар. Завещавам, подарявам
полани — нар. По-миналата година
полезвам — диал. Навлизам, влизам, отивам (влизам пръв)
поливка — диал. 1. Пиене на вино, черпня 2. Обредно поливане с вода за здраве
полицмейстер — остар. (нем.-рус.) Полицейски началник
половяк — диал. Съд, котел, който събира половин ведро
положа, полагам — Предположа, предполагам, приемам, смятам
понагрозя — диал. Понамразя
пора — нар., остар. Възраст
поробощен — книж., остар. Поробен
породица — диал. Род, родословие, семейство
посебен — диал. Личен, специален, особен, отделен
посклоня се — диал. Покая се, предам се, скланям
потегля си — диал. Изпатя си, мъча се
потребица — остар. Вещ, потреба; нужда
потръсък — остар., рядко. Тресавище, заблатено място, мочурище
похарие — остар., диал. Поквара, развала
почка, взема му почката — диал. Открия дирите някому
пранга — остар. (ит.-тур.) Верига, окова, затвор
предлежки, предлежи — остар., книж. Предстои
предстоя, предстоявам — остар. Поръчителствувам
прекоросвам — нар. Наричам, назовавам с прякора
премъндоля — диал. Заключа, затисна
претърханя — диал. Преминавам, претърсвам
преши/мазгал/ — диал. (тур.) Бойница
приговор — книж., остар. (рус.) Присъда
пристоявам — диал. Грижа се, настоявам, помагам
пристъп — диал. Достъп
прихот — остар., книж. Прищявка, каприз
причащение — остар., ц. сл. Причастие, причастяване
пробавям — Пребивавам, прекарвам времето
проболерея — остар. Замогна се, забогатея

проводник — диал. Водач, съпровождач
провревя — диал. Проговоря
проделка — остар., книж. (рус.) 1. Сделка, афера 2. Дяволия, шмекерия
проестос — гр. Първенец в село, град
просборя — диал. Проговоря
прозелит — гр. Новобранец, новоприет
промесил — диал. Прошарен, който има и бели косми
промка — нар. Тясно място за преминаване през ограда (за промъкване), прелез
протонотарий — остар. (гр.-лат.) Титла на придворен болярин
протопсалт — остар. (гр.) Главен псалт
протоскал — остар. (от гр.) Помощник учител
прошенописец — остар. Просбописец, ходатай
псалтикия — ц. сл. (гр.) Книга с църковни песни и ноти
псалтир — ц. сл. (гр.) Книга на псалмите (от Библията)
пуканка — диал. Кожен калпак
пул — диал. (тур.) Пара, монета с малка стойност
пусат — диал. (тур.) Оръжие
пусула — остар. (ит.-ту) Далекоглед
пушия — диал. (тур.) Копринена кърпа
пъздер — диал. Кълчища, клечки; боклук
пъзня — диал. Прядня
пърг — диал. Пъргавина, сила
пърцоняк — диал. Прудльо
пършив — диал. Крастав, келяв
пюшкюнец — диал. (тур.) Миндер

Р

раздосадуван — Отегчен от досада, ядосан
раздражен — диал. Раздразнен
разиждане — диал. Ра отиване
разишел се — диал. Р зминал се
разкръсти пътя — диал. Кръстопът, раздвояване
разлагат, разложен — диал. Равен, плосък
разкиркетен — диал. Разкривен, разнебитен
разковне — диал. Разк вниче
разкола — диал. 1. Кръстопът 2. Разпрег на воловете от колата
разпус — остар. Отпуск, ваканция, почивка
разседлица — диал. Неоседлан кон
ратен — арх. Боен, военен
ратолюбив — арх. Войнствен
рвение — книж., остар. Стремеж, залягане над нещо

ревне ми се — диал. Нрави ми се, харесва ми се, желая, ще ми се
реджел — тур. 1. Способен 2. Мъж, човек
резня — диал. Клане, битка
резон — книж. (фр.) Основание, довод, право
рубе, рубие — остар. (тур.) Малка жълтица
рупалански — диал. Родопски
рупаланец — диал. Родопчанин
рухани — тур. Духовен
ръдая — диал. Ридая
ръз, ръза — остар. (тур.) Чест, честност, почтеност
ръкам — остар. (тур.) Смятане, броене

С

саде — диал. (тур.) Цял, изцяло, напълно
сакалдисам се — диал. (тур.) Притесня се
саксаи (вер сакман) — тур. Охрана, телохранител
салт — диал. (тур.) Само
салтанат — разг. (тур.) Разкош, великолепие, тържественост
самоволец — остар. Доброволец
сахатчия — остар. (тур.) Часовникар
сая — разг. (тур.) Обор, помещение за добитък
сбиха ме с тълк — рус. (сбить с толку) Забъркаха ме
сбуторясам — диал. Блъскам, бутам
светчето — остар. Църковна книга с календар, тропари, църковни правила и молитви
своеглав — диал. Своенравен, твърдоглав, вироглав
свръстник — диал. Връстник
себап — остар. (тур.) Добро дело, добрина
сегмен, сеймен — 1. Играч с оръжие и народна носия при турски веселби 2. Род войски от яничарския отред
сеизбашия — остар. (тур.) Коняр, конегледач
селение — остар. Населено място, село
сераскер — (тур.) Военен министър; главнокомандуващ; управител на военна област
сербез — диал. (тур.) Волен, свободен, смел
сердар, сердарин — остар. (тур.) Военачалник, командир
сермилия — остар. (тур.) Заможен, печелещ
силик — тур. Изтъркана, изтрита монета
сирмия — нар., остар. (тур.) Капитал
скандальозен — остар. Скандален
складно — книж., остар. Свързано, разбрано
сколасал — нар. Успял
сколо — остар. Школо, училище

скория — Сгур, сгурия
скритен — диал. Потаен, скрит
скудно — остар. Оскъдно, недостатъчно
скупщина — рядко, остар. Събрание, задруга
слабопън — диал. Слаб, немощен; който се напикава, пикльо
слога — диал. 1. Съгласие, сговор 2. Сговорчив
сматрям — диал. Мисля, смятам
смирен — диал. Скромен
соба — нар. (от унг.) Стая
согуч — диал. (тур.) 1. Почерпка 2. Пари за почерпка
солохлебник — Храненик
сонм — ц. сл. Много, множество
софта — тур. Мохамедански религиозен проповедник
спахия — истор. (тур.) 1. Някогашен конен войник 2. Владетел на села и земи в турско
сплощен — диал. Сплъстен, несресан
спостржник — остар. Монах, калугер
спроти — диал. Срещу
срупам(се) — диал. Съборя (се), срутя се, падна от високо
стежание — остар. (рус.) Имот, богатство
стиговен — нар., остар. Заможен, комуто стига ръката за всичко
стих, стихят, стихьо — диал. (гр.) Таласъм
строптив — книж., остар. Упорит, мъчен
струвам хас — нар. Обръщам внимание
субаша — остар. (тур.) Полицейски началник
супара — тур. Буквар
сурат — разг. (тур.) Лице, образ, физиономия
счумря се — диал. Намръщя се, начумеря се
съвладан — диал. Обладан, обзет, овладян
съизволя — книж., остар. Позволя
сърдчавост — диал. Сърцатост, смелост
състана се — диал. Срещна се с някого
сякам — диал. Мисля, смятам
сяквам — диал. Отсичам, чаткам, удрям

Т

табак парчеси — тур. Кожар, който щави кожите
табахана — остар. (тур.) Работилница за обработване на кожи
табиет — разг. (тур.) Обичай, навик, нрав, характер
табия — остар. (тур.) Укрепление, окоп
таватур — диал. (тур.) Глъчка, мълва, шум

такожде — старин. Така също
таксид — остар. 1. Област, район за таксидиоти 2. Общество на таксидиоти
таксидиот(ин) — остар. (гр.) Калугер, който пътува, за да събира помощи за някой манастир
такъм — нар. (тур.) Инструменти, принадлежности
танзимат — истор. (тур.) Административни реформи на султан Абдул Меджит
тапия — остар. (тур.) Писмен документ за владеене на имот
твърдел — книж., арх. Крепост, твърдина
тезоименний — книж., остар. Едноименник
теке — остар. (тур.) Къща, място, където живеят дервиши
теллалин — диал. (тур.) Глашатай
темпло — остар. (ит.-гр.) Иконостас, църковен купол
тербехлия — диал. (тур.) Възпитан, учтив
тербие — диал. (тур.) Възпитание
терджуманин — остар. (тур.) Преводач при разговор
терзия — нар., (тур.) остар. Шивач
тескере — остар. (тур.) Пътен лист за свободно пътуване в Турската империя; открит лист
теслимя — диал. (тур.) Предавам в ръцете
тестир — нар. остар. (тур.) Позволение, разрешение
техна — диал. (тур.) Спокойствие
тимаря — нар. (тур.) Подреждам, чистя, натъкмявам
тисящник — книж. (рус.) Хилядник, началник на 1000 души
титор — остар. (от гр.) Основател, дарител на храм, манастир и под.
томпатер — остар. (гр.) Отец
топоришка — диал. Дръжка на мотика, брадва или друго сечиво
трава — диал. Трева
трошка — диал. Малко, троха
тузлук — диал. (тур.) Скъпа вещ
тулумбаджия — остар. (тур.) Пожарникар
тумрук — остар. (тур.) Окова за краката
турлия, тюрлия — разг. (тур.) Род, вид, сорт
туч — нар. Медна сплав, бронз
тъдези — диал. Тъдява, тук, на това място
тънкофай — диал. Изгладнял, гладник, изтънял от глад
тъпанджа — диал. Ударник, спусък на пушка или пищов
тюлбе — диал. (тур.) Гробница, гроб
тюреме — тур. Новороден, новоизлюпен
тюрюдисам — диал. (тур.) Изоставя, зарежа

тютю, тюцко — диал. Чичо, тетко, тетин
тянка — диал. Тетка, леля
тятя — диал. Леля, тетка, кака

У

убори — рус. Накити, премяна
уварда — диал. (тур.) Щедър, с широки пръсти, прахосник
увесна се — диал. Помръкна, помрачнея, оклюмам
угорешка — диал. Недогоряла свещ
удиря, удирям — диал. Издиря, изследвам, изучавам
удове — ц. сл. Срамни части, полови органи
уйдисвам — диал. Нагласявам, прилягам, приличам, стоя добре
уйдурдисвам — диал. (тур.) Нагласявам, избирам две или повече еднакви неща; направям едно нещо да прилича на друго
уйдурма — диал. (тур.) Нещо нагласено, натъкмено, скроено
улак, улака — диал. (тур.) Пратеник, нарочно изпратен човек за нещо
улема — остар. (тур.) Мохамедански богослов
умълкван — диал., преносно: Починал, млъкнал
уращисвам се — диал. (тур.) Разправям се, занимавам се с нещо дълго време; губя си времето с нещо
урсуз — разг. (тур.) Безобразник, долен човек
урук, уруче — остар. (тур.) Турски пастир, скитник из Родопите и Стара планина
усетя се, усещам се — диал. Сещам се, спомням си
уста — остар. (тур.) Майстор
усул — диал. (тур.) Леснина, способ, начин, колай
утеснение — диал. Притеснение, душевно напрежение
утеснявам се — диал. Притеснявам се, тревожа се
ухлебнат — диал. Ухилен, засмян
ухризмен — диал. (гр.) Полезен

Ф

фарфара — разг. (тур.) Дърдорко, вятърничав човек
ферман — остар. (тур.) Царска заповед, писмо, нареждане
фесфесе — диал. (тур.) Умопобъркан, замаян, отнесен, малоумен
филдишен — диал. (тур.) От слонова кост
филибелишки — остар. (тур.) Пловдивски
фиткам — диал. Сърбам, като издавам силен звук; пъхтя
фудул — разг. (тур.) Високомерен, надменен, горделив

Х

хайрат — диал. (тур.) Добри дела, благотворителност
хак — нар. (тур.) Заплата, възнаграждение
халат, алат — диал. (тур.) Инструмент, сечиво, оръдие
халачин — диал. (тур.) Дрындар
хамат (хам) — Вер. от тур. хам: суров, недопечен; неопитен
ханжество — остар. Лицемерие, набожност
харам — нар., остар. (тур.) Незаслужено, непростено
харамоядец — диал. Готован
харач — истор. (тур.) Личен данък, плащан някога от мъже немохамедани в Турция
харбия — остар. (тур.) Желязна пръчка за пълнене на пушки и пищови
харвалетство — диал. Разточителство, прахосничество
харокоп — диал. (гр.) Сръчен, похватен
хатър — нар. (тур.) Зачитане, уважение
хатърсъзин — разг. (тур. Любезен, угодничав; пристрастен
хатал — диал. Голям камък за вграждане в темелите на сградите
хатихумаюн — истор. (тур.) Указ за подобряване живота на християните в Тур. империя, издаден през 1856 г.
хашево — диал. (тур.) Кухня, готварница
хекимин — остар. (тур.) Лекар
хергеле — нар. (тур.) Стадо коне
херувико — ц. сл. Църковна песен, която започва с думите «Иже херувими, . . .»
хесап — остар. (тур.) Сметка
хлев — диал., остар. Плевня, навес, обор
хленцам — диал. Хленча
ходжакян — тур. Учители, учени, образовани
хорта, хората — диал. (гр.) Дума, приказка, разговор
хоратя — диал. (от гр.) приказвам
хошбеш — разг. (тур. Размяна на приветствия, на любезности
хошун — диал. (тур.) Задоволство
хрисовул — истор. (гр.) Царска или патриаршеска грамота, документ със златен печат
христоития — истор. (гр.) Благонравие, честност; Учебник по благонравие, благовъзпитание
худароден — книж., остар. Който е от долен произход
хюджети — остар. (тур.) Документ за притежаване на имот

Ц

цванциг — остар. (нем.) Австрийска сребърна монета
ценен — нар., остар. Пазарен, уговорен

Ч

чалащисам — диал. (тур.) Трудя се усърдно
чалгаджия — разг. (тур.) Музикант
чалтък — нар., остар. (тур.) Оризова нива, оризище
чаре — остар. (тур.) Цяр, лек, колай
чаталия — диал. Разклонен, раздвоен
чева — диал. Нима, нали, та
чевирдисвам — диал. (тур.) Гледам си работата
чекия — диал. Ножче
чепорлив — диал. Чворест
чепкеч — остар. (тур.) Горна мъжка дреха; ръкав на такава дреха
чивгар — диал. (тур.) Втори чифт впрегнати волове или коне
чифутско — остар. (тур.) Еврейско
чобанбашия — остар. (тур.) Пръв овчар
чок иш — тур. Много работа
чокчалан — тур. 1. Дърдорко 2. Досетлив, съобразителен
чотра — диал. Бъклица
чохаджия — остар. (тур.) Който тъче и продава сукно
чух — диал. Бухал

Ш

шабар — остар. Тестикул
шанца — остар. (нем.) Дървено укрепление на град
шарампол — остар. (тур.) Отбранителен окоп; дървено укрепление
шарлатанджа — тур. Шарлатания, измамничество
шахатин — остар. (тур.) Свидетел, очевидец
шишанеджия — остар. (тур.) Стрелец
шуле — диал. Неголям съд за вино или ракия
шупе — диал. (тур.) Страх, съмнение, подозрение

Ю

юзлук — остар. (тур.) Монета от 100 единици

Я

явение — остар. Явление
ягорида — нар. (гр.) Недозряло, кисело грозде
язаджия — остар. (тур.) Писар
яли — диал. Ето
ямак — остар. (тур.) 1. Граничар при яничарите 2. Другар
яр — диал. (тур.) Стръмен бряг
ярадисвам — диал. (тур.) Понасям, понася ми
ясакчия — остар. (тур.) Пазач, охрана

СЪДЪРЖАНИЕ

АВТОБИОГРАФИЧНИ ТВОРБИ

Български притчи (История на събирането им) / 7
Епизодът. Предговор / 45

Положението ми / 54

Из непубликуваните спомени на Петко Славейков

Майка ми / 67
Баща ми. Убийството на двамата турци / 71
На бял свят / 73
Ранно детство / 75
Пръв спомен / 78
Куку Миню и гъдуларят / 80
В митрополията / 82
Казанджийският дюкян / 89
Тримата майстори / 99
Калфите казанджийски / 102
Суеверия (За лепирите) / 112
Как и защо зарязах казанджилъка / 121
Мандаджиолу / 127
Хаджи Стоян / 128
Срещата ми с Къброзлията / 132
След войната / 138
Спомен на четиридесетгодишната ми писателска дейност / 139
Няколко думи за шопите / 153
Автобиографично писмо / 160

ДНЕВНИЦИ

Дневни записки за останалите дни на юлия в 1851-та година. Трявна / 169
Забележки по настоящите приключения в Ески Загра / 173
Дневни записки от 1887 г. / 185

БИОГРАФИИ

Поп Стойко, или Софроний епископ Врачански / 197
Богоридевците / 202
Стефан Богориди / 207
Отец Неофит Хилендарец, или Бозвели / 224
Отец Неофит архимандрит Хилендарский / 247
Иларион Ст. Михайловски митрополит Търновский / 250
Светопатарский Поликарп / 255
Партений Нишавский / 256
Стефан Ковачевич / 258
Турко Василаки / 260
Петър Ичку / 261
Антончо Даскала / 262
Райно Попович / 263

Бележки за някои стари войводи

Павел Бакич / 268
Чавдар войвода и Лалуш / 269
Левент Корчо / 277
Цеко войвода / 280
Иван войвода / 282
Радан воевода / 283
Рада Барачкина / 285

ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗИ ОТ МИНАЛИТЕ ВРЕМЕНА

Един поглед към миналото / 289
Как се превзело Търново без цар / 309
Предания по падането на Българското царство / 320
Предания за лица и места от Стара Загора / 324
Кабадаите / 327

ОПИСАНИЯ

Присовский манастир / 377
Моминската стена / 380
Описания / 381
Одрин / 387
Диарбекир / 393

Бележки / 399
Азбучен показалец за лица, периодични издания, заглавия на произведения, дружества и други / 450
Показалец на географски и исторически имена / 505
Речник / 522

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете
716	4; 6 отдолу	630, 638 . . . 650; 646;	646; 630, 638, 639, 641, 644—646, 648—650
716	15; 19 отдолу	«С що се храним?»; ...дрежество — — 367	«С що се храним?». . . — 669; . . . — дружество — 542.
717	5; 16 отдолу	— 456; 271	— 360, 653; 172
719	4; 10; 21 отдолу	Ханди; 24; 678	Ханли; 27; 9
720	13; 14 отдолу	278; 2789	278, 643, 279, 643
721	4; 11; 17 отг.	Цимисхий. . ./ 969. . . , «Честни сцени»; 509	Цимисхий. . .) /925. . . ; «Частни сцени»; 509, 666, 667
722	12 отгоре	«Шерени новини» . . . — 280, 664	«Шарени новини». . . — 280, 644
725	7 отдолу	Влахерия — 47, 75; Джумая. . .	Влахерия — 276; Джумая — вж. Ески Джумая
726	13 отгоре	Ески Джумая . . . — 612; Караесен — 258	Ески Джумая (Търговище) — 235, 612; Караесен — 258, 638.
728	14 отгоре	Прилеп — 526	Прилеп — 527
730	9; 12—13; 3—4; 8 отгоре	Швейцария — ; Шумен . . . ; Шутошево . . . ; Ялпух	Швейцария — 659; Шумен. . . 643; Шутошево . . . — 663; Ялпух — 257, 637
768	12; 13 отгоре	284; 285	283; 284
771	16 отгоре	Хорото на българска сватба	Харото на българска сватба

ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ

СЪЧИНЕНИЯ

Том трети

Редактор Светла Гюрова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Виолета Кръстева
Коректор Невена Димитрова
Паунка Камбурова

Формат 32/84/108; тираж 40113 екз.; печатни коли 34,5; издателски коли 28,98; л. г. VI/32; изд. № 5150; поръчка № 50/1979 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 26.XII.1978 година; излиза от печат на 20.VI.1979 г.

цена 3,69 лв.

код 15 9536172511 / 5506—12—79

ДПК «ДИМИТЪР БЛАГОЕВ» — СОФИЯ